

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Переяслав–Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 22/1

Заснований у 2006 році
Видається два рази на рік

Переяслав–Хмельницький
2014

ББК 65.9(4)
УДК 330.658.114
18Е

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань національної економіки України, розвитку підприємництва, аграрної економіки, функціонування фінансової системи та соціальної сфери.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур.

Редакційна рада: Боголіб Т.М., докт. екон. наук (головний редактор);

Алексєєв І.В., докт. екон. наук; Захарін С.В., докт. екон. наук; Калюга Є.В., докт. екон. наук; Кириленко О.П., докт. екон. наук; Мех О.А., докт. екон. наук; Навальна М.І., докт. філол. наук; Оболенська Т.Є., докт. екон. наук; Петрук О.М., докт. екон. наук; Федулова Л.І., докт. екон. наук; Череп А.В., докт. екон. наук; Макарчук І.М., канд. екон. наук, Чабан Г.В., канд. екон. наук, Кучеренко С.Ю., канд. екон. наук (відп. секретар).

Міжнародна редакційна рада: В. Косєдовскі докт. екон. наук (Польща); В. Воронов докт. екон. наук (Латвія); І. Бойко докт. екон. наук (Росія); О. Ванкевич докт. екон. наук (Республіка Білорусь); О. Доріна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); А. Левітська докт. екон. наук (Республіка Молдова); Р. Нурсєєв докт. екон. наук (Росія); М. Шефер докт. екон. наук (Німеччина); С. Полоник докт. екон. наук (Республіка Білорусь); М. Хітов докт. економіки (Болгарія); Т.Сорокіна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); Т. Тетеринець канд. екон. наук (Республіка Білорусь).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди». Протокол № 4 від 15 квітня 2014 року.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Адреса редакційної колегії:

08400, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, к. 107.

Засновник та видавець: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди».

Художник обкладинки: Попенко О.В.

Коректор: Навальна М.І.

Верстка: Сердюк А.В.

Підписано до друку 1 листопада 2013 року. Формат 60х84/16.

Папір офсет. №1.

Гарнітура тип Таймс. Друк офсетний. Ум. др. арк. 28,71.

Обл.-вид. арк. 31,46. Наклад 300 примірників.

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди.

08400, обл. Київська, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

(серія КВ, №12268-1152 Р від 01.02.2007.

Тел./факс +38 (04567) 5–66–71; 5–63–94; e-mail: ekon.dek@mail.ru

Сайт збірника наукових праць: www.economik.phdpu.edu.ua

Періодичне наукове видання "Економічний вісник університету"

zareєстроване в міжнародній базі даних періодичних видань:

ISSN 2306-546X

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело, Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.ru

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Російський індекс наукового цитування (РИНЦ), Всеросійський інститут наукової і технічної інформації Російської академії наук (ВІНІТІ РАН), **Ulrich's Periodicals Directory (США)**, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

Министерство образования и науки Украины
ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 22/1

Основан в 2006 году
Издается два раза в год

Переяслав–Хмельницкий
2014

ББК 65.9 (4)
УДК 330.658.114
18Е

В сборнике опубликованы научные статьи по актуальным вопросам национальной экономики Украины, развития предпринимательства, аграрной экономики, функционирования финансовой системы и социальной сферы.

Для научных работников, преподавателей, студентов экономических специальностей, работников финансово-кредитных учреждений и предпринимательских структур.

Редакционный совет: Боголиб Т.М., докт. экон. наук (главный редактор);

Алексеев И.В., докт. экон. наук; Захарин С.В., докт. экон. наук; Калюга Е.В., докт. экон. наук; Кириленко О.П., докт. экон. наук; Мех О.А., докт. экон. наук; Навальная М.И., докт. филол. наук; Оболенская Т.Е., докт. экон. наук; Петрук А.М., докт. экон. наук; Федулова Л.И., докт. экон. наук; Череп А.В., докт. экон. наук; Макаrchук И.Н., канд. экон. наук, Чабан Г.В., канд. экон. наук, Кучеренко С.Ю., канд. экон. наук (отв. секретарь).

Международный редакционный совет: В. Коседовски докт. экон. наук (Польша), В. Воронов докт. экон. наук (Латвия), И. Бойко докт. экон. наук (Россия), Е. Ванкевич докт. экон. наук (Республика Беларусь), Е. Дорина докт. экон. наук (Республика Беларусь); А. Левитская докт. экон. наук (Республика Молдова), Р. Нуреев докт. экон. наук (Россия), М. Шефер докт. экон. наук (Германия), С. Полоник докт. экон. наук (Республика Беларусь), М. Хитов докт. экон. наук (Болгария), Т. Сорокина докт. экон. наук (Республика Беларусь), Т. Тетеринец канд. экон. наук (Республика Беларусь).

Рекомендован к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды». Протокол №4 от 15 апреля 2014.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Адрес редакционной коллегии:

08401, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30, к. 107.

Учредитель и издатель: Государственное высшее учебное заведение "Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды".

Художник обложки: Попенко А.В.

Корректор: Навальная М.И.

Верстка: Сердюк А.В.

Подписан к печати 17 апреля 2014. Формат 60х84/16.

Бумага офсет. № 1.

Гарнитура тип Таймс. Печать офсетная. Ум. п.л. 28,71

Обл.-изд. л. 31,46. Тираж 300 экземпляров.

Государственное высшее учебное заведение "Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды.

08400, Киевская обл., г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30.

Свидетельство о внесении в Государственный реестр субъектов издательского дела

(Серия КВ, № 12268-1152 Р от 01.02.2007.

Тел. / Факс +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94, e-mail: ekon.dek @ mail.ru

Сайт сборника научных трудов: www.economik.phdpu.edu.ua

Периодическое научное издание "Экономический вестник университета"
зарегистрировано в международной базе данных периодических изданий:
ISSN 2306-546X

Key title: Ekonomìčnij visnik unìversitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Индексирование и реферирование: «Україніка Наукова», «Джерело», Научная электронная библиотека eLIBRARY.ru

Международные информационные и наукометрические базы данных: Российский индекс научного цитирования (РИНЦ), Всероссийский институт научной и технической информации Российской академии наук (ВИНИТИ РАН), Ulrich's Periodicals Directory (США), Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского

©ПХДПУ, 2014.

Ministry of Education and Science of Ukraine
SHEE "Pereyaslav–Khmelnyskiy State
Pedagogical University after Grygoriy Skovoroda"

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 22/1

Established in 2006
Issued twice per year

Pereyaslav–Khmelnyskiy
2014

ББК 65.9(4)
УДК 330.658.114
18Е

The collection contains the scientific articles on the actual issues of the national economy of Ukraine, development of entrepreneurship, agricultural economy, functioning of financial system and social sphere.

For scientists, teachers, students of economic specialties, employees of financial and credit institutions and entrepreneurs.

Editorial Board: **T.M. Bogolib**, Doctor of Economics (chief editor);

I.V. Alekseyev, Doctor of Economics; **S.V. Zakharin**, Doctor of Economics; **Y.V. Kaliuga**, Doctor of Economics; **O.P. Kyrylenko**, Doctor of Economics; **O.A. Mekh**, Doctor of Economics; **M.I. Navalna**, Doctor of Philology; **T.Y. Obolenska**, Doctor of Economics; **O.M. Petruk**, Doctor of Economics; **L.I. Fedulova**, Doctor of Economics; **A.V. Cherep**, Doctor of Economics; **I.M. Makarchuk**, Candidate of Economics, **G.V. Chaban**, Candidate of Economics, **S.Y. Kucherenko**, Candidate of Economics (Secretary).

International Editorial Board: **V. Kosedovskiy**, Doctor of Economics (Poland); **V. Voronov**, Doctor of Economics (Latvia); **I. Boyko**, Doctor of Economics (Russia); **O. Vankevych**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **O. Dorina**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **A. Levitska**, Doctor of Economics (Republic of Moldova); **R. Nyreyev**, Doctor of Economics (Russia); **M. Shefer**, Doctor of Economics (Germany); **S. Polonyk**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **M. Khitov**, Doctor of Economics (Bulgaria); **T. Sorokina**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **T. Teterynets**, Candidate of Economics (Republic of Belarus).

Recommended by the Academic Council of SHEE "Pereyaslav-Khmelnyskiy SPU after Grygoriy Skovoroda". Protocol No 4 dated April 15, 2014.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles "University Economic Bulletin" was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

Address of Editorial Board:

08400, Pereyaslav-Khmelnyskiy, Sukhomlynskogo Str., 30, office 107.

Founder and issuer: State Higher Educational Establishment "Pereyaslav-Khmelnyskiy SPU after Grygoriy Skovoroda".

Cover page designer: O.V. Popenko

Corrector: M.I. Navalna

Layout: A.V. Serdyuk

Signed for print on April 17, 2014. Format 60x84/16.

Offset paper №1.

Type Times. Offset print. Conventional printed sheet. 28,71

Issued sheets. 31,46. 300 copies.

State Higher Educational Establishment "Pereyaslav-Khmelnyskiy State Pedagogic University after Grygoriy Skovoroda".

08400, Kyiv Region, Pereyaslav-Khmelnyskiy, Sukhomlynskogo Str., 30.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register

(series KB, No 12268-1152 P dated 01.02.2007).

Tel./fax +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94; e-mail: ekon.dek@mail.ru

Website of scientific bulletin: www.economik.phdpu.edu.ua

Serial publication "University Economic Bulletin",

Registered in the international database of serial publications:

ISSN 2306-546X

Key title: Ekonomichnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzhherelo, Scientific Electronic Library eLIBRARY.ru

International information and scientometric data base: Russian Science Citation Index (RISC), Russian Institute for Scientific and Technical Information of Russian Academy of Sciences (VINITI), **Ulrich's Periodicals Directory (USA)**, National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ, ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

УДК 631.158:331(476)

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И ЕГО МОТИВАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ БЕЛАРУСИ

Базылева М.Н.

Предметом анализа выступает человеческий капитал и факторы его мотивации в Республике Беларусь. Цель исследования заключается в определении сущности человеческого капитала и определении его мотивирующих факторов. Задачи исследования: определить сущность человеческого капитала, охарактеризовать место мотивационной компоненты в его системе, определить факторы, мотивирующие персонал к высокопродуктивному труду. Методы исследования – это система общемировоззренческих, общих научных и частных методов познания. Результаты: определение сущности человеческого капитала на основе системного анализа позволило охарактеризовать мотивацию трудовой деятельности как сущностного элемента человеческого капитала и рассмотреть роль материальных мотивов в его формировании. В качестве факторов были рассмотрены такие как, ВВП на душу населения, удельный вес зарплаты в производимом ВВП, удельный вес минимальной заработной платы в ВВП, уровень безработицы, пособие по безработице, особенности пенсионной системы. Область применения результатов – деятельность органов управления в сфере регулирования трудовых отношений. Выводы: с целью увеличения мотивационной компоненты человеческого капитала необходимо обратить внимание на рост ВВП, повышение доли заработной платы в производимом ВВП, увеличение доли минимальной заработной платы в ВВП, совершенствование механизма регулирования рынка труда в части безработицы и совершенствовании пенсионной системы.

Ключевые слова: занятость, заработная плата, мотивация труда, нестандартные формы занятости, новая экономика, организация труда, профессиональное обучение, собственность, социальный капитал, субъект трудовых отношений, технологический базис, трудовые отношения, человеческий капитал.

HUMAN CAPITAL AND MOTIVATIONAL FEATURES IN MODERN BELARUS

Bazyleva M.N.

The subject of analysis is human capital and motivation factors in the Republic of Belarus. The purpose of the study is to determine the nature of human capital and the determination of his motivating factors. PURPOSE: To determine the nature of human capital, to characterize the place of motivational components in his system, to identify the factors that motivate staff to highly productive labor. Research methods - a system common scientific and private methods of cognition. Results: The definition of the essence of human capital characterize the motivation to work as an essential element of human capital and to consider the role of material motives in its formation. The factors were considered such as GDP per capita, the share of wages in the produced GDP, the share of minimum wages in GDP, unemployment, unemployment benefits, especially pension system. Scope results - activities of management in the field of labor relations. Conclusions: In order to increase the motivational components of human capital necessary to pay attention to the GDP growth, increasing the share of wages in the produced GDP, increase of minimum wages in GDP, improving the mechanism of regulation of the labor market in terms of unemployment and improving the pension system.

Key words: employment, wages, labor motivation, precarious employment, the new economy, labor, vocational training, property, social capital, the subjects of labor relations, technological base, labor, human capital.

Введение. Теория человеческого капитала объясняет влияние качественных характеристик субъектов трудовых отношений на результирующие параметры производства. В наиболее общем виде подобное воздействие можно свести к следующим моментам: улучшение качества субъектов трудовых отношений, повышение мобильности, стимулирование производства и занятости с целью повышения качества благосостояния, увеличение инвестиций в экономику путем преодоления диспропорции в распределении доходов и собственности.

Актуальность выбранного исследования предопределяется следующими моментами. Во-первых, предпринимательско-собственнический аспект отношений экономической системы заменяется профессионально-экономическим, определяющее место в котором занимает труд и человеческий капитал. Во-вторых, развитие государств по пути формирования новой экономики существенно изменяет формы и механизмы включения индивида в производственный процесс, связанные с появлением и бурным развитием информационных и телекоммуникационных технологий, качественным скачком в научном и техническом прогрессе, а это требует не только более высокого уровня квалификации, но и нового качества работника, что влияет на модификацию системы потребностей и мотивации работников. В-третьих, усложнение на базе новых технологий производственных процессов, выдвигает новые требования к работнику как субъекту трудовой деятельности. Становится

важна уже не просто економічна складова, як сукупність накоплених способностей, знань, навичок, но і соціальна і освітня - в формі суспільного статусу і обов'язкового положення, і особиста самореалізація і самоактуалізація людини. В-четвертих, розвинуте суспільство світу вступило в епоху нової економіки, яка характеризується не тільки прогресом в сфері високіх технологій, підвищеним увагою до інтелектуальному і творчому труду, але і зростанням числа суб'єктів господарювання, які працюють в нових умовах. В результаті дуже важливими стають питання про те, як люди взаємодіють один з одним, можуть вони працювати в колективі, наскільки велике їх довіра до суспільства і держави.

Степень дослідження проблеми. Економісти розглядають проблеми людського капіталу і трудових відносин з різних аспектів. Так економіко-правові аспекти охарактеризовані в роботах Анисимова Л.Н., Іванової Ю.І., Лопухина В.Ю., Малашенко В.П., Мамітова Е.К., Одогова Ю.Г., Скрипченко Д.Г., Сутягіна А.В. і др. Соціальний контекст при аналізі людського капіталу і трудових відносин переважає в роботах Азарової Н.Б., Гейца І.В., Горелова Н.А., Малашенко В.П., Федченко А.А., Чепуренко А.Ю. і др. Розвиток інституту власності в контексті аналізу трудових відносин розглядається в роботах Бондаренко Э.Н., Булановой Н.В., Львова Д.С., Смирнова І.А. і др. Феномен нової економіки в загальному трактуванні визначений в роботах Белопіпечко В.Г., Гапоненко А.Л., Зотової Е.С., Ігнацкой М.А., Іноземцева В.Л., Корнейчука Б.В., Лазарева І.А., Макарова В.Л., Пороховського А.А., Рашковського Е., Рючака А.В., Стрельца І.А., Осипова Ю.М. і др. Розвиток неформальних трудових відносин розглядається в роботах Аронової С.А., Барсукової С.Ю., Бобровських А.В., Заславської Т., Кандіоти Д., Ковалева Е., Кубішина Е., Седової Н.Н., Терехової А.А., Шанина Т., Яригіної Т. І др. Дослідження проблем соціальних типів трудових відносин в контексті реалізації ідей соціального партнерства знайшло своє відображення в працях Беляєвої І., Верхана П.Х., Генкіна Б.М., Ермоленко Т., Кирилушкиної І.А., Кубицького С.І., Переверзева М.П., Садової Е. і др. Дослідження проблем, пов'язаних з змістовними моментами понять трудові ресурси, трудовий потенціал, людські ресурси, людський потенціал, кадровий потенціал знайшло своє відображення в роботах Кижеватової Е., Корнейчука Б.В., Нижегородцева Р.М., Рубина Я.І., Соболевої І.В., Тесленко А.Н., Шаталової Н.І. і др. Аналіз процесів накоплення і розвитку людського капіталу отримав реалізацію в дослідженнях Добрыніна А.І., Дятлова С.А., Ерохіна С.Г., Ільїнського І.В., Ісаєнко А.Н., Рубина Я.І., Соболевої І.В., Суляна В., Тесленко А.Н., Цыренова Е.Д., Щетиніна В.П. і др. Розвиток теорії соціального капіталу знайшло відображення в роботах Вільховченко Э., Монусової Г., Стрельникової Л.В., Сысоева С.А., і др. Макроекономічні особливості розвитку трудових відносин знайшли своє вираження в дослідженнях Збішко Б.Г., Кендрика Дж., Лебедевої Л.Ф., Новикова А.В., Марцинкевича В.І., Супяна В. і др.

Предметом дослідження виступають мотиваційні аспекти людського капіталу.

Ціль дослідження заключається в визначенні сутності людського капіталу і визначенні його мотивуючих факторів.

Задачі дослідження: визначити сутність людського капіталу, охарактеризувати місце мотиваційної складової в його системі, визначити фактори, мотивуючі персонал до високопродуктивного праці.

Методи дослідження – це система загальнонаукових. Загальних наукових і частинних методів пізнання.

Постановка проблеми. В сучасному трактуванні поняття «людський капітал» підтримує багатоманитість підходів. Можливо виділити по крайній мірі три. Найбільш широке трактування терміна приводить до усвідомлення того факта, що людський капітал починає включати не тільки виробничі якості особистості і їх можливість отримувати дохід, але і комплекс моральних, етичних, психологічних, загальнонаукових якостей особистості. Подібного підходу дотримувалася Л.Туроу, який включав в людський капітал такі якості людини, як «повага до політичної і соціальної стабільності, що отримується переважно в результаті відповідного виховання і освіти... Все суспільство хотіло б створити особистості з певними майбутніми уподобаннями... Суспільство може розраховувати на отримання певних вигод від різних проектів інвестицій в людину саме тому, що вони змінюють майбутні або поточні уподобання таким чином, що останні стають сумісними зі стремліннями суспільства (або більшості в суспільстві). Такі зміни в уподобаннях мають цінність для суспільства, але не обов'язково для особистості» [1, с. 12]. Цей підхід представляє достатньо широке трактування людського капіталу, оскільки до даної категорії дуже близько підходять суміжні поняття капіталу культури і соціального капіталу, і стає складно розмежувати їх. При подібному підході найбільш важливими складовими людського капіталу будуть культура і освіта, а також ступінь володіння науковими знаннями і інформацією [2, с. 204]. Крім цього, в такій трактовці людський капітал примикає до людського потенціалу, оскільки розглядається швидше як цінність не для особистості, а для суспільства, яке його оцінює. Воно стимулює розвиток таких проектів інвестицій в людину, які змінюють поточні і потенційні потреби людей, щоб вони корелювалися з потребами суспільства в цілому, тому людський капітал виступає як соціальне благо, а не індивідуальне. Прийняття широкого підходу до трактування людського капіталу дозволить відобразити чотири блоки людського потенціалу особистості – соціальний, інституціональний, інтелектуальний, трудовий [3, с. 21].

В відповідності до другого підходу людський капітал розглядається як властивість людської особистості як такої. Найважливіший представник даної трактовки – Дж.Кендрик. Крім «неосвоюваного людського багатства», яке включає фонди освіти, мобільності і здоров'я, він використовує поняття «освоюваного людського багатства», яке містить накоплені витрати на утримання дітей до трудовоздатного віку. В цьому випадку людський капітал стає невіддільним від живої людини і представляє собою сукупність фізичного здоров'я людини і його кваліфікації [4, с. 45].

Найбільш вузьке трактування людського капіталу відрізняється від наведених вище. Тут достатньо чітке визначення людського капіталу дав У. Боуэн [5, с. 41], який розумів під даною категорією набутий навички, знання, мотивації і енергії, якими наділені людські істоти і які можуть використовуватися в певний період часу з метою виробництва товарів і послуг. В відповідності з цим визначенням можна вказувати на ряд ознак, яким відповідає людський капітал: це накоплені запаси навичок, знань, мотивації і енергії; цей запас використовується в виробничій діяльності; оскільки метою останньої є зростання прибутку або доходу, то використання людського капіталу призводить до їх зростання; зв'язок між витратами на людський капітал і доходами стимулює інвестиції в людину.

Автори представляють необхідним виділити як окрему важливу складову людського капіталу мотивацію, саме вона дозволяє сконцентрувати увагу на виявленні потреб і інтересів економічних суб'єктів. Сама сукупність здібностей людини говорить про потенційні можливості особистості, які повинні бути реалізовані. Повнота реалізації залежить від наявності відповідної мотивації, від того, наскільки людина орієнтована на досягнення певного результату. Це дозволяє фіксувати наступні ознаки людського капіталу: це визначений запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій; вони цілеспрямовано використовуються; ведуть до зростання кваліфікації; сприяють зростанню продуктивності і якості праці; тим самим ведуть до зростання зарплати.

Исходя из проведенного выше анализа, автору представляется необходимой трактовка человеческого капитала как совокупности врожденных способностей, талантов, здоровья; знаний, умений субъектов трудовых отношений, полученных через обучение, образование и практический опыт, требующих отвлечения средств от текущего потребления; которые способствуют росту производительности труда, качества деятельности, способствуют увеличению заработков, служат основой для постоянного процесса повышения квалификации, стремления к самосовершенствованию, благодаря действующей и активированной системы мотивации.

В указанном контексте наиболее значимым элементом человеческого капитала выступает мотивация труда. Мотивация - это не просто целенаправленная активность людей. Она будет иметь место там, где человек более или менее четко осознает предполагаемые последствия деятельности и ее возможные результаты. Практика показывает, что человек имеет право выбора среди нескольких альтернатив поведения. Именно мотивация является процессом выбора конкретного поведения среди возможных вариантов трудовых действий людей. Когда у человека актуализирован какой-то экономический интерес, то именно мотивация позволяет выбрать варианты поведения, направляет поведение, предопределяет последовательность мероприятий по достижению конкретной цели. Выбор алгоритма поведения будет определяться факторами макроэкономического и микроэкономического порядка. Микроэкономические факторы обусловлены, во-первых, специфическими условиями трудовой деятельности, во-вторых, индивидуально-психологическими особенностями работника, в-третьих, ожидаемыми последствиями действий. Наибольшую пестроту будут представлять индивидуально-психологические особенности работника. Сюда войдут, во-первых, социальные, политические, экономические и нравственные идеалы и перспективы; во-вторых, стремления к организации жизни и быта; в-третьих, очень сильная потребность в чем-либо; в-четвертых, сильное чувство; в-пятых, привычки, предрассудки, традиции; в-шестых, подражание; в-седьмых, энергетические возможности.

Любая деятельность, как известно, сопряжена с определенными издержками, имеет свою цену. Трудовая деятельность определяется затратами физических и моральных сил. Высокая интенсивность труда может отвлекать работника, если нет достаточных условий для поддержания работоспособности. Плохая организация труда, неблагоприятные производственные условия, неразвитость социально-бытовой сферы могут приводить к такой стратегии поведения работников, когда они предпочитают работать меньше, меньше и получать, так как для них неприемлема цена интенсивного труда. Может иметь место и иная ситуация, при которой, работник для поддержания определенного уровня благосостояния, готов платить здоровьем. А общество, устанавливая надбавки и льготы за вредные условия труда, оплату за сверхурочную работу, это санкционирует. Необходимо понимать, что, чем больше разрыв между тем, что работник отдает обществу, и тем, что он получает взамен, тем меньше для него значимы такие мотивы труда, как долг перед обществом, стремление приносить пользу. Параллельно в его сознании происходит гипертрофирование материального вознаграждения за труд. Эти процессы развиваются наиболее интенсивно, когда заработная плата оказывается существенно ниже стоимости необходимого продукта.

Следствием снижения мотивов реализации в обществе становится депрофессионализация работников. Забота о повышении профессиональной квалификации перестает быть актуальной, так как потребительские свойства производимой продукции теряют смысл и перестают связываться с удовлетворением собственных потребностей.

Сам факт вступления человека в определенные трудовые отношения с целью реализации накопленного человеческого капитала предполагает, что он за заранее оговоренное вознаграждение обязан выполнять определенные обязанности. В этом контексте мотивация теряет смысл. Это сфера контролируемой деятельности, где работают мотивы угрозы увольнения за невыполнение минимальных требований нанимателя. Работник должен четко знать, какие требования к нему предъявляются, какое вознаграждение он получит при их выполнении, какие санкции последуют в случае их нарушения. Дисциплина всегда несет в себе элементы принуждения, она ограничивает свободу выбора вариантов поведения. Все же грань между контролируемым и мотивируемым поведением условна и подвижна, так как работник с сильной мотивацией труда обладает сильной самодисциплиной, добросовестно трудится и выполняет правила трудового распорядка.

Мотивация труда как бы вырастает из административных методов управления, но не заменяет их. Мотивация эффективна только в том случае, когда предприниматели поддерживают тот уровень работы, за который платят. В наиболее общем виде цель мотивации – не просто побудить человека работать, а побудить его делать лучше и больше, чем это обусловлено трудовым контрактом. Для этого наниматель может использовать многообразие форм мотивирования работников (таблица 1).

Таблица 1. Формы мотивирования работников

	Форма мотивирования	Содержание
Материальная мотивация трудовой деятельности	Зарплата	Оплата труда работников
	Бонусы	Разовые выплаты из прибыли предприятия
	Участие в акционерном капитале	Покупка акций и получение дивидендов по льготным ценам или безвозмездно
	Участие в прибыли	Выделение части прибыли на формирование поощрительного фонда
	Дополнительные выплаты	Субсидирование деловых расходов, покрытие личных расходов, которые связаны с работой
Условно материальное мотивирование	Сберегательные фонды	Открытие сберегательных фондов для работников предприятия с выплатой процента, льготные режимы накопления
	Льготное кредитование	Выделение льготных кредитов на строительство жилья, приобретение товаров длительного пользования
	Скидки на продукцию	Предоставление скидок на продукцию, выпускаемую предприятием
	Стипендиальные программы	Полное или частичное покрытие образовательных расходов
	Обучение в организации	Организация обучения на рабочем месте
	Программы по воспитанию и обучению детей	Выделение средств на организацию дошкольного и школьного воспитания детей сотрудников, стипендии для студентов
Нематериальная мотивация	Мотивирование свободным временем	Предоставление дополнительных выходных и отпусков за активную деятельность
	Организационное мотивирование	Повышение удовлетворенности от выполняемой деятельности в рамках конкретного коллектива
	Общественное признание	Вручение грамот, почетных звание, наград, доски почета

Данные таблицы свидетельствуют, что основной формой мотивирования является оплата труда. Как правило, под ней подразумевают вознаграждение, исчисленное, как правило, в денежном выражении, которое по трудовому договору выплачивается работнику за выполненную работу. Размер оплаты труда зависит от сложности и условий выполняемой работы, профессионально деловых качеств работника, результатов его деятельности. Эффективно действующее предприятие строит оплату труда на следующих принципах: зависимость оплаты труда от количества и качества выполненной работы, дифференциация ее размера в зависимости от квалификации персонала, превышение темпов роста производительности труда над темпами роста средней зарплаты. В количественном выражении расходы на оплату труда включают следующие элементы: основная заработная плата – вознаграждение за выполненную работу в соответствии с нормами труда; дополнительная – вознаграждение за труд сверх установленной нормы; другие поощрительные и компенсационные выплаты.

Результаты исследования. Существует некоторые факторы, которые в современных условиях снижают мотивационный уровень заработной платы. Во-первых, это касается воспроизводственной функции заработной платы. Необходимо отметить тот факт, что в Республике Беларусь уровень заработной платы существенно отстает не только от развитых стран, но и от пограничных государств.

Таблица 2. Среднемесячная заработная плата в странах мира в 2013 г. [6]

Государство	Величина среднемесячной заработной платы в долл США
Российская Федерация	841
Казахстан	699
Азербайджан	510
Украина	455
Армения	292
Молдова	280
Киргизстан	227
Беларусь	516
Таджикистан	202
Германия	2865
Швеция	2726
Италия	2368
Испания	2009
Польша	842
США	3504
Япония	4230

В качестве причин подобной ситуации можно выделить, по крайней мере, две. Прежде всего, наше государство существенно отстает от развитых стран по уровню социально-экономического развития. В мировом сообществе для международных сопоставлений в этом контексте применяется такой показатель, как индекс развития человеческого потенциала (ИРЧП). По данным за 2013 год наша страна занимала 50-е место (таблица 3).

Таблица 3. Рейтинг стран по ИРЧП [7]

Рейтинг стран по ИРЧП	Ожидаемая продолжительность жизни при рождении, лет	Средняя продолжительность обучения, лет	ВВП на душу населения в долл. США	Доля занятых в общей численности населения	Коэффициент Джини
1. Норвегия	81,3	12,6	46982	65,9	25,8
3. США	78,7	13,3	42486	61,2	40,8
5. Германия	80,6	12,2	34437	57,2	28,3
7. Швеция	81,6	11,7	35048	62,5	25,0
10. Япония	83,6	11,6	30660	59,7	-
11. Канада	81,1	12,3	35716	62,7	32,6
18. Австрия	81,0	10,8	36353	58,6	29,2
20. Франция	81,7	10,6	29819	54,4	-
21. Словения	79,5	11,7	24967	57,2	31,2
25. Италия	82,0	10,1	27069	47,5	36,0
39. Польша	76,3	10,0	18087	55,1	34,1
41. Литва	72,5	10,9	16877	55,6	37,6
44. Латвия	73,6	11,5	13773	55,1	36,6
50. Беларусь	70,6	11,5	13191	54,4	27,2
55. Российская Федерация	69,1	11,7	14808	62,8	40,1
69. Казахстан	67,4	10,4	10451	-	29,0
78. Украина	68,8	11,3	6428	-	26,4

Другим моментом, который следовало бы отметить, это доля заработной платы в ВВП. В США, Японии, Германии, Великобритании и других высокоразвитых государствах, доля заработной платы в ВВП удерживается на уровне 65-72%, притом что и ВВП у них превышает наш в разы. По оценкам отечественных специалистов доля зарплаты в ВВП у нас держится на стабильном уровне 46% на протяжении последних 14 лет. Несущественные колебания наблюдаются постоянно, но они связаны с деловым циклом [8]. Обычно эти расхождения объясняют более низкой производительностью труда в нашей стране. В этом контексте государства СНГ отстают от развитых стран в 5-6 раз, поскольку имеют более низкий уровень технического и технологического оснащения производства. История развития стран в последние десятилетия свидетельствует о том, что на роль лидеров в социально-экономическом развитии претендовали государства, которые имели наиболее высокий уровень образования, науки, здравоохранения, культуры и высокую долю наукоемкого сектора. Поддержание и умножение этого

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ, ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

потенциала обходиться сегодня очень дорого, но без него невозможно инновационное развитие общества. В развитых странах мира интеллектуальная рента превратилась в фундаментальный источник социально-экономического развития. На Западе очень резко растет спрос на наукоемкую продукцию, увеличивается ее доля в ВВП, поэтому наша страна должна продолжать акцентировать внимание на поддержание высокого уровня образования, науки, что будет способствовать и ускоренному накоплению человеческого потенциала.

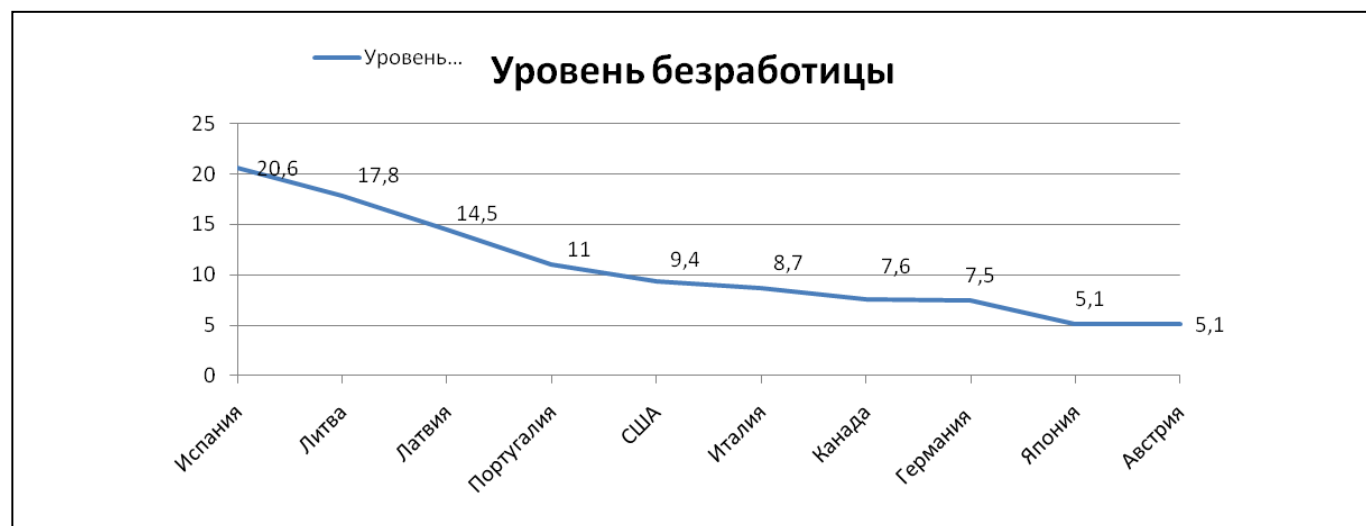
Во-вторых, это не очень высокая доля зарплаты, прежде всего минимальной зарплаты в валовом внутреннем продукте. Для характеристики данного фактора рассмотрим следующую таблицу (таблица 4).

Таблица 4. Рейтинг стран по уровню минимальной заработной платы в 2013 г. [9]

Рейтинг	Страна	Минимальная заработная плата в долл США	Отношение годовой минимальной заработной платы к ВВП на душу населения, %
1	Люксембург	2513,2	37,1
2	Ирландия	2090,4	65,1
3	Бельгия	2064,2	68,6
4	Нидерланды	2052,3	60,4
5	Франция	1951,9	68,7
6	Великобритания	1552,7	53,4
7	Греция	1253,5	52,9
8	Испания	1070,0	43,2
9	Словения	1069,7	45,8
10	Мальта	950,8	46,0
11	Португалия	809,1	41,8
12	Хорватия	543,6	36,9
13	Турция	509,3	45,4
14	Польша	496,7	31,5
15	Чехия	469,9	22,7
16	Словакия	453,3	24,6
17	Венгрия	419,1	26,8
18	Латвия	403,2	33,5
19	Эстония	397,6	25,8
20	Литва	331,3	23,1
21	Румыния	225,8	22,8
22	Болгария	175,5	16,4
23	Россия	165,2	12,5
24	Беларусь	123,0	10,6
25	Украина	120,1	21,5
26	Казахстан	109,7	10,4
27	Азербайджан	108,1	12,9
28	Молдова	95,4	37,1
29	Армения	86,8	20,4
	США (справочно)	1243,3	31,6
	Китай (справочно)	179,6	28,7

Данные, приведенные в этой и выше таблицах, позволяют констатировать, что чем выше уровень развития государств, тем выше доля минимальной и среднемесячной зарплаты в ВВП. Именно это и позволяет мотивировать работников к высокоэффективному труду и процессам активного накопления человеческого капитала.

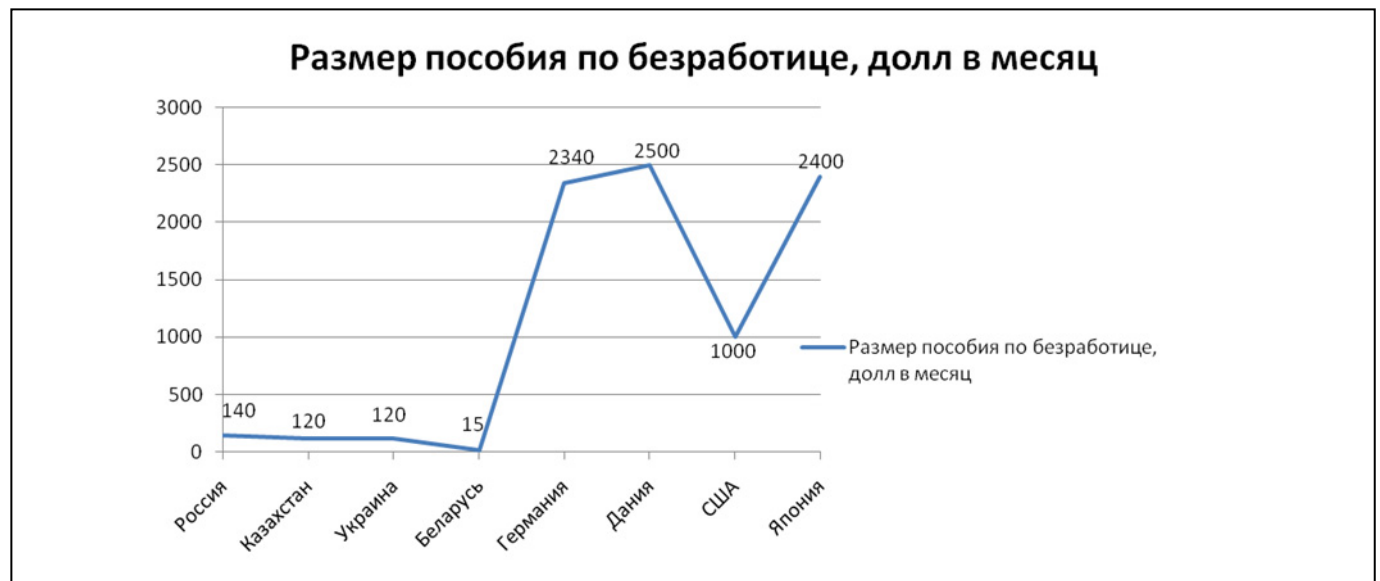
В-третьих, необходимо отметить такой факт, как наличие весьма низкого уровня безработицы в Республике Беларусь (0,5%). С социальной точки зрения, это весьма позитивный момент. Но естественный уровень безработицы всегда выполнял санирующую роль на рынке труда, поскольку вымывал неэффективную рабочую силу с рынка труда (диаграмма) [10].

Данные диаграммы свидетельствуют о том, что для развитых стран безработица является достаточно сложной проблемой. Это касается, прежде всего, таких стран как Испания, Греция, Ирландия, Португалия, США. Тем не менее, существует ряд государств, таких как Австрия, Япония, которые традиционно держат безработицу на уровне естественной нормы. Здесь следует учитывать еще и тот момент, что не всегда в развитых странах уровень безработицы четко характеризует неэффективность занятости. Определенную мотивирующую или, точнее, демотирующую роль здесь играют пособия по безработице. Страны, где пособия по безработице являются высокими, имеют высокий уровень безработицы. Это связано с тем, что, получая высокие компенсационные выплаты, безработные высоко оценивают потери своего свободного времени. Исключение составляет Япония, но это связано скорее с особенностями менталитета японцев (диаграмма 2).

Таким образом, указанные выше факторы, показывают определенное несовершенство заработной платы и предопределяют необходимость ее развития на базе рыночного экономического механизма с целью совершенствования мотивационной компоненты человеческого капитала.

И, наконец, в-четвертых, фактором снижения мотивационной функции заработной платы является высокий уровень пенсионной нагрузки. Наша планета стремительно стареет: каждую секунду в мире свое шестидесятилетие отмечают два человека. По прогнозам ООН, к середине 21 века на Земле будет жить около 3,2 миллиона людей старше 100 лет, в то время как на сегодняшний день их насчитывается немногим более 300 тысяч. Доля пожилых людей в общей структуре населения растет быстрее, чем какой-либо другой возрастной группы. На мировой карте появляется все больше "старых" стран - государств с более чем 7% населения старше 65 лет.

Продолжает стремительно увеличиваться продолжительность жизни граждан как развитых, так и развивающихся территорий. Если в 1950-х гг. человек в среднем жил 47 лет, в 2010г. этот показатель вырос до 69 лет. Ожидается, что к 2050г. среднестатистический житель нашей планеты будет умирать в 76 лет, а к 2100г. - в 85. Пожилых людей становится больше из-за улучшения качества здравоохранения, интенсивного развития медицины, усовершенствования санитарного надзора, расширения доступности образования и экономического благополучия. Безусловно, возможность проживать длинную жизнь - триумф человеческого развития, однако старение населения несет с собой и множество новых вопросов.

Из-за увеличения числа пожилых людей различным странам не избежать проблем при формировании социальных бюджетов и построении пенсионных систем. Происходящее параллельно сокращение количества людей трудоспособного возраста больно ударит по налоговым поступлениям, без которых просто невозможно содержать пенсионеров. Это серьезная угроза для уровня жизни населения всех без исключения возрастов.

В отличие от развивающихся государств, которые столкнулись с проблемой старения населения лишь в последние несколько десятилетий, развитые страны переживают этот процесс более ста лет. Количество пожилых людей в них уже превысило численность детей, а к 2050г. пенсионеров в США, Западной Европе и Японии будет проживать и вовсе в два раза больше, чем молодых граждан. Первое место в мире по доле пожилого населения занимает Япония: здесь сегодня живет почти 25% людей в возрасте 65 лет и старше. Стремительно приближается к ней и другое развитое азиатское государство - Южная Корея, которая из-за очень низких показателей рождаемости может в недалеком будущем стать одной из наиболее "старых" стран на планете. На сегодняшний день пенсионные расходы государств, входящих в Евросоюз, "съедают" около 13% их валового внутреннего продукта. В дальнейшем на содержание пожилых людей европейские страны будут вынуждены тратить еще больше средств. Так, в Великобритании расходы бюджета только на пенсии в ближайшие 45-50 лет могут вырасти почти на 3 процентных пункта - до 8,4% ВВП. На каждого европейского пенсионера сегодня в среднем приходится четыре человека трудоспособного возраста, однако уже к 2050г. это соотношение может составить 1 к 2.

Традиционно старость родителей в развивающихся государствах обеспечивали их дети. Однако в условиях стремительного увеличения количества пенсионеров и не менее интенсивного сокращения численности трудоспособного населения эта ноша может в скором времени стать для молодого поколения непосильной. Более того, объективная реальность такова, что в крайне индивидуализированном и стремительно меняющемся мире все меньше молодых людей готовы обеспечивать своих родителей в старости. Без соответствующей системы поддержки со стороны государства развивающийся мир уже в недалеком будущем может столкнуться с масштабными социальными проблемами.

Что касается нашего государства, количество пенсионеров превысило 2,5 миллиона человек и удельный вес пенсионеров вплотную приблизился к 27% общей численности населения. Страны, решая данную проблему, как правило, используют два пути - это, во-первых, реформирование пенсионных систем в пользу развития накопительных принципов; во-вторых, это повышение пенсионного возраста. Однако, данные таблицы (таблица 5) свидетельствуют о том, что у многих развитых стран пенсионный возраст и так уже является значительным, а потому существенно изменен быть не может.

Таблица 5. Пенсионный возраст в странах мира [11]

Страна	Пенсионный возраст мужчин	Пенсионный возраст женщин
США	65	65
Япония	70	70
Россия	60	55
Англия	65	60
Германия	65	65
Франция	62,5	62,5
Италия	60	57
Норвегия	67	67
Грузия	65	60
Эстония	63	63
Беларусь	60	55

Таким образом, рассмотренный выше материал позволил констатировать наличие мотивационной компоненты как элемента человеческого капитала, основную роль при реализации которой играла и играет заработная плата. Наличие ряда демотивирующих факторов выдвигают необходимость принятия ряда мер по стабилизации процессов накопления и развития человеческого капитала, среди которых первоочередную роль играют факторы ускорения социально-экономического развития, увеличение доли минимальной и среднемесячной зарплаты в ВВП, решение пенсионной проблемы, обеспечение эффективного функционирования рынка труда. Комплекс этих мероприятий может создать условия для усиления мотивационной компоненты человеческого капитала и придаст новый импульс социально-экономическому развитию.

Выводы. Таким образом, развитие государств по пути формирования информационного общества и новой экономики, приводит к модификации работника как субъекта трудовых отношений в контексте носителя элементов человеческого капитала. Работник становится важен не сам по себе, а как сгусток способностей, талантов, здоровья; знаний, умений, которые получены через обучение, образование и практический опыт, способствуют росту производительности труда, качества деятельности, увеличению заработков, служат основой для постоянного процесса повышения квалификации, стремления к самосовершенствованию, благодаря действующей и активированной системы мотивации работника как субъекта трудовой деятельности. В наиболее общем виде существенные изменения в работнике как носителе элементов человеческого капитала можно свести к модификации структуры и повышения качества рабочей силы, сдвиг в приоритетах расходов на накопление элементов человеческого капитала, в требованиях квалификации и переподготовки, трансформация самих процессов накопления. Во-первых, человеку в процессе накопления знаний присущи свойства самосовершенствования и саморазвития, результатом чего становится изменение структуры и повышение качества рабочей силы. Акцент смещается в сторону инновационной составляющей человеческого капитала, ибо это оборачивается совершенствованием производственных и технологических процессов. Во-вторых, поскольку, основной вклад в производительность и продуктивность вносят работники в возрасте 25-40 лет, то особое значение приобретают вложения в удлинение производительной деятельности работников, т.е. растут инвестиции в поддержание здорового образа жизни и здоровья человека. В-третьих, существенным образом изменились объективные требования к знаниям и навыкам работников, подготовке и переподготовке кадров, повышению их интеллектуального и культурного уровня, созданию условий для творческого развития и самореализации личности. В-четвертых, происходят существенные изменения в накоплении человеческого капитала. Поскольку не вся информация поддается кодификации, глобальные информационные сети не решают проблемы генерирования знаний, эти пробелы должны быть дополнены коммуникативными связями и сотрудничеством в социальной общности, т.е. элементами социального капитала, носителем которых становится человек. В-пятых, с ростом требований к субъекту трудовых отношений как носителю элементов человеческого и социального капитала, меняется порядок создания рабочих мест. Глобализация экономических и социальных отношений, повсеместное использование коммуникационных технологий и информации приводят к возникновению новых профессий и ликвидации старых, преобразуется характер трудовой деятельности. Важнейшим фактором успешности индивида и организации становятся знания и непрерывный процесс обучения.

Список использованных источников

1. Турроу, Л. *Инвестиции в человеческий капитал*/ Л. Турроу. - М.: Наука, 1990. - 112 с.
2. Медведев, В.А. *Перед вызовами постиндустриализма: Взгляд на прошлое, настоящее и будущее экономики России*/ В.А. Медведев. - М.: Альпина Паблишер, 2003. - 440 с.
3. Ерохин, С.Г. *Развитие человеческого капитала в условиях становления постиндустриального общества: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01*/ С.Г. Ерохин; Рос. экон. акад. - М., 2012. - 25 с.
4. Шульгина, Л.В. *Занятость населения и человеческий капитал*/ Л.В. Шульгина. - Воронеж: Воронеж. госуд. технолог. акад., 2012. - 150 с.
5. Добрынин, А.И. *Человеческий капитал в транзитивной экономике*/ А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, Е.Д. Цыренов. - СПб: «Наука», 1999. - 308 с.
6. Режим доступа: <http://www.oporssuu.com/zarplaty-po-stranam-mira>. - дата доступа 26.01.2014
7. Доклад о человеческом развитии за 2013. - М.: ПРООН, 2013. - 168 с.
8. Режим доступа: <http://news.tut.by/economics/300962/> - дата доступа 26.01.2014
9. Режим доступа: <http://yvision.kz/post/222497> - дата доступа 13.02.2013
10. Режим доступа: <http://finmarket.2stocs.ru> - дата доступа 26.01.2014
11. Режим доступа: <http://kivis-ugsev.ucoz.ru/publ/statistika> - дата доступа 26.01.2014

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Базылева Марина Николаевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической политики Белорусский государственный экономический университет.
220037, г. Минск, 2-й переулок Багратиона 17-195.
E-mail basyleva@mail.ru

DATE ABOUT THE AUTHOR

Bazyleva Marina Nikolaievna, PhD in Economics, Associate professor of Economic Policy Belarus State Economic University
220037, Minsk, 2nd lane Bagration, 17-195
E-mail basyleva@mail.ru

ІННОВАЦІЇ ДЛЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ БЕЛАРУСІ

Богдан Н.І.,
Світлана Вархурст

В статті розглянуті теоретичні проблеми інклюзивного росту і його актуальності для рішення сучасних задач регіонального соціально-економічного розвитку.

Цель: Исследовать теорию инклюзивного развития на современном этапе, определить значение инклюзивных инноваций для регионального развития и сформировать направления политики для обеспечения устойчивого инновационного развития регионов Беларуси.

Методология: на основе анализа современной экономической литературы, обзоров, докладов, подготовленных международными экспертами для международных организаций, исследования статистических данных определены сущность, роль, значение, перспективы, и особенности инклюзивного роста для формирования национальных и региональных инновационных систем в странах постсоветского пространства.

Результаты работы. Доказано, что задачи развития национальной и региональных инновационных систем связаны с проблемами инклюзивных инноваций и развитием потенциала обучения. Определены особенности регионального инновационного развития Беларуси, рассмотрены актуальные направления инновационной политики в регионах Беларуси, выявлены возможности и перспективы инклюзивных инноваций в Беларуси.

Выводы. Несмотря на высокий образовательный уровень населения Беларуси, проблемы обучения являются чрезвычайно актуальными для формирования инновационной экономики, равномерного размещения инновационной активности в регионах. Для Беларуси характерна не линейная, а системная модель инновационного развития, позволяющая обеспечить более равномерную инновационную активность по территории страны. На современном этапе требуется активизация участия малого и среднего бизнеса для устойчивого инновационного развития регионов.

Ключевые слова: инклюзивный рост, инклюзивное развитие, инклюзивные инновации, региональные инновационные системы, инновационная политика.

INNOVATION FOR INCLUSIVE DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF BELARUS

Bohdan N.,
Warhurst S.

The article considers the theoretical problem of inclusive growth and its relevance to contemporary problems of regional socio-economic development.

Purpose: The theory of inclusive development is investigated, the value of inclusive innovation for regional development is determined and directions of innovation policy to ensure sustainable innovative development of regions of Belarus are proposed.

Methodology: the article defines the rationale, the value, perspectives and features of inclusive growth for the formation of national and regional innovation systems in the countries of the former Soviet Union. This research is carried out on the basis of critical analysis of current economic literature, surveys, expert reports published by international organizations. National statistical data employed for investigation of regional innovation systems.

Results. The outcome of this research proves that the issues of development of national and regional innovation systems are associated with of inclusive innovation and the development of learning capacity. The features of regional innovation development in Belarus are determined, new areas of innovation policy in the regions of Belarus are identified and opportunities for inclusive innovation in Belarus are revealed.

Conclusions: Despite the high educational level of the population of Belarus, the development of policy of learning throughout the regions is vital for the formation of an innovative economy, uniform distribution of innovative activity in the regions. Belarus is characterized by a non-linear but system model of innovative development which could provide a more uniform innovative activity across country's regions. The research highlights that, crucially, the involvement of small and medium-sized enterprises should be strongly encouraged for sustainable and innovative development of the regions at present stage of the development.

Key words: inclusive growth, inclusive development, inclusive innovation, regional innovation systems, innovation policy.

Постановка проблеми. Сучасне розвиток, по мнению ведущих ученых в области современных инноваций, опирается на процесс интерактивного обучения в процессе инновационной деятельности, а создание локальных, региональных и национальных инновационных систем является центральной частью жизнеспособной стратегии развития всех регионов [1,2,3].

Во многом этот широкий и многогранный подход к разработке проблемы современного развития имеет крайней мере две причины. Во-первых, источниками обучения являются многочисленные изменения, а инновации включают в себя как незначительные, так и весьма существенные изменения в различных видах технологической динамики, которая реализуется во всех видах деятельности и отраслях экономики. Во-вторых, практика показывает, что инновации получают все более широкое распространение в развивающихся странах и ведут к повышению производительности труда примерно в таких же путях, как и в развитых странах [4].

Несмотря на этот, в основном широкий, подход к проблеме существуют определенные недоработки концепции инклюзивного роста - роста основанного на вовлечении в инновации всех слоев населения, всех регионов и стран. Инновации рассматриваются как важная основа повышения производительности труда, экономического роста и улучшения международной конкурентоспособности. Однако рост не идентичен развитию и развитие не автоматически вытекает из роста. Имеется достаточно много факторов, в силу действия которых рост не сможет реализовать важные аспекты развития. В последнее время становится все более очевидным, что быстрые технические изменения и экономический рост могут сопровождаться увеличением неравенства доходов и усугубляются сельскими и городскими неравенствами. Например, быстро растущие экономики Бразилии, Индии, Китая все чаще сталкиваются с углублением социально-экономического неравенства. Эти тенденции увеличивают проблемы социальной изоляции в процессе развития.

В этой связи в экономической литературе в мире рассматриваются понятия инклюзивный рост, инклюзивные инновации и инклюзивное развитие ('inclusive growth', 'inclusive innovation', 'inclusive development') [5]. Инклюзивное развитие становится модным термином, а также актуальным вопросом. Может возникнуть вопрос «почему?» учитывая, что развитие должно включать и расширение социальной включенности граждан в это процесс, т.е. социальная включенность произойдет автоматически, как следствие экономического роста. Однако факты показывают, что такой явной связи экономического роста и социальных последствий не обнаруживается. Следует подчеркнуть, что понятие «роста» трактуется более узко, чем понятие «развитие».

Анализ последних исследований и публикаций. Термин «inclusive» (вовлеченность) чаще используется в контексте, где основное внимание больше уделяется экономическому росту, чем развитию. Инклюзивный рост - это рост, который позволяет

привлечь большую часть трудовых ресурсов к производственной деятельности и обеспечить большей части населения преимущества в более высоких доходах и улучшении условий жизни. По сравнению с простым экономическим ростом инклюзивный рост основан на более широкой основе во всех секторах и более устойчив в том смысле, что он снижает социальную напряженность.[6]. Отмечая недостатки экономического роста в достижении социальной включенности, исследователи не утверждают, что рост не важен, наоборот, очень важен. Ключевым является факт, что (I), экономический рост не достаточен, и (II), что это не редкость, что он осуществляется таким образом, что социальная и экономическая изоляция регионов, граждан может увеличиваться, а не сокращаться.

В исследовании проблем инклюзивного роста важное внимание должно быть уделено как формальному, так и неформальному секторам экономики и прежде всего взаимодействию между ними. Следовательно, важна возможность институционального строительства и расширения такого взаимодействия для обеспечения выгод для обоих секторов и общества в целом. Скрытый потенциал такого взаимодействия необходимо использовать и совершенствовать, что является одним из основополагающих аспектов развития[7]. Пока в исследованиях этому вопросу не было уделено достаточно внимания в ходе обсуждений инклюзивного развития.

Другой важной проблемой инклюзивного развития является соучастие человеческих ресурсов. Люди могут получать выгоды от экономического роста за счет политики перераспределения, т.е. выступать как пассивные участники, не принимая активного участия в производстве ценностей. Это является довольно распространенным процессом в большинстве обществ, а не только на Юге (развивающихся, бедных странах). Развитие требует, чтобы люди были активно включены в процесс и принимали участие в формировании процессов политических, социальных и экономических изменений. Особенно важную роль играют потребители в сфере инноваций, их активное участие способствует модернизации товаров и услуг. На самом деле, различие между этими двумя перспективами (люди, как активные или пассивные участники, как производители и потребители, как акторы или как клиенты и т.д.) не так очевидно, как может показаться, так как более «справедливое» и «равное» распределения доходов может способствовать исключению более мотивированных и способных групп населения от активного участия в процессах экономических изменений и развития.

Таким образом, может быть выделено два подхода к инклюзивному развитию, как «результату» и как «процессу», в некоторой степени их можно рассматривать как конкурентные. Участие в процессе может, если довести до крайности этот подход, поставить под угрозу результат - получение выгод от улучшения качества жизни. Поэтому, не теряя из вида необходимость широкого участия людей в процессах регионального развития, важно учитывать конкретные требования, связанные с поиском решения актуальных проблем, в таких рамках, которые позволяют увеличить доходы от прогресса.

Понятие инклюзивного развития неизбежно обращает внимание на свою противоположность. Рост и развитие никогда не распределяются равномерно по всем секторам и регионам. Процесс развития часто изолирует некоторые группы населения и целые регионы. Поэтому наряду с понятием «инклюзивное развитие» необходимо рассмотреть термин «социальная изоляция».

Инклюзивное развитие предусматривает вовлечение изолированных групп людей в процесс и использование их возможностей. В целом вовлеченность должна касаться максимально возможного числа групп и социальных слоев населения с четкой мотивацией, утверждал лауреат Нобелевской премии А. Сен [8]. Если мы хотим понять инклюзивное развитие, мы должны ответить на вопросы о социальной изоляции (исключенности) из задач развития. Т.е. нужны четкие ответы на следующие вопросы. Кто относится к категории изолированной группы населения регионов? От каких процессов они изолированы? Как и почему они исключены? Социальная изоляция, как измерение бедности, была внимательно рассмотрена А. Сеном [9]. С его точки зрения бедность имеет многомерное измерение. Ограничиваются возможности людей, жить жизнью, которую они считают достойной. С этой позиции социальная изоляция связана с деградацией потенциала развития. Исключение из социальных отношений напрямую воздействует на самочувствие, бытие и может также привести к другим лишениям. Долгосрочная безработица является особенно серьезным исключением из развития, так как она связана с целым рядом затрат и потерь; недавнее кризисное развитие европейской экономики показывает, что безработица является эндемическим явлением капитализма как в развитом, так и развивающемся мире.

Важно отметить, что как социальная включенность так и социальная изоляция, а следовательно, и потенциал возможностей развития или ограничение такого потенциала - это социальные отношения. Социальная изоляция означает уменьшение или ограничение социальных отношений, что затрудняет социальные взаимодействия, а они чрезвычайно значимы в современной концепции инновационного развития. Социальная интеграция (вовлеченность) приводит к новым общественным отношениям, формирует элементы системы инноваций.

С точки зрения инклюзивного развития, особенно важно обратить внимание на проблему изолированности (исключенности) из развития с позиции доступа к обучению (learning). Имеется существенное неравенство между странами в отношении доступа к обучению. Развитие Стран Восточной и Юго-Восточной Азии иллюстрирует значимость мощных инвестиций в образование широких масс населения для достижения целей развития. Такие страны, как Япония, Сингапур, Корея и Китай использовали много (и различных) каналов для создания потенциала, связанного с обучением и инновациями, часто обозначаемого как «технологический потенциал [4]. Нет сомнений, что исключение части населения от различных видов образования может серьезно уменьшить возможности стран по разработке «обучающихся обществ» (learning societies). Поскольку обучение и инновации становятся все более и более важными для процесса экономических изменений, ограниченный и неравный доступ к различным видам обучения наносит все больший ущерб экономическому развитию. В настоящее время становится все более очевидным, что неравенство доходов замедляет экономический рост[10].

Под проблемами обучения следует понимать не только возможности для детей взрослых для участия в формальных системах образования (школа и тренинги взрослых). Например, даже если соответствующие институты для формального образования и профессиональной подготовки имеются, работники могут быть исключены из обучения на рабочем месте, м.б. отсутствие возможностей для продолжения образования или не будет организовано обучение в процессе освоения инноваций. Имеются очень большие различия между странами в том, как и в какой степени, сотрудники включены в процесс обучения и инноваций, а также в том, как и в какой степени, наниматели занимаются обучением работников и конкурируют в процессах переобучения, научных исследованиях и инновациях[11]. Исследования Arocena и Sutz [12] показали, что учебные программы, которые существуют в частном и в государственном секторе часто включают в себя лишь небольшой набор новых компетенций и не включают в себя многие необходимые навыки и соответствующие компетенции.

Даже если мобилизованы значительные ресурсы на обучение, результаты (строительство компетенций) могут быть неудовлетворительными, если наблюдается отсутствие спроса на знания из отечественной экономики. Если частные и государственные организации не нанимают людей с недавно приобретенными компетенциями для решения проблем и разработки решений в повседневной производственной деятельности, их компетенции будут ухудшаться. Знания будут потеряны, и затормозится процесс получения новых знаний. Если спрос на новые знания и компетенции в первую очередь формируется международными компаниями, развитие внутреннего обучающегося потенциала общества, основанного на

інноваційному розвитку, буде затруднено. Формування ефективної навчальної середовища, таким чином, потребує існування (єдності) потенціалу навчання (learning capabilities), можливостей для навчання (learning opportunities) і попиту на компетенції і знання (demand for competences and knowledge)[13].

Предмет і ціль дослідження. Найбільш загальним визначенням поняття «інклюзивне розвиток», застосовано до завдань даного регіонального дослідження інноваційного розвитку буде наступне: *Інклюзивне розвиток є процесом структурних змін, який забезпечує увагу властей до проблем і чарів всіх груп населення, як в формальному, так і неформальному секторах економіки, що дозволяє формувати майбутнє регіонального суспільства в цілях зростання його благополуччя на основі інновацій во взаємодії з усіма зацікавленими групами.*

Слід підкреслити, що підхід до розвитку на основі використання потенціальних можливостей (capability approach), передбачає, що свобода для досягнення благополуччя має суттєве значення, так само як і інструменти її забезпечення, і розуміння свободи в термінах можливості людини робити те, і бути тим, що він має підстави цінувати, став загальноприйнятим і повністю впливовим [9]. Такий підхід визначив, наприклад, різні заходи людських можливостей, таких як Індекс розвитку людського потенціалу, з урахуванням гендерного фактора, Індекс розвитку гендерного нерівності. Розуміння розвитку як зростання потенціалу за рахунок збільшення різних свобод достатньо добре узгоджується з сучасною тенденцією формування теорії розвитку, яка робить більший акцент на знанні як факторі розвитку і на процесі навчання і інноваційної діяльності як фундаментальних процесах сучасного розвитку.

Сама ідея, що знання є найбільш важливим ресурсом розвитку, звичайно, насправді не нова. К. Маркс визначив розвиток продуктивних сил як головний джерело соціальних і економічних змін і Маршалл (1890)[14] заявляв, що знання є найважливішим потужним двигуном виробництва, який дає нам можливість подолати природу і задовольнити потреби. Нещодавно, в звіті Всесвітнього банку [15, с.1] підкреслено необхідність нового шляху розвитку - на основі знань.

Можливості до навчання, в широкому сенсі, можна розглядати як свободу, яка пов'язана з правами, можливостями і привілеями. Знання, можуть бути розглянуті як ресурс, чим люди можуть володіти або до чого можуть мати доступ, вони мають цінність самі по собі, і вони створюють можливості для розширення благополуччя і в інших відносинах. Знання можуть покращити якість робочих місць і продуктивність, вони можуть збільшити корисність споживання товарів і послуг. Те ж саме стосується до навчання, воно має як матеріальну, так і інструментальну цінність. Навчання, таким чином, є невід'ємною частиною регіонального розвитку; навчання рухає розвиток і розвиток призводить до підвищеного попиту на навчання в регіоні.

Обучение и развитие инновационного потенциала региона

С точки зору багатьох сучасних дослідників інновацій розвиток відбувається в результаті зростання потенціалу до навчання (capabilities). Для розвиваючихся країн, розвиток означає становлення навчальних економік. Навчальна економіка (learning economies) не відповідає значенню «економіка заснована на знанні» (knowledge-based economies). Будь-яка економіка заснована на знаннях, оскільки знання є, і завжди було основою виживання людини і суспільної життя. Але не кожна економіка є навчальною економікою. В навчальній економіці успіх окремих осіб, фірм, регіонів і країн відображає здатність навчатися. Навчальна економіка це економіка, де зміни відбуваються швидкими темпами, де старі здатності замінюються новими завдяки швидкому попиту на них[16,17].

Стимули і можливості для навчання визначаються економічними, соціальними і політичними відносинами і практика навчання вкорінена в інститутах і структурах суспільства. Комбінація ІКТ і управління знаннями, а також використання інновацій як основного інструмента конкуренції, передбачає, що суспільство «навчиться навчатися», і, відповідно, відбувається прискорення швидкості технологічних і економічних змін. Суспільство, по словам Докінза (Dawkins) [18], «розвиває свою здатність до розвитку». В концепції «розвиток як процес навчання» розуміється широке поняття навчання, що визнає складність сучасної навчальної економіки. Це включає в себе велику кількість комунікативних інтерфейсів, відкриває тим самим потенціал для інтерактивного навчання на різних рівнях. Коротке пояснення різноманітних шляхів навчання, як економічних процесів (Табл.1) показує комплексність проблеми формування навчальної економіки (хто навчається, чому і якими шляхами).

Таблица 1. Элементы обучающейся экономики

Обучаемые	Сферы обучения	Направления обучения
- Граждане (жители, потребители, производители, исследователи, политические деятели) - Фирмы - Организации(университеты, финансовые и банковские организации, патентные службы, правительственные организации, технологические службы)	- Технологическое обучение (новые продукты и процессы) - Организационное обучение - Обучение потребителей - Политическое обучение - Институциональное обучение	- Обучение действием - Обучение в процессе использования - Обучение в процессе взаимодействия - Обучение исследованиям

Повітряно, що навчання є багатограничним феноменом і при спробі переосмислити розвиток з позиції навчання, необхідно дослідити велику кількість взаємопов'язаних соціальних взаємодій і комунікацій. Навчання більш широке поняття, ніж проблеми освіти в школах і університетах, наукових підрозділах відомств і т.д., справа йде про проблему на рівні суспільства - в домашніх господарствах, громадах, регіонах, організаціях. Слід зауважити, що підхід до розвитку з позиції розвитку потенціалу (capability approach) ширше, ніж підхід, заснований на потенціалі навчання (learning capabilities), що, однак, не зменшує його значимість в зв'язі з актуальністю проблеми навчання в цілях інноваційного розвитку.

Підвищення потенціалу навчання і можливостей його розвитку таким чином, що дозволяє збільшити залученість всіх шарів і груп населення країн і регіонів в процес розвитку складає суть підходу, який підтримується групою відомих учених мережі ГЛОБЕЛІКС, розробляючих питання інклюзивного розвитку.[19,20,21].

В різних суспільствах люди можуть навчатися як зрілим, так і новим формами діяльності. В фірмах існують суттєві відмінності в можливостях освоєння нових навичок і професій [11]. Як правило, інші типи організацій (державні і напівдержавні організації, неправительственні організації і т.д.), також можуть стати більш залученими в процеси навчання. Граждане можуть розширити можливості впливу і участі в процесах прийняття рішень через систему електронного урядування, якщо мають відповідні навички в сучасних технологіях. Може бути розвинуто навчання споживачів новим товарам і послугам. Актуальним є формування інтерактивного навчального простору, в якому потенціал навчання і можливості його зростання формують попит на нові знання.

Інклюзивное обучение и инновационная система

Опираясь на современные подходы к развитию и учитывая синергетическую взаимосвязь экономического развития и социальной инклюзии (вовлеченности всех слоев общества и граждан в процесс развития на основе инноваций), исследователи (Acemoglu and Robinson) вводят понятие инклюзивных институтов (inclusive institutions) [22]. Они доказывают, что в целях обеспечения долгосрочного роста и развития страны нуждаются в политических и экономических институтах, обеспечивающих инклюзивное развитие. Такие институты широко распространяют власть и экономическое регулирование, устанавливают верховенство закона (т.е. юридически обязательные лимиты и законодательные ограничения), обеспечивают права собственности и создание стимулов для инвестиций в обучение и производство товаров и услуг.

Согласно Acemoglu и Robinson инклюзивные политические институты позволяют центральному правительству поддержать развитие инклюзивных экономических институтов для стимулирования и поощрения широких слоев населения в участии в экономической деятельности. Инклюзивные экономические институты также создают стимулы и возможности в обучении, образовании и более общих технических изменений. При ограниченных политических институтах экономический рост возможен только ограниченный период при условии, что экономические институты достаточны для участия людей в производственной деятельности. В более долгосрочной перспективе, ограниченные политические институты будут мешать «созидательному разрушению» эгоистических интересов отдельных групп и таким образом препятствовать структурным изменениям, которые необходимы для экономического роста. С этой точки зрения, нынешний высокий уровень экономического роста в Китае, по мнению исследователей, не может быть устойчивым в долгосрочной перспективе, поскольку политическая система не достаточно открыта, чтобы обеспечить созидательное (креативное) разрушение тех корыстных интересов, которые возникают как результат самого процесса роста.

Исследование и анализ изменений в системе инклюзивного обучения и инновационной деятельности, несомненно, является важной частью изучения особенностей современного развития. Устойчивое развитие требует гибких и всеобъемлющих (инклюзивных) институтов, что может быть достигнуто только путем политического обучения, в том числе институционального обучения.

Понятие «инклюзивных инноваций» (inclusive innovation) становится все более используемым в связи с разработкой политики и стратегии развития многими странами [23, 24]. Инклюзивные инновации часто рассматриваются как важный ингредиент инклюзивного развития. Как правило, предполагается включить инновации для развития бедных стран, а также учитывать инновации, разрабатываемые странами развивающегося мира. Политика продвижения инклюзивных инноваций рассматривается как дополнение к политическим мерам прямого и косвенного воздействия, воздействующим на инновации в целом, что позволяет учесть социальный контекст развития.

Инклюзивные инновации в стране можно рассматривать в более широком контексте, как элемент национальной инновационной системы. Концепция «системы инноваций» была введена в 1980-х годах, одним из главных ее постулатов является акцент на взаимозависимости и взаимодействии между техническими и институциональными изменениями в процессе развития. Инновации действительно могут быть исследованы только в рамках системного и динамического подхода. Инновационная деятельность в экономике (наций, регионов, городов) зависит не только от того как отдельные фирмы и организации осуществляют инновационный процесс, но и от того как они справляются с изменениями и взаимодействуют друг с другом, с финансовым и государственным секторами.

Можно выделить, по крайней мере, три важных положения в рамках широкой концепции системы инноваций, которые являются необходимыми для анализа проблем инклюзивного развития. Во-первых, инновации находятся под воздействием специализации производства, торговли и формирования знаний. Это особенно характерно для многих региональных инновационных систем. Особое внимание уделяется совместной эволюции (созволюции), современного состояния (что страны и регионы производят) и нового знания, (что люди, фирмы в этих странах и регионах знают как улучшить), что позволяет изменить производство товаров и услуг. Это положение подразумевает, что как структура производства, так и структура знания изменяются медленно и что это изменение включает в себя обучение. Потенциал развития должен быть основан на уже существующем потенциале региона.

Во-вторых, при анализе следует помнить, что некоторые элементы знаний локализованы и не могут быть легко перемещены. Одно из центральных положений системы инноваций состоит в том, что знания включают элементы неявного знания (tacit), воплощенного в умах и телах людей и в рутинах фирм и отношений между людьми и организациями. Это делает знание, особенно знание в неформальном секторе и внутренне присущее знание отдельных экономических агентов сложно перемещаемым в пространстве.

В-третьих, отношения и взаимодействия между людьми и организациями весьма значимы. Отношения выступают в качестве носителей знаний, а взаимодействия образуют процесс, через который новые знания производятся, взаимодействия также способствуют обучению. Это означает, что ни фирмы, ни научные учреждения, ни люди сами по себе (без сотрудничества) не создают инновации. Можно утверждать, что самой основной характеристикой концепции инновационной системы является то, что она нацелена на взаимодействие. Взаимодействия между людьми и организациями должны иметь потенциал для объединения различных видов знания, идей и компетенций, что формирует основы поддержки инноваций.

Таким образом, интенсивность и качество взаимодействий обеспечивают результаты в сфере инноваций. Основные механизмы взаимодействия и формирования отношений можно назвать «институтами», опираясь на их значение как неформальных и формальных норм и правил, регулирующих взаимодействия людей [25, 26, 27]. Институты часто рассматриваются как результат привычек и рутин поведения. В этом контексте рутины рассматриваются как более или менее стандартные процедуры, которых придерживаются экономические агенты, организации и правительственные учреждения, когда они взаимодействуют друг с другом [28]. Такие понятия, как институты и рутины полезны в теоретическом контексте, но они трудны для обработки в эмпирических и исторических исследованиях. Легче отслеживать историю научно-исследовательских подразделений, университетов, чем определить изменения в том, как люди взаимодействуют и общаются. Несмотря на эту трудность, понимание инновационных процессов невозможно, без осмысления как институты формируют интерактивное обучение и инновационную деятельность [22]. Arocena и Sutz [12, 29, 30] приложили системный подход к инновациям к развивающимся странам, в частности на примере Латинской Америки. Они показали, что: (I) инновационные системы своеобразны и обстоятельны, при которых они возникают и развиваются часто являются уникальными, что делает имитацию проблематичной, и (II) процессы интерактивного обучения между различными видами потребителями и производителями (знаний или продуктов) являются основными динамическими особенностями инновационных систем. Они обнаружили, что было относительно легко создать организации и другие компоненты инновационных систем, рассматриваемые как важные, в тоже время было гораздо труднее стимулировать связи и взаимодействия между элементами потенциала и обеспечить интерактивное обучение между ними. Без взаимодействий система практически не имела динамики и существовала лишь виртуально. Также авторы указывают на исторически сложившийся низкий потенциал обучения (низкие

інвестиції в обучение и очень ограниченное использование внешних источников знаний), отсутствие культуры обучения и непонимание политическими деятелями значимости данного фактора инновационной динамики.

Для решения проблемы в развивающихся странах Arocena и Sutz [30] предложили формировать "интерактивное обучающее пространство" (interactive learning space). Под интерактивным обучающим пространством понимают относительно стабильное пространство, при котором отдельные участники инновационного процесса имеют возможность обучаться во время взаимодействия с другими акторами в поисках полезных знаний для решения данной проблемы. Примером такого пространства могут быть форумы сотрудничества между производителями и исследователями для решения нерешенных проблем, в таком процессе обе стороны обучаются и создают новые возможности. Интерактивное обучающее пространство, следовательно, образует обучающие связи, взаимодействия в пределах границ самого интерактивного пространства.

Эту особенность можно интерпретировать как модель для понимания динамики инновационной системы. Как только возникает необходимость или возможность (давление проблем), появляется мотивация для формирования интерактивного обучающего пространства. Обучающее пространство может стимулировать «спиральный» рост и развитие инновационной системы.

Мы можем рассматривать обучающее пространство как один из строительных блоков инновационной системы. Обучающее пространство в процессе формирования часто требует новых институтов, организаций и технологий. Стабильные отношения связи, доверие и интерактивное обучение с течением времени становятся характеристиками инновационной системы. Интерактивное обучающее пространство может способствовать созданию и воспроизводству новых структур, что потребует дополнительных институциональных и организационных инноваций. Обучение можно рассматривать как растущее ядро инновационных систем. Без него система будет не динамической, а стагнирующей. Можно сказать, *инновационные системы питаются интерактивным обучением для формирования, роста и трансформации системы*.

Инклюзивная региональная инновационная система определяется во многом специализацией, т.е. производством товаров и услуг в регионе, а также компетенциями и потенциалом для их производства. Ее масштабы определяются также, тем каким образом и в какой степени в процессе инновационной деятельности используются неявные (tacit) знания, размещенные в различных регионах страны. Безусловно, она также определяется институтами, которые обеспечивают взаимодействие в процессе инновационной деятельности. Для укрепления стимулов к обучению и инновациям необходимо привлечь все группы населения в этот процесс, что в долгосрочной перспективе повлияет на рост эффективности инновационной деятельности.

Особенности политики в целях формирования инклюзивных инноваций

Понятие инклюзивной инновационной системы показывает, что системы могут различаться по степени включенности различных групп населения в процесс инновационной деятельности. Движение в сторону более интенсивного включения всех слоев и групп населения в процессы обучения и инновационной деятельности требует организационных и институциональных изменений, что в свою очередь, требует политических действий и, в долгосрочной перспективе, формирование политики обучения. Концепция инклюзивной инновационной системы является довольно сложной, поскольку включенность (inclusive) должна быть осознана и исследована на нескольких уровнях. Инновационные процессы в фирмах и организациях могут осуществляться с разной степенью вовлеченности различных его участников. То же самое касается межорганизационных обучающих пространств. Кроме того, институциональные связи фирм, банков, общественных организаций, политиков и чиновников, которые обеспечивают взаимодействие, также могут отличаться по масштабам взаимодействия и сотрудничества.

Широко признано, что не существует универсального рецепта, ни общей теории политических мер для инноваций [31]. Тем не менее, политика и стратегия развития все чаще интерпретируются как непрерывный, рефлексивный и интерактивный обучающийся процесс. Дэни Родрик [32, 33] утверждает, что, поскольку мировая экономика не имеет простого и универсального пути к экономическому развитию, и любой путь является по определению неясным (ex ante), экспериментирование с политикой и институтами является единственно возможной стратегией. Политика обучения, которая должна опираться на систематические эксперименты и обучение на собственном опыте, является очень важной частью политических и стратегических решений.

Было признано, что эффективность реализации политики, в значительной степени, зависит от участия широкого круга субъектов, кроме тех, кто формально отвечает за те или иные проблемы. Из-за сложности обучающейся экономики, разработка политики опирается на знания, опыт и компетенции различных заинтересованных сторон. Международный опыт показывает, что посредством участия ключевых заинтересованных сторон, через общественный диалог и процесс принятия решений можно реализовать социально приемлемые решения в сфере новых технологий.[34]. С этой точки зрения политический процесс в значительной степени связан с выравниванием ожиданий и построением общего видения будущего. Это означает, что процесс разработки инновационной политики и выгод, связанных с его реализацией (процессные выгоды), более важны, чем фактические, реальные результаты, такие как отчеты, список приоритетов и рекомендаций (продуктовые выгоды) [31]. Принятие политических решений должно быть как системным, так и обеспечивать широкое участие всех заинтересованных сторон.

Систематическое экспериментирование и непрерывное интерактивное обучение, которое требуется точки зрения усвоения знаний для разработки политики, не следует понимать как «слепое». Оно принимает направление в результате решения текущих и идентифицируемых проблем и от доминирующего видения будущего. Восприятие будущего оказывает сильное воздействие на направления обучения и инновационной деятельности. Невозможно рационально инвестировать в бизнес, карьеру, сэкономить средства или решить проблемы образования не имея некоторых предположений о будущем – и такое видения, таким образом, присуще принятию решений [35]. Таким образом, процесс экспериментирования в политике должен опираться на глубокое понимание существующих проблем, и на систематическое понимание причин возникновения их в будущем. Последнее особенно актуально в обучающейся экономике, где страны и организации должны постоянно адаптироваться к быстро меняющейся среде.

Следовательно, политические и стратегические решения являются чрезвычайно трудными и сложными, но и неизбежными, если мы хотим успешно участвовать в глобальной обучающейся экономике. Политика, которая призвана быть системной, обеспечивать участие и явно учитывать представления о будущем для формирования стратегии должна быть основана на широкой концепции предвидения (прогнозирования). Системный подход к инновациям может иметь существенные выгоды от предвидения инноваций, если будет обеспечено более широкое участие/вовлеченность (inclusiveness) [36].

Особенности регионального инновационного развития Беларуси и задачи политики

Региональный срез инновационной деятельности в Беларуси показывает, что инновационная активность характеризуется более равномерным распределением по территории страны, чем размещение научно-технического потенциала (табл.2). Научно-технический потенциал страны поляризован в направлении «центр-периферия»: 75% исследователей работает в Минске, в столице сконцентрировано 79% финансовых ресурсов для развития научных исследований, что отчасти закономерно, поскольку основные научно-исследовательские организации Национальной академии наук сосредоточены в столичном регионе. Инновационно-активные предприятия промышленности распределены по территории страны гораздо равномернее: в Минске уровень инновационной активности бизнеса составляет 30%, что ниже, чем в Витебской области (35,3 %); уровень инновационной активности предприятий Брестской и Гродненской областей, обладающих существенно меньшим числом исследователей, равен инновационной

ЕКОНОМІКА ЗНАЇ, ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

активности Гомельского региона с более высоким промышленным и научным потенциалом. В основе такого распределения лежит высокий уровень образования трудовых ресурсов страны и новый характер инноваций.

Эти данные свидетельствуют об изменении характера инновационного процесса. *Линейная модель инноваций* уходит в прошлое, т.е. инновации не всегда опираются на научные исследования, они могут возникать в любом месте инновационного процесса, не всегда следуя традиционной последовательности: фундаментальные научные исследования - прикладные разработки – опытный образец - освоение-производство-рынок. Кроме того, сетевые формы взаимодействия участников инновационного процесса облегчают диффузию инноваций и способствуют инклюзивным процессам.

Однако общий уровень инновационной активности в Беларуси сохраняется невысоким-22% инновационных предприятий в промышленности, по сравнению с 51% в ЕС. Важную роль в современных условиях приобретают процессы кооперации, сотрудничества, (системная модель инноваций) что привело и к формированию т.н. «user»-инноваций, т.е. инноваций, основанных на изучении предпочтений потребителя, однако их анализ затруднен, ввиду отсутствия статистики и исследований.

Таблица 2 Инновационная деятельность и научно-технический потенциал в регионах Беларуси, 2011г.

	Внутренние текущие затраты на научные исследования и разработки, %	Удельный вес исследователей, %	Число инновационно-активных предприятий в промышленности, ед.	Удельный вес инновационно-активных организаций промышленности в %, %	Удельный вес отгруженной инновационной продукции в общем объеме отгруженной продукции, %	Удельный вес затрат на технологические инновации организаций промышленности по областям и г. Минску, %
Брестская область	1,1	2,14	58	19,3	2,5	6,4
Витебская область	2,8	3,59	85	35,3	10,5	8,3
Гомельская область	8,7	7,32	58	20,4	23,7	41,9
Гродненская область	1,3	1,58	51	22,4	6,3	21,4
г. Минск	78,8	75,7	91	29,9	31,6	3,5
Минская область	5,5	8,18	67	17,8	13,7	11,7
Могилевская область	1,6	1,54	33	15,3	11,5	6,8

Источник: Белстат, 2012

Таким образом, современный инновационный потенциал регионов страны зависит не только от масштабов научных исследований и разработок (R&D), создания нового знания, но и от способностей их внедрять, осваивать и распространять, а также от спроса на создание и использование технологий, возможностей постоянного обучения.

Другим фактором, повлиявшим на динамику инновационного процесса, в регионах является формирование *открытой модели инноваций*. Она сформировалась в начале XXI века, ее появление определяется глобализацией научных исследований и разработок и мультидисциплинарным характером современных инноваций. Суть этой модели инноваций в том, что современные предприятия в инновационном развитии не могут долго полагаться на собственные усилия в исследованиях и должны комбинировать внутренние идеи с внешними источниками знаний. Жизненные циклы некоторых продуктов сократились либо находятся под давлением более интенсивной глобальной конкуренции и непрерывного технологического прогресса, поэтому компании вынуждены более спешно внедрять инновации и более оперативно совершенствовать продукты и услуги, что требует от государства новых инструментов политики.

Важным направлением для Беларуси является расширение участия малого бизнеса в инновационной деятельности. С этой целью формируется новая нормативная база, например, 20 мая 2013 г. принят Указ Президента Республики Беларусь № 229 «О некоторых мерах по стимулированию реализации инновационных проектов», предполагающий государственную финансовую поддержку в форме инновационных ваучеров и грантов. Данный Указ имеет исключительное значение для развития инновационной сферы, поскольку создает возможность облегченного доступа к финансовым ресурсам для субъектов малого инновационного предпринимательства, находящихся на начальной стадии своего развития (startup-компании). Принципиальная новизна предлагаемого в Указе подхода к стимулированию развития сектора инновационного предпринимательства заключается в финансировании за счет бюджетных средств отдельных мероприятий, связанных с реализацией инновационных проектов, не только на безвозмездной, но и безвозвратной основе. Таким образом, впервые в законодательной практике Беларуси закреплено право на риск инновационной деятельности. Фактически речь идет о реализации принципа венчурного финансирования. Размер государственной финансовой поддержки, оказываемой на безвозвратной основе, устанавливается в сумме эквивалентной не более: 25 тыс. долларов США – на подготовительном этапе; 100 тыс. долларов США – на конструкторско-технологическом этапе. Финансирование инновационных проектов будет осуществляться Белинфондом за счет направляемой ему части средств инновационных фондов, Белорусским фондом финансовой поддержки предпринимателей – за счет средств, выделяемых из бюджета в рамках программ по оказанию государственной финансовой поддержки субъектам малого предпринимательства. Решения о предоставлении государственной поддержки будет принимать конкурсная комиссия, создаваемая при Государственном комитете по науке и технологиям (ГКНТ). При этом в ходе конкурсного отбора оценивается новизна, актуальность, экономическая эффективность реализации инновационного проекта.

Выводы. Вследствие современных тенденций инновационного развития компании ощущают необходимость партнёрства, чтобы распределить издержки, обрести взаимодополняющие знания и опыт, получить доступ к различным технологиям и знаниям и сотрудничать в рамках инновационного сообщества.

Регионы становятся всё более вовлечены в глобальный инновационный контекст, что актуализирует процессы обучения частных лиц и организаций, необходимо более «открыто» воспринимать инновационный процесс, в котором сотрудничество и конкуренция сосуществуют. Государство инструментами политики также оказывает влияние на инновационный процесс, формируя и стимулируя рыночный спрос на инновации. Инклюзивные инновации становятся основой регионального развития. Обучение можно рассматривать как растущее ядро инновационных систем, обеспечивающее динамизм системы. Региональные инновационные системы питаются интерактивным обучением для формирования, роста и трансформации системы.

Новые тенденции в инновациях, понимание проблемы вовлечения малого бизнеса в инновационные процессы стимулировало появление новых инструментов политики. Формирование новых институтов развития (региональных венчурных фондов, региональных инновационных фондов, системы инновационных грантов) должно сочетаться с изменениями в региональном управлении, которое призвано взять на себя функции центра регулирования и стратегического развития экономики территорий.

References

1. IDRC - International Development Research Centre (2011), *Innovating for development*, IDRC - International Development Research Centre. Available on: <http://www.idrc.ca/EN/AboutUs/Accountability/AnnualReports/Annual%20Report%202010-2011.pdf>
2. De Mello, L. and Dutz, M. A. (Eds.) (2012), *Promoting inclusive growth: challenges and policies*. OECD Publishing. Available on: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264168305-en>

3. Sachs, J. (2004), 'Inclusive development strategy in an era of globalization', Working paper N°. 35. Policy Integration Department World Commission on the Social Dimension of Globalization. International Labour Office, Available on: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---integration/documents/publication/wcms_079129.pdf
4. Fagerberg, J., Schrolec, M. and Verspagen, B. (2010), 'Innovation and Economic Development', in Hall, B. H. Rosenberg, N. (Eds.) *Handbook of the Economics of Innovation*, Volume 2, North Holland.
5. Saad Filho, A. (2010), 'From Washington consensus to inclusive growth: the continuing relevance of propoor policy alternatives', *World Economic and Social Survey 2010*. Available on: http://www.un.org/esa/analysis/wess/wess2010workshop/wess2010_filho.pdf
6. Commission on Growth and Development (2008), *Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development*, the World Bank.
7. Hirschman, A. (1958), *Strategy of Economic Development*, New Haven, CT: Yale University Press.
8. Sen, A. (2010), *The Idea of Justice*, Penguin Books. First published by Allen Lane 2009.
9. Sen, A. (2000), *Social exclusion: Concept, application, and scrutiny*. Social Development.
10. Assa, J (2012) *Inequality and Growth Re-Examined*, Technology and Investment, 2012, 3, 1-6.
11. Arundel, A., Lorenz, E, Lundvall, B.-Å. and Valeyre, A. (2007), 'How Europe's economies learn: a comparison of work organization and innovation mode for the EU-15', *Industrial and Corporate Change*, 16, (6).
12. Arocena, T., Sutz, J. (2000b), 'Interactive Learning Spaces and Development Policies in Latin America', *DRUID Working Paper*.
13. Andersen, A. D. (2011), *Innovation systems and natural resources – The case of sugarcane in Brazil*, Ph.D. dissertation, Department of Business Studies, Aalborg University.
14. Marshall, A. (1890), *The Principles of Economics*, London: Macmillan.
15. World Bank (1998), *The World Development Report 1998/99*.
16. Lundvall, B. A. and Johnson, B. (1994), 'The Learning Economy.' *Journal of Industry Studies* 1(2).
17. Lundvall, B.-Å., B. Johnson, et al. (2002), 'National systems of production, innovation and competence building', *Research Policy* 31.
18. Dawkins, R. (2009), *The Greatest Show on Earth. The Evidence for Evolution*. Bantam Press.
19. Li, Julia Fan, Garney, Elizabeth, (2011), 'Tuberculosis Vaccines: Innovators West and East', *The 9th Globelics International Conference in Buenos Aires – Argentina*, 2011.
20. Wu, Xiabo, Jiang, Yanbin. (2010), 'The Formation Process Towards a More Inclusive System: Comparison Study on Suzhou and Wenzhou', *The 8th Globelics International Conference in Kuala Lumpur – Malaysia*, 2010.
21. Brudenius, Claes and Goransson, Bo. (2010), 'The Role of the Three Missions of Universities - A Synthesis of Findings from an International Research Project', *The 8th Globelics International Conference in Kuala Lumpur – Malaysia*, 2010.
22. Acemoglu, D. and Robinson, J. (2012), *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, Crown Publishers.
23. Ali, I. and Zhuang, J. (2007), 'Inclusive growth toward a prosperous Asia: policy implications', *Economics and Research Department Policy Brief Series N°. 97*. ADB - Asian Development Bank. Available on: <http://www.adb.org/sites/default/files/pub/2007/WP097.pdf>
24. IADB - Inter-American Development Bank (2004), *Social inclusion and economic development in Latin America*. IADB - Inter-American Development Bank. Available on: <http://idbdocs.iadb.org/wsdocs/getdocument.aspx?docnum=419947>
25. Johnson, B. (1992), 'Institutional Learning', in Lundvall (Ed.), *National Systems of Innovation*, Pinter Publishers.
26. Edquist, C., Johnson, B. (1997), 'Institutions and Organizations in Systems of Innovation', in Edquist, C. (Ed.) *Systems of Innovation*, Pinter: London and Washington.
27. Scott, W. R. (2001), *Institutions and Organizations*, Thousand Oaks, California: Sage.
28. Dosi, G. (1999), 'Some Notes on National Systems of Innovation and Production and their Implication for Economic Analysis', in D. Archibugi, J. Howells and J. Michie (Eds.), *Innovation Policy in a Global Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.
29. Arocena, R. and Sutz, J. (2000a), 'Looking at national systems of innovation from the south', *Industry and Innovation*, 7(1), 55–75, Taylor and Francis.
30. Arocena, R. and Sutz, J. (2002), 'Innovation Systems and Developing Countries', *DRUID Working Paper No. 02-05*.
31. Ahlqvist, T., Valovirta, V. and Loikkanen, T. (2012), 'Innovation policy roadmapping as a systemic instrument for forward-looking policy design', *Science and Public Policy*, 1–13.
32. Rodrik, D. (2006), 'Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform', *Journal of Economic Literature*, 44(4), 973-987.
33. Rodrik, D. (2010), 'Diagnostics before prescription', *The Journal of Economic Perspectives*, 24(3), 33–44.
34. Gibbons, M. (1999), 'Science's new social contract with society', *Nature*, 402.
35. Wehrmeyer, W., Clayton, A. and Lum, K. (2003), 'Foresighting for Development', *Greener Management International*, (37), 24–36.
36. Smits, R., Merker, R. van, Guston, D. H. and Sarewitz, D. (2010), 'The Role of Technology Assessment in Systemic Innovation Policy' in R. E. Smits, S. Kuhlmann and P. Shapira (Eds.), *The Theory and Practice of Innovation Policy: An International Research Handbook*.

ДАННІЕ ОБ АВТОРАХ

Богдан Нина Ивановна, д.э.н., профессор, профессор кафедры национальной экономики и государственного управления, Белорусский государственный экономический университет, пр. Партизанский, 26, г. Минск, Беларусь. 220070
e-mail bohdan@bseu.by

Светлана Вархурст, доктор наук, лектор Бизнес-школы по международному бизнесу и предпринимательству Университета Эссекса, Elmer Approach, Southend-on-Sea, Essex SS1 1LW.UK. Великобритания.
e-mail warhurst@essex.ac.uk

DATA ABOUT THE AUTHORS

Nina Bohdan, Dr. economics, Professor of Department of National Economy. Belarus State Economics University. 220070, Minsk, Partizansky Avenue, 26, Republic of Belarus
e-mail- bohdan@bseu.by

Svetlana Warhurst, PhD, MSc, Senior Lecturer in International Business and Entrepreneurship, Employability Development Director, Essex Business School University of Essex, Elmer Approach, Southend-on-Sea, Essex SS1 1LW. UK.
e-mail warhurst@essex.ac.uk

ФОРМАЛИЗАЦИЯ ОСНОВНЫХ ЭТАПОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ НАУЧНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РОССИИ

Гудкова А.А.,
Турко Т.И.

Изучение закономерностей и тенденций мирового технологического развития входит в число приоритетных задач государственной политики в сфере науки и технологий. Все более важным инструментом становится технологическое прогнозирование, ключевыми элементами которого являются долгосрочный прогноз, научно-технологический мониторинг и научно-технологический экспертиза. Только сочетание этих элементов может обеспечить развитие тех направлений науки и технологий, которые могут способствовать повышению конкурентоспособности национальной экономики.

В статье дан анализ основных направлений государственной политики в области научно-технологического развития России. Рассмотрены ключевые элементы государственного администрирования в этой области. Акцентировано внимание на необходимости совершенствования используемого инструментария долгосрочного прогнозирования, научно-технологического мониторинга и экспертизы. Особое внимание уделено проблеме актуализации приоритетных направлений развития науки, технологий и техники. Выделены критерии выбора национальных приоритетов. Рассмотрены методологические подходы к проведению научно-технологического мониторинга и экспертизы. В заключение дана схема организации государственного администрирования формирования и реализации технологических проектов.

Ключевые слова: научно-технологическое развитие, прогноз, мониторинг, экспертиза, национальные приоритеты.

FORMALIZATION OF THE BASIC STAGES OF PUBLIC ADMINISTRATION RESEARCH AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT IN RUSSIA

Angelina Gudkova,
Tamara Turko

The study of patterns and trends of the world technological development is one of the priorities of the state policy in the sphere of science and technology. Technological forecasting is increasingly becoming an important tool, key elements of which are the long-term prognosis, scientific and technological monitoring and scientific and technological expert examination. Only the combination of these elements can provide the development of those areas of science and technology that can enhance the competitiveness of the national economy.

The paper analyzes the main direction of state policy in the field of scientific and technological development in Russia, examining the key elements of public administration in this area. The attention is focused on the need to improve the tools used in long-term forecasting, scientific and technological monitoring and scientific and expert examination. Particular attention is given to update the priority directions of development of science, technology and engineering as well as to the criteria of selection of national priorities. Methodological approaches to scientific and technological monitoring and expertise examination are also considered. In conclusion, the scheme of organization of the state administering of formation and implementation of technological projects is given.

Key words: scientific and technological development, prognosis, monitoring, expert examination, national priorities.

Повышение конкурентоспособности национальной экономики, преодоление технологического отставания от развитых стран мира являются важными задачами государства в области науки и технологий. Государственное администрирование основывается на реализации проектного подхода, который предполагает технологический прорыв по ограниченному количеству приоритетных направлений развития науки, технологий и техники. Это означает отход от финансирования «технологий ради технологий» и «инноваций ради инноваций» [1].

Актуальность государственного администрирования обусловлена необходимостью разработки долгосрочных прогнозов научно-технологического развития страны в контексте реализации национальных целей и приоритетных социально-экономических программ.

Различные аспекты государственной политики в области научно-технологического развития нашли отражение в работах А.Е. Варшавского, С.Ю. Глазьева, Б.Н. Кузика, В.И. Маевского, В.Л. Макарова, Л.Э. Миндели, А.В. Соколова, Ю.В. Яковца.

Учитывая, что генезисом системы государственного администрирования является единство трех ключевых составляющих: долгосрочного прогноза научно-технологического развития, научно-технологического мониторинга и научно-технологической экспертизы – необходимо проанализировать выполняемые в рамках каждого элемента функции, решаемые задачи, а также методологию и используемый инструментарий.

Долгосрочный прогноз научно-технологического развития. Целью долгосрочного прогноза научно-технологического развития является оценка основных глобальных тенденций и вызовов мировому развитию, определение внешних императивов для страны с использованием Форсайта в качестве инструмента для разработки прогноза.

В качестве инструментария долгосрочного прогнозирования выступают: анализ глобальных тенденций, разработка сценариев, мозговой штурм, дорожные карты, экспертные панели.

В числе инструментов долгосрочного прогнозирования следует отметить роль Форсайта. Как отмечается в аналитическом резюме к долгосрочному прогнозу важнейших направлений технологического развития на период до 2030 года, представленном Высшей школой экономики, методология Форсайта связана не с предсказанием будущего, а скорее с его формированием, что позволяет считать Форсайт специфическим инструментом управления технологическим развитием, опирающимся на создаваемую в его рамках инфраструктуру [2].

На современном этапе мирового научно-технологического развития вызовом парадигме долгосрочного прогнозирования является увеличение скорости технологизации научных исследований с последующим формированием на основе полученных результатов новых рынков. Это обусловлено переходом во многих областях наук от линейного к экспоненциальному росту знаний и технологий и, тем самым, увеличению массива информации и сокращению сроков превращения знания в технологию.

Характерная для современного этапа научно-технологического развития тенденция конвергенции науки и технологий предопределяет необходимость усиления роли государственного администрирования как регулятора научно-технологического развития страны.

Недостаточное реагирование на конвергенцию создает препятствие для развития и использования нового знания. Устранение этого препятствия, а также принятие решений о финансировании новых направлений мультидисциплинарных исследований на краткосрочную перспективу основывается на проведении научно-технологического мониторинга и научно-технологической экспертизы.

Научно-технологический мониторинг. На сегодня элементом государственного администрирования, слабо интегрированным с долгосрочным технологическим прогнозом, является мониторинг научно-технологического развития.

Научно-технологический мониторинг позволяет получить информацию о технологических трендах с ретроспективой в 5–10 лет и на ее основе выполнить краткосрочный прогноз о перспективах развития технологий.

Проводимий в настоящее время научно-технологический мониторинг проектов, выполняемых в рамках государственных контрактов, предусматривает анализ совпадения фронтов исследований с заявленной тематикой, а также анализ технологизируемости направления работы. Представляется, что важным должно стать включение в формат научно-технологического мониторинга других инструментов, таких как библиометрический анализ, патентный анализ, анализ финансового обеспечения (включая финансирование в рамках государственно-частного партнерства, по грантам), анализ сетевого взаимодействия.

Научно-технологическая экспертиза. В задачи научно-технологической экспертизы входит отбор научно-технических проектов, полученные результаты по которым в краткосрочной перспективе могут стать базой для развития индустриальных производств. Экспертные оценки основываются на применении системы показателей, с помощью которой экспертные комиссии могут, во-первых, выполнить отбор научных заделов для поддержки в рамках федеральных целевых программ в составе государственных программ и, во-вторых, оценить риски при их реализации.

Основные элементы государственного администрирования прогнозирования научно-технологического развития. В задачи национальной системы прогнозирования входит построение системы, ориентированной на обеспечение перспективных потребностей различных секторов экономики. Сформированная в настоящее время система государственного администрирования прогнозирования научно-технологического развития страны включает:

- элементы, напрямую влияющие на принятие решений по выделению средств федерального бюджета на выполнение исследований и разработок, связанных с созданием прорывных промышленных высокотехнологичных производств;
- элементы, связанные с реализацией проектов, направленных на технологическое перевооружение промышленных производств. Составными частями первой группы являются:
- приоритетные направления развития науки, технологий и техники и перечень критических технологий Российской Федерации;
- долгосрочные прогнозы научно-технологического развития Российской Федерации (до 2025 г. и до 2030 г.);
- долгосрочные приоритеты прикладной науки в России;
- прогнозы Форсайт-центров.

Вторая группа элементов системы прогнозирования включает:

- прогнозы институтов развития (Российская венчурная компания, Роснано, Сколково);
- дорожные карты развития новых отраслей;
- программы инновационного развития государственных компаний.

Актуализация приоритетных направлений развития науки, технологий и техники и перечень критических технологий Российской Федерации. Впервые приоритетные направления развития науки, технологий и техники и перечень критических технологий Российской Федерации были утверждены в 1996 г. с последующим внесением в них изменений в 2002 г., 2004 г., 2007 г. и 2011 г.

При формировании приоритетов обращается внимание на решение важнейших социально-экономических задач, а также актуальных проблем конкурентоспособности отечественных товаропроизводителей. Задачей государственного администрирования в области формирования приоритетных направлений развития науки, технологий и техники является обеспечение концентрации финансового, кадрового и материально-технического потенциалов на выполнении исследований и разработок по ограниченному кругу областей наук и технологий с дальнейшей коммерциализацией полученных результатов.

За протяжении всего периода 1996–2011 гг., несмотря на вносимые изменения, основные принципы реализации приоритетов оставались неизменными, а именно:

- распределение компетенций по реализации национальных научно-технологических приоритетов среди органов исполнительной власти;
- координация деятельности органов исполнительной власти всех уровней, включая взаимодействие с частным сектором экономики;
- высокая степень прозрачности расходов по реализации национальных приоритетов научно-технологического развития;
- скоординированное и комплексное использование для реализации приоритетов различных инструментов (финансовых, регулятивных и др.);
- контроль и управление рисками реализации национальных приоритетов научно-технологического развития, что обусловлено сложностью и многоаспектностью реализуемых мер, существенной зависимостью от внешних условий, быстрыми изменениями в развитии технологий и т.п.;
- мониторинг эффективности и результативности реализации приоритетов научно-технологического развития совместно с представителями предпринимательского и научного сообщества, а также организаций гражданского общества;
- регулярное уточнение состава перечня национальных приоритетов научно-технологического развития, основных направлений реализации приоритетов, а также их ресурсного обеспечения;
- регулярная оценка необходимости уточнения состава используемых механизмов и инструментов, поиск и апробация новых высокоэффективных механизмов и инструментов реализации приоритетов.

Выбор национальных приоритетов научно-технологического развития является многокритериальной задачей, решение которой предполагает учет различных факторов. Как правило, выделяется три основных критерия:

Первый критерий – соответствие долгосрочным приоритетам социально-экономического развития (национальным целям развития) и вызовам.

Однако при всей важности развития технологий и, соответственно, определения приоритетов в этой области, очевидно, что развитие технологий не является самоцелью, а должно быть подчинено более общим целям и задачам. Этот означает, что выделенные приоритеты должны соответствовать системе социально-экономических целей.

Второй критерий – соответствие накопленному технологическому потенциалу и научно-технологическим заделам.

Этот критерий означает, что при выборе приоритетов необходимо учитывать уже сложившуюся структуру научно-технической сферы, позиции страны в мире по тем или иным направлениям развития науки и техники. Создание «с нуля» областей, в которых такой потенциал отсутствует или не имеет достаточного качества, скорее всего, потребует времени, превышающего горизонт, на котором определены цели и задачи социально-экономического развития. Это, однако, не означает, что такие направления научно-технологического развития в принципе не могут быть приоритетными, но повышает риски и, соответственно, снижает потенциальные эффекты.

Оценка сформировавшегося в стране научно-технического потенциала является самостоятельной отдельной задачей. В общем случае «пространство» потенциальных приоритетных направлений научно-технологического развития должно заведомо включать те направления, которые образует пересечения множеств, сформированных по первому и второму критериям.

Третий критерий – максимальная социально-экономическая эффективность, то есть максимальное соотношение достигаемых эффектов и затрат на их получение.

Этот критерий носит экономический характер и служит для выбора альтернативных способов достижения целей научно-технологического развития. Ограниченность ресурсов может не позволить реализовать все направления, которые

соответствуют двум первым критериям. В этом случае решение должно быть принято в пользу тех альтернатив, которые могут обеспечить максимальную отдачу при заданном общем объеме ресурсов.

Таким образом, алгоритм формирования приоритетов технологического развития в общем виде выглядит следующим образом:

– определение стратегических целей национального развития и долгосрочных системных вызовов => анализ накопленного потенциала и имеющихся заделов => формирование исходного перечня национальных приоритетов технологического развития => оценка (прогноз) вклада тех или иных технологических новаций в достижение целей, оценка ресурсных потребностей, оценка рисков => выбор альтернативных способов достижения целей технологического развития (например, заимствования или собственные разработки) => формирование уточненного перечня национальных приоритетов технологического развития => верификация сформированных национальных приоритетов с точки зрения соответствия заданным критериям => проверка их перечня на полноту и непротиворечивость => разработка механизмов реализации конкретных приоритетов.

В каждом приоритетном направлении выделяются критические технологии. Под критическими технологиями понимаются технологии, которые носят межотраслевой характер, а также создают существенные предпосылки для развития многих технологических областей или направлений исследований и разработок.

Другими словами – критические технологии представляют собой комплексы межотраслевых (междисциплинарных) технологических решений, которые создают предпосылки для дальнейшего развития различных тематических технологических направлений, имеют широкий потенциальный круг инновационных приложений в разных отраслях экономики и вносят в совокупности наибольший вклад в решение важнейших проблем реализации приоритетных направлений развития науки, техники и технологий.

Первый перечень критических технологий Российской Федерации был утвержден Президентом Российской Федерации 30.03.2002 № Пр-576 и включал 52 технологии. При последующей корректировке перечень критических технологий сократился в 2006 г. до 34, а в 2011 г. – до 27 технологий.

При этом вплоть до 2009 г. отсутствовали официально разработанные формализованные правила отбора и актуализации приоритетов и критических технологий. Соответствующие правила были утверждены постановлением правительства Российской Федерации от 22.04.2009 № 340 «Об утверждении правил формирования, корректировки и реализации приоритетных направлений развития науки, технологий и техники в Российской Федерации и перечня критических технологий Российской Федерации (далее – постановление № 340).

С принятием постановления № 340 при отборе приоритетных направлений и критических технологий учету подлежали не только приоритеты, связанные с модернизацией национальной экономики, но и результаты долгосрочного прогноза научно-технологического развития Российской Федерации до 2025 года.

Инструментом реализации приоритетных направлений стали федеральные целевые программы (далее – ФЦП). Первая ФЦП «Исследования и разработки по приоритетным направлениям развития науки и технологий гражданского назначения», принятая постановлением Правительства Российской Федерации от 23.11.1996 № 1414, распространялась только на научно-техническую сферу. Последняя, из принятых федеральных целевых программ – ФЦП «Исследования и разработки по приоритетным направлениям развития научно-технологического комплекса России» на 2014–2020 годы – представляет собой уже комплексную программу, ориентированную на формирование замкнутого инновационного цикла.

Методологические подходы к проведению научно-технологического мониторинга. Проблема актуализации приоритетов тесно связана с мониторингом развития научно-технологической сферы. Результаты мониторинга не могут быть эффективными, если в его основе закладывается только ретроспективный анализ определенного круга показателей (к примеру, патентной активности).

Необходима система аналитических процедур, которая в совокупности позволяет охватить широкий спектр направлений, в их числе:

- оценка интенсивности развития научного направления в ведущих научно-исследовательских мировых центрах и в крупных компаниях мира;
- оценка публикационной активности в конкретной области знания и доли этого знания в мировом публикационном потоке;
- оценка степени мультидисциплинарности области знания;
- мониторинг патентной активности по научно-технологическому направлению;
- анализ патентной стратегии технологических драйверов;
- оценка конкурентоспособности имеющихся научно-технологических заделов;
- оценка наличия квалифицированных кадров, способных обеспечить технологическое лидерство.

Важным направлением научно-технологического мониторинга является оценка эффективности развития научных направлений в ведущих исследовательских центрах мира. Зачастую такими центрами являются крупные университеты предпринимательского типа, в которых посредством мозгового штурма профессоров и студентов университета формулируется определенное технологическое видение.

Основная задача научно-технологического мониторинга заключается в информационной поддержке реализации стратегии «опережать не догонять».

Методологические подходы к проведению научно-технологической экспертизы. Экспертиза научно-технологических проектов предполагает проведение ряда аналитических процедур, включающих изучение и анализ следующих направлений:

- оценка степени совпадения темы проекта с мировыми фронтами исследований;
- оценка потенциала технологизации (анализ количества подходов, защищенных патентами);
- анализ концепций патентов зарубежных и отечественных технологических драйверов;
- оценка степени отставания от лидеров по числу патентов и публикаций;
- оценка стабильности роста публикационной активности отечественных разработчиков за 10 лет;
- анализ концепций патентов технологических драйверов;
- оценка степени отставания от лидеров по числу патентов и публикаций;
- интегральная оценка потенциала коммерческого использования научного задела.

Государственное администрирование формирования и реализации научно-технологических проектов. В разных странах мира решение о выборе приоритетов финансирования научных исследований и разработок относится к числу наиболее обсуждаемых направлений национальных политик в области науки и технологий.

Так в статье государственного секретаря Испании указывается на то, что за счет средств государственного бюджета должны «поддерживаться самые конкурентоспособные проекты, приносящие ощутимые плоды или имеющие реальные перспективы, которые подтверждаются промежуточными результатами» [3]. В то время как канадские исследователи считают, что «стратегии финансирования науки, нацеленные на диверсификацию поддерживаемых проектов, продуктивнее тех, которые имеют целью поддержание лишь лучших из них» [4].

Вышесказанное подчеркивает значимость усиления роли государственного администрирования при формировании и реализации технологических проектов. Основная сложность заключается в необходимости одновременного решения как текущих и среднесрочных задач, (связанных в первую очередь с «расшировкой» технологических узких мест), так и долгосрочных задач по созданию новой технологической базы, достижению технологического лидерства по выбранным направлениям.

Решение этой проблемы возможно при следующей схеме организации государственного администрирования формирования и реализации технологических проектов:

1. Сфера непосредственной государственной ответственности (например, оборона, здравоохранение, образование, экология и т.д.). Приоритетные проекты должны выбираться исключительно из соображений максимальной эффективности использования ресурсов для достижения поставленных целей.

2. Сфера государственного участия по формированию ядра новейшей технологической базы, создание которой лежит за пределами коммерческих интересов, а также достижение на этой основе технологического лидерства по выбранным направлениям. Усилия должны быть сосредоточены на ограниченном числе системообразующих направлений, по которым имеются конкурентные преимущества в виде научных заделов и стартового потенциала внутреннего рынка. Данные направления должны выбираться, в том числе, и исходя из возможности достижения технологического лидерства. На начальных этапах реализации таких проектов (поисковые НИР) они могут осуществляться преимущественно в рамках государственных инициатив, а по мере приближения к стадии демонстрационных образцов – в рамках расширяющегося государственно-частного партнерства.

3. Сфера сочетания интересов государства и бизнеса по направлениям технологической модернизации экономики. При выборе приоритетов предполагается дифференцированный подход:

3.1. В случае, если отсутствие технологий является сдерживающим фактором для развития отечественного бизнеса, приоритетная поддержка со стороны государства должна быть сосредоточена на направлениях, где существуют серьезные научно-технические заделы, есть основа для подготовки квалифицированных кадров. На этих направлениях целесообразно формировать проекты, ориентированные на глобальную конкурентоспособность. Подобные проекты в основном связаны как с реализацией преимуществ в различных областях, так и с преодолением системных проблем технологического развития соответствующих отраслей и производств. Государственная поддержка проектов здесь должна осуществляться преимущественно в рамках государственно-частного партнерства.

3.2. В случае отсутствия научно-технических заделов и технологий, государство не должно препятствовать бизнесу в зарубежных заимствованиях, участию в международных технологических программах и в любых формах кооперации. На этих направлениях целесообразно сохранять «фоновый» уровень финансирования фундаментальных и поисковых работ, но государственное инвестирование в коммерциализацию в этих сферах не предполагается. В качестве примера можно отметить ряд направлений, связанных с фармацевтикой; созданием электронной компонентной базы массового применения и др.

3.3. В сферах, где отсутствие технологий для развития бизнеса связано только со спецификой российского рынка (для занятия определенных ниш на внутреннем рынке), государство вправе поддерживать проекты, базирующиеся как на отечественных разработках, так и на основе зарубежных заимствований.

Следует отметить, что в настоящее время в сфере формирования принципиально новой технологической базы количество научных заделов, крайне невелико. В этой связи, участие государства в прогнозировании облика перспективной технологической базы и определения приоритетных направлений развития на этом горизонте (12–15 и более лет) является безальтернативным.

В других областях непосредственное участие государства и использование бюджетных средств должны быть направлены на реализацию конкретных проектов, ориентированных на снятие ограничений, препятствующих развитию конкретных отраслей и производств. Подобные проекты должны реализовываться в рамках государственно-частного партнерства.

Подводя общие итоги, целесообразно выделить ряд положений.

1. Реализация приоритетов технологического развития предполагает наличие множественности различных инструментов и механизмов, связанных с формированием и реализацией государственной научно-технологической политики. Принципиально важным представляется активное использование нефинансовых механизмов поддержки со стороны государства, связанных с использованием его политических, организационных, методических и информационных возможностей.

2. Политический ресурс государства чрезвычайно значим для рационального позиционирования российского сектора исследований и разработок в системе международных исследований, содействия продвижению новой российской высокотехнологичной продукции (услуг) на внешние рынки, в том числе новые.

3. Значительное место в реализации национальных приоритетов должны занять меры по расширению форм государственно-частного партнерства, в частности по развитию концессионных механизмов.

4. Организационные возможности связаны с анализом и систематизацией успешных примеров освоения новых технологий, их трансфера, продвижения передовой продукции на различные рынки, различных форм государственно-частного партнерства с оценкой возникающих проблем, трудностей и комментариями по путям их решения.

5. Среди инструментов реализации национальных приоритетов особое место должно быть отведено Форсайту, являющемуся основой для согласования приоритетов научно-технологического развития в рамках диалога государства, бизнеса, науки и общества, вовлечения широких слоев бизнеса в их реализацию, формирования постоянно-действующих площадок взаимодействия науки и бизнеса.

Список использованных источников

1. Белоусов Д.Р. Проблемы российской экономики: политико-экономический взгляд. Российская экономическая стагнация: краткосрочные и долгосрочные источники, возможности преодоления. Центр макроэкономического анализа и краткосрочного прогнозирования (презентация от 27.09.2013) <http://www.gosbook.ru/node/78819>.

2. Долгосрочный прогноз важнейших направлений технологического развития на период до 2030 года. Аналитическое резюме. (По результатам государственного контракта Министерства образования и науки Российской Федерации от 14.06.2011 № 13.511.12.1001 «Актуализация долгосрочного прогноза важнейших направлений научно-технологического развития на период до 2030 года») <http://www.hse.ru/date/2013/02/08/1307847687/>.

3. Vela K. Turn Spain's Budget Crisis into an Opportunity // Nature. 2012. Vol. 486. No. 7.

4. Fortin J-M, Currie D. Big Science vs. Little Science: How Scientific Impact Scales with Funding. <http://www.plosone.org/article/info>

References

1. Belousov D.R. Problemy rossiyskoy ekonomiki: politiko-ekonomicheskiy vzglyad. Rossiyskaya ekonomicheskaya stagnatsiya: kratkosrochnye i dolgosrochnye istochniki, vozmozhnosti preodoleniya. Tsentr makroekonomicheskogo analiza i kratkosrochnogo prognozirovaniya (prezentatsiya ot 27.09.2013) : <http://www.gosbook.ru/node/78819>.

2. *Dolgosrochnyy prognoz vazhneyshikh napravleniy tekhnologicheskogo razvitiya na period do 2030 goda. Analiticheskoe rezyume. (Po rezul'tatam gosudarstvennogo kontrakta Ministerstva obrazovaniya i nauki Rossiyskoy Federatsii ot 14.06.2011 №13.511.12.1001 «Aktualizatsiya dolgosrochnogo prognoza vazhneyshikh napravleniy nauchno-tekhnologicheskogo razvitiya na period do 2030 goda») : <http://www.hse.ru/date/2013/02/08/1307847687/>.*

3. Vela K. Turn Spain's Budget Crisis into an Opportunity // *Nature*. 2012. Vol. 486. No.7.

4. Fortin J-M, Currie D. Big Science vs. Little Science: How Scientific Impact Scales with Funding. : <http://www.plosone.org/article/info>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Гудкова Ангелина Александровна, канд. экон. наук, начальник отдела

Научно-исследовательский институт – Республиканский исследовательский научно-консультационный центр экспертизы.

Москва, 123995, ГСП-5, ул. Антонова-Овсеенко, д.13, стр.1, РИНКЦЭ

E-mail: ang-gudkova@yandex.ru

Турко Тамара Ивановна, канд. биол. наук, директор Центра мониторинга инновационной деятельности и организации научно-инновационных мероприятий

Научно-исследовательский институт – Республиканский исследовательский научно-консультационный центр экспертизы.

Москва, 123995, ГСП-5, ул. Антонова-Овсеенко, д.13, стр.1, РИНКЦЭ

E-mail: ttamara16@extech.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Angelina Gudkova, PhD, Department Head, SRI – Federal Research Centre for Projects Evaluation and Consulting Services

Moscow, 123995, GCP-5, Antonova-Ovseenko Str., 13, bld. 1

E-mail: ang-gudkova@yandex.ru

Tamara Turko, PhD, Center Director, SRI – Federal Research Centre for Projects Evaluation and Consulting Services

Moscow, 123995, GCP-5, Antonova-Ovseenko Str., 13, bld. 1

E-mail: ttamara16@extech.ru

УДК 330.112

ОЦЕНКА ФОРМИРОВАНИЯ И ВОСПРОИЗВОДСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ГОМЕЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

**Карпенко Е.М.,
Карпенко В.М.**

В статье проанализированы существующие методики оценки воспроизводства человеческих ресурсов в современных рыночных условиях; определены показатели воспроизводства человеческих ресурсов региона и факторы, на них влияющие; усовершенствована методика оценки региональной активности формирования человеческих ресурсов. Проведена апробация методик на материалах Гомельской области. Разработанная методика с учетом экологического фактора в регионе является более точной. На основании проведенного сравнительного анализа методик можно сделать вывод, что гипотеза о влиянии экологического фактора на воспроизводство (в частности формирование) является подтвержденной. И данный фактор, и условия необходимо учитывать при разработке государственных механизмов управления воспроизводством человеческих ресурсов.

Ключевые слова. Воспроизводство человеческих ресурсов, формирование человеческих ресурсов, индекс региональной активности, условия формирования человеческих ресурсов, экологический фактор.

THE EVALUATION OF A FORMATION AND A REPRODUCTION OF HUMAN RESOURCES IN GOMEL REGION

**Karpenko E.M.,
Karpenko V.M.**

The article analyzes the existing methodology for assessing reproduction of the human resources in the contemporary market conditions; definition indicators of the reproduction of human resources of the region and the influences factors on them; improved the evaluation methods of the regional activity for the formation of human resources. The method is approved on the materials of Gomel region. The developed method is more accurate and based on the environmental factor in the region. The hypothesis of the influence of environmental factors on the reproduction (in particular the formation) is confirmed on the basis of the comparative analysis techniques. As this factor as the conditions must be considered in the development of state mechanisms reproductive management of human resources.

Key words. The reproduction of the human resources, the formation of the human resources, an index of the regional activity, conditions for the formation of the human resources, the environmental factor.

Актуальность. В современных условиях воспроизводство человеческих ресурсов непосредственно связано главным образом не только с количеством, но и с их качеством. Это обусловлено, как демографическими изменениями, происходящими в обществе, так и новыми требованиями, предъявляемыми к рабочей силе, экономически активному населению в целом, вызванными интеллектуализацией современной экономики. Сегодня наиболее важными факторами национальной конкурентоспособности становятся не природные и финансовые ресурсы, а ресурсы человеческие, то есть люди, их профессиональные и личностные качества, их трудовая мораль и стремление к достижению поставленных целей, их знания и умения, творческие и новаторские способности, их квалификационные, профессиональные и психологические возможности, готовность к решению задач всесторонней модернизации экономики и создания экономической основы для устойчивого развития.

Постановка проблемы. Цель работы – обогащение методики оценки воспроизводства (формирования, распределения и использования) человеческих ресурсов в экологически проблемных регионах. При этом необходимо проанализировать существующие методики оценки воспроизводства человеческих ресурсов в современных рыночных условиях; определить показатели воспроизводства человеческих ресурсов региона и факторы, на них влияющие; усовершенствовать методику оценки региональной активности формирования человеческих ресурсов.

Анализ существующих методик. Согласно методике оценки региональной активности формирования человеческих ресурсов региона, разработанной Гришиной Е.С., центральное место в вопросах оценки человеческих ресурсов занимает система показателей, характеризующих исследуемую область. Данная методика основана на разделении совокупности показателей социально-экономического развития на группы по определенным признакам, каждая из которых позволяет охарактеризовать отдельные области развития человеческих ресурсов региона и определить причины изменения анализируемой области. В совокупности, предложенная система исследования показателей позволяет оценить уровень активности региона в формировании человеческих ресурсов. В результате, оценку региональной активности формирования человеческих ресурсов предложено проводить путем анализа, используемого для расчета интегрального индекса [5, с.14].

На основе проведенной систематизации показателей, предложено рассчитывать показатель, состав которого представлен в таблице 1 [5, с. 15].

Таблица 1. Состав индекса региональной активности формирования человеческих ресурсов

Наименование группы показателей	Показатели, входящие в состав индекса
Экономические условия формирования человеческих ресурсов (<i>I_{ЭП}</i>)	Доля населения с денежными доходами ниже величины прожиточного минимума
	Среднемесячная заработная плата работников
	Индексы потребительских цен
	Размер начисленных пенсий
Социальные условия формирования человеческих ресурсов (<i>I_{СП}</i>)	Число спортивных сооружений в регионе
	Удельный вес ветхого и аварийного жилья в общей площади жилого фонда
	Число зарегистрированных преступлений на 10 тыс. чел. в регионе
Показатели, характеризующие наличие человеческих ресурсов в регионе (<i>I_Н</i>)	Численность студентов образовательных учреждений высшего профобразования на 10 тыс. чел.
	Коэффициент демографической нагрузки населения на 1 тыс. чел. трудоспособного возраста
	Удельный вес численности населения моложе трудоспособного возраста
	Продолжительность жизни в регионе
Показатели, характеризующие возможность применения потенциала человеческих ресурсов в регионе (<i>I_{ПЧР}</i>)	Уровень экономической активности населения
	Уровень безработицы в регионе
	Потребность в работниках, заявленная организациями в учреждения центры занятости населения
	Удельный вес численности безработных, имеющих высшее профессиональное образование

Для расчета итогового значения индекса региональной активности формирования человеческих ресурсов предложено использовать показатель, определяемый как корень четвертой степени из произведения рассчитанных ранее частных индексов по формуле (1) [5, с. 16]:

$$I = \sqrt[4]{(I_{ЭП} \cdot I_{СП} \cdot I_{Н} \cdot I_{ПЧР})}, \quad (1)$$

где $I_{ЭП}$ – индекс, характеризующий экономические условия формирования человеческих ресурсов, $I_{СП}$ – индекс, характеризующий социальные условия формирования человеческих ресурсов, $I_{Н}$ – индекс, характеризующий наличие человеческих ресурсов в регионе, $I_{ПЧР}$ – индекс, характеризующий возможность применения потенциала человеческих ресурсов в регионе.

При анализе полученных значений предложено использовать следующую группу вариаций возможных значений уровней:

- от 0 до 0,35 – низкий уровень,
- от 0,36 до 0,69 – средний уровень,
- от 0,7 до 1 – высокий уровень.

Разработанная методика оценки региональной активности формирования человеческих ресурсов рассматривается в качестве инструмента проведения мониторинга уровня воспроизводства и развития человеческих ресурсов [4].

Апробация методики на материалах Гомельской области. Исходные данные для оценки формирования человеческих ресурсов в Гомельской области представлены в таблицах 2-5.

Таблица 2. Экономические условия формирования человеческих ресурсов в Гомельской области [8]

Год	Показатель			
	Доля населения с денежными доходами ниже величины прожиточного минимума	Среднемесячная заработная плата работников организаций, тыс. руб.	Индексы потребительских цен, %	Размер начисленных пенсий, тыс. руб.
2008	0,067	821,8	113,3	396,4
2009	0,066	927,1	110,1	436,6
2010	0,064	1152,3	109,9	593,4
2011	0,095	1790,0	208,7	956,3
2012	0,085	3516,8	121,8	1908,0

Таблица 3. Социальные условия формирования человеческих ресурсов в Гомельской области [8]

Год	Показатель		
	Число спортивных сооружений в регионе	Удельный вес ветхого и аварийного жилья в общей площади жилого фонда	Число зарегистрированных преступлений на 10 тыс. чел. в регионе
2008	4424	0,1	177
2009	4436	0,1	167
2010	4516	0,1	142
2011	4513	0,1	125
2012	1676	0,1	103

Таблица 4. Показатели, характеризующие наличие человеческих ресурсов в Гомельской области [8]

Год	Показатель			
	Численность студентов образовательных учреждений высшего профессионального образования на 10 тыс. чел., студентов	Коэффициент демографической нагрузки населения на 1 тыс. чел. трудоспособного возраста	Удельный вес численность населения моложе трудоспособного возраста в общей численности населения региона	Продолжительность жизни в регионе
2008	54,0	629	16,7	69,8
2009	55,3	629	16,5	69,6
2010	56,5	636	16,5	69,7
2011	56,1	644	16,5	69,9
2012	53,3	657	16,6	71,4

Таблица 5. Показатели, характеризующие возможность применения потенциала человеческих ресурсов в Гомельской области [8]

Год	Показатель			
	Уровень экономической активности населения региона, %	Уровень безработицы в регионе, %	Потребность в работниках, заявленная организациями в учреждения центры занятости населения, чел.	Уд. вес численности безработных, имеющих высшее профессиональное образование
2008	75,3	1,0	6438	8,6
2009	76,4	1,0	3934	9,4
2010	76,7	0,9	4976	9,4
2011	77,0	0,9	5391	9,2
2012	75,8	0,7	6464	9,4

На основе рассмотренной методики оценки региональной активности формирования человеческих ресурсов, проведено исследование активности формирования человеческих ресурсов Гомельской области 2008-2012 гг. Результаты анализа представлены в таблице 6.

Таблица 6. Уровень активности формирования человеческих ресурсов Гомельской области в 2008-2012 гг.

Год	Значение индекса	Уровень активности
2008	0,9779	Высокий
2009	0,9707	
2010	0,9647	
2011	0,9645	
2012	0,9038	

Таким образом, исходя из рассмотренной методики, можно сделать вывод, что в Гомельской области высокий уровень активности формирования человеческих ресурсов. Однако данный показатель снижается на протяжении рассматриваемого периода.

Проблема критериев оценки и показателей воспроизводства человеческих ресурсов на региональном уровне имеет как экономический, так и социальный аспект, роль которого возрастает по мере формирования социально-ориентированной экономики, повышения качества жизни населения.

Результативность воспроизводства человеческих ресурсов региона может определяться на основе социально-экономических критериев, отражающих пороги оптимального воспроизводства человеческих ресурсов, на основе которых целесообразно использовать систему индикаторов, характеризующих воспроизводственные процессы в социально-трудовой сфере.

В целях демонстрации и обоснования прикладного значения предлагаемой системы критериев и индикаторов целесообразно провести сравнительный анализ воспроизводства человеческих ресурсов в Гомельской и Минской области. Поскольку регионы имеют сравнимую численность населения, то сравнение представляется корректным и достаточно информативным, особенно, для корректирования государственных программ развития социальной сферы и рынка труда в регионах.

Одним из основных критериев результативности является характер режима воспроизводства населения. Индикаторами, отражающими степень соответствия демографической ситуации данному критерию, выступают брутто- и нетто-коэффициенты воспроизводства населения, индекс жизненности (индекс Покровского), характеризуемый «отношением числа родившихся к числу умерших за определенный период времени» [2, с. 37].

Таблица 7. Индекс жизненности населения Гомельской и Минской областей в 2008-2012 гг.

Год	2008	2009	2010	2011	2012
Гомельская область	0,791	0,801	0,768	0,775	0,885
Минская область	0,698	0,713	0,720	0,742	0,851

Вторым важным критерием является уровень капитализации человеческих ресурсов, характеризующийся стоимостью совокупного объема произведенных товаров, услуг работающим населением и величиной потенциала, носителем которого оно является и может его в дальнейшем использовать в экономике при сохранении существующего уровня жизненной и трудовой активности. Индикатором, отражающим динамику капитализации, выступает условная среднегодовая стоимость человеческих ресурсов – $Q_{ср.год.}$, который рассчитывается по формуле (2.9) [2, с.37].

$$Q = V \cdot GDP \cdot H \cdot EP \cdot M, \quad (2)$$

где V – жизненный потенциал населения региона, чел/лет, GDP – величина произведенного валового регионального продукта на душу населения, H – коэффициент здоровья населения, рассчитываемый по формуле (3):

$$H = 1 - \frac{z}{100000}, \quad (3)$$

где z – среднее количество заболевших в году на 100 000 человек; M – коэффициент брачности населения на 1000 человек; EP – коэффициент профессионализации населения.

Он рассчитывается как отношение занятого населения с высшим образованием с весовым коэффициентом 5, средним специальным – 4, профессионально техническим – 3, средним общим – 2, общим базовым – 1 к произведению численности занятого населения и весового коэффициента, равного 5, соответствующего идеальной профессионализации (когда все занятое население имеет высшее образование).

Таблица 8. Показатели для расчета среднегодовой стоимости человеческих ресурсов Гомельской области в 2008-2012 гг.

Год	2008	2009	2010	2011	2012
Жизненный потенциал населения региона, тыс. чел./лет	46102,4	47179,7	48282,2	49410,4	50565,1
Величина произведенного валового регионального продукта на душу населения, тыс. руб.	10543,3	11232,1	12925,3	22679,6	43009,1
Коэффициент здоровья	0,141	0,049	0,131	0,102	0,175
Коэффициент брачности	7,9	8,2	8,0	9,3	7,9
Коэффициент профессионализации	16,7	16,8	17,0	17,1	17,2

Таблица 9. Показатели для расчета среднегодовой стоимости человеческих ресурсов Минской области в 2008-2012 гг.

Год	2008	2009	2010	2011	2012
Жизненный потенциал населения региона, тыс. чел./лет	45709,6	46523,7	47352,4	48195,8	49054,2
Величина произведенного валового регионального продукта на душу населения, тыс. руб.	13263,2	12506,6	16132,7	31343,6	55701,8
Коэффициент здоровья	0,192	0,124	0,175	0,151	0,216
Коэффициент брачности	7,9	8,2	8,2	9,1	8,1
Коэффициент профессионализации	15,9	16,0	16,2	16,4	16,5

Для определения условной стоимости человеческих ресурсов регионов использовался показатель жизненного потенциала населения Гомельской и Минской областей, рассчитанный на основе таблиц смертности. Результаты статистических расчетов показывают, что величина совокупного жизненного потенциала населения в последние годы увеличивается в регионах в основном за счет роста средней продолжительности жизни.

Таблица 10. Среднегодовая стоимость человеческих ресурсов Гомельской и Минской областей в 2008-2012 гг., млрд. руб.

Год	2008	2009	2010	2011	2012
Гомельская область	9042,0	3577,1	11118,3	18177,5	51713,6
Минская область	14621,1	9466,1	17758,9	33980,1	78975,9

На основании статистических данных были рассчитаны показатели экономических потерь от преждевременной смертности населения в трудоспособных возрастах и безработицы (таблица 11).

Следующим критерием результативности политики воспроизводства человеческих ресурсов является продуктивность использования человеческих ресурсов региона, рассчитываемая как отношение величины валового регионального продукта к сумме ВРП и величины совокупного экономического ущерба, вызванного потерями трудового потенциала населения от преждевременной смертности и безработицы [1].

В количественном выражении данный критерий характеризует коэффициент полезного использования человеческих ресурсов – $UUHR$, рассчитываемый по формуле (4) [2, с. 38]:

$$UUHR = \frac{GRP}{GRP + EW_A}, \quad (4)$$

где GRP – величина валового регионального продукта, EW_A – совокупный экономический ущерб, вызванный экономическими потерями от преждевременной смертности населения в трудоспособных возрастах и безработицы.

Зная величину совокупного ущерба от смертности и безработицы населения, можно рассчитать коэффициент полезного использования человеческих ресурсов региона, динамика которого по Гомельской и Минской областям за последние несколько лет отражена в таблице 12.

Таблица 11. Величина экономического ущерба от смертности и безработицы в экономике Гомельской и Минской областях в 2008-2012 гг., млрд. руб.

Виды экономических потерь	Потери от смертности в трудоспособном возрасте (EWD), млрд. руб.	Потери от безработицы (EWU), млрд. руб.	Суммарный ущерб (EWA), млрд. руб.
Гомельская область			
2008	48,90	35,60	84,50
2009	47,20	38,64	85,84
2010	48,39	38,46	86,85
2011	74,15	63,86	138,01
2012	119,88	114,77	234,65
Минская область			
2008	36,67	33,19	69,86
2009	34,46	33,40	67,86
2010	44,28	36,84	81,12
2011	85,24	58,55	143,79
2012	127,16	85,32	212,48

Важным критерием эффективности социально-экономической деятельности является ее рентабельность. На основе статистических данных о величине валового регионального продукта и фактического конечного потребления домашних

хозяйств рассчитывается уровень рентабельности условного поколения, и ее динамику путем сравнения рассчитываемых значений индекса рентабельности условного поколения.

Таблица 12. Динамика коэффициента полезного использования человеческих ресурсов (UUHR) в Гомельской и Минской областях 2008-2012 гг.

Год	2008	2009	2010	2011	2012
Гомельская область	0,9945	0,9947	0,9953	0,9958	0,9962
Минская область	0,9963	0,9962	0,9965	0,9968	0,9973

Для характеристики воспроизводства человеческих ресурсов применим такой критерий, как экономическая эффективность (рентабельность) условного поколения – PG индикатором, характеризующим уровень его достижения выступает соответствующий индекс, который рассчитывается по формуле (5) [2, с.39]:

$$PG = \frac{T AFC + (GRP - AFCH)}{GRP}, \quad (5)$$

где PG – экономическая эффективность (рентабельность) условного поколения, $T AFC$ – показатель валового накопления основного капитала, GRP – валовой региональный продукт, $AFCH$ – фактическое конечное потребление домашних хозяйств.

Динамику показателя рентабельности условного поколения для Гомельской и Минской областей представим в таблице 13.

Таблица 13. Величина показателя рентабельности условного поколения в Гомельской и Минской областях в 2008-2012 гг.

Год	Гомельская область	Минская область
2008	0,7738	0,8198
2009	0,7205	0,6923
2010	0,7234	0,7050
2011	0,7740	0,8381
2012	0,7370	0,7983

Интегральным критерием результативности политики воспроизводства человеческих ресурсов является экономическая эффективность воспроизводства человеческих ресурсов, рассчитываемая в стоимостном выражении. Индикатором, отражающим степень эффективности воспроизводства, является индекс воспроизводства человеческих ресурсов – RHR , который рассчитывается по формуле (6):

$$RHR = L \cdot Q \cdot UUHR \cdot PG, \quad (6)$$

где L – индекс жизненности, Q – условная среднегодовая стоимость человеческих ресурсов, $UUHR$ – коэффициент полезного использования человеческих ресурсов, PG – индекс рентабельности условного поколения.

Рассчитывался также индекс воспроизводства человеческих ресурсов (RHR), который является агрегатным, поскольку характеризует среднее изменение такого социально – экономического явления как воспроизводство человеческих ресурсов, состоящего из не совсем соизмеримых элементов. Стандартизируем показатели воспроизводства человеческих ресурсов в данном регионе. Результаты расчетов представлены в таблице 14.

Таблица 14. Динамика коэффициента воспроизводства человеческих ресурсов (KRHR) в Гомельской и Минской областях, тыс. ед.

Регионы	Годы				
	2008	2009	2010	2011	2012
Гомельская область	3796,94	1423,00	4272,27	7565,87	23501,79
Минская область	5786,18	3252,40	6326,41	14921,44	38121,62

Таким образом, результаты проведенного исследования показали, что условная среднегодовая стоимость человеческих ресурсов в Минской области выше, чем в Гомельской области, поскольку выше показатель средней ожидаемой продолжительности жизни а, следовательно, и его жизненный потенциал. Причем характерно то, что в исследуемых регионах произошло заметное снижение условной среднегодовой стоимости человеческих ресурсов в 2009 году из-за выраженных кризисных явлений в экономике. В 2010 году произошел некоторый рост данного показателя. Индекс рентабельности условного поколения в Минской области в среднем за рассматриваемый период оказался выше, чем в Гомельской. При этом в динамике наблюдается тенденция увеличения разницы – если в 2008 году данный показатель был выше на 5,94%, то в 2012 г. – уже на 13,72 % Минская область по данному показателю превосходит соседнюю Гомельскую область. Вместе с тем индекс воспроизводства человеческих ресурсов все-таки был и остается выше в Минской области благодаря большей численности занятого населения и более высоким показателям здоровья и средней продолжительности жизни.

Результативность политики воспроизводства человеческих ресурсов целесообразно определять не только в целом, но и на отдельных стадиях воспроизводственного процесса для детальной оценки эффективности государственного регулирования данного процесса. В частности, на стадии формирования человеческих ресурсов предлагается, в первую очередь отслеживать наиболее важные параметры воспроизводства населения, социально-демографических условий, в которых оно происходит, а также необходимо иметь представление о динамике образовательных процессов, в ходе которых идет подготовка молодых поколений к вхождению на рынки труда и осуществлению профессионально-трудовой деятельности. На стадии распределения, перераспределения человеческих ресурсов важно знать, насколько грамотно и эффективно происходит регулирование процессов движения специалистов, работников на региональном рынке. Перемещения могут быть из образовательной сферы в трудовую, между отраслями, территориями, предприятиями, между сферами экономической активности, работоспособности и экономической пассивности в результате полной, частичной, временной потери трудоспособности либо социальной девиации. Данную стадию могут характеризовать показатели: доля социально благополучных детей; доля молодых возрастных когорт (до 30 лет) среди безработных; доля дееспособных (неинвалидов) среди населения экономически активных возрастных когорт; уровень здоровья населения; уровень жизнестойкости трудоспособных возрастных когорт; уровень социально-правового благополучия.

Наиболее прикладное и существенное значение на текущий момент имеет результативность воспроизводства человеческих ресурсов в стадии их использования. Здесь от того, как происходит с одной стороны рыночное, а с другой – государственное регулирование процесса использования ресурсов труда зависит динамика социально-экономического развития региона. Данную стадию характеризуют такие показатели, как: доля занятого населения; ВРП на душу населения;

коэффициент дожития экономически активных поколений; доля населения с денежными доходами выше прожиточного минимума; коэффициент трудового долголетия населения, уровень профессионализации населения.

Рассмотренные методики позволяют оценить уровень и эффективность воспроизводства человеческих ресурсов в регионе на основе учета социально-экономических условий развития региона. Вместе с тем, отсутствует системный подход к исследованию человеческих ресурсов, их формирования и воспроизводства, и не учитывается также экологическая составляющая состояния и развития региона. Таким образом, для комплексной оценки воспроизводства человеческих ресурсов необходимо разработать общую методику с учетом влияния и экологического фактора.

Разработка методики оценки воспроизводства человеческих ресурсов в экологически проблемном регионе (на примере Гомельской области). Ни одна из исследуемых методик не учитывает такие важные показатели социально-экономического развития региона, как экологическая составляющая.

Предлагаемая методика основана на методике, разработанной Гришиной Е.С., но дополнена показателями, характеризующими экологические условия. Это экологические условия формирования человеческих ресурсов (*І_{экол}*), которые включают: выбросы загрязняющих веществ в атмосферный воздух от стационарных источников, тыс. т; инвестиции в основной капитал, направленные на охрану окружающей среды, млрд. руб.; уловлено и обезврежено загрязняющих атмосферный воздух веществ, отходящих от стационарных источников, тыс. т; число зарегистрированных заболеваний на 100 тыс. чел.; отведение сточных вод в водные объекты, млн. м³.

Для расчета итогового значения индекса региональной активности формирования человеческих ресурсов предлагаем использовать показатель, определяемый как корень пятой степени из произведения рассчитанных ранее частных индексов по формуле (7):

$$I = \sqrt[5]{(I_{ЭП} \cdot I_{СП} \cdot I_{Н} \cdot I_{ПЧР} \cdot I_{экол})} \quad (7)$$

где *I_{экол}* – индекс, характеризующий экологические условия формирования человеческих ресурсов.

При анализе полученных значений предложено использовать следующую группу вариаций возможных значений уровней: от 0 до 0,35 – низкий уровень, от 0,36 до 0,69 – средний уровень, от 0,7 до 1 – высокий уровень. Исходные данные для оценки формирования человеческих ресурсов в Гомельской области представлены в таблицах 2-5 и 15.

Таблица 15. Экологические условия формирования человеческих ресурсов в Гомельской области [8]

Год	Показатель				
	Выбросы загрязняющих веществ в атмосферный воздух от стационарных источников, тыс.т	Инвестиции в основной капитал, направленные на охрану окружающей среды, млрд. руб.	Уловлено и обезврежено загрязняющих атмосферный воздух веществ, отходящих от стационарных источников, тыс. т	Число зарегистрированных заболеваний на 100 тыс. чел.	Отведение сточных вод в водные объекты, млн. м ³
2008	84,1	46,5	200,2	85948,5	156,0
2009	91,2	60,5	184,4	95110,8	140,0
2010	82,9	60,1	169,6	86857,0	144,0
2011	85,4	107,1	174,8	89785,4	143,0
2012	95,4	126,0	230,4	82484,9	147,0

На основе рассмотренной методики оценки региональной активности формирования человеческих ресурсов, проведено исследование активности формирования человеческих ресурсов Гомельской области 2008-2012 гг. Результаты анализа представлены в таблице 16.

Таблица 16. Уровень активности формирования человеческих ресурсов Гомельской области в 2008-2012 гг.

Год	Значение индекса	Уровень активности
2008	0,9539	Высокий
2009	0,9469	
2010	0,9330	
2011	0,9356	
2012	0,8980	

Выводы. Исходя из рассмотренной методики, можно сделать вывод, что в Гомельской области высокий уровень активности формирования человеческих ресурсов, однако он снижается на протяжении рассматриваемого периода (2008-2012 гг.).

Разработанная методика с учетом экологического фактора в регионе является более точной. На основании проведенного анализа методики можно сделать вывод, что наше предположение о влиянии экологического фактора на воспроизводство (в частности формирование) является подтвержденным. И данный фактор, и условия необходимо учитывать при разработке государственных механизмов управления воспроизводством человеческих ресурсов.

Список использованной литературы

1. Акьюлов, Р.И. Социально-экономические критерии и показатели воспроизводства человеческих ресурсов региона / Р.И. Акьюлов // Вопросы управления. – 2012. – №2. – С. 102-105.
2. Акьюлов, Р.И. Сравнительная динамика воспроизводства человеческих ресурсов в индустриальных регионах Уральского Федерального округа / Р.И. Акьюлов // Вопросы управления. – 2012. – №1. – С. 37-40.
3. Буланов, В. Человеческий капитал как форма проявления человеческого потенциала / В. Буланов, Е. Катайцева // Общество и экономика. – 2011. – № 1. – С.13-22.
4. Гришина, Е. С. Методика проведения оценки человеческих ресурсов региона /Е.С. Гришина // Экономика и предпринимательство. – 2013. – № 9 (38). – С. 155-157.
5. Гришина, Е.С. Оценка человеческих ресурсов как инструмент диагностики конкурентоспособности региона: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон.: 08.00.05 / Е.С. Гришина; ФГБОУ ВПО «Финансовый университет при Правительстве РФ» – М., 2013. – 25 с.

6. Землянхуна, С.Г. Уровневый подход к управлению человеческими ресурсами / С.Г. Землянхуна // Управление человеческими ресурсами в условиях модернизации экономики: материалы интернет-конф. четвертого Байкальского кадрового форума / БГУЭП. – Иркутск, 2012. – С. 101-106.

7. Крекова, М. М. Экономико-математические методы исследования потенциальных возможностей развития человеческих ресурсов организации / М. М. Крекова // Вестник Московского университета МВД России. – 2012. – № 1. – С. 91-93.

8. Национальный Статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://belstat.gov.by>. – Дата доступа: 12.04.2014.

References

1. Ak'yulov, R.I. Sotsial'no-ekonomicheskie kriterii i pokazateli vosproizvodstva chelovecheskikh resursov regiona // Voprosy upravleniya. 2012. №2. S. 102-105.

2. Ak'yulov, R.I. Sravnitel'naya dinamika vosproizvodstva chelovecheskikh resursov v industrial'nykh regionakh Ural'skogo Federal'nogo okruga // Voprosy upravleniya. 2012. №1. S. 37-40.

3. Bulanov, V., Kataytseva, E. Chelovecheskiy kapital kak forma proyavleniya chelovecheskogo potentsiala // Obshchestvo i ekonomika. 2011. №1. S.13-22.

4. Grishina, E.S. Metodika provedeniya otsenki chelovecheskikh resursov regiona // Ekonomika i predprinimatel'stvo. 2013. №9 (38). S. 155-157.

5. Grishina, E.S. Otsenka chelovecheskikh resursov kak instrument diagnostiki konkurentosposobnosti regiona: avtoref. dis. na soiskanie uchenoy stepeni kand. ekon.: 08.00.05; FGOBUVPO «Finansovyy universitet pri Pravitel'stve RF» M., 2013. 25 s.

6. Zemlyanukhina, S.G. Urovnevyy podkhod k upravleniyu chelovecheskimi resursami // Upravlenie chelovecheskimi resursami v usloviyakh modernizatsii ekonomiki: materialy internet-konf. chetvertogo Baykal'skogo kadrovogo foruma / BGUEP. Irkutsk, 2012. S. 101-106.

7. Krekova, M. M. Ekonomiko-matematicheskie metody issledovaniya potentsial'nykh vozmozhnostey razvitiya chelovecheskikh resursov organizatsii // Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. 2012. №1. S. 91-93.

8. Natsional'nyy Statisticheskyy komitet Respubliki Belarus' : <http://belstat.gov.by>.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Карпенко Елена Михайловна, доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой «Менеджмента и маркетинга»

Учреждение образования «Белорусский государственный аграрный технический университет»

220023, пр. Независимости, 99, г. Минск, Республика Беларусь

emkarpenko@mail.ru

Карпенко Валерий Михайлович, кандидат технических наук, доцент кафедры «Экономика и организация предприятий АПК»

Учреждение образования «Белорусский государственный аграрный технический университет»

220023, пр. Независимости, 99, г. Минск, Республика Беларусь

emkarpenko@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Karpenko Elena, d.e.s., professor, head of the department of management and marketing of Belarus State Agrarian Technical University, pr. Nezavisimosti 99/1, Minsk, Republic of Belarus

emkarpenko@mail.ru

Karpenko Valerii, PhD of Technical Sciences, Associate Professor of "Economics and Organization of agriculture" of Belarus State Agrarian Technical University,

pr. Nezavisimosti 99/1, Minsk, Republic of Belarus

emkarpenko@mail.ru

УДК 61:621.3

ІННОВАЦІЙНАЯ СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНОГО ОБЕСПЕЧЕННЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗА

Корсак М.М.,
Сурдо А.П.

Представлен накопленный опыт информационного обеспечения образовательной деятельности и перспективные направления его совершенствования, а также характеристика информационных ресурсов, используемых при подготовке специалистов в БГАТУ. Рассмотрены вопросы использования инновационной системы информационного обеспечения образовательной деятельности с учетом изменений информационных потребностей и технологий информационного обслуживания.

Цель: Исследовать информационные возможности различных организаций Республики Беларусь для удовлетворения информационной потребности профессорско-преподавательского состава, а также студентов, магистрантов и аспирантов; оценить национальные и зарубежные информационные ресурсы ведущих библиотек Беларуси, министерств, ведомств, научно-исследовательских организаций для их эффективного использования в процессе подготовки специалистов БГАТУ.

Метод: Разработана инновационная система информационного обеспечения образовательной деятельности ВУЗа с использованием современных тенденций развития сетевых технологий, реализующая организацию более комфортных условий работы: возможность удаленного, распределенного во времени и пространстве взаимодействия профессорско-преподавательского состава, студентов, магистрантов и аспирантов. Предложены методические подходы информационного обеспечения, выявления информационных потребностей специалистов ВУЗа с использованием современных методов исследования.

Результаты работы: Изучены особенности и специфика существующих мировых баз данных экономической тематики для приобретения их университетом и использования в образовательной деятельности после соответствующей адаптации, созданы и актуализируются локальные информационные базы данных собственной генерации в библиотеке университета и на кафедре «Экономики и организации предприятий АПК». Реализован инновационный подход широкого использования электронных информационных ресурсов (фонов библиотеки БГАТУ;

локальних інформаційних баз даних власної генерації бібліотеки БГАТУ і кафедри «Економіки і організації підприємств АПК» університету) в повсякденній практиці університету на основі доступних засобів, адаптованих до реальних умов роботи і задач освітньої діяльності ВУЗа.

Висновки: Склад, структуру і зміст використовуваних в освітній діяльності інформаційних ресурсів слід безперервно вдосконалювати з урахуванням змін інформаційних потреб професорсько-викладацького складу і студентів, магістрантів і аспірантів економічного профілю ВУЗа і технологій інформаційного обслуговування, що забезпечить ефективне функціонування системи інформаційного забезпечення.

Ключові слова: інформатизація, інформаційне забезпечення, інформаційна потреба, інформаційні ресурси, інформаційні технології, освітня діяльність, електронна бібліотека.

INFORMATION SYSTEM OF INFORMATION SUPPORT OF EDUCATIONAL ACTIVITY OF HEI

Korsak M.M.,
Surdo A.P.

The saved up experience of information support of educational activity and the perspective directions of its improvement, and also the characteristic of the information resources used in education of specialists in BGATU is presented. Problems of employment innovative system of information support of educational activity are considered on condition that information requirements and technologies of information service are changing.

Purpose: To study information possibilities of different organizations of the Republic of Belarus to satisfy data requirements of the teaching-and-professorial staff and students, magistracy and post-graduate students; to estimate national and foreign information resources of leading libraries of Belarus, ministries, departments, research institutions for the purpose of the efficient use during the schooling of specialists of BGATU.

Methodology: An innovative system of information support of educational activities of the university with use of modern development trends in network technology, implementing more comfortable work conditions in the organization was developed: the possibility of remote, distributed in time and space cooperation of faculty members, students, and graduate students. Methodical approaches in data ware, identify information needs of the university specialists with use of modern research methods were suggested.

Results: Studied are peculiarities and a specific character of existing worldwide databases in economics for the purpose of purchase of it by the University and for further using in the educational activity after appropriate adaptation; created are and actualizing are local information databases of internal generation in the University's library and at the chair "Economy and Organization of AIC Enterprises". Realized is an innovation approach of large use of electronic information resources (BGATU library's stocks; local information databases of internal generation of the BGATU library and of the chair "Economy and Organization of AIC Enterprises" of the University) in daily practical work of the University on the basis of available resources, adapted to real conditions of work and tasks of the educational activity of the HEI.

Practical implications: Composition, structure and content of information resources, used in the educational activity, must be continually improved, taking into account changes in information requirements of the teaching-and-professorial staff as well as of magistracy and post-graduate students of the economic profile of the HEI and information service technologies that will guarantee an efficient functioning of the information service system.

Key words: informatization, information support, information requirement, information resources, information technologies, educational activity, electronic library.

Введение. На современном этапе общественного развития информатизация характеризуется глобальностью масштабов и рассматривается как всеобъемлющий и всепроникающий процесс, призванный создать оптимальные возможности для удовлетворения информационных потребностей на основе формирования и применения информационных ресурсов. Информатизация справедливо рассматривается в числе факторов, обеспечивающих принципиально новый уровень общественного развития [2, 3].

В этих условиях особое значение придается повышению качественного уровня образовательного процесса в соответствии с реальными потребностями экономики: совершенствованию учебных программ и учебных пособий; проведению модернизации содержания высшего образования, нацеленной на максимальную связь с производством и обновлению материальной базы ВУЗов[1]. Поэтому особый интерес приобретает накопленный опыт информационного обеспечения образовательной деятельности и перспективные направления его совершенствования в конкретных ВУЗах Республики Беларусь.

1. Использование информационных технологий в подготовке специалистов в БГАТУ

На кафедре «Економіки і організації підприємств АПК» БГАТУ проводиться определённая работа по реализации эффективного доступа профессорско-преподавательского состава, а также студентов, магистрантов и аспирантов к национальным и мировым информационным ресурсам. Разработана и совершенствуется методика информационного обеспечения, с помощью которой выявляются информационные потребности образовательного процесса специалистов с использованием современных методов исследования; определяются информационные возможности различных организаций Республики Беларусь для удовлетворения информационной потребности профессорско-преподавательского состава, студентов, магистрантов и аспирантов; проводится оценка национальных и зарубежных информационных ресурсов ведущих библиотек Беларуси, министерств, ведомств, научно-исследовательских организаций для эффективного использования в процессе подготовки специалистов экономического профиля. Осуществляется регулярный поиск информации в сети Интернет и новых поступлений отечественной и зарубежной литературы в ведущие библиотеки г. Минска с целью отбора наиболее ценных информационных источников по актуальным экономическим проблемам с учетом выявленной информационной потребности. Изучаются особенности и специфика существующих мировых баз данных экономической тематики для приобретения их университетом и использования в образовательной деятельности после соответствующей адаптации, а при необходимости создаются и актуализируются локальные информационные базы данных собственной генерации в библиотеке университета и на кафедре «Економіки і організації підприємств АПК» БГАТУ.

В результате систематического выполнения этой работы созданы основы электронной экономической библиотеки, информационные ресурсы которой включают отечественные и зарубежные информационные источники по актуальным экономическим проблемам образовательного процесса (библиографические описания, аннотации, рефераты, резюме, фактографические и статистические данные, адреса различных организаций, полнотекстовые материалы). Данная работа выполняется как в ручном (путем сканирования и набора текстов), так и в полуавтоматическом режиме (на основе скопированной из сети Интернет), а также приобретенной в различных организациях релевантной электронной информации.

В ближайшей перспективе следует широко использовать электронные ресурсы в повседневной практике университета на основе доступных средств, адаптированных к реальным условиям работы и задач образовательной деятельности. Созданные в результате многообразной деятельности работников БГАТУ информационные ресурсы (фонды библиотеки

БГАТУ; локальні інформаційні бази даних власної генерації бібліотеки БГАТУ і кафедри «Економіки і організації підприємств АПК» університету) можуть бути багаторазово востребовані в освітньому процесі. В відповідності з сучасними тенденціями і розвитком мережних технологій можлива організація більш комфортних умов роботи: можливість віддаленого, розподіленого в часі і просторі взаємодії професорсько-викладацького складу, студентів, магістрантів і аспірантів.

Для ефективного функціонування електронної бібліотеки необхідно крім створення, зберігання і оновлення фондів інформаційних джерел вирішувати достатньо складні питання по класифікації, систематизації, каталогізації, системі пошуку документів адекватних запиту користувачів і математичного забезпечення цих процесів.

В даний час можливості ВУЗів по придбанню і використанню дорогішого програмного забезпечення достатньо обмежені. Тому в сучасних умовах для ефективного використання нових інформаційних технологій в освітньому процесі цілорозумно: розробити інструмент систематизації і зберігання інформації; виявити інформаційну потребу користувачів на пошук інформації і зберігати результати пошуку електронної інформації в проміжній базі, з якої потім надавати інформацію користувачу; виконувати накоплені запити користувачів в відкладеному режимі

2. Інформаційні ресурси, використовувані при підготовці спеціалістів в БГАТУ

В освітньому процесі підготовки спеціалістів економічного профілю використовуються: фонди бібліотеки БГАТУ з традиційними і електронними джерелами; електронні бази даних світових виробників, придбані БГАТУ; локальні інформаційні електронні бази даних власної генерації бібліотеки БГАТУ і кафедри «Економіки і організації підприємств АПК» університету.

2.1. Інформаційні ресурси наукової бібліотеки

Бібліотека БГАТУ виконує місію по забезпеченню якісної інформаційної підтримки освітньої, наукової, виховної функції університету з наданням рівних можливостей доступу до знань всім категоріям користувачів.

Фонд бібліотеки БГАТУ включає наступні інформаційні джерела: періодичні видання: газети (19 назв), журнали (124 назви); навчальна література; наукова література; технічні нормативно-правові акти; електронні аналоги наукових видань БГАТУ; електронні аналоги монографій, збірників наукових праць, авторефератів дисертацій, захищених в БГАТУ; електронні каталоги книг, статей, періодиків і інших документів, зберіганих в бібліотеці БГАТУ; електронні повнотекстові аналоги і електронні видання наукових, навчальних і інших видань; зовнішні інформаційні бібліографічні (каталоги, посилання, списки і т.д.) і повнотекстові інформаційні ресурси; книги і інші матеріали, надані на дискетах, дисках (CDRom, DVD і т.д.); каталоги посилань на корисні економічні сайти мережі Інтернет.

Ресурси електронної бібліотеки БГАТУ по видам носіїв інформації поділяються на: електронні ресурси в форматі CD і DVD; електронні ресурси на дискетах; електронні ресурси в форматі комп'ютерних файлів.

2.2. Інформаційні ресурси електронної бібліотеки

ЕБ БГАТУ будується по модульному принципу на основі створення окремих колекцій електронних документів і не вважається альтернативою для розвитку книжних фондів і традиційних напрямків діяльності інституту.

В якості основного принципу формування ЕБ БГАТУ обрано оптимальне поєднання двох систем – друкованої і електронної, з можливістю використання власних ресурсів і наданням професорсько-викладацькому складу, а також студентам, магістрантам і аспірантам можливості доступу до зовнішніх фондів БГАТУ.

В перспективі формування ЕБ БГАТУ пропонується проводити на основі оцифрування власних фондів, де головним стає рішення змістовних питань, вибір тем або колекцій для оцифрування, визначення пріоритетів в роботі; збір і обробка зовнішніх електронних ресурсів і включення їх в фонд електронних документів.

2.3. Електронні бази даних бібліотеки:

2.3.1. Бази даних власної генерації:

База даних "Електронний каталог" (ЭК) - знаходиться в локальній мережі бібліотеки і планується її поява в мережі Інтернет. В даний час ЕК налічує більше 130 тис. бібліографічних записів і містить книги, журнальні статті, навчально-методичні посібники, автореферати дисертацій, ГОСты, звіти з НДР в форматі бібліографічного опису з анотаціями. В каталозі можна вести пошук по ключовим словам, авторам, названню, а також по дисциплінам, кафедрам, факультетам і т.д. Існує інструкція по пошуку літератури в ЕК в локальній мережі інституту. Існує можливість скласти бібліографічний список знайденої літератури і скопіювати його на будь-який носій.

База даних "Методичні розробки кафедр БГАТУ" (повнотекстова) - знаходиться в локальній мережі бібліотеки і на сайті університету. Інформація розподілена по папкам факультетів і кафедр. Для студентів створені папки по факультетам, де зібрані необхідні повнотекстові методичні розробки і електронні навчальні.

База даних "Навчально-методичні комплекси" (повнотекстова) - знаходиться в локальній мережі бібліотеки і містить: перелік УМК БГАТУ; повнотекстові УМК по факультетам і кафедрам.

База даних "Електронний навчальник" (повнотекстова). Знаходиться в локальній мережі бібліотеки і містить навчальні, навчальні посібники і енциклопедичні посібники в електронному форматі. Налічує більше 400 навчальних книг, енциклопедичних посібників і журналів в електронному форматі.

База даних "Праці вчених БГАТУ" ("TRUD") - знаходиться в локальній мережі бібліотеки. Містить праці вчених БГАТУ і інформацію про університет з періодичних видань.

2.3.2. Придбані бази даних:

Повнотекстова інформаційно-пошукова система «Стандарт» 3.0 - багаторічний програмний комплекс і банк даних документів, що входить в склад Національного фонду технічних нормативних правових актів в області технічного нормування і стандартизації. Доступ до ИПС «Стандарт» 3.0 можливий з будь-якого комп'ютера локальної мережі БГАТУ.

База даних "Реферативні журнали" - знаходиться в локальній мережі бібліотеки. Містить анотований бібліографічний список журнальних статей про патентах і винаходи. ВІНІТИ РАН (www.viniti.ru) надає бібліотеці БГАТУ наступні реферативні журнали (РЖ) в друкованому і електронному форматі: РЖ "Економіка енергії", РЖ "Нетрадиційні і відновлювані джерела енергії", РЖ "Трактори і сільськогосподарські машини і обладнання".

База даних "AGROS" ЦНСХБ (бібліографічна реферативна). Включає бібліографічні записи по проблемах АПК і сільського господарства, а також суміжним галузям. Базу даних надає БелСХБ (bel.by), яка, в свою чергу, отримує її від ЦНСХБ Россільськогосподарської академії.

База даних «КонсультантПлюс» (повнотекстова юридична) включає повнотекстові БД: законодавство Республіки Білорусь; законодавство Російської Федерації; бухгалтерські, податкові документи; міжнародні угоди; судові практики. Системи "КонсультантПлюс" по законодавству включають в себе весь масив офіційної правової

інформації: от основополагающих документов, затрагивающих интересы всех предприятий и граждан, до ведомственных и узкоотраслевых актов, регулирующих работу отдельных категорий предприятий и граждан. База данных «КонсультантПлюс» находится в локальной сети университета.

Базы данных Программы развития Организации Объединенных Наций, Министерства природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь: по Конвенции ООН о биологическом разнообразии; по конвенции ООН по борьбе с опустыниванием деградацией земель; по Рамочной конвенции ООН об изменении климата; по стратегической экологической оценке. С электронными базами данных можно ознакомиться в зале электронных документов и в читальных залах библиотеки БГАТУ.

База данных диссертаций Российской государственной библиотеки (diss.rsl.ru) – это уникальное хранилище подлинников диссертаций, содержащее более 600 тыс. полных текстов диссертаций и авторефератов по всем специальностям. Имеется краткое руководство для пользователя. Доступ к Российской электронной библиотеке диссертаций можно получить только в библиотеке: в зале электронных документов и в читальном зале научных сотрудников.

2.3.3. Базы данных в тестовом доступе:

Polpred.com содержит обзор экономики, финансов и права 180 стран, связи этих стран с Россией. База данных с рубрикаторм: 26 отраслей, 600 источников, 235 стран и территорий. Главные материалы – статьи и интервью.

Представлен обзор мировой прессы по внешней торговле и инвестициям; 230 стран и территорий, внешнеэкономические связи всех субъектов Российской Федерации.

В базе представлена библиотека официальных сайтов министерств и предприятий, информация о выставках и ярмарках в России, СНГ и стран мира за последний год, имеется фактографическая БД «Инофирмы в России», новости, архив.

Информационные ресурсы издательства Elsevier; наукометрической и реферативной базе данных SCOPUS, включающей коллекции полнотекстовых высокорейтинговых журналов Freedom Collection. Scopus представляет собой крупнейшую в мире единую реферативную базу данных, которая индексирует более 15 000 наименований научно-технических публикаций примерно 4000 международных издательств. Ежедневно обновляемая база данных Scopus включает записи вплоть до середины шестидесятих годов. Она обеспечивает непревзойденную поддержку в поиске научных публикаций, индексирует все выходящие в мире публикации, материалы конференций и патенты за последние 40 лет на десятках языках. Scopus предоставляет точные и удобные гиперссылки на полные тексты материалов.

2.4. Базы данных собственной генерации кафедры «Экономики и организации предприятий АПК» БГАТУ:

«Адресная база данных» содержит актуальные сведения по различным организациям (организации системы повышения квалификации и переподготовки кадров; техникумы, высшие учебные заведения; отечественные и зарубежные правительственные учреждения; министерства экономического профиля; международные организации различных стран мира, работающие в сфере экономики и образования; дипломатические представительства и представительства международных организаций; правоохранительные органы; органы сертификации, оценки и экспертизы; различные предприятия и организации) Республики Беларусь, России, Украины: полные наименования, телефоны, факсы и электронные адреса; интернет-адреса наиболее качественных Web-ресурсов по актуальным экономическим и педагогическим проблемам.

«Конференции, выставки» содержит сводный тематический план проведения международных конференций, выставок, ярмарок (календарь-план, тематика мероприятия, место проведения, контактный телефон оргкомитета) в регионах мира, России, странах СНГ. Информация БД оперативно обновляется, имеет большое практическое значение и позволяет сотрудникам кафедры принимать непосредственное участие в международных и республиканских мероприятиях (конференциях, семинарах, конгрессах, съездах, выставках, ярмарках), что значительно повышает профессиональный уровень сотрудников.

«Библиотека» содержит библиографические описания: монографий, книг, брошюр, авторефератов диссертаций экономической тематики; статьи из периодических изданий; отсканированные статьи из наиболее ценных информационных источников для работы кафедры, новые поступления информационных источников экономической тематики в библиотеки БГАТУ и Минска (Белорусскую сельскохозяйственную библиотеку – БелСХБ, РНТБ, ЦНБ НАН Беларуси, Президентскую и Национальную библиотеки); реестр периодических изданий экономической тематики основных библиотек Минска и др.

«Лауреаты Нобелевской премии по экономике»: содержит: реестр лауреатов Нобелевской премии по экономике; биографии; библиографические описания научных трудов; характеристику вклада каждого нобелеанта в экономическую науку и практику; полные тексты лекций при награждении нобелевской премией; аналитический доклад: «Лауреаты Нобелевской премии по экономике»; полнотекстовые материалы опубликованных информационных источников и интернет-ресурсы, содержащие данные о лауреатах Нобелевской премии по экономике за 1969–2013 гг.

«ГОСТы»: содержит: библиографическое описание названий и полные тексты государственных стандартов по научно-исследовательской, информационно-издательской и образовательной деятельности, а также стандартов по оформлению курсовых, дипломных работ и магистерских диссертаций.

«Статистика»: содержит: полнотекстовые статистические сборники; статистические показатели социально-экономического развития Беларуси, стран СНГ, ЕвразЭС и дальнего зарубежья; информационные источники, содержащие показатели развития АПК и других отраслей народного хозяйства Республики Беларусь и зарубежных стран.

«Отчеты НИР»: содержит: названия выполненных в Республике Беларусь отчетов НИР экономической тематики; их краткое содержание, рефераты НИР.

«Тематические подборки»: содержит: библиографические описания изданных отечественных и зарубежных информационных материалов: научных книг (монографий, сборников статей, справочников); периодики (журналов по бизнесу, экономике, юридически-правовых); отечественных диссертаций; стандартов; отчетов НИР по актуальным экономическим проблемам АПК и других отраслей народного хозяйства за определенный ретроспективный период (обычно до 5 лет).

«Аспирантура БГАТУ»: содержит: основные методические документы по подготовке аспирантов и защите диссертаций, документы Высшей аттестационной комиссии по научной деятельности.

Выводы. Состав, структуру и содержание используемых в образовательной деятельности информационных ресурсов следует совершенствовать с учетом изменений информационных потребностей профессорско-преподавательского состава, студентов, магистрантов и аспирантов ВУЗа и технологий информационного обслуживания.

Эффективное информационное обеспечение подготовки специалистов в ВУЗах можно осуществить только в результате создания, функционирования и актуализации фондов электронной библиотеки на основе успешного решения комплекса задач: *технологических* (описание электронных документов; постановка на учет в библиотеке электронных изданий, созданных и хранящихся на сервере; организации долговременной сохранности фондов электронных библиотек); *технических* (методика перевода традиционных изданий в электронную форму; методика перевода оригинал-макетов издательств в формат, принятый в электронной библиотеке; средства предотвращения несанкционированного доступа к фондам электронной библиотеки; технология хранения электронных документов); *правовых* (действие авторского права на электронные документы; особенности применения национальных правовых актов в условиях доступа к электронным документам зарубежных пользователей).

Литература

1. Монастырский, А.П. Информационно-образовательное пространство инновационного учреждения образования / А.П. Монастырский, И.А. Дзюба // Организационно-методическое обеспечение инновационной деятельности в учреждениях образования. – Минск: Академия последипломного образования. – С. 150 – 162.
2. Сунтюренко, О.В. Социальные и экономические риски развития информационных технологий / О.В. Сунтюренко // Научно-техническая информация. – Сер. 1. – 2012. – С. 1-5.
3. Абламейко, С.В. Перспективы применения «облачных технологий» в системе образования Республики Беларусь / С.В. Абламейко, Ю.И. Воротицкий, Н.И. Листопад // Суперкомпьютерные системы и их применение SSA-2012: доклады Четвертой Междунар. науч. конф., Минск, 23-25 окт. 2012 г. – Минск : ОИПИ НАН Беларуси, 2012. – С. 29-36.

References

1. Monastyrsky A.P., Dzuba I.A. Information-and-Educational Space of Innovation Educational Institution // Organizational-and Methodical Support of Innovation Activity in Educational Institutions. Minsk, Academy of Post-Graduate Education. pp. 150-162.
2. Suntutrenko O.V., Social and Economic Risks of Information Technologies Development // Scientific-and-Technical Information. Ser. 1. 2012. P.1-5.
3. Ablameiko S.V., Vorotnitsky Y.I., Listopad N.I. Prospects of Using of "Cloud Technologies" in Education System of Republic of Belarus // Super-Computer Systems and Their Application SSA-2012: Proceedings of the Fourth International Scientific Conference, Minsk, 23-25 October of 2012. Minsk: OIPI NAS of Belarus, 2012. P. 29-36.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Корсак Марина Михайловна, доцент кафедры «Экономики и организации предприятий АПК», кандидат экономических наук, доцент

Белорусский государственный аграрный технический университет,
220012 г. Минск, проспект Независимости, 99
e-mail: Korsak22948@yandex.ru

Сурдо Андрей Павлович, магистрант Экономического факультета
Белорусский государственный университет,
220030, г. Минск, проспект Независимости 4.
e-mail: A.Surdo@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Korsak Marina Mikhaylovna, senior lecturer of the chair "Economy and Organization of AIC Enterprises", Candidate in Economics, senior lecturer,

Belarusian State Agrarian Technical University, 220012, 99,
Nezavisimosti Avenue, Minsk.
e-mail: Korsak22948@yandex.ru

Surdo Andrey Pavlovich, magistrant of the Faculty of Economics,
Belarusian State University,
220030, 4, Nezavisimosti Avenue, Minsk.
e-mail: A.Surdo@gmail.com

УДК 330.341.1(478)

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИННОВАЦИОННАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА: ХАРАКТЕРИСТИКА И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Левитская А.П.

Данная статья отражает анализ существующей национальной инновационной системы Республики Молдова, основных субъектов инновационной среды. Выявленные автором недостатки определили круг задач, которые необходимо решить в целях координации, стимулирования и внедрения механизмов деятельности в области инноваций и трансфера технологий. Из-за ограниченности средств на реализацию мероприятий по инновационному развитию в РМ необходимо сконцентрировать ресурсы на том, что позволяет задействовать "механизм саморазвития" - это, прежде всего - формирование региональной инновационной инфраструктуры с привлечением ресурсов частного бизнеса, соблюдая при этом баланс интересов – государственных и частных. Необходимо направить технологическую политику в направлении преодоления ресурсных ограничений регионов страны.

Ключевые слова: национальная инновационная система, инновационная инфраструктура, инновации, Республика Молдова.

NATIONAL INNOVATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA: CHARACTERISTICS AND DEVELOPMENT TRENDS

Levitskaya A.P.

This article reflects an analysis of existing national innovation system of the Republic of Moldova, the main subjects of innovation environment. Disadvantages identified by the author defines the circle of tasks that is necessary to solve in order to coordinate, promote and implement the mechanisms of activities in the field of innovation and technology transfer.

The limited of resources for the implementation of innovation development activities in the RM is necessary to concentrate resources on fact involving "self-development mechanism" - above all - the formation of the regional innovation infrastructure with the involvement of private sector resources, maintaining a balance the balance of interests - public and private. Technology policy should be directed at overcoming the resource limitations of the regions.

Key words: national innovation system, innovation infrastructure, innovation, Republic of Moldova.

Актуальность. Современные условия диктуют инновационный характер технологического развития и превращение его в решающий фактор повышения конкурентоспособности предприятий, регионов и экономики страны в целом. С 2004 года поддержка научных исследований и разработок, а также стимулирование устойчивого инновационного климата являются

стратегическим приоритетом социально-экономического развития Республики Молдова. Однако, без ускорения процессов оптимизации институтов инновационной инфраструктуры, развития инструментария регулирования национальной инновационной системы, совершенствование прежде всего нормативно-правовой базы, законодательства в области научно-технической политики, развития механизмов частно - государственного партнерства развитие национальной инновационной системы не представляется возможным.

Степень исследования проблемы. При исследовании системы, в условиях которой создаются инновации, важно рассматривать её также в качестве экономики, основанной на знаниях. В 1980-е годы большой группой учёных была рассмотрена концепция национальных инновационных систем. Лидерами этого направления стали Б. Лундвалл [11], К. Фримен [3], Р. Нельсон. Они использовали общие методологические принципы и были приверженцами взглядов Й. Шумпетера [15] на конкуренцию как на главный фактор экономической динамики, основанный на нововведениях и научных разработках. Также как и он, эти учёные отводили знаниям особую роль в экономическом развитии. Концепция национальных инновационных систем, предполагающая институциональный контекст, наиболее полно исследовалась в трудах Д. Норта [10].

Отличительная черта его анализа - особое внимание к взаимодействию институциональных структур и технологий, их совместной роли в экономическом и социальном развитии [18]. В теории региональной инновационной системы Б. Асхайма и А. Изаксена для поддержания конкурентоспособности экономик регионов предлагают реализовать интерактивную инновационную модель [1]. Таким образом, недостатки линейной инновационной модели К. Смита и положительные моменты теории «экономики обучения» Лундвала легли в основу интерактивной модели Асхайма и Изаксена.

Они пришли к выводу, что современная модель инноваций может быть представлена как интерактивная инновационная модель, в которой «знание является главным ресурсом, а обучение - главным процессом». Таким образом, Асхайм и Изаксен сделали вывод о необходимости развивать конкурентные преимущества регионов с опорой на процесс обучения. Поэтому такие регионы получили название «регионы знаний». А региональная инновационная система в них рассматривалась как основа для повышения конкурентоспособности региона в целом.

Интеграция названных фундаментальных предпосылок в концепции инновационных систем даёт новый ключ к пониманию современного толкования системы экономики, основанной на знаниях или инновационной системы. Инновационная система - это совокупность институциональных образований, деятельность которых направлена на осуществление воспроизводства знания, научной информации и нововведений посредством консолидации науки и образования, бизнеса и государства на взаимовыгодной основе с целью усиления экономического потенциала страны или региона.

Итогом функционирования эффективной инновационной системы - получение результатов в виде нововведений, запуск в массовое производство и выпуск новой конкурентоспособной продукции, насыщение ею рынка и, как следствие, достижение высокого уровня социально-экономического развития региона и страны.

Цель исследования. Проанализировать состояние национальной инновационной системы РМ и определить основные направления ее развития.

Анализ инновационной системы РМ. Для этого в июле 2004 года Парламентом Республики был принят Закон – Кодекс о науке и инновациях [2], который регламентирует правовые отношения, связанные с разработкой и осуществлением государственной политики в области науки и инноваций. В целях координации, стимулирования и внедрения механизмов деятельности в области инноваций и трансфера технологий в том же 2004 г. в составе Академии Наук было создано Агентство по инновациям и технологическому трансферу, которое подготовило проект «Стратегии инновационного развития Молдовы на 2012-2020 гг» [16]. В ней сформулирована точка зрения относительно долгосрочного устойчивого экономического развития, основанного на исследовании ограничений для экономического развития. Таким образом, были определены 7 важнейших направлений развития страны, на первом месте - приведение системы образования в соответствие с требованиями рынка труда в целях повышения производительности рабочей силы и увеличения уровня занятости в экономике [9].

Согласно данным НБС, в 2010 году лишь 22% молодых людей нашли работу сразу после завершения обучения. Четверть из них покинули первое место работы из-за низкой заработной платы, а 17,7% уехали работать за границу. Городская молодежь чаще находит себе постоянное место работы, чем молодые люди из сельской местности (75% в сравнении с 54%). Представители деловых кругов Республики Молдова жалуются на недостаток квалификационных навыков кандидатов на рабочие места, 85% компаний отмечают, что сталкиваются с проблемой отсутствия квалифицированной рабочей силы. По словам работодателей, молодые работники не обладают теми знаниями и навыками, которые необходимы для рынка труда, так как учебные планы и содержание дисциплин не обеспечивают актуальность знаний [15].

После принятия Парламентом РМ «Закона о научно-технологических парках и инновационных инкубаторах» [8], который предусматривает либеральный режим деятельности, а также налоговые и таможенные льготы, решением Высшего совета по науке и технологическому развитию АН Молдовы от 30 августа 2007 г. были учреждены первые в стране научно-технологический парк "Academica" и инновационный инкубатор "Inovatorul". В настоящее время в Республике Молдова существуют 3 научно-технологических парка: «ACADEMICA»; «INAGRO»; «MICRONANOTEN» и 5 инновационных инкубатора: «INOATORUL», «POLITEHNICA»; «UNIVERSIENCA», «NORD» «INNOCENTER».

На рисунке 1 представлена схема взаимодействия данных структур. Правительство, в частности Министерство Экономики, определяет стратегические направления развития и выделение финансирования. Благодаря Соглашениям о партнёрстве, которое определяет приоритеты, АН РМ внедряет делегируемые мероприятия по стимулированию инновационной активности и развитию инновационной инфраструктуры. Высший Совет по науке и технологическому развитию АН РМ (три подчиненных ему научных отделения) играет ключевую роль по развитию институциональной среды продвижения исследований и разработок.

Агентство инноваций и трансфера технологий (АИТТ) контролирует проекты, направленные на развитие сотрудничества и кооперации между бизнесом и наукой. Независимые государственные органы играют важную роль в развитии инновационной системы: AGEPI - Государственное агентство по интеллектуальной собственности Республики Молдова отвечает за выдачу патентов и товарных знаков и Национальный совет по аккредитации и аттестации (CNAA) отвечает за аттестации аккредитация научных кадров и научно-исследовательских организаций.

При Министерстве экономики создано Управление технологического развития и конкурентоспособности, которое осуществляет надзор за выполнением мероприятий по ускорению экономического роста и повышения конкурентоспособности. Ему подчиняются такие структуры как: Национальный институт стандартизации и метрологии (INSM), Организация по развитию сектора МСП Республики Молдова (ODIMM), Организация по привлечению инвестиций и продвижению молдавского экспорта (MIEPO). Координация между данными структурами и АН РМ не прослеживается: научный мир не представлен в департаментах Министерства и подведомственных ему организациях, в АН в свою очередь, нет представителей указанных выше структур.

Данное централизованное управление обеспечивает стабильность инвестирования долгосрочных проектов, однако малоэффективно в случае возникновения новых, краткосрочных программ, что влияет на актуальность и востребованность исследований для потенциальных клиентов из предпринимательской среды [12].

Рисунок 1. Государственная политика в области науки и инноваций

Источник: составлено автором.

Исследователи Ганя В. и Илиади Г. определяют Национальную инновационную систему как «совокупность организаций и учреждений, непосредственно участвующих в научно-технических исследованиях»[4].

В широком смысле понятие НИС включает в себя все экономические, политические, социальные и другие институты, которые влияют на процессы образования, проведения научных исследований». Правительство Молдовы также подчеркнуло в пункте 5 инновационной стратегии, что «Инновационный потенциал страны зависит от возможностей инновационных фирм, уровня взаимодействия правительства, университетов и других субъектов исследования через образование благоприятной экосистемы, и диффузия инноваций»[14]. Сферы ответственности за развитие инноваций в РМ разделены между Правительством и Академией наук[13].

В целях координации, стимулирования и внедрения механизмов деятельности в области инноваций и трансфера технологий еще в 2004 г. в составе Академии Наук РМ было создано «Агентство по инновациям и технологическому трансферу», которое было ответственно за участие в согласовании «Межгосударственной программы инновационного сотрудничества СНГ» и подготовило проект «Стратегии развития исследований и инноваций 2020»[6].

Основные задачи данной Стратегии:

1. Эффективное управление процессами исследования – инновации (ИИ), повышение качества человеческого капитала и принципы профессиональной этики;
2. Внедрение инновационных технологий, которые являются основополагающими для повышения конкурентоспособности Молдовы;
3. Синергия между наукой и образованием;
4. Создание, продвижение и стимулирование инновационной деятельности в бизнес - среде;
5. Совершенствование и регулирование правовой основы ИИ;
6. Создание синергии между бизнесом и ИИ;
7. Укрепление существующих исследовательской инфраструктуры;
8. Интернационализация исследований, интеграция в европейское исследовательское пространство и повышение международной кооперации.

Специфические цели данной стратегии обозначены следующим образом: развитие человеческого капитала; обеспечение качества исследований и инноваций; создание, продвижение и стимулирование инновационной бизнес- среды; интернационализации научных исследований, интеграции в европейское исследовательское пространство; разработка и внедрение эффективной модели управления инновационным развитием, ориентированных производительность и высокое качество.

Каждая специфическая цель подтверждена конкретными показателями, к примеру, по 1 цели - развитию человеческого капитала планируется увеличение числа молодых людей в возрасте 20-24 лет, которые окончили 1 цикл 78% (в настоящее время - 60%). Увеличение доли населения в возрасте 30-34 лет, которые окончили мастерат на уровне не менее 32% (в настоящее время - около 20%)

Развитие ИИ рассматривается как приоритетное направление стратегий стран- членов ЕС, что подтверждает соглашение о распределении 80 млрд. евро на эти цели, подписанное в июле этого года. Государственное финансирование ИИ в РМ в 2011г составило около 31 млн.евро, Республики Беларусь – 300млн.евро, Румынии -1711млн.евро, Чехии – более 3 млрд.евро. В целом финансирование значительно снизилось с 0,73% ВВП в 1990 году до 0,22% в 2004 году. В 2008г. вернулось к уровню в 0,7%, однако в 2011 году снова произошло снижение до 0,4% от уровня ВВП. В Стратегии ИИ заложен оптимистичный прогноз - достижение 1,5% к 2020 году (средний уровень в развитых странах 3%).

Национальная инновационная система немыслима без рынка прав интеллектуальной собственности. Потенциал данного рынка в Республике Молдова достаточно высок, если принять во внимание, что за 19 лет деятельности Государственного агентства по интеллектуальной собственности (AGEPI) было подано 108 394 заявки на охрану объектов интеллектуальной собственности.

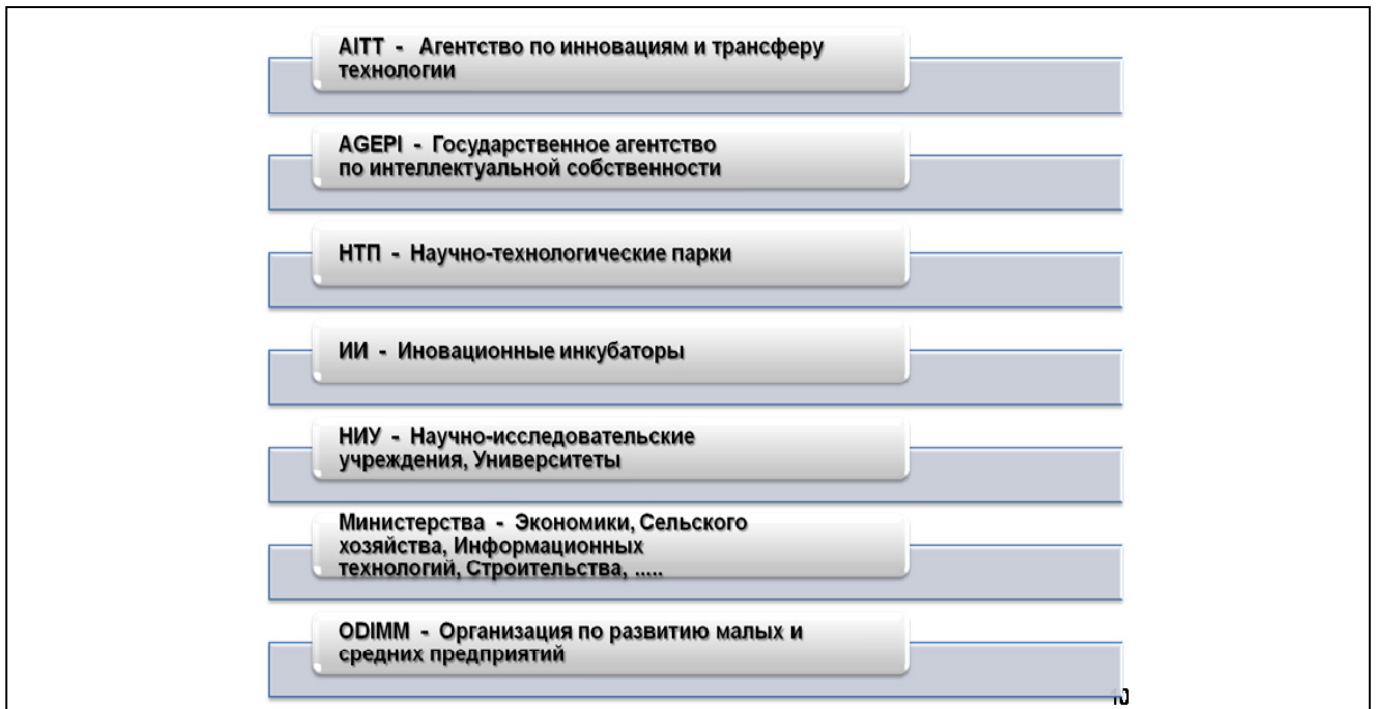

Рисунок 2. Основные субъекты инновационной среды РМ.

Большинство заявлений в 2011г., представленных национальными заявителями - 1248 (82%) - исходит от физических или юридических лиц, проживающее или находится в Кишиневе, 51 (3%) – из АТО Гагаузия, 29 (2%) - в Бельцах, 1% заявок от заявителей Анений Ной, Кэушень, Дрокии, Дубэсарь, Резины, Оргеева, Фэлешть, а остальные около 6% заявок - заявители из других административно – территориальных единиц страны[19].

Все эти действия привели к следующим результатам глобального индекса инноваций (Global Innovation Index), которое провела французская бизнес-школа INSEAD. По результатам ее последнего исследования, Молдова занимала 39-е место в мире в ряду самых инновационных стран (два года назад-116 место) и является 25-ой в Европе. Румыния и Украина заняли, соответственно, 50-е и 60-е места. В июле 2012 г. РМ опустилась на 11 позиций, заняв 50 место. «Хотя у РМ самый низкий ВВП на душу населения в Европе, ее экономика переходного периода, не имея выхода к морю, опережает Украину (63), – отмечается в исследовании в 2012г. Россия заняла 51 место, Румыния – 52»[7].

Главными козырями РМ являются динамичная система защиты интеллектуальной собственности, рост производительности, а также экспорт интеллектуальной собственности. В силу этого РМ и заняла пятое место в мире по индексу эффективности инноваций. Низкие показатели по таким позициям, как: доступ к кредитам, сотрудничеству между университетами и промышленностью по исследованиям и внедрению, венчурному финансированию, грантам и международным проектам, хотя включение Молдовы в 7-ю рамочную конвенцию, несомненно, продвинуло страну в указанном рейтинге. В качестве оценки научного потенциала измеряется индекс цитирования молдавских исследователей, который имеет тенденцию к росту (рис. 3).

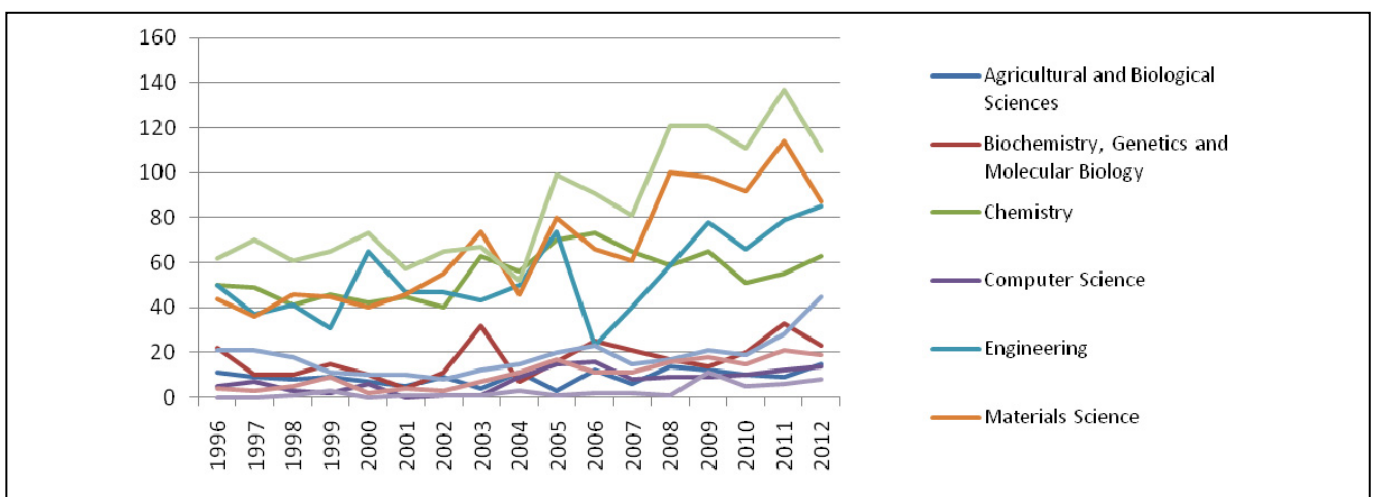

Рисунок 3. Индекс цитирования научных публикаций исследователей РМ

Проблема повышения качества человеческого капитала нашла свое отражение и в «Межгосударственной программе инновационного сотрудничества государств – участников СНГ на период до 2020 года»[6]. В одобренном Экономическим советом СНГ проекте дана подробная характеристика проблемы и определены перспективы сотрудничества РМ в инновационной сфере:

- создание межгосударственного пространства, объединяющего возможности национальных инновационных систем;
- развитие межгосударственной кооперации в инновационной сфере;

- мобілізація і розвиток науко-технологічного потенціалу;
- формування системи кадрового забезпечення міждержавного інноваційного співробітництва;
- спільне ефективне використання і розвиток інноваційної інфраструктури;
- розвиток системи міждержавного регулювання інноваційної діяльності.

Висновки. Множество вариантов определений Национальных инновационных систем позволяет свести их к следующему: НИС – представляет собой совокупность институтов, которые в совокупности и каждый в отдельности, участвуют в процессе создания, адаптации и трансфера инноваций. Базовыми элементами инновационной системы являются институты двух типов: институты-нормы и институты-субъекты.

Модель НИС будет отличаться от страны к стране от региона к региону в зависимости от роли государства, бизнеса, выполнения ими тех или иных функций, общей динамики «инновационного водоворота». Однако инструменты измерения НИС будут стандартными – это результаты инновационной деятельности в виде количества патентов, научных публикаций, количество и степень взаимодействия участников инновационного процесса, объемы финансовых, кадровых и материальных ресурсов, составляющих подсистемы НИС.

Из-за ограниченности средств на реализацию мероприятий по инновационному развитию в РМ необходимо сконцентрировать ресурсы на том, что позволяет задействовать «механизм саморазвития»- это, прежде всего - формирование региональной инновационной инфраструктуры с привлечением ресурсов частного бизнеса, соблюдая при этом баланс интересов – государственных и частных. Таким образом, развитие национальной инновационной системы должно фокусироваться на основных направлениях, отображенных на рис. 4.

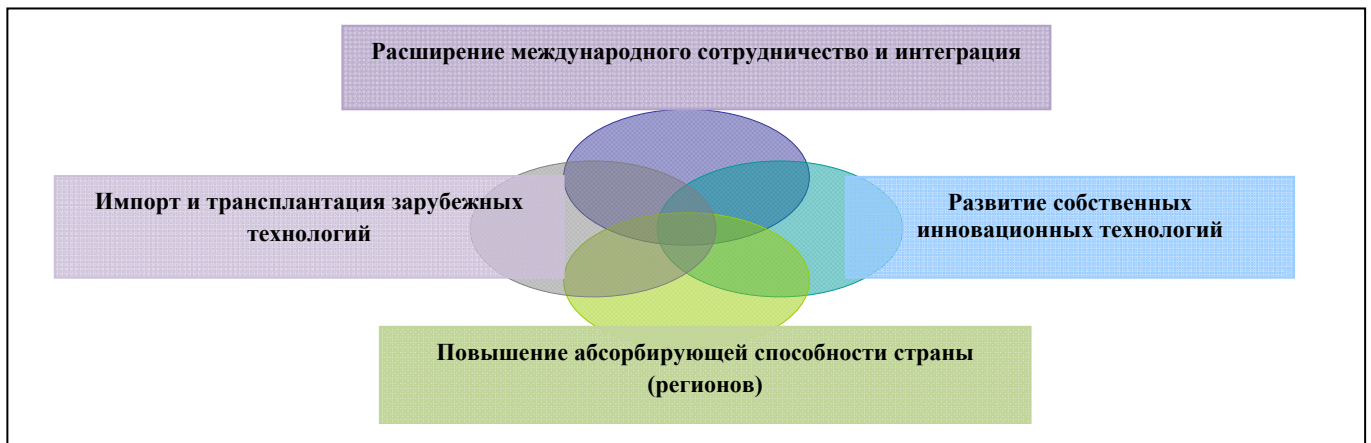

Рисунок 4. Институциональная платформа развития НИС.

Необходимо направить технологическую политику в направлении преодоления ресурсных ограничений регионов:

- обучить на региональном уровне заинтересованные стороны тому, что представляет собой региональная инновационная экономика как система;
- подготовить регионы знаниями о том, как начать ее формирование и на основе обратной связи осуществлять постоянную корректировку тактики в направлении достижения стратегических целей;
- сформировать национальную политику не препятствующую, а создающую благоприятные условия для региональной инициативы в области перехода к инновационному развитию на базе расширения международного сотрудничества, развития собственных инновационных технологий, а также трансплантации и импорта зарубежных.

Бібліографія

1. Asheim B.T., Isaksen A. Location agglomeration and innovation: Towards regional innovation systems in Norway? STEP GROUP, Report 13-96, Oslo, 1996. – 64p.
2. Codul cu privire la inovare al Republicii Moldova nr. 259-XV din 15.07.2004. Monitorul Oficial al R.Moldova nr.125-129/663 din 30.07.2004
3. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance. London, Printer Publishers, 1987.
4. Ganea, V., Iliadi, G. Finanțarea alternativă a activității inovative. Chișinău: IEFS, 2011. 144 p
5. Hotarirea Guvernului nr. 952 din 27.11.2013Lundvall B.-A. (ed). National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning. - L.: Pinter Publishers, 1992
6. Interstate target program of innovation cooperation of CIS member states for the period until 2020. URL: <http://rs.gov.ru/taxonomy/term/185>
7. INSEAD Business School, World Economic Forum URL: <http://www.insead.edu>
8. Lege Nr. 138 din 21.07.2007. Cu privire la parcurile științifico-tehnologice și incubatoarele de inovare.
9. National Development Strategy "Moldova 2020" URL: www.particip.gov.md
10. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. M.: Economic Foundation book "Elements", 1997.
11. Lundvall B.-A. (ed). National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning. - L.: Pinter Publishers, 1992
12. Mini Country Report. Thematic Report 2011 under Specific Contract for the Integration of INNO Policy TrendChart with ERAWATCH (2011-2012)
13. Stratan, A. Economia inovatoare: impedimente și căi de depășire. Intellectus, Chișinău, v. 2, p. 62-65, 2010.
14. Strategiei inovative a RM pentru perioada 2013-2020 "Inovații pentru competitivitate". Hotarirea Guvernului nr. 952 din 27.11.2013
15. Schumpeter J. History of Economic Analysis (in three volumes), Volume 3. Institute of "The School of Economics," Higher School of Economics, 2001.
16. Sinteza consiliului consultativ din 26.07.2011, tema „Noi competențe pentru o nouă creștere economică: probleme și soluții”. Ministerul Economiei

17. *Strategia Inovațională a Republicii Moldova pentru perioada 2013-2020 „Inovații pentru Competitivitate”*. Chișinău. 2013.
18. Sveyls Dzh. Kim. *Determination of the export base multipliers region in the presence of resource limitations: North approach*.//*Spatial Economics*, 2006. - № 1. - P.109-137
19. www.agepi.md

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Левитская Алла Петровна, доктор экономических наук, доцент кафедры «Экономика»
Комратский государственный университет
ул. Галацана, 17, г. Комрат, Молдова, 3800
e-mail: levital@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Levitskaya Alla Petrovna, PhD, associate professor of "Economics"
Comrat State University,
Galatsana str. 17, Comrat, Moldova, 3800
e-mail: levital@mail.ru

УДК 330.341.1(4+476)

РЕГИОНАЛЬНЫЕ КЛАСТЕРЫ: ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ И БЕЛОРУССКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Слонимский А.А.,
Слонимская М.А.

Выбор кластерного направления для региональных исследований был обусловлен тем, что в настоящее время инновационная экономика представляет собой хозяйственную систему, функционирующую на базе предпринимательских сетей, поскольку именно эта модель обеспечивает инновационное сотрудничество между специалистами различных научных областей, а также между разного размера организациями (крупными, средними и малыми) и между группами компаний различных видов экономической деятельности. Европейский опыт показывает, что активизация инновационных процессов в экономике и, следовательно, формирование конкурентных преимуществ экономических регионов может обеспечивать посредством формирования и функционирования образований кластерного типа.

Ключевые слова: региональные кластеры, кластерные инициативы, инновационное развитие, инструменты поддержки, предпринимательские сети.

REGIONAL CLUSTERS: EUROPEAN EXPERIENCE AND POSSIBILITIES OF ITS USE IN EES COUNTRIES

Slonimski A.A.,
Slonimska M.A.

The choice of the cluster's direction for regional studies is conditioned by the fact that at present the innovation economy is the economic system, functioning on the basis of enterprise's networks, because just this model provides the innovation cooperation between specialists of different scientific and technical branches, organizations of different size (big, medium and small ones) as well as between groups of companies of different kinds of economic activities. European experiences prove that the innovation processes' activation in the economy and, consequently, the formation of competitive advantages of economic regions can be supported with the formation and functioning of cluster type forms.

Key words: regional clusters, innovative development, innovative economy, business networks.

Кластерная стратегия в современной мировой практике считается одним из важнейших инструментов государственной политики повышения конкурентоспособности национальных экономик. Автором кластерного подхода к повышению конкурентоспособности считается профессор Гарвардской школы бизнеса Майкл Портер [1]. По его мнению, наиболее конкурентоспособные отрасли развиваются по кластерному принципу, а поддержка создания кластеров способствует увеличению конкурентоспособности экономик стран в целом.

Результаты обследования 200 кластерных инициатив в различных странах мира, проведенного авторами монографии «Cluster Initiative GreenBook», показали, что инновационная деятельность и распространение технологий являются одной из важнейших целей деятельности кластеров. Ее преследует 75% обследованных кластерных инициатив [2]. Развитие кластеров способствует повышению инновационной активности хозяйствующих субъектов. При этом значительная часть реализуемых кластерных инициатив применяется для повышения конкурентоспособности регионов. Кластеризация относится к числу инструментов, обеспечивающих условия хозяйствования, при которых деятельность региональных предприятий – участников кластера переносится в сетевую среду.

Таким образом, в большинстве стран кластеры создаются для активизации инновационной деятельности и повышения конкурентоспособности регионов. В экономически развитых странах главным инструментом активизации развития кластеров, как правило, являются комплексные кластерные программы. Такие программы включают как инфраструктурные (что в основном характерно для реализации промышленной политики), так и инновационно ориентированные проекты. В постсоветских государствах пока что отсутствуют такие комплексные программы, однако определенные кластерные инновационные инициативы в странах бывшего СССР – России, Украине, Беларуси и др. уже оформляются [3-6]. Правительства определяют приоритетные научные направления для так называемых кластеров инновационного развития (как пример – инновационный центр «Сколково» в Подмоскowie), выделяют финансовые ресурсы под исследования и разработки (российский вариант) или инвестируют в них, а исследователи решают поставленные перед ними задачи [7].

Современные модели кластеров в отдельных странах были проанализированы российским авторским коллективом Научно-исследовательского университета «Высшая школа экономики» под руководством С. В. Головановой [8]. По критерию институциональных особенностей организации кластеров в разных странах мира было выделено пять моделей: итальянская, японская, финская, североамериканская и индийско-китайская. Каждая модель представляет собой определенное сочетание шести ключевых характеристик кластера: степень рыночных связей и конкуренции; наличие фирм-лидеров; развитие малого бизнеса; инновации; интернационализация; присутствие прямых иностранных инвестиций.

В Беларуси в отличие от развитых стран методологические подходы к формированию кластеров основываются на отраслевой специализации. Как правило, кластеры предполагается создавать на базе сформированных еще в советское время промышленных конгломератов (к примеру, агромашиностроение в Гомеле, химико-текстильная промышленность в Могилеве). Малый и средний бизнес, несмотря на уделяемое в последние годы внимание этому сектору национальной экономики, слабо позиционирует себя в кластерах, в то время как в экономиках европейских стран основная доля генерирования инноваций и технологических прорывов приходится на малые и средние предприятия.

В настоящее время экономика Беларуси обладает наследственностью в виде советской модели организации промышленности – территориальных производственных комплексов. Чтобы соответствовать рыночной экономике и вызовам глобализации, эта модель нуждается в модернизации. Предваряя рассмотрение европейских моделей промышленных кластеров, обычно включающих в себя большое количество малых фирм, следует отметить, что возможности их использования в Беларуси несколько ограничены относительно слабым развитием здесь малого бизнеса, а также низкой эффективностью регионального управления, что заставляет связывать надежды на стимулирование процессов кластеризации в республике главным образом с национальным правительством [5].

Особенности становления и специфика европейских региональных кластеров

Активизация европейской кластеризации началась с 1968 г., когда в рамках Европейского Союза был создан Генеральный директорат по региональной политике. В 1975 г. был сформирован Европейский фонд регионального развития, а в 1988 г. Европарламент принял Хартию регионализма и начал функционировать Совет региональных и городских объединений.

Следующими важными вехами на пути стран Европы к массовой кластеризации стали:

- Саммит в Лиссабоне в 2000 г., который утвердил обязательность формирования странами ЕС национальных программ кластеризации. На этом же Саммите было создано «Европейское исследовательское пространство» (European Research Area, ERA) и принята «Программа развития Региональных Инновационных Систем» (RIC);
- Саммит в Брюсселе в 2007 г., одобривший «Манифест кластеризации Европы»;
- Саммит в Стокгольме в 2008 г., огласивший «Европейский кластерный меморандум», своего рода план действий Европы по обеспечению роста своей конкурентоспособности.

Особенности политики в странах Евросоюза по отношению к кластерам заключаются в том, что она осуществляется на нескольких уровнях:

1) **наднациональная кластерная политика**, которая начала проводиться в основном после 2006 года. Именно в последние годы на уровне ЕС проводятся исследования по развитию инновационных кластеров и делаются попытки координации кластерных инициатив. С этой целью в Евросоюзе создан Совет высокого уровня по кластерам (High Level Advisory Board on Clusters), а также Европейский Кластерный Альянс (European Cluster Alliance).

2) **национальная кластерная политика**. Она стала широко использоваться в странах ЕС с 90-х годов XX века, в половине из них – только после 1999 года. В большинстве случаев за реализацию кластерной политики отвечают одно – два министерства в каждой стране: чаще всего – это министерство промышленного развития, реже – министерство финансов, еще реже – другие министерства.

Суть заключается в том, что государство оказывает финансовую поддержку тем программам, которые объединяют в первую очередь бизнес и научные, а также образовательные учреждения (табл. 1). Такие программы включают как инфраструктурные (что в основном характерно для реализации промышленной политики), так и инновационно ориентированные проекты. А сочетание приоритетности и внимания к принципам конкуренции позволяет повысить эффективность государственных мероприятий. В частности, по германской программе Bioregio примерно в одной трети компаний до половины сотрудников были заняты НИОКР, а 44% компаний, включенных в другую немецкую программу Innoregio, смогли подать заявки на патент, при этом 40% – выпустить новые продукты.

Таблица 1. Примеры кластерных программ

Характеристика	Великобритания		Германия	
	Кластеры, развиваемые региональными агентствами развития	Микро- и нанотехнологическая сеть	Bioregio	Innoregio
Срок реализации	С 1999 г.	2003-2008 гг.	1996-2006 гг.	1996-2006 гг.
Основное содержание программы	Создание: регионального фонда для стимулирования инноваций; инкубаторов, экспертных групп по направлениям специализации кластера	Содействие: в совместных (бизнес и наука) исследовательских проектах; обеспечении исследовательским оборудованием (при наличии рекомендации от регионального агентства развития)	Содействие: в совместных (бизнес и наука) исследовательских проектах в регионах; поддержка в учреждении венчурных компаний, специализирующихся в сфере биотехнологий	Содействие: в реализации совместных (бизнес и наука) исследовательских проектов в регионах; поддержка частных НИОКР (гранты и кредиты); поддержка центра биотехнологий администрацией региона
Центральный орган, ответственный за реализацию программы	Министерство торговли и промышленности	Министерство торговли и промышленности	Федеральное министерство образования и исследований	Федеральное министерство образования и исследований
Бюджет, млн. евро	Около 77	135 (60-базовый фонд, 75 - для исследований на весь срок программы)	60	230
Регион	Вся страна (региональные агентства развития в 12 регионах, примерно 10 кластеров в каждом)	Вся страна	Три специальные территории (включая Мюнхен и Хейделберг) и 14 прочих территорий	23 территории
Организации, ответственные за реализацию программы в регионе	Региональные агентства развития	Региональные агентства развития	Открытые акционерные общества	Открытые акционерные общества

Сосм. по: <http://www.innovating-regions.org/schemes/scheme.cfm?publication>; <http://www.untemehmen-region.de>.

Практически все экономически развитые страны ЕС в последние несколько лет опубликовали государственные отчеты по кластерной деятельности, где кластерная политика признается важнейшей составной частью инновационной политики в целом. Государственное регулирование кластерной деятельности в ЕС чаще всего осуществляется агентствами при различных министерствах. На 2010 год в странах Европейского союза их было зарегистрировано свыше 70. Таким образом, в каждой стране зафиксировано от одного до трех агентств. При этом основной источник финансирования – национальный бюджет.

3) **кластерная политика на уровне региональных подсистем и местных органов власти.** Как правило, здесь функционирует гораздо большее число организаций, чем на национальном уровне. Вместе с тем их количество в регионах сильно различается. Следует, однако, отметить, что, в отличие от национальных программ, в региональных кластерных программах больше внимания уделяется территориальному развитию. Подписание «Европейского кластерного меморандума» (European Cluster Memorandum) явилось важным шагом вперед в координации и дальнейшем укреплении связей между наднациональным, национальным и региональным уровнями инновационной активности. Меморандум был разработан под эгидой Европейского Кластерного Альянса. Важность его появления состоит в следующем:

- выявлена роль инновационных кластеров в формировании инновационной экономики;
- доказано, что для полномасштабного развития инновационных кластеров необходимы совместные действия на уровне ЕС;
- отмечена необходимость скоординированных действий на уровне региональных инновационных подсистем ЕС, национальном и наднациональном.

Хотя «Европейский кластерный меморандум» не носит характер очень четкого плана, расписанного на годы вперед, он важен потому, что является первым масштабным документом, определяющим политику создания инновационных кластеров как сферу деятельности ЕС.

Следует отметить, что еще в 2000 г. в рамках Международной конференции по инновационной политике и технологиям была предложена типология, охватывающая инновационные и отраслевые кластеры и их подтипы. Основные характеристики кластеров, входящих в эту классификацию, представлены в табл. 2.

Таблица 2. Типы инновационных кластеров

Тип инновационного кластера	Описание
Зависимый (или усеченный)	Состоит из звеньев технологически взаимосвязанных предприятий, иногда разрозненных территориально. Деятельность ограничена набором типовых функций (добыча ресурсов, обработка, обогащение и т.п.). Применяются современные, но не передовые технологии. Новые технологии поступают на производство в виде готового к немедленному использованию продукта
Отраслевой	Группа совместно работающих компаний, производящих типовые продукты или услуги. Использование новых технологий ограничено сферой контроля качества и управления персоналом
Инновационно-отраслевой	Инновационный кластер компаний, нацеленный на скорейшее приобретение необходимых знаний и технологий с целью улучшения текущей конкурентоспособности
Проинновационный	Кластер компаний, определяющий промышленную, инвестиционную, социальную структуру региона.
Инновационно-ориентированный	Создает динамичные группы компаний, использующие передовые знания и технологии, привлекает талантливые трудовые ресурсы со всего мира, является потребителем и генератором венчурного капитала, определяет и направляет научные исследования университетов, а также других образовательных учреждений

Cocm. no: <http://in3.dem.ist.utl.pt/downloads/cur2000/papers/>.

Наиболее развитые кластеры имеют пять принципиальных характеристик, из которых первые три могут рассматриваться в качестве стартовых предпосылок для их формирования [3]:

1) **наличие конкурентоспособных предприятий.** Это ключевое условие для развития кластера. В качестве индикаторов конкурентоспособности могут рассматриваться: относительно высокий уровень производительности компаний и секторов, входящих в кластер; высокий уровень экспорта продукции и услуг; высокие экономические показатели деятельности компаний (прибыльность, акционерная стоимость);

2) **конкурентные преимущества региона для развития кластера** - выгодное географическое положение, доступ к сырью, наличие специализированных кадров, поставщиков комплектующих и связанных услуг, специализированных учебных заведений и образовательных программ, специализированных организаций, проводящих НИОКР, необходимой инфраструктуры и др. В качестве индикатора конкурентных преимуществ территории может рассматриваться сравнительно высокий объем привлеченных иностранных инвестиций на уровне предприятий или секторов, входящих в кластер;

3) **географическая концентрация и близость ключевых участников.** Близость участников кластеров друг к другу способствует их активному взаимодействию. В качестве индикаторов здесь могут рассматриваться различные показатели уровня специализации данного региона;

4) **широкий набор участников и наличие «критической массы».** Кластер может состоять не только из компаний, производящих конечную продукцию и услуги, как правило, экспортируемые за пределы региона, системы поставщиков комплектующих, оборудования, специализированных услуг, но и из профессиональных образовательных учреждений, НИИ и других поддерживающих организаций. В качестве индикаторов могут рассматриваться показатели уровня занятости на предприятиях и в секторах, входящих в кластер, количество компаний и организаций, относящихся к этим секторам;

5) **наличие связей и взаимодействия между участниками кластеров** - один из ключевых факторов успешного развития последних. Рабочие связи имеют различную природу, включая формализованные взаимоотношения между головной компанией и поставщиками, между самими поставщиками, партнерство с поставщиками оборудования и специализированного сервиса, связи между компаниями, вузами и НИИ в рамках сотрудничества при реализации совместных НИОКР и образовательных программ. Также контакты между компаниями малого и среднего размера могут быть связаны с координацией усилий этих компаний по коллективному продвижению товаров и услуг на существующие и новые рынки.

Эксперты выделяют две основные модели, в рамках которых осуществляется кластерная политика в развитых странах, - либеральная и дирижистская (политика государственного регулирования). Первая модель характерна для стран с либеральной экономической политикой (Великобритания, Нидерланды, США, Канада, Австралия), дирижистская - для стран, власти которых активно используют методы государственного регулирования (Франция, Швеция, Финляндия, Словения, Корея, Япония).

Первое (и главное) отличие между этими моделями реализации кластерной политики заключается в подходе к выбору приоритетов в развитии кластеров. Приверженцы государственного регулирования ориентируются на поддержку кластеров, соответствующих отраслевым и региональным приоритетам. К примеру, правительство Кореи выделило пять тер-

риториальных кластеров с их четкой специализацией. Конкретные кластеры определены и правительством Казахстана, исключившим отрасли, связанные с добычей и переработкой природных ресурсов. Либеральный подход кластерной политики основан на поддержке кластеров, изначально сформированных рынком. При этом государство выполняет мягкую регулирующую функцию, которая не предполагает установления приоритетов.

Второе отличие находит отражение в разных точках зрения на развитие инфраструктуры кластеров: правительства стран с дирижистской моделью кластерной политики целенаправленно создают ее для приоритетных кластеров, а с либеральной – редко участвуют в ее создании.

Третье отличие связано с ролью региона, где формируется кластер. Модель, основанная на государственном регулировании, предполагает выбор региона для создания кластера, а также определение объема его финансирования. Либеральная модель предполагает создание стимулов для региональных властей, на которых лежит ответственность за создаваемый кластер.

Доступные на сегодняшний день результаты изучения кластеров не дают однозначного ответа на вопрос о том, какими должны быть «модельные» кластеры и правительственные меры их поддержки. Даже само понятие кластеров весьма многообразно. Под ними могут пониматься образования совершенно разного рода – от инновационных систем до цепочек создания добавленной стоимости (табл. 3).

Для кластерной политики, проводимой в Российской Федерации, характерна смешанная модель, при которой на федеральном уровне сформирован ряд механизмов, позволяющих обеспечить гибкое финансирование мероприятий по развитию кластеров, а на уровне ряда российских субъектов кластерный подход выдвинулся в число ключевых в региональных стратегиях социально-экономического развития.

Таблица 3. Концепции кластеров, принятые в некоторых странах Европы

Страна	Концепция кластера
Австрия	Производственные сети, инновационные сети, сети взаимодействия
Бельгия	Производственные цепочки и сети, инновации и кооперация
Великобритания	Региональные инновационные системы
Германия	Однотипные фирмы и инновационные системы
Дания	Ресурсные зоны
Испания	Инновационные системы
Италия	Межотраслевые потоки знаний
Нидерланды	Цепочки создания добавленной стоимости и производственные сети
Норвегия	Цепочки создания добавленной стоимости и производственные сети
Финляндия	Как уникальная комбинация фирм, связанных друг с другом трансфером знаний
Швейцария	Инновационные сети
Швеция	Системы взаимосвязанных фирм из различных отраслей промышленности

Сост. по: Boosting Innovation. The Cluster Approach. OECD Proceedings. OECD publication Service, 1999. P. 415.

Министерством экономического развития России в 2012 г. был организован конкурсный отбор региональных инновационных кластеров, в результате конкурса были одобрены 25 проектов развития региональных кластеров, 14 которых получили право на государственную субсидию в 2013-2017 гг. Главной целью поддержки формирования кластеров было объявлено инновационное развитие и потому стимулировалось активное вовлечение в кластеры учреждений, занимающихся научными исследованиями и разработками – высших учебных заведений и научных организаций.

Специфика конкурса заключалась в том, что заявки на конкурс в большинстве случаев подавали не организованные кластеры, а в основном группы учреждений, заинтересованных в формировании кластеров. Отобранные для финансовой поддержки кластеры в 2013 г. должны были получить субсидии суммарным размером 1 млрд. 300 млн. российских рублей, что соответствовало примерно 40 млн. долларов США. Судя по планировавшейся для 14 кластеров структуре расходов субсидии, самыми насущными потребностями поддержки являлись улучшение инновационной и транспортной инфраструктуры, – на эти цели запрашивалось около половины суммарного размера субсидии (24,6% и 24,1% от общего объема средств соответственно). Далее в списке приоритетов оказались поддержка научных исследований и повышение квалификации кадров (18,5%), развитие инженерной (13,7%) и образовательной (9,3%) инфраструктур, жилищного (7,0%) и энергетического (3,5%) обеспечения. Минимальные средства (1,7%) были запрошены на совершенствование материально-технической базы культуры и спорта [9].

Для поддержки развития кластерных инициатив, как свидетельствует более широкое обобщение имеющегося опыта, возможно применение множества существующих инструментов и мероприятий экономической политики (табл. 4).

Опыт экономически развитых стран показывает, что кластерная политика должна проводиться в сферах деятельности, определяющих перспективную специализацию экономики региона и имеющих высокий потенциал роста и конкурентоспособности.

В Европе по уровню кластеризации особенно выделяются Италия и страны Балтийско-Скандинавского региона. Их характеризуют:

- развитые кластерные стратегии, охватывающие большое число малых компаний (особенно в Италии);
- высокая доля инновационной продукции в традиционных секторах (текстильные, мебельные, кожевенно-обувные кластеры);
- высокоразвитые фармацевтика, телекоммуникации, средства автоматизации производственных процессов и другие высокотехнологичные производства;

- высокие позиции по новым торговым маркам и новым промышленным дизайнам.

По данным European Cluster Observation, в странах – членах Евросоюза действует около 2000 кластеров, весьма разнородных по своей структуре, количественному и качественному составу. Основная группа – это региональные кластеры, представляющие собой объединения предприятий и исследовательских центров, локализованные в рамках определенной географической области и взаимодействующие по созданию инновационных продуктов. Фрагментарность европейских региональных кластеров обусловлена не только их собственной разнородностью, но и разнообразием подходов к разработке кластерной политики: общеевропейским, национальным, региональным, не говоря уже о местном (локальном) и собственно внутрикластерном. Считается, что интеграция европейских кластерных политик и стимулирование международного кластерного сотрудничества должны помочь появлению сильных кластеров международного уровня, способных стать опорой экономики Евразии в условиях глобальной конкуренции [10].

Возможности Республики Беларусь по стимулированию формирования инновационно активных кластеров

Специалистами отмечается, что при разработке механизма реализации кластерного подхода к экономическому развитию Беларуси на инновационной основе следует учитывать специфику региональных хозяйственных комплексов республики [5, 6]. При разработке программ кластерного развития необходимо обращать внимание как на исторически сложившиеся

особенности социально-экономического развития территорий страны, так и на уровень их инновационной активности с учетом доминирующего типа технологических инноваций. Подобные программы кластерного развития, как свидетельствует европейский опыт, будут способствовать продвижению процессов экономического роста и инноваций в регионах. Механизмы формирования инновационных промышленных кластеров в регионах Беларуси предположительно могут также включать определенную программу скоординированных действий:

Для успешной реализации кластерной политики в каждом из регионов необходимо:

- провести анализ конкурентоспособности продукции, выпускаемой региональными предприятиями, с целью определения точек экономического роста, которые могли бы стать основой для создания кластеров;

Таблица 4. Инструменты поддержки реализации кластерных инициатив

Группы инструментов	Инструменты развития кластеров
<i>I. Повышение конкурентоспособности компаний кластера на внешних рынках</i>	
Конкурентоспособность компании	Содействие в приобретении коллективной рыночной информации для группы компаний. Развитие экспортных возможностей для группы компаний в кластере (например, экспортные консорциумы). Сертификация по международным стандартам качества (например, ISO, GMP, CMM и др.). Совершенствование производственного процесса и операций (например, содействие в приобретении нового производственного оборудования). Повышение качества продукции и услуг. Разработка новых продуктов и услуг
<i>II. Развитие сотрудничества внутри кластера</i>	
Развитие связей и взаимодействия (внутренние и внешние связи)	Развитие связей на уровне системы поставщиков (например, инструменты субконтракции). Развитие связей на уровне НИОКР, коммерциализации и образовательных программ. Развитие международных связей кластера. Содействие в координации усилий участников по развитию кластера. Создание специализированной кластерной ассоциации
<i>III. Повышение качества бизнес-окружения для развития кластера</i>	
Человеческие ресурсы	Повышение адекватности и качества образовательных программ (для кластера) в средних и высших профессиональных учебных заведениях. Организация студенческой практики на предприятиях кластера. Создание специализированных программ повышения квалификации. Формирование и реализация программ привлечения трудовых ресурсов
НИОКР и коммерциализация	Развитие доступа со стороны компаний кластера к результатам НИОКР и экспертизе (например, консультационные услуги). Содействие созданию программ передачи технологий и коммерциализации НИОКР. Реализация совместных НИОКР. Предоставление помещений для новых компаний (например, через бизнес-инкубаторы). Развитие технопарков, инновационных бизнес-инкубаторов и их поддержка. Защита интеллектуальной собственности
Инфраструктура	Повышение эффективности и развитие университетов, научных учреждений и конструкторско-технологических организаций. Развитие транспортной, энергетической и инженерной инфраструктуры. Развитие телекоммуникационной инфраструктуры (включая развитие широкополосного доступа, содействие диверсификации услуг и видов связи). Содействие доступу к земле и коммерческой недвижимости (например, создание промышленных и промышленных парков)
Финансовые ресурсы	Доступ к финансовым ресурсам для малых и средних компаний. Доступ к венчурному капиталу. Развитие системы банков и инвестиционных фондов. Развитие системы конкурсных грантов. Развитие лизинга и факторинга
Деловой климат	Создание и реализация программ привлечения компаний. Упрощение процедуры регистрации компаний. Снижение административных барьеров. Реализация программ преференций и льгот для компаний - участников кластера
Качество жизни	Содействие развитию рынка доступного жилья. Развитие инфраструктуры развлечений и досуга. Развитие системы здравоохранения. Личная безопасность

Cocm. no: Assessing Barriers to Trade in Services Using "Cluster" Approaches to Specific Commitment for Interdependent Services. Complete Document Available on OLIS in its Original Format TD/TC/WP (2000) 9/FINAL. Organization for Economic Co-Operation and Development 07-Nov-2000. Mode of access: <http://www.oecd.org/daf/corporate>.

- способствовать консолидации участников кластерных инициатив, реализации программ содействия выходу предприятий кластера на межрегиональные и внешние рынки, проведению совместных маркетинговых исследований и рекламных мероприятий, кооперации местных предприятий, а также научных и образовательных учреждений;

- осуществить меры по формированию институциональной среды и информационно-коммуникационной инфраструктуры для развития территориальных промышленных кластеров, обмена опытом по их созданию и деятельности;

- принять региональные программы содействия формированию и функционированию кластерных образований, сконцентрировав усилия на вопросах создания в местах расположения предприятий и организаций кластеров развитой социальной и инженерной инфраструктуры, а также привлечения к процессу промышленной кооперации малого и среднего бизнеса.

Кластерная политика регионов должна быть направлена на решение двух крупных проблем:

- стимулирование кластерных инициатив;
- создание благоприятной среды для существующих кластеров.

Под кластерной инициативой здесь понимаются скоординированные действия, направленные на повышение конкурентоспособности и обеспечение роста регионального отраслевого кластера с вовлечением и непосредственным участием ключевых его участников – предприятий, ассоциаций, научных и образовательных учреждений и др.. Европейский опыт реализации кластерной политики показывает, что эффективность такой политики достигается за счет интеграции кластерного подхода в региональные стратегии и программы развития территорий. Кластерный подход при этом выступает своеобразной методологической основой инновационной политики, объединяя промышленную и научно-техническую политику, а также политику поддержки малого предпринимательства и региональную политику.

В числе важнейших направлений поддержки инновационно ориентированных кластерных инициатив следует выделить развитие соответствующего научно-технического потенциала за счет осуществления целевой финансовой поддержки НИОКР, создания научных и технологических парков, центров трансфера технологий, содействия коммерциализации результатов НИОКР.

Еще одно направление связано с поддержкой бизнес-инициатив и предусматривает создание бизнес-инкубаторов по профилю кластера, венчурных фондов, содействие доступу к кредитным ресурсам, предоставление в лизинг оборудования на льготных условиях, определенные налоговые преференции, льготы на пользование государственным имуществом, снижение административных барьеров.

Акцент в государственном и региональном планировании кластерного развития должен делаться на многополярное развитие территорий на основе поддержки устоявшихся и формировании новых зон опережающего развития. Стремление к развитию инновационного, достаточно высокотехнологичного сектора экономики наиболее характерно для двух типов регионов:

- обладающих высоким научным и инновационным потенциалом, традиционно сильными научно-исследовательскими и образовательными центрами;
- тех, в которых происходит спад традиционных (конкурентоспособных) отраслей, но имеется задел в специализированных новых отраслях знания и производства.

Механизмами и инструментами государственной инновационной кластерной политики при этом являются:

- региональные инновационные стратегии и программы (включая межведомственные и межрегиональные, в т.ч. на среднесрочный период);
- государственная поддержка коммерциализации результатов научных исследований и прикладных разработок;
- создание благоприятного экономического и инвестиционного климата для функционирования инновационно активных промышленных предприятий региона;
- кооперация научных и учебных учреждений, организаций инновационной инфраструктуры и промышленных предприятий региона;
- мониторинг развития инновационной, кластерно ориентированной деятельности в регионе и др.

В связи с отсутствием в Беларуси полностью сформированных территориальных инновационных зон кластеры могут представляться своеобразными «полюсами роста» в силу многоаспектности их роли, т.е. способности обеспечить:

- территориальную локализацию, которая делает кластерную политику одним из приоритетов стратегий социально-экономического развития регионов;
- отраслевую специфику развития, превращающая кластеры в важный инструмент отраслевой политики;
- поддержку кластерных инициатив, позволяющую эффективно реализовывать миссию национальных и региональных институтов развития по формированию инфраструктуры, обеспечивая необходимые предпосылки для развития инвестиционных и инновационных проектов.

Эффективность проводимой в регионах кластерной политики, как свидетельствует европейский опыт, в инновационно ориентированной сфере промышленности может сдерживаться рядом негативных обстоятельств, в частности:

- недостаточной степенью координации действий различных сторон, принимающих участие в формировании и реализации инновационной политики, что приводит к неритмичности выделения средств в течение срока создания кластеров и низким показателям отдачи от вложенных ресурсов;
- низкой интенсивностью научно-технической деятельности по ключевым направлениям развития кластеров, включая образовательный компонент;
- низким уровнем доступности специализированных услуг для развития начинающих технологических компаний и др.

В качестве противодействующих отмеченным негативным обстоятельствам мероприятий для ускорения создания инновационно активных промышленных кластеров в Республике Беларусь могут быть приняты следующие контрмеры:

- предоставление государственных субсидий малым и средним предприятиям, сотрудничающим с университетами и научными центрами;
- государственные дотации на закупку «ноу-хау»;
- предоставление кредитов на льготных условиях для расширения НИОКР и производственной деятельности перспективным предприятиям, входящим в кластеры;
- финансирование проектов создания инновационной инфраструктуры в регионе;
- создание дополнительных субъектов финансовой инфраструктуры.

Для дальнейшего развития важнейших направлений, находящихся в зоне перспективной научно-производственной специализации, включая нано- и информационные технологии, фармацевтику, микробиологическую промышленность и индустрию биотехнологий, приборостроение, электронику, ядерную энергетику предстоит обеспечить реализацию идеологии формирования и развития кластерных образований нового типа - технологических кластеров как мобильных инновационно ориентированных структур, построенных по сетевому признаку. В соответствии с проектом Государственной целевой программы совершенствования научной сферы Республики Беларусь такие кластеры необходимо создавать целенаправленно, под решение конкретных технологических задач с привлечением к их деятельности организаций различных форм собственности и разной ведомственной подчиненности. Это обеспечит преимущественно внебюджетное их финансирование, а также доступ его участников к ресурсам всех ведомств, заинтересованных в решении задачи, поставленной государством и продиктованной рынком [11].

В отличие от регионально-промышленных кластеров и холдингов научно-технологические кластеры будут нацелены на создание и отработку технологий от исследовательских апробаций до этапа её промышленного масштабирования, смогут реализовывать опытное, малотоннажное производство продукции с высокой добавленной стоимостью. Они должны формироваться вокруг академических научных учреждений и университетов (научно-технических центров при них), что обеспечит требуемую концентрацию научно-инновационной деятельности.

Для более эффективного научно-инновационного продвижения между наукой и производством должна создаваться сеть малых и средних инновационных предприятий (в том числе инжиниринговых структур), способных в сжатые сроки создавать высокотехнологичные товары и услуги с высокой добавленной стоимостью.^А

Внедрение кластерной организации НИОКР и создание сети инновационных, инжиниринговых предприятий отвечают современным стандартам научно-технологического процесса в мире. Осуществление этих инициатив даст стимул государственно-частному партнерству в научной сфере и получит развитие в системе интегрированных отечественных и международных научно-инновационных технопарковых структур.

Заключение. Исследования, проведенные зарубежными авторами, свидетельствуют, что в развивающихся странах с переходной экономикой основными инициаторами развития кластеров являются правительства (32%), бизнес (27%), совместно правительство и бизнес (25%) [2]. Однако, как отмечалось ранее, в постсоветских государствах, в том числе и в Беларуси, пока отсутствуют комплексные кластерные программы. При этом, белорусские кластерные инициативы нашли отражение в

программных правительственных документах текущего пятилетия – Программе социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 гг. и Государственной программе инновационного развития Республики Беларусь на 2011-2015 гг.

Так, Госпрограммой инновационного развития предусмотрено создать ряд территориальных инновационно-промышленных кластеров: химический в Гродно, нефтехимический в Новополоцке, агромашиностроительный в Гомеле, автотракторостроительный и ИТ-кластер в Минске, химико-текстильный в Могилеве. Таким образом, формирование кластеров в Беларуси происходит по инициативе преимущественно «сверху», характерной для развивающихся государств, тогда как в странах с развитой рыночной экономикой кластерные инициативы идут преимущественно «снизу». По имеющемуся прогнозу, на созревание кластерных инициатив и организацию сетевого сотрудничества Беларуси понадобится не менее десяти лет [5].

Следует отметить, что успешность государственной поддержки формирования кластеров, согласно исследованию австралийского ученого Марка Викхема [12], обеспечивается в случаях, когда:

- государство своевременно реагирует на нужды кластера, учитывая предпринимательский, географический и исторический контексты;
- государство способно усилить роль основных факторов развития кластеров;
- государственные методы регулирования сосредоточены на поддержке различных стадий жизненного цикла кластера;
- государство предоставляет необходимую инфраструктуру для кластерного развития, при этом стараясь предвидеть нужды предпринимательских структур, а не следовать в фарватере бизнеса;
- поддержка государства сосредоточена на фирме-лидере, ядре кластера.

При этом подчеркивается, что государство должно обеспечивать безопасность поставок, способствовать возникновению вокруг лидера новых поставщиков, покупателей и, кроме того, содействовать образованию новых фирм-лидеров.

Примером успешной реализации подобного подхода может служить инициатива правительства Литвы, инвестировавшего (в основном за счет средств ЕС) на такие идеи только в 2013 году 75 млн. евро. Предполагается, что в 2014 году этот объем будет увеличен до 125 млн. евро. По данным немецкого издания "Die Zeit" это ускоряет модернизацию литовской экономики. Так, вокруг Вильнюса вырос кластер лазерной оптики, в который входит около 15 предприятий и два научно-исследовательских института. В его организациях работают от 400 до 500 человек.

В 2012 г. в Минске был проведен семинар «Кластеры в Беларуси: альянс науки, бизнеса и государства» с участием представителей органов государственного управления Республики Беларусь, а также ученых и руководителей общественных объединений предпринимателей. Одним из результатов семинара стало поручение Совета Министров Республики Беларусь Министерству экономики страны включить в Программу государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в Республике Беларусь на 2013-2015 гг. в качестве одного из направлений «продвижение и реализацию кластерных инициатив». Это решение может служить косвенным свидетельством признания полезности более детального изучения европейских кластерных моделей, отличающихся от других ориентацией на максимальное использование потенциала малого бизнеса, что приемлемо для стратегии формирования перспективной политики кластеризации в Беларуси.

Стоит отдельно подчеркнуть, что в ряде стратегических и проектных документов, подготовленных в последние два-три года в целях повышения эффективности научной сферы и превращения результатов исследований и разработок в востребованный экономикой и обществом интеллектуальный продукт, в Республике Беларусь предусматривалось кроме реализации кластерного принципа организации научно-инновационной деятельности еще и целевое практически ориентированное освоение идеологии технологических платформ. При этом кластеры и платформы, как правило, представлялись как не связанные друг с другом инструменты инновационного развития. Хронологически первыми в качестве эффективного инструментария организации современного научно-технологического и инновационного процесса были предложены кластеры как форма гибкой межведомственной и междисциплинарной кооперации по сетевому принципу. В то же время практическая реализация обеих форм еще сильно отличается от «модельных» представлений, и с этой точки зрения научно-инновационные кластеры и технологические платформы пока что в республике представляют собой самостоятельные разрозненные инструменты, находящиеся в неопределенной позиции по отношению друг к другу [13].

Список использованных источников

1. Porter M. *Konkurentsja*. – М., 2002.
2. Solvell O., Lindqvist G., Ketels C. *The Cluster Initiative GreenBook*, 2003. Электронный ресурс: <http://www.cluster-research.org>.
3. Batkilina U.M., Gudkova A.A., Koltsov A.V. *Sovershenstvovanie mehanizmov i instrumentov innovatsionnoj dejatel'nosti v regionach Rossijskoj Federatsii // Informatsionno-analiticheskij biuleten*. – М. TSISN: 2011. - №6.
4. Sushko N.M. *Klasternoe razvitije kak faktor povyshenija natsionalnoj konkurentosposobnosti Ukrainy // Problemy prognozirovanija i gosudarstvennogo regulirovanija sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya: materialy XII Mezhdunarodnoj nauchnoj konferentsii (Minsk, 20-21 oktiabria, 2011g.)*, v 3 t., t. 2 / red. kollegia: A.V. Chervikov [i dr.]. – Minsk: NIEI Ministerstva ekonomiki Respubliki Belarus, 2011. S. 218-219.
5. Jasheva G. *Klastery v belorusskoj ekonomike // Nauka i innovatsii*. – 2012, №8. – S. 34-36, №9, - S. 28-30.
6. Nechorosheva L.N., Struk V.A., Avdejchik O.V., Kravchenko V.I. *Osobennosti struktury regionalnykh klasterov intellektualnogo obespechenija innovatsionnoj dejatel'nosti // Problemy upravlenija*. – 2009, №1. – S. 44-50.
7. Atseulova N.A., Dushina S.A., Lomovitskaja M.V. *Set, kak forma organizatsii akademicheskogo soobshchestva: rossijskij kontekst // Nauka i naukovedenie*. – 2013, №1. – S. 74-83.
8. *Elektronnyj resurs*: <http://www.promcluster.ru/index.php/publications-clis.html>.
9. Dezina I.G. *Technologicheskie platformy i innovatsionnye klaster v Rossii – vmeste ili porozn? // Innovatsii*. – 2013, №2. – S. 35-43.
10. Fijaskel E.A., Nazarov M.G., Islankina E.A. *Internatsionalizatsija klasterov kak instrument povyshenija natsionalnoj konkurentosposobnosti: evropejskij opyt // Innovatsii*. – 2013, №2. – S. 68-95.
11. *O proekte programmy sovershenstvovaniya nauchnoj sfery Respubliki Belarus. Doklad predsedatelja Prezidiuma NAN Belarusi V.G. Gusakova na sessii Obshego sobranija NAN Belarusi 12 dekabria 2013 goda // Vedy*, №51, 16.12.2013, - S. 1-3.
12. Wikham M. *Regional Economic Development: Exploring the Role of Government in the Porter's Industrial Cluster Theory. CRIC Cluster conference. Beyond Cluster – Current Practice & Future Strategies Ballarat, June 30 – July 1, 2005*.
13. *Postanovlenie Soveta Ministrov Respubliki Belarus 16 janvaria 2014 g., №27 «Ob utverzdenii Kontseptsii formirovaniya i razvitiya innovatsionno-promyshlennykh klasterov v Respublike Belarus i meroprijatij po ee realizatsii // KonsultantPlus: Belarus [Elektronnyj resurs] / OOO «JurSpektr». Nats. Tsentr pravovoj inform. RB. – Minsk, 2014.*

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Слонимский Антон Антонович, заведующий сектором, доцент, кандидат экономических наук, НИЭИ Министерства экономики Республики Беларусь
220035 г. Минск, пр. Победителей, д. 53, корп. 1, кв. 407

sloni@tut.by

Слонимская Марина Андреевна, заведующая кафедрой, доцент, кандидат экономических наук, *Витебский филиал УО*
ФГБ «Международный университет «МИТСО»
210032 г. Витебск, пр. Победы, д. 29, корп. 3, кв. 41
marina_slonimska@tut.by

DATA ABOUT THE AUTHORS

Slonimski Anton, Head of Sector, Assoc. Prof., Dr. Econ.,
The Economy Research Institute of the Ministry of Economy
220035 Minsk, Pobedy ave, 53-1-407
sloni@tut.by

Slonimska Marina, Head of Logistics Chair, Assoc. Prof., Dr. Econ.,
Vitebsk Branch of the International University 'MITSO'
210032 Vitebsk, Pobedy ave, 29-3-41
marina_slonimska@tut.by

УДК 37.014.61

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ И КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Михаэль Шефер

В статье рассматриваются воздействие глобализации и демографического развития на систему образования в Европе и Украине. Миграция студентов в другие страны означает уменьшение часов для персонала, уменьшение бюджета и, как следствие снижения уровня и качества общего образования.

Преподаватели, сотрудники и администрация академий и университетов борются друг с другом за часы вместо размышления о стратегическом маркетинге, новых образовательных проектах, новых идеях, новом медиа-развитии, чтобы привлечь отечественных и зарубежных студентов.

Статистика показывает, перемещение студентов по всему миру. Студенты мигрируют в высокоразвитые страны из-за перспектив там после выпуска. Украина в сравнении с другими странами показывает те же тенденции. В качестве примера проведено исследование в Харьковской области.

Старый способ мышления, что университеты – правительственные учреждения с безопасными рабочими местами не отражают реальность. В настоящее время, университеты и академии подобны частным предприятиям, которые продают и предлагают продукт на рынке под названием "образование".

Студенты в глобальном мире может выбрать страну, город или учреждение. Даже в онлайн в нет каких-либо границ вообще.

Ключевые слова: демографическое развитие, глобализация, уровень образования, миграция студентов, привлечение иностранных студентов, стратегический маркетинг.

INCREASING EFFICIENCY AND QUALITY OF EDUCATION

Michael Schaefer

The article discusses and shows the impact of globalization and demographic development on the educational system and level in Europe and Ukraine. Migration of students to other countries means decreasing hours for staff, decreasing budget and as a result a decreasing level and quality of education in common.

Teachers, staff and administration of academies and universities are fighting with each other for their hours instead of thinking about strategic marketing, new educational projects, new ideas, new media and innovative development to attract domestic students as well as foreign ones.

Statistics show overcoming students worldwide. Trend is demonstrating that students migrate in high-ranked countries because of perspectives there after graduation. Comparison Ukraine with other countries shows the same trends. As an example the study in Kharkov region is shown here.

The old way of thinking that universities are governmental institutions with safe working places don't reflect the reality. Nowadays, universities and academies are like private enterprises which sell and offer a product on market named "education".

Students in a global world can choose the country, city or institution. Even online is up to date without any borders at all.

Key words: demographic development, globalization, educational level, migration of students, attracting foreign students, strategic marketing.

Introduction: Over the last years, the influence of globalization and demographic development hits the universities in Ukraine as well as in Europe.

Fact is that all educational institutions fight with decreasing numbers of students each year and in following with a decreasing budget and hours for teachers and staff.

In parallel to this development, the students are leaving the country and looking for higher and better education abroad, for example in Poland, Slovakia, Germany, France, Italy, Great Britain, Canada, USA and others, which fasten this process on the domestic market.

Materials and Methods: Common scientific and practical methods have been used in our research such as systemic analysis, content-analysis, logical and structural analysis, analysis of dynamics and prognostication.

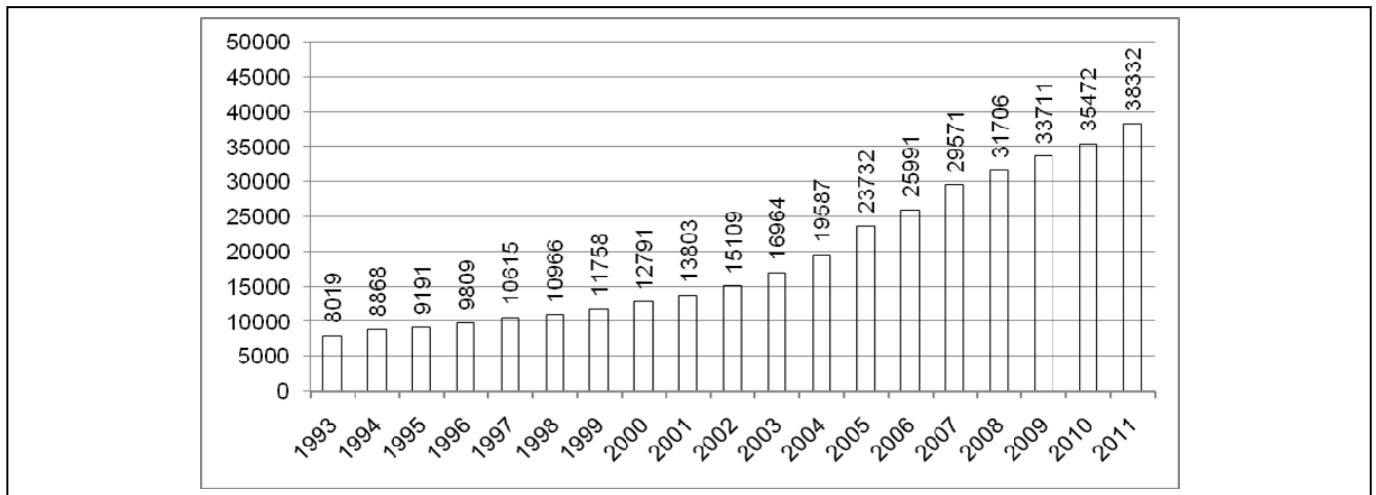
Purpose of our article is to propose practical mechanism for increasing efficiency and quality of education in Western and Eastern Europe.

Development of foreign students in Germany:

The graph (Figure 1) shows the development of students on example of Germany over the last years.

The number of foreign students increased in Germany for about 8%, that means, about 10% of all students are foreign students (in the year 2011 the total amount of students were 392.200, 38.300 students were foreign citizens). Most of them in 2011 were from China (13%), Turkey (7%) and Russia (5%). Others were for example from Austria, Poland, Bulgaria, Slovakia etc. In this meaning, it is visible, that students go west.

They choose for them the highest level of education to get better jobs in their future. From those students, 36% passed bachelor exam, 26% passed a traditional university exam, 25% finished as master and 11% studied PhD.

Picture 1. Foreign Students in Germany, 1993-2011

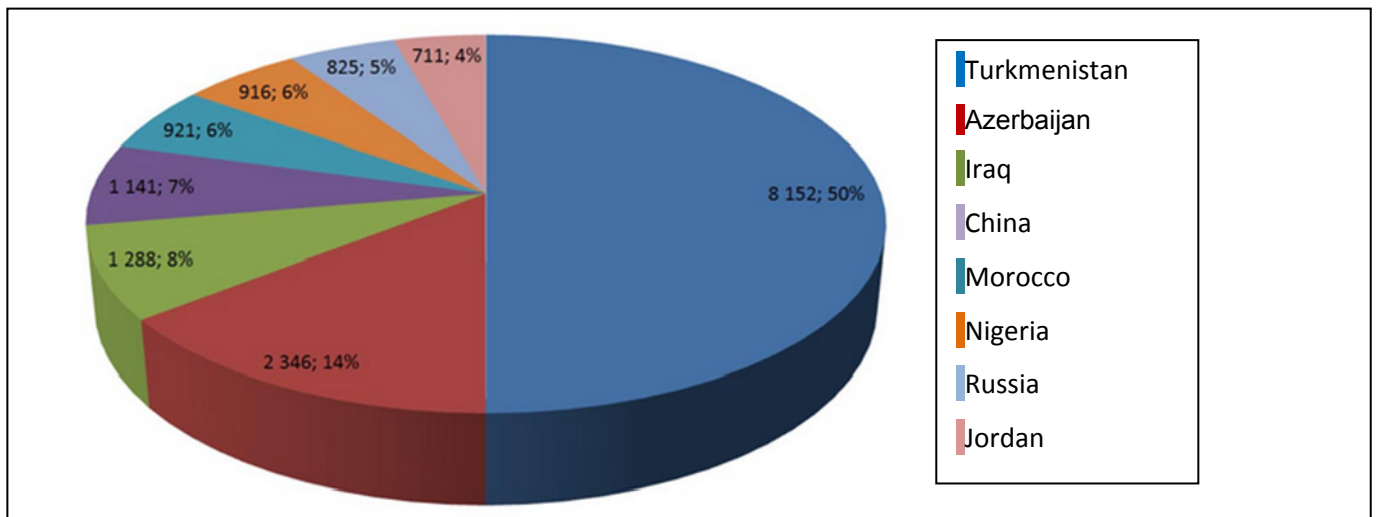
Source: Statistisches Bundesamt, Germany, 2012 [1]

Development foreign students in Ukraine:

In Ukraine the situation is similar, but, unfortunately, it is difficult to find common statistics about the development of all Ukrainian universities during the past 15 years. But the founded material shows trends in Ukraine, where there are over 50 thousand foreign students, and most of them at universities in Kyiv and Kharkov. For example, according to the data of Educational and Scientific Department of Kharkov Regional State Administration, more than 21.000 international students from 117 countries around the world studied in higher education in Kharkov. According to the numbers of Kharkov University, it is over 17% than in previous year and over 350% than eight years ago. Now the University of Kharkov has about 9% of foreign students. Most foreign students were from countries of Asia, Africa and countries of Europe. The graph below shows the amount of foreign students and the country where they came from:

For example, Kharkov National University of Radioelectronics was teaching foreign students over the last 20 years from Azerbaijan, Turkmenistan, Nigeria, Congo and Cameroon. Previously, there were many more students from abroad. Now there are an increasing number of visitors from the former Soviet Union countries like Azerbaijan, Uzbekistan, Turkmenistan and last year joined by students from Kazakhstan and additionally the numbers of students from Africa increased.

There are scholars among foreigners, they learn by agreement between the states. Students from Kazakhstan and Angola are paid by their countries for their education. But it is rather an exception. This refers to the strongest students, specially selected to study abroad. In general, all foreigners are prepared well, but some of them are not able to adapt quickly to a foreign language, local customs and traditions. They, seems, lost and closed in themselves.

Picture 2. Foreign students at Kharkov Universities, 2012/2013

Source: created by author according to [2]

In comparison with foreign students from Africa and former Soviet Union countries, the domestic students leave Ukraine in order to get a better education and as a result a better and well-paid job in their future. For example, the United States will increase the number of students from Ukraine. U.S. will redouble the number of Ukrainian students in the academic year 2014/15. This is pointed in the statement of the U.S. State Department. This department will expand funding for the year a new Ukraine – U.S. Fulbright program in science and technology, which will fully fund the travel and studies of selected groups of Ukrainian students to U.S. universities in the academic year 2014/15.

Over 50 future leaders of Ukraine will be eligible for short-term exchange and obtain professional experience in the United States in critical areas.

Also, the United States will create competition for graduates' innovation – Ukrainian Grant for Alumni of the U.S. Government to allow graduates to make the best ideas that will benefit the country.

According to these examples, in common the number of foreign students in the world rose to 3.7 million in the year 2009. In comparison to the previous years, this amount rose by 77% since the year 2000 and by 6.4% to 2008 (3.4 Million students).

According to statistics from the OECD countries, the leaders who make the largest number of foreign students in absolute terms, is the United States (place of learning for 18% of foreign students, although they account for only 3.5% of the total student population of the country), the UK (10%), Australia (7%), Germany (7%) and France (7%), Canada (5%), Japan (4%), Russia (4%) and Spain (2%).

Since 2000, the share of education in the U.S. market dropped by five percentage points in Germany two and UK one, instead Russia, Australia and New Zealand increased their share by two points.

Countries in which international students make up the highest percentage of all students are Australia (21.5%), the UK (15.3%), Austria (15.1%), Switzerland (14.9%) and New Zealand (14.6%). In absolute terms, China accounts for the largest percentage of students studying abroad (17%), followed by India (6%), Korea (4%), Germany (3%), France and Russia (2%).

Foreign students make up a significant portion of those who joined the research program in Switzerland (47%), the UK (43%), New Zealand (35%), the USA (28%) and Australia (26%). The corresponding figures for Austria, Belgium, Canada, Iceland and Sweden also exceed 20%.

Thus, the OECD report also highlights that the English language is an important factor to attract students to the many non-English speaking countries, providing an opportunity to study English.

It should be noted that according to statistics released by the State Statistics Committee of Ukraine in 2011, the national system of higher education enrolled 2.5 million students. In the Ukraine are taught 48 thousand foreign students representing 2% of the total number of students in higher education. The largest number of foreign students in Ukraine are from China (6,000), followed by Turkmenistan (5,500), Russia (4,000) and India (3,000). The report of the Organization for Economic Cooperation and Development of Ukraine is not represented.

In an Internet-article 29.10.2013 was mentioned, that Poland compared with Germany for the first time surpassed the number of students from Ukraine.

Poland for the first time was ahead of Germany by the number of Ukrainian students who also took the first place among all foreign students studying in Polish universities. Most Ukrainian students enrolled in universities of Warsaw. According to an UNIAN correspondent in Warsaw and according to the Polish educational organization "Perspektywy", the number of students from Ukraine in Poland only in the last year has increased by more than 50% to almost 10 thousand people. "Whenever often speaks of" Ukrainianization of Polish universities, since 2005 the number of Ukrainian students increased more than 5 times wrote the organization. As a result, that the Polish media called the situation in Ukrainian higher education as catastrophic. According to them, among the 28 countries of European Union, Poland is the absolute leader for Ukrainian students and is second only to the Russian Federation by the number of students from Ukraine studying abroad.

The source also said that a year of study at a public universities in Poland averaged worth between 2 and 4 thousand Euros (excluding Medical Specialties and special business education MBA), noting that Ukrainian master Polish easily and quickly adapted to life in Poland through similarity of cultures. It also said that Ukrainian students join Polish universities due to lower costs of living compared to other countries of the European Union. Dr. Sivinski (Sivinski, 2011, Educational trends) noted that Ukrainian students often study in Poland for humanitarian areas, mentioned among the most popular international relations in economy.

In addition in Polish universities often studied citizens of Belarus (3400), Norway (1500), Spain (1300) and Sweden (1200). The estimated contribution of international students to the national economy each year is about 100 million Euros, noted in the foundation. In late September, the "Polish Rzeczpospolita" wrote that students from Ukraine can become a "lifeline" for Polish private universities in the coming years due to a projected decrease in student numbers caused by the demographic crisis.

But what can we do to stop this process, to get students back in Ukrainian classrooms and to rise hours and budget of staff and university?

Mainly it is necessary to stop discussing, fighting and wasting time and energy by negotiating schedules from month to month and to start developing new ideas and being innovative.

It is necessary to recognize that educational institutions teaching economy should be able to work like an enterprise and to think entrepreneurial. Teaching students in marketing, management and organization it is necessary to show them by example. The main task of each educational institution is to give students a high level of knowledge and everything they need to find a good job after studying. But nowadays, the demand of enterprises changed. Employers' don't want students anymore, who just know theory. Those ones have no idea about practice at all. And one important fact is that our knowledge doubles worldwide in less than 4 years, in IT already less than 2 years. That means that enterprises have to educate and teach their new staff by investing money and time.

Looking back into the past doesn't help in an active way, only by analyzing mistakes and by using experience for developing new ideas, methods and strategies. The volume of knowledge is rising day by day, fact is that the Half-Life of knowledge is getting shorter each year, it means the time, when knowledge is only half valuable or doubling, e.g. each minute a new chemical formula is developed, each third minute a new physical context discovered and all 5 minutes an new medical fact is won. The amount of knowledge doubles worldwide in less than 4 years. What are universities and particular teachers are doing to compare this fast development of knowledge? What new methods do universities offer for students? Which marketing strategies do they offer? Which international and practical experience do they provide in a fast changing global economy? What do universities know about the demand of enterprises, the needs of employers?

- The world and markets are changing rapidly.
- Globalization makes business more and more international.
- Internet is used by everybody (e-bay, online conferences, VoIP Calling).
- Traveling between countries is getting faster and easier.
- Worldwide population is growing, in Europe population is decreasing.
- People are getting older, they are living longer which means demands are changing and also needs of older population, people are working longer.
- Knowledge is doubling worldwide in less than 4 years.
- Europe is expanding east, students and education is moving to the West
- Enterprises demand experienced students in practice, not only in theory

At the moment, students study at university and receive a high level of education which is depending on country, city and educational institution. They demand a high level of education to have a change on international market and to receive a good salary in their future. The following table shows the main spheres and specialties foreign students studied for example in Germany in the year 2009.

To compare the level of education, the following table shows differences between practical and theoretical knowledge in educational sphere at German institutions [4]:

Table 1. Most popular fields of study/specialities in Germany

What foreign students study	Germany
social science, economic science, law	10.373
engineering	7.240
mathematics, natural science	5.933
languages and cultural science	4.831
art	2.665
medicine, health science	1.714
agricultural science, forestry, nutritional science	713
sport	137
veterinary medicine	93
Total	33.699

Source: Statistisches Bundesamt, 2009 [3]

Table 2. Comparison of educational institutions in Germany

University	High School	Duale High School
– highest level of theoretical education – students can take internships, but there is no need – generally no practical experience at all – students need to apply for a job	– high level of theoretical education – students must take internships (1 month) – little practical experience – students need to apply for a job	– high level of theoretical education – students are employed in an enterprise (training on the job) – highest level of practical experience – students are already working and receive salary and social insurances

Source: created by author

In Ukraine there are no different kinds of universities or academies, the practical parts are missing completely. Internships are possible, but there is no need or force for students doing it [5].

The following part shows some ideas and suggestions, what is possible to increase attractiveness for students and to safe working places for teachers and staff, to safe budget and to be innovative in future perspectives and education:

- Methods of Learning must be up to date (Internet, Multi-Media, etc.), teachers still use old books and methods, students are boring.
- Learning must be a fun experience and filled with idioms, phrases and practice.
- Teachers, Docents, Professors and educational institutions must be judged by students and scholars, work must be effective, also the payment which should be orientated on success.
- In times of globalization, demographic development, import and export of knowledge as a capital and product between countries, education becomes more competitive on the one side and higher quality on the other side.
- Teachers, staff and Professors must develop and rise skills, particularly in practical examples.
- Students need practical experience to be competitive on labor market; it is up to university to give them this knowledge.

Conclusions: All universities depend on students, they are *CLIENTS*. Universities need to accept, that they are nothing else than like a private enterprise which need to fight for market share and customers which nowadays have the choice and they use it.

Globalization places enterprises and educational institutions more and more in front of new and higher challenges in competition with markets of producing, disposition, selling and education. The fast development of technology and individual changing of customers behavior need complex and efficient business processing, which integrates marketing, merchandising, logistic, customizing and education. New missions in quality management and controlling need to save success of business.

It is time to cut old stereotypes like:

- When asking students about what they learn at university, mostly they respond “we don't need that”.
- Our education is old fashioned, students don't learn much about actual life, or what they really need. They are even not able to write an email correct way or a CV.
- To raise quality of education we need to start with staff and teachers which are responsible for students' success.
- Teaching is becoming a profitable business which needs marketing strategies and good products for the future.
- Education has no borders between countries anymore.

As Germany spooked foreign students, the EU wants to promote the mobility of students. But German universities often don't easy allow overseas students.

The EU wants to make Europe's universities more accessible to students from all over the world, relaxed entry and residence regulations to attract talents. Within the EU, students and researchers should less be complicated to change the country.

Germany is likely to come in handy this foray. If in a few years the double school graduation classes have made their statements, German universities will be increasingly dependent on foreign interest.

The motto is clear: only internationally oriented universities will be successful on a long term, but what about the internationalization of German Universities?

At first glance, pretty well: almost 800 English-language bachelor and master programs lists the website of the German Academic Exchange Service. Many of the programs do not cost even tuition.

But the second glance shows that German foreign students are rather scared. A study published in 2012 by the educational researcher Ulrich Heublein revealed: Only half of the foreign students in Germany make a degree. These applied only every fourth to be able to stay after studying in Germany – while they would like to stay indicate about 80 percent. Previous studies of the university information system showed that approximately 40 percent of the foreign students only once a week or less have contact with their German counterparts.

With international magnets, such as UK, Germany cannot keep up. Top rankings of institutions such as Cambridge and Oxford in rankings generate interest worldwide. But even in this country, there are approaches to address international students stronger. “A fair number of German universities is now trying to keep up with foreign competition”, says Nina Grether of the European Internet platform StudyPortals. The FU Berlin attaches great importance to their English courses and worldwide branch offices. “The Jacobs University and the University of Göttingen regarded as progressive”. As a pioneer in the care of foreign students, the University of Bremen is true: There is a mentoring program for foreign students. Even though there is no German equivalent to pioneer universities such as the Institut d'Etudes Politiques de Paris (SciencesPo) in France.

More than 45 percent of students come here from abroad. "The dropout rate is negligible" says Francis Verrillaud, the director for international affairs. Characteristic are the course contents: Teaches not only the curriculum of the subject. Credit Points are also available for music lessons, art projects and attending lectures that move with issues off the classic undergraduate subjects, for example: "What connects Germany and France" It is a mix of international education and cultural life of French that is taught on the SciencesPo.

Models there are also outside Europe. With nearly 10,000 foreign students the University of Southern California is the most international university in the United States. A separate section is devoted to the welfare of foreign students: it offers workshops, festivals and conferences, mentoring programs and travel trips during the holidays.

The EU plans to implement the simplified entry requirements for students by the year 2016. Until then, must have done a lot in Germany. For EU Home Affairs Commissioner Cecilia Malmström has certainly not wrong when she says: "These people will be there for us in the future, the key to development and growth".

References

1. *Wie Deutschland ausländische Studenten*, (2013), *verschreckt*, Collected articles, available at: <http://www.zeit.de/studium/uni-leben/2013-03/ausland-unis-studenten-eu>.
2. *Foreign students in Ukraine: who they are?* (2013), available at: http://osvita.ua/vnz/student_life/39084/.
3. *Statistics and Monitoring: Official WEB-site UNISEF* (2009), available at: <http://www.unicef.org/education/files/QualityEducation.PDF>, *Defining Quality in Education*.
4. *Understanding education quality*, (2005), *EFA Global Monitoring Report*, available at: http://www.unesco.org/education/gmr_download/chapter1.pdf.
5. *European experience for planning preparation necessary specialists by higher educational institution* (2010), available at: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=3079#>.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Михаэль Шефер, доктор гуманитарных наук
Президент Ассоциации L'1901 "SEPIKE"
г. Пуатье, 86000, Франция
info@sepike.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Michael Schaefer, Duale Hochschule
President L'Association 1901 "SEPIKE"
Allée de Marigny, 8, Poitiers, 86000, France
info@sepike.com

УДК 004(438+478)

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА: ПОЛЬША И РЕСПУБЛИКА МОЛДОВА

Анастасия Штефаница

Будучи комплексной и междисциплинарной концепцией, тема информационного общества является актуальной. Объектом исследования является процесс развития информационного общества Европейского Союза, Польши - в качестве члена ЕС и Республики Молдова - как государства, которая не является членом Европейского Союза. Основная цель исследования заключается в сравнительном анализе развития информационного общества в Польше и Республике Молдова. Предмет исследования анализируется с точки зрения государственной политики, а также через синтез позиций, занимаемых этими двумя странами в международных отчетах.

Для этого исследования были использованы несколько методов: сравнительный метод; метод эволюции; метод толкования данных. Также были использованы методы дедукции, индукции, наблюдения и синтеза. Исследование было выполнено во время учебного визита автора в Польшу (в рамках Lane Kirkland Стипендии Программы), которая позволила провести эмпирическое исследование государственной политики Польши и анализ данных сектора информационного общества. В то же время практический опыт, приобретенный автором в последние годы, как члена нескольких рабочих групп по разработке стратегий и законов в Молдове (в качестве представителя Института развития информационного общества в рабочих группах Министерства информационных технологий и связи) способствовал проведению сравнительного анализа ситуации в Польше и Молдове.

Результатом исследования является широкий анализ определений государственной политики и данных ЕС, Польши и Молдовы. Результаты могут быть полезны для будущих исследований Института развития информационного общества из Молдовы и других национальных и международных исследований. Выполненный анализ может служить хорошей исследовательской поддержкой государственных органов Молдовы, которые ответственны за сектор информационного общества.

Молдова может рассматривать Польшу как позитивный пример развития информационного общества. Молдова намерена присоединиться к Европейскому Союзу и внедрить европейские стандарты и положение в сфере информационного общества. Даже если Молдова покажет хорошие результаты, ей нужно улучшить общую социально-политическую среду и внедрить хорошие стратегии как на региональном, так и на местном уровнях.

Ключевые слова: информационное общество, Европейский Союз, Польша, Молдова, государственные политики, информационно-коммуникационные технологии, экономическое развитие.

INFORMATION SOCIETY DEVELOPMENT: POLAND AND REPUBLIC OF MOLDOVA

Anastasia Stefanita

Being a complex and interdisciplinary concept, information society topic is an actual one. The object of study represents the information society development process of European Union, Poland – as a member of the Union and Republic of Moldova – as non-European member. The main goal of the research is comparative analyse of information society development in Poland and Republic of Moldova. The subject is analysed from the public policies perspective, also through synthesis of the positions occupied by these two countries in international reports.

For this research were applied several methods: comparative method; evolution method; data analyse was done through interpretative method. Also were used deduction, induction, observation and synthesis methods. The study was done during the study visit of the author in Poland (within the Lane Kirkland Scholarships Program) which enabled the empirical research of the Polish public policies and data in information society field. At the same time the practical experience gained by the author during last years as member of several working groups for strategies and laws in Moldova (as representative of the Information Society Development Institute in working groups of the Ministry of Information Technology and Communications) facilitated the comparative analyse between Poland and Moldova case.

The result of the research is the ample analysis presented in terms of public policies and data in European Union, Poland and Moldova. The results could be useful for future researches of the Information Society Development from Moldova and other national and international studies. The performed analyse can serve as a good research support for Moldavian authorities responsible for information society sector.

Poland can be considered a positive example of information society development for Moldova. Moldova aims to join European Union and is implementing European standards and provisions in information society field. Even if Moldova registers good results, it should improve its general socio-political environment and to implement good strategies at the regional and local level, too.

Key-words: information society, European Union, Poland, Moldova, public policies, information and communication technologies, economic development.

Actuality. Today nobody can imagine the life without technologies. Information society became a style of our modern life. That's why this topic is well reflected in European Union (EU) legislation, being even a community priority until 2020. Information and communication technologies (ICT) became an important sector in all countries in the world, including Poland (a member state of European Union) and Republic of Moldova (a non-European Union member). In November 2013, Moldova initialled the Association Agreement with the European Union, and Poland is supporting it in the integration process, including through the European Neighbourhood Policy.

Nowadays, governments of almost all countries of the world strive to apply the best regulations and standards in the field of the information society sector. The actuality of the topic is explained also by the big importance of ICT in people's life, business activity, government policies and the information society sector role in the international report and studies.

The information society is a new form of society in which technologies strongly influence the way we live, we work, we develop as a community or even as a country. Today in the society are required new skills to use information technologies, but at the same time the new technologies are that which strongly influence the economic development of countries in the modern world.

Research degree of the topic. This actual topic was researched by a lot of authors all around the world yet many years ago: T. Umesao (1963), Daniel Bell, Y. Masuda (1981), A. Toffler, M. Castells, Hofmokl, M. Casey, P.F. Drucker and others.

The first mention of the information society probably emerged in the mid-60s of XXth century in Japan. The term has been used by T. Umesao (1963) in an article about the evolutionary theory of information-based society. It has been popularized by futurologist Kenichi Koyama in the trial "Introduction to Information Theory" published in Japanese in 1968. In the 80s last century A. Toffler presented the history of the evolution of the socio-economic humanity, separating it in three basic stages in the development of civilization and comparing it to the waves, each of which was "washing" earlier. He described the past as waves of agrarian and the industrial and presented prognosis - the third wave, which is post-industrial civilization, in which the basic raw material is information. [1, p.42]

From Polish authors interested in the information society topic can be mentioned T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz, J. S. Nowak, M. Graczyk, A. Zalewska-Bochenko and others. Mentioned authors research this topic from theoretical point of view but also from practical perspective, analysing the information society development in Poland, both at national and regional/local level.

Until now there is no concrete comparative study about Poland and Moldova from the information society development perspective.

The subject of the study represents the information society development process of European Union, Poland – as a member of the Union and Republic of Moldova – as non-European member. The subject is analysed from the public policies perspective, also through synthesis of the positions occupied by these two countries in international reports.

The goal of the research is comparative analyse of information society development in Poland and Republic of Moldova.

Objectives of the research are:

- analyse of public policies in information society field in European Union, Poland and Moldova;
- observation of similarities and differences in information society development process in Poland and Moldova;
- examination of the ICT field impact on general economic sector at European Union level, in Poland and Republic of Moldova;
- determination the positions of Poland and Moldova in international studies for ICT sector.

Research methods. For this research were applied several methods. The *comparative method* was used for analysing the similarities and differences between Poland and Moldova; the position of the European Union in the world in ICT sector. *Evolution method* of research was useful for studying the evolution of information society development process in terms of public policies, strategies. Data analyse was done through *interpretative method*, were used charts, figures which were described and explained. The *observation method* helped for a better explanation of important elements of the study and analyse. Also were used deduction, induction and synthesis methods.

This study was done during the study visit of the author in Poland (within the Lane Kirkland Scholarships Program) which enabled the empirical research of the Polish public policies and data in information society field. At the same time the practical experience gained by the author during last years as member of several working groups for strategies and laws in Moldova (as representative of the Information Society Development Institute in working groups of the Ministry of Information Technology and Communications, Moldova) facilitated the comparative analyse between Poland and Moldova case.

Formulation of the problem. The "information society" concept is a complex one; for sure it can be analysed as an interdisciplinary topic. The level of the information society development characterises the general level of a country's development level. Information society creates conditions to improve economic efficiency of enterprises and high efficiency of the public administration.

For a better understanding of the information society idea is important to be analysed the practical side of the ICT field and information society domain. Poland could represent a positive model of information society development for Moldova which aims to join the European Union. In this sense, is proposed to be analysed information society in European Union, in Poland and in Moldova.

The results of the research are presented in 4 dimensions: information society in European Union; information society in Poland as a European Union member; information society development in the Republic of Moldova; comparative analyse between Poland and Moldova.

Information Society in European Union

In general, in Europe, the sector-specific regulations in relation to the telecommunications market emerged in the 80s XXth century and were aimed primarily to encourage new entrants on the market. The commencement of such action was taken by the European Commission in 1987, the Green Paper, which was to contribute to the development of competition in the telecommunications market in order to maximize the opportunities offered by the single market of the European Community [5, p. 36].

After the White Paper "Growth, Competitiveness and Employment" (from 1993), in 1994 was prepared a Report, called "Bangeman Report" (because of leader's name of the working group). The report draws attention to the fact that "[...] information and

communications technologies are generating a new industrial revolution [...] based on the information [...]. This revolution adds huge new capacities to human intelligence and...changes the way we work together and the way we live together" [8]. In 1996 the European Commission published the Green Paper "Living and Working in the Information Society. People First". This paper focuses on the way in which the transformation towards the information society consequences for citizens and the impact of ICT on their lives. The Green Paper "Public Sector Information: a Key Resource for Europe" (1999) pointed to the benefits for citizens and the economy arising from the use of telecommunications and information technology in the area of public services.

Another important document which set the objective of building a new type of society exploits the possibilities of the so-called the new economy was "eEurope - An Information Society for All". The well-known document - Lisbon Strategy (plan for 2000-2010) emphasized about an inexpensive world-class communications infrastructure and a wide range of services at which must have access citizens and businesses. During the period 2000-2010 were implemented several action plans: eEurope + 2003: A Cooperative Effort to Implement the Information Society in Europe; eEurope 2005: An Information Society for All.

As a continuation for Lisbon Strategy in 2005 the European Commission launched the Strategy "i2010 - A European Information Society for growth and employment". Through this document the Commission proposed three priorities for Europe's information society: i) the completion of a Single European Information Space; ii) strengthening Innovation and Investment in ICT research; iii) achieving an Inclusive European Information Society [3]. The most recent document widely promoted in the European Union is "Europe 2020 - A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth". The European Strategy sets 7 priorities, including "A digital agenda for Europe". The Digital Agenda for Europe contains 101 actions, in 7 pillars and aims to reboot Europe's economy and help Europe's citizens and businesses to get the most out of digital technologies.

As can be observed, the European Union provides a complex regulatory framework in the information society field, which is updated permanently according to the new needs of European citizens. Also, European Union aims to be on the leading positions in the world in the information society and ICT domain.

It is important to analyse the situation from years 2008 and 2009, a period marked by a deep financial and economic crisis. The ICT sector had a smaller weight in the EU economy than it does in other major economies, and it has a dominant service component. With a value added of 4.7% of GDP, the relative economic weight of the ICT sector in the European Union was significantly smaller in 2008 than it was in the US (6.4%), China (6.6 %12), Japan (6.9%), Korea (7.2%) and Taiwan (10.5%), as is shown in Figure 1. [16, p.13]

The situation improves after 2010-2011, but not in very fast pace. For example, in 2011 export of ICT goods and services in European Union was 7, 5% of total exports (both intra- & extra- EU 27 exports). On first position is Ireland with 23 % of total exports in 2011. Import of ICT goods and services was in 2011 - 8, 6 % of total import (both intra- & extra- EU 27 imports), higher than exports level. On the first place - Czech Republic (17, 9% of total import), Poland having little under the EU average 8, 5 % in 2011. [4]

Poland - European Union country

Poland is a unitary state in Central Europe. On 12 March 1999, Poland joined the North Atlantic Treaty Organisation, and on May 1, 2004 became a member of the European Union. In general, Poland is a country with a unique history, an interesting past and a specific development process.

The turn of the twentieth and twenty-first in Poland was marked by social change, economic and political, which is not predicted the arrival and whose effects - their range and depth - surprising many astute observers of social life. Systemic change in 1989 brought Poland and its citizen's freedom, either - as Isaiah Berlin puts it - in its "negative" and "positive" sense [6, p.7]. This certainly applies to the information society, too. Chronologically and from technologies' point of view, the first attempt to build computer networks in Poland, it was in the seventies, but they had no practical application. In general, about the Poland's progress in the way of development of modern information technologies, we can speak only from the early eighties.

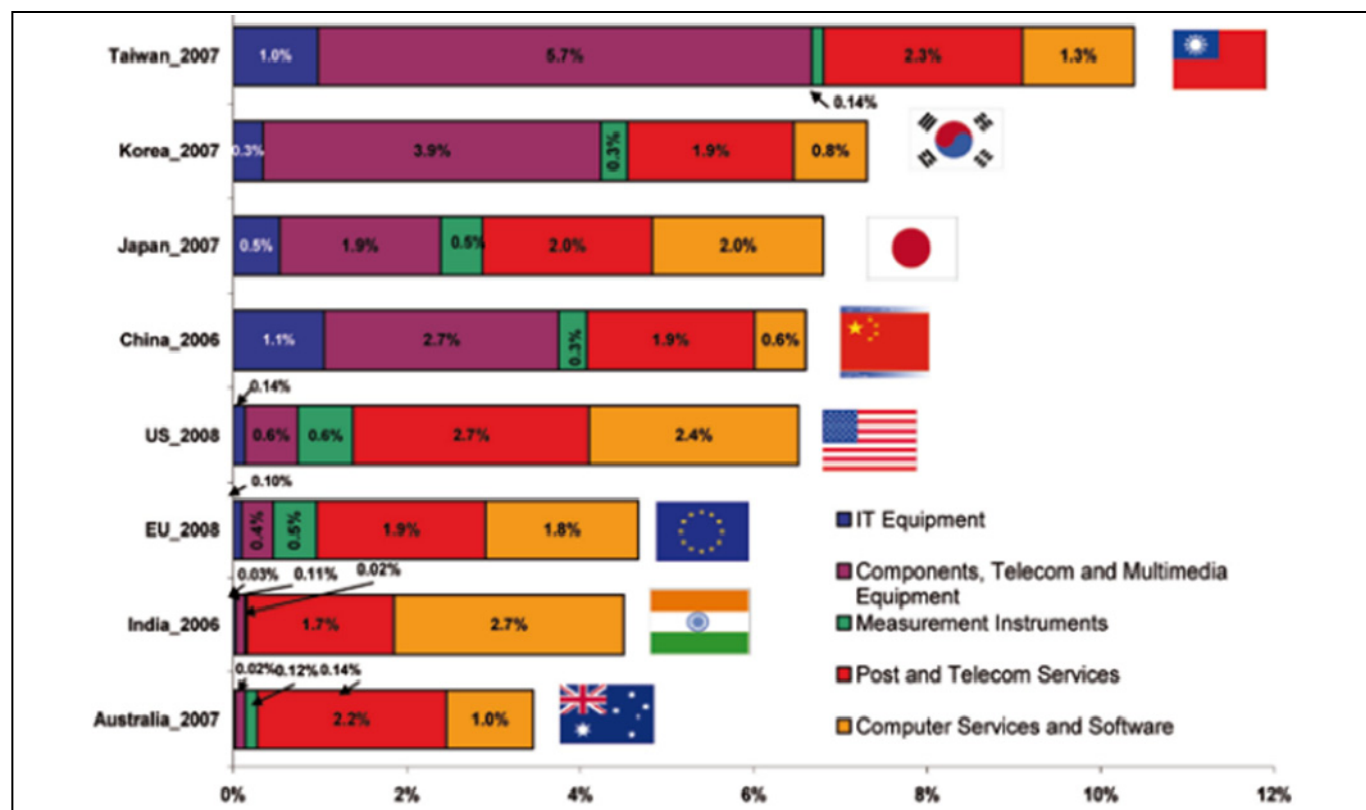

Figure 1. Economic weight of the ICT sector, % of sector's value added in GDP, 2008

Source: Report on R&D in ICT in the European Union, 2011, p. 13.

Since the fall of communism in 1989, Poland has emerged as a regional economic powerhouse with one of the strongest economies in Europe. It should be noted that after 1989 the Polish Parliament passed a new, liberal regulation relating to the operation of informational and communications sector in Poland. Also there were intensified the research activity in the field of ICT; has increased and the number of publications and the number of events organized in this area.

Still 10 years before joining the European Union, Poland considered and applied the provisions of the EU, including in the field of information society. In Poland, the response to the report Bangemann (EU, 1994) was the report of the First Congress of Polish Informatics, which focuses on the development strategy of information technology in Poland. The report makes recommendations, the implementation of which was to contribute to building a European digital space. Rudiment of these recommendations was the first of them, talking about the fact that "the Polish development strategy should be assumed that ICT is one of the basic factors of economic and social development of the country." [17, p. 336]

Poland has a comprehensive regulatory framework in the information society sector. A first important document in this area was the program ePoland - The action plan for the development of the information society in Poland in 2001-2006, developed by the Ministry of Economy in 2000. The program identified goals focused on the development of ICT infrastructure, access and dissemination of investing in people and their competencies (strategic objectives and specific), as well as activities and tasks of defining the trajectory of the development of the information society. Later in 2003 the Ministry of Science and Information Technology has published the "Strategy of Poland's informatization - ePoland". It differs from the previous strategy, changing objectives of the action, integrating them into three main groups: access, contents and ICT skills. The strategy set priorities and programs for the 3-5 years forward.

For a better implementation of the informatization process in Poland was adopted and implemented the State Informatization Plan for the period: 2007-2010. The established priorities for the development of ICT systems used for public tasks for the period of 2007-2010 are:

1. The transformation of the Poland into a modern state and friendly for citizens and businesses sector;
2. The rationalization of public expenditures related to the computerization and development of the Information Society;
3. Technological neutrality solutions used in the process of computerization of public administration.

Another act, which completes the plan mentioned above, is the Strategy of Information Society Development in Poland for 2007-2013 (from 27 June 2007). As is stated in the document, the overarching goal of computerization of the state is to accelerate the development of civilization and economic development, by building the information society in line with the Lisbon Strategy of EU. This strategy defined three strategic directions of the information society development [12, p.8]:

1. The human. Accelerate the development of intellectual and social capital of Poles by using information and communication technologies.
2. State. Increase the availability and effectiveness of public services through the use of information and communication technologies to reconstruct internal processes in the administration and the provision of services.
3. Economy. To increase effectiveness, innovation and competitiveness of companies, and thus the Polish economy in the global market and to facilitate communication and collaboration between companies through the use of information and communication technologies.

In 2006 was published National Development Strategy 2007-2015. The first priority of the national strategy is: Increase of competitiveness and innovativeness of the economy, which includes among other directions and: The information society development in Poland. A specific importance is accorded to education in the information society sphere which should offer a larger access to citizens to information and communication technologies. Ensuring universal access to electronic services and modern information and communication technologies creates new opportunities for economic and social development. The result of the development of communication is the increase in labour productivity, lower production costs, better quality and adapting the offer to the needs of the consumer and the emergence of new products. It is therefore expected to increase access to the Internet, including broadband and the creation of incentives for investment in ICT. [11, p. 29-30]

Being a national priority for a long term, ICT play an important role in the Poland's economy. Today, Poland is ranked 20th on the list of the world's largest economies, 31st in terms of population, 47th in the GDP per capita ranking and 22nd in the ranking of world export leaders. There is a large internal market, high standards of education and highly educated labour. Poland's economy proved resilient to the global economic crisis harassing European and world markets. [7, p. 9]

According to the regulatory framework described above Poland considered and promoted information society as a key area for the country's general development at national and international level. In the last decade, Poland has become an important producer of ICT solutions, partly due to globalization of the ICT market and outsourcing of production to Asia, Mexico and Central, as well as Eastern Europe.

Moreover, the Polish internal market is characterized by increasingly higher demand for ICT technologies. In 1996-2008 Polish ICT export grew at an average annual rate of 28%, and Poland has become specialized in consumer electronics, customized software production, electronic games, and mobile solutions. Polish economy is now the fifth largest European economy in terms of employment in the manufacturing segment of the ICT sector (5.1% of total European ICT manufacturing segment employment). [7, p. 9]

Although Poland is not rated very high in the rankings of information society development defined in terms of Internet usage and availability of broadband connections to citizens and businesses. But due to strategies and national plans implemented during last years, Poland was raised the level of many ICT indicators.

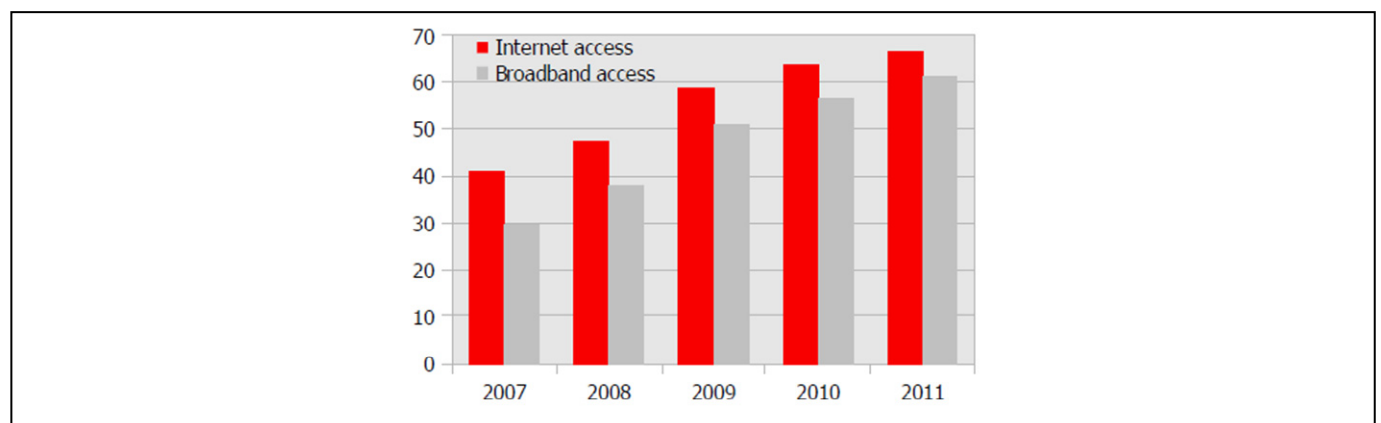

Figure 2. Percentage of households with the Internet access at home, 2007-2011

Source: Polish IT/ICT services information booklet: *Do IT with Poland*, 2013, page 28.

For example, the percentage of households with internet access at home is presented in the figure 2. In 2010, the ratio of households equipped with a computer at home decreased by 5 percentage points than the EU average (74%) and the gap has not decreased in comparison to the previous year. In 2011, 20.3 million of Poles were using a computer, of which 17.5 million were regular computer users. [7, p. 28]

Beside a good national legal framework, Poland also has strategies at regional and local level in the information society sector. Based on the European and national legislation in Poland are promoted strategies for information society development at the level of voivodeships (województwa) as well as for municipalities (gminy). An example for the regional level documents is the Information Society Development Strategy of the Silesian Voivodeship until 2015. The document emphasizes the importance and necessity of the e-services, e-education, e-health development. Also can be mentioned the Information Society Development Strategy for the West Pomeranian Voivodeship 2006-2015, the Regional Innovation Strategy of the Świętokrzyskie Voivodeship 2005-2013.

At the municipality level can be noted the Information society development Strategy of the Baranów Sandomierski for 2007-2013 and the Strategy for Informatisation and Information Society Development in the Municipality Gniewino 2007-2013. The aim of the Gniewino Strategy was to plan coordinated actions of the local government and its social and private partners, that would stimulate growth in the availability and universality of information society services for the residents and institutions from the Gniewino Municipal.

Poland became a good model of European integration, including information society field. In terms of public policies both at national and regional/local level, effective implementation of action plans and good results obtained at the European level, Poland can serve as a positive example for countries which follow the European way, as the Republic of Moldova is.

Information society development in the Republic of Moldova

Opting for a democratic path of development and socio-economic progress, Moldova recognizes that building the information society is a national priority. On this line, immediately after independence, there was developed and approved a number of policy documents the development of the sector, the main of them being:

- a) Concept of computerization (1993);
- b) Project on computerization (1995 - Repealed by Government Decision from 2005- Strategy "Electronic Moldova");
- c) National policy development for telecommunications (2001);
- d) Telecommunications Development Strategy (2004).

The basic document that boosted a decisive e-development was the National Strategy for Information Society Action Plan "Electronic Moldova", from 2005. Even if less than a half of 177 „Electronic Moldova” directives were fulfilled, this document had a major role in creating a favourable framework or information society technologies development and for preparing the ground for next stages. Strategy and the eSEE Agenda provisions implementation resulted in tangible outcomes.

During 2005-2011, various sources allocations for informatization increased dramatically and reached approximately 5.36 billion lei. Was created the necessary legislative and normative framework, which currently includes totally about 20 laws, 80 Government decisions, about 70 approved conceptual documents regarding the informational systems of public authorities, more than 20 general purpose regulatory acts and 75 with a specific purpose issued by the National Regulatory Agency for Electronic Communications and Information Technology (ANRCETI). Institutional framework was improved through the creation of the Ministry of Information Technology and Communications and of specialized institutions such as the Centre for Electronic Governance and National Centre for Personal Data Protection. [10, p. 5]

In 2011 was adopted the governance Technological Transformation Strategic Program "e-Transformation", supported by World Bank. General objective of the strategy is that by 2020, the government will become more transparent, and responsive, and perform better due to intelligent investments in IT and their massive use in the public sector. Specific objectives of the strategy are: a) Modernization of public services through digitization and business process reengineering and b) Optimization of government operations through interoperability, IT asset consolidation, and data reuse. [15, p. 3-4]

The Strategic Program "e-Transformation" aims to support the government in achieving development objectives of the European Integration Program: Freedom, Democracy, and Welfare (2011-2014), which highlights e-government as a priority area for Republic of Moldova. [15, p. 4] Responsible for implementation of this strategic program is Centre for Electronic Governance.

Moldova aspires to join the European Union, and has implemented the first three-year Action Plan (2005-2008) within the framework of the European Neighbourhood Policy. A big success was that in November 2013, at Vilnius, the Republic of Moldova initialled the Association Agreement with the European Union.

The Agreement contains provisions referring to "strengthening cooperation on the development of the Information Society". This cooperation should aim at facilitating access to electronic communications markets, and encourage competition and investment in the sector as well as promote the development of public services online. A major emphasis is placed on developing of the national administrative capacity in the field of communications and information technologies, through exchange of information, best practices and experience, to encourage better use of spectrum resources and promoting interoperability of Moldova and the EU. Under the Agreement, the Republic of Moldova shall carry out approximation of its legislation to the EU acts and international instruments in the field of information society. [9]

In terms of public policies and legislation, Moldova already started to follow the European Union example and strategy of planning future major actions. Thus, based on the European Strategy "Europe 2020" (with 7 priorities – programs) Republic of Moldova adopted on 11.07.2012 the National Development Strategy "Moldova 2020" which includes also 7 priorities for a better and faster development of the country. Therefore, following the model of Europe's Digital Agenda, Moldova promotes the newest strategy in the information society field: "Digital Moldova 2020" (October, 2013).

The strategy is aimed to create conditions through minimum state intervention but with maximum effect for information society development, focusing efforts on three pillars:

- 1) Access and infrastructure - Connectivity and network access improvement
- 2) Digital content and electronic services - Promoting digital content and services generating;
- 3) Capacities and utilization - Strengthening literacy and digital skills to enable innovation and usage stimulation. [10, p. 4]

In the main, Republic of Moldova achieved significant progress in the implementation of information society, ICT contribution share to GDP in recent years has reached the level of almost 8-10%, every second citizen is an Internet user, more than half of households have at least one computer, the majority of households have an access to Internet broadband, the country was placed among the top 20 after worldwide Internet access speed, it is implemented the biometric passport, the ID card with electronic signature, the e-statements system and digital map, country joined the "Open Government data" initiative and it is running the "e-Transformation" Governance project, etc. However, in international classifications the country is not among the advanced economies in this field, and the level and speed of information society development doesn't meet the current international environment requirements, with which the world is becoming even more "hyperconnected" and digitized. [10, p.4]

Poland vs Moldova

In general, Poland and Republic of Moldova are two countries which are difficult to be compared. This is explained by big differences which exist in terms of economic, political, historical, social etc. situation. However, if we refer to information society development process can be observed several similarities.

One important dimension which is common to these two countries is that both of them after independence started immediately to improve the legislation in the information society field. The difference is the year/time of becoming independent, in this sense and the period to implement the policies is different (Poland became independent in 1918 but Moldova in 1991). Nevertheless, both countries are developing continuously the legislation in the information society field by according it to European Union norms and provisions. Moldova followed the Poland's example by implementing European recommendations in the European integration process. This means that the Europeanization of these two countries is realising in the ICT and information society field, too. This process was available for Poland with 10 years before joining European Union (in 2004) and for Moldova is still current. Also, must be mentioned that both governments promote technologies as an important sector in the country's economy.

A big difference is the position of Moldova and Poland occupied in international rankings. As example, is provided the position of Poland in 2013 – 49 (out of 144) with a score of 4.19 (from 1-7) and Moldova – 77, score 3.84, for Networked Readiness Index. The difference in positions is almost double.

As is showed in the figure 3, Moldova has a better position at the affordability pillar (which assesses the cost of accessing ICTs, either via mobile telephony or fixed broadband Internet, as well as the level of competition in the Internet and telephony sectors that determine this cost) and worse at political and regulatory environment with approximate score 3 in comparison with Poland – 4.

In general, the profiles of these two countries look different which means that the situation is quite different. A big difference can be remarked at individual usage pillar which measures ICT penetration and diffusion at the individual level, using indicators such as the number of mobile phone subscriptions, individuals using the Internet, households with a personal computer, households with Internet access, both fixed and mobile broadband subscriptions, and the use of social networks. [14, p.7] Moldova has around 3 but Poland has a score of 5 from 7.

Referring to internet connection in Poland as well as in Moldova is remarked an increase of the proportion. In Moldova, in 2013, the proportion of households that have at least one computer was 64% (in 2012 was 58%) and the proportion of households with access to the Internet was 62% (2012 – 53%). [14, p. 5]

The proportion of households in the EU with access to the internet was 76 % in 2012, an increase of 6 percentage points compared with 2010. In Poland this proportion in 2012 was 61% comparing to 46% in 2008 and 54% in 2010. Nearly 60 % of individuals in the EU used the internet daily; the same percentage is registered in Poland in 2012. [2, p. 2-3] Therefore, Polish and Moldovan citizens are connected at internet and use it approximate at the same proportion which is permanently increasing.

As opposed to Poland, the Republic of Moldova has no strategy or development plans in information society sector at the local level (for districts – "raioane" or cities), being promoted just provisions at the national level. Also, Poland can be considered a good model of local autonomy because of the well consolidated legal system not only at national level but also at regional and local.

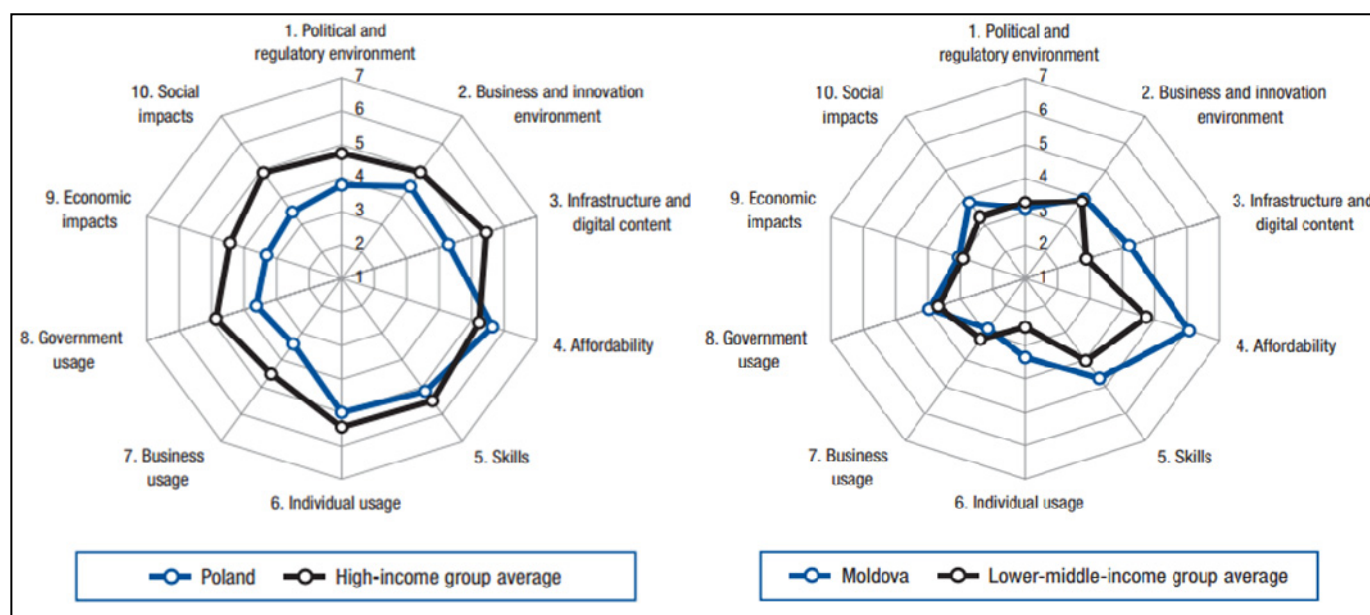

Figure 3. Poland and Moldova – country/ economy profile

Source: *The Global Information Technology Report 2013*, p. 228, 246.

Conclusions

Information society development became nowadays an important dimension of every country's economy. This complex concept can be defined in various ways and from different perspectives. But the most important thing is that information society became a style of life for the whole world.

European Union is an important player in the information society and ICT field. Through its complex and continuously improving legal framework, European Union promotes largely information society and ICT sector as one of the most important pillars of the European economy. European member countries follow and implement the community recommendations and standards at the national level, including for an economic growth.

Poland, as a member of European Community has more or less a good position in the Union in terms of ICT sector results. With a good legal framework in Poland is constantly growing the importance of the ICT industry to the Polish economy. Today, Polish ICT companies can be considered good partners with well-prepared specialists. A strong emphasis is placed on ICT education process, business sector development, e-governance and electronic public services.

Poland can serve as a good model for Moldova in terms of information society development. During last years, Moldova also started to improve and promote the ICT sector. In both countries there is the political will which place the information society as a national priority for a long term forward. Because of the Moldova's wish to join European Union, it is implementing community's norms and provisions at the national level. Also, citizens of the Republic of Moldova are connected to internet and use largely new technologies in their daily life and at work, in business etc. The number of ICT companies is permanently increasing in Moldova. All

these improvements conduct to the idea that Moldova is progressing with quick steps in the information society sector and aims to become a member of the European Union already with a good national situation, including ICT field.

References

1. Goban-Klas Tomasz, Sienkiewicz Piotr, *Spółeczeństwo informacyjne: Szanse, zagrożenia, wyzwania* [Information society: opportunities, threats, challenges], Wydaw. Fundacji Postępu Telekomunikacji, Krakow, 1999, 159 p.
2. Heidi Seybert, *Statistics in focus: Industry, trade and services*, Eurostat, 50/2012, 8 p.
3. "i2010 – A European Information Society for growth and employment" {SEC (2005) 717}, Brussels, 1.6.2005.
4. Indicators of the Digital Agenda of the European Union, <http://digital-agenda-data.eu/charts/analyse-one-indicator-and-compare-countries>
5. Ładny Piotr, *Regulacja rynków komunikacji elektronicznej w krajach Unii Europejskiej* [Regulation of the electronic communications markets in the European Union country members] Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Nr 650, Ekonomiczne Problemy Usług nr 67, 2011, p. 361 – 371.
6. Masłyk Tomasz, *Obywatel w społeczeństwie informacyjnym: teoria i praktyka* [The citizen in the information society: theory and practice] Zakład Wydawniczy „NOMOS”, Kraków, 2010, 367 p.
7. Polish IT/ICT services information booklet: Do IT with Poland, Operational Programme Innovative Economy, 2013, 80 p.
8. Recommendations to the european council: europe and the global information society, brussels, 26 may 1994.
9. Research & Development: provisions of the EU - RM Association Agreement, Information Society Development Institute <http://idsi.md/R%2526D-provisions-of-EU-RM-association-agreement>
10. Strategia Națională de Dezvoltare a Societății Informaționale "Moldova Digitală 2020" [National Strategy for Information Society Development "Digital Moldova 2020"], Hotărârea Guvernului nr. 857 din 31 octombrie 2013.
11. Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015 [National Development Strategy of Poland 2007-2015], Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warsaw, 2006, 142 p.
12. Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego na Dolnym Śląsku do roku 2020 [Information Society Development Strategy of Inferior Silesia untill 2020], Instytut Telekomunikacji, Teleinformatyki i Akustyki, Wrocław, 2011, 61 p.
13. Studiu: Percepția, asimilarea și susținerea de către populație a e-Transformării Guvernării în Republica Moldova [National Survey "Perception, assimilation and support by the population of the e-government transformation in Moldova"], CBS AXA, Chisinau, 2013, 150 p.
14. The Global Information Technology Report, World Economic Forum and INSEAD, Geneva, 2013, 409 p.
15. The Strategic Program for Governance Technological Modernization (e-Transformation), Government Decision nr.710 from September 20th, Moldova, 2011, 36 p.
16. Turlea Geomina, Nepelski Daniel, De Prato Giuditta, Simon Jean-Paul, Sabadash Anna, Stancik Juraj, Szewczyk Wojciech, Disraeli Paul, Bogdanowicz Marc, Report on R&D in ICT in the European Union, EUR 24842 EN – 2011, Spain, 123 p.
17. Ziemba Ewa, *Miejsce e-administracji w kreowaniu społeczeństwa informacyjnego – teoria i praktyka* [The place of e-government in the creation of the information society - theory and practice], Collegium of Economic Analysis Annals, issue 24, 2012, pages 331-349.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Анастасия Штефаница

Научный сотрудник, Институт Развития информационного общества

ул. Академическая 5А, Кишинев, MD-2028, Республика Молдова

E-mail: anastasia.stefanita@gmail.com

(Стипендиат программы им. Lane Kirkland, Варшава, Польша, 2013 - 2014)

DATA ABOUT THE AUTHOR

Anastasia Stefanita

Researcher, Information Society Development Institute

5A Academiei Str., Chisinau, MD-2028, Republic of Moldova

E-mail: anastasia.stefanita@gmail.com

(Scholar of Lane Kirkland Program, Warsaw, Poland, 2013 – 2014)

УДК 331.2

НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ОПЛАТЕ ТРУДА РАБОТНИКОВ КОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Алексеев Л.Ф.

В данной статье рассматриваются вопросы разработки гибких (комиссионных) систем оплаты труда работников коммерческих организаций в условиях либерализации экономической деятельности в Республике Беларусь.

Цель: Оказание методической помощи руководителям и специалистам организаций при разработке собственных систем оплаты труда.

Методология: В статье рассматриваются методические подходы, принципы и порядок построения гибких систем оплаты труда работников. Используются общелогические методы исследования.

Результаты работы: Подготовлены методические рекомендации по построению и применению гибких (комиссионных) систем оплаты труда.

Область применения: Отраслевые органы государственного управления, коммерческие организации, предприниматели.

Выводы: Представлен порядок построения гибких (комиссионных) систем оплаты труда.

Ключевые слова: Коммерческие организации, гибкие (комиссионные) системы оплаты труда, принципы и требования их построения.

NEW DIRECTION IN PAYMENT OF WORKERS OF THE COMMERCIAL ORGANIZATIONS IN THE REPUBLIC OF BELARUS

Alekseenko L.F.

Problems of development of the flexible (commission) systems of payment of workers of the commercial organizations in the conditions liberalization of economical activity in the Republic of Belarus are considered in this article.

Purpose: Rendering of the methodical help to leaders and specialists of the organizations by working out of own systems of payment.

Methodology: Methodical approaches, principles and an order of construction of flexible systems of payment of workers are considered. Common logical research methods are used.

Results of work: Methodical recommendations on construction and application of flexible (commission) systems of payment are prepared.

Field of use: Branch state bodies, the commercial organizations, businessmen.

Conclusions: The order of construction of flexible (commission) systems of payment is presented.

Key words: The commercial organizations, flexible (commission) systems of payment, principles and requirements of their construction.

Введение. В Республике Беларусь в последнее время принят ряд законодательных документов, направленных на либерализацию в сфере оплаты труда. Либерализация оплаты труда потребовала изменения механизма регулирования заработной платы, предполагая сокращение излишнего вмешательства государства в вопросы стимулирования работников коммерческих организаций. В течение 2010-2013 гг. поэтапно были сняты практически все ранее действовавшие ограничения в области оплаты труда работников реального сектора экономики. Одновременно руководители коммерческих организаций получили широкие права в формировании собственных систем оплаты труда, учитывающих специфику осуществляемых видов экономической деятельности, экономическое положение организаций, а также их стратегические направления инновационного развития.

Основной функцией органов государственного управления стала разработка методических и инструктивных материалов для создания эффективных моделей оплаты труда.

Постановка проблемы. До 2010 г. в Республике Беларусь предусматривался единый порядок формирования систем оплаты труда на основе обязательного применения Единой тарифной сетки работников Республики Беларусь (ЕТС), который не обеспечивал необходимой гибкости в установлении и дифференциации тарифной части заработной платы работников в зависимости от специфики осуществляемых видов экономической деятельности и стратегических задач инновационного развития организации. Существовали ограничения по стимулирующим выплатам, а также по отнесению расходов на заработную плату на себестоимость продукции, товаров (работ, услуг). Это ограничивало нанимателей в использовании различных систем оплаты труда, обеспечивающих прямую зависимость размеров оплаты труда работников от результатов их деятельности.

Предоставление права коммерческим организациям и индивидуальным предпринимателям самостоятельно принимать решения по построению систем оплаты труда работников коммерческих организаций на основе ЕТС или вне связи с ней потребовало разработки методических рекомендаций по построению гибких систем оплаты труда работников, основанных на оценке сложности труда, а также систем оплаты труда, напрямую устанавливающих зависимость ее размеров от результатов

деятельности. Такие системы получили название гибких систем оплаты труда. К ним можно отнести: комиссионная система оплаты труда, система оплаты труда на основе «плавающих» окладов, система оплаты труда на основе грейдов и др. Кроме того, на основе сдельной и повременной форм оплаты труда для работников могут применяться прямая сдельная, сдельно-премиальная, сдельно-прогрессивная, косвенно-сдельная, аккордная, простая повременная и повременно-премиальная системы оплаты труда. При этом, указанные системы оплаты труда могут применяться как на основе ЕТС, так и на основе тарифной сетки, разработанной в организации.

В данной статье рассматривается методология построения комиссионной системы оплаты труда, как одной из разновидностей гибких систем оплаты труда.

Методология проведения работы. Проведенный анализ применения систем оплаты труда в коммерческих организациях промышленности, торговли и связи позволил выявить проблемы в построении комиссионной системы оплаты труда, связанные с установлением нормативов комиссионного вознаграждения, сроков, периодичности и порядка его выплаты, определением условий и порядка изменения нормативов комиссионного вознаграждения, а также категорий работников, труд которых может оплачиваться по комиссионной системе, и т.д.

Результаты анализа позволили разработать с учетом международного опыта методические рекомендации по применению комиссионной системы оплаты труда работников, которые носят межотраслевой характер и распространяются на работников, занятых различными видами экономической деятельности.

Изложение основного материала исследования. Комиссионная система оплаты труда представляет собой систему оплаты труда, при которой размер заработной платы ставится в прямую зависимость от роста объемов производства и реализации продукции, товаров (работ, услуг), в том числе на экспорт, снижение запасов готовой продукции и рост поступлений валютной выручки и других показателей, характеризующих эффективность работы структурного подразделения и (или) организации в целом. По данной системе, например, работникам, обеспечивающим реализацию продукции, товаров (работ, услуг), снижение запасов готовой продукции, устанавливается ежемесячное вознаграждение в процентном отношении от выручки, полученной от реализации продукции, товаров (работ, услуг) в действующих ценах, без ограничения его максимальными размерами; вознаграждение в процентном отношении от суммы внешнеэкономической сделки (договора) работникам, непосредственно участвовавшим в заключении этой сделки (договора), в зависимости от эффективности ее (его) реализации [1].

Размер вознаграждения зависит от финансового состояния организации, разновидности применяемой комиссионной системы оплаты труда и, как правило, устанавливается в процентном выражении от стоимости произведенной или реализованной продукции, от объема полученной выручки или прибыли, от размера денежных поступлений, в том числе в валюте, на расчетные счета организации и т.д.

Кроме этого, размер комиссионной выплаты может устанавливаться в виде:

- фиксированной денежной суммы за каждую реализованную единицу продукции, при этом денежная сумма может быть различной в зависимости от вида продукции, а также дифференцированной в зависимости от объема продаж;
- гибкого процента от объема продаж в зависимости от уровня спроса на реализуемую продукцию и других факторов;
- процента вознаграждения за произведенную единицу продукции, сверх установленного задания;
- других условий установления вознаграждения по комиссионной системе оплаты труда.

Размер вознаграждения устанавливается нанимателем самостоятельно, исходя из задач, поставленных перед работником (структурным подразделением), результатов их работы и финансового состояния организации. Кроме того нанимателем устанавливается период выплаты вознаграждения. Рекомендуется для работников, занятых непосредственно реализацией продукции, товаров (работ, услуг) вознаграждение выплачивать ежемесячно с целью обеспечения непосредственной зависимости заработной платы от результатов труда. Для руководителей структурных подразделений, их заместителей, а также менеджеров разного уровня управления, целесообразно использовать ежеквартальное или полугодовое премирование, позволяющее учитывать их вклад в достижение среднесрочных и долгосрочных целей организации.

Для руководителей организаций в зависимости от целей и задач, стоящих перед организацией, ее масштаба и вида осуществляемой экономической деятельности по решению органа, уполномоченного заключать контракт с руководителем организации, может быть предусмотрена оплата труда по комиссионной системе. Конкретные размеры, сроки и условия выплаты вознаграждения за выполнение установленных показателей отражаются в контракте между органом, уполномоченным заключать контракты, и руководителем организации.

Основными принципами, на которых основана комиссионная система оплаты труда, являются:

- обязательное установление тарифной части заработной платы;
- соблюдение условий оплаты труда, предусмотренных локальными нормативными правовыми актами организации и различного уровня договорами социального партнерства;
- соблюдение минимальных государственных гарантий по оплате труда;
- установление обоснованного размера вознаграждения за результаты индивидуального и коллективного труда работников;
- выплата вознаграждения без ограничения максимальных его размеров (в зависимости от разновидности применяемой комиссионной системы оплаты труда);
- повышение эффективности работы, как отдельных работников, так и организации в целом;
- другие принципы.

Таким образом, данная система направлена на повышение мотивации работника к высокопроизводительному и качественному труду, развитию его предприимчивости и творческого подхода к выполняемой работе.

Зарубежный опыт применения комиссионной системы оплаты труда также свидетельствует о ее эффективности при решении задач, связанных с реализацией продукции, сокращением сроков ее реализации, расширением рынков сбыта и усилением заинтересованности работников в росте их заработной платы и повышении результативности работы организации в целом.

К основным видам экономической деятельности, где преимущественно рекомендуется применение комиссионной системы оплаты труда, относятся следующие: торговая деятельность; деятельность объектов общественного питания; почтовая и курьерская деятельность; рекламная деятельность; издательская деятельность; внешнеэкономическая деятельность; деятельность в области информационных технологий и информационного обслуживания; деятельность в сфере финансовых услуг и страхования, перестрахования; брокерская деятельность; деятельность по осуществлению операций с движимым и недвижимым имуществом; адвокатская деятельность; аренда, прокат, лизинг; деятельность в сфере туризма; деятельность транспорта (автомобильного, железнодорожного и т. д.); деятельность по организации отдыха и развлечений; деятельность по оказанию услуг, связанных с ремонтом жилых помещений, бытовой техники и оборудования; услуги объектов связи, парикмахерских, прачечной, химчистки и т.д.

В рамках приведенных выше видов экономической деятельности комиссионная система оплаты труда может распространяться по решению нанимателя на работников различных категорий и профессионально-квалификационных групп.

Учитывая, что комиссионная система оплаты труда имеет ряд разновидностей, то ее применение возможно при осуществлении различных видов экономической деятельности. Вышеотмеченное свидетельствует о том, что отсутствует как исчерпывающий перечень видов экономической деятельности, так и перечень должностей служащих и профессий рабочих, труд которых может оплачиваться по комиссионной системе оплаты труда.

Порядок установления нормативов вознаграждения

Норматив вознаграждения при комиссионной системе оплаты труда устанавливается нанимателем самостоятельно. Он рассчитывается специалистами структурного подразделения, в функции которого входит организация и регулирование оплаты труда. При отсутствии структурного подразделения – специалистом, в должностные обязанности которого входят вопросы формирования систем оплаты труда, начисления и выплаты заработной платы работникам организации.

Норматив вознаграждения может устанавливаться в абсолютном или относительном выражении на год или иной срок.

При расчете конкретного размера вознаграждения рекомендуется учитывать следующее:

норматив вознаграждения должен быть обоснованным, позволяющим, с одной стороны, постоянно стимулировать работников к достижению высоких результатов своего труда, с другой – обеспечивать эффективность работы организации в целом. При этом размеры вознаграждения работников при резком росте объемов реализации не должны создавать финансовых рисков для организации;

норматив вознаграждения должен быть гибким, позволяющим реагировать на изменения факторов внешней и внутренней среды на процессы производства и реализации продукции, товаров (работ, услуг);

норматив вознаграждения может быть индивидуальным или коллективным в зависимости от специфики организации труда работников, труд которых оплачивается по комиссионной системе оплаты труда.

Размер норматива вознаграждения зависит от:

- стратегии и стадии развития организации, ее размера, а также эффективности ее работы и финансового состояния;
- номенклатуры продаваемых продуктов или оказываемых услуг;
- продолжительности цикла производства и сезонности продаж;
- количества специалистов, занимающихся продажами;
- других факторов.

Способы определения нормативов вознаграждения:

- норматив вознаграждения может устанавливаться эмпирическим путем с учетом с имеющейся практики у специалистов организации разрабатывать системы материального стимулирования работников. В данном случае норматив вознаграждения необходимо устанавливать на определенный (недлительный) срок с целью предоставления возможности в дальнейшем его скорректировать по результатам работы структурного подразделения или отдельных работников;

- норматив вознаграждения может устанавливаться расчетным путем с учетом сложившихся за ряд предыдущих лет размеров вознаграждения работников, обеспечивающих реализацию продукции, товаров (работ, услуг);

Для этого изучаются показатели работы структурного подразделения или отдельных работников за ряд предшествующих лет (не менее 3 лет), а также размеры их стимулирования при различном уровне выполнения установленных заданий по реализации продукции, товаров (работ, услуг). Далее определяются величина выплаченного вознаграждения на один процент выполнения (перевыполнения) установленного задания по реализации продукции. Это позволит одновременно дифференцировать норматив вознаграждения в зависимости от уровня выполнения установленных показателей. Возможны варианты, когда норматив вознаграждения устанавливается без учета уровня выполнения установленных показателей работы структурного подразделения или отдельного работника или дифференцируется по другим критериям, например, в зависимости от вида продукции, рынка сбыта (внутренний или внешний) и т. д.;

норматив вознаграждения также может устанавливаться экспертным путем. Для этого формируется экспертная группа, в состав которой включаются специалисты организации, как разрабатывающие системы стимулирования работников, так и обеспечивающие непосредственно реализацию продукции, товаров (работ, услуг). Каждый специалист определяет свою величину норматива вознаграждения. Затем обобщаются индивидуальные экспертные оценки (предложения по размеру норматива) и устанавливается усредненный норматив вознаграждения. Одновременно, с целью исключения финансовых рисков для организации производятся предварительные расчеты вознаграждения по установленному нормативу с учетом плановых показателей реализации продукции в планируемом периоде;

возможно применение иных способов определения нормативов вознаграждения в зависимости от разновидностей применяемой комиссионной системы оплаты труда, осуществляемых видов экономической деятельности и формы организации труда работников, труд которых оплачивается по комиссионной системе оплаты труда.

Следует иметь виду, что обоснованным при любом способе его установления, признается норматив вознаграждения, который обеспечивает стимулирующее воздействие на работников, с одной стороны, и улучшает показатели экономической эффективности работы организации, с другой стороны.

Условия и порядок изменения нормативов вознаграждения

Установленные нормативы вознаграждения могут корректироваться (увеличиваться или уменьшаться) в течение года в том случае, если:

изменились задачи, которые ставились изначально перед внедрением комиссионной системы оплаты труда, в результате влияния на деятельность организации внешних и внутренних факторов;

применение комиссионной системы оплаты труда не обеспечивает ожидаемого при ее внедрении экономического эффекта и требуется корректировка, как установленных заданий по реализации продукции, товаров (работ, услуг), так и нормативов вознаграждения за их достижение;

производится совершенствование заработной платы с целью повышения тарифной ее части в зависимости от результатов деятельности организации;

изменились условия реализации продукции, товаров (работ, услуг).

Изменение нормативов вознаграждения может производиться также в начале года по результатам работы структурных подразделений (отдельных работников) за предыдущий год и с учетом задач развития организации в планируемом периоде.

При изменении нормативов вознаграждения должны соблюдаться нормы законодательства о труде. Наниматель обязан предупредить работника об изменении существенных условий труда письменно не позднее, чем за один месяц, и внести соответствующие изменения в условия трудового договора (контракта) с работником.

Порядок и условия изменения нормативов вознаграждения работников, труд которых оплачивается по комиссионной системе оплаты труда, отражаются в Положении об оплате труда работников организации.

Формирование фонда заработной платы работников, труд которых оплачивается по комиссионной системе оплаты труда

Формирование фонда заработной платы работников структурного подразделения, оплата которых производится по комиссионной системе, осуществляется в следующем порядке.

С применением поэлементного метода формируется тарифная часть заработной платы работников с учетом действующих условий оплаты труда в организации (на основе ЕТС, тарифной сетки организаций, иных условий). Определяются средства на оплату труда на месяц, квартал, год путем суммирования установленных месячных тарифных ставок (окладов) с учетом ее повышений согласно законодательству по каждому работнику, труд которых оплачивается по комиссионной системе.

Далее аналогичным образом рассчитывается сумма выплат компенсирующего характера на месяц, квартал, год, которые устанавливаются от размера тарифных ставок (окладов) по каждому работнику, и суммируются по структурному подразделению в целом (если в организации имеются рабочие места служащих, занятых во вредных и (или) опасных условиях труда).

С учетом планируемого объема реализации в планируемом периоде и установленных размеров вознаграждения, а также доведенных до каждого работника заданий по реализации продукции или по планируемому объему прибыли от результатов деятельности, или других показателей, рассчитывается размер вознаграждения на месяц, квартал, год отдельным работникам и по структурному подразделению в целом.

Фонд заработной платы работников структурного подразделения, оплачиваемых по комиссионной системе оплаты труда, образуется как сумма тарифной части заработной платы, выплат компенсирующего характера и суммы вознаграждения за конкретные результаты деятельности.

Возможно использование и других методов формирования планового фонда заработной платы в зависимости от условий установления тарифной части заработной платы, выплат стимулирующего и компенсирующего характера, иных выплат предусмотренных локальными нормативными правовыми актами организации, и применяемых разновидностей комиссионной системы оплаты труда. Целесообразно, чтобы методы планирования фонда заработной платы для структурных подразделений или группы отдельных работников, чей труд оплачивается по комиссионной системе, были идентичны применяемым методам в целом по организации.

Укрупненный метод (индексный и нормативный) используется, в основном, при формировании фонда заработной платы на очередной плановый год и на перспективный период развития организации.

Индексный метод предполагает определение фонда заработной платы в плановом периоде посредством корректировки фонда заработной платы базового года на индексы (темпы роста) объема производства (реализации) продукции, товаров (работ, услуг), численности работников, труд которых предполагается оплачивать по комиссионной системе, и средней их заработной платы на планируемый период. В качестве базового рассматривается отчетный год, предшествующий плановому.

Нормативный метод предполагает определение фонда заработной платы в плановом периоде на основе планируемого объема производства и реализации продукции, товаров (работ, услуг) в стоимостном или трудовом выражении и планового норматива заработной платы на один рубль (нормо-час) произведенной (реализованной) продукции, товаров (работ, услуг).

Спланированный фонд заработной платы, относимый на затраты по производству и реализации продукции, суммируется с планируемыми выплатами из прибыли.

Порядок и размеры выплат из прибыли и направления их использования устанавливаются учетной политикой организации и отражаются в Положении об оплате труда. При этом учитываются обязательства нанимателя по их выплате, установленные в коллективном договоре, соглашении или трудовых договорах (контрактах) с работниками, труд которых оплачивается по комиссионной системе.

Важным аспектом построения комиссионной системы оплаты труда является поддержание оптимального соотношения постоянной и переменной частей заработной платы, изменение которого зависит от множества факторов.

Основными из них являются:

- применяемая разновидность комиссионной системы оплаты труда;
- задачи, стоящие перед организацией, и политика нанимателей в отношении условий стимулирования работников, обеспечивающих реализацию продукции, поступление выручки от реализации, в том числе валютной, снижение запасов готовой продукции;
- величина установленного тарифного оклада (тарифной ставки) и норматива вознаграждения;
- уровень перевыполнения работниками плановых заданий по объему реализации продукции, товаров (работ, услуг);
- наличие других элементов в структуре заработной платы работников, труд которых оплачивается по комиссионной системе, например, повышений тарифной ставки (оклада) работников, компенсирующих выплат, доплат за совмещение профессий (должностей) и др.

Немаловажное влияние на соотношение постоянной и переменной частей заработной платы оказывает организация самого процесса реализации (с маркетинговой поддержкой реализации продукции или без нее, продажа традиционной продукции с известными потребительскими характеристиками, или новой продукции, завоевывающей рынки сбыта).

В том случае, если перед организацией стоит задача активизировать реализацию продукции, то переменная часть заработной платы может быть больше постоянной ее части.

В то же время следует учитывать, что наличие достаточно высокой постоянной части (оклада) позволяет регулировать вопросы трудовой дисциплины, соблюдение графика работы, своевременный учет и сдачу документов в бухгалтерию, формирование отчетности, внесение информации в базы данных, соблюдение требований стандартов при выполнении работы и пр.

Установление соотношения постоянной и переменной частей заработной платы – 50% к 50% можно использовать в течение короткого периода, поскольку может снижаться стимулирующее воздействие на рост объемов реализации.

Учитывая динамичный характер соотношения постоянной и переменной частей заработной платы, особенно при применении комиссионной системы оплаты труда, на практике рекомендуется не допускать снижения постоянной части ниже 40 – 50%.

Повышение постоянной (тарифной) части заработной платы производится нанимателем в соответствии с порядком и в сроки, предусмотренные локальными нормативными актами, а также с учетом финансовых возможностей организации.

Переменная (надтарифная) часть заработной платы зависит от размеров установленных нормативов вознаграждения, результатов работы структурного подразделения или отдельных работников, труд которых оплачивается по комиссионной системе оплаты труда.

Определение эффективности применения комиссионной системы оплаты труда

Основными критериями (показателями) оценки эффективности применяемой комиссионной системы оплаты труда могут выступать:

- рост объемов реализации (продаж), применение новых форм доведения продукции до потребителей;
- увеличение поступлений выручки, в том числе валютной;
- расширение рынков сбыта продукции (внешних и внутренних);
- увеличение числа договоров на реализацию продукции и внешнеэкономические сделки;

- увеличение суммы денежных средств от реализации внешнеэкономических сделок;
- снижение запасов готовой продукции на складах;
- рост прибыли от реализации продукции;
- сокращение сроков реализации продукции, а также затрат на ее реализацию;
- рост заработной платы работников, как обеспечивающих реализацию продукции, так и ее производство;
- стабильность численного состава работников и формирование командного стиля работы структурного подразделения и организации в целом;

- повышение эффективности работы организации в целом, выражающейся в росте прибыли и рентабельности производства, усилении материальной заинтересованности работников в результативности их труда;

- другие критерии, которые зависят от разновидностей применяемой комиссионной системы оплаты труда.

Указанные показатели рассчитываются и анализируются на основе данных статистической отчетности, бухгалтерского и оперативного учета в организации. Учет результатов работы и определение вознаграждения работникам производится руководителем структурного подразделения, в подчинении которого находятся работники, труд которых оплачивается по комиссионной системе. Размеры вознаграждения согласовываются с руководителем планово-экономической службы и руководителем структурного подразделения по организации труда и заработной платы и утверждаются руководителем организации.

Основным требованием к применению комиссионной системы оплаты труда является то, что сумма вознаграждений работникам за результаты работы не должна превышать размера общего экономического эффекта, получаемого от применения комиссионной системы оплаты труда, как структурным подразделением, так и организацией в целом.

При построении моделей оплаты труда на основе комиссионной системы оплаты труда необходимо учитывать, что ее применение имеет ряд недостатков [2]. К недостаткам можно отнести следующие:

- текучесть кадров ввиду неравномерности продаж в отдельные периоды года, обуславливающей нестабильность заработной платы;
- стремление к увеличению продаж без учета интереса организации, концентрация деятельности на продаже той продукции (товаров), которую легче реализовать и пренебрежение сбытом той продукции, которая требует поиска новых подходов и рынков сбыта;
- незаинтересованность работников в реализации долгосрочных целей организации;
- склонность к работе с наиболее крупными клиентами, из числа уже имеющихся, нежели заниматься поиском новых клиентов;
- стремление расширить круг клиентов и пренебрежение в проведении послепродажного обслуживания;
- увеличение продаж может способствовать росту расходов на оплату труда и, как следствие, повышению себестоимости реализованной продукции, снижению показателей, характеризующих эффективность работы организации;
- сокращение времени на выполнение других обязанностей, не связанных с реализацией продукции, товаров (работ, услуг), незаинтересованность в улучшении качества обслуживания клиентов.

Недостатки применения комиссионной системы оплаты труда устраняются за счет правильного выбора ее разновидностей, учета специфики осуществляемого вида экономической деятельности, установления обоснованных размеров комиссионного вознаграждения, периодического пересмотра его размера и других факторов.

Выводы. Комиссионная система оплаты труда является эффективной при решении вопросов, связанных с реализацией продукции, товаров (работ, услуг), расширением внешнеэкономической деятельности организаций, сокращением сроков реализации и увеличением денежных поступлений за реализованную продукцию, сокращением запасов готовой продукции. При ее разработке и внедрении важно обоснованно определить условия вознаграждения работников, которые бы стимулировали их к повышению результативности своего труда и эффективности работы организации в целом.

Список использованных источников

1. Об утверждении Рекомендаций по применению гибких систем оплаты труда в коммерческих организациях : постановление М-ва труда и соц. защиты Респ. Беларусь, 21 окт. 2011 г. №104 // Бюллетень М-ва труда и соц. защиты Респ. Беларусь. - №1. - С. 8-41.
2. Армстронг, М. Оплата труда: Практическое руководство по построению оптимальной системы оплаты труда и вознаграждения персонала / М. Армстронг, Т. Стивенс; пер. с англ. под науч. ред. Т.В. Герасимовой. – Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2007. – 512 с.

References

1. Ob utverzhenii Rekomendatsiy po primeneniyu gibkikh sistem oplaty truda v kommercheskikh organizatsiyakh : postanovlenie M-va truda i sots. zashchity Resp. Belarus', [About the assertion of Recommendations on application of flexible payment systems in the commercial organizations: the decision of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Belarus] 21 okt. 2011 g. № 104 // Byulleten' M-va truda i sots. zashchity Resp. Belarus'. №1. P. 8-41.
2. Armstrong, M., Stivens, T. Oplata truda: Prakticheskoe rukovodstvo po postroeniyu optimal'noy sistemy oplaty truda i voznagrazhdeniya personala [Labor payment: Practical guidance on construction of optimum labor payment system and personal compensation] per. s angl. pod nauch. red. T.V. Gerasimovoy. Dnepropetrovsk :: Balans Biznes Buks, 2007. 512 p.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Алексеевко Лилия Феликсовна, ученый секретарь, кандидат экономических наук.

Научно-исследовательский институт труда Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь

Проспект Победителей, 23, корп. 2, 220004, Минск, Республика Беларусь.

e-mail: instlab@tut.by.

DATE ABOUT THE AUTHOR

Alekseenko Lilija Feliksovna, the scientific secretary, PhD.

Scientific – Research Institute of Labor of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Belarus.

The Winners prospectus, 23/2, 220004 Minsk, the Republic of Belarus.

e-mail: instlab@tut.by.

АУТПЛЕЙСМЕНТ – МИСТЕЦТВО ЗВІЛЬНЕННЯ ПЕРСОНАЛУ**Зленко А.М.**

У статті досліджено умови застосування програм аутплейсменту, визначено переваги та недоліки їх використання, проаналізовано процедуру працевлаштування звільнених працівників.

Предметом дослідження є аутплейсмент – працевлаштування звільнених.

Метою написання статті є розкриття змісту та необхідності застосування програм аутплейсменту при звільненні працівників і подальшому їх працевлаштуванні.

Результати роботи можуть знайти своє практичне застосування у роботі кадрових служб.

Звільнення працівника, мабуть, є одним з найнеприємніших моментів у роботі кадрової служби підприємства, незалежно від його причини. Багато підприємств у силу особливостей корпоративної культури та кадрової політики допомагають і підтримують своїх працівників після прийняття рішення про їх звільнення.

Аутплейсмент, або працевлаштування звільнених — подолання негативних наслідків звільнення і пов'язаних із цим неприємних переживань; активна підтримка осіб, що звільняються у підвищенні їх конкурентоспроможності на ринку праці і шансів на працевлаштування.

Сьогодні допомогу в працевлаштуванні персоналу, що вивільняється, пропонують і рекрутингові агентства. До стандартного пакету послуг входять консультація психолога, оцінка професійних знань та навичок працівника, аналіз ситуації на ринку праці, розробка індивідуальних планів пошуку роботи, консультаційна підтримка в режимі on-line, складання професійного резюме та його розсилання безпосередньо роботодавцям і провідним агентствам. Зауважимо, що йдеться саме про допомогу в працевлаштуванні, а не гарантоване працевлаштування.

Ключові слова: аутплейсмент, персонал, кадрова політика, управління, звільнення, працевлаштування.

АУТПЛЕЙСМЕНТ – ИСКУССТВО УВОЛЬНЕНИЯ ПЕРСОНАЛА**Зленко А.Н.**

В статье исследованы условия применения программ аутплейсмента, определены преимущества и недостатки их использования, проанализирована процедура трудоустройства уволенных работников.

Предметом исследования является аутплейсмент – трудоустройство уволенных.

Целью написания статьи является раскрытие содержания и необходимости применения программ аутплейсмента при увольнении работников и последующем их трудоустройстве.

Результаты работы могут найти свое практическое применение в работе кадровых служб.

Увольнение работника, по-видимому, есть одним из самых неприятных моментов в работе кадровой службы предприятия, независимо от его причины. Много предприятий в силу особенностей корпоративной культуры и кадровой политики помогают и поддерживают своих работников после принятия решения об их увольнении.

Аутплейсмент, или трудоустройство увольняемых — преодоление негативных последствий увольнения и связанных с этим неприятных переживаний; активная поддержка лиц, которые увольняются в повышении их конкурентоспособности на рынке труда и шансов на трудоустройство.

Сегодня помощь в трудоустройстве персонала, который высвобождается, предлагают и рекрутинговые агентства. В стандартный пакет услуг входят консультация психолога, оценка профессиональных знаний и навыков работника, анализ ситуации на рынке труда, разработка индивидуальных планов поиска работы, консультационная поддержка, в режиме on-line, составление профессионального резюме и его рассылка, непосредственно работодателям и ведущим агентствам. Заметим, что речь идет именно о помощи в трудоустройстве, а не гарантированное трудоустройство.

Ключевые слова: аутплейсмент, персонал, кадровая политика, управление, увольнение, трудоустройство.

OUTPLACEMENT IS AN ART OF LAYOFFS**Zlenko A.M.**

The article investigated the conditions of applying programs of outplacement, defined advantages and disadvantages of their usage and analyzed the procedure of employment of downsized workers.

The subject of the study is outplacement – employment of downsized.

The purpose of the article is to outline the content and the need of using programs of outplacement during layoff of employees and their further employment.

The results may find their practical application in the human resources.

Layoff of an employee is probably one of the most unpleasant moments in the work of the human resources of the company, regardless of its cause. A lot of companies because of the corporate culture and human resource policies help and support their employees after the decision on their downsizing.

Outplacement or employment of downsized is an overcome the negative effects of the layoff and feeling caused by it; an active support of people who were downsized in order to increase their competitiveness in the labor market and employment opportunities.

Nowadays recruiting agencies offer to find new jobs for members of staff that were laid off. The standard package of services includes a consulting of psychologist, an assessment of professional knowledge and skills of the employee, an analysis of the labor market, a development of individual plans of job searching and online consulting support, making a professional resume and sending it directly to the employers and leading agencies. Take into account that it is about only assistance in finding a job, but not guaranteed employment.

Key words: outplacement, staff, human resources, management, layoff, employment.

Актуальність дослідження. Аутплейсмент з'явився та почав розвиватися в Україні з появою на її ринку західного капіталу, а отже, західного менеджменту. Головною причиною, що спонукає роботодавців вдаватися до програм аутплейсменту, – є бажання уникнути стресових ситуацій при звільненні як для працівників, так і для самих себе. До того ж ця послуга обходиться компаніям дешевше, ніж можливі виплати внаслідок виникнення конфліктних ситуацій. Для роботодавців аутплейсмент вигідний ще й тому, що їхні колишні працівники не переходять до прямих конкурентів: у більшості випадків при проведенні аутплейсменту з виконавцями послуги обумовлюють вимогу не працевлаштовувати звільнених працівників до конкурентів. Крім того, зберігши добрі стосунки з фахівцями, що вивільняються, менеджмент роботодавця зберігає можливість надалі звертатися до них, скажімо, за консультаціями. Отже, аутплейсмент дозволяє уникнути додаткових витрат та негативної оцінки й одночасно сформувати позитивний образ в очах потенційних партнерів. В умовах сьогодення ці програми є надзвичайно актуальними.

Ступінь дослідження. Теоретичні та практичні аспекти даної проблеми знайшли своє відображення в наукових розвідках Балабанової Л.В., Сардак О.В., Грицак Н., Семенюк А.С., Кібанова А.Я., Хміля Ф.І. та ін. Однак деякі аспекти пропонованої проблеми ще залишаються малодослідженими і потребують подальшого узагальнення і деталізації.

Метою написання статті є розкриття змісту та необхідності застосування програм аутплейсменту при звільненні працівників і подальшому їх працевлаштуванні.

Виклад основного матеріалу. Роботодавці використовують цей інструмент управління процесом вивільнення персоналу, як правило, у випадках масових скорочень, звільнення персоналу в результаті реструктуризації компанії або інших організаційних змін. Безпосереднім здійсненням різних заходів в рамках процедури аутплейсменту займаються найчастіше запрошені консультанти. Але може проводитися аутплейсмент і силами служби персоналу самої організації. Послуги аутплейсменту роботодавцям пропонують кадрові агентства, для яких аутплейсмент є одним з напрямів їх діяльності.

Стандартна програма аутплейсменту розрахована щонайбільше на рік, а найчастіше – на півроку. За цей період людина звикає до пошуку роботи, починає поводитися впевненіше, усвідомлює власну реальну вартість на ринку праці. Звичайно, якщо людина влаштовується на нову роботу до завершення програми, то програма автоматично припиняється.

Планування аутплейсменту здійснюється кадровою службою підприємства, яка висуває в рамках програми певні цілі й завдання. Слід зазначити, що будь-яке скорочення, як правило, негативно позначається на взаєминах у колективі. Виникає також безліч побічних реакцій, про які найчастіше керівництво компанії не замислювалося, наприклад, зниження продуктивності праці, пошук роботи тими працівниками, які не потрапили під скорочення, падіння рейтингу компанії-роботодавця серед кандидатів на певні посади. Тому на цьому етапі потрібно проаналізувати всі можливі наслідки, як прямі, так і непрямі, та спробувати нейтралізувати їх через здійснення аутплейсменту. Всі дії в рамках цієї програми повинні супроводжуватися відповідною політикою всередині компанії [6].

Аутплейсмент обходиться роботодавцю недешево. До того ж, він зовсім не є обов'язковим з точки зору трудового законодавства процедурою. Які вигоди дає аутплейсмент роботодавцю? Чи не краще вкласти кошти в подальший розвиток підприємства, у розвиток існуючого і майбутнього штату персоналу, а не вже колишнього?

Слід зауважити, що практика аутплейсменту виникла на Заході і отримала широке поширення в кінці 70-х років минулого століття. Своєю появою аутплейсмент у багатьох чому зобов'язаний тиску на великі компанії з боку держави і профспілок, які вимагали від роботодавців соціальної відповідальності і прагнули до скорочення безробіття. Впровадження практики аутплейсменту сприяло зниженню соціальної напруженості, працевлаштування звільнених працівників скорочувало виплати допомоги по безробіттю, тим самим послаблюючи податковий тягар. З тих пір використання аутплейсменту як інструменту управління процесом вивільнення персоналу не втратило своєї актуальності. На Заході аутплейсмент став невід'ємною частиною процесу скорочення персоналу організації.

Сьогодні в європейських країнах аутплейсмент активно використовують понад 80 % підприємств. Тільки у Франції налічується близько 70 агенств, що займаються виключно цим. За статистикою, на Заході в результаті аутплейсменту 15% працівників отримують кращу роботу, 28% – роботу з аналогічним рівнем заробітної плати, 20% співробітників відкривають свій бізнес і тільки 14% втрачають у зарплатні.

Якщо говорити про Японію, то там використовується один з різновидів аутплейсменту, коли клієнтам або партнерам компанії рекомендують своїх співробітників, що переросли кар'єрні можливості в рамках «рідної» структури. Таким чином зміцнюються дружні зв'язки на ринку і знижуються ризики при проведенні операцій: успішна кар'єра колишніх співробітників гарантує їх лояльність по відношенню до колишніх роботодавців.

Британські компанії у напрямі підтримки працівника, що звільняється застосовують наступні заходи: перерви протягом робочого дня для самостійного пошуку роботи; навчання на курсах для отримання нової професії або підвищення кваліфікації; надання додаткового оплачуваного вихідного дня для пошуку роботи або підвищення кваліфікації; проведення тренінгів з розвитку навичок ефективної самопрезентації, складання резюме; сприяння у працевлаштуванні через професійні агентства і т.ін.

Незважаючи на матеріальні витрати, використання аутплейсменту дає роботодавцю безліч переваг, а також «страхує» від можливих фінансових втрат. По-перше, аутплейсмент знижує для роботодавця ризик виникнення негативних наслідків звільнення. Ці наслідки можуть бути пов'язані із зверненням звільнених працівників до суду з метою поновлення порушених прав, в інспекції праці або податкових органи, щоб ініціювати перевірки діяльності колишнього роботодавця і таким чином помститися йому правовим способом, а також розголошенням комерційної таємниці колишніми співробітниками, скривдженими своїм звільненням, та іншими неправовими діями звільнених працівників. Якщо звільнення на підприємстві носили масовий характер, очевидно, що лавина подібних дій з боку працівників завдасть істотної шкоди роботодавцю. Вдавшись до аутплейсменту, «застрахувавши» себе від подібних ризиків, роботодавець в результаті позбавить себе від серйозних економічних, іміджевих та інших втрат, які у фінансовому плані можуть обійтися йому набагато дорожче вартості аутплейсменту [5].

Соціально відповідальна кадрова політика компанії, відсутність гучних судових розглядів і негативних відгуків про роботодавця з боку колишніх співробітників сприяють формуванню її позитивного образу. Навпаки, скандали в пресі, судові тяжби з колишніми співробітниками, поширення звільненими працівниками негативної інформації про компанії здатні зганьбити добре ім'я компанії, її ділову репутацію. Ділова репутація підприємства є одним з найважливіших її нематеріальних активів, який ні в якому разі не можна недооцінювати. І клієнти, і партнери, і працівники, у тому числі й потенційні, зацікавлені в стабільності, надійності і чесності на ринку. Компанія з поганою репутацією буде викликати у них сумніви, чи варто купувати у такій компанії продукцію або послуги, варто з нею співпрацювати, чи варто йти в таку компанію працювати.

Людські ресурси є самим «примхливим» ресурсом будь-якої компанії, що приховують у собі загрозу стабільності. Тому роботодавцям слід приділяти до людських ресурсів організації особливу увагу, постійно відстежувати атмосферу та настрої в трудовому колективі. Скорочення працівників можуть призвести до песимістичних і негативних настроїв в колективі, побоювання працівників наступними потрапити під чергове скорочення. Як наслідок може знизитися продуктивність праці і початися витік кадрів, які зважилися змінити роботу, не чекаючи скорочення. Турбота про звільнених працівників попередить виникнення негативних настроїв серед працівників, нормалізує атмосферу в трудовому колективі, підвищить лояльність співробітників, що залишилися до своєї компанії, попередить витік цінних кадрів.

Аутплейсмент може бути індивідуальним (програми, розроблені для осіб, яким належать відповідальні позиції в організації — топ-менеджерів і фахівців, — з якими організація хотіла б зберегти добрі відносини після звільнення) і груповим (програми, адресовані групам працівників, яких зачепила редукція зайнятості). Реалізація цих програм покликана позитивно вплинути на соціальне, професійне самопочуття вивільнених осіб, їх ставлення до організації. Крім того, аутплейсмент позитивно впливає на загальний імідж організації на ринку праці, сприяє зменшенню кількості судових справ, пов'язаних зі звільненнями [8].

Аутплейсмент підрозділяють на відкритий і закритий. При відкритому аутплейсменті працівники знають про те, що їх звільняють, а роботодавець з допомогою кадрової служби компанії або посередника надає їм допомогу в подальшому працевлаштуванні. При закритому аутплейсменті працівник про підготовку до звільнення не знає. Як правило, мова йде про топ-менеджерів і керівних

працівників, відкритий конфлікт з якими для роботодавця дуже небажаний. Завдання посередника – зробити так, щоб працівник звільнився сам. Для цього використовуються технології хедхантингу: співробітника «переманюють» в інші компанії, список яких узгоджується з нинішнім роботодавцем щоб уникнути працевлаштування співробітника у прямих конкурентів.

Програми допомоги для працівників, що звільняються ґрунтуються на суспільних цінностях, правових нормах, маркетингових цілях та інтересах. З огляду на це аутплейсмент є видом стратегії «виграш — виграш», оскільки він спрямований у майбутнє, передбачає поради і допомогу, а не претензії, допомагає людині підвищити почуття власної гідності, вийти з кризової ситуації, зберегти добрі відносини з організацією. Конкретні дії можуть бути пов'язані з консультуванням щодо професійної кар'єри; професійним навчанням і перепідготовкою; допомогою у пошуку нової роботи; навчанням активній поведінці на ринку праці; допомогою в заснуванні власного бізнесу; психологічною підтримкою; інструктуванням і фінансовим консультуванням. До цієї роботи залучають лінійних і функціональних керівників, фахівців служб персоналу і паблік рілейшнз, профспілок, зовнішніх партнерів (служби зайнятості, консультантів із проблем управління персоналом тощо).

Типовими складовими аутплейсменту є цілі програми і засади співпраці учасників програми; система контактів; аналіз ринку праці; аналіз потенціалу працівників та їх очікувань щодо праці; центр консультацій; загальне навчання; спеціалізоване навчання; моніторинг ефектів програми [8].

Важливо проаналізувати та спрогнозувати труднощі, з якими вивільнювані працівники та агентство можуть зіштовхнутися під час пошуку належної роботи. Для цього використовується аналіз резюме працівників, яких скорочують, бесіди з менеджерами по роботі з персоналом та безпосередніми керівниками, інтерв'ю з колегами вивільнюваних, співбесіди, тести самооцінки, психологічні тести, оцінка досягнутих результатів та професійних навичок, графологічний аналіз.

Потрібно скласти уявлення про:

- навички, уміння, знання працівників, які вивільняються. Часто виникає ситуація, коли знання та навички, сформовані під час роботи в певній компанії, внаслідок їх специфіки важко застосувати в інших компаніях. Специфічність знань та практичних навичок, а також відповідність їх поточному рівню розвитку бізнес-технологій – важлива складова успіху у працевлаштуванні;
- кон'юнктуру на ринку праці. Рівень попиту на певну категорію фахівців багато в чому визначає можливість подальшого їх працевлаштування;
- адекватність вимог фахівця до нового місця роботи. Часто людина неадекватно оцінює себе, свої можливості та свою цінність як фахівця на ринку праці;
- вік, стать. Зазначені параметри відчутно впливають на подальше працевлаштування, хоч про це і не заведено говорити вголос;
- тривалість роботи на останньому місці. Людям, які давно не перебували в стані пошуку роботи, досить важко зорієнтуватися в поточних тенденціях ринку праці.

Результатом є баланс можливостей працівника, що звільняється, розрахований на основі його особистих характеристик (освіта, досвід, мотивація, обмежуючі фактори, потенційні можливості) та об'єктивних умов, що склалися на ринку праці – тобто, оцінка можливості працевлаштування кожного фахівця та рівень його конкурентоздатності [6].

Успішна реалізація програми аутплейсменту вимагає спеціальних компетенцій, тому в багатьох країнах із цієї метою діють спеціалізовані агенції, які надають консультації керівникам підрозділів і лінійним керівникам, наприклад на навчання працівників, що звільняються новим професіям. Інколи вони пропонують комплексну послугу, яка охоплює вивчення локального ринку праці, аналіз потенціалу розвитку звільнюваних працівників, планування конкретних щодо цього дій, надання психологічної допомоги, керівництво реалізацією програми тощо.

Обираючи агентство, яке проводитиме аутплейсмент, потрібно впевнитися у його досвіді, репутації, можливості залучати вузьких спеціалістів – психологів, рекрутерів тощо та наявності розгалуженої мережі ділових партнерів. Сприяючи в працевлаштуванні, служба аутплейсменту вступає в контакт з організаціями – учасниками ринку праці. Служба аутплейсменту повинна мати:

- базу даних про підприємства та вільні робочі місця;
- інформаційну мережу, включаючи картотеку підприємств, кандидатів на робочі місця, систему зв'язку, за допомогою якої кандидати контактують зі службою аутплейсменту та між собою;
- групу маркетингу, що здійснює пошук необхідних робочих місць. Залежно від ситуації, в такі групи, крім фахівців служби, можуть входити звільнені працівники, яких навчають методам маркетингу. Такий підхід забезпечує правильність вибору типу допомоги кожному кандидату залежно від його особистості [6].

Для того, щоб переконатися, що обране агентство відповідає всім необхідним критеріям, простіше за все поцікавитися вже реалізованими програмами та взяти відповідні рекомендації в компанії, які користувалися послугами даної служби.

Перш ніж приступити до створення програми аутплейсменту, слід детально обговорити з виконавцем її мету та завдання. Хоч аутплейсмент і передбачає, насамперед, допомогу працівникам у працевлаштуванні, іноді для замовника пріоритетними є інші цілі – формування певного іміджу на ринку або «цивілізоване» розставання з працівниками у разі конфліктної ситуації. Тому взаємна довіра та відкритість між замовником та виконавцем є необхідною умовою ефективної реалізації програми.

Перевагами залучення спеціалізованої консалтингової агенції до розроблення і реалізації програм аутплейсменту є те, що контакт звільнюваних працівників зі сторонніми особами, як правило, легший, ніж з тими, хто приймає рішення про звільнення. Крім того, працівники консалтингових агенцій більш підготовлені для такої роботи, володіють спеціальною інформаційною базою з проблем працевлаштування звільнених, якої у пересічної організації бути не може. Проте залучення консалтингових агенцій до реалізації програм аутплейсменту може справити враження, що керівництво організації ухиляється від відповідальності перед працівником, який звільняється, перекладаючи її на сторонню структуру. Ризики негативних наслідків пов'язані і з тим, що запрошена до такої співпраці агенція недостатньо знає особливості корпоративної культури організації-замовника, не завжди її оцінки ситуації і пропонувані дії можуть відповідати об'єктивним реаліям, потребам осіб, яких ці дії стосуватимуться. Та й послуги цих агенцій є не дешевими.

Висновки. Надлишок і недостатня чисельність працівників можуть спричинити зниження ефективності діяльності організації. Для протидії цьому служба персоналу повинна управляти процесами трудової мобільності: наймом нових працівників, переміщеннями та звільненнями наявних. Мобільність персоналу відображає кількісні і якісні зміни зайнятості в організації внаслідок надходження людей до неї, внутрішніх змін змісту праці на робочих місцях і самих робочих місць працівників, а також вивільнення людей з організації без врахування його причин. Вона є природним явищем у сфері зайнятості, зумовленим специфікою людських ресурсів і ринку праці, правами людини на вибір і зміну місця роботи. Управління цим процесом полягає в регулюванні припливу й відпливу людей в організації.

Аутплейсмент застосовується в тих випадках, коли звільнення не є наслідком невиконання працівником своїх обов'язків, а пов'язане з процесом оптимізації чисельності персоналу, реорганізацією, скороченням штату, ліквідацією, тобто при звільненні з ініціативи роботодавця. Найчастіше до аутплейсменту вдаються при скороченні кількох посад, хоча бувають випадки застосування таких програм при звільненні окремого працівника. Участь професійного консультанта в аутплейсменті є

важливим чинником його успіху. Однак консультації некомпетентних осіб можуть спричинити нераціональні витрати коштів організацією, негативні наслідки для осіб, яких стосується процес звільнення.

Вивільнення персоналу може принести серйозні втрати підприємству (погіршення економічного стану підприємства, психологічна напруга серед співробітників і, як наслідок, небажане зростання плинності кадрів, а також звільнення професійних кадрів за власним бажанням), тому контроль за цим процесом має бути перманентним. В даному випадку аутплейсмент є незамінним, він дозволить посилити лояльність співробітників до підприємства, поліпшити психологічний клімат колективу, знизити плинність кадрів і зберегти позитивний імідж підприємства.

Список використаних джерел

1. Аутплейсмент как инструмент управления процессом высвобождения персонала – [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.staffexpert.ru>
2. Аутплейсмент: как корректно уволить сотрудника и сохранить имидж компании? / А. Иванова – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.212.34.47.45/article/n48819>.
3. Балабанова Л.В. Управление персоналом: Підручник. / Л.В. Балабанова, О.В. Сардак – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 468 с.
4. Выбираем аутплейсмент – способ укрепить имидж компании в период вынужденных увольнений – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.psych.ru>
5. Грицак Н. Звільнення персоналу: як розійтися по-людськи // Агробізнес сьогодні – №23(270) грудень 2013. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua>.
6. Семенюк А.С. Аутплейсмент – «безболісне звільнення» – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.advocatesanswers.in.ua>.
7. Управление персоналом организации. / Под ред. Кибанова А.Я. – 4-е изд., доп. и перераб. – М.: 2010. – 695 с.
8. Хміль Ф.І. Управление персоналом: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Ф.І. Хміль. – К.: Академвидав, 2006. – 488 с.

References

1. Autpleisment kak instrument upravleniya processom vysvobozhdeniya personala [Outplacement as a management tool personnel dismissal] :<http://www.staffexpert.ru>
2. Ivanova A. Autpleisment: kak korrektno uvolit sotrudnika i sohranit imidzh kompanii? [Outplacement: how to fire an employee properly and keep the company's image] : <http://www.212.34.47.45/article/n48819>.
3. Balabanova L.V., Sardak O.V. Upravlinnya personalom: Pidruchnyk. [Personnel management: Tutorial] K. : Centr uchbovoi literatury, 2011. 468 s.
4. Vybirayem autleisment – sposob ukremit imidzh kompanii vperiod vynuzhdenykh uvolneniy [Choose outplacement – a way to strengthen the company's image during of forced layoffs] : <http://www.psych.ru>
5. Hrycak N. Zvilnennya personalu: yak roziytusya po-lyudsky [Liberation of staff: how to go humanly] // Ahrobiznes syohodni – №23(270) hruden 2013. : <http://www.agro-business.com.ua>.
6. Semenyuk A.S. Autpleisment – «bezbolisne zvilnennya» [Outplacement – «painless liberation»] : <http://www.advocatesanswers.in.ua>.
7. Upravlenie personalom organizacii. [Personnel management organization] / Pod red. Kibanova A.Y. M. : 2010. 695 s.
8. Khmil F.I. Upravlinnya personalom: Pidruchnyk dlya studentivvy shchychkh navchalnykh zakladiv. [Personnel management: textbook for students in higher education] K. : Akademvydav, 2006. 488 s.

ДАНИ ПРО АВТОРА:

Зленко Алла Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» провул. Боженка 8а, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401 e-mail: zlenko.am@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Зленко Алла Николаевна, кандидат исторических наук, доцент кафедры профессионального образования ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» проул. Боженка 8а, г. Переяслав-Хмельницкий, Киевская обл., Украина, 08401 e-mail: zlenko.am@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR:

Zlenko Alla Mykolaivna, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Department of Vocational Education Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda Pedagogical University bystreet Bozhenka 8a, Pereyaslav-Khmelnytsky, Kiev region, Ukraine, 08401 e-mail: zlenko.am@mail.ru

УДК 620.97

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Камоцкая Н.И.

Объект исследования - энергоэффективность энергетического сектора в целом и его составляющие.

Предметом исследования являются система государственного регулирования белорусского энергетического сектора, концептуальные и прикладные аспекты его энергоэффективности.

Цель работы: изучить эффективность энергетического сектора Республики Беларусь и предложить пути его повышения.

Методы исследования: сравнительного анализа, группировок, экспертных оценок.

Область возможного практического применения: возможности применения многих оценок и положений в системе экономического регулирования топливно-энергетического комплекса для обеспечения устойчивого социально-экономического развития страны на перспективу.

Материалы статьи могут быть использованы в процессе преподавания ряда экономических дисциплин, имеющих отношение к проблематике государственного управления энергетикой, в высшей школе и в системе подготовки и переподготовки специалистов.

Ключевые слова: энергетика, топливно-энергетические ресурсы, энергоэффективность, возобновляемые источники энергии.

IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE ENERGY SECTOR OF THE REPUBLIC OF BELARUS

Kamotskaya N.I.

The energy efficiency of the energy sector in General and its components.

Subject of research are the system of state regulation of the Belarusian energy sector, conceptual and applied aspects of energy efficiency.

Objective: to study the efficiency of the energy sector of the Republic of Belarus and to offer ways of its improvement.

Methods of study: comparative analysis, groups, expert estimates.

The area of possible practical application: the possibilities for application of many of the estimates and regulations in the system of economic regulation of the fuel and energy complex for sustainable socio-economic development of the country.

The materials of this article can be used in teaching of economic disciplines related to the problems of the state energy management in higher education and in the system of training and retraining of specialists.

Key words: power engineering, fuel and energy resources, energy efficiency, renewable energy sources.

Проблема конкурентоспособности занимает важное место в современной экономической науке. Анализом факторов, ее определяющих, занимаются различные международные центры и организации. Высокая конкурентоспособность национальных предприятий (отраслей, кластеров) означает устойчивое динамичное развитие страны, макроэкономическую и социальную стабильность в обществе. Соответственно для лиц, принимающих решения в области экономической политики (полисимейкеров), важно внимательно анализировать составляющие как национальной, так и конкурентоспособности каждой отрасли экономики, а также риски и угрозы, ей сопутствующие. А результаты проведенного анализа следует учитывать при реализации экономической политики, создавая каждой отрасли и экономике в целом соответствующие благоприятные макроэкономические и институциональные условия. При этом важно соблюдать баланс интересов, проводя сбалансированную политику, чтобы интересы одной отрасли (предприятия) не ущемляли интересы другой (другого предприятия). Например, низкие государственные тарифы на топливно-энергетические ресурсы (ТЭР) способствуют сохранению или росту конкурентоспособности промышленности, однако снижают конкурентоспособность энергетического сектора, у которого в этом случае будет ощущаться нехватка собственных финансовых ресурсов для осуществления необходимой модернизации и инвестиций.

Необходимость наличия конкурентоспособного энергетического сектора сложно переоценить для стран, где этот сектор имеет важное макроэкономическое значение (с точки зрения его вклада в рост ВВП, экспорта, способности производить электро- и теплоэнергию внутри страны и пр.). Не менее значима и актуальна для современного мира проблема энергетической безопасности. Эффективные современные энергетические предприятия способны производить необходимые ТЭР не только для внутреннего пользования, но и экспортировать их с пользой для себя и страны. И наоборот, неэффективные, неконкурентоспособные энергетические предприятия будут являться тормозом для развития своего сектора и экономики страны в целом. В этом случае ограниченные ресурсы страны (финансовые, трудовые, сырьевые) будут распределяться не самым эффективным способом, увеличивая общие издержки как внутри сектора, так и в целом в экономике страны. Кроме того, такие предприятия будут постоянно требовать различных субсидий и дотаций, льготных условий поставки и пр., ограничивая общую национальную конкурентоспособность и независимость.

В данной статье сделана попытка проанализировать состояние энергетического сектора Беларуси с точки зрения его прошлой, текущей и будущей конкурентоспособности и способности к устойчивому самостоятельному развитию. Следует отметить, что для целей исследования энергетический сектор в данной работе сужен и представлен нефтяным, газовым и электроэнергетическим секторами. Однако энергетический сектор страны можно рассматривать и шире, включая туда производство теплоэнергии муниципальными властями и торфяную отрасль (31 предприятие).

Беларусь является страной нетто-импортером ТЭР, причем она импортирует значительные объемы нефти, газа и электроэнергии. При этом более 95% всех поставок ТЭР осуществляются из России. С одной стороны, это позволяет получать ТЭР по минимально доступным ценам, зачастую значительно ниже мировых цен (в силу специфики белорусско-российской интеграции). С другой стороны, это создает значительные риски в области политики энергобезопасности.

Нефтяной сектор играет существенную роль в белорусской экономике. В стране он представлен двумя НПЗ: ПО «Беларуснефть» (добыча нефти и газа, нефтяной сервис, переработка углеводородного сырья, реализация продуктов переработки нефти и газа внутри страны и за ее пределами), государственным нефтетрейдером «Белорусская нефтяная компания» (БНК) и независимыми нефтетрейдерами, поставляющими нефть на НПЗ. Наибольший интерес для исследования (с точки зрения её макроэкономической значимости) представляет нефтепереработка [2].

Управление электроэнергетическим комплексом Беларуси осуществляется государственным производственным объединением «Белэнерго», отвечающим за производство, передачу и распределение электрической и тепловой энергии. В его состав входят шесть республиканских унитарных предприятий электроэнергетики, объединенное диспетчерское управление РУП «ОДУ», а также ряд других связанных с электроэнергетикой предприятий (строительство, НИОКР, ремонт, монтаж и т.д.). В Беларуси нет специального оператора системы передачи электроэнергии (ОСПЭ) — его функции делят между собой Белэнерго, облэнерго и ОДУ. Система передачи энергии находится в государственной собственности, а ведение хозяйственной деятельности возложено на региональные энергетические компании. В стране нет сколько-нибудь значительных независимых (частных) электростанций, и Белэнерго является единственным покупателем всей (включая импортируемую или вырабатываемую в стране маленькими независимыми производителями из энергии ветра) электроэнергии.

Сегодня установленная мощность электростанций республики составляет более 9 тыс. МВт. ГПО «Белэнерго» обеспечивает свыше 95 % потребности страны в электрической энергии и 50 % — в тепловой.

Установленной мощности электростанций Беларуси достаточно для полного обеспечения потребности республики в электроэнергии, которая в 2012 году составила 38,2 млрд кВт·ч. Однако исходя из экономической целесообразности Беларусь импортирует до 8 млрд кВт·ч электроэнергии. Это позволяет обеспечить наиболее эффективную загрузку мощностей электростанций и своевременно проводить ремонтные кампании. Планируется, что по мере ввода энергоэффективных генерирующих мощностей количество импортируемой электроэнергии будет снижаться.

Экспорт электроэнергии осуществляется в Литву и, в незначительных объемах, в Латвию для реализации нормативного резерва мощности, поддерживаемого на случай аварийных ситуаций. Объем экспорта в 2012 году составил 300 млн кВт·ч.

Энергосистема имеет развитую системообразующую сеть линий электропередачи напряжением 750–330–220 кВ протяженностью более 7 тыс. км, включающую межсистемные воздушные линии связи с энергосистемами России (три ВЛ напряжением 330 кВ, одна ВЛ 750 кВ), Украины (две ВЛ 330 кВ), Польши (ВЛ 220 кВ и ВЛ 110 кВ), Литвы (пять ВЛ 330 кВ).

В условиях параллельной работы энергосистем Беларуси и России с учетом конфигурации электрических сетей осуществляется транзит российской электроэнергии по сетям Белорусской энергосистемы в Брянскую, Псковскую и Калининградскую области России, а также в Литву. Ее объем в 2010 году составил 4,2 млрд кВт·ч, в 2011-м – 2,8 млрд кВт·ч, в 2012-м – 1,9 млрд кВт·ч. [2]

Географическое размещение генерирующих мощностей не в полной мере соответствуют размещению центров нагрузок, что приводит к значительным перетокам электроэнергии между облэнерго. Принимая во внимание, что все потребители области эксклюзивно обслуживаются соответствующим облэнерго (монопольная франшиза), некоторые облэнерго являются нетто-потребителями электроэнергии (имеет место дефицит установленных мощностей), в то время как другие — нетто-поставщиками электроэнергии (имеют избыточные мощности). Тариф на обмен электроэнергией между облэнерго устанавливается Министерством энергетики и не отражает реальных затрат. Основной целью министерства является поддержание финансовой стабильности облэнерго в соответствии с годовыми планами и целевыми показателями, устанавливаемыми правительством в области экономической и социальной деятельности, выполнение доведенных показателей энергосбережения и утвержденной инвестиционной программы.

Газ является стратегическим сырьем для белорусской экономики. Пытаясь снизить затраты национальных производителей за счет использования дешевого российского газа, Беларусь увеличила долю потребления газа в энергетическом балансе с 43% в 1990 г. до 80% к 2000 г. Это значительно увеличило риски страны в плане энергобезопасности, особенно с учётом того, что помимо доминирующей роли газа в ТЭБ страны сохраняется и единственный, фактически монопольный, поставщик ТЭР – Россия. [1]

Условием обеспечения доступа к газотранспортным системам ЕЭП является реализация сторонами комплекса мер по формированию системы информационного обмена на основе данных, включающих в себя сведения о внутреннем потреблении газа; созданию механизмов подготовки индикативных прогнозных балансов, унификации норм и стандартов на газ государств – участников ЕЭП; переходу на рыночные (равнодоходные) цены на газ на территориях государств – участников ЕЭП.

Реализация данного соглашения координируется Евразийской экономической комиссией (ЕЭК). Сегодня государства – участники ЕЭП готовы рассматривать вопросы интеграционного развития шире, чем это определено договорно-правовой базой ЕЭК. Подтверждением этому является проводимая ЕЭК работа по устранению барьеров (ограничений) для доступа субъектов предпринимательской деятельности на рынки государств – участников ТС и ЕЭП. Такие ограничения содержатся в том числе и в Соглашении о правилах доступа к услугам субъектов естественных монополий в сфере транспортировки газа. Надо отметить, что белорусская сторона конструктивно взаимодействует с наднациональным органом в данной работе.

Еще одним документом, определяющим развитие газовой отрасли, является Соглашение об условиях купли-продажи акций и дальнейшей деятельности ОАО «Белтрансгаз», подписанное Правительством Республики Беларусь и Правительством Российской Федерации 25 ноября 2011 года. Соглашение предусматривает развитие долгосрочного взаимовыгодного сотрудничества.

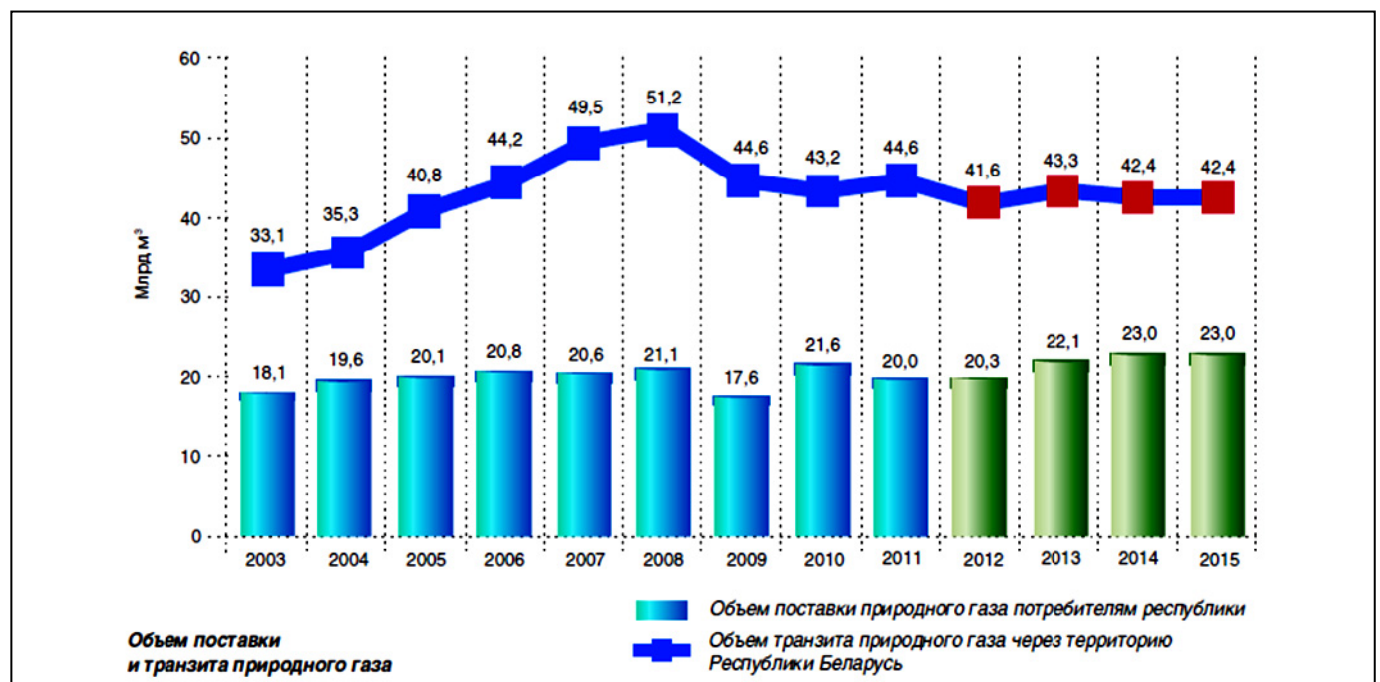

Рисунок 1. Объем поставок и транзита природного газа [6]

Энергетический сектор занимает примерно 30% в структуре промышленности страны (что примерно соответствует ситуации в Украине или Грузии как аналогичных странах – нетто- импортерах энергии). Причём эта доля, несмотря на ежегодное увеличение объемов нефтепереработки, не изменилась: в 2005 г. она составила 28%, в 2007–2008 гг. – 27%, в 2009 –2013 гг. – 28%. Это объясняется тем, что другие отрасли промышленности также показывали значительный рост. В то же время его роль в ВВП значительно выше, чем у других аналогичных стран СНГ, что обусловлено более высокой долей промышленности в ВВП (и более низкой долей, например, сектора услуг) [3].

Импорт ТЭР составляет существенную часть всего белорусского импорта. Причем в течение ряда лет наблюдался рост импорта (в абсолютном и относительном выражении), что объясняется спецификой белорусского экономического роста (белорусские промышленные предприятия используют значительный объем промежуточного импорта – в основном ТЭР и металлов, производя продукцию с низкой долей добавленной стоимости).

На рис. 2. показана динамика основных показателей энергетического баланса Республики Беларусь, характеризующая постепенное увеличение импорта [8].

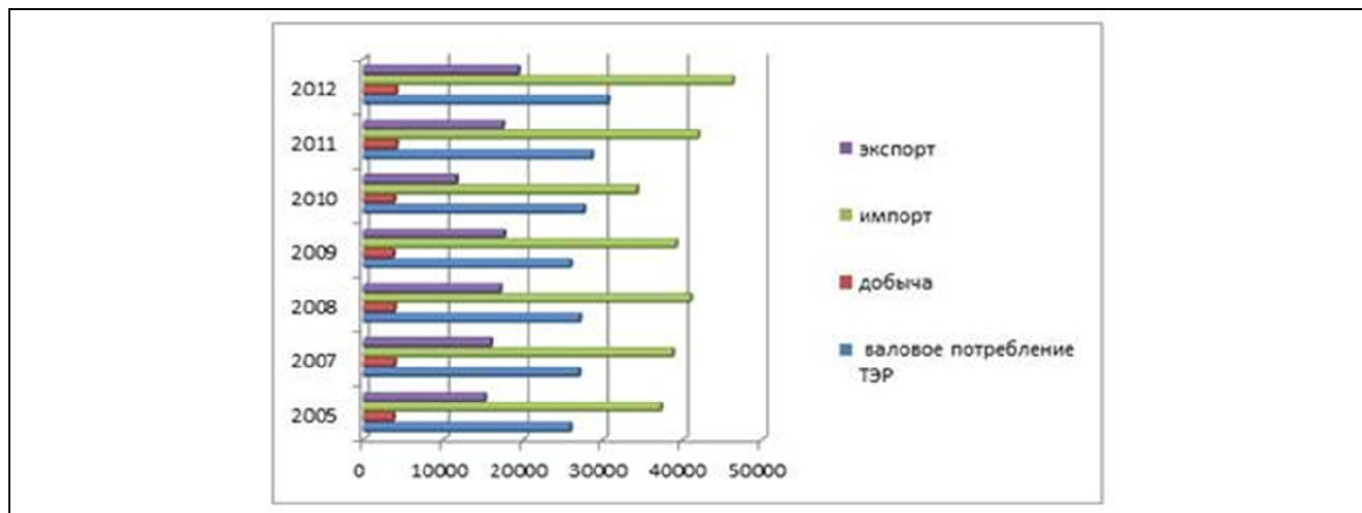

Рисунок 2. Динамика основных показателей энергетического баланса Республики Беларусь, тысяч тонн условного топлива (в нефтяном эквиваленте) [4].

В 2012 г. он составил 46318 тыс.т.у.т. (110,3 % к предыдущему году): 106 % нефти и 101 % газа горючего природного. Снижение импорта до 87,6 % в 2010 г. обусловлено введением Россией экспортной пошлины на нефть, поставляемую в страну не для внутреннего пользования. Валовое потребление топливно-энергетических ресурсов (ТЭР) составило 107,4 % (30666 тыс.т.у.т.), что на 3,9 п.п. больше чем в 2011 г. Добыча же сократилась на 1% и составила в 2012 г. 4093 тыс.т.у.т. Однако, ее объемы практически не влияют на изменение величины валового потребления ТЭР, поскольку оно характеризуется также экспортно-импортными потоками ресурсов и рядом внешних факторов [2].

Энергетический сектор страны играет не только важную макроэкономическую роль, но и обеспечивает надежность транзита, что помимо геополитического значения приносит стране прибыль. Транзит российского газа через территорию Беларуси в 2013 году составил почти 49 млрд кубометров и вырос по сравнению с 2012 годом на 12,6%. Темп роста добавленной стоимости по виду деятельности «Транспорт и связь» за январь-апрель 2013 года составил 99,3%, замедлившись по сравнению с январем-мартом текущего года на 1,9 п.п. На замедление темпов роста оказывает влияние главным образом снижение грузооборота трубопроводного транспорта по причине переориентации Россией потока нефти с учетом ввода на полную мощность Балтийской трубопроводной системы «БТС-2». Особо следует подчеркнуть возрастающую роль страны в транзите электроэнергии – российской и, возможно, украинской – в страны Балтии и Калининград после закрытия в 2010 г. Игналинской АЭС в Литве.

Основная проблема большинства стран бывшего СССР – значительная энергетическая неэффективность. Страны СНГ характеризуются относительно невысоким уровнем потребления энергии (на душу населения по сравнению со странами ОЭСР) и низкой эффективностью ее использования. За тот же уровень использования ресурсов первичной энергии страны ОЭСР производят в несколько раз больше добавленной стоимости, чем страны СНГ. В то же время можно отметить общую позитивную тенденцию, характерную для всех стран СНГ по улучшению ситуации с энергоэффективностью, и в первую очередь в странах-импортерах, поскольку постепенный рост цен на поставляемые ТЭР является лучшим стимулом к энергосбережению.

Следует отметить, что за последние 20 лет Беларусь достигла весьма значительного прогресса – перешла из нижней группы в группу стран со средней энергоэффективностью. Среди основных причин низкой энергоэффективности в Беларуси можно выделить неэффективное теплоснабжение в крупных городах (потери в теплоцентралях достигают 30%); наличие энергоемких отраслей промышленности с устаревшим оборудованием; неэффективные генерирующие мощности на ТЭЦ (по тем же причинам); государственную тарифную политику, дестимулирующую энергосбережение и пр. Еще одной системной причиной низкой энергоэффективности как экономики Беларуси, так и ее энергетического сектора является отсутствие структурных реформ, не позволяющих провести реструктуризацию и привлечь средства частных инвесторов; скорее наоборот, большинство решений о производстве, инвестициях, сбытовой политике принимаются «сверху», без учета интересов и возможностей конкретных предприятий; доминируют план и административный ресурс.

По сравнению с развитыми европейскими странами со сходными климатическими условиями показатель энергоемкости при расчете ВВП по ППС пока превышает показатели этих стран в 1,5-1,8 раза; но меньше, чем в других странах постсоветского пространства (Рис. 3).

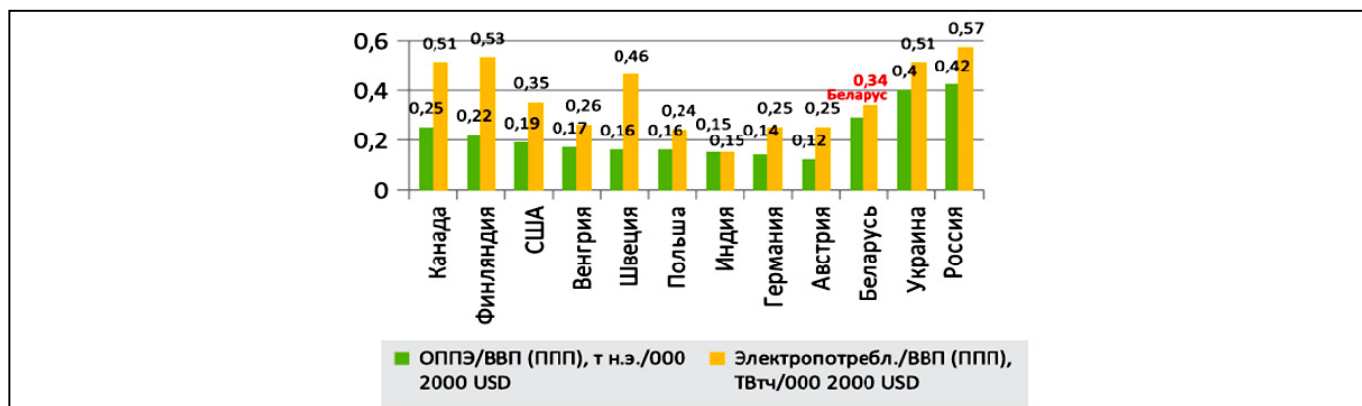

Рисунок 3. Энергоемкость и электроемкость ВВП (по ППС) в Республике Беларусь и странах мира

Источник: [1]

Уровень энергопотребления на душу населения в Беларуси соизмерим с этим показателем в странах ЕС, сходных по климатическим условиям, но существенно ниже, чем в Российской Федерации (Рис. 4).

Однако ситуация меняется, если рассматривать общее потребление первичной энергии на единицу ВВП. Здесь ситуация в Беларуси лучше, чем у наших соседей по СНГ. Следует отметить, что все страны СНГ характеризуются низкой энергоэффективностью в сравнении со странами ОЭСР, если при расчете ВВП использовать рыночный курс. Например, потребление ТЭР на душу населения в России близко к уровню ОЭСР, но потребление ТЭР на единицу ВВП примерно в десять раз выше.

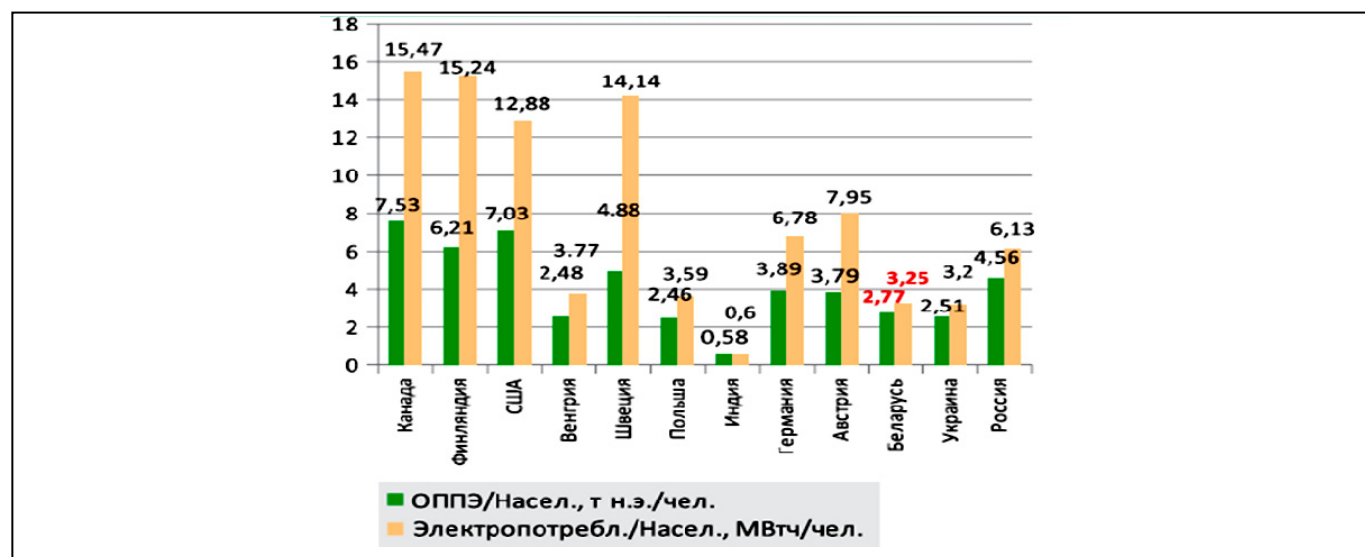

Рисунок 4. Энергопотребление и электропотребление на душу населения в Республике Беларусь и странах мира

Источник: [6]

Еще одним способом, позволяющим оценить эффективность потребления ТЭР, является сравнение потребления электроэнергии. Потребление электроэнергии на душу населения в странах СНГ не сильно отличается от среднего по миру, но в сравнении со странами Европы оно в 3–4 раза ниже. Беларусь потребляет значительное количество электроэнергии в силу высокого уровня индустриализации и наличия крупных предприятий – потребителей электроэнергии. В то же время высокий уровень потребления электроэнергии также может означать низкую энергоэффективность. значительный рост ВВП в 2,4 раза за период 1997-2010 гг. не привел к существенному изменению уровня энергопотребления. Валовое потребление ТЭР практически не изменилось (Рис. 5).

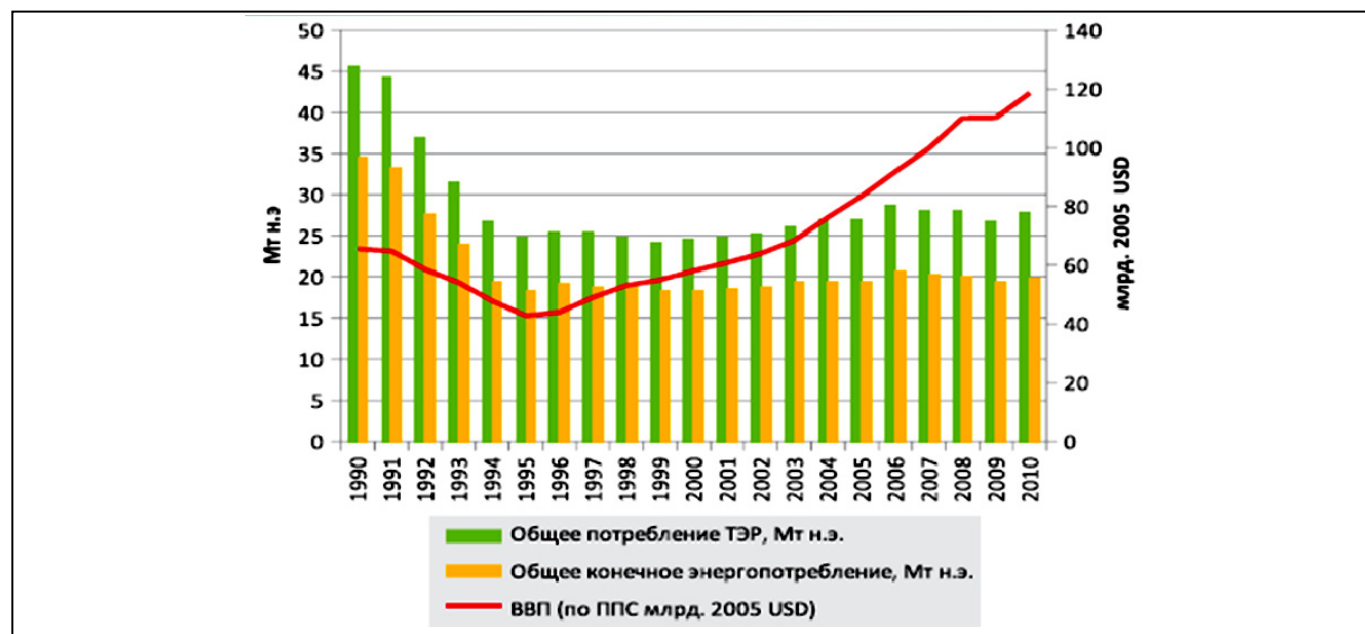

Рисунок 5. Динамика ВВП, первичного и конечного энергопотребления

Источник: [6]

Стратегические документы, определяющие энергетическую политику РБ, и государственные программы подчеркивают важность развития ВИЭ и местных источников энергии для безопасности энергоснабжения. В 2015 г. за счет увеличения объемов использования МВТ и ВИЭ доля собственных энергоресурсов в балансе КПТ должна составить не менее 30%, а в 2020 г. – не менее 32%. Национальная программа «Развитие местных, возобновляемых и нетрадиционных энергоисточников на 2011-2015 гг.» обобщила и уточнила все программные документы в области использования МВТ и ВИЭ и определила направления работы с указанием конкретных мероприятий для обеспечения результатов. Программа планирует увеличение использования местных ТЭР, включая ВИЭ, в объеме 2767 тыс. т у.т. до 2015 г. со структурой, показанной на Рис. 6.

Рисунок 6. Структура использования местных видов ТЭР, включая ВИЭ, до 2015 г.

Источник: [2].

Государственная программа строительства в 2011-2015 гг. ГЭС в РБ предусматривает строительство и реконструкцию 33 станций суммарной мощностью 102,1 МВт (20 – до 100 кВт; 9 – от 100 кВт до 10 МВт; 4 – свыше 10 МВт).

Результатом Государственной программы строительства энергоисточников на МВТ в 2010–2015 гг. будет ввод в эксплуатацию 161 энергоисточника на МВТ суммарной мощностью 39,45–47,45 МВтэл. и 1025,7 МВттепл. Государственная программа развития лесного хозяйства Республики Беларусь на 2011-2015 гг. определила объемы инвестиций и мероприятия по созданию инфраструктуры для производства древесного топлива.

В результате реализации Программы строительства энергоисточников, работающих на биогазе, на 2010-2015 годы предусматривает ввод 38 установок суммарной электрической мощностью 37,9 МВт, что позволит ежегодно вырабатывать около 314 млн. кВтч электрической энергии и замещать импортируемый природный газ в объеме более 105 тыс. т у. т.

Ресурсный потенциал ВИЭ и экономически целесообразные объемы их использования в Беларуси исследованы и указаны в Национальной программе «Развитие местных, возобновляемых и нетрадиционных энергоисточников на 2011-2015 гг.» древесное топливо: Площадь лесного фонда Беларуси составляет 9 248 тыс. га (38% территории). Общий запас древесины на корню оценивается в 1,56 млрд. куб. м, в том числе спелой и перестойной – 196,7 млн. куб. м, а ежегодный средний прирост – 25 млн. куб. м. В потенциал древесных топливных ресурсов, пригодных для производства древесного топлива, включены дрова, отходы лесозаготовок и деревообработки, насаждения быстрорастущей ольхи серой.

Гидроэнергетические ресурсы: Потенциальная мощность всех водотоков Беларуси составляет 850 МВт, в том числе технически доступная – 529 МВт, экономически целесообразная – 250 МВт.

Ветроэнергетический потенциал: На территории Беларуси выявлено 1840 площадок для размещения ВЭУ с теоретически возможным энергопотенциалом 1600 МВт и годовой выработкой электроэнергии 2,4 млрд. кВтч. По данным гидрометеорологических наблюдений, среднегодовой фоновый ветер на высоте 10-12 м составляет 3-4 м/с. К 2015 г. планируется строительство ВЭУ суммарной мощностью 440-460 МВт. Предусматривается наращивать использование ветропотенциала на фермах, в теплицах и других объектах сельского хозяйства.

Отходы растениеводства и фитомасса: Использование отходов растениеводства в качестве топлива является принципиально новым направлением. Их общий потенциал по стране оценивается до 1,46 млн. т у. т. в год. К 2020 г. объем использования отходов растениеводства в качестве топлива может достичь 140 – 200 тыс. т у. т.

Беларусь имеет значительный потенциал для внедрения технологий производства топливного этанола и биодизельного топлива из рапса, сои, сахарной свеклы. Общий потенциал оценивается до 1 млн. т у. т. в год.

Солнечная энергия: В Беларуси среднегодовое поступление солнечной энергии на земную поверхность с учетом ночей и облачности составляет 2,8 кВтч на кв. м в сутки (243 ккал на 1 кв. см); с учетом КПД преобразования 12% – 0,3 кВтч на кв. м в сутки. Основные направления использования энергии – гелиоводонагреватели в сельском хозяйстве и для бытовых нужд [8].

Биогаз и коммунальные отходы: Результаты испытаний биогазовых установок для производства газа из отходов животноводческих комплексов подтвердили их эффективность. Потенциально возможное получение товарного биогаза от всех источников оценивается в 160 тыс. т у. т. в год. Общий потенциал выработки биогаза на фермах и комплексах по выращиванию крупного рогатого скота, свиней и птицы оценивается, соответственно, в 3602,9 млн., 332,2 млн. и 223,4 млн. куб. м в год.

В Беларуси действует 160 объектов захоронения твердых коммунальных отходов с фактическим объемом захоронения 206,6 млн. куб. м. Потенциальная энергия этих отходов оценена в 470 тыс. т у. т. в год. При их биопереработке в целях получения газа эффективность составит 20–25%. до 2015 г. планируется реализация пилотных проектов по использованию органической части коммунальных отходов и осадков сточных вод. 10 объектов потенциально пригодны для установки когенерационного модуля мощностью 200 кВтэл..

Общий потенциал получения биогаза (для топливных нужд) из стоков 2450 канализационно-насосных станций Беларуси составляет около 66,4 млн. куб. м с расчетной установленной мощностью КГУ около 22 МВтэл.. до 2020 г. перспективными являются 19 объектов с общим потенциалом выхода биогаза 56,2 млн. куб. м в год при установленной мощности КГУ 19 МВтэл..

Геотермальная энергия и тепловые насосы: Наиболее благоприятные условия для использования термальных вод имеются в Припятской и Подляско-Брестской впадинах, где потенциал подземного тепла оценивается на уровне 3–6 т у.т. на кв. м поверхности. Для освоения необходимы геологоразведочные работы для подготовки перспективных участков. Температура воды в недрах 80°C и выше; с увеличением глубины залегания возрастает солёность рассолов, необходимы специальные технологические решения, разрабатываемые белорусскими учеными. Пока в Беларуси выгоднее использовать энергию воды из скважин меньшей глубины с низкой минерализацией.

Применение тепловых насосов для использования низкопотенциальных вторичных энергоресурсов и геотермальной энергии целесообразно для нужд отопления и теплоснабжения объектов, не включенных в систему централизованного теплоснабжения, а также горячего водоснабжения.

Наряду с энергоэффективностью, развитие ВИЭ – часть общей национальной политики Беларуси в сфере энергоснабжения, энергосбережения и энергобезопасности, как и в сфере защиты окружающей среды и предотвращения изменений климата. Увеличение доли потребления собственных энергоресурсов, включая ВИЭ, в балансе ТЭР для производства тепловой и электрической энергии (КПТ) за период 2005-2010 гг. составило 3,7%. За периоды 2010-2015 и 2015-2020 гг. прирост этого показателя должен составить, соответственно, 9,3% и 2%, обеспечив 32% в балансе КПТ к 2020 г. (Рис. 7).

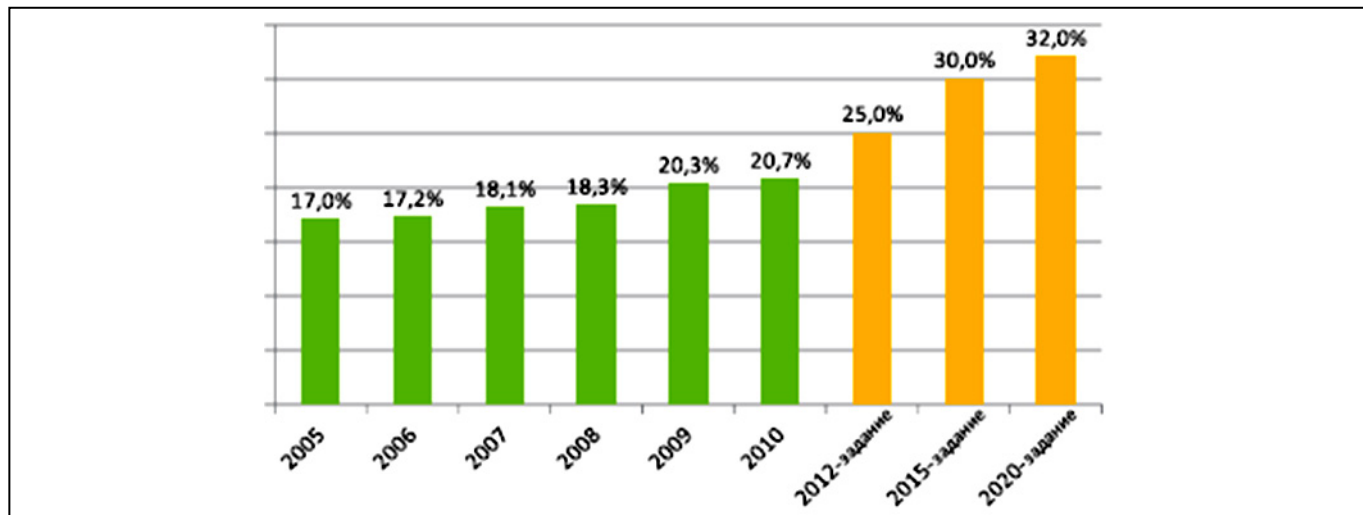

Рисунок 7. Динамика потребления собственных энергоресурсов, включая ВИЭ, в балансе ТЭР для производства тепловой и электрической энергии

Источник: [6]

Основными экономически целесообразными для использования в Беларуси видами ВИЭ в настоящее время являются биомасса, биогаз, коммунальные отходы, ветро- и гидроэнергия. В Беларуси ведется изыскательская и практическая работа по расширению ассортимента ВИЭ и освоению современных технологий.

Отношения, связанные с использованием ВИЭ для производства электрической энергии, ее дальнейшим потреблением и иным использованием, а также с производством установок по использованию ВИЭ регулирует закон РБ «О возобновляемых источниках энергии» от 27.12.2010. Закон определяет меры государственной поддержки в сфере ВИЭ:

- ценовую политику, направленную на стимулирование использования ВИЭ и энергии, производимой из ВИЭ;
- стимулирование инвестиционной деятельности, включая создание благоприятных условий национальным и иностранным инвесторам;
- содействие внедрению эффективных технологий и установок возобновляемой энергетики;
- гарантированное подключение к государственному энергетическому сетям;
- налоговые и иные льготы в соответствии с законодательными актами;
- в соответствии с международными договорами РБ может предусматриваться освобождение ввозимого технологического оборудования по производству либо приему, преобразованию, аккумулированию, передаче электрической энергии из ВИЭ, от уплаты таможенных пошлин.

Наступил новый этап осуществления государственной политики в сфере энергосбережения, направленный на оптимизацию структуры топливно-энергетического баланса и модернизацию экономики. Стратегической целью к 2015 г. является снижение энергоемкости ВВП Беларуси на 50% к уровню 2005 г. и увеличение доли местных и возобновляемых источников энергии в балансе котельно-печного топлива [7].

Важным направлением энергетической стратегии Республики Беларусь в предстоящие годы станет комплексное развитие местных и возобновляемых энергоисточников. Принят закон РБ «О возобновляемых источниках энергии» от 27.12.2010. Разрабатывается вторичное законодательство. Осуществляется Национальная программа развития местных и возобновляемых энергоисточников на 2011-2015 гг.

Список использованных ресурсов

1. Министерство экономики Республики Беларусь / Макроиндикаторы – [Электронный ресурс]- Режим доступа: <http://www.economy.gov.by> – Дата доступа: 20.03.2014.
2. Министерство энергетики Республики Беларусь / Энергетика в цифрах - [Электронный ресурс]- Режим доступа: <http://www.minenergo.gov.by> – Дата доступа: 20.03.2014.
3. Министерство архитектуры и строительства Республики Беларусь / Энергоэффективность - [Электронный ресурс]- Режим доступа: <http://www.mas.by/ru/energoeffektivnost/> – Дата доступа: 20.03.2014.
4. Министерство промышленности Республики Беларусь / Перечень проектов по созданию производств инновационной продукции по Министерству промышленности - [Электронный ресурс]- Режим доступа: http://www.minprom.gov.by/invest_predlozheniya – Дата доступа: 20.03.2014
5. Министерство транспорта и коммуникаций Республики Беларусь / Итоги выполнения Программы инновационного развития Министерства транспорта и коммуникаций Республики Беларусь за 2013 г. - [Электронный ресурс]- Режим доступа: http://mintrans.gov.by/rus/activity/scienceandprom/itogi_inovaci/ – Дата доступа: 20.03.2014.
6. Департамент по энергоэффективности Государственного комитета по стандартизации Республики Беларусь / Реализация программ энергосбережения - [Электронный ресурс]- Режим доступа: <http://energoeffekt.gov.by/statistics.html> – Дата доступа: 20.03.2014.

7. Представительство Европейского Союза в Беларуси / Нацыянальная індикатыўная праграма на 2012-2013 гг. - [Электронный ресурс]- Режим доступа: http://eeas.europa.eu/delegations/belarus/projects/overview/index_be.htm – Дата доступа: 20.03.2014.

8. Офис Всемирного Банка в Республике Беларусь / Энергосбережение по-европейски. - [Электронный ресурс]- Режим доступа: http://beleuroregion.by/index.php?option=com_content&view=article&id=232%3A2011-01-20-07-59-55&catid=44%3A2010-08-10-11-58-05&Itemid=59&lang=ru – Дата доступа: 20.03.2014.

References

1. Ministerstvo ekonomiki Respubliki Belarus' / Makroindikator. : <http://www.economy.gov.by>.
2. Ministerstvo energetiki Respubliki Belarus' / Energetika v tsifrakh. : <http://www.minenergo.gov.by>
3. Ministerstvo arkhitektury i stroitel'stva Respubliki Belarus' / Energoeffektivnost' : <http://www.mas.by/ru/energoeffektivnost/>
4. Ministerstvo promyshlennosti Respubliki Belarus' / Perechen' proektov po sozdaniyu proizvodstv innovatsionnoy produktsii po Ministerstvu promyshlennosti. : http://www.minprom.gov.by/invest_predlozheniya
5. Ministerstvo transporta i kommunikatsiy Respubliki Belarus' / Itogi vypolneniya Programmy innovatsionnogo razvitiya Ministerstva transporta i kommunikatsiy Respubliki Belarus' za 2013 g. : http://mintrans.gov.by/rus/activity/scienceandprom/itogi_inovaci/
6. Departament po energoeffektivnosti Gosudarstvennogo komiteta po standartizatsii Respubliki Belarus' / Realizatsiya programm energosberezheniya -: <http://energoeffekt.gov.by/statistics.html>
7. Predstavitel'stvo Evropeyskogo Soyuza v Belarusi/ Natsyonal'naya indykatyvnaya pragrama na 2012-2013 gg. : http://eeas.europa.eu/delegations/belarus/projects/overview/index_be.htm
8. Ofis Vsemirnogo Banka v Respublike Belarus' / Energosberezhenie po-evropeyski. : http://beleuroregion.by/index.php?option=com_content&view=article&id=232%3A2011-01-20-07-59-55&catid=44%3A2010-08-10-11-58-05&Itemid=59&lang=ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Камоцкая Наталья Ивановна, доцент кафедры финансов,
Учреждение образования Федерации профсоюзов Беларуси «Международный университет «МИТСО».
Республика Беларусь, г. Минск, ул. Казинца 21/3
kamozkaya@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kamotskaya Natalia Ivanovna, associate professor of the department of finance.
Establishment of formation of Federation of labor unions of Belarus «International university «MITSO»
Republic of Belarus, Minsk, str. Kazinca 21/3.
kamozkaya@mail.ru

УДК 330.1: 658.5

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ПРИСКОРЕННЯ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

**Карпов В.М.,
Никифоров О.И.**

У статті на основі дослідження запропонованих підходів та їх адаптації в практичному напрямку розглянуто організаційно-технологічний підхід до прискорення перевезень вантажів та пасажирів, запропонований Н. Богомолвою, який став основою практичних розрахунків впливу залізничних перевезень на ефективність перевізного процесу та розробки напрямів його модернізації. Розглянуто концепцію організаційно-технологічного підходу, що складається з узгодженості технічного, технологічного та організаційно-економічного блоків. Узагальнено весь діапазон швидкостей, що вимірюються на залізничному транспорті: від конструкційної швидкості, реалізувати яку потенційно дозволяє конструкція інфраструктури та наявний рухомий склад, до фактично досягнутих швидкостей доставки вантажів від міста відправлення до місця призначення. Здійснено розрахунки перевезення вантажів у розрізі всього діапазону швидкостей на основі статистичної звітності «Укрзалізниці» та Південно-західної залізниці. Розрахунки свідчать, що збільшення швидкості руху вантажних перевезень на 1 км/год. за рік дасть змогу: збільшити вантажообіг на 192,4 тис.т км; знизити експлуатаційні витрати за рахунок зниження часу перебування рухомого складу в русі на 192,2 млн.грн.; знизити потреби в локомотивах на 94 од. Для реалізації організаційно-технологічного підходу до прискорення швидкості вантажних перевезень на залізничному транспорті України необхідна модернізація наступних процесів: транспортної логістики, яка пов'язує усі під процеси у єдиний безперервний процес, управління яким має здійснюватись на основі автоматизованих систем; операцій з рухомим складом, що простіше, шляхом впровадження інновацій і технологічних рішень направлених на концентрацію перевезень вантажів, об'єднання технічних та комерційних операцій з відповідними змінами технологічної та нормативної бази; внутрішньостанційної логістики та систем управління станційною діяльністю.

Ключові слова: організаційно-технологічний підхід, прискорення перевезень, залізничний транспорт, економічний ефект.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УСКОРЕНИЯ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫХ ПЕРЕВОЗОК

**Карпов В.М.,
Никифоров Е.И.**

В статье на основе исследования предложенных подходов и их адаптации в практическом направлении рассмотрен организационно-технологический подход к ускорению перевозок грузов и пассажиров, предложенный Н. Богомолвой, который стал основой практических расчетов влияния железнодорожных перевозок на эффективность перевозочного процесса и разработки направлений его модернизации. Рассмотрена концепция организационно-технологического подхода, который состоит из согласованных технического, технологического и организационно-экономического блоков. Сделан обзор всего диапазона скоростей, измеряемых на железнодорожном транспорте: от конструкционной скорости, реализовать которую потенциально позволяет конструкция инфраструктуры и имеющийся подвижной состав, до фактически достигнутых скоростей доставки грузов от места отправления до места назначения. Осуществлены

расчеты перевозки грузов в разрезе всего диапазона скоростей на основе статистической отчетности «Укрзалізниця» и Юго-Западной железной дороги. Расчеты показывают, что увеличение скорости движения грузовых поездов на 1 км / час. за год позволит увеличить грузооборот на 192,4 тыс. т км; снизить эксплуатационные расходы за счет снижения времени пребывания подвижного состава в движении на 192,2 млн.грн.; снизить потребности в локомотивах на 94 ед. Для реализации организационно-технологического подхода к ускорению скорости грузовых перевозок на железнодорожном транспорте Украины необходима модернизация следующих процессов: транспортной логистики, которая связывает все под процессы в единый непрерывный процесс, управление которым должно осуществляться на основе автоматизированных систем; операций с подвижным составом, который простаивает, путем внедрения инноваций и технологических решений направленных на концентрацию перевозок грузов, объединения технических и коммерческих операций с соответствующими изменениями технологической и нормативной базы; внутривокзальной логистики и систем управления деятельностью станций.

Ключевые слова: организационно-технологический подход, ускорение перевозок, железнодорожный транспорт, экономический эффект.

THEORETICAL AND PRACTICAL BASES OF ACCELERATION OF RAIL TRANSPORTATION

Karpov V.
Nykyforuk E.

On the basis of studies of the proposed approaches and their adaptation in the direction it was considered practical organizational and technological approach to speeding up freight and passenger, which was proposed by N. Bogomolova, which became the basis for practical calculations of influence on the efficiency of rail transportation process and the development direction of its modernization. The concept of organizational and technological approach consists of coordinated technical, technological, organizational and economic blocs. An overview of the entire range of speeds measured in rail transport: from design speed, realize that potentially allows the construction of infrastructure and rolling stock available to actually reach speeds to real speed of transport of freights from origin to destination. Calculations was carried cargo sectional speed based on statistical reporting "Ukrzaliznytsya" and South-Western Railway. Calculations show that the increased speed of freight traffic on the 1 km / h. for the year will increase freight turnover by 192.4 tonnes km; reduce operating costs by reducing the residence time of the rolling stock in motion to 192.2 mln., reduce the need for locomotives to 94 units. To implement the organizational and technological approach to accelerating the speed of freight traffic on the railway transport of Ukraine it needed upgrading of the following processes: transport logistics, which binds all processes in a single continuous process, which is administered should be based on automated systems; operations with rolling stock that is idle through innovation and technological solutions aimed at the concentration of freight, combining technical and commercial operations with the corresponding changes of technological and regulatory framework; intralogistics management and system of activities of stations.

Key words: organizational and technological approach, the acceleration of transport, railway transport, economic effect.

Успішність модернізації інфраструктурних систем залежить від визначеного методологічного підходу щодо інноваційного оновлення їх складових як функціонально цілісних техніко-технологічних та організаційно-економічних комплексів. З одного боку масштабність інфраструктурних систем потребує необхідності урахування організаційно-економічних питань, що пов'язані з модернізацією інфраструктурного технологічного комплексу, з іншого, його модернізація – це перехід на новітні технології шляхом оновлення як правило всіх складових цих величезних систем. Недотримання цих умов призводить, як правило, до не спроможності забезпечити отримання ефекту від оновлення всіх складових інфраструктурних систем.

Рішення проблеми організаційно-економічної та техніко-технологічної модернізації вимагає поступової реалізації комплексу заходів шляхом поетапного здійснення модернізації інфраструктурних систем функціонально цілісними взаємопов'язаними блоками. Поблочне здійснення проекту модернізації інфраструктурної системи дозволяє забезпечити поступове нарощування інфраструктурного потенціалу і результативності інфраструктурного сектору. При цьому розуміється, що повний системний ефект буде досягатися в результаті повного завершення модернізації інфраструктурної системи в цілому. Основні положення викладеного підходу детальніше розглянуто на прикладі залізничного транспорту.

Сучасні реалії потребують відповідності системи управління підприємствами залізничного транспорту та його послугами вимогам ринку та клієнтури. Задля гідної протидії конкурентному тиску зі сторони інших транспортних галузей та іноземних перевізників транспортного обслуговування необхідно постійно працювати над підвищенням якості всього спектру робіт і послуг залізничного транспорту. Для транспортних підприємств залізничного транспорту, в першу чергу, це характеризується швидкістю, вчасністю, мобільністю та прийнятною ціною доставки. Одним з факторів забезпечення цих параметрів є впровадження та активне використання інновацій. При цьому інноваційність має спиратись на науково-обґрунтовані підходи, основу яких становлять організаційно-технологічні аспекти взаємодії чинників складної системи доставки.

Незважаючи на актуальність та необхідність вирішення цих вимог залишається коло не вирішених питань, викликаних організаційним та техніко-технологічним станом залізничного транспорту. Невідповідність якості послуг залізничного транспорту зростаючими споживчим вимогам та міжнародним стандартам призводить до зниження користування залізничним транспортом з боку іноземних перевізників, які обирають більш привабливі за часом та ціною маршрути транспортування. Комерційна швидкість доставки вантажів залізницями України майже в 2 рази нижча, ніж у розвинених країнах світу. Значне відставання має місце в упровадженні інтермодальних, логістичних та інформаційних технологій, комплексності й сервісу при наданні послуг.

Таким чином, серед множини проблем, що супроводжують розвиток залізничного транспорту, важливою є створення та реалізація нових підходів до формування дієвого механізму прискорення доставки вантажів і пасажирів. Саме тому метою статті є дослідження теоретичних та практичних основ прискорення, що обґрунтовують сутність транспортних процесів та являються підґрунтям переходу від теорії до практики.

Розробці теоретичних та практичних основ прискорення присвячено доволі велика кількість досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених й спеціалістів: А. Абрамова, М. Бадридзе, Ю. Бараша, Н. Богомолі, Б. Волкова, В. Габа, Г. Коржа, Й. Кранца, Ю. Кулаєва, О. Кривошкіна, Г. Ейтутіса [2], Д. Мачерета, Б. Лапідуса [3], Ю. Пашенка, Є. Сича, Н. Терешоїної [4], Ю. Цветова та ін.

Теоретико-методологічні розробки з означених питань доволі повно сформували уявлення щодо умов та принципів прискорення залізничних перевезень, однак, не дали ґрунтовної відповіді на практичні питання впливу прискорення на ефективність транспортних перевезень. Виходячи з цього, в статті на основі дослідження запропонованих підходів та їх адаптації в практичному напрямку запропоновано організаційно-технологічний підхід, який став основою практичних розрахунків впливу залізничних перевезень на ефективність перевізного процесу та розробки напрямів його модернізації.

Розробка концепції організаційно-технологічного підходу базується на обґрунтуванні комплексного прискорення залізничних перевезень, ефективна реалізація якої визначається відповідністю та узгодженістю поставленої мети, завдань, методів та засобів для її впровадження. Запропонована концепція передбачає врахування сукупності управлінсько-економічних та техніко-технологічних факторів та подальшу розробку механізмів забезпечення прискорення доставки вантажів та пасажирів.

В основу формування даної концепції та основних положень її реалізації покладені об'єктивні закони та закономірності розвитку науки та техніки, дослідження з проблем модернізації інфраструктурних систем, досвід вітчизняних та зарубіжних транспортних підприємств з організації та комплексного забезпечення прискорення доставки вантажів і пасажирів тощо [1].

Економічні закони, що об'єктивно відображають існуючі зв'язки економічних явищ в будь-яких сферах діяльності, являються базою побудови системи виробничих відносин, в тому числі і відносин учасників транспортних процесів.

Вирішення проблем комплексного забезпечення прискорення призводить до врахування чисельних технічних, організаційних, економічних та соціальних факторів, що впливають на процес модернізації, а також ряд протиріч, які одночасно і обмежують, і стимулюють дані процеси. Саме останні в силу своєї неоднозначності потребують більш детального аналізу.

Процес прискорення руху транспорту підпорядковується діалектичним законам єдності та боротьби протилежностей, взаємозв'язку та взаємообумовленості. І в цьому сенсі протиріччя є відправним моментом забезпечення прискорення доставки вантажів і пасажирів, його рушійною силою; встановлення, аналіз та вироблення шляхів подолання протиріч являються однією з найважливіших задач забезпечення розвитку транспорту.

Протиріччя породжуються як невідповідностями внутрішньої структури транспортної системи (застарілість техніки, технології, методів управління, що в цілому призводить до виробництва транспортних послуг, що не відповідають вимогам клієнтів), так і особливостями розвитку зовнішнього середовища (кризові процеси, сповільнення темпів макроекономічного розвитку, низька платоспроможність тощо). Уникнення протиріч носить різноплановий характер, проте завжди потребує ґрунтовної теоретичної основи. У зв'язку з цим пропонуємо вирішення цих проблем на основі реалізації організаційно-технологічного підходу до процесу прискорення доставки вантажів і пасажирів, яка базується на подоланні наявних протиріч.

Організаційно-технологічний підхід полягає у представленні доставки вантажів (пасажирів) у вигляді сукупності взаємопов'язаних блоків інноваційного характеру, кожен з яких спрямований на зменшення загальної тривалості єдиного технологічного процесу переміщення предмету праці (вантажу чи пасажирів) з пункту відправлення до пункту призначення.

Загалом у вигляді блоку представляється будь-яка складова частина (елемент, операція) процесу транспортування та супутніх послуг, що орієнтована на досягнення прискорення доставки в цілому, наприклад, у вигляді окремого блоку можна розглядати процес навантаження чи розвантаження. Розрахунки впливу елементів, операцій на процес прискорення доставки вантажів наведений нижче.

Схематично організаційно-технологічний підхід до процесу прискорення доставки вантажів та основних засад його впровадження на залізничному транспорті представлені на рисунку 1.

У цілому організаційно-технологічний підхід акцентує увагу на результатах процесу прискорення швидкості доставки, її якісних характеристиках та представляє собою систему механізмів для підвищення якісних та кількісних показників доставки (швидко, вчасно та точно в строк) у відповідності до потреб ринку та клієнтури. Підхід забезпечує інноваційну спрямованість модернізації процесу доставки та формування конкурентоспроможності транспортних послуг шляхом оптимізації всього процесу прискорення швидкості перевезень вантажів.

Задля більш глибокого з'ясування сутності організаційно-технологічного підходу та обґрунтування доцільності її застосування в організації та забезпеченні прискорення доставки вантажів і пасажирів на залізничному транспорті розглянемо «швидкість» як основний параметр, що впливає на ефективну діяльність залізничного транспорту.

Рисунок 1. Концепція організаційно-технологічного підходу до процесу прискорення доставки вантажів і пасажирів залізничним транспортом

Джерело: Богомолова Н. І. Організаційно-економічні основи прискорення залізничних перевезень: [монографія] / Н. І. Богомолова. – Ніжин: Тов. «Видавництво Аспект-Поліграф», 2009. – С. 74.

Виходячи з цього в дослідженні акцентована увага на можливості прискорення вантажних перевезень вітчизняним залізничним транспортом на основі модернізації організаційно-технологічних процесів взаємодії чинників системи доставки товарів до споживача.

Такий підхід є підґрунтям комплексного прискорення швидкості залізничних перевезень, відповідності та узгодженості поставленої мети, завдань та засобів для її впровадження.

Для реалізації такого підходу, перш за все необхідно розглянути весь діапазон швидкостей вимірюваних на залізничному транспорті: від конструкційної швидкості, реалізувати яку потенційно дозволяє конструкція інфраструктури та наявний рухомий склад, до фактично досягнутих швидкостей доставки вантажів від міста відправлення до місця призначення.

У діапазон вимірювання швидкостей входять[4]:

Конструкційна швидкість – максимальна швидкість, яку потенційно можуть дозволити конструкції технічних засобів - рухомого складу та інфраструктури. Конструкційна швидкість рухомого складу становить 100-120 км/год., інфраструктури – 80-90 км/год.

Допустима швидкість – швидкість проходження поїздів з урахуванням стану технічних засобів. Допустима швидкість руху поїздів – 80 км/год., інфраструктури – більш 70 км/год.

Ходова швидкість – середня швидкість при безупинному русі поїзда по ділянці без урахування зупинки поїзда та часу, витраченого на цих зупинках на розгін та гальмування.

Технічна швидкість – середня швидкість руху при безупинному русі поїзду по ділянці але з урахуванням фактично втраченого часу на розгін та гальмування без урахування зупинок на проміжних станціях.

Дільнична швидкість – середня швидкість руху поїзда на ділянці з урахуванням часу знаходження поїзда на проміжних та роздільних станціях та світлофорах.

Маршрутна швидкість – середня швидкість руху на маршруті від станції формування до станції розформування, з урахуванням часу простою на технічних станціях.

Швидкість доставки вантажів – середня швидкість переміщення вантажів від моменту приймання його дорогою до моменту передачі його вантажоотримувачу.

До розрахунку швидкості доставки вантажів входять час оформлення, прийняття та передачі вантажів, завантаження та розвантаження, перебування в дорозі. Середня швидкість доставки вантажів не перевищує 10-15 км/год.

Діапазон швидкостей вимірюваних на залізничному транспорті України та особливості їх розрахунку надані в табл. 1.

Для вирішення проблеми прискорення швидкості руху та визначення напрямів модернізації зроблені розрахунки перевезення вантажів у розрізі всього діапазону швидкостей. *Розрахунки здійснені на основі статистичної звітності «Укрзалізниці» та Південно-західної залізниці.*

Конструкційна швидкість рухомого складу становить 100-120 км/год., інфраструктури – 80-90 км/год.

Таблиця 1. Діапазон швидкостей вимірюваних на залізничному транспорті України

Вид швидкості	Особливості розрахунку швидкостей	Коефіцієнт співвідношення між швидкостями (середнє)	Відмінність швидкостей від конструкційної (рази)
Конструкційна	Враховуються конструкційні обмеження рухомого складу та інфраструктури	1,0	-
Допустима	Обмеження швидкості з урахуванням стану технічних засобів	0,73	1,4
Ходова	Не враховується час зупинок на гальмування та розгін	0,52	1,9
Технічна	Враховується фактично втрачений час на гальмування та розгін без урахування зупинок на проміжних станціях	0,45	2,2
Дільнична	Враховується час перебування поїздів на проміжних станціях зупинок на світлофорах	0,36	2,7
Маршрутна	Враховується час знаходження поїзда від станції формування до станції розформування з урахуванням часу на технічних станціях	0,27	3,7
Швидкість доставки вантажів	Враховується час від моменту приймання перевізником вантажу до моменту передачі його отримувачем	0,12	8,3

Джерело: складено авторами.

Допустима швидкість з урахуванням стану технічних засобів та інфраструктури рухомого складу – 80 км/год., інфраструктури – 70-80 км/год.

Розрахунки виконані на прикладі умовної залізничної ділянки протяжністю 100 км.

Ходова швидкість

$$V_x = \frac{L_d}{t_d - t_3} = \frac{100 \text{ км}}{2,0 - 0,25} = 55 \text{ км/год}$$

де V_x – середня ходова швидкість, км/год.;

L_d – довжина ділянки, км;

t_d – час руху по ділянці, год.;

t_3 – час зупинок на ділянці, год.

Технічна швидкість

$$V_T = \frac{L_d}{t_x + t_3} = \frac{100 \text{ км}}{1,75 + 0,25} = 50 \text{ км/год}$$

де V_T – середня технічна швидкість, км/год.;

t_x – час руху по ділянці з ходовою швидкістю, год.;

t_3 – час зупинок на ділянці, год.

Дільнична швидкість

$$V_d = \frac{L\delta}{t_x + t_z + t_{cm}} = \frac{100 \text{ км}}{1,75 + 0,25 + 0,45} = 40,8 \text{ км/год}$$

де $t_{ст}$ – час зупинок на проміжних, роздільних станціях та світлофорах, год.

Маршрутна швидкість

$$V_M = \frac{L\delta}{t_x + t_\delta + t_{cm} + t_m} = \frac{100 \text{ км}}{1,75 + 0,25 + 0,45 + 0,75} = 31,2 \text{ км/год}$$

де V_M – маршрутна швидкість, км/год.;

t_δ – час простою на технічних станціях, год.

Швидкість доставки вантажів $V_{дв}$ не перевищує 10-15 км/год.

Діапазон швидкостей в кількісному виразі представлено на рис.2. Наведені в рис. 2. кількісні показники у всіх діапазонах швидкості дають змогу визначити зони найбільших втрат швидкості та на цій основі розробити модернізаційні заходи щодо їх скорочення.

Для цього можна скористатися показником загальної швидкісної ефективності, запропонованого в дослідженні [3].

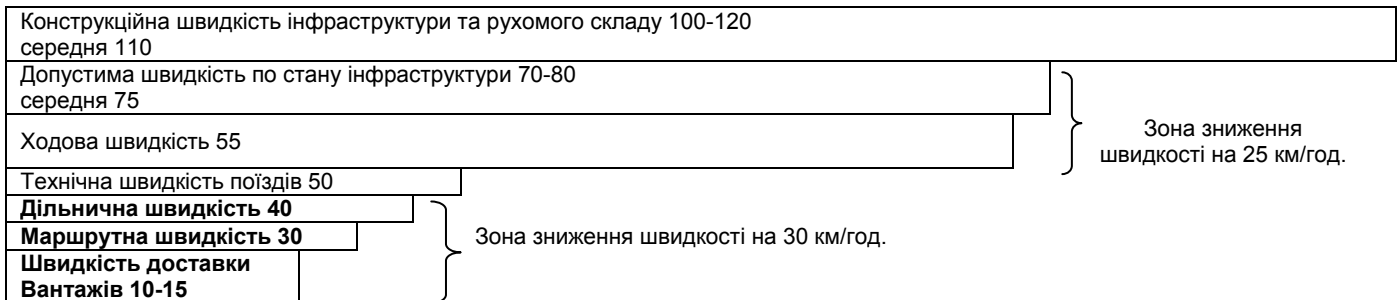

Рисунок 2. Діапазон швидкостей залізничного транспорту

Показник (коефіцієнт) загальної швидкісної ефективності залізничного сполучення визначається як відношення середньої реалізуємої швидкості доставки вантажів до максимальної швидкості, допустимої конструкціями інфраструктури та рухомого складу. Конструкційна швидкість інфраструктури та рухомого складу приймається за 1. На основі розрахунків показників швидкісної ефективності визначено, що найбільшими зонами втрати швидкості є розриви:

- між технічною швидкістю вантажних поїздів та допустимою швидкістю їх руху по стану інфраструктури (різниця між цими швидкостями становить 25 км/год.);
- між швидкістю доставки вантажів та дільничною швидкістю (різниця співвідношення становить 30 км/год.).

Аналізуючи розрив між швидкістю вантажних перевезень, допустимою по стану інфраструктури та технічною необхідно приймати до уваги ще одну швидкість, що є проміжною між ними, а саме ходову.

Розриви між ходовою та технічною швидкостями обумовлені тим, що технічна швидкість, на відміну від ходової, враховує час на розгін та гальмування при зупинках. Крім того, при обчисленні технічної швидкості враховується тривалість стоянок поїздів на перегонах за будь-яких причин (несправність локомотивного вагона, зупинки поїзда при закритому світлофорі) і відповідно час на розгін і уповільнення при цих зупинках. *Все це можна віднести до факторів ненадійності технічних засобів і збоїв у технологічному процесі перевезень.*

Досі йшлося про уповільнення зниження швидкості без переривання процесу руху. У подальшому всі втрати швидкості будуть пов'язані з факторами зупинок та простоями рухомого складу. Для цього зроблено аналіз розривів між технічною та дільничною швидкостями вантажних поїздів. За нашими розрахунками розрив становить біля 25% та обумовлений простоями поїздів на проміжних станціях.

Таким чином, скорочення співвідношення технічної та дільничної швидкостей можна вважати одним з важливіших напрямів модернізаційних перетворень на шляху прискорення швидкості вантажних перевезень. Серед всього діапазону швидкостей максимальний розрив між дільничною швидкістю вантажних поїздів та швидкістю доставки вантажів. Цей розрив становить близько 30 км на годину та пов'язаний з простоем завантажених вагонів на вантажних та технічних станціях.

Визначення резервів скорочення часу простою вагонів на станціях відправлення базується на укрупненому по елементному аналізі технічного процесу завантаження та відправлення вантажних поїздів. Простий вагонів з вантажем обумовлено виконанням наступних операцій [5]:

- знаходження вантажів у рухомому складі за час його завантаження;
- прибирання вагонів з місця завантаження;
- формування і відправлення поїзда.

При цьому мають такі резерви скорочення часу простою як:

- прискорення процесу безпосереднього завантаження вагону за рахунок удосконалення техніки і технології вантажної роботи, а також конструкцій самого вагону;
- прискорення процесу маневрової роботи;
- скорочення міжопераційних простоїв;
- зниження часу на формування поїзда;
- мінімізація часу простою сформованого складу в очікуванні відправлення.

Простий вагонів з вантажем на станції призначення складається з елементів процесу:

- операцій з прийняття поїзда;
- розформування поїзда;
- подача вагонів під вивантаження;
- знаходження вантажу в рухомому складі під час його вивантаження.

Резерви скорочення часу простоїв вагонів при розвантажуванні полягають в основному у прискоренні технологічних процесів обробки вантажів, а саме:

- прискоренні маневрових операцій та праці вантажних станцій;
- ліквідації міжопераційних простоїв і прискоренні розвантаження з вагона.

Таким чином, виходячи з аналізу всього діапазону швидкостей, виділені основні чинники негативного впливу на швидкість перевезень вантажів залізничним транспортом. В укрупненому вигляді чинники зменшення швидкості вантажних перевезень формуються за рахунок:

- міжопераційних простоїв та позапланових зупинок в русі;
- низького рівня виконання технічних та технологічних операцій під час простою рухомого складу та відсутності заміни їх на операції, які здійснюються під час руху;
- нерациональних переміщень завантаженого рухомого складу та недосконалості технологічно необхідних станційних переміщень.

У результаті аналізу діапазону швидкостей та чинників впливу на її зниження зроблено висновок, що основою подолання падіння швидкості є технічна узгодженість на основі застосування єдиної технології перевезень, мінімізації втрат часу на усіх етапах перевезення вантажів. Єдність технологічного процесу базується на безперечному виконанні окремих операцій транспортного процесу, порушення виконання будь-якої з операцій відбивається на загальному часі виконання транспортування вантажів.

Подальші розрахунки показують підвищення ефективності вантажних перевезень за умови прискорення дільничної швидкості руху вантажних перевезень на 1 км/год.

Вихідні дані для розрахунків були наступними:

1. Середньодобовий пробіг локомотива (Спр.л.) - 557 км
2. Середня дільнична швидкість (С.д.ш.) - 47,2 км/год.
3. Час перебування локомотива в русі (Ч.р.) - 11,8 год.
4. Середньодобова продуктивність (С.п.п.) - 2042 тис.т км.

Якщо дільничну швидкість 47,2 км/год. прийняти за V_1 , то при підвищенні дільничної швидкості на 1 км/год., V_2 буде дорівнювати 48,2 км/год., й середньодобовий пробіг за цих умов дорівнюватиме:

$$C_{2\text{ пр.л.}} = V_2 \times \text{Ч.р} = 48,2 \text{ км/год.} \times 11,8 \text{ год.} = 569 \text{ км.}$$

Приріст середньодобового пробігу локомотиву ($\Delta \text{С.д.л.}$) дорівнюватиме:

$$\Delta \text{С.пр.л.} = C_{2\text{ пр.л.}} - C_{1\text{ пр.л.}} = 569 \text{ км} - 557 \text{ км} = 12 \text{ км}$$

При середній вазі вантажного проїзду (Св.п.) - 3400 т. та дільничній швидкості 47 км/год. вантажопробіг становитиме:

$$\text{Вантажопробіг } (B_o^1) = 3400 \text{ т} \times 47 \text{ км/год.} = 159800 \text{ т км/год.}$$

При дільничній швидкості 48 км/год. вантажопробіг становитиме:

$$\text{Вантажопробіг } (B_o^2) = 3400 \text{ т} \times 48 \text{ км/год.} = 163200 \text{ т км/год.}$$

Приріст вантажопробігу (ΔB_o) при підвищенні дільничної швидкості на 1 км/год. буде дорівнювати:

$$\Delta B_o = B_o^2 - B_o^1 = 163200 \text{ т км/год.} - 159800 \text{ т км/год.} = 3400 \text{ т км/год.}$$

де ΔB_o - приріст вантажопробігу;

B_o^1 - вантажопробіг при швидкості V_1 ;

B_o^2 - вантажопробіг при швидкості V_2 .

Скорочення часу перебування локомотива в русі (Δt_p) за рахунок підвищення швидкості становить 15 хвилин на добу, за які локомотив долає 12 км шляху та збільшує вантажопробіг ($\Delta B_{\text{пр.}}$) на 850 т-км.

Виходячи з того, що середньорічна чисельність локомотивів, що експлуатуються протягом доби становить 620 од. (Ср.ч.л.), то в середньому за добу вантажопробіг ($\Delta B_{\text{в.д.}}$) збільшиться:

$$\Delta B_{\text{в.д.}} = \text{Ср.ч.л} \times \Delta B_{\text{пр.}} = 620 \text{ од.} \times 850 \text{ т-км} = 527 \text{ тис.т-км}$$

За рік приріст вантажопробігу ($\Delta B_{\text{в.р.}}$) при тій же чисельності локомотивів становитиме:

$$\Delta B_{\text{в.р.}} = \Delta B_{\text{в.д.}} \times 365 = 527 \text{ тис.т км} \times 365 \text{ днів} = 192355 \text{ тис. т км}$$

Підвищення вантажопробігу дає змогу скоротити потребу (Ск.п.) в рухомому складі на 94 умовних одиниці в рік:

$$C_{\text{к.п.}} = \Delta B_{\text{в.р.}} : C_{\text{р.с.л.}} = 192355 \text{ тис.т км} : 2042 \text{ тис.т км} = 94 \text{ од.}$$

Річна економія часу на перебування локомотива в русі ($E_{\text{р.ч.}}$) розраховується шляхом добутку Δt_p на середньорічну кількість днів експлуатації локомотива ($C_{\text{р.с.л.}}$) яка становить 220 днів:

$$E_{\text{р.ч.}} = \Delta t_p \times C_{\text{р.с.л.}} = 15 \text{ хв.} \times 220 \text{ днів} = 3300 \text{ хв./днів.} = 55 \text{ год.}$$

Середні витрати на 1 поїздо-годину перебування локомотиву в русі

($C_{\text{в.л.р.}}$) становлять 5630 грн. [3].

Річний економічний ефект ($E_{\text{р.е.}}$) від підвищення дільничної швидкості 1 локомотива:

$$E_{\text{р.е.}} = E_{\text{р.ч.}} \times C_{\text{в.л.р.}} = 55 \text{ год.} \times 5630 \text{ грн./год.} = 310 \text{ тис.грн.}$$

Середньорічна чисельність локомотива, що експлуатуються протягом доби ($C_{\text{р.ч.л.}}$) становить 620 од.

Тоді, загальний річний економічний ефект ($E_{\text{з.р.}}$) буде становити:

$$E_{\text{з.р.}} = E_{\text{р.е.}} \times C_{\text{р.ч.л.}} = 310 \text{ тис.грн.} \times 620 \text{ од.} = 192,2 \text{ млн.грн.}$$

Висновки.

1. Таким чином розрахунки свідчать, що збільшення швидкості руху вантажних перевезень на 1 км/год. за рік дасть змогу:

- збільшити вантажопробіг на 192,4 тис.т км;
- знизити потреби в локомотивах на 94 од.

- знизити експлуатаційні витрати за рахунок зниження часу перебування рухомого складу та отримати загальний річний економічний ефект у 192,2 млн.грн.

2. Для реалізації концепції прискорення швидкості вантажних перевезень на залізничному транспорті України необхідна модернізація наступних процесів:

- транспортної логістики, яка пов'язує усі під процеси у єдиний безперервний процес, управління яким має здійснюватись на основі автоматизованих систем;
- операцій з рухомим складом, що простоює, шляхом впровадження інновацій і технологічних рішень направлених на концентрацію перевезень вантажів, об'єднання технічних та комерційних операцій з відповідними змінами технологічної та нормативної бази;
- внутрішньостанційної логістики та систем управління станційною діяльністю.

3. Дослідження можливостей прискорення швидкості вантажних перевезень дозволяє зробити висновок, що для досягнення цієї мети необхідно мінімізувати нерациональні простої усіх діапазонів швидкостей руху вантажів. Ця проблема має системний характер і може бути вирішена послідовною модернізацією всіх складових процесу прискорення залізничних вантажних перевезень.

Список використаних джерел

1. Богомолова Н.І. Організаційно-економічні основи прискорення залізничних перевезень: [монографія] / Н.І. Богомолова. – Ніжин : Тов. «Видавництво Аспект-Поліграф», 2009. – 240 с.
2. Кривописин О.М., Ейтутіс Г.Д. Господарська діяльність залізниці: історія, сьогодення, перспективи розвитку: [монографія] / О.М. Кривописин, Г.Д. Ейтутіс. – Ніжин, ТОВ «Видавництво Аспект-Поліграф», 2011. – 247 с.
3. Лapidус Б.М., Мачерет Д.А. О повышении скоростной эффективности железнодорожного транспорта / Лapidус Б.М., Мачерет Д.А. // Экономика железнодорожного транспорта. – 2012. - №7. – С. 11-20.
4. Экономика железнодорожного транспорта: уч. для вузов ж-д транспорта / Под ред. Н.П. Терёшиной, Б.М. Лapidуса, М.Ф. Трихункова. – М. : УМЦ ЖДТ, 2006.
5. Мачерет Д. А. Экономические методы управления производственными ресурсами и работой железнодорожного транспорта. / Д. А. Мачерет. – М.: МИИТ, 2000. – 146 с.

References

1. Bogomolova N.I. Organizatsiyno-ekonomichni osnovy priskorennya zaliznichnih perevezen [monografiya]. Nizhin : "Aspect-Vidavnistvo Poligraf", 2009. 240.
2. Krivopishin O. Eytutis G. Gospodarska diyalnist zaliznitsi: Istoria, sogoennya, perpectivy rozvitku [monografiya]. Nizhin, TOV "Vidavnistvo Aspect Poligraf", 2011. 247 c.
3. Lapidus B., Macheret D. O povyshenii skorosnoy effektivnosti zheleznodorozhnogo transporta // Economy rail. 2012. № 7. p. 11-20.
4. Economics of rail transport : uch. for universities train transport / N.P. Tereshin, B.M. Lapidus, M.F. Trihunkova. M. : UMC ZhDT. 2006 .
5. Macheret D. Economic methods of management of productive resources and the work of the railway transport. M. : Engineering, 2000. 146 p.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Никифорук Олена Ігорівна, кандидат економічних наук, с.н.с., завідувач відділу розвитку виробничої інфраструктури
ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України»
04212, Київ, З.Гайдай 9/8, кв.54.
elena.nikiforuk@gmail.com

Карпов Валерій Михайлович, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України»
03186, Київ, вул. Антонова, б.2/32 корп.3 кв.44

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Никифорук Елена Игоревна, кандидат экономических наук,
с.н.с., зав. отделом развития производственной инфраструктуры
ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»
04212, Киев, З.Гайдай 9/8, кв.54.
elena.nikiforuk@gmail.com

Карпов Валерий Михайлович, кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник
ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»
03186, Киев, вул. Антонова, б.2/32 корп.3 кв.44

DATA ABOUT THE AUTHORS

Nykyforuk Elena, Phd in Economics, Head of department of development of infrastructure
Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine
04212, Kyiv, Z.Gayday 9/8, ap.54.
elena.nikiforuk@gmail.com

Karpov Valery, Phd in economics, Leading Researcher
Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine
03186, Kiev, vul. Antonovala, b.2/32 korp.3 kv.44

УДК 331.45

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ СРЕДСТВ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ

Кляуззе В.П.

Статья посвящена вопросам обеспечения средствами индивидуальной защиты.

Цель: Исследовать проблемы обеспечения работников средствами индивидуальной защиты.

Методология: В статье анализируются основные экономические показатели, характеризующие данную сферу управления охраной труда. Используются математические методы анализа и обработки данных.

Результаты работы: Рассмотрены общие проблемы организации предоставления средств индивидуальной защиты работникам. Описаны проблемы по обеспечению ими работников.

Область применения результатов: Государственная система управления охраной труда, организации всех отраслей экономики независимо от форм собственности и видов экономической деятельности.

Выводы: Предложены подходы по разработке норм выдачи средств индивидуальной защиты.

Ключевые слова: охрана труда, профессиональные риски, рабочее место, организация, показатели, средства индивидуальной защиты.

THE PROVISION OF PERSONAL PROTECTIVE EQUIPMENT

Kliauze V.P.

Article is aimed to provide personal protective equipment.

Purpose: Problems of the provision of personal protective equipment for workers are investigated in the article.

Methodology: The article analyses the main economic indicators of the scope of occupational health and safety management. Mathematical methods of data analysis and processing are used.

Results: The general problems of the provision of personal protective equipment for workers are considered. The issues of their employees are described.

Application areas: State labour safety management system, organizations of all sectors of economy regardless of the form of ownership and kinds of economic activities.

Practical implications: Approaches of elaboration norms for are proposed.

Key words: occupational health and safety management, occupational risks, workplace, organization, indicators, personal protective equipment.

Введение. Несмотря на совершенствование оборудования и технологических процессов, пока еще невозможно полностью исключить влияние опасных и вредных производственных факторов на работника. Отечественный и зарубежный опыт свидетельствует, что значительное влияние на уровень производственного травматизма оказывает техническое состояние производства. Так, существенно снизить частоту несчастных случаев со смертельным исходом, например, на предприятиях Японии, США, Великобритании, Германии, Италии, Франции позволило направленное на это техническое перевооружение перерабатывающей промышленности, осуществленное в 1970-1980-х годах. Во многих случаях, когда такое перевооружение требовало больших экономических капиталовложений, вредные и опасные производства выводились в другие страны, чаще всего развивающиеся.

Когда безопасность работающего не может быть обеспечена технологией, конструкцией оборудования, организацией производственных процессов, архитектурно-планировочными решениями и средствами коллективной защиты, средства индивидуальной защиты¹ (далее – СИЗ) становятся последним пределом защиты работников, занятых во вредных и (или) опасных условиях труда. Часто применение СИЗ обусловлено тем, что у нанимателя не хватает средств на планомерную работу по улучшению условий труда работников за счет новых технологий и средств коллективной защиты. Соответственно и за рубежом и в нашей стране недостатки в техническом перевооружении производства компенсируются применением СИЗ.

Постановка проблемы. Обеспечение работающих СИЗ является обязательным узаконенным требованием. Нормирование выдачи СИЗ предназначено для определения номенклатуры и ассортимента СИЗ и направлено на управление деятельностью по обеспечению защиты работающего с их помощью по конкретным профессиями рабочих и должностями служащих. В ряде случаев СИЗ выполняют защитно-маскировочные, а также сигнальные функции. Хорошо и надежно защищенный работник, чувствуя себя уверенно и комфортно, в случае нештатной ситуации в состоянии принять первичные меры по ее ликвидации до прибытия соответствующих частей и формирований, таким образом, минимизировать возможные последствия, в том числе для населения и окружающей среды.

Типовые нормы бесплатной выдачи СИЗ являются основой для исполнения обязанности работодателя и реализации права работника по обеспечению СИЗ, а также как один из способов контроля их качества – соответствие назначению, учету временного фактора и объема предоставления.

Методология проведения работы. Анализ основных экономических показателей, характеризующих данную сферу управления охраной труда, позволяет выявить необходимые взаимосвязи и выработать подходы к совершенствованию организационных механизмов регламентации выдачи СИЗ работникам. Для этого используются математические методы анализа и обработки данных, а также способы систематизации и классифицирования.

Изложение основного материала исследования. В нашей стране для оценки влияния технического перевооружения производства на уровень обеспечения охраны труда можно рассмотреть взаимосвязь между коэффициентом частоты производственного травматизма и удельным весом накопленной амортизации в первоначальной стоимости основных средств (коэффициент износа основных средств). В таблице 1 приведены данные за период 2000-2012 гг. в целом по экономике Республики Беларусь.

Коэффициент корреляции между двумя показателями приблизительно равен 0,61 (средняя корреляция), что позволяет в определенной мере обосновывать снижение травматизма проводимым техническим перевооружением производства.

При расследовании несчастных случаев на производстве рассматриваются следующие причины, связанные с СИЗ:

- отсутствие у потерпевшего СИЗ;
- неисправность выданных потерпевшему СИЗ;
- неприменение потерпевшим выданных ему СИЗ.

Таблица 1. Уровень старения основных фондов и травматизм в Республике Беларусь

Год	Удельный вес накопленной амортизации в первоначальной стоимости основных средств, %	Коэффициент частоты несчастных случаев на производстве (численность работников, потерпевших при несчастных случаях на производстве с утратой трудоспособности на 1 рабочий день и более и со смертельным исходом на 1000 работающих), $K_ч$
2000	49,8	2,05
2001	52,3	1,8
2002	53,5	1,56
2003	54,2	1,49
2004	55	1,42
2005	54,4	1,17
2006	52,6	1,01
2007	50,9	0,89
2008	49,1	0,83
2009	47,2	0,73
2010	45,7	0,7
2011	42,6	0,61
2012	41,4	0,55

Для определения степени влияния на общий уровень травматизма случаев, которые связаны с СИЗ, целесообразно рассматривать не все несчастные случаи, а только с тяжелым и смертельным исходом. Это объясняется тем, что в

¹ Средство индивидуальной защиты – средство защиты, надеваемое на тело работающего или его части либо используемое им, предназначенное для предотвращения или уменьшения воздействия на работающего вредных и (или) опасных производственных факторов, а также для защиты от загрязнения и (или) при работе в неблагоприятных температурных условиях.

соответствии со сложившейся практикой, процесс расследования смертельных и тяжелых несчастных случаев контролируется органами Департамента государственной инспекции труда Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь, что делает его более достоверным.

Удельный вес причин, связанных с СИЗ (как суммарный по трем вышеназванным причинам), по отношению к количеству несчастных случаев с тяжелым и смертельным исходом представлен в таблице 2.

Таблица 2. Количественный анализ несчастных случаев с тяжелым и смертельным исходом по причинам, связанным с СИЗ

Год	Количество несчастных случаев с тяжелым и смертельным исходом		
	По причинам, связанным с СИЗ	Всего	Удельный вес несчастных случаев с тяжелым и смертельным исходом, %
2000	71	957	7,4
2001	64	902	7,1
2002	69	906	7,6
2003	78	896	8,7
2004	87	1098	7,9
2005	70	1047	6,7
2006	58	1052	5,5
2007	49	989	4,95
2008	54	961	5,6
2009	62	941	6,6
2010	87	1057	8,2
2011	72	965	7,46
2012	71	890	7,98

Как видно из данных таблицы, удельный вес причин, связанных с СИЗ, является довольно стабильной величиной – среднее линейное отклонение составляет 0,91. Приведенная на рисунке 1 линия тренда указывает на постепенное снижение в будущем числа несчастных случаев по рассматриваемым причинам.

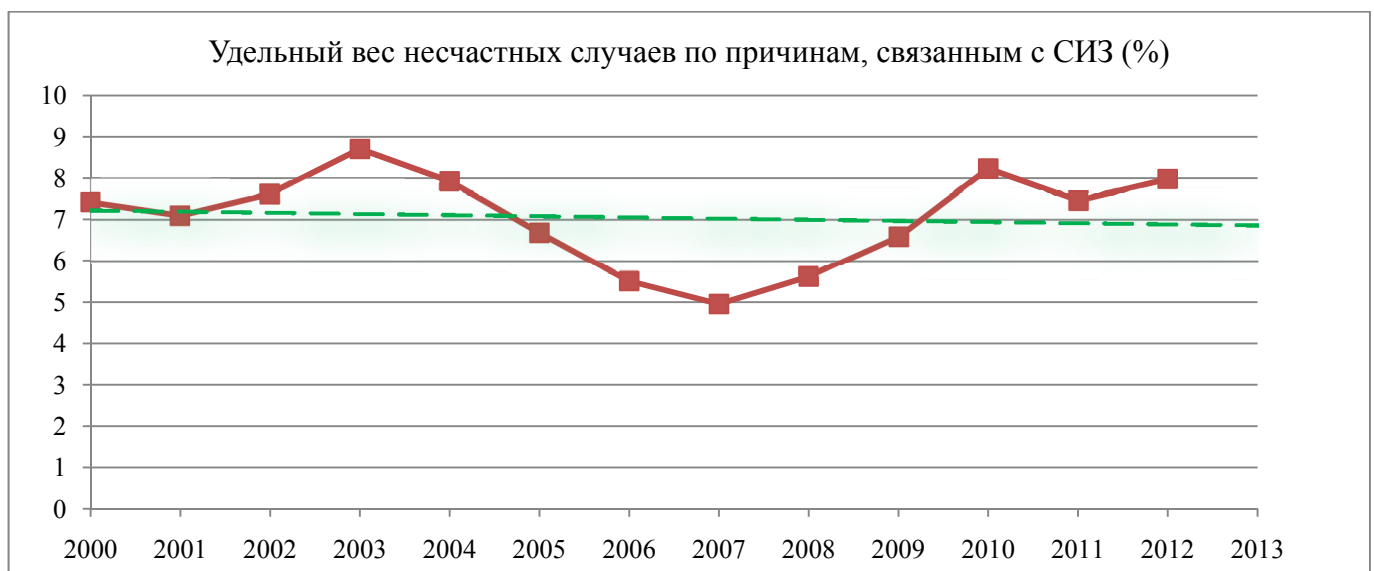

Рисунок 1. График удельного веса несчастных случаев с тяжелым и смертельным исходом по причинам, связанным с СИЗ, в общем количестве несчастных случаев с тяжелым и смертельным исходом в экономике Республики Беларусь и линия тренда.

Сравним степень износа основных средств и частоту несчастных случаев с тяжелым и смертельным исходом по причинам, связанным с СИЗ, в динамике за последние годы (рисунок 2).

Коэффициент корреляции приблизительно равен 0,44 (слабая корреляция). Это свидетельствует о незначительной связи рассматриваемых показателей и не позволяет уверенно говорить об их взаимном влиянии.

Поскольку на производстве по-прежнему имеют место несчастные случаи, происходящие в результате неправильного применения или неприменения СИЗ, проблема рационального обеспечения ими работников продолжает оставаться актуальной. Выбор СИЗ должен основываться на изучении и оценке всех рискообразующих факторов, которые встречаются на рабочем месте. Обеспечение безопасности при помощи СИЗ относится к методам локализации профессиональных рисков. Для того чтобы, произвести правильный выбор СИЗ, производственная среда должна быть соответствующим образом изучена, проведена оценка рисков, включая в себя определение степени их влияния на здоровье работающих. За выполнение этих требований полную ответственность несет работодатель.

СИЗ позволяют обеспечить пространственное разделение организма работника и неблагоприятных факторов производственной среды и в соответствии с ГОСТ 12.4.011-89 «Система стандартов безопасности труда. Средства защиты работающих. Общие требования и классификация» СИЗ по назначению делят на следующие классы:

Изолирующие костюмы:

пневмокостюмы, гидроизолирующие костюмы, скафандры.

Средства защиты органов дыхания:

противогазы, респираторы, пневмошлемы, пневмомаски.

Специальная одежда:

комбинезоны, полуккомбинезоны;
куртки, брюки, костюмы, халаты, плащи, полушубки, тулупы;
фартуки, жилеты, нарукавники.

Специальная обувь:

сапоги, полусапоги, ботфорты;
ботинки, полуботинки, туфли;
галоши, боты, бахилы.

Средства защиты рук:

рукавицы, перчатки.

Средства защиты головы:

каска, шлемы, подшлемники, шапки, береты, шляпы.

Средства защиты лица:

защитные маски, защитные щитки.

Средства защиты органов слуха:

противошумные шлемы, противошумные наушники, противошумные вкладыши.

Средства защиты глаз:

защитные очки.

Предохранительные приспособления:

предохранительные пояса;
диэлектрические коврики;
ручные захваты, манипуляторы;
наколенники, налокотники, наплечники.

Защитные дерматологические средства:

моющие пасты, кремы, мази.

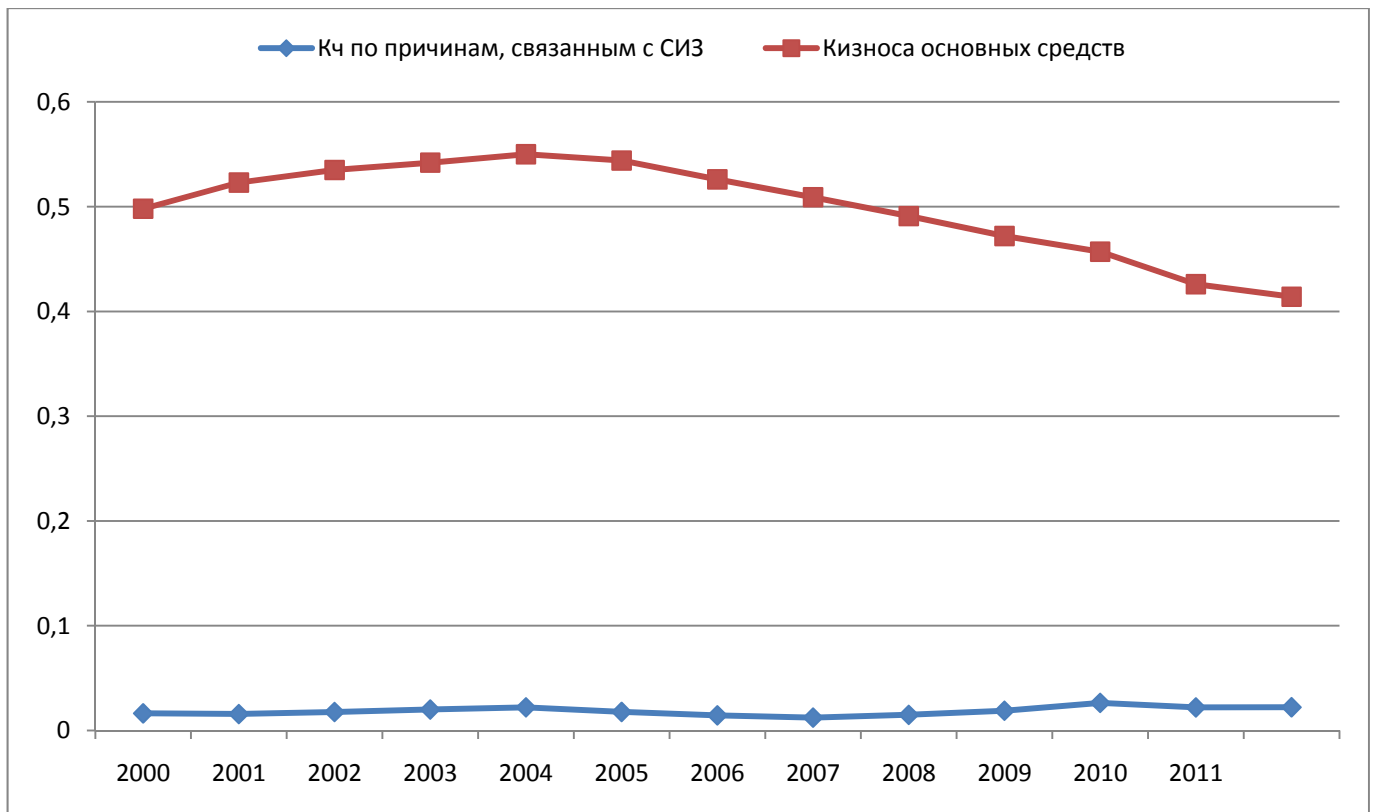

Рисунок 3. Графики коэффициента частоты несчастных случаев с тяжелым и смертельным исходом по причинам, связанным с СИЗ, и коэффициента износа основных средств в экономике Республики Беларусь.

Иногда нанимателем закупается спецодежда и спецобувь, не отвечающая требованиям технических нормативных правовых актов в области технического нормирования и стандартизации. Зачастую это происходит исходя из ценовых предпочтений. Экономия на приобретении СИЗ влечет за собой экономические потери со стороны организации, оборачиваются потерей здоровья, а иногда и жизни работника. Существуют и другие проблемы по обеспечению СИЗ, а именно:

- отсутствие эффективного механизма стимулирующего работодателя к применению СИЗ, соответствующих лучшим отечественным и зарубежным образцам;
- недостаточный учет конкретных условий труда на рабочих местах, результатов аттестации рабочих мест;
- нарушение установленных сроков эксплуатации СИЗ;
- вторичное использование СИЗ;
- замена отдельных видов СИЗ на другие;
- применение СИЗ не по их прямому назначению;
- применение изделий низкого качества и несертифицированных СИЗ;
- недостатки в организации стирки и чистки спецодежды;

- обеспечение СИЗ не в полной мере в случае выполнения работы по совмещаемой профессии и в связи с временным замещением отсутствующего работника.

Грамотная политика нанимателя в области применения современных средств защиты создает положительный имидж организации как заботящейся об улучшении условий труда и охране здоровья и жизни своих работников. Если в прошлом решение проблемы обеспечения работников СИЗ затруднялось дефицитом многих из них, то в связи с развитием рыночных отношений, было налажено производство разнообразных средств индивидуальной и коллективной защиты работников и появилась возможность свободно приобретать все необходимые средства защиты. В результате потребление СИЗ начало расти в денежном выражении с момента образования рынка и продолжает расти до сих пор. По оценкам поставщиков СИЗ, их рынок увеличивается на 15-20% в год и нет причин прогнозировать замедление этого роста [1]. При этом постоянно увеличивается доля продаж высококачественных СИЗ.

Предприятия, специализирующиеся на производстве СИЗ в странах ЕС в 2008 году достигли оборота в 1,4 млрд. евро [2]. Сегодня европейские производители испытывают на себе ценовое давление со стороны зарубежных производителей, в первую очередь, Китая.

Средства защиты работающих, применяемые для предотвращения или уменьшения воздействия на работающих опасных и вредных производственных факторов, должны создавать наиболее благоприятное для организма человека взаимодействие с окружающей средой и обеспечивать оптимальные для трудовой деятельности условия. Они не должны быть источником опасных и вредных производственных факторов, должны отвечать требованиям технической эстетики и эргономики, обеспечивать высокую степень защитной эффективности.

Любые регламентирующие перечни, а типовые нормы бесплатной выдачи СИЗ являются таковыми, строятся по принципу исследования несложных реальных связей и зависимостей между регламентируемыми номенклатурными объектами. Для этого необходимо выделить сущностные характеристики изучаемого объекта, выбрать критерии для сравнения, сопоставления, оценки и классификации объектов. Выявление критериев служит для последующего распределения объектов по общим характерным для них сопоставляемым признакам путем ответа на вопросы «Чем похожи?» или «Чем не похожи?». В настоящее время структура всех типовых норм имеет следующий табличный вид:

- номер по порядку (графа № 1);
- код профессии (графа № 2);
- наименование профессии, должности (графа № 3);
- наименование СИЗ (графа № 4);
- классификация (маркировка) СИЗ по защитным свойствам (часто в зависимости от производственных условий) (графа № 5);
- срок носки в месяцах (графа № 6).

Содержание типовых норм представляет собой совокупность субъектных фреймов¹, каждый из которых является законченной нормой, и имеет единую, унифицированную форму по каждой профессии. Каждый субъектный фрейм содержит перечень необходимых СИЗ и условий их применения, оформляется в виде таблицы, имеющей графы в соответствии с представленной выше структурой. Они располагаются в алфавитном порядке по мере увеличения кода профессии. Такое построение позволяет бесконечное расширение перечня путем добавления новых фреймов.

Отраслевые нормы при их значительном объеме могут иметь дополнительное деление на главы.

Описание комплектования СИЗ могут быть полного и выборочного применения (повидового, группового). Описание комплектования полного применения предусматривают полный комплекс атрибутов постоянного обеспечения безопасности. Описание комплектования повидового выборочного применения предусматривает только определённые виды СИЗ для определённого вида проводимых работ. Описание комплектования группового выборочного применения предусматривает полный комплекс СИЗ постоянного применения, но только для отдельных организаций определённого вида (как образцы).

Элементы, относящиеся к выборочному применению, могут быть помещены в отдельное звено перечня либо в одно звено с описанием комплектования полного применения. При этом такие сведения снабжаются соответствующими комментариями и приводятся в примечаниях. Это может быть информация об условиях выбора СИЗ, наличии отступлений при их выборе, условия применения в зависимости от факторов производственной среды.

Наименования профессий и должностей в типовых нормах соответствуют наименованиям профессий и должностей, включенным в Общегосударственный классификатор Республики Беларусь «Профессии рабочих и должности служащих». Необходимость применения СИЗ в первую очередь соответствует содержанию работ по профессиям и должностям, определенным Единым тарифно-квалификационным справочником работ и профессий рабочих (далее – ЕТКС) и Единым квалификационным справочником должностей служащих (далее – ЕКСД).

Завершающим местом в составе документирования управления деятельностью по обеспечению СИЗ является определение сроков их применения. При определении сроков носки в первую очередь используются технические нормативные правовые акты (вида общих технических условий и технических условий, а также регламентирующих требования к проведению испытаний), где указаны сроки эксплуатации соответствующих СИЗ либо комплектующих деталей и материалов, входящих в их конструкцию. В реальных условиях должно учитываться время воздействия на работника вредных и (или) опасных факторов, то есть интенсивность эксплуатации. Кроме того, сроки носки зависят от сроков годности СИЗ. Это требует учета времени приобретения (производства), сроков и условий хранения, ухода за СИЗ, от которых зависят надежные показатели наработки на отказ. Все это часто требует индивидуальных подходов при определении сроков носки.

Если их невозможно регламентировать на основании требований к срокам эксплуатации СИЗ, установленным соответствующими техническими нормативными правовыми актами, то сроки носки в типовых нормах определяются по результатам сложившейся практики приблизительно, путем сопоставления с другими типовыми нормами, устанавливающими сроки носки аналогичных СИЗ для близких профессий и должностей. При этом определяющим является консультирование с профессионалами в данной сфере деятельности, то есть с учетом и на основе предложений организаций.

Дифференциация сроков носки нуждается в пояснениях, которые приводятся в примечаниях, в которых учитываются сведения по видам СИЗ, по месту применения, по времени исчисления срока носки, субъекту использования. В настоящее время в условиях либерализации экономики по многим СИЗ при установлении срока носки применяется понятие «до износа», что позволяет работодателю более гибко и своевременно подходить к вопросу их замены.

В последнее время актуальным становится также ориентирование на международные нормативные правовые акты, касающиеся характеристик и номенклатуры применяемых СИЗ, такие как: Директива Европейского Союза 89/686/ЕЕС; европейские нормы EN 420:2003; EN 374:2003; EN 388:2003; EN 407:2004; EN 511:1994; EN 421:1994.

¹ Фрейм (англ. *frame* — кадр, рамка) — в самом общем случае обозначает структурную единицу, содержащую некоторую информацию (у нас — единичный строчный фрагмент таблицы).

В ходе разработки типовых норм решаются следующие задачи:

- изучаются условия труда на рабочих местах на основе результатов аттестации рабочих мест и паспортизации санитарно-технического состояния;
- изучаются действующие нормативные правовые документы и научная литература по проблеме обеспечения СИЗ работников, занятых в организациях конкретных отраслей;
- выявляются основные вредные и опасные производственные факторы, имеющие место в конкретном производстве, на конкретном рабочем месте и воздействие которых можно предотвратить с помощью современных СИЗ;
- анализируется статистическая отчетность по производственному травматизму и профессиональной заболеваемости работников данных организаций с целью выявления основных причин несчастных случаев на производстве, связанных с неправильным применением или неприменением СИЗ;
- проводится сравнительный анализ свойств применяемых и новых СИЗ с целью определения номенклатуры СИЗ, позволяющих предупредить воздействие вредных и (или) опасных производственных факторов на работников обследуемых организаций;
- проводится экспертиза разработанных проектов норм в обследуемых организациях и органах государственного управления.

Поскольку выдача СИЗ лимитирована, иногда работники вынуждены приобретать их самостоятельно или работать без них. Следует отметить, что нормы выдачи СИЗ работникам формируются, ориентируясь на обеспечение минимально необходимой степени защиты работников. В рыночных условиях всякое жесткое нормирование рассматривается как устаревший механизм регулирования. В последнее время аттестация рабочих мест по условиям труда становится универсальным инструментом для оценки условий труда и принятия на этом основании необходимых мер по их улучшению. Поэтому не включенные в типовые нормы СИЗ, необходимость применения которых обоснована результатами аттестации рабочих мест по условиям труда, могут также выдаваться работникам.

Во многих странах предоставление работникам форменной одежды и профессиональной экипировки, а также удобных и современных СИЗ, уже давно стало элементом социального пакета, таким же, как медицинское и профессиональное страхование от несчастных случаев. В конечном итоге все это служит целям повышения культуры труда, закрепления и удержания высококвалифицированных работников.

Выводы. Разработка регламентированных государством норм в Республике Беларусь началась в 1998 году с Типовых норм выдачи средств индивидуальной защиты работникам общих профессий и должностей. Предложенные нами подходы по принципам разработки и содержанию норм выдачи средств индивидуальной защиты позволили существенно регламентировать эту сферу управления охраной труда. На сегодняшний день всего в стране действуют 47 типовых отраслевых норм бесплатной выдачи СИЗ работникам.

Социальный эффект мероприятий по эффективному обеспечению работников СИЗ проявляется в снижении производственного травматизма, общей, производственно-обусловленной и профессиональной заболеваемости.

Список использованных источников

1. Фролов Д. *Защита в норме* / Д. Фролов // *Коммерсантъ Business Guide (Охрана труда)*. 2006. - 7 ноября. - С. 19-20.
2. Ингенхофен, Марианна. *Промышленная безопасность и специализированная выставка по охране труда «А+А» в Дюссельдорфе* / Марианна Ингенхофен. – Тезисы докладов V Международного конгресса (Москва, 2-3 декабря 2008 г.: Управление профессиональными рисками – приоритетное направление в сфере охраны труда в Российской Федерации / редкол.: Н.П. Пашин [и др.]. – Москва: ФГУ «Всероссийский научно-исследовательский институт охраны и экономики труда», 2009. – 115 с. – с. 92.

References

1. Frolov D. *Zaschita v norme [Normal Protection]* // *Kommersant Business Guide (Occupational health and safety management)*. 2006. 7 November. P. 19-20.
2. Ingenhofen Marianna. *Promishlennaya bezopastnost i specializirovannaya vistavka po ohrane truda «A+A» v Duesseldorfe [Industrial safety and the special exhibition of an occupational health and safety management «A+A», Duesseldorf]. Book of abstracts of V International Congress (Moscow, 2-3 December 2008 : Professional risk management – a priority issue in the field of occupational health and safety management in the Russian Federation. Moscow: Russian Scientific Research Institute of labour and the economy, 2009. 115 p. P. 92.*

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Кляузе Венедикт Петрович, кандидат искусствоведения
Научно-исследовательский труда Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь
проспект Победителей, 23, корп. 2, г. Минск, Республика Беларусь, 220004
e-mail: dspl@mail.ru

DATE ABOUT THE AUTHOR

Kliauze Veniadzikt, PhD
Scientific Research Institute of Work, Ministry of Labour and Social Protection of Republic of Belarus
The Winners Prospect, 32/2, Minsk, Republic of Belarus, 220004
e-mail: dspl@mail.ru

**УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВИХ РЕГІСТРІВ З МЕТОЮ СВОЄЧАСНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ
ТА КОНТРОЛЮ ЗА ЙОГО ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ****Макаренко А.П.,
Меліхова Т.О.,
Чакалова Н.С.**

Предметом дослідження є облікові реєстри суб'єкта малого підприємництва за спрощеною формою як складові управління проблемними ланками та фінансової безпеки підприємства.

Метою дослідження є розкриття необхідності щодо адаптації облікових реєстрів суб'єктів підприємництва з метою правильності групування інформації в обліку, своєчасності складання фінансової звітності, прозорості даних для контролю, зручності для проведення аналізу, що зумовлено сучасними реаліями економічного світу, змінами у законодавчій базі та господарськими потребами.

Методи дослідження. На основі методів порівняння, аналізу та синтезу, які дають можливість здійснювати процес з'єднання або розкладання об'єктів дослідження та порівнювати отримані результати, було надано пропозиції щодо удосконалення облікових реєстрів за спрощеною формою та зроблено обґрунтовані висновки.

Результати роботи. У статті розглянута адаптація облікових реєстрів суб'єкта малого підприємництва за спрощеною формою з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою. Удосконалені облікові реєстри суб'єкта підприємництва за спрощеною формою, які включають корегування певних граф та рядків відповідно до введеного в дію спрощеного плану рахунків.

Галузь застосування результатів. Проведення наукових досліджень у сфері діяльності суб'єктів малого підприємництва при формуванні основних напрямків щодо реалізації управління підприємством та контролю його фінансової безпеки.

Висновки. Обґрунтовано необхідність та доцільність використання представлених у статті удосконалених облікових реєстрів малого підприємництва за спрощеною формою.

Ключеві слова: суб'єкти малого підприємництва, облікові реєстри, спрощена форма обліку, управління проблемними секторами, фінансова звітність, контроль, фінансова безпека.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТНЫХ РЕГИСТРОВ С ЦЕЛЬЮ СВОЕВРЕМЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
ПРЕДПРИЯТИЕМ И КОНТРОЛЯ ЗА ЕГО ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ****Макаренко А.П.,
Мелихова Т.О.,
Чакалова Н.С.**

Предметом исследования являются учетные регистры субъекта малого предпринимательства по упрощенной форме как составляющие управления проблематичными звеньями и финансовой безопасности предприятия.

Целью исследования является раскрытие необходимости адаптации учетных регистров субъектов предпринимательства с целью правильности группировки информации в учете, своевременности составления финансовой отчетности, прозрачности данных для контроля, удобства для проведения анализа, что обусловлено современными реалиями экономического мира, изменениями в законодательной базе и хозяйственными потребностями.

Методы исследования. На основе методов сравнения, анализа и синтеза, которые дают возможность осуществлять процесс соединения или разложения объектов исследования и сравнивать полученные результаты, были даны предложения по совершенствованию учетных регистров по упрощенной форме и сделаны обоснованные выводы.

Результаты работы. В статье рассмотрена адаптация учетных регистров субъекта малого предпринимательства по упрощенной форме с целью своевременного управления предприятием и контроля его финансовой безопасности. Усовершенствованы учетные регистры субъекта предпринимательства по упрощенной форме, которые включают корректировки определенных граф и строк согласно введенного в действие упрощенного плана счетов.

Область применения результатов. Проведение научных исследований в сфере деятельности субъектов малого предпринимательства при формировании основных направлений по реализации управления предприятием и контроля его финансовой безопасности.

Выводы. Обоснована необходимость и целесообразность использования представленных в статье усовершенствованных учетных регистров малого предпринимательства по упрощенной форме.

Ключевые слова: субъекты малого предпринимательства, учетные регистры, упрощенная форма учета, управления проблемными секторами, финансовая отчетность, контроль, финансовая безопасность.

**IMPROVEMENT OF ACCOUNTING REGISTERS FOR THE PURPOSE OF TIMELY MANAGEMENT
OF AN ENTERPRISE AND CONTROL OF ITS FINANCIAL SECURITY****Makarenko A.P.,
Melikhova T.O.,
Chakalova N.C.**

The subject of research is the accounting records of small business entities under the simplified form as components of the management of problem links and financial security of the enterprise.

The aim of the study is to outline the need for adapting the accounting records of business entities in order to correct grouping of information in accounting, timeliness of financial reporting, transparency of data for monitoring, facilities for analysis due to the economic realities of the modern world, changes in legislation and economic needs.

Research methods. Based on the comparison, analysis and synthesis methods, which allow connecting or decomposing the objects of study and comparing the results obtained, the suggestions for improvement of accounting records under the simplified form were given and reasoned conclusions were made.

Results of the work. The article deals with the adaptation of the accounting records of a small business entity under the simplified form for timely management of an enterprise and control of its financial security. The accounting records of a business entity under the simplified form were improved, including adjustments for certain columns and rows according to a introduced simplified chart of accounts.

Scope of application of the results. Scientific research in the field of small business entities at formation of the main areas of implementation of enterprise management and control of its financial security.

Conclusions. We substantiated the necessity and expediency of using the improved accounting records of small business entities under a simplified form presented in the paper.

Key words: *small business entities, accounting records, simplified form of accounting, management of problem sectors, financial reporting, control, financial security.*

Вступ. Облікові реєстри є вихідними даними для механізму управління і здійснення контрольної функції фінансової безпеки підприємства. Тому система управління потребує якісних, зрозумілих та інформативних облікових реєстрів, які дають змогу читати та аналізувати економічні дані. Зазначені аспекти щодо складання облікових реєстрів та зручне формування необхідної поточної інформації дають можливість оперативно реагувати в майбутньому на негативні результати діяльності підприємства, своєчасно здійснювати управління проблемними ланками та забезпечувати контроль за фінансовою безпекою підприємства.

Ступінь дослідження даної проблеми. Заповнення облікових реєстрів суб'єкта малого підприємництва за спрощеною формою розглядаються в працях видатних вітчизняних науковців: Гура Н.О. [1], Матвіїв М.Я. [3], Михайлов М.Г. [4], Сук Л.К. [6], Хом'як Р.Л. [7] та ін. Серед опублікованих робіт недостатньо досліджено та викладено питання адаптації облікових реєстрів суб'єкта малого підприємництва за спрощеною формою для заповнення фінансової звітності відповідно до нових законодавчих вимог, тому цей напрямок підлягає подальшому вивченню та удосконаленню.

Предметом дослідження є облікові реєстри суб'єкта малого підприємництва за спрощеною формою як складові управління проблемними ланками та фінансової безпеки підприємства.

Мета дослідження. Розкриття необхідності щодо адаптації облікових реєстрів суб'єктів підприємництва з метою правильності групування інформації в обліку, своєчасності складання фінансової звітності, прозорості даних для контролю, зручності для проведення аналізу, що зумовлено сучасними реаліями економічного світу, змінами у законодавчій базі та господарськими потребами.

Постановка завдання. Удосконалити облікові реєстри суб'єкта малого підприємництва за спрощеною формою з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою.

Методи дослідження. На основі методів порівняння, аналізу та синтезу, які дають можливість здійснювати процес з'єднання або розкладання об'єктів дослідження та порівнювати отримані результати, було надано пропозиції щодо удосконалення облікових реєстрів за спрощеною формою та зроблено обґрунтовані висновки.

Постановка проблеми. Існуючі облікові реєстри суб'єкта малого підприємництва за спрощеною формою потребують адаптації відповідно до нових законодавчих вимог так, як виникає проблема формування якісної облікової інформації та механізму реалізації щодо управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою.

Результати дослідження. Спрощену форму бухгалтерського обліку (наказ № 422 [5]) використовують підприємства будь-якої організаційно-правової форми та форми власності (крім банків) з ознаками малих підприємств, а також юридичними особами (крім бюджетних установ), що не займаються підприємницькою комерційною діяльністю.

При спрощеній формі бухгалтерського обліку використовують спрощений план рахунків та ведуть:

- первинні документи;
 - Відомість 1-м, у якій здійснюється систематизація інформації про наявність і рух готівки, грошових коштів на рахунках у банках, еквівалентів грошових коштів, грошових коштів у дорозі та грошових документів;
 - Відомість 2-м, у якій систематизація інформації про наявність і рух сировини й матеріалів, купівельних напівфабрикатів та комплектуючих виробів, палива, тари й тарних матеріалів, будівельних матеріалів та матеріалів, переданих на переробку, запасних частин, матеріалів сільськогосподарського призначення, інших матеріалів, тварин на вирощуванні і відгодівлі, малоцінних та швидкозношуваних предметів, готової продукції і товарів, записи до якої продовжуються у вкладних аркушах;
 - Відомість 3-м, у якій здійснюється систематизація господарських операцій за розрахунками з поставальниками та підрядниками, покупцями і замовниками, з підзвітними особами, різними дебіторами і кредиторами, з учасниками, за податками й платежами, за відрахуванням на єдиний соціальний внесок, по розрахункам з оплати праці, доходів майбутніх періодів і резерву сумнівних боргів;
 - Відомість 4-м, яка ведеться для систематизації інформації про наявність, рух і знос необоротних активів (основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, нематеріальних активів), про капітальні та фінансові інвестиції та інші необоротні активи.
 - Відомість 5-м, яка призначена для систематизації інформації про доходи від реалізації, інші доходи, про фінансові результати, про нерозподілені прибутки (непокриті збитки) та використання прибутку. В ній також систематизується інформація про власний (статутний, пайовий, додатковий, резервний, неоплачений, вилучений) капітал, створення і використання забезпечень майбутніх витрат і платежів (табл. 2-6);
 - Оборотно-сальдову відомість. Підсумкові записи з відомостей 1-м, 2-м, 3-м, 4-м, 5-м переносяться до Оборотно-сальдової відомості, яка використовується для узагальнення даних реєстрів бухгалтерського обліку за кожним рахунком бухгалтерського обліку (табл. 7);
 - Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва: Баланс (форма 1-м), Звіт про фінансові результати (форма 2-м) [2].
- Співвідношення плану рахунків обліковим реєстрам (табл. 1.).

Таблиця 1. Співвідношення плану рахунків обліковим реєстрам [3]

За спрощеним планом	За загальним планом	Відомість	Назва розділу
30	30, 33	1-м	I. Облік готівки і грошових документів
31	31		II. Облік грошових коштів і їх еквівалентів
20, 21, 26	20, 22, 21, 25, 26, 27, 28	2-м	Облік запасів
37, 55, 64, 68, 69	34, 36, 37, 38, 50, 51, 52, 53, 55, 64, 65, 60, 61, 62, 63, 67, 68, 69	3-м	I. Облік розрахунків з дебіторами і кредиторами за податками й платежами, довгострокових зобов'язань і доходів майбутніх періодів
66	66		II. Облік розрахунків з оплати праці
10, 13	10, 11, 12, 19, 13	4-м	I. Облік необоротних активів та амортизації (зносу)
14, 15, 16, 18, 35	14, 15, 16, 18, 35		II. Облік капітальних і фінансових інвестицій та інших необоротних активів
90, 96	90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99	5-м	I. Облік витрат
23, 91	23, 24, 91		II. Облік витрат на виробництво
44, 70, 74, 79	44, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79		III. Облік доходів і фінансових результатів
39, 40, 47, 48	39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49		IV. Облік власного капіталу, витрат майбутніх періодів, забезпечень майбутніх витрат і платежів
Головна книга	Головна книга		Оборотно-сальдова відомість

Таблиця 2

Підприємство

ВІДОМІСТЬ 1-м
за 20__ р.
Розділ І. Облік готівки і грошових документів (рахунок 30)

N з/п	Дата звіту касира	Зміст операції	В дебет рахунка з кредиту рахунка							з кредиту рахунка в дебет рахунків													Усього за кредитом			
			30 Каса	31 Рахунки в банках	37 Розрахунки з різними дебіторами	68 Розрахунки з іншими операціями	70 Доходи від реалізації	14, 15, 18, 40, 47, 55, 66, 69, 74*	Усього за дебетом	30 Каса	31 Рахунки в банках	37 Розрахунки з різними дебіторами	64 Розрахунки за податками й платежами	66 Розрахунки з оплати праці	68 Розрахунки за іншими операціями	91 Загально-виробничі витрати*	96 Інші витрати*	14, 15, 35, 39, 40, 47, 55, 69, 70, 74, 90*								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	
* Адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків																										

Розділ ІІ. Облік грошових коштів та їх еквівалентів (рахунок 31)

N	Дата звітності банку	Зміст операції	В дебет рахунка з кредиту рахунка										з кредиту рахунка в дебет рахунків										Усього за кредитом			
			31 Рахунки в банках	37 Розрахунки з різними дебіторами	68 Розрахунки з різними кредиторами	70 Доходи від реалізації	14, 15, 18, 35, 40, 47, 55, 64, 66, 69, 74*	30 Каса	31 Рахунки в банках	37 Розрахунки з різними дебіторами	64 Розрахунки за податками й платежами	66 Розрахунки за іншими операціями	68 Розрахунки за іншими операціями	91 Загально-виробничі витрати *	96 Інші витрати *	14, 15, 18, 35, 39, 40, 47, 55, 69, 74, 90*	20	21	22	23	24	25	26			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	
Адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків																										

Головний бухгалтер

(підпис)

20__ р.

Таблиця 3

Підприємство

ВІДОМІСТЬ 2-м
за 20__ р.
Облік запасів

За рахунками 20 і 26

№ з/п	Номенклатурний номер	Найменування запасів	Одиниця виміру	Ціна (придбання, фактична собівартість)	Сальдо на початок місяця				Усього за дебетом				З кредиту рахунка в дебет рахунків												Сальдо на кінець місяця			
					Кількість		Сума		Кількість	Кореспондуючий рахунок	Сума	26 Готова продукція	79 Фінансові результати	91 Загально-виробничі витрати *	15, 20, 23, 39, 40, 47, 96*				Усього за кредитом	Кількість	Сума	Кількість	Сума					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26			
			Виробничі запаси																									
			усього																									
			Готова продукція																									
			усього																									
* Адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків																												

Головний бухгалтер

(підпис)

20__ р.

ВІДОМІСТЬ 4-М

Підприємство

3a _____ 20 p.

Розділ І. Облік необоротних активів і зносу (рахунки 10 і 13)

[illegible]

* Адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків

Зворотна сторона Відомості 4-м

Розділ II. Облік капітальних і фінансових інвестицій та інших необоротних активів

За рахунками 14, 15, 18 і 35

N запису	Зміст	Сальдо на початок місяця	За дебетом рахунка		3 кредити рахунків в дебет рахунків										Усього за кредитом	Сальдо на кінець місяця
			Кореспондуючий рахунок	Сума	10 Основні засоби	14, 15, 18, 30, 31, 37, 40, 47, 55, 64, 68										
						10	7	8	9	10	11	12	13	96 Інші витрати *		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15		

* Адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків

Головний бухгалтер

(підпис)

" " 20 p.

Таблиця 6

Підприємство

ВІДОМІСТЬ 5-м

за 20 р.
Розділ І. Облік витрат (рахунки 90, 91, 96)*

N з/п	Показники	В дебет рахунків 90, 91, 96 з кредиту рахунків*															Усього за дебетом		3 кредиту рахунка 91* в дебет рахунків		3 кредиту рахунка 96* в дебет рахунків 79		Усього витрат з початку року
		13 Знос необорот-них активів	20 Виробничі запаси	26 Готова продукція	37 Розрахунки різними дебіторами	64 Розрахунки за податками й платежами	66 Розрахунки з оплати праці	68 Розрахунки за іншими операціями	10, 14, 15, 18, 23, 26, 30, 31, 35, 39, 47, 55, 91*							23 Виробни-цтво	90* собівартість реалізації						
									10	11	12	13	14	15	16			17	18	19			
1	2	3	4	5	6	7	8	9															
1	90 « Собівартість реалізації »																						
2	91 « Загальновиробничі витрати »																						
2.1	Витрати на управління виробництвом																						
2.2	Амортизація необоротних активів загальногосподарського призначення																						
2.3	Витрати на утримання , експлуатацію та ремонт основних засобів , загальногосподарського призначення																						
2.4	Усього за рахунком 91 « Загальновиробничі витрати »																						
3	96 « Інші витрати »																						
3.1	Витрати на оплату праці																						
3.1.1	Виплати за окладами й тарифами																						
3.1.2	Премії та заохочення																						
3.1.3	Компенсаційні виплати																						
3.1.4	Оплата відпусток																						
3.1.5	Інші витрати на оплату праці																						
3.2	Відрахування на соціальні заходи																						
3.3	Витрати на службові відрахування																						
3.4	Амортизація необоротних активів																						
3.5	Витрати на транспортування																						
3.6	Витрати на рекламу																						
3.7	Нестачі і виплати від псування цінностей																						
3.8	Штрафи , пені неустойки																						
3.9	Інші витрати операційної діяльності																						
3.10	Фінансові витрати																						
3.11	Податок на прибуток																						
3.12	Інші витрати звичайної діяльності																						
3.13	Усього за рахунком 96 « Інші витрати »																						
4	Усього																						

* Розділ адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків

* Розділ адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків

Сторінка 2 Відомості 5-м

Розділ II. Облік витрат на виробництво (рахунок 23)

№п/п	Вид продукції, робіт, послуг	Залишок незавершеного виробництва на початок місяця	В дебет рахунка 23 з кредиту рахунків					3 кредиту рахунка 23 в дебет рахунків					Залишок незавершеного виробництва на кінець місяця
			20 Виробничі запаси	91 Загальноновиробничі витрати *	96 Інші витрати *	Усього за дебетом	26 Готова продукція	90 Собівартість реалізації *	15, 20, 23,79,91,96*	Усього за кредитом			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	Усього												

Адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків

* Адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків

Сторінка 3 Відомості 5-м

Розділ III. Облік доходів і фінансових результатів (рахунки 44, 70, 74, 79)*

N з/п	Показники	Сальдо		3 дебету рахунків 70, 74 в кредит рахунків				3 кредиту рахунків 70, 74 в дебет рахунків										Сальдо		Усього доходів з початку року				
		Дебет	Кредит					30 Каса	31 Рахунки в банках	37 Розрахунки з різними дебіторами	70 Доходи від реалізації	74 Інші доходи	79 Фінансові результати	10, 13, 14, 15, 18, 20, 23, 26, 35, 47, 55, 64, 66, 68, 69	Усього за кредитом	Дебет	Кредит							
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
1.	Усього доходів від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг:																							
1.1	Дохід від реалізації ГП																							
1.2	Дохід від реалізації ГП																							
1.3	Виручування з доходу																							
2.	Усього інших операційних доходів:																							
2.1																								
3.	Усього інших доходів:																							
3.1	Дохід від реалізації оргтехніки																							
	Усього за рахунком 70, 74 (сума рядків 1 - 3)																							

Продовження таблиці 6

N з/п	Показники	Сальдо		3 дебету рахунків 79 в дебет рахунків				Усього за дебетом		3 кредиту рахунків 79 в дебет рахунків											Усього за кредитом		Сальдо		Усього доходів з початку року
		Дебет	Кредит	90 Собівар - тість реалізації	96 Інші витрати	44 Нерозподілені прибутки непокриті збитки	44 Нерозподілені прибутки непокриті збитки	70 Доходи від реалізації	74 Інші доходи	17	18	19	20	21	22	23	24								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	
6.79	Фінансові результати																								
6.1	Списання доходів																								
6.2	Списання витрат																								
	Усього 79 рахунок																								

N з/п	Показники	Сальдо		3 дебету рахунків 44 в дебет рахунків			Усього за дебетом			3 кредиту рахунків 44 в дебет рахунків										Усього за кредитом		Сальдо		Усього доходів з початку року
		Дебет	Кредит	79	44	44	79	44	44	79	44	44	79	44	44	79	44	44	Дебет	Кредит				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
7.44	Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)																							
	Усього 44 рахунок																							

* Розділ адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків

* Розділ адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків

Сторінка 4 Відомості 5-м
Розділ IV. Облік власного капіталу, витрат майбутніх періодів, забезпечень майбутніх витрат і платежів
За рахунками N 39, 40, 47

N з/п	Підстава , операція , дата	Сальдо		Усього за дебетом					Усього за кредитом					Сальдо	
		Дебет	Кредит	Кореспондуючий рахунок	5	6	30	31	8	9	10	11	12	13	Дебет
1	2	3	4												
1	Власний капітал														
2	Неоплачений капітал														
2.1	Погашення засновниками зобов'язань грошовими коштами в касу підприємства														
2.2	Погашення засновниками зобов'язань на поточний рахунок підприємства														
2.3	Погашення засновниками зобов'язань (внесено автомобіль)														
	Усього														

Адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків

* Адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків

Головний бухгалтер

(підпис)

" " 20 р.

Таблиця 7

Підприємство

Оборотно-сальдова відомість

за 20 р.

Дебет	Сальдо на початок місяця		3 кредиту рахунків згідно з відомостями										Відомість 5-м										Сальдо на кінець місяця		Рахунки								
	Дебет	Кредит	Відомість 1-м		Відомість 2-м		Відомість 3-м					Відомість 4-м					Відомість 5-м										Усього оборотів за дебетом рахунків	Дебет	Кредит				
			30	31	20	26	37	55	64	66	68	69	10	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22		23				24	25	26	27
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
10																																	10
13																																	13
14																																	14
15																																	15
18																																	18
20																																	20
23																																	23
26																																	26
30																																	30
31																																	31
35																																	35
37																																	37
39																																	39
40																																	40
44																																	44
47																																	47
55																																	55
64																																	64
66																																	66
68																																	68
69																																	69
70																																	70
74*																																	74*
79																																	79
90*																																	90*
91*																																	91*
96*																																	96*
Усього оборотів за кредитом рахунків																																	
Рахунки			30	31	20	26	37	55	64	66	48	69	10	13	14	15	18	35	23	39	40	44	47	70	74*	79	90*	91*	96*			Баланс	
			* Адаптовано авторами у зв'язку з введенням нового плану рахунків																														

Головний бухгалтер

(підпис)

" 20 р.

Висновки. Удосконалено облікові реєстри суб'єкта малого підприємництва за спрощеною формою з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою, які на відміну від існуючих включають корегування граф та рядків в наступних формах: Відомість 1-м, Відомість 2-м, Відомість 3-м, Відомість 4-м, Відомість 5-м, Оборотно-сальдову відомість. Запропоновані зміни у формах облікових реєстрів забезпечать правильне групування інформації в обліку відповідно до введеного в дію спрощеного плану рахунків, допоможуть своєчасно складати фінансову звітність, забезпечать прозорість і зручність документообігу для проведення своєчасного контролю та аналізу. Сукупність зазначених складових надасть можливість здійснювати своєчасне управління обліковими даними, систематизувати інформацію на різних етапах її формування та використання щодо необхідних об'єктів обліку (дебіторська заборгованість, запаси, зобов'язання, власний капітал тощо) та проводити якісний контроль показників фінансово-господарської діяльності, що в цілому покращить фінансову безпеку підприємства.

Список використаних джерел

1. Гура Н.О. Облік на підприємствах малого бізнесу: навч. посібник / Н.О. Гура, Т.Г. Мельник, Т.М. Моторина. – К. : Знання, 2007. – 310 с.
2. Макаренко А.П. Облік суб'єктів малого підприємництва: навч.-метод. посібник для студентів ЗДІА спец. 7.03050901 "О і А" ден. та заоч. форм навчання / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Н.С. Чакалова ; ЗДІА. - Запоріжжя : ЗДІА, 2013. – 314 с.
3. Матвій М.Я. Бухгалтерський облік на малих підприємствах за різними формами: навч. посібник для вчн / М.Я. Матвій, П.Я. Хомин; М-во освіти і науки України. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Центр навч. літ., 2004. – 350 с.
4. Михайлов М.Г. Організація бухгалтерського обліку на підприємствах малого бізнесу: навч. посібник для вчн / М.Г. Михайлов, Л.І. Полятикіна, О.П. Славова. – К. : ЦУЛ, 2008. – 319 с.
5. Наказ № 422 від 25.06.2003 «Про затвердження Методичних рекомендацій по застосуванню реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами» // rada.gov.ua
6. Сук Л.К. Облік на підприємствах малого бізнесу: Навч. посібник. / Л.К. Сук, П.Л. Сук., О.В. Данілочкіна. – К.: Каравела, 2012. – 352 с.
7. Хом'як Р.Л. Облік на підприємствах малого бізнесу: навч. посібник / Р.Л. Хом'як, З.М. Скибінська. – Львів: Магнолія 2006, 2007. – 204 с.

References

1. Hura N.O. Oblik na pidpriemstvakh maloho biznesu: navch. posibnyk / N.O. Hura, T.H. Mel'nyk, T.M. Motoryna. K. : Znannia, 2007. 310 s.
2. Makarenko A.P., Melikhova T.O., Chakalova N.S. Oblik sub'ektiv maloho pidpriemnytstva: navch.-metod. posibnyk dlia studentiv ZDIA spets. 7.03050901 "O i A" den. ta zaoch. form navchannia. ZDIA. Zaporizhzhia: ZDIA, 2013. 314 s.
3. Matviiv M.Ya., Khomyn P.Ya. Bukhhalters'kyj oblik na malykh pidpriemstvakh za riznymy formamy: navch. posibnyk dlia vnz. M-vo osvity i nauky Ukrainy. 2-he vyd., stereotyp. K.: Tsentrv navch. lit., 2004. 350 s.
4. Mykhajlov M.H., Poliatykyina L.I., Slavkova O.P. Orhanizatsiia bukhhalters'koho obliku na pidpriemstvakh maloho biznesu: navch. posibnyk dlia vnz. K. : TsUL, 2008. 319 s.
5. Nakaz № 422 vid 25.06.2003 «Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsij po zastosuvanniu rehistriv bukhhalters'koho obliku malymy pidpriemstvamy» : //rada.gov.ua
6. Suk L.K., Suk P.L., Danilochkina O.V. Oblik na pidpriemstvakh maloho biznesu: Navch. posibnyk. K.: Karavela, 2012. 352 s.
7. Khom'iak R.L., Skybins'ka Z.M. Oblik na pidpriemstvakh maloho biznesu: navch. posibnyk. L'viv: Mahnolia 2006, 2007. 204 s.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Макаренко Андрій Петрович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Облік і аудит»

Запорізька державна інженерна академія

69006, м.Запоріжжя, пр. Леніна, 226

e-mail: apm2008@ukr.net

Меліхова Тетяна Олегівна, кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри обліку і аудит

Запорізька державна інженерна академія

69006, м.Запоріжжя, пр. Леніна, 226

e-mail: tanya_zp@rambler.ru

Чакалова Наталія Сергіївна, асистент кафедри «Облік і аудит»

Запорізька державна інженерна академія

69006, м.Запоріжжя, пр. Леніна, 226

e-mail: natasha5.00@list.ru

ДАНИЕ ОБ АВТОРАХ

Макаренко Андрей Петрович, доктор экономических наук, профессор заведующий кафедрой «Учет и аудит»

Запорожская государственная инженерная академия

69006, г.Запорожье, пр. Ленина, 226

e-mail: apm2008@ukr.net

Мелихова Татьяна Олеговна, кандидат экономических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой учета и аудит,

Запорожская государственная инженерная академия

69006, г.Запорожье, пр. Ленина, 226

e-mail: tanya_zp@rambler.ru

Чакалова Наталия Сергеевна, ассистент кафедры учет и аудит

Запорожская государственная инженерная академия

69006, г.Запорожье, пр. Ленина, 226

e-mail: natasha5.00@list.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Makarenko Andrey Petrovich, doctor of economic Sciences, Professor and head of Department «Accounting and audit»

Zaporizhzhya state engineering Academy

69006, Zaporozhye, Lenin Ave, 226

e-mail: apm2008@ukr.net

Melikhova Tatyana Olegovna, candidate of economic Sciences, Professor, Deputy head of the Department of accounting and audit, Zaporizhzhya state engineering Academy
69006, Zaporozhye, Lenin Ave, 226
Chakalova Natalia Sergeevna
Zaporizhzhya state engineering Academy
69006, Zaporozhye, Lenin Ave, 226
e-mail: natasha5.00@list.ru

УДК 338.48+331.5(477)

ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ ЯК НАПРЯМОК ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Матвієнко А.Т.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів підвищення ефективності розвитку сільського зеленого туризму в сільській місцевості України.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних положень та розробка науково-практичних рекомендацій, щодо підвищення ефективності розвитку сільського зеленого туризму в Україні.

Методологія проведення роботи. Методологічну основу дослідження становлять діалектичний метод пізнання й системний підхід до вивчення явищ і процесів становлення й розвитку сільського зеленого туризму в Україні.

Результати роботи. Обґрунтовано теоретико-методологічні аспекти формування економічних відносин у процесі становлення й розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Проаналізовано стан сільського зеленого туризму та визначено основні проблеми й тенденції його розвитку в сучасних умовах господарювання, для ефективного функціонування у перспективі. Розглянуто Державну цільову програму розвитку українського села та зокрема зеленого туризму, на період до 2015 року. Обґрунтовано основні напрямки розв'язання проблеми зайнятості сільського населення в Україні.

Галузь застосування результатів: проведення наукових досліджень у сфері розвитку діяльності сільського господарства, з надання послуг сільського зеленого туризму, є одним з напрямків диверсифікації та збільшення доходів сільського населення та покращення його життєвого рівня. Virішення проблем зайнятості, організаційно-економічних проблем, пов'язаних із відтворенням трудового потенціалу в аграрній сфері та формуванням нових напрямів виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції.

Висновки: Розвиток сільського зеленого туризму позитивно впливає на вирішення соціально-економічних проблем села, передусім у напрямку розширення сфери зайнятості сільського населення. Сільський зелений туризм дає селянам додатковий дохід, розширює можливості зайнятості сільського господаря не тільки у виробничій сфері, але й у сфері обслуговування. При збільшенні числа відпочиваючих з'являється необхідність в задоволенні їх різноманітних потреб, а це, в свою чергу, стимулює розвиток сфери послуг: екскурсійних, зв'язку, торгівлі, служби побуту, відпочинково-розважальних та інших. Для подальшого розвитку сільського зеленого туризму потрібна державна підтримка, тобто систематизація правових норм для регулювання правовідносини в цій сфері.

Ключові слова: сільський зелений туризм, самозайнятість населення села, проблеми безробіття, розвиток відпочинку на селі, механізм правового регулювання, вдосконалення нормативно-правового забезпечення, державна підтримка сільського зеленого туризму.

ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ КАК НАПРАВЛЕНИЕ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТОСТИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Матвиенко А.Т.

Предметом исследования является совокупность теоретических, методических и практических аспектов повышения эффективности развития сельского зеленого туризма в сельской местности Украины.

Целью исследования является обоснование теоретико-методологических положений и разработка научно-практических рекомендаций, по повышению эффективности развития сельского зеленого туризма в Украине.

Методология проведения работы. Методологическое основание исследования составляют диалектический метод познания и системный подход к изучению явлений и процессов становления и развития сельского зеленого туризма в Украине.

Результаты работы. Обоснованы теоретико-методологические аспекты формирования экономических отношений в процессе становления и развития сельского зеленого туризма в Украине. Проанализировано состояние сельского зеленого туризма и определены основные проблемы и тенденции его развития в современных условиях хозяйствования, для эффективного функционирования в перспективе. Рассмотрено Государственную целевую программу развития украинского села и в частности зеленого туризма, на период до 2015 года. Обоснованы основные направления решения проблемы занятости сельского населения в Украине.

Область применения результатов: проведение научных исследований в сфере развития деятельности сельского хозяйства, по оказанию услуг сельского зеленого туризма, является одним из направлений диверсификации и увеличения доходов сельского населения и улучшение его жизненного уровня. Решения проблем занятости, организационно-экономических проблем, связанных с воспроизведением трудового потенциала в аграрной сфере и формированием новых направлений производства и реализации сельскохозяйственной продукции.

Выводы: Развитие сельского зеленого туризма положительно влияет на решение социально-экономических проблем села, прежде всего, в направлении расширения сферы занятости сельского населения. Сельский зеленый туризм дает крестьянам дополнительный доход, расширяет возможности занятости сельского хозяина не только в производственной сфере, но и в сфере обслуживания. При увеличении числа отдыхающих появляется необходимость в удовлетворении их разнообразных потребностей, а это, в свою очередь, стимулирует развитие сферы услуг: экскурсионных, связи, торговли, службы быта, развлекательных и других. Для дальнейшего развития сельского зеленого туризма нужна государственная поддержка, то есть систематизация правовых норм для регулирования правоотношения в этой сфере.

Ключевые слова: сільський зелений туризм, самозайнятість населення села, проблеми безробіття, розвиток відпочинку на селі, механізм правового регулювання, вдосконалення нормативно-правового забезпечення, державна підтримка сільського зеленого туризму.

GREEN TOURISM AS THE DIRECTION OF EMPLOYMENT OF THE RURAL POPULATION IN UKRAINE

Matvienko A.T.

The subject of the investigation is a set of theoretical, methodological and practical aspects of improving the efficiency of rural green tourism in Ukraine.

The purpose of the research study of theoretical and methodological guidelines and development of scientific and practical recommendations to improve the effectiveness of Rural Green Tourism in Ukraine.

Methodology of work. Methodological basis of research form the dialectical method of cognition and systematic approach to study phenomena and processes of Rural Tourism Development in Ukraine.

Work results. Proving theoretical and methodological aspects of economic relations in making of Rural Green Tourism in Ukraine. It was analyzed the level of rural green tourism and defined the main problems and trends of the development in the contemporary economy for effective function in future. It was considered the State Target Program of the development of the Ukrainian village and eco-tourism in particular for the period till 2015. The basic directions of solving the problem of employment of the rural population in Ukraine were discussed.

The sphere of the usage of the results includes the scientific research in the field of agricultural activity, provides services to rural tourism that is one of the areas of diversification and of increasing incomes of the rural population, and improving the quality of life, the problems of employment, organizational and economic problems connected with reproduction of labor capacity in agriculture and the formation of new areas of production and marketing of agricultural products.

Conclusions: The development of rural green tourism has a positive impact on the socio-economic problems of a village, especially in the direction of expansion of rural employment. The green tourism provides farmers with extra income, expands employment opportunities of a farmer not only in manufacturing, but also in the sphere of public services. Under the circumstances of the increasing number of holidaymakers the necessity of the various demands appears, and it stimulates the development of services: sightseeing, communication, commerce, recreation and entertainment and others. For the further development of the rural green tourism government support is required, that is the systematization of judicial rules to regulate legal relations in this field.

Keywords: rural green tourism, self-employed rural population, unemployment, development of recreation in the countryside, the mechanism of legal regulation, improving of the regulatory and legal providing, government support for green tourism.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні проблеми соціально-економічних трансформацій, що відбуваються в аграрному секторі економіки, зумовлюють пошук нових нетрадиційних організаційно-правових форм зайнятості населення, спрямованих на забезпечення економічного зростання сільськогосподарського сектора та зменшення обсягів як відкритого, так і прихованого безробіття серед сільського населення.

Одним із пріоритетних шляхів розвитку села є активізація сільського населення до діяльності у невикористаній сфері сільського зеленого туризму.

Проте ринок сільського зеленого туризму в Україні й досі перебуває на стадії становлення, а кількість господарів, які працюють на цьому ринку і вже мають досвід обслуговування туристів, відносно незначна.

Актуальність. Пріоритетність розвитку сільського зеленого туризму в Україні зумовлюється нагальною необхідністю невідкладного розв'язання соціально-економічних проблем сучасного українського села.

За роки незалежності України в сільській місцевості спостерігається постійне зменшення населення, зростання безробіття, масова міграція. Майже 60% мешканців сільської місцевості перебувають за межею бідності. За таких умов селянин змушений шукати інші сфери діяльності, які забезпечували б йому хоча б прожитковий мінімум. Розвиток сільського зеленого туризму міг би зупинити таку негативну тенденцію в українських селах, підвищити матеріальний добробут та частково вирішити проблеми зайнятості сільського населення.

Відсутність методологічної бази й недостатність методичних розробок та проблеми адміністративно-правового регулювання розвитку зеленого туризму додають дослідженню додаткової актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем розвитку зеленого туризму та функціонування особистого сільського господарства займалися В. Васильєв, П. Горішевський, Л. Гут, Ю. Зінько, В. Кафарський, В. Косенко, М. Костриця, Н. Кудла, О. Лендел, В. Липчук, Н. Липчук, О. Моран, М. Рутинський, М. Товт, В. Котлінський, Я. Маєвський, С. Медлік, Я. Сікора та інші.

Проте незважаючи на значущість проведених досліджень проблема зеленого туризму в Україні є недостатньо дослідженою й потребує системного обґрунтування теоретико-прикладних аспектів його становлення в умовах розвитку ринкової економіки.

Постановка завдання. Метою написання статті є дослідження шляхів розвитку сільського зеленого туризму як перспективного напрямку діяльності на селі, що зможе зменшити його соціально-економічні проблеми та надання пропозиції щодо вирішення проблеми додаткової зайнятості сільського населення в Україні.

Для досягнення поставленої мети в статті було вирішено такі завдання: проаналізовано правові основи сільського зеленого туризму; розкрито теоретико-методологічні положення процесу формування економічних взаємовідносин на етапі становлення й розвитку сільського зеленого туризму; з'ясовано основні причини, що гальмують становлення сільського зеленого туризму; запропоновано комплекс організаційно-економічних заходів, що сприяють підвищенню ефективності розвитку сільського зеленого туризму як форми занятості сільського населення.

Виклад основного матеріалу. Зайнятість населення виступає одним з головних індикаторів трансформаційних процесів в економіці України. Характерною особливістю сільського ринку праці на нинішньому етапі здійснення аграрної реформи є збереження тривалої негативної тенденції зростання обсягів як відкритого, так і прихованого безробіття серед сільського населення. Криза в останній період призвела до різкого скорочення попиту на робочу силу як безпосередньо в сільській місцевості, так і за її межами [3].

Останніми роками на селі спостерігаються негативні тенденції у використанні трудового потенціалу. Участь населення у суспільному виробництві та особистому підсобному господарстві супроводжується низьким рівнем продуктивності праці. У сільськогосподарському виробництві України зайнято 4,9 млн. чол., або 24,4% від загальної чисельності, що значно більше, ніж у розвинутих країнах світу, а продуктивність праці у 5-7 разів нижча. В галузях сільської соціальної інфраструктури працює 840 тис. чол. Масовим явищем в Україні стала праця на присадибних та садово-городніх ділянках, в якій беруть участь, за оцінками фахівців, понад 80 відсотків всіх сімей.

Тому в умовах удосконалення ринкових відносин в Україні одним із актуальних напрямів розвитку сільського господарства може стати сільський зелений туризм, який є однією із форм самозайнятості та вирішення проблеми безробіття на селі.

На протязі існування української незалежної держави постійно робились спроби законодавчого врегулювання діяльності у сфері сільського зеленого туризму. Однак, на жаль, ці спроби не призвели в кінці кінців до законодавчого закріплення багатьох норм, без яких діяльність у сфері сільського зеленого туризму не може набути динамічного і ефективного розвитку.

Так у 2003 році до Верховної Ради України народним депутатом В.І. Кафарським був поданий проект Закону «Про сільський та сільський зелений туризм». На жаль, цей законопроект був розглянутий тільки у першому читанні і не набрав чинності [2].

Спілкую сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні у співпраці з Інститутом сільського розвитку та Проектом розвитку агробізнесу в Україні був розроблений проект Закону України «Про сільський зелений туризм», який надав наступні визначення цього виду туристичних послуг: сільський зелений туризм – це відпочинковий вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі) та отримання ними послуг сільського зеленого туризму з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону.

Цей законопроект визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі сільського зеленого туризму та спрямований на забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей. Він встановлює засади раціонального використання туристичних ресурсів та регулює відносини, пов'язані з організацією та здійсненням сільського зеленого туризму на території України. Однак законопроект «Про сільський зелений туризм» поки ще залишається проектом і багато його корисних норм залишаються лише на папері, а проблематика функціонування сільського зеленого туризму залишається на рівні 90-х років XX століття [2].

На сьогодні єдиним директивним документом, який спрямований на розвиток сільських територій є Постанова Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2007 р. №1158 «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р.» (із змінами і доповненнями). Вказана Постанова передбачає заходи з розвитку сільського зеленого туризму та відродження підсобних промислів та ремесел. Але, крім зазначеного визначення, сама програма не містить більше цілеспрямованих та конкретних заходів щодо підходів до стимулювання розвитку сільського зеленого туризму.

Згідно визначення Міжнародної спілки екотуризму, зелений туризм визначається як спрямована мандрівка в сільську місцевість з метою ознайомлення з місцевою культурою та історією природного середовища, яка не порушує цілісності екосистеми, при цьому робить охорону природних ресурсів вигідною для сільських мешканців. Важливою функцією зеленого туризму є збереження та розвиток культурно-історичної спадщини, народних промислів, охорона природного середовища [8].

Як показує практика, сім'я, яка починає працювати у сфері сільського зеленого туризму, не лише вирішує проблему зайнятості сільського населення, вона сприяє створенню нових робочих місць, адже щоб зайнятись наданням послуг сільського зеленого туризму, непотрібні ліцензії та фахова освіта. Також до організації краєзнавчих екскурсій та надання інших видів послуг на договірній основі можуть залучатися працівники соціальної сфери: вчителі, лікарі, працівники сільських клубів тощо.

Справа розвитку сільського відпочинку має реальну державну перспективу і сприяє поліпшенню соціально-економічної ситуації сільської місцевості.

Зелений туризм виступає важливим чинником стабільного динамічного збільшення надходжень до бюджету, активізації розвитку багатьох галузей економіки (транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство тощо).

Для розвитку сільського зеленого туризму українське село має надзвичайно багату історико-архітектурну спадщину, культуру, самобутній побут, даровані природою мальовничі ландшафти, а також лікувально-рекреаційні ресурси. Наші села багаті індивідуальним житловим фондом та добрими і працюючими людьми.

Водночас гострою проблемою багатьох сіл є зростаючий надлишок робочої сили. Враховуючи відсутність капіталовкладень на створення нових робочих місць у сільській місцевості України, на загальнодержавному рівні більше уваги варто приділяти тим галузям, які не потребують для свого розвитку великих коштів. До таких галузей і належить сільський зелений туризм.

Згідно з офіційними статистичними даними ВТО, "зелені" подорожі нині займають від 7 до 20 % у загальному обсязі турпоїздок.

Темпи росту сільського зеленого туризму оцінюються від 10—20 % до 30% у рік (для пригородного туризму, до складу якого він входить за статистикою ВТО), а його частка в доходах від міжнародного туризму сягає 10—15 % [11].

Тільки один європейський ринок сільського зеленого туризму, за оцінками Європейської Федерації Фермерського та Сільського Туризму (EuroGites), на сьогодні складає близько 2 млн. ліжко-місць. Український ринок потенційно здатний прийняти й розмістити на селі близько 150 тис. "зелених" туристів.

В селах з відповідною рекреаційною базою завжди було багато відпочиваючих. Найбільше це стосується сіл, що розташовані на берегах річок, морів та в гірській місцевості.

Тому в Україні існують усі передумови розвитку відпочинку в селі, який можна розглядати як специфічну форму підсобної господарської діяльності у сільському середовищі з використанням природного та культурного потенціалу регіону, що дає можливість певною мірою вирішити проблему як зайнятості сільського населення так і покращення його добробуту, повнішого використання природного та історико-культурного потенціалу сільської місцевості.

Сільський відпочинок в Україні за рахунок збереження етнографічної самобутності повинен набути національного значення, тому що:

- по-перше, він дає поштовх для відродження й розвитку традиційної культури: народної архітектури, мистецтва, промислів - усього, що складає місцевий колорит, і що, поряд із природно-рекреаційними чинниками, є не менш привабливим для відпочиваючих;
- по-друге, через сільський відпочинок мешканці урбанізованих територій мають можливість пізнати справжні українські традиції;
- по-третє, етнокультура села репрезентує Україну світові й приваблює також іноземних туристів [5].

Як передумову успішного розвитку відпочинку в сільських етнографічних районах треба розглядати формування ідеології відродження й розвитку всього спектру традиційної культури, починаючи від форм господарських занять до надбань духовної сфери, що діятимуть як сприятливі чинники для індивідуального відпочинку в етнографічних районах України [6].

Суттєву роль відіграє розвиток сільського туризму і у підвищенні культурно-освітнього рівня сільського населення. Готуючись приймати і обслуговувати відпочиваючих, члени сільських родин мимоволі змушені поповнювати свої знання з ведення домашнього господарства, гігієни і санітарії, приготування їжі тощо, а спілкування з гостями розширює їх кругозір, дає змогу зав'язати нові знайомства, завести друзів в інших населених пунктах.

Сільське населення України здатне отримувати реальні доходи у сфері зеленого туризму від таких видів діяльності, як:

- організація туристичних маршрутів;
- облаштування й експлуатація стоянок для туристів;
- робота гідом чи екскурсодомом;
- транспортне обслуговування туристів;
- егерська діяльність (полювання, аматорське та спортивне рибальство);
- прокат туристичного спорядження;
- послуги приймання та розміщення туристів;
- кулінарні послуги;
- підготовка культурних програм;

- народні промисли;
- виробництво та реалізація туристам екологічно чистих продуктів харчування тощо.

Головним суб'єктом в організації зеленого туризму на селі є сім'я, яка надає для потенційних туристів своє житло, забезпечує харчуванням і побутовими зручностями, знайомить гостей з сільським способом життя та народними ремеслами, організовує екскурсії по селу, його околицях та прилеглих цікавих місцях тощо [4].

Великою проблемою розвитку сільського зеленого туризму є недостатній рівень розвитку комунікацій та соціально-технічної інфраструктури у багатьох центрах сільського зеленого туризму: незадовільний стан локальних доріг; відсутність централізованого теплопостачання та водопостачання наявність соціально-побутових об'єктів у сільській місцевості тощо.

Серед інших головних проблем розвитку СЗТ є надто слабка маркетингова та рекламна стратегія його просування як туристичного продукту. Маркетинг у туризмі – це система постійного погодження пропонованих послуг з тими послугами, які користуються попитом на туристичному ринку і які туристичний ринок здатен запропонувати споживачеві.

Для нормального функціонування та розвитку сфери сільського зеленого туризму на територіях необхідне створення певної інфраструктури, що має включати:

- приміщення для розміщення туристів, яким у більшості випадків виступає сільський будинок. До цього варто додати господарчий двір або ферму, до якої виявляють інтерес туристи, а особливо діти (догляд за тваринами і птахами, збирання овочів та фруктів тощо). Тут увага спрямована на збереження народного побуту й архітектури.
- інженерну інфраструктуру (освітлення, опалення, телефонізація, шляхи, водопостачання, лижні траси, підйомники, пляжі тощо). Без цього неможливо нормальне споживання туристичного продукту сільського зеленого туризму;
- виробничу інфраструктуру, орієнтовану на народні ремесла та виробництво на їхній основі характерних для даного регіону сувенірів на сільську тематику; приготування місцевими кухарями, з можливою участю туристів, місцевих блюд;
- участь туристів в різних видах сільськогосподарської діяльності;
- соціальну інфраструктуру, що активізує контакти між селянами та туристами (будинки культури, кінотеатри, організації свят, карнавалів, змагань тощо).

Вся туристична інфраструктура села повинна відповідати двом основним вимогам: по-перше, створювати нормальні умови для проживання і відпочинку туристів, а по-друге, у мінімальному ступені порушувати екологічну стійкість природного середовища [7].

При цьому сільський будинок, господарі якого бажають зайнятися обслуговуванням туристів, повинен відповідати наступним умовам:

- наявність красивого фасаду (найкраще - типовий для регіону стиль);
- традиційний для району спосіб ведення домашнього господарства;
- побутові зручності;
- достатність приміщень для розміщення туристів;
- можливість надання додаткових туристичних послуг (харчування, екскурсії тощо);
- наявність власного телефону, легкового і вантажного автомобілів або гужового транспорту.

Крім того, господарі-власники сільської садиби повинні мати:

- наявність бажання приймати туристів, з якими вони будуть жити однією великою родиною;
- здорова атмосфера в родині;
- контактність і ініціативність членів родини;
- елементарні навички з обслуговування потенційних туристів.

В умовах зростаючої урбанізації головною рушійною силою розвитку сільського туризму є швидко зростаючий попит відпочинку на природі, що визначається збільшенням невідповідності середовища проживання сучасної людини її фізіологічним та психологічним потребам. Підвищення попиту на сільський відпочинок зростає внаслідок збільшення тривалості робочого часу, збільшення кількості платних відпусток, зростання рівня освіти, розвитку транспортної мережі - залізничного, автодорожнього, повітряного та морського транспорту.

Отже, сучасний зелений туризм, поряд із промисловим і сільськогосподарським виробництвом, слід розглядати як рівноправну форму господарського освоєння простору [9].

У контексті вирішення проблем аграрних регіонів України розвиток сільського зеленого туризму є особливо необхідним, він дозволяє вирішувати ряд важливих соціально-економічних питань їх розвитку.

Разом з тим, на думку автора, без законодавчого врегулювання найбільш гострих питань функціонування сільського зеленого туризму неможливо динамічно розвивати цю сферу та масово залучати до неї сільське населення, а саме:

- невизначеність статусу організатора сільського зеленого туризму, яка тягне податки, звітність і т.д.;
- стандартизація – критерії та визначення;
- забезпечення безпеки якості послуг від харчування до екскурсій;
- організація освітніх програм для сільських господарів;
- організація маркетингу послуг у сфері сільського зеленого туризму;
- взаємодія з іншими структурами туризму (туроператорами, турагентами і т.д.);
- розвиток інформаційних технологій і комунікацій;
- забезпечення мінімальної фінансової підтримки сільських господарів.

Крім того, на нашу думку, доцільно в регіонах, зацікавлених в розвитку сільського зеленого туризму розробити місцеві (регіональні) програми розвитку та підтримки сільського зеленого туризму, які слугували б орієнтиром цієї діяльності та демонстрували партнерські відносини влади та сільських господарів.

Але туризм не слід вважати панацеєю. Його роль у розвитку сільської місцевості України та зайнятості сільського населення досить важлива, але не головна. Національна економіка не вичерпала можливостей розвитку традиційних форм господарського освоєння простору. Тому лише оптимальне поєднання промислових, сільськогосподарських і рекреаційно-туристичних технологій взаємодії суспільства і природи дозволить вивести деякі регіони з глибокої соціально-економічної кризи і надасть їм імпульсу для сталого розвитку.

Висновки. Отже, провівши аналіз сучасного стану розвитку сільського зеленого туризму, можна зробити висновок про те, що сільський зелений туризм можна розглядати як невід'ємну складову частину комплексного соціально-економічного розвитку села та як один із засобів вирішення багатьох проблем сільського населення, а особливо проблем зайнятості.

Сьогодні в Україні формується розуміння сільського зеленого туризму як специфічної форми відпочинку на селі з можливістю ефективного використання природного, матеріального і культурного потенціалу регіонів. Законодавче врегулювання взаємовідносин у сфері сільського туризму та його популяризація сприятиме подальшому розвитку ринку туристичних послуг і дозволить зробити сільський зелений туризм більш привабливим, та вирішить питання працевлаштування на селі, створить можливості для самореалізації.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про туризм» (Верховна Рада України – Офіц. вид. – К.: Парламент. вид-во, 2011 – 31с – (Серія «Законодавство України»).
2. Проект Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» від 23 жовтня 2003 р. № 4299, внесений народним депутатом України В. Кафарським (перше читання).
3. Биркович В.І. Сільський зелений туризм - пріоритет розвитку туристичної галузі України. / Биркович В.І. - Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. - 2011. - №1(6). - С.138-143.
4. Васильєва Н.В. Зелений туризм - панацея чи черговий міф? / Васильєва Н.В. <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/progress/arch/>
5. Зелений туризм. Досвід окремих країн, проблеми законодавства України <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/law/inter/>
6. Міністерство культури і туризму України. ДЗК Випуск 6/6 2012 р. / Особливості розвитку зеленого туризму в Україні <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/183838>
7. Прокопа І.В. Матеріали наради-семінару «Аналіз розвитку та рекомендації щодо вирішення проблемних питань сільського зеленого туризму України». - Яремче, 2011.
8. Рутинський М.І. Зелений туризм [Текст] / М.І. Рутинський, Ю.В. Зінко. - К.: Знання, 2008. - 271 с
9. Сільський туризм. Зарубіжний досвід розвитку сільського туризму. <http://agro.ua.net/economics/documents/category-14/doc-31>
10. Офіційний сайт Держтуризмкурорту України. Офіційна веб-сторінка: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.tourism.gov.ua
11. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.unwto.org
12. Про сільський зелений туризм: Закон України. Проект від 12.04.2007р. №3467[Електронний ресурс].-Режим доступу: http://tourlib.net/zakon/pro_siltur.htm

References

1. Law of Ukraine "On Tourism" (Supreme Council of Ukraine - official publisher - Kyiv Parliamentne publisher, 2011-31c-(series "The Law of Ukraine").
2. Draft Law of Ukraine "On the rustic and rural green tourism" from 23 octomber 2003 № 4299, submitted by MP Ukraine V. Kafarskum. (first reading)
3. Burkovuch V.I. Green tourism - the priority development of tourism industry in Ukraine. / Burkovuch V.I.- Strategic Priorities. Research and Analysis quarterly review.-2011. -№ 1(6). –С.138-143.
4. Vasuleva N.V. Green tourism - Panarea or another myth? / Vasuleva N.V. <http://www.greentour.com.ua/Ukrainian/progress/arch/>
5. Green Tourism. The experience of some countries, the problem of the legislation of Ukraine. <http://www.greentour.com.ua/Ukrainian/law/inter/>
6. Ministry of Culture and Tourism of Ukraine. SLC Issue 6/6 2012/ Features of Green Tourism in Ukraine <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/183838>
7. Prokopa I.V. Materials of the seminar "Analysis of and recommendations for the solution of problems of rural green tourism Ukraine." – Yaremche, 2011.
8. Rytunskui M.I. Green tourism (tekst) / M.I. Rytunskui, U.V. Zinko. K.: Knowledge, 2008.-271
9. Rural tourism. Foreign experience of rural tourism. <http://agro.ua.net/economics/documents/category-14/doc-31>.
10. Official Site Derzhтурызмкурорту Ukraine. Official website (electronic resource). - Mode of access: www.tourism.gov.ua
11. Official Site of the World Tourism Organization. Official website (electronic resource). - Mode of access: www.unwto.org
12. Rural tourism: the Law of Ukraine. Project of 12.04.2007. №3467 (electronic resource). - Mode of access: http://tourlib.net/zakon/pro_siltur.htm.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Матвієнко Анатолій Тихонович, кандидат наук із соціальних комунікацій, директор Київського технікуму готельного господарства
Київський технікум готельного господарства
вул. Жмаченка, 26, м. Київ, Україна, 02192
e-mail: ktgg@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Матвиенко Анатолий Тихонович, кандидат наук по социальным коммуникациям, директор Киевского техникума
гостиничного хозяйства
Киевский техникум гостиничного хозяйства
ул. Жмаченка, 26, г. Киев, Украина, 02192
e-mail: ktgg@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Matvienko Anatoliy Tihonovich, candidate in social communications,
director of the Kiev Hotel Management College
The Kiev Hotel Management College
Zhmachenko Str., 26, Kyiv, 02192, Ukraine
e-mail: ktgg@ukr.net

УДК 65.017.3:330.341.1(477)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БІЗНЕС-ІНКУБАТОРІВ В УКРАЇНІ

Паламарчук О.М.

Предметом роботи є дослідження особливостей функціонування бізнес-інкубаторів як частини інфраструктури підтримки малого підприємництва, та вагомого інструменту економічної, соціальної, структурної і інноваційної політики. Метою роботи є визначення місця бізнес-інкубатору як основного інструменту підтримки малого та середнього підприємництва і його ролі у формуванні інноваційної політики країни.

Результати роботи полягають у визначенні місця бізнес-інкубаторів як однієї із сучасних організаційних форм реалізації інноваційної діяльності.

Галузь застосування результатів: організація та проведення наукових досліджень малого та середнього бізнесу в рамках регіональної політики підтримки підприємництва й розвитку його інфраструктури.

Висновки: Економічне зростання підприємницьких структур може бути досягнуте тільки при комплексному введенні нових організаційних форм підтримки реалізації інновацій. Зростання ролі окремих суб'єктів господарської діяльності, необхідності їх цілеспрямованої взаємодії один з одним і зовнішнім середовищем ставить задачу використання організаційних форм підтримки інноваційним розвитком. Однією з причин успішного розвитку підприємств малого бізнесу в країнах з ринковою економікою є існування розгалуженої системи державних програм сприяння малому підприємству, що здійснюється урядовими, змішаними та приватними організаціями. Розвиток малого підприємництва залежить сьогодні значною мірою від наявності таких форм його культивування, як бізнес-інкубатори. Аналіз спроб щодо створення ефективно діючих бізнес-інкубаторів в Україні переконує, що основною концепцією бізнес-інкубатора в наших реаліях має бути не стільки надання консультативних послуг і виконання конкретних замовлень бізнесменів, скільки створення умов для становлення світогляду приватного власника та адаптації підприємця до ринкового середовища, сприяння досягненню необхідного рівня професіоналізму.

Ключові слова: бізнес-інкубатор, інфраструктура, інноваційна політика, аналіз, малий бізнес, ринкове середовище.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ БИЗНЕС - ИНКУБАТОРОВ В УКРАИНЕ

Паламарчук О.Н.

Предметом работы является исследование особенностей функционирования бизнес-инкубаторов как части инфраструктуры поддержки малого предпринимательства, и весомого инструмента экономической, социальной, структурной и инновационной политики.

Целью работы является определение места бизнес-инкубатора как основного инструмента поддержки малого и среднего предпринимательства и его роли в формировании инновационной политики страны.

Результаты работы заключаются в определении бизнес-инкубаторов как одной из современных организационных форм реализации инновационной деятельности.

Область применения результатов: организация и проведение научных исследований малого и среднего бизнеса в рамках региональной политики поддержки предпринимательства и развития его инфраструктуры.

Выводы: Экономический рост предпринимательских структур может быть достигнут только при комплексном введении новых организационных форм поддержки реализации инноваций. Возрастание роли отдельных субъектов хозяйственной деятельности, необходимости их целенаправленного взаимодействия друг с другом и внешней средой ставит задачу использования организационных форм поддержки инновационного развития. Одной из причин успешного развития предприятий малого бизнеса в странах с рыночной экономикой является существование разветвленной системы государственных программ содействия малому предпринимательству, осуществляемой правительственными, смешанными и частными организациями. Развитие малого предпринимательства зависит сегодня в значительной степени от наличия таких форм его культивирования, как бизнес-инкубаторы. Анализ попыток создания эффективно действующих бизнес-инкубаторов в Украине утверждает, что основной концепцией бизнес-инкубатора должно быть не столько предоставление консультативных услуг и выполнения конкретных заказов бизнесменов, сколько создание условий для становления мировоззрения и адаптации предпринимателя к рыночной среде, содействие достижению необходимого уровня профессионализма.

Ключевые слова: бизнес-инкубатор, инфраструктура, инновационная политика, анализ, малый бизнес, рыночную среду.

THE PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF BUSINESS INCUBATORS IN UKRAINE

Palamarchuk O.M.

The subject of the research is studying the peculiarities of the functioning of business incubators as part of the infrastructure small businesses, and an important instrument of economic, social, structural and innovation policy.

The aim of the research is determining the place of business incubator as a basic instrument for small and medium enterprises and its role in forming of Ukrainian innovation policy.

The results of the research are in determining the place of business incubators as one of the modern organizational forms of innovation realization.

Practical implications: the organization and researching of small and medium businesses within the regional policy for support enterprise and the development of its infrastructure.

Conclusions: Economic growth of business structures can be achieved only on condition introduction of new organizational forms of support of the innovations realization. The importance growth of individual economic entities, the need for their purposeful interaction with each other and the outdoor environment raises the problem of the use of organizational forms of support for innovation development. One of cases of the successful development of small business enterprises in countries of the market economy is various systems of state programs for promoting small enterprise by government, mixed and private organizations. Today the development of small enterprises depends from such forms cultivation as a business incubator. The analysis attempts to create effective business incubators in Ukraine shows that the basic concept of a business incubator must be not only advising and execution of specific business orders and also promotion of conditions for the world-view formation of private owner, adapt to the market environment of the entrepreneur and achievement of necessary professional level.

Key words: business incubator, infrastructure, innovation policy, analysis, small-business, market environment.

Постановка проблеми. Проблема використання бізнес-інкубаторів як однієї із організаційних форм підтримки реалізації інновацій все ще залишається актуальною, тому що нові економічні умови вимагають інтенсивної інноваційної діяльності, підвищення уваги до організаційних форм підтримки реалізації інновацій. Хоча існує велика кількість досліджень в галузі впровадження новачків, проблема бізнес-інкубаторів як однієї із сучасних організаційних форм підтримки реалізації інновацій все ще не достатньо розроблена. Останнім часом бізнес-інкубатор привертає до себе дедалі більшу увагу урядів, місцевого керівництва, наукових кіл, економістів, оскільки допомога малим і середнім підприємствам розглядається як інструмент забезпечення економічного росту та боротьби з бідністю шляхом розширення самостійної зайнятості, як засіб зміцнення приватного сектора, усунення територіальної нерівності через децентралізацію процесу розвитку на місцевому чи регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку інноваційної інфраструктури економіки в цілому та питання функціонування бізнес-інкубатору як невід'ємної частини інноваційної системи знайшли відображення у наукових працях багатьох вчених: Л.М. Васильєвої, І.О. Дерід, А.Б. Немченко, Л.О. Рибіної, Ю.М. Смаковської та ін. Хоча існує велика кількість досліджень в галузі впровадження новачків, проблема бізнес-інкубаторів як однієї із сучасних організаційних форм підтримки реалізації інновацій все ще не достатньо розроблена.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає у визначенні місця бізнес-інкубатору як основного інструменту підтримки малого та середнього підприємництва і його ролі у формуванні інноваційної політики країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сфера підприємницької діяльності представляє собою специфічний механізм соціально-економічного життя суспільства, який стимулює розвиток конкуренції, запровадження великими компаніями нової техніки і технології виробництва, покращення ефективності виробництва та економіки країни в цілому. Політика держави у регулюванні підприємницької діяльності полягає в збалансуванні інтересів держави та бізнесу, оптимальних умов для підприємницької діяльності та збільшення конкурентоздатності малого підприємництва.

Від розвитку підприємств залежить функціонування економіки країни в цілому, однак в Україні поки що не розроблена чітка стратегія регулювання та не обґрунтована програма розвитку цієї форми господарювання, недосконалою є система фінансування та матеріально-технічного забезпечення становлення і розвитку бізнесу, невідпрацьованими залишаються правові й організаційні питання діяльності фірм. Тому для розширення підприємницької діяльності та стійкого розвитку в умовах економічної ситуації країни дуже важливим є аналіз світового досвіду діяльності підприємств та можливість його використання в Україні.

Необхідність підтримки малих підприємств в усьому світі вважається обов'язком держави, тому що вони поступаються великим підприємствам за можливостями модернізації, маркетингових досліджень, фінансових ресурсів, конкурентоспроможністю товарів і послуг.

Основним принципом побудови державної політики у сфері малого підприємництва є поєднання принципу невтручання у виробничу діяльність підприємця з принципом соціального партнерства. Завданням держави є побудова соціально-ринкової економіки, що реалізовує досягнення як економічних, так і соціальних цілей. Важливим принципом державної політики є принцип децентралізації та розширення прав регіонів і місцевого самоврядування у сфері малого підприємництва. Він полягає в зміщенні всієї практичної допомоги суб'єктам малого підприємництва на місцевий рівень, оскільки саме тут влада і підприємці вступають в безпосередні відносини. Державну політику в галузі малого підприємництва слід будувати на дотриманні принципу стабільності нормативно-правового режиму. Це визначальний чинник зовнішнього середовища малого підприємництва. Об'єктивно важлива соціально-економічна роль малого підприємництва в українській економіці передбачає необхідність високих темпів його становлення і зміцнення в системі національної економіки. Проте досягнутий рівень розвитку малого підприємництва в Україні не відповідає вимогам ринкової економіки. У своїй основі несприятливі тенденції розвитку малого підприємництва пов'язані як із загальнонаціональними політичними, економічними і соціальними проблемами, так і з особливостями малого підприємництва як суб'єкта економіки, а саме: з високим рівнем залежності стану малого підприємства від динаміки макроекономічних показників і чинників зовнішнього середовища. У зв'язку з цим необхідність прискореного розвитку малого підприємства зумовлює активну його підтримку з боку держави.

Як свідчить світовий досвід, одним із найуспішніших шляхів розвитку і підтримки підприємництва є інкубація бізнесу, або надання підтримки суб'єкту підприємницької діяльності, що починає власний бізнес, з метою спрощення, полегшення та прискорення входження його в ринок і досягнення бажаного підприємницького ефекту. Підтримка, яка забезпечується інкубацією, значною мірою допомагає початківцям набути необхідного професіоналізму щодо вибраної сфери діяльності, сприяє подоланню ринкових і штучних бар'єрів під час створення бізнес-структури та на початковому етапі розвитку. І якщо, за статистикою, самостійно виживають у середньому близько третини створених фірм, то серед тих, хто скористався підтримкою бізнес-інкубаторів, як правило, стають успішними понад 85% учасників.

Бізнес-інкубатори – це структури, що надають допомогу новим компаніям на етапі їх організації та становлення. Основна мета бізнес-інкубаторів в інтерактивному процесі – надихати людей на організацію власної справи, створювати умови, що сприяють розвитку нових компаній і підприємництва, підтримувати їх у розробленні новаторських продуктів, надавати їм приміщення, засоби інфраструктури і т. ін. Головний акцент у діяльності бізнес-інкубаторів робиться на стимулюванні розвитку місцевої і регіональної економіки та створенні робочих місць. Бізнес-інкубатори необхідні для зміцнення й розвитку початкуєчих підприємств. Особливо у державах з низькою динамікою розвитку підприємництва роль бізнес-інкубаторів виявляється дуже важливою для забезпечення місцевого соціально-економічного розвитку [1].

Мета бізнес-інкубатору – забезпечення сприятливих організаційно-економічних умов для розвитку малого і середнього бізнесу, підвищення конкурентоздатності підприємств і компаній на ринку шляхом надання всебічної допомоги підприємцям на всіх стадіях організації і функціонування підприємств, сприяння формуванню і розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього бізнесу, створення нових робочих місць. На основі вивчення досвіду використання механізму бізнес-інкубаторів в країнах з розвинутою економікою, можна схематично відобразити модель бізнес-інкубатора, використання якої може сприяти як розвитку, так і управлінню малим бізнесом [2]:

Бізнес-інкубатори займають важливе місце в інноваційній інфраструктурі, які розглядаються, перш за все, як частина інфраструктури підтримки малого підприємництва, але одночасно вони є інструментом економічної, соціальної, структурної і інноваційної політики. Бізнес-інкубатори можуть бути як самостійними господарськими організаціями з правами юридичної особи, які створюються, як правило, для підтримки нетехнологічного малого підприємництва, або діяти у складі технопарку та бути орієнтованими на роботу в областях високих технологій, тобто підтримку малого інноваційного підприємництва в науково-технічній сфері. Інкубатор, як форма й елемент інноваційної інфраструктури, знаходиться в постійному розвитку, логіку якого багато в чому допомагає зрозуміти історія виникнення і поширення інкубаторів [3].

Одне з принципових питань у діяльності бізнес-інкубаторів полягає у виборі оптимальної форми експлуатації створюваних бізнес-інкубаторів. На теперішньому етапі існує велика різноманітність організаційно-правових форм бізнесу-інкубаторів. Бізнес-інкубатори існують як структурні підрозділи організацій високого порядку і як автономні установи. Організаційно-правова форма бізнес-інкубаторів (БІ) багато в чому визначає потенційні джерела фінансування діяльності інкубатора. Реєстрація БІ в якості некомерційної структури надає додаткові можливості для здобуття грантів і засобів різних організацій підтримки малого бізнесу, інновацій. Форми державної, обласної або установ нижчого підпорядкування забезпечують доступ до бюджетного фінансування, участі у державних і регіональних програмах розвитку малого підприємництва. У свою чергу, організаційно-правова форма інкубатора залежить від того, ким та на чий кошти створюється БІ.

Головна перевага бізнес-інкубатора для починаючих підприємців, що найчастіше випробують фінансових труднощів, укладається в тім, що інкубатори надають їм «дах над головою» на пільгових умовах, за цінами нижчими від ринкових (принаймні, спочатку).

Для повноцінної діяльності бізнес-інкубатор повинен мати необхідні приміщення (виходячи з закордонного досвіду – 1000–2000 кв. м.), матеріально-технічну базу (офісна техніка, Інтернет, навчальні класи, конференц-зал, бібліотека), кваліфікований штат, а також консультантів і викладачів, що працюють, як правило, на контрактній основі [4].

Концепція бізнес-інкубатора припускає ротацію фірм-клієнтів, тому в інкубаторі, як правило, не повинне бути довгострокових або передчасних договорів про оренду приміщення. Термін їх «життя» в інкубаторі складає від 2 до 5 років. Якщо підприємство за цей час міцно встає на ноги, то йому варто знайти собі приміщення поза інкубатором і звільнити місце для нової молоді фірми. Однак, на практиці, у залежності від наявної в наявності площі і попиту на неї іноді можуть використовуватися і більш тривалі договори про оренду [5].

Добір клієнтів у бізнес-інкубатор повинен проводитися на конкурсній основі. При цьому, претендент повинен обґрунтувати, що його проект має реальні шанси на успіх і є конкурентоздатним, а сам претендент відповідає критеріям керівника інноваційного підприємства (рівень освіти, досвід роботи і т.д.).

Важливими перевагами бізнес-інкубатора є також творча атмосфера і можливість контактувати із собі подібними, імідж серйозної компанії, набір недорогих, але необхідних послуг, гнучкість менеджменту в інкубаторі.

Слід враховувати потребу у висококваліфікованих кадрах, які зможуть компетентно надавати допомогу підприємцям початківцям. Крім забезпечення компетентними співробітниками самих бізнес-інкубаторів, необхідно вирішити завдання кадрового забезпечення інкубованих фірм і вивчення підприємців. Більшість зарубіжних інкубаторів функціонують у складі технопарків, промислових зон тощо. В Україні кількість технопарків, які мають у своєму складі БІ є порівняно невеликою. Необхідно створювати і розвивати спеціальні виробничо-технологічні зони на базі підприємств, що діють, або, щоб уникнути труднощів, пов'язаних з реконструкцією площ, не пристосованих під потреби малих підприємств, на нових площах [6].

Проте в регіонах України подібні інфраструктурні механізми здебільшого відсутні. Досвід бізнес-інкубації нашої держави показує, що останні можуть розміщуватися не лише в будівлях, що спеціально зводяться, але і на базі існуючих наукових інститутів та навчальних закладів. Така співпраця є перспективною та взаємовигідною, і, потребує подальшого розвитку. Бізнес-інкубатори також здатні стати інструментом реорганізації загальних виробничих площ великих неефективних підприємств, пристосовувати їх під потреби малого бізнесу.

В Україні створення перших бізнес-інкубаторів стимулювалося міжнародною фінансовою допомогою. Так наприкінці 90-х років Агентство міжнародного розвитку США (USAID) фінансувало виконання Програми розвитку бізнес-інкубаторів в Україні (BID). У рамках цієї програми були створені такі бізнес-інкубатори, як технологічний бізнес-інкубатор «Харківські технології», бізнес-інкубатор Херсонської торгово-промислової палати, бізнес-інкубатор Об'єднаного профкому Чорнобильської АЕС у м. Славутичі й ін. [3].

Українська Асоціація бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів розпочала проект «Формування інформаційно-комунікаційного середовища ефективного розвитку бізнес-інкубування в Україні (UBICA – ICT)» та «Створення інформаційно-комунікаційної підприємницької мережі для розвитку бізнес-інкубування в Харківському регіоні (Харків-ICT)». Реалізація цих проектів відбувається в рамках програми InfoDev Світового банку реконструкції і розвитку (СБРР). Проекти ставлять за мету сприяти розвитку бізнес-інновацій в секторі малих і середніх підприємств, покращити можливості діяльності бізнес-інкубаторів шляхом ефективного використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі становлення підприємництва [2].

Цільовою групою Харківського технологічного бізнес-інкубатора є високоосвічені підприємці-початківці, що мають науково-технологічну підготовку та намагаються використати власні знання у галузі високих технологій та інтелектуальних комунікаційних технологій.

Проект дасть можливість створити програмно-технічні та інформаційно-комунікаційні засоби для розвитку малого та середнього бізнесу, здійснити навчання щодо використання ІКТ у підприємств та стимулюватиме їх впровадження у сферу малого бізнесу. В процесі реалізації проекту поширюватиметься досвід використання інтелектуальних технологій та впровадження електронної комерції у діяльність підприємств малого та середнього бізнесу, підвищуватиметься професійний рівень підприємств-клієнтів та співробітників бізнес-інкубатора стосовно використання можливостей інформаційно-комунікативних технологій.

Недоліком існуючої організаційно-господарської інфраструктури інноваційної підприємницької діяльності є нерівномірність розподілу її існуючих об'єктів за регіонами України. Так, у Києві та Київській області діють 12 бізнес-інкубаторів, в Одеській області – 9; 18 з 27 регіонів країни мають по 1 – 2 бізнес-інкубатора. З 255 існуючих інноваційних фондів 175 працюють у Києві.

Визначення ефективних форм підтримки підприємництва потребує визначення чинників, від яких залежить успішність бізнесу. Як відомо, успіх підприємництва залежить від вдалого поєднання особистості підприємця (який повинен бути професійно й морально підготовлений до виживання в умовах ринкової конкуренції), бізнес-ідеї (спроможної забезпечити задоволення попиту визначених споживачів та отримання очікуваного прибутку) та інвестицій (коштів, необхідних для реалізації бізнес-ідеї). Тому принцип функціонування бізнес-інкубатора полягає в тому, щоб саме за цими аспектами підприємництва забезпечувати підтримку молодого бізнесу.

Отже, концепція інкубації бізнесу полягає в створенні умов для перетворення новачка у сфері бізнесу з підприємницькою ідеєю на успішного суб'єкта підприємницької діяльності з випробуванням бізнес-проектом та успішно функціонуючим прибутковим бізнесом і одночасним вирішенням інвестиційних проблем. Враховуючи традиційно віддалену від індивідуального прийняття ризикових рішень ментальність значної частини наших громадян, велика увага у становленні бізнесмена повинна приділятися формуванню підприємницького світогляду.

Реалізацію концепції інкубатора забезпечує досвідчений експерт-керівник проекту, а набуття учасником бізнес-інкубатора професійних якостей з поступовим розширенням повноважень відбувається за схемою: учень-виконавець (помічник експерта – керівника проекту) – самостійний виконавець – керівник-виконавець – координатор-виконавець. Передбачається, що у бізнес-інкубаторі майбутній підприємець отримає необхідні знання з основ підприємництва, маркетингу, антикризового менеджменту та професійні знання відповідно до вибраного виду діяльності; бізнес-ідея пройде шлях від попередніх бізнес-очікувань до реалізованого бізнес-проекту, а початкові інвестиції перетворяться на прибуток. Така модель процесу інкубації бізнесу дасть змогу мінімізувати втрати від прийняття непрофесійних рішень з одночасним підвищенням рівня професіоналізму новачка в сфері підприємницької діяльності [5].

Отже, однією з найважливіших передумов успішної реалізації ідеї інкубації бізнесу слід вважати створення організації й місця (бізнес-інкубатора), де підприємець-початківець може облаштуватись і де йому на професійній основі буде надано кваліфіковану допомогу за найважливішими аспектами бізнесу. Сьогодні таку ідею можна реалізувати як на базі успішно працюючих підприємств, установ та організацій, так і в умовах спеціально створених структур з використанням наявного незавершеного будівництва та залишкового майна банкрутів.

Подальший розвиток бізнес-інкубування в Україні неможливий без розробки і прийняття Типового положення про бізнес-інкубатор. Проте, безумовно, навіть розробка і прийняття такого регуляторного акта не розв'яже головного питання – створення всебічних сприятливих умов для розвитку мережі бізнес-інкубаторів в Україні. З метою формування державної стратегії у цій сфері УАБІЦ розроблено проект Концепції розвитку мережі бізнес-інкубаторів в Україні, який було надано на розгляд Держпідприємництва й Міністерства фінансів України і який отримав позитивне схвалення. Тому даний проект Концепції можна взяти за основу і продовжити роботу в цьому напрямі в рамках спеціально створеної робочої групи.

Висновки з проведеного дослідження. Мале підприємництво є невід'ємною частиною ринкової економіки. Досвід багатьох зарубіжних країн свідчить про те, що малий бізнес істотно впливає на збільшення загальних обсягів виробництва, роздрібного товарообігу, сприяє вирішенню проблем зайнятості та загального зростання доходів, створює сприятливе середовище для розвитку конкуренції й усунення монополізму у підприємницькій діяльності; малі підприємства спроможні стати надійним джерелом стабільних податкових надходжень до бюджету. Однак порівняно з іншими економічно розвиненими країнами Україна має дуже низькі показники розвитку малого підприємництва.

Однією з причин успішного розвитку підприємств малого бізнесу в країнах з ринковою економікою є існування розгалуженої системи державних програм сприяння малому підприємству, що здійснюється урядовими, змішаними та приватними організаціями.

Розвиток малого підприємництва залежить сьогодні значною мірою від наявності таких форм його культивування, як бізнес-інкубатори. Аналіз спроб щодо створення ефективно діючих бізнес-інкубаторів в Україні переконує, що основною концепцією бізнес-інкубатора в наших реаліях має бути не стільки надання консультативних послуг і виконання конкретних замовлень бізнесменів, скільки створення умов для становлення світогляду приватного власника та адаптації підприємця до ринкового середовища, сприяння досягненню необхідного рівня професіоналізму.

Список використаних джерел

1. Васильєва Л.М., Бізнес-інкубатор як форма й елемент інноваційної інфраструктури http://www.rusnauka.com/26_OINXXI_2009/Economics/52632.doc.htm.
2. Матвійчик-Соскіна Н. Практика діяльності бізнес-інкубаторів на базі інформаційних технологій: досвід європейських країн. // Шляхи впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку в українських містах / За загальною ред. О. І. Соскіна. – К.: Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2008. – 64 с.
3. Микитюк О.П. Бізнес-інкубатори в системі фінансової підтримки малого підприємництва // Світ фінансів. – 2009. – №2 (3). – С. 160–164.
4. Гаташ В. Бізнес-інкубатор для маленьких і середніх інноваційних фірм. – Інтернет-ресурс. – Сайт «Дзеркала тиждень». – <http://www.zn.kiev.ua>
5. Андреев В.О. та ін. Результати програми розвитку бізнес-інкубаторів в Україні / Розвиток науково-технологічних парків та інноваційних структур інших типів: Україна і світовий досвід: Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 3–5.11.02 р.). Львів, ЛьЦНТЕІ, 2008. С. 41–46.
6. Гончаров В.М. Формування організаційно-економічного механізму системи інноваційного розвитку підприємств регіону: Монографія/ Гончаров В.М., Деречинський Ю.Н. – Донецьк: СПД Купріянов В.С., 2009. – 280 с.

References

1. Vasilieva L.M. Biznes-inkubator yak forma i element innovatsiinoi infrastruktury [Business incubator as a form and element of innovation infrastructure]. http://www.rusnauka.com/26_OINXXI_2009/Economics/52632.doc.htm.
2. Matviichuk-Soskina N. Praktyka diialnosti biznes-inkubatoriv na bazi informatsiinykh tekhnolohii: dosvid yevropeiskyykh kraiin [Practice of business incubators based on information technologies: the European experience]. Shliakhy vprovadzhenia innovatsiino-investytsiinoi modeli rozvytku v ukrainskykh mistakh [The ways implementing of development innovative and investment model in Ukrainian towns]. Kyiv: «Instytut transformatsii suspilstva». 2008. 64 p.
3. Mykytiuk O.P. Biznes-inkubatory v systemi finansovoi pidtrymky maloho pidpriemnytstva [Business incubators in the financial system support of small enterprises]. Svit finansiv [The world of finance], 2009. no. 2 (3). pp. 160-164.
4. Hatash V. Biznes-inkubator dlia malenkykh i serednykh innovatsiinykh firm [Business incubator for small and medium innovative companies]. Dzerkala tyzhnia. <http://www.zn.kiev.ua>
5. Andreiev V.O. Rezultaty prohramy rozvytku biznes-inkubatoriv v Ukraine [The results of the program of development business incubators in Ukraine]. Rozvytok naukovo-tekhnohichnykh parkiv ta innovatsiinykh struktur inshykh typiv: Ukraine i svitovyi dosvid [Development of science and technology parks and innovation structures of other types: Ukraine and international experience]. Lviv: LvTsNTEI. 2008. pp. 41-46.
6. Honcharov V.M. Formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu systemy innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv rehionu [Formation of organizational and economic mechanism of innovative development of regional enterprises]: monograph. Donetsk: SPD Kupriianov V.S. 2009. 280 p.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Паламарчук Оксана Миколаївна, доцент кафедри економіки підприємства та економічної теорії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 34 кв.202 м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Паламарчук Оксана Николаевна, доцент кафедры экономики предприятия и экономической теории ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» ул. Сухомлинского, 34 кв.202 г. Переяслав-Хмельницкий, 08400, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Palamarchuk Oksana Mykolaivna, Ph.D. in Economic Science, Associate Professor SHEE «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» 34, Sukhomlynskyi st., 202 flat, Pereiaslav-Khmelnyskyi, Kyiv region, 08401, Ukraine

УДК 331.2

ТАРИФНЫЕ СИСТЕМЫ ОПЛАТЫ ТРУДА: ХАРАКТЕРИСТИКА И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Романова Е.С.

Статья посвящена исследованию сущности тарифных систем оплаты труда, определению их преимуществ и недостатков в условиях рыночной экономики, установлению возможных направлений их модернизации для эффективного применения в организациях Республики Беларусь.

Предмет исследования: тарифные системы оплаты труда и направления их трансформации в условиях рыночной экономики.

Цель: на основании исследования существующего механизма построения тарифных систем оплаты труда в организациях Республики Беларусь, определить возможные направления их развития.

Метод: использованы методы системного анализа процессов и статистических данных, методы группировок и классификаций, а также метод научного наблюдения.

Результаты работы: систематизированы и подробно охарактеризованы составные элементы республиканской тарифной системы; построен алгоритм формирования постоянной и переменной частей заработной платы; сформулированы преимущества и недостатки тарифных систем оплаты труда в условиях рыночной экономики; определены возможные направления их модернизации; высказаны предложения по трансформации существующих элементов тарифной системы для эффективного их применения в реальном секторе экономики Республики Беларусь.

Выводы: доказана возможность применения тарифной модели оплаты труда для крупных предприятий и обоснована необходимость построения на их основе собственных тарифных систем.

Область применения результатов: сделанные предложения могут быть использованы при формировании стратегии развития белорусских организаций, а также в учебном процессе при преподавании дисциплин экономического профиля.

Ключевые слова: оплата труда, тарифная система оплаты труда, гибкие системы оплаты труда, доплаты, надбавки, государственное регулирование, Республика Беларусь.

TARIFF WAGE SYSTEMS: CHARACTERISTIC AND THE DEVELOPMENT DIRECTIONS IN THE CONDITIONS OF MARKET ECONOMY

Romanova E.S.

The article investigates the nature of the tariff wage systems, determines their strengths and weaknesses in the market economy, and establishes the possible directions of their modernization for the effective application in the organizations in the Republic of Belarus

Object of research: tariff wage systems and the directions of their transformation in the conditions of market economy.

The purpose is to identify possible areas of their development based on the research of the existing mechanism for constructing tariff wage systems in the organizations of the Republic of Belarus.

Methodology: methods of the system analysis of processes and statistical data, methods of groups and classifications, and also method of scientific supervision.

Results: components of republican tariff system are systematized and in detail characterized; the algorithm of formation of constant and variable parts of a wage is constructed; strengths and weaknesses of the tariff wage systems of in market economy are formulated; the possible directions of their modernization are defined; offers on transformation of existing elements of tariff system for their effective application in real sector of economy of Republic of Belarus are formulated

Practical implications: possibility of application of tariff model of wage for the large enterprises is proved and possibility of formation on their basis of own tariff systems is proved.

Range of the results application: the offered suggestions can be used in strategy development of Belarusian organizations, as well as in the educational process in the teaching of subjects in economics.

Key words. Compensation, tariff system of compensation, flexible systems of compensation, surcharge, extra charge, state regulation, Republic of Belarus.

Постановка проблемы. Несмотря на значительные шаги, сделанные правительством Республики Беларусь в направлении либерализации процесса оплаты труда, проблема объективного соизмерения результатов труда с его оплатой остается, по-прежнему, актуальной для большинства белорусских предприятий. В течение практически двадцати лет белорусские организации всех форм собственности вынуждены были строить собственные модели оплаты труда преимущественно на элементах тарифной системы¹. Вопреки заявленному в Гражданском кодексе принципу свободы выбора применяемых форм и систем оплаты труда, субъекты хозяйствования фактически могли использовать для построения

¹ В период с 1917 г. по 1986 г. использование тарифной системы в СССР было директивно закреплено как единственно возможная схема организации оплаты труда. В 1986 г. была начата перестройка заработной платы, одним из условий которой являлась более широкая самостоятельность предприятий в сфере организации оплаты труда. До 1 января 2003 г. в Республике Беларусь применение элементов тарифной системы носило рекомендательный характер, однако с вступлением в силу Постановления Министерства труда и социальной защиты от 20 сентября 2002 г. № 123, придавшего Единой тарифной сетке обязательный характер, применение тарифной системы оплаты труда вновь стало безальтернативным.

зарплатных схем немногочисленные повременные (простую и премиальную) и сдельные (прямую, косвенную, прогрессивную, аккордную и премиальную) системы оплаты труда.

Только в середине 2011 года с вступлением в силу Указа Президента № 181 «О некоторых мерах по совершенствованию государственного регулирования в области оплаты труда» организации реального сектора экономики получили возможность применения альтернативных, в т.ч. и бестарифных систем оплаты труда. В белорусском законодательстве и методических документах такие системы названы «гибкими». Тем не менее, по истечении более двух лет с момента принятия данного указа, говорить о реальном распространении гибких систем оплаты труда в Республике Беларусь пока не приходится. И если субъекты малого предпринимательства постепенно трансформируют применяемые тарифные модели оплаты труда, то крупные организации пока данный процесс предпочитают не форсировать. А с учетом того, что структура белорусской экономики отличается высокой степенью концентрации производства и на крупных предприятиях занято более 70% трудовых ресурсов страны, можно утверждать, что заработная плата подавляющего большинства работников белорусских организаций, по-прежнему, определяется на основе элементов республиканской тарифной системы.

Целью статьи является исследование существующего механизма построения тарифных систем оплаты труда в организациях Республики Беларусь, выявление присущих им преимуществ и недостатков и определение возможных направлений развития в условиях рыночной экономики.

Основное содержание статьи. В основе построения *тарифных систем оплаты труда* лежит принцип «одинаковой платы за одинаковый труд», т.е. всесторонней дифференциации заработной платы в зависимости от установленных факторов (квалификации работника, сложности выполняемой работы, условий труда, природно-климатических условий, интенсивности труда, характера труда и др.) [3]. В системах оплаты труда, входящих в данную группу, заработок работника, как правило, состоит из двух частей – постоянной (тарифной) и переменной (надтарифной).

Тарифную часть образует плата за фактически выполненную работу, определяемая в зависимости от применяемых в организации форм и систем оплаты труда и установленных тарифных ставок для рабочих и должностных окладов для служащих. Тарифные ставки и должностные оклады, в свою очередь, определяются на основе нормативно-правовых актов, предусмотренных для целей тарификации и дифференциации труда: тарифно-квалификационных справочников, тарифных сеток и тарифных ставок (рисунок 1).

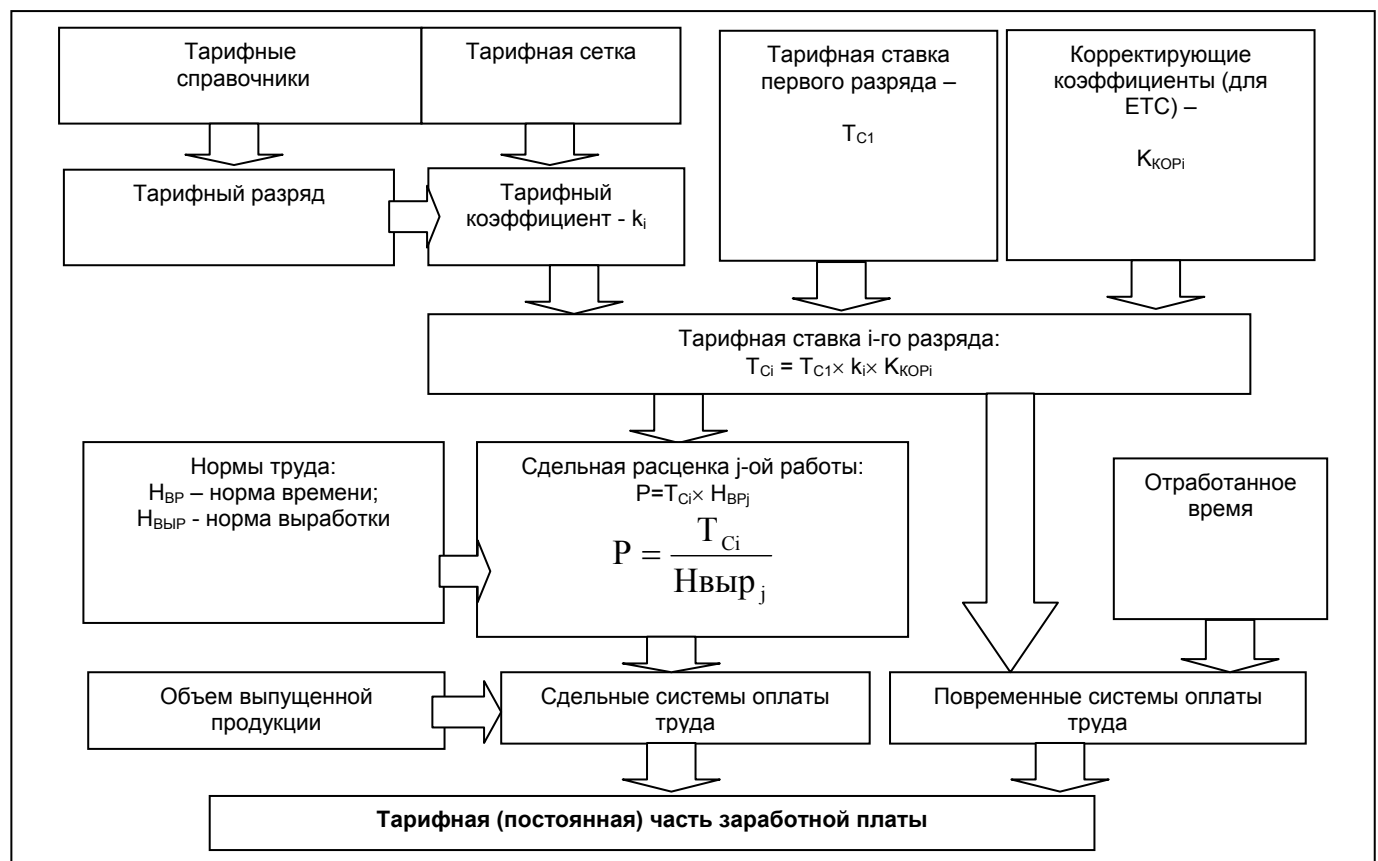

Рисунок 1. Алгоритм формирования постоянной (тарифной) части заработной платы при помощи элементов тарифной системы

Источник: собственная разработка

В основе определения тарифной части заработной платы лежит тарифная сетка, представляющая собой совокупность тарифных разрядов и соответствующих им тарифных коэффициентов. Тарифный разряд характеризует сложность труда и уровень квалификации работника; тарифный коэффициент отражает степень повышения оплаты по мере роста квалификации. Количество тарифных разрядов и размеры тарифных коэффициентов должны определяться организацией самостоятельно с учетом числа квалификационных групп, численности занятых, специфики деятельности. Однако в Республике Беларусь с 1993 по 2003 год все субъекты хозяйствования могли применять, а с 2003 года были обязаны это делать, единую шкалу тарификации оплаты труда - Единую тарифную сетку (ЕТС). За период применения ЕТС кардинально менялась более десяти раз. В настоящий момент времени действует 27 разрядная тарифная сетка с диапазоном 7,84. Данный вариант тарифной сетки является, по мнению белорусских ученых и практикующих экономистов, одним из наименее удачных т.к. отличается завышенным количеством разрядов, чрезмерно большим диапазоном и регрессивно изменяющимися межразрядными

соотношениями, что не соответствует сложившейся практике организации оплаты труда в развитых странах и не учитывает рекомендации Международной организации труда (МОТ)¹. Кроме того, применение ЕТС в крупных организациях, не позволяет адекватно дифференцировать оплату труда многочисленных работников в зависимости от качества, содержания и сложности выполняемых ими работ, что собственно и является основным назначением тарифной системы.

И хотя в настоящее время применение ЕТС обязательно только для бюджетных организаций, а все другие субъекты хозяйствования могут разработать свою собственную сетку, подавляющее большинство крупных предприятий (в том числе и национальные операторы связи), по-прежнему, используют ЕТС.

Процедура отнесения видов труда к тому или иному тарифному разряду (тарификация) осуществляется с использованием второго элемента тарифной системы – тарифно-квалификационных справочников. В Республике Беларусь тарификация труда рабочих осуществляется при помощи Единого тарифно-квалификационного справочника работ и профессий рабочих (ЕТКС); руководителей, специалистов и прочих служащих – Единого квалификационного справочника должностей служащих (ЕКСД). В основе дифференциации труда лежит сложность организации и протекания производственного процесса, а также основные трудовые характеристики работника – уровень образования, стаж работы, производственная степень квалификации. Для обеспечения единообразного, точного и четкого категорирования труда Министерством труда и социальной защиты Республики Беларусь к настоящему времени разработаны 68 сборников ЕТКС и 38 выпусков ЕКСД, охватывающие широкий спектр профессий рабочих и должностей служащих. Содержание и состав данных документов постоянно корректируются, однако они, по-прежнему, содержат ряд неактуальных должностных обязанностей, не включают ряд современных профессий, не учитывают присущие рыночной экономике факторы тарификации труда. Тем не менее, процедура тарификации с использованием ЕТКС и ЕКСД методически проста, что делает тарифно-квалификационные справочники универсальным инструментом для определения работодателем компетенции и, соответственно, уровня оплаты труда работника.

Третий элемент, определяющий размер заработной платы в конкретной организации – тарифные ставки. Их экономическая сущность состоит в определении рыночной цены рабочей силы в единицу затраченного времени. Базой для определения тарифной ставки работнику конкретного разряда, является тарифная ставка (ставки) 1-го разряда, установленная организацией исходя из собственных экономических возможностей. Известно, что для обеспечения воспроизводственной функции заработной платы необходимо чтобы минимальная тарифная ставка была не ниже бюджета прожиточного минимума. К сожалению, в Республике Беларусь данное условие не на макро-, не на микро-уровнях не выполняется. Тарифная ставка 1 разряда, установленная правительством для применения в бюджетных организациях равна 250 тыс. руб., что соответствует 25,6% БПМ. В крупных коммерческих организациях, где всяческие ограничения по максимальному размеру данной величины с середины 2011 года упразднены, соответствие тарифной ставки 1 разряда прожиточному минимуму, по-прежнему, скорее исключение, нежели правило. Так, например, тарифная ставка первого разряда, установленная РУП «Белпочта» составляет 600 тыс. руб. (62% БПМ), в РУП «Белгосстрах» – 632 тыс. руб. (64,8% БПМ), ЧУП «Завод электроники и бытовой техники «Горизонт» – 450 тыс. руб. (46,2% БПМ), РУП «Белмедпрепараты» – 987 тыс. руб. (101,3% БПМ)².

Для компенсации низкой тарифной ставки первого разряда, установленной в бюджетных организациях, правительством введена система корректирующих коэффициентов. Шкала повышающих коэффициентов, применяемая в настоящее время, имеет диапазон 3,5 -1. Использование данных коэффициентов делает более конкурентоспособными рабочие места в бюджетных организациях для низкоквалифицированных работников (например, с учетом корректирующего коэффициента тарифная ставка первого разряда для 1 разряда ЕТС составляет 875 тыс. руб., а 22-27 разрядов – 250 тыс. руб.) и снижает привлекательность труда для высококвалифицированных кадров. Безусловно, такая ситуация оказывается «на руку» организациям реального сектора экономики, которые даже не осуществляя кардинальных изменений в части организации оплаты труда, имеют реальную возможность привлечь на работу высококвалифицированных специалистов.

Низкие тарифные ставки и, соответственно, низкие тарифные заработные платы в организациях республики успешно дополняются выплатами, образующими *надтарифную (переменную) часть* заработной платы. В их состав включаются многочисленные надбавки, доплаты, премии, которые условно, в зависимости от назначения, можно разделить на выплаты компенсационного, стимулирующего и поощрительного характера.

Компенсационные выплаты имеют целью возместить работнику дополнительные усилия, прикладываемые им для выполнения своей трудовой функции в определенных условиях (на работах с вредными условиями труда, в ночное время, в выходные и праздничные дни) и при осуществлении дополнительных функций (руководство бригадой, совмещение профессий). Минимальный состав и размер компенсационных выплат определен трудовым законодательством и конкретизируется в локальных актах организации.

Основным назначением стимулирующих выплат является мотивация работников к улучшению качества своего труда через повышение своей квалификации, приобретение новых знаний и навыков, одновременного исполнения трудовых обязанностей в определенной сфере. В условиях низких тарифов оплаты труда стимулирующие выплаты являются для многих организаций практически единственным инструментом, обеспечивающим размер заработной платы, соответствующий среднереспубликанскому уровню. С этой целью состав надбавок стимулирующего характера, установленных конкретной организацией довольно разнообразен и включает такие универсальные выплаты как за продолжительный стаж работы, сложность и напряженность труда, так и выплаты, учитывающие специфику деятельности организации (например, за классность, за знание и применение в работе иностранных языков, за творческие достижения). В отдельных крупных организациях количество применяемых надбавок превышает 50, а среднее количество надбавок, установленных одному работнику, достигает 6-8.

Поощрительные выплаты или премии направлены на вознаграждение работников за достижение ими установленных показателей и условий премирования в целях поощрения достигнутых успехов в работе и стимулирования дальнейшего их роста. Премияльные выплаты, в отличие от компенсационных и стимулирующих, носящих персонализированный характер, устанавливаются всем или большинству работников организации. Каждая организация разрабатывает Положение о премировании, являющееся частью Коллективного договора, где четко определяются показатели и размеры премиальных выплат.

Размер компенсационных, стимулирующих и поощрительных выплат чаще всего определяется в процентах от тарифной части заработной платы. Однако предприятие может устанавливать их и в абсолютной сумме – ибо в равном размере для всех работников или дифференцировано некоторым из них.

Соотношение между переменной и постоянной частью заработной платы существенно разнится по видам экономической деятельности. Доля основной части колеблется в пределах - 20% - 80% (рисунок 2). При этом наблюдается тенденция сокращения доли трудовой части заработной платы по мере роста тарифного разряда работника. Низкая доля гарантированной части, не

¹ МОТ рекомендует использование тарифной сетки с максимальным количеством разрядов 20 и диапазоном 5 [2]. Для сравнения: последний вариант ЕТС, применяемой для оплаты труда работников бюджетной сферы в России вплоть до 2011 года, имел 18 разрядов и диапазон 4,5.

² Данные на 01.09.2013 г.

обеспечивающая воспроизводственной функции заработной платы, является причиной снижения эффективности труда и ставит под сомнение сохранение и привлечение в организацию работников необходимой квалификации.

	Постоянная (тарифная) часть	Переменная (надтарифная) часть		
	Плата за выполненную работу или фактически отработанное время	Надбавки	Доплаты	Премии
	Определяется в соответствии с рис. 1	Определяется в процентах от тарифной части или в абсолютной сумме		
Промышленность	60%	40%		
Образование	30%	70%		
Связь	50%	50%		

Рисунок 2. Состав и структура тарифной заработной платы в среднем по видам экономической деятельности

Источник: собственная разработка

Очевидно, что тарифные системы оплаты труда имеют довольно много изъянов. С учетом вышесказанного, можно сформулировать их основные *недостатки*:

1. низкий уровень ставки первого разряда, не достигающий величины прожиточного минимума, что снижает конкурентные преимущества организаций на рынке труда и не обеспечивает воспроизводственную функцию заработной платы
2. уравнилительный характер оплаты труда, что не способствует стимулированию раскрытия и полного использования творческих способностей работника, его заинтересованности в общих результатах работы коллектива;
3. большая разница в оплате труда однородных специалистов на различных предприятиях, в бюджетной сфере и реальном секторе экономики, что делает труд на отдельных предприятиях и учреждениях мало привлекательным;
4. большой диапазон тарифной сетки при малой дифференциации между разрядами, что придает тарифным системам оплаты труда в целом уравнилительный характер;
5. отсутствие индивидуальных стимулов для сотрудников, которые достигнув определенного уровня оплаты труда, не стремятся улучшить свою производительность;
6. отсутствие возможности повышения тарифных ставок для одних категорий работников, т.к. это приводит к неоправданному повышению их для других или, наоборот, сдерживается неизбежным автоматическим ростом фонда оплаты труда предприятия;
7. многочисленные компенсационные, стимулирующие и поощрительные выплаты не упорядочены, что усложняет формирование условий оплаты работников на уровне локальных нормативных актов;
8. низкая доля постоянной части заработной платы оказывает негативное влияние на сохранение и привлечение в организации республики работников необходимой квалификации, что отрицательно сказывается на качестве производимой продукции (работ, услуг).

Вместе с тем, системы оплаты труда, базирующиеся на тарифной системе, имеют и ряд существенных *преимуществ*:

1. прозрачность и доступность начисления заработной платы;
2. универсальность, т.е. возможность применения практически на любых предприятиях для всех категорий работников;
3. упрощение централизованного контроля в рамках очень больших организаций;
4. обеспечение необходимой дифференциации оплаты труда в соответствии с его сложностью.

Отечественные и зарубежные исследователи справедливо отмечают, что в условиях переходной экономики применение тарифных систем оплаты труда более оправдано, нежели чем бестарифных. Однако, по мере развития рыночных отношений, когда предоставление максимальной экономической свободы всем участникам рынка выступает базовым принципом государственного регулирования, индивидуализация процессов оплаты труда становится неотъемлемой частью организационных реформ всех субъектов хозяйствования. Безусловно, для предприятий длительного времени строивших свои зарплатные схемы на элементах тарифной системы отказаться от их применения в одночасье затруднительно. Процесс создания новых систем оплаты труда связан с риском, отличается высокой трудоемкостью, сопряжен с большими финансовыми и временными затратами, которые для крупных организаций возрастают в десятки раз. Вместе с тем и сохранение существующего механизма оплаты труда невозможно, т.к. означает потерю квалифицированных кадров, а вместе с ними и конкурентных преимуществ организации. Разрешение указанных противоречий заключается в трансформации существующих элементов тарифной системы в соответствии с зарубежным опытом и задачами, стоящими перед белорусскими организациями на данном этапе развития экономики, и в создании на их основе эффективной современной системы оплаты труда для каждой конкретной организации.

Способствовать этому, по нашему мнению, будет:

1. *Модернизация ЕТКС и ЕКСД в направлении приближения их к профессиональным стандартам*¹, применяемых в международной практике, что, при сохранении единства и сопоставимости квалификационных требований, сделает систему тарифификации более мобильной и утилитарной. Это создаст условия для обеспечения работодателей квалифицированными кадрами, имеющими профильное образование, будет способствовать инновационным преобразованиям рабочих мест предприятий, обеспечит развитие национального рынка труда, предоставит работникам возможности профессионального роста и, соответственно, увеличения заработной платы. При этом, нуждается в индивидуализации и сама процедура оценки соответствия работника

¹ Профессиональный стандарт - нормативный документ, определяющий в области конкретного вида экономической деятельности требования к выполняемым работниками трудовыми функциями и трудовым компетенциям.

квалификационным требованиям на конкретном предприятии. Как вариант, в данном случае, можно использовать интегральную оценку соответствия деловых и моральных качеств работника установленным стандартом требований, определяемую по результатам аттестации как средневзвешенная величина балловых значений выбранных показателей оценки.

2. *Разработка гибких тарифных сеток* с оптимальным для конкретной организации количеством разрядов и межразрядными соотношениями. При этом целесообразным представляется установление диапазонов вариации тарифных коэффициентов (так называемой «вилки») и наложение основных профессий и должностей друг на друга, что позволит дифференцировать оплату труда работников в зависимости от его качества, не прибегая к установлению большого числа тарифных разрядов и завышению диапазона тарифной сетки.

3. *Повышение размера тарифной ставки первого разряда, устанавливаемой как правительством Республики Беларусь, так и субъектами хозяйствования с одновременным сокращением и упорядочиванием стимулирующих и компенсационных выплат*, что даст возможность снизить субъективизм в определении переменной части заработной платы, позволит довести долю постоянной части заработной платы до 75-80% и, тем самым более жестко увязать размер полученного заработка с результатами труда работника. Это, в конечном итоге, без излишнего управленческого вмешательства будет препятствовать возникновению диспропорций между темпами роста заработной платы и производительности труда, что в последние десятилетия является актуальной задачей для большинства белорусских организаций. При этом необходимо понимать, что увеличение тарифной ставки первого разряда автоматически не приведет к росту фонда оплаты труда на предприятии, т.к. увеличение тарифной ставки, например, на 50% адекватно отказу от 1-2 надбавок каждому сотруднику.

4. *Изменение применяемых подходов к премированию работников* и, в первую очередь, отказ от привязки поощрительных выплат к тарифному заработку и создание премиальных систем, базирующихся на принципах долевого распределения заработанных коллективом средств, что поставит заработную плату работников в зависимость от индивидуальных и коллективных результатов работы, будет способствовать закреплению на предприятии тех, кто хочет и умеет работать, а, также создаст предпосылки для применения в организациях гибких систем оплаты труда.

Выводы. Таким образом, тарифная система оплаты труда на протяжении практически целого столетия выступала одной из основных форм организации оплаты труда на белорусских предприятиях. За период ее применения в истории суверенной Беларуси государственным органам удалось выстроить, в целом, универсальную трехэлементную модель, отвечающую экономическим реалиям переходной экономики и обеспечивающую плановую редукцию труда. Однако в условиях рыночных отношений ее содержание и назначение постепенно перестает соответствовать задачам ускоренного экономического развития. Переход же на современные системы оплаты труда, активно популяризируемые в настоящее время, довольно затруднителен для крупных организационных структур, которые широко представлены практически во всех видах экономической деятельности республики. Именно для таких предприятий наиболее целесообразным является создание собственных тарифных систем, базирующиеся на модернизированных с учетом зарубежного опыта классических составляющих тарифной системы, и позволяющих, во-первых, увязать оплату труда с индивидуальными результатами труда работника и предприятия, во-вторых, повысить рыночную стоимость рабочей силы, в-третьих, увеличить эффективность использования главного фактора современного производства – рабочей силы. А все это, в свою очередь, будет способствовать росту качества выпускаемой продукции (работ, услуг), повышению конкурентоспособности отечественных организаций и всей белорусской экономики.

Список использованных источников

1. *Трудовой кодекс Республики Беларусь : Принят Палатой представителей 8 июня 1999 г. ; одобрен Советом Республики 30 июня 1999 г. : текст по состоянию на 15 октября 2009 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 1999. – № 2/70.*

2. *Долинина Т., Коновальчик Г. Чем плоха тарифная система? // Директор [Электронный ресурс]. - 2009. - №3 (117). - Режим доступа: <http://www.director.by/index.php/section-blog/44--3-117-2009/960-2010-03-17-11-29-19.html>. Дата доступа: 27.05.2013.*

3. *Романова, Е.С. Системы оплаты труда: сравнительный анализ и направления трансформации в организациях связи // Е.С.Романова // Вестник связи. – 2011. - №2 (106). – С. 32-37.*

References

1. *Labor code of Republic of Belarus: It is accepted by the House of Representatives on June 8, 1999; it is approved by Republic Council on June 30, 1999: the text as of October 15, 2009//the National register of legal acts of Republic of Belarus. 1999. №.2/70.*

2. *Dolinina T., Konovalchik G. Chem is bad tariff system? // Director [Electron. resource]. 2009. №.3 (117) : <http://www.director.by/index.php/section-blog/44--3-117-2009/960-2010-03-17-11-29-19.html>. Access date: 27.05.2013.*

3. *Romanova, E.S. Wage system: the comparative analysis and the transformation directions in the communication organizations // Vestnik svjazi. 2011. No. 2 (106). P.32-37.*

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Романова Елена Сергеевна, кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики промышленных предприятий Белорусский государственный экономический университет 220096, Республика Беларусь, г. Минск, ул. Ташкентская, д.2-а, кв. 58
rom_hel@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Romanova Elena Sergeevna, candidate of Economic Sciences, associate professor (PhD) associate professor of department "economy industrial enterprises" Belarusian State Economic University Tashkentskaya St., 2-a, 58, Minsk, 220096, Republic of Belarus
E-mail: : rom_hel@mail.ru

ИНТЕГРАЦИОННО-МЕРЕЖЕВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЗАБЕЗПЕЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧНОЙ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Федулова Л.И.

Розкрито сутність мережевого підходу до організації управління економічними системами та розбудови міжнародних інноваційних систем. На основі системного підходу обґрунтовано умови визначення та залучення інтеграційно-мережевого потенціалу для забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки України в умовах інтеграційних викликів та входження в єдиний європейський економічний простір. Теоретична значимість дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про зміст, сутність і еволюцію конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації та мережевої інтеграції, в обґрунтуванні концептуального підходу до розвитку інтеграції суб'єктів освітньої, науково-дослідної й виробничої діяльності на основі використання механізму мережевої взаємодії.

Ключові слова: інтеграція, мережевий підхід, потенціал, національна економіка, технологічна конкурентоспроможність.

ИНТЕГРАЦИОННО-СЕТЕВОЙ ПОТЕНЦИАЛ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Федулова Л.И.

Раскрыта сущность сетевого подхода к организации управления экономическими системами и развитию международных инновационных систем. На основе системного подхода обоснованы условия определения и привлечения интеграционно-сетевого потенциала для обеспечения технологической конкурентоспособности экономики Украины в условиях интеграционных вызовов и вхождения в единое европейское экономическое пространство. Теоретическая значимость исследования состоит в углублении научных представлений о содержании, сущности и эволюции конкурентоспособности национальной экономики в условиях глобализации и сетевой интеграции, в обосновании концептуального подхода к развитию интеграции субъектов образовательной, научно-исследовательской и производственной деятельности на основе использования механизма сетевого взаимодействия.

Ключевые слова: интеграция, сетевой подход, потенциал, национальная экономика, технологическая конкурентоспособность.

INTEGRATION-NETWORK POTENTIAL PROVIDING OF TECHNOLOGICAL COMPETITIVENESS OF ECONOMY OF UKRAINE

Fedulova L.I.

Essence of the network going is exposed near organization of management the economic systems and development of the international innovative systems. On the basis of approach of the systems grounded condition of determination and bringing in of integration-network potential for providing of technological competitiveness of economy of Ukraine in the conditions of integration calls and included in single European economic space. Theoretical meaningfulness of research consists deepening of scientific pictures of maintenance, essence and evolution of competitiveness national economy in the conditions of globalization and network integration, in the ground of the conceptual going near development of integration of subjects of educational, research and production activity on the basis of the use of mechanism of network co-operation.

Key words: integration, network approach, potential, national economy, technological competitiveness.

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується подальшим поглибленням і розширенням міждержавних зв'язків, самостійним виходом господарюючих суб'єктів на світові ринки. В умовах глобалізації об'єктивні процеси активного включення України у світові економічні відносини ставлять в центр уваги проблеми подальшого розвитку національної економіки, ключовою з яких є вибір пріоритетних напрямів забезпечення довгострокової конкурентоспроможності країни, інструментів її формування при відкритості внутрішнього ринку.

Аналіз літературних джерел. Дискурс навколо питання щодо мереж і мережевого капіталу змушує обговорювати теорію мереж, проблеми формування науково-технологічних мереж і вивчати соціальні мережі. Мережевий принцип організації управління економічними системами в частині формування необхідної кількості інституцій, посилення горизонтальних зв'язків між учасниками ринку розглядається в роботах українських та зарубіжних вчених. Зокрема, в фундаментальній роботі під керівництвом А. Гриценка зазначається, що мережева структура за своєю природою надає більших можливостей учасникам, вільних у своїх діях, і приходиться на зміну традиційним формам організації бізнесу – скажімо, корпоративній [1]. З врахуванням інноваційного фактору розвитку в роботі російського вченого Голиченка О. обґрунтовується потреба врахування умов, що викликають необхідність мережевої організації інноваційної діяльності, серед яких процеси дезінтеграції технологій, які охопили більшість світових виробничих об'єднань [2]. За науковим визначенням Лисенка В. та Єгорова С. [3], інноваційна мережа – це складна організаційна (міжорганізаційна) структура, що забезпечує максимальне використання наявних науково-технічних ресурсів для розробки, виробництва і реалізації інноваційних товарів і послуг, впровадження технологічних інновацій, розвиток інноваційної, виробничого і кадрового потенціалу в межах єдиного інформаційно-комунікативного простору. Прагнення до розуміння глобального й складного характеру мереж, їхня динаміка й нелінійність є сьогодні викликом для національної економіки України й стає предметом вивчення як теоретико-методологічних засад так і науково-практичних аспектів зазначеного питання.

З врахуванням європейського досвіду (його однаково серйозно вивчають науковці, практики, державні службовці України), зазначене вимагає необхідності зміни механізмів інтеграції суб'єктів освітньої, науково-дослідної й виробничої діяльності на основі просторового структурування й партнерства. Мережева взаємодія стає ефективним механізмом інтеграції суб'єктів національної інноваційної системи (НІС), що дозволяє їм динамічно розвиватися, забезпечуючи відповідність процесів формування компетенцій людських ресурсів вимогам економіки знань, сприяє підвищенню інноваційної активності, конкурентоспроможності учасників взаємодії.

Мета статті – розгляд концептуальних засад та розробка завдань реалізації напрямів державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності України на основі визначення та застосування інтеграційно-мережевого потенціалу національної економіки.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач при виявленні закономірностей та тенденцій в інноваційно-технологічному розвитку встановлено причинно-наслідкові зв'язки проблем, що постають перед органами влади усіх рівнів у зв'язку з необхідністю здійснення інтеграційних процесів на засадах мережевого підходу. На підставі системного підходу використано методи економічного і статистичного аналізу, групування, аналогії та структуризації цілей державної економічної політики. Методами узагальнення, порівняння здійснювався аналіз функціонування організаційної системи забезпечення технологічного розвитку національної економіки.

Результати дослідження. Досвід країн Європейського Союзу показує, що за умов посилення інтеграційних зв'язків, все більшого значення в рамках Єдиного Економічного Простору ЄС набувають основні елементи мережевої моделі взаємодії підприємницьких структур цих країн, серед яких, наприклад, територіальні й промислові кластери, інноваційні кластери, центри переваг, що є джерелами концентрації інноваційної діяльності в регіонах країн-учасниць ЄС. Окрім того, загальна мережева модель економіки ЄС включає поняття Єдиного внутрішнього ринку (ЄВР), у межах якого можуть вільно пересуватися товари й послуги, і за межами якого (у процесі відносин з третіми країнами) функціонує єдиний (загальний) для всіх країн ЄС порядок. Таке функціонування забезпечують політика конкуренції, зовнішньоторговельна, промислова й податкова політика, а результативність взаємодії суб'єктів економічної діяльності підвищується формами організації інтеграційних процесів у рамках мережевої структури як найбільш успішної модифікації адаптивних структур управління складними соціально-економічними системами.

Розвиток інформаційного суспільства відкриває доступ до нових каналів впливу для інноваційного персоналу й інноваційних співтовариств, одночасно з можливостями розвитку своїх інноваційних компетенцій на новому рівні. Паралельно з розвитком інформаційного суспільства створюються сприятливі умови для виявлення інноваційного потенціалу, що залишився прихованим, і більш ефективного застосування вже задіяного. Зокрема, К. Вагнер у роботі [4], розкриваючи важливість ІКТ-інфраструктури для обміну знаннями й співробітництва між вченими, стверджує, що «незримий коледж» дослідників змінився під впливом технологій і, що це в деякій мірі аргумент на користь регулювання мереж, що вигідно країнам, які розвиваються.. На наш погляд, позитивним прикладом розв'язання завдань такого рівня є діяльність ЄС щодо вдосконалювання механізмів взаємодії підприємств та інших господарюючих суб'єктів у рамках функціонування віртуальних мереж співробітництва. Так, з березня 2004 р. по червень 2008 р. проводилися фундаментальні й прикладні наукові дослідження в рамках проекту «ECOLEAD». У цьому проекті брало участь 28 представників промислових і академічних кіл з 14 країн світу (12 з Європи й 2 з Латинської Америки). Метою цього проекту була розробка принципів і механізмів створення й функціонування *Спільних мережевих організацій (Collaborative networked organizations (CNOs), основою функціонування яких є віртуальне середовище розвитку (Breeding Environments (VBE), що вміщує у собі всі фактори, які мотивують до об'єднання фізичних і юридичних осіб для їхньої спільної діяльності, у тому числі культурні, професійні, особисті зв'язки й т.і.*

Практикою доведено, що основними перевагами мережевих структур в різних економічних системах є: адаптивність до умов, що змінюються, швидка реакція на зміни ринкової кон'юнктури; концентрація діяльності учасників мережі на своїх ключових компетенціях і унікальних процесах; істотне скорочення витрат, їхня раціональна структура; виключення дублювання ряду функцій учасниками мережі; залучення до спільної діяльності при виконанні проектів у рамках мережі компетентних партнерів, що володіють необхідним ресурсним потенціалом; ефективний механізм обміну інформацією між її учасниками, тиражування передового досвіду. Слід також зазначити, що використання мережевого підходу дозволяє забезпечити як ефективне функціонування всієї соціально-економічної системи, так і кожного її елемента окремо. Отже, інтеграційне утворення формується як інститут і передбачає норми внутрімережевої координації дій учасників мережі.

Зазначені положення мають безпосереднє відношення до формування інтеграційної політики України, особливо за умови, що її внутрішній ринок - один із перспективних у світі за темпами зростання. Однак, маючи такий ресурсний потенціал країна в сучасній ієрархії світового господарства відстає від лідерів економіки, насамперед з причини неефективної організації економічної системи, що потребує модернізації, нарощування конкурентоспроможності. Уявити ступінь відставання України в технологічному розвитку можна за даними рис. 1.

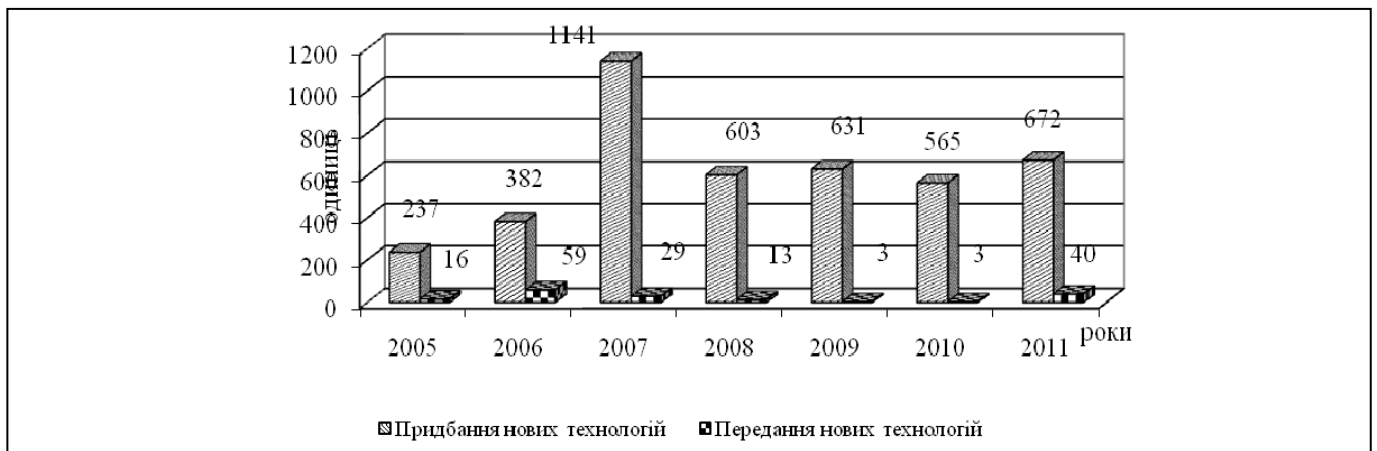

Рисунок 1. Кількість придбаних та переданих нових технологій в Україні, одиниць

Джерело: складено за даними Держстату України

Обмеженість ринків і ресурсів стримує технологічний розвиток національної економіки, що ускладнюється світогосподарськими конкурентними протистояннями окремих країн і їхніх блоків. Проте, цілком природно, що держава прагне як можна більшою мірою брати участь у перерозподільчому процесі світового відтворення й, відповідно, конкурувати в присвоєнні світового продукту. Однак, необхідно враховувати ту обставину, що сучасний світогосподарський устрій ускладнює як придбання, так і збереження та посилення глобальних конкурентних переваг, насамперед інноваційного характеру, для довгострокового розвитку національної економіки. Держава, що має конкурентоспроможну економіку, входить у світове господарство, як рівноправний в економічному й науково-технологічному відношенні партнер. За таких умов стають усе більш важливими тенденції, пов'язані з виникненням мережевих економічних відносин та формуванням відповідних інтеграційних характеристик зовнішньоекономічних зв'язків.

В умовах прийняття політичної угоди приєднання України до складу ЄС одним із ключових викликів для країни, на нашу думку, стає посилення конкурентної боротьби за фактори, що визначають конкурентоспроможність інноваційних систем, у першу чергу, за висококваліфіковану робочу силу й інвестиції, що залучають у проекти нові знання, технології, компетенції, різке підвищення мобільності цих факторів. В умовах низької ефективності національної інноваційної системи в Україні (деформованість її конфігурації через причину недооцінювання ключової ролі в ринковій економіці) це означає прискорене вилучення із країни конкурентоспроможного знаннєвого потенціалу - кадрів, технологій, ідей, інтелектуального капіталу. Технологічне зближення економік України і ЄС слід розглядати в якості однієї з основ підвищення конкурентоспроможності.

Нині міжнародний ринок високотехнологічної продукції являє собою розгалужену систему зв'язків між її виробниками та споживачами, а також складний механізм узгодження їх технічних та організаційних рішень. Власне, для реалізації управління між виробником високотехнологічної продукції та її кінцевим споживачем необхідна розбудова мережі. Існує необхідність мережевого управління сферою генерації та комерціалізації знань в умовах глобальної економіки; потреба у співробітництві, кооперації та взаємодії на всіх рівнях, у тому числі міжнародному, оскільки: (1) надто висока вартість інфраструктури для окремого учасника ринку; (2) складність та масштаб наукових проблем або ж масштабність процесу дослідження.

В останні роки у розрізі експорту окремих видів високотехнологічної продукції серед країн лідерів спостерігається наступна тенденція: Китай нарощує експорт у сфері зв'язку, комп'ютерів, навіть незважаючи на кризові явища 2008-2009 рр.; США – дещо скоротили у 2010 обсяги експорту наукових приладів, продукції аерокосмічної продукції, в цілому залишаючись лідером саме в цих нішах; країни ЄС зберігають провідні позиції у експорті наукових приладів, фармацевтичної продукції, та аерокосмічної продукції, складаючи таким чином конкуренцію США; частка Японії постійно зменшується в усіх зазначених групах продукції; країни Азії-8 (Індія, Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Південна Корея, Тайвань, Таїланд.) нарощують свою частку у високотехнологічному експорті напівпровідників, наукових приладів.

Розподіл світового виробництва у категорії галузей високих технологій тісно пов'язаний з витратами на НДДКР, що містяться у доданій вартості галузей, а також у проміжних та інвестиційних товарах, що споживаються галузями у виробничих процесах. Інтенсивність промислових НДДКР підприємницького сектору у високотехнологічних галузях підтримується на рівні понад 61% від загальних витрат на науку промисловості у США та Великобританії, 53% - у Франції, 46% - у Японії та 33% - у Німеччині. Помітною стала тенденція зростання обсягів експорту середньо-високотехнологічної продукції в період з 1995 р. по 2008 р. (рис.2) та деяке її зменшення у посткризовому 2010 році. Експорт низькотехнологічної продукції також зростає, починаючи з 2004 року, проте досить повільно, в основному за рахунок інших країн.

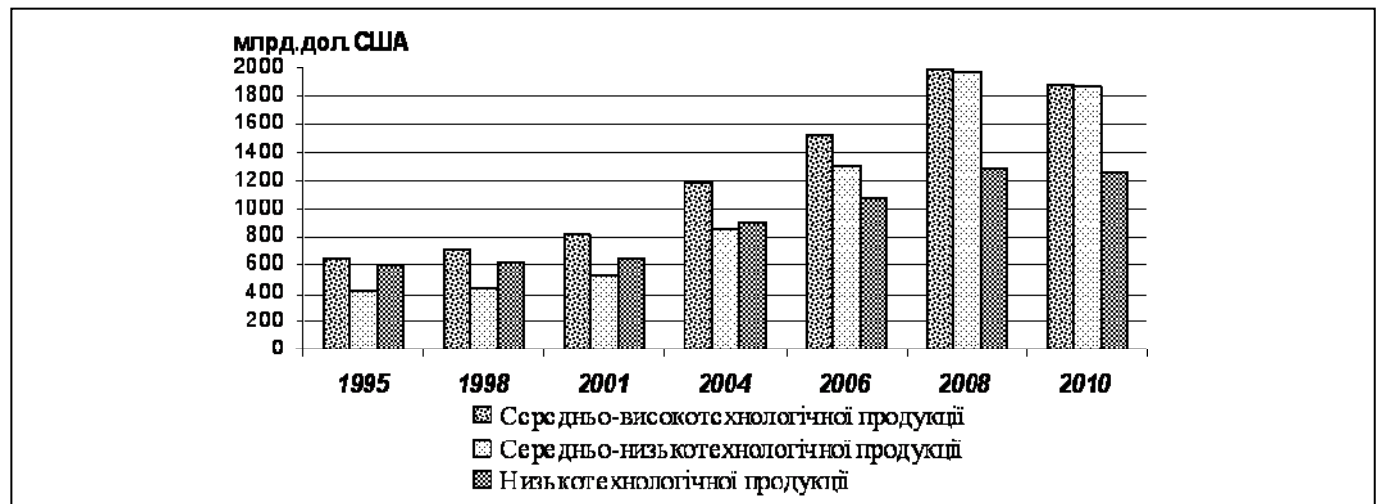

Рисунок 2. Динаміка експорту продукції за технологічним рівнем

Джерело: Science and Engineering Indicators 2012

Для українських виробників це означає, що їх вихід як на світовий, так і на український ринок можливий за врахування активного обміну технологіями між окремими виробниками. Тобто розвиток мережевого співробітництва є умовою для відновлення і подальшого розвитку української промисловості. З іншого боку, такі зміни надають шанс українським виробникам: інтегруючись у вже існуючі мережі та технологічні і збутові ланцюжки вони збережуть не лише свою виробничу спеціалізацію, але й конкурентні переваги. Вихід на ринок для них можливий в якості виконавців певного виробничого етапу. До того ж розвиток мережі взаємодіючих учасників ринку на заміну ієрархічній корпоративній структурі, перехід до модульних мереж у розробці та виробництві інноваційної продукції відкриває нові можливості для малого та середнього інноваційного бізнесу.

Слід зазначити, що в Україні, незважаючи на перманентні політичні перешкоди, поступово формуються умови для розгортання масштабної національної інноваційної мережі: розвиваються окремі елементи національної інноваційної інфраструктури (технопарки, бізнес-інкубатори, інноваційно-технологічні центри), окремі українські компанії впроваджують у свою практику елементи мережевих структур (використання платформних технологій, торгівельних марок, використання аутсорсингу у своїх виробничих ланцюжках). Поглиблення співпраці, кооперації між окремими учасниками інноваційної діяльності (виробничими підприємствами, науковими установами, вищими навчальними закладами) є підґрунтям для формування дієвої мережі. Зокрема, в Україні з 2009 р. реалізується проект Єврокомісії EuropeAid/127644/C/SER/UA, однією з цілей якого є створення в країні функціональних інформаційних мереж з можливістю їх подальшої інтеграції з європейськими аналогами, а з середини 2010 р. почала функціонувати Національна мережа трансферу технологій (НМТТ, NTTN), за основу методики роботи якої взято досвід Європейської мережі «релей-центрів» (EEN) та Російської мережі трансферу технологій (RTTN). Кінцевою метою проекту є консолідація інформаційних ресурсів державних, приватних, громадських інноваційних структур України єдиною мережею трансферу технологій з можливістю її подальшої інтеграції до EEN. Завданнями функціонування мережі є трансфер технологій між науковим сектором і промисловістю; пошук партнерів (інвесторів, розробників) при впровадженні високотехнологічного наукового продукту; організація взаємодії НМТТ з відповідними міжнародними структурами [5]. Управління NTTN здійснює Міністерство освіти, науки України (через Департамент наукової діяльності та ліцензування вищих навчальних закладів), координує діяльність мережі Академія технологічних наук (АТН) України, адмініструє мережу центр трансферу технологій АТН України. Технологічним брокером мережі NTTN є ТОВ «Українська мережа трансферу технологій» АТН України.

На базі Українського інституту науково-технічної та економічної інформації створена структура, покликана виконувати функції «релей-центру» - АСФІМІР – автоматизована система формування інтегрованих міждержавних інформаційних ресурсів. На платній основі надаються послуги з пошуку інвесторів, партнерів для співпраці та експертів. На безоплатній основі в інформаційну базу вносяться відомості про інноваційні технології та розробки, інвестиційні проекти. Так, на перший квартал 2011 р. у базі даних нових технологій значилося понад 1,4 тис. назв нових технологій по 105 напрямках. Найбільше розробок

було заявлено в напрямках «Біотехнології», «Будівництво», «Екологія», «Енергетика», «Енергозберігаючі технології», «Зварювальні технології», «Інструменти», «Металургія», «Нові матеріали», «Охорона навколишнього середовища», а по напрямках «Приладобудування», «Машинобудування», «Медицина» кількість заявлених технологій перевищувала сотню. Втім, по більшості напрямів кількість заявлених нових технологій є мізерною.

Останніми роками в Україні істотно поліпшена договірно-правова база міжнародної наукової співпраці. Підписано низка угод на міжурядовому рівні про співпрацю у сфері науки і технологій. Розвивається науково-технологічна співпраця між Україною і Європейським союзом (ЄС) — головним чином в рамках Сьомої рамкової програми у сфері науково-технологічного розвитку при фінансовій підтримці Комісії ЄС з питань науки і технологій. Зокрема, реалізуються ініціативи ЄС у сфері науково-технологічного розвитку програм (INTAS, TACIS, COPErnicus і ін.).

Сприяння ефективній реалізації експортного потенціалу України є одним із найважливіших елементів державної промислової і структурної політики. Зіставлення технологічної структури експорту з України та світового експорту засвідчує *істотне відставання України в сфері експорту високотехнологічної продукції* — її питома вага є майже на порядок нижчою, ніж в середньому у світі і практично не збільшилася за останні роки. Замість високотехнологічної продукції Україна постачає на світовий ринок товари низького ступеня готовності, так звану технологічну «сировину» та середньотехнологічну продукцію машинобудування, одночасно закупаючи дорогі готові зарубіжні технології, що потребує супутнього придбання дорогих додаткових послуг (монтаж устаткування і його наступне технічне обслуговування).

Великий від'ємний торговельний баланс високотехнологічної продукції України свідчить про низький власний інноваційний потенціал нашої країни. Споживаючи таку продукцію, країна не створює власної виробничої бази для адекватного збільшення випуску конкурентоспроможної прогресивної продукції. Такий стан не може задовольняти в контексті необхідності створення передумов для майбутнього економічного зростання української економіки.

Великі надії покладаються на Державну цільову програму «Наука в університетах», затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1155. Проте, на нашу думку, при існуванні наявної ситуації в сфері освіти, коли викладачі-науковці перевантажені навчальною діяльністю і більше мотивовані саме цим видом роботи, реалізація даної Програми суттєво не вирішить проблему активізації освітньої науки й її впливу на формування інноваційного середовища. Потрібна абсолютно нова модель за умови переформатування самої системи вищої школи.

З точки зору розвинутих країн Заходу, їх вибір полягає у визначенні альтернативи: пошук шляхів боротьби за ресурси чи формування нового ринкового середовища, що мотивує зростаючі країни й допомагає їм створювати сучасні продуктивні сили скрізь, де на це виникає соціальне замовлення. Тому однією із тенденцій в інноваційній політиці можна назвати *пошук шляхів для співробітництва в інноваційній сфері розвинутих країн та країн, що розвиваються*. Зокрема, розвинуті країни прагнуть з'ясувати, якими засобами можуть просуватися інновації, якщо виходити з того, що країнам, які розвиваються, немає необхідності копіювати складну інфраструктуру країн ОЕСР. Отже, головним стимулом для включення роботи із країнами, що розвиваються, в інноваційну політику має слугувати перспектива усунення нерівності, що представляє собою потенційну загрозу виникнення конфліктів, швидкого розповсюдження хвороб і голоду. За допомогою такого співробітництва в країнах, що розвиваються, можливе формування інноваційної культури, що сприяє економічному зростанню й одержанню пов'язаних з ним благ.

В стратегічній перспективі ключовими напрямками розвитку міжнародного співробітництва в сфері інновацій повинні стати: підтримка виходу українських високотехнологічних компаній на світові ринки, спрощення контрольних процедур у зовнішній торгівлі високотехнологічною продукцією; створення в Україні високотехнологічних виробництв і дослідницьких центрів міжнародних компаній при залученні прямих іноземних інвестицій; активізація міжнародного науково-технологічного співробітництва.

Пріоритетними напрямками активізації міжнародного науково-технологічного співробітництва повинні стати наступні:

забезпечення активізації участі українських дослідницьких організацій і компаній у міжнародних науково-технічних програмах багатостороннього співробітництва, включаючи рамкові програми ЄС по дослідженнях, технологічному розвитку й демонстраційній діяльності, а також міжнародні технологічні платформи;

укладання двосторонніх і багатосторонніх міжнародних угод по стимулюванню науково-технологічної й інноваційної кооперації по пріоритетних напрямках розвитку технологій. Максимально повинен бути реалізований потенціал кооперації високотехнологічних виробництв у рамках інтеграції на просторі ЄС, у тому числі в рамках розвитку спільної виробничої й торговельної активності в країнах сформованого Єдиного європейського економічного простору;

розвиток міжнародного співробітництва компаній з державною участю, у тому числі при реалізації ними програм інноваційного розвитку, стимулювання створення на території України міжнародних науково-технологічних центрів, а також корпоративних центрів досліджень і розробок;

розширення підтримки стажувань українських дослідників за кордоном і закордонними дослідниками в Україні, проведення в Україні міжнародних наукових конференцій.

Реалізація державної інноваційної політики повинна започатковуватись на застосуванні *принципу відкритих інновацій*, ініціюючи:

1) практичну реалізацію ініціативи Європейської комісії зі створення технологічних платформ в якості одного із ефективних механізмів взаємодії й кооперації організацій і підприємств України й країн ЄС; розробку рекомендацій органам влади України щодо вироблення погодженої державної політики в сфері функціонування конкретної технологічної платформи (особливо в напрямі наукових досліджень та комерціалізації результатів новітнього технологічного укладу);

2) створення комунікаційної платформи щодо організаційної взаємодії представників бізнесу, науки, споживачів і держави з питань вибору пріоритетів, визначення стратегічних цілей, формування дорожньої карти модернізації й науково-технологічного розвитку, а також здійснення відповідних НДДКР;

3) практичної реалізації концепції створення технологічних кластерів за участю міжнародних організацій.

На рівні управління інтеграційними процесами першочерговими стають тактичні й оперативні завдання управління обумовлені причиною обмеженості ресурсів, необхідних для забезпечення надійного функціонування економічної системи, при цьому системний підхід до управління інноваційним розвитком в Україні й до цього часу відсутній:

розвиток інноваційної інфраструктури обмежується відсутністю їхнього вільного доступу до джерел фінансування інвестиційних програм, пов'язаних з неформованістю нормативно-правової бази на державному рівні підтримки інноваційного розвитку,

відсутній єдиний системний підхід до взаємодії мережевих компаній і науково-дослідних інститутів та організацій,

не сформована експертна мережа, основними функціями якої є експертиза інноваційних проектів, ідентифікація існуючих проблем в інноваційному секторі, аналіз ризиків, вироблення шляхів мінімізації їхнього впливу;

відсутні технічна й технологічна платформи для впровадження й адаптації закордонних технологій модернізації мережевого комплексу держави, а також система ефективного інформаційного забезпечення.

У цьому контексті важливим є виявлення, формування та застосування інтеграційно-мережевого потенціалу, до якого відносяться комунікації знань, застосування передових технологій (невід'ємний атрибут операцій, включаючи технічні), економічного й

правового середовища (забезпечує базові умови для учасників ринку й підтримує або обмежує результативність бізнесу й ризики), суспільство й культура (як і інші фактори, є фундаментальною вимогою довгострокових можливостей мережесв'язаних відносин).

Практично вся сукупність заходів щодо технологічного вдосконалювання виробництва й підвищення ефективності організації виробничого процесу в масштабах міжнародного інтеграційного об'єднання України й країн ЄС, до числа яких відносяться комплексний процес міжнародної промислової кооперації, заснований на взаємодії виробничих структур країн-учасниць цього процесу, в остаточному підсумку спрямована на підвищення їхньої конкурентоспроможності. Проте, незважаючи на ключове місце конкуренції у загальному процесі міжнародної інтеграції промислових потенціалів країн-учасниць, у цей час ця сфера не підкріплена достатньою теоретико-методологічною основою, що дозволяла б більш чітко визначити пріоритети розвитку інтеграційних процесів на різних рівнях господарської організації й конкурентної взаємодії.

Саме з цим пов'язані складності у формуванні досить виразної й активної стратегії розвитку на макрорівні, і саме ця обставина здатна породити плутанину й проблеми в розвитку інтеграційних процесів у майбутньому.

Розробка а й реалізація погодженої науково-технологічної політики, націленої на технологічне зближення економік країн, що включає інтеграційне співробітництво з іншими економічними утвореннями і ефективну участь у міжнародному технологічному й інвестиційному розвитку, повинні бути започатковані на залученні й результативному використанні інтеграційно-мережевого підходу, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності економіки України, вирішенню завдань оптимального використання її ресурсного потенціалу і підвищення наукоємності економіки, що в кінцевому підсумку буде сприяти виходу на новий рівень соціально-економічного розвитку.

Слід зазначити, що європейські підприємницькі мережі в основному мають горизонтальну інтеграційну структуру, що дозволяє оптимізувати всі елементи їхньої підприємницької діяльності, починаючи із залучення ресурсів і закінчуючи збутом продукції. Таким чином, конкурентною перевагою підприємницьких структур ЄС, у порівнянні з підприємництвом України, є його можливість оперативно й ефективно розв'язувати проблеми на основі мережесв'язаних взаємодій. Відповідно, мережесв'язані підприємницькі структури обумовлюють потреби в розвитку мережевої моделі економіки країн, що, насамперед, передбачає інформаційний обмін між учасниками, а також узгодження взаємодії між підприємницькими структурами - учасниками мережі, що визначає пріоритетне значення інтеграційно-мережевого потенціалу, як елемента підприємницького потенціалу.

Таким чином, стратегічним слід вважати завдання розробки механізму підвищення конкурентоспроможності українських підприємницьких структур у єдиному економічному просторі. Актуальність вирішення даного завдання обумовлена також сучасними викликами світового розвитку, пов'язаними з гострою необхідністю переходу промислових галузей вітчизняної економіки на конкурентоспроможні інноваційні траєкторії розвитку. У свою чергу це тісно пов'язано з необхідністю реформування вітчизняної промисловості, її відновленням і модернізацією на новій технологічній і управлінській основі з урахуванням загальносвітових тенденцій економічного розвитку й особливостей розвитку світових ринків в умовах глобалізації.

Об'єктивна оцінка значення й місця інтеграційних та мережесв'язаних аспектів у формуванні конкурентних переваг країни багато в чому ускладнена відсутністю єдиного методологічного підходу, що вимагає уточнення й подальшого опрацювання методології проблеми. З іншого боку, розвиток позитивних тенденцій національної економіки, підвищення рівня її конкурентоспроможності в системі світогосподарських зв'язків багато в чому стримуються недостатнім використанням нових ринкових інструментів і їхнього потенціалу. У цьому зв'язку особливо актуальними стають проблеми формування конкурентоспроможності країни, питання, пов'язані з оцінкою конкурентоспроможності окремих галузей, компаній, технологій і товарів на сучасних світових ринках, вибором основних методів та інструментів забезпечення конкурентних переваг у системі сучасних світових економічних відносин.

Таким чином, зростає значимість розробки концептуальних підходів і відповідного організаційно-методичного забезпечення процесу проектування інтеграційних утворень і управління мережевою взаємодією за умови залучення їх інтеграційно-мережевого потенціалу, методику оцінки результативності мережевої взаємодії, а також моделі інформаційно-комунікаційної системи (ІКС), здатної забезпечити управління вертикальними, горизонтальними й діагональними зв'язками суб'єктів взаємодії. Інтеграційні мережесв'язані структури повинні стати важливим елементом національної інноваційної системи, ефективний розвиток якої може бути прискорено інтеграційними процесами учасників мережі, що дозволяють досягати синергетичного ефекту за рахунок мережевої взаємодії, забезпечення погодженості й координації діяльності всіх її учасників.

Отже, для подальшого поступального розвитку української економіки особливої актуальності здобувають питання вирішення наукових проблем формування теоретичних основ, методології й цілісної концепції управління системою нових інструментів формування збалансованої довгострокової конкурентоспроможності національної економіки на основі реалізації інтеграційно-мережевого потенціалу інноваційно-технологічного розвитку. Це потребує розв'язання наступних завдань:

- обґрунтування концептуального підходу мережевої взаємодії суб'єктів освітньої, науково-дослідної, виробничої діяльності в процесі інтеграції та узагальнення світових і вітчизняних практик управління процесами інтеграції в системі «освіта - наука - виробництво»;
- обґрунтування застосування методології формування та реалізації інтеграційно-мережевого потенціалу для підвищення підприємницької активності українських підприємницьких структур у єдиному економічному просторі ЄС та забезпечення їхньої технологічної конкурентоспроможності;
- визначення механізму мережевої взаємодії суб'єктів та розробка структурно-логічної моделі організації мережесв'язаних об'єднань і системи управління процесом мережевої взаємодії;
- здійснення комплексної оцінки результативності мережевої взаємодії на основі організаційних принципів формування мережесв'язаних структур, аналізу стійкості мережесв'язаної взаємодії й оцінки інтеграційно-мережевого потенціалу учасників мережі;
- визначення тенденцій інтеграційних процесів у контексті зміни парадигми соціально-економічного розвитку України;
- визначення особливостей міжнародної конкуренції країн в умовах глобалізації та конкретизувати глобальне порівняння конкурентоспроможності національних економік України і країн ЄС;
- вироблення основних напрямів вдосконалювання стратегії підвищення міжнародної конкурентоспроможності України на базі вже існуючих та перспективних конкурентних переваг комплексів, галузей, технологій і продуктів;
- розробити прогнози в галузі інноваційної модернізації України з урахуванням можливостей та напрямів реалізації інтеграційно-мережевого потенціалу;
- розробити інноваційно-орієнтовані механізми реалізації інтеграційно-мережевого потенціалу для забезпечення глобальної конкурентної переваги національної економіки, започатковані на пріоритетному розвитку людського капіталу, модернізації державної конкурентної політики, підтримці забезпечення національної економічної безпеки, консолідації зусиль держави, бізнесу й суспільства;
- розробити рекомендації щодо проектування та впровадження міжнародної інформаційно-комунікаційної системи України та країн ЄС для управління процесами підвищення технологічної конкурентоспроможності країн та ефективності мережевої взаємодії в рамках функціонування інтеграційних утворень.

Теоретична значимість вирішення даних питань полягає у поглибленні наукових уявлень про зміст, сутність і еволюцію конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації та мережевої інтеграції; в обґрунтуванні

концептуального підходу до розвитку інтеграції суб'єктів освітньої, науково-дослідної й виробничої діяльності на основі використання механізму мережевої взаємодії, у рамках якого розроблено організаційно-методичні основи інтеграції базових суб'єктів НІС при виконанні вузом ролі ключового центра, методика оцінки результативності мережної взаємодії на основі зміни інтеграційного потенціалу учасників мережі.

Практична значимість полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані:

по-перше, науково-дослідними організаціями й аналітичними центрами для оцінки ефективності заходів економічної політики в галузі конкурентоспроможності, підготовки рекомендацій для органів державної влади, створення стратегій модернізації національної економіки;

по-друге, у концептуальному обґрунтуванні державної конкурентної політики;

по-третє, у прогнозуванні динаміки світогосподарських зв'язків;

по-четверте, у використанні організаційно-методичних моделей інтеграції з базовими суб'єктами НІС у системі державного стратегічного управління.

Все це дозволить розглядати конкурентні переваги як важливі напрями реалізації соціальної функції держави, що безпосередньо виражають і предметно конкретизують її сутність стосовно задоволення соціальних потреб членів суспільства, враховують соціальні інтереси суспільства й людини, різних соціальних груп. Розроблені механізми управління технологічною конкурентоспроможністю будуть спрямовані на досягнення соціальних цілей на основі новітнього технологічного базису, що сприятиме переходу економіки від експортно-сировинного до інноваційного соціально орієнтованого типу розвитку, дозволить розширити конкурентні переваги національної економіки за рахунок нарощування її порівняльних переваг у науці, освіті і високих технологіях і на цій основі задіяти нові джерела економічного зростання та підвищення добробуту людей. За таких умов, джерелом високих доходів, зокрема, стає не тільки можливість одержання ренти від використання природних ресурсів, обумовлена сприятливою світовою кон'юктурою, але й виробництво нових ідей, технологій і соціальних інновацій.

Висновки. Інтеграційний процес покликаний стати важливим предметом стратегії економічного розвитку України, спрямованої на активізацію науково-виробничого потенціалу, на розвиток наявних відтворюваних контурів виготовлення високотехнологічної продукції з високою доданою вартістю, що відрізняється широкою кооперацією та спеціалізацією виробництва. Причина цього в тому, що діяльність підприємницьких структур економічно розвинених країн і підприємницьких структур України супроводжується жорсткою конкуренцією у всіх територіальних та виробничих сферах:

Для інституційно вразливих країн, у тому числі й України, остання глобальна фінансово-економічна криза різко загострила умови, за яких їхня соціально-економічна система неминує збільшує свій відрив від конкурентів, безнадійно відстаючи у сфері високих технологій та небезпечно експериментуючи зі зростанням соціальної нерівності. Такий стан робить модернізацію соціально-економічних відносин на основі переходу на якісно вищий технологічний рівень не лише бажаним, а життєво необхідним стратегічним кроком. У сучасних умовах міжнародної конкуренції взагалі не існує іншого вибору для України щодо моделі динамічного економічного розвитку, ніж мобілізація національного потенціалу для ефективного входження української економіки у технологічну траєкторію еволюції людської цивілізації.

Список використаних джерел

1. Гриценко А.А. Институциональные и сетевые структуры в экономическом сотрудничестве России и Украины / А.А. Гриценко // Вісник інституту економіки та прогнозування. – К., ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України. – №1, 2008 р. – С. 47-48.
2. Голиченко О.Г. Современная технологическая революция и новые возможности инновационного развития «догоняющих» стран / О.Г. Голиченко. – // Инновации, №3 (137), - СПб, - 2010 г. – С. 12-23.
3. Лисенко В.С., Егоров С.О. Побудова в Україні національної інноваційної мережі / В.С. Лисенко, С.О. Егоров // Математичні системи і машини. – 2010. - №1. - С. 122-126.
4. Wagner C. The New Invisible College: Science for Development. Washington, D.C.: Brookings Institute Press, 2008.
5. Національна мережа трансферу технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nttn.org.ua.

References

1. Gritsenko A.A. Institutstional'nye i setevye struktury v ehkonomicheskom sotrudnichestve Rossii i Ukrainy // Visnik institutu ekonomiki ta prognozuvannya. K., DU «Institut ekonomiki ta prognozuvannya» NAN Ukraini. №1, 2008. S. 47-48.
2. Golichenko O.G. Sovremennaya tekhnologicheskaya revolyutsiya i novye vozmozhnosti innovatsionnogo razvitiya «dogonyayushhikh» stran. // Innovatsii, №3 (137), SPb, 2010. S. 12-23.
3. Lisenko V.S., Egorov S.O. Pobudova v Ukraini natsional'noi innovatsijnoi merezhi // Matematichni sistemi i mashini. 2010. №1. S. 122-126.
4. Wagner C. The New Invisible College: Science for Development. Washington, D.C. : Brookings Institute Press, 2008.
5. Natsional'na merezha transferu tekhnologij : www.nttn.org.ua

ДАНИ ПРО АВТОРА

Федулова Любов Іванівна, доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту
Київський національний торговельно-економічний університет
e-mail: fedulova2010@rambler.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Федулова Любовь Ивановна, доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента
Киевский национальный торговельно-экономический университет
e-mail: fedulova2010@rambler.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Fedulova Ljubov Ivanovna, doctor of economic sciences, professor of management department
Kiev national trade and economic university
e-mail: fedulova2010@rambler.ru

АУТСОРСИНГ В ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Худякова И.В.

В статье исследуется аутсорсинг услуг в транспортно-логистической сфере Республики Беларусь с позиций спроса и предложения. Цель работы заключается в выявлении проблем, препятствий и перспектив его развития.

Методологическую основу работы составили принципы системного и комплексного подходов с использованием логического и экономического анализа, методов сравнения и наблюдения, анкетных опросов.

В работе дан обзор рынка транспортно - логистических услуг. Изучены предпосылки и особенности формирования спроса в этой сфере в Республике Беларусь. Выявлены причины, препятствующие развитию аутсорсинга в республике Беларусь. Дан анализ деятельности транспортно-логистических центров, как основных провайдеров этих услуг. Предложены меры по решению выявленных проблем.

Результаты исследований использовались при подготовке материалов к разрабатываемым в Республике Беларусь методическим рекомендациям по развитию аутсорсинга в стране.

Ключевые слова: аутсорсинг, конкурентные преимущества, стратегия, эффективность бизнес-процессов, транспортно-логистические услуги, спрос, предложение, рынок услуг.

OUTSOURCING IN THE TRANSPORT AND LOGISTICS SECTOR IN BELARUS

Khudiakova I.V.

The article examines outsourcing services in the transport and logistics sector of the Republic of Belarus from the standpoint of supply and demand. The objective of the study is to identify problems, constraints and prospects of its development. The methodological basis constitutes of the principles of systematic and comprehensive approaches, methods of comparison and observations, questionnaire surveys. The paper provides an overview of the transport and logistics services market, studies prerequisites and peculiarities of demand formation and identifies obstacles to the development of outsourcing in Belarus. Analysis of activities of the transport and logistics centers as the main providers of such services is given as well as a number of measures to address the identified problems. The research results were used in the preparation of materials to the developed in Belarus methodical recommendations for the development of outsourcing in the country.

Keywords: outsourcing, competitive advantage, strategy, business process efficiency, transport and logistics services, demand, supply, services market.

Введение. Согласно теории Майкла Портера, в эпоху «бережливого производства» любая функция, которая не является ключевой для компании, должна быть передана внешнему провайдеру [1]. Логистика в зарубежной экономике относится к одной из наиболее часто передаваемых на аутсорсинг функций (примерно 30% логистических операций во всех отраслях экономики европейского рынка).

Спрос на услуги логистических операторов формируют промышленность и торговля, которые расходуют на логистику в Европе ежегодно 120-140 млрд. евро ежегодно. Белорусские предприятия также постепенно начинают использовать аутсорсинг, в том числе в сфере транспорта и логистики, однако доля его на рынке невелика, и не соответствует потребностям экономики.

Успешному применению аутсорсинга в транспортно-логистической сфере препятствует отставание в уровне развития рынка логистических услуг, несовершенство законодательства, слабая культура договорных отношений, недостаток высококвалифицированных управленцев, способных точно просчитать ситуацию и оценить преимущества аутсорсинга. В числе другой группы причин, мешающих развитию аутсорсинга в республике, аналитики называют низкую оперативность при решении производственно-технологических вопросов, нехватку полноценных теоретических и методических наработок в данной области, способных побудить руководство производственных предприятий к активным действиям в направлении применения аутсорсинга.

Задача развития аутсорсинговых услуг ставилась в ряде правительственных документов: Программе социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 г.г. [2]; в Рекомендациях по достижению сбалансированного социально-экономического развития Республики Беларусь [3]. Интеграционные процессы, происходящие в рамках Таможенного союза Беларуси, России и Казахстана, расширили перспективы нашей страны по развитию транспортно-логистической деятельности. Все вышесказанное определяет актуальность настоящей работы.

Реализации механизма аутсорсинга, посвятили работы многие российские и украинские исследователи: Аникин Б.А., Герасименко Р.Г., Гриценко С.И., Елифанова Е.С. Лукинский В.С., Прокофьева Т.А., Покараева Н.Г., Якушев Г. Маевский В.А., Яценко Г. Календжян С.О., Новохацкая Т.А., Рудая И.Л., Билински В.Д., Гуров В.И., Дука Б.В., Карпенко О.А., Курсова Ю.Ю., Куширов В.Б., Михайлов Д.М., Носков С.В., Руснак А.В., Петрыкина Н.И., Пименова А.Л., Синяев В.В., Хлебников Д.К., Шелухин И.С., Шестоперов А.М., Шеянова А.Н. а также белорусские авторы: Ковалев М.М., Пацкевич Л.С., Предко Р.Ю., Ивуть Р.Б., Нарушевич С.А. и др.

Целью настоящей статьи является исследование рынка аутсорсинговых услуг в транспортно-логистической сфере Республики Беларусь, выявление проблем и препятствий его развития в Беларуси, определение перспектив его динамики. В соответствии с этой целью, в работе ставились следующие задачи: уточнить понятие «аутсорсинг транспортно-логистических услуг»; определить составляющие процесса аутсорсинга в транспортно-логистической сфере; исследовать аутсорсинг транспортно-логистических услуг в Республике Беларусь с точки зрения спроса и предложения; оценить уровень развития логистики, качество логистических услуг, выявить основные проблемы в транспортно-логистической сфере, провести анализ деятельности транспортно-логистических центров, как основных провайдеров этих услуг; предложить меры по решению выявленных проблем.

Объектом исследования является транспортно-логистическая сфера Республики Беларусь; предметом исследования - аутсорсинг услуг с позиций спроса и предложения.

Исходным источником информации для работы послужила специальная литература по вопросам аутсорсинга и развития транспортно-логистических услуг, результаты опросов, проводимых в Беларуси по исследуемой проблеме, статистические и аналитические данные исследовательских организаций, нормативные материалы, а также материалы научных конференций, семинаров, периодической печати. Методологическую основу работы составили принципы системного и комплексного подходов с использованием логического и экономического анализа, методов сравнения и наблюдения.

Результаты исследований использовались при подготовке материалов к разрабатываемым в Республике Беларусь методическим рекомендациям по развитию аутсорсинга.

Предпосылки развития транспортно - логистического аутсорсинга и спроса на услуги в этой сфере.

«Транспортно - логистический аутсорсинг» – приобретение у третьей стороны услуг по управлению запасами, транспортировке товара, его складированию, информационному сопровождению и всеми, связанными с этими операциями

бізнес-процессами. В методологічному плані процес розвитку аутсорсинга транспортно-логістических услуг (ТЛУ) состоит из двух взаимосвязанных составляющих:

1. совершенствование стратегического управления в организациях, что предполагает расширение спроса на аутсорсинговые услуги в сфере транспорта и логистики;

2. рост предложения транспортно-логістических услуг: увеличение сети провайдеров, повышение качества и расширение номенклатуры оказываемых услуг.

Стимулирует спрос на аутсорсинговые услуги в сфере транспорта и логистики постоянное усложнение технологии ведения бизнеса, рост значимости его инфраструктурной составляющей, в частности, транспортно-складской сферы. Для большинства предприятий и организаций логистика не является ключевой компетенцией, передача логистических услуг на аутсорсинг позволяет им сконцентрироваться на основных видах деятельности.

Диапазон функций логистических компаний в настоящее время достаточно широк и включает следующие основные процессы:

- доставка клиентам грузов в любую точку мира. При этом часто используются интермодальные перевозки, т.е. системы доставки грузов через несколько государственных границ несколькими видами транспорта по единому перевозочному документу;

- таможенное оформление грузов клиентов. Специализированная фирма, непрерывно работающая с этой государственной службой, оказывает гораздо более качественные услуги, нежели таможенный брокер, представляющий интересы грузовладельца и работающий в этом направлении в среднем пару раз в месяц;

- приемка грузов на ответственное хранение на своих терминалах. Как правило, логистическая компания не только хранит грузы, но и оказывает услуги по их накоплению, комплектации партий, упаковке, бракеражу, наклейке этикеток, выписке счетов, ведению учета и пр.

- предоставление клиентам информации о месте нахождения груза, независимо от того, в пути он или на складе (где конкретно находится груз, что с ним происходит и т.д.).

Соответственно выделяются следующие услуги: транспортно-экспедиционные, услуги по таможенному оформлению, услуги склада, координация процесса закупок, комплексные услуги. При аутсорсинге комплексных услуг в роли компании-подрядчика выступает единый крупный логистический оператор, имеющий в своем распоряжении все ресурсы, необходимые для реализации логистических бизнес-процессов по всей логистической цепочке компании-заказчика. При грамотном построении и реализации аутсорсинговых схем этот вид может стать одним из важнейших инструментов оптимизации не только логистической цепочки, но и всей системы управления.

В классической рыночной триаде покупатель-товар-поставщик определяющую роль в развитии аутсорсинга играет покупатель (заказчик услуг). Перед руководителем предприятия часто встает вопрос о целесообразности применения аутсорсинговых схем логистики. В случае выбора в пользу аутсорсинга – предстоит решить вопрос о том, какие логистические функции необходимо отдать компании-аутсорсеру, а какие оставить за внутренними отделами логистики организации. Считается, что наиболее оптимальным решением является сочетание собственной логистики компании с использованием аутсорсинга. Но в любом случае главным ориентиром должны являться генеральная стратегия и цели деятельности компании.

При переходе компании на аутсорсинг, прежде всего, необходимо учитывать его преимущества и риски на основе детального изучения каждой конкретной ситуации, кроме этого требуется разработка и внедрение способов сглаживания рисков и управления ими для построения взаимовыгодных отношений между компанией-клиентом (заказчиком) и поставщиком транспортно-логістических услуг.

Эксперты подчеркивают, что есть определенные плюсы в развитии собственной логистики – это: наработанный опыт, независимость от сторонних посредников, «персонализированный сервис», отвечающий внутренним запросам и потребностям организации, (а в ряде случаев и экономии средств), а также возможность в дальнейшем произвести диверсификацию бизнеса. Использование же аутсорсинга подразумевает качественный, но стандартизированный сервис. Важную роль здесь может играть сокращение финансовых рисков компании, поскольку логистический посредник берет на себя ответственность за исполнение той или иной логистической операции. В ряде случаев при использовании аутсорсинга в компании может наблюдаться значительное сокращение издержек на логистическую часть бизнеса, в первую очередь за счет сокращения транспортных расходов, трат на приобретение оборудования и содержание многочисленного штата специалистов по логистике. Кроме того, в ситуации жесткой конкуренции на мировом рынке логистических услуг провайдеры стремятся сделать наиболее выгодное коммерческое предложение для своих клиентов в части оптимального соотношения цена и качества услуги, что также способствует развитию спроса на них.

В большинстве случаев передача всех функций логистики компании аутсорсеру имеет смысл тогда, когда необходимы не отдельные услуги (к примеру, складские), а вся логистическая цепочка. Чаще всего спрос на такие услуги предъявляют предприятия малого и среднего бизнеса, которые по каким-либо причинам не хотят или не в состоянии инвестировать средства в развитие собственной логистики. Нередко в качестве заказчиков выступают и крупные компании, у которых поставки представляют собой сложный, многоэтапный процесс. Логистический аутсорсинг необходим также тем крупным компаниям, которые понимают, что могут достигнуть максимальной эффективности не иначе, как путем снижения себестоимости продукции. Собственная же логистика чаще всего ложится тяжким бременем на себестоимость. Эту службу, включая автопарк и склады, приходится содержать круглый год, независимо от того, загружена ли она. Общеизвестно, что если фирма начинает увеличиваться, она становится бюрократически неповоротливой. Руководители компаний отмечают, что эти службы иногда начинают играть роль внутреннего монополиста, который может потребовать за свои услуги больше, чем они стоят на рынке. Предприниматели отмечают, что когда логистическая служба, является одним из структурных подразделений компании, отследить реальную стоимость ее услуг очень сложно.

Все вышесказанное правомерно и для предприятий Беларуси, но проблема перехода на аутсорсинг здесь стоит еще острее. Преобладающей тенденцией в мировой экономике на сегодняшний день является переход от построения внутрифирменных логистических схем к передаче управления цепями поставок логистическим операторам. Доля аутсорсинга в общем объеме логистических услуг в разных странах Европы составляет около 60%, в Китае – 48%, в России – 22%, а в Украине и в Беларуси, вместе взятых – 35% [4].

Ввиду того, что Республика Беларусь находится на пересечении основных торговых путей, транспортная логистика здесь весьма востребована. Доля транспортных расходов в цене товара в среднем достигает 10-12 %, а по отдельным товарам колеблется от 2-5 % (электроника), до 30-40 % (строительные материалы). В ряде случаев даже при перевозке готовой продукции, например, тяжеловесной крупногабаритной техники, в зависимости от удаленности рынков, транспортные расходы возрастают до 100 % стоимости оборудования, а иногда и превышают ее, поэтому значительной части предприятий Республики Беларусь должно быть выгодно передавать транспортно-логістические операции на аутсорсинг, тем более, что для производственных и торговых организаций логистика не является ключевой компетенцией. Вместе с тем, одним из факторов, сдерживающих спрос на развитие логистики, является недооценка руководителями компаний возможностей этого инновационного инструмента [5].

Самостоятельно справиться с задачей организации эффективной транспортной логистики у себя на предприятии не всегда под силу белорусским производителям и торговым компаниям. Об этом свидетельствуют результаты опроса проводимого в 2013 году консалтинговой фирмой «Здесь и сейчас». В пользу необходимости аутсорсинга этих услуг говорит тот факт, что среди 87 опрошенных клиентских компаний 65 % респондентов принимали меры для улучшения своей логистики, однако подавляющее большинство из них - 64% не смогли реализовать поставленную задачу. Особенно нелегко приходится в Беларуси малым и средним предприятиям, для которых создание отдельного структурного подразделения логистики является экономически нецелесообразным, а на фоне большого количества предложений на рынке товаров и их аналогов все сложнее зарабатывать только за счет развития производства и маркетинга.

Как показывает опыт зарубежных компаний, сокращение логистических издержек на 1% эквивалентно 10-процентному увеличению продаж. Передавая логистические функции на аутсорсинг, малые и средние предприятия получают ряд преимуществ: аутсорсинг высвобождает финансовые ресурсы для развития профильных бизнес-направлений; все риски, связанные с логистикой, – хищения, срыв сроков, несоблюдение условий доставки или хранения, ошибки при комплектации заказов и прочее, перекладываются на компанию-аутсорсера; экономится время, так как – профессиональный логистический оператор имеет больше возможностей в области управления грузопотоками, обладает необходимыми компетенциями и опытом в данной сфере.

Однако в настоящее время многие фирмы отмечают существование проблем в области логистики и аутсорсинга логистических услуг, которые не позволяют успешно развиваться как данному направлению, так и самим предприятиям. Согласно исследованию-опросу «Логистика в Беларуси» из выборки, включающей 100 организаций 51% респондентов имеют свой отдел логистики, 43% предприятий функции логистики выполняют сотрудники разных подразделений и только в 6% предприятий функции логистики переданы на аутсорсинг.

Расширение предложения логистических услуг.

По итогам 2012 г. рост мирового рынка транспортно-логистических услуг (ТЛУ) оценивался в пределах 5%. На долю логистического аутсорсинга (2PL, 3PL, 4PL) приходится 56% объема мирового транспортно-логистического рынка – более \$4,0 трлн в 2012 г. По данным Armstrong & Associates, в 2012 г. объем мирового рынка 3PL-услуг составил \$685 млрд, увеличившись на 11% по сравнению с 2011 г. [6].

В соответствии с результатами исследований, полученными в 2012 г., наиболее развитыми логистическими системами обладают: Сингапур, Германия, Нидерланды, Япония, Великобритания, Гонконг (Китай), Швеция, Бельгия, Финляндия, Дания и США. Среди стран СНГ и Балтии по индексу эффективности логистики LPI лидирует Литва (58 место), затем следуют Эстония (65), Украина (66), Латвия (76) (табл.1.). В последнем рейтинге по логистике на основе индекса LPI Беларусь заняла 91 место (интегральный показатель 2,61), Казахстан – 86-е (2,69), Россия – 95-е (2,58). Уровень развития логистики в Беларуси говорит о том, что логистический потенциал республики, как транзитной страны, используется не достаточно. Допущено ухудшение позиции с 50 места в 2007 г. до 121-го – в 2012 г. по показателю «таможня». Вместе с тем в республике достигнуто улучшение пограничной инфраструктуры, увеличение пропускной способности, внедрение предварительного электронного декларирования, существенное снижение бумажного документооборота, проводится модернизация и техническое оснащение пунктов пропуска и т.д.

Таблица 1. Распределение стран СНГ, Балтии и Польша по индексу LPI в 2007-2012 гг.

Страна	Индекс LPI (место страны)		
	2007	2010	2012
Польша	3,04(40)	3,44 (30)	3,43 (30)
Литва	2,78 (58)	3,13 (45)	2,95 (58)
Украина	2,78 (58)	2,57 (102)	2,85 (66)
Латвия	2,55 (73)	2,57 (102)	2,78 (76)
Казахстан	3,02 (42)	2,83 (62)	2,69 (86)
Беларусь	2,12(133)		2,61(91)
Итого	2,37 (99)	2,61(94)	2.58 (95)

Основными проблемами развития предложения логистики в Республике Беларусь являются: нехватка инвестиций в развитие инфраструктуры, несформированность рынка 3PL-услуг, отсутствие системных интегратора уровня 4PL, невысокий уровень квалификации персонала, несовершенство таможенного и иных видов контроля на внешней границе, несформированность нормативного правового регулирования, отсутствие на национальном уровне развернутого статистического учета показателей развития логистики, слабая интегрированность в Евразийскую логистическую систему. Расширение предложения высококачественных транспортно-логистических услуг связывается, прежде всего, с созданием транспортно-логистических центров Беларуси в соответствии с Программой развития логистической системы Республики Беларусь на период до 2015 года. По расчетам специалистов к 2015 г. доля логистических услуг в общем объеме ВВП Беларуси должна составить не менее 20% [7]. Объем транспортно-экспедиционных и логистических услуг по данным национального статистического комитета Республики Беларусь растет, и за 2013 г. составил 1,9 млрд. долл. США, что на 300 млн. долл. больше по сравнению с 2012 годом.

По данным Европейской логистической ассоциации использование логистических центров в цепях поставок при осуществлении мультимодальных перевозок позволяет клиентам экономить 12-15% от стоимости доставки в прямом смешанном сообщении. При этом наиболее часто на аутсорсинг логистическим центрам передаются такие логистические функции, как: складирование – 73,7 %; внешняя транспортировка – 68,4 %; оформление грузов/платежей – 61,4 %; внутренняя транспортировка – 56,1 %; консолидация грузов/дистрибуция – 40,4 %; прямая транспортировка – 38,6 %.

Логистические издержки в Беларуси велики и колеблются в пределах 20 – 25 % объема ВВП, тогда как в Китае составляют 18,1%, в Бразилии и Индии – в пределах 11–13%, в США – 8,5%, в Италии – 9,4%, в Японии и Германии – 8,7 и 8,3% соответственно. Средний мировой показатель логистических издержек в 2011 г. оценивался Armstrong & Associates Inc. в 11,4%.

В соответствии с проводимыми в Беларуси опросами стоимость логистических услуг не соответствует уровню предлагаемого сервиса, что отмечает четверть компаний, которые пользуются услугами логистических операторов. Большинство потенциальных клиентов считают, что тарифы операторов на услуги очень высоки, и поэтому компании выгоднее использовать свою логистику. Однако, стоит отметить, что лишь немногие компании проводят такие всесторонние расчеты.

Для эффективности функционирования и повышения качества оказания транспортно-логистических услуг в республике Беларусь целесообразно внести изменения в закон «О транспортно-экспедиционной деятельности», - законодательного закрепления этих видов услуг нормами закона.

Проблемы логистических центров

Теоретически крупные логистические компании - логистические центры могут обеспечивать своим клиентам услуги более высокого качества благодаря тому, что все свои усилия и потенциал направляют на развитие и совершенствование логистических операций. По данным министерства торговли Республики Беларусь, по состоянию на конец 2013 г. введены в эксплуатацию и функционируют 15 логистических центров, которые располагают специализированными складскими помещениями для хранения и переработки грузов. В них созданы условия для работы таможенных органов и декларантов, сопутствующих служб государственного надзора, транспортно-экспедиционных и брокерских организаций, страховых компаний и компаний, оказывающих сюрвейерские услуги, открыты центры оптово-розничной торговли, станции технического обслуживания и др.

Переработка экспортно-импортных грузов, а также транзитного и внутреннего грузопотока логистическими центрами, должна значительно снижать логистические издержки в конечной цене товара. Однако, в Беларуси передача логистических функций этим центрам пока не позволяет существенно минимизировать издержки (экономия составляет всего 2-5 %). В то же время представители сетевого ритейла в Беларуси, использующие собственные дистрибьюторские центры, уже указывают на снижении логистических издержек на 5-10%.

Одной из причин такой ситуации является то, что ряд проектов, заявленных как логистические центры, представляют собой просто улучшенные склады для крупных компаний или распределители-накопители транзитных грузов. Нередко, застройщики просто сдают в них площади крупным арендаторам, а все «логистические услуги» ограничиваются разгрузкой, погрузкой и охраной территории. Это связано, прежде всего, с нежеланием инвестора налаживать качественный логистический сервис, внедрять автоматизированную систему управления складом, набирать штат квалифицированных логистов, недостаток которых все еще ощущается в Беларуси, а также желанием путем арендной платы как можно быстрее вернуть вложенные деньги. Но такой бизнес не способствует развитию аутсорсинговых услуг. Средняя загруженность действующих ТЛЦ не превышает 40% [8]. Ряд экспертов указывает на то, что иногда логистические центры строятся без анализа грузопотоков и проработки концепции самого проекта. Нередки случаи неправильного размещения складского оборудования, строительства железнодорожных веток, которые оказываются невостребованными. Часто логистическими центрами игнорируются требования государственных стандартов, таких как СТБ 2046-2010 «Транспортно-логистический центр», СТБ 2133-2010 «Классификация складской инфраструктуры», которые регламентируют требования к объектам логистической инфраструктуры.

Необходимо, чтобы масштабы строительства логистических центров в Беларуси были подкреплены потенциальным спросом транзитных перевозчиков, и потребностями внутреннего рынка. Большинство белорусских предприятий (особенно государственных) не готовы передать логистику (и даже отдельные логистические функции) провайдером. В целях выработки подходов, направленных на развитие в республике аутсорсинга, в том числе транспорта и логистики и повышения на данной основе эффективности работы организаций Минэкономики Республики Беларусь совместно с НИЭИ Минэкономики Республики Беларусь проводили анкетирование белорусских концернов и организаций. Информацию по вопросам анкеты за 2011 и 2012 годы представили 108 организаций различных министерств и ведомств. Большинство предприятий считают наиболее эффективным использование собственного транспорта и складов по сравнению с использованием транспорта сторонних организаций. На многих государственных предприятиях до сих пор не понимают, зачем отдавать на аутсорсинг доставку товара, когда есть свои склады и транспорт. Более того, многие из них переименовывают свои «отделы снабжения» в «отделы по логистике», начинают обновление складских площадей, строят терминалы. При этом о комплексной логистике речь не идет. Да и нет необходимости пользоваться услугами логистических центров, если предприятию необходимо простое хранение.

По данным Национального статистического комитета Республики Беларусь, за 2012 г. выручка логистических центров составила 2 243,4 млрд. руб., или 224,4% к уровню 2011 г. При этом, чистая прибыль увеличилась в 2012 г. всего на 108,4% по сравнению с 2011 г., а рентабельность реализованной продукции, товаров, работ, услуг при этом снизилась с 39,4% до 21,1% (табл.2).

Средняя рентабельность логистического центра в Беларуси – чуть больше 20%. Но у отдельных логистических центров она намного выше. Например, рентабельность транспортно-логистического центра «Минск-Белтаможсервис», который обрабатывает значительную часть грузопотоков, на уровне 26%. Выручка еще одного транспортно-логистического центра крупнейшего национального оператора – «Брест-Белтаможсервис» в 2012 г. составила 16,6 млрд. руб., прибыль – 5,5 млрд. руб., рентабельность – 66,7 %.

Таблица 2. Основные финансовые показатели деятельности логистических центров Республики Беларусь

Финансовые показатели	2011 г.	2012 г.	2012 г. к 2011 г., %
Выручка от реализации продукции, товаров, работ, услуг, млрд. руб.	999,8	2 243,4	224,4
Себестоимость реализованной продукции, товаров, работ, услуг, млрд. руб.	610,5	1 590,0	260,5
Прибыль, убыток (-) от реализации продукции, товаров, работ, услуг, млрд.руб.	240,7	336,7	139,9
Прибыль, убыток (-) до налогообложения, млрд. руб.	258,2	276,1	106,9
Чистая прибыль, убыток (-), млрд. руб.	198,5	215,1	108,4
Рентабельность реализованной продукции, товаров, работ, услуг, %	39,4	21,2	
Рентабельность продаж, %	24,1	15,0	
Сумма чистой прибыли прибыльных организаций, млрд.руб.	205,2	235,5	114,8
Сумма чистого убытка убыточных организаций, млрд.руб.	6,8	20,4	в 3 р.

* без учета транспортно-логистического центра ООО «КрафтТранс» и центра торговли и логистики «Королев Стан» ГК «Алсан».

Следовательно, основным направлением развития транспортной логистики в Беларуси в перспективе должно стать создание транзитных логистических центров, принятие мер для включения в логистические цепочки других операторов, нахождение своей ниши в транспортно-логистической сфере на международной арене. Не следует забывать, что логистика - это не только поставка товаров по более дешевому маршруту, но и целый ряд разнообразных услуг, в том числе страховые, банковские услуги и механизмы. Целесообразно расширять их спектр, предлагать услуги в комплексе.

Участию белорусских логистических центров в переработке транзитного грузопотока мешает принцип резидентства (ст. 368 Таможенного кодекса Таможенного союза (ТК ТС), что означает, что грузы, идущие из третьих стран в Россию и Казахстан не могут быть расставомлены на территории Беларуси. Они должны расставомливаться в той стране, резидентом которой является грузовладелец. Не способствует увеличению транзитного грузопотока и развитию аутсорсинга действующая разрешительная система в рамках Таможенного союза. Беларусь и Россия имеют разрешительный порядок для перевозок грузов в третьи страны или из них, а с Казахстаном – еще и на взаимные грузоперевозки.

Европейская статистика свидетельствует, что использование услуг ТЛЦ увеличивает эффективность логистики, а, следовательно, и передачу на аутсорсинг логистических услуг) на 30-35%. В России и Украине этот показатель достигает до 15%, (в Беларуси такие расчеты не проводились). Руководители крупных предприятий Беларуси в большинстве своем не

пользуются услугами логистического центра, ссылаясь на то, что в нашей стране пока нет логистических операторов, которые соответствовали бы их требованиям.

В Беларуси еще не решены проблемы с дефицитом специалистов в области логистики, нет регулирующего органа, который бы отвечал за развитие отрасли.

По качеству транспортно-логистических услуг Беларусь сегодня также проигрывает своим ближайшим соседям. Транспортно-логистические центры в Польше, Литве предлагают гораздо более качественный сервис. Незрелость рынка 3PL-услуг в Республике Беларусь, фактически не позволяет добиться минимизации логистических издержек, и при передаче логистики на аутсорсинг логистическим операторам, затраты на них в конечной цене товара остаются стабильно высокими. Наиболее развитые страны уже переходят к уровню 5PL- - решая задачи, связанные с управлением всеми компонентами цепи поставок с помощью электронных средств информации. Этот уровень развития логистики включает маркетинговую составляющую, сочетание стратегического и оперативного управления.

Прогрессивным моментом следует считать введение процедуры добровольной сертификации логистических услуг (СТБ 2306-2013 «Услуги логистические. Общие требования и процедура сертификации»), вступившей в действие в Беларуси с 1.11.2013 г.. Добровольная сертификация логистических услуг позволит определить операторов, которые оказывают логистические услуги как на собственных объектах, так и на арендуемых складских помещениях и других объектах инфраструктуры логистического центра, будет способствовать повышению качества логистического сервиса. Целесообразно создать реестр объектов логистической инфраструктуры, что позволит четко разделить объекты логистической инфраструктуры по категориям (склад, складской комплекс, терминал, логистический центр, транспортно-логистический центр, торгово-логистический центр и т.д.) и приблизить уровень отечественной инфраструктуры к европейским стандартам, исключить несоответствие тех или иных объектов национальным стандартам. Но, самое главное, это даст возможность иметь полноценную информационную базу для потенциальных клиентов.

Выводы:

Анализ развития аутсорсинга в транспортно-логистической сфере республики Беларусь позволил выявить ряд проблем. Предлагаются следующие пути их решения.

1. В части проблем спроса (покупателей ТЛУ у сторонних организаций):

формирование логистического мышления на всех уровнях управления; создание надежной законодательно-правовой базы для всех сфер логистики и аутсорсинга;

повышение информированности руководителей предприятий и организаций о развитии рынка транспортно-логистических услуг, преодоление низкого уровня доверия к сторонним компаниям;

разработка методических пособий, рекомендаций, справочников в области транспортно-логистического аутсорсинга, включающих методы определения экономической целесообразности содержания собственного транспортно-логистического подразделения, оценки эффективности аутсорсинга, мониторинга эффективности аутсорсинговых отношений, выбора логистического оператора, оценки рисков и др. способных побудить руководство предприятий к активным действиям в направлении применения аутсорсинга;

организация общенационального банка современных методик статистической обработки информации, математических моделей (модель системы ценообразования, модель расчета цены, модель методики выбора посредников, модель оценки качества оказываемой услуги и др.), способствующих принятию научно-обоснованных решений;

создание соответствующего Интернет-ресурса (с размещением базы данных предприятий-заказчиков и аутсорсеров);

организация выставок, конференций обучающих курсов, семинаров и других мероприятий по аутсорсингу;

2. В части проблем предложения ТЛУ :

повышение рейтинга страны в показателях логистики, создание и расширение современной инфраструктуры 3PL- и 4 PL – операторов;

развитие дополнительного комплекса услуг по обработке товаров, таких как упаковка, сортировка, комплектация, наклейка стикеров и др., а также страховых, финансовых и др.;

повышение квалификации персонала логистических организаций: изучение, адаптация и распространение международного опыта внедрения передовых технологий логистики и управления цепями поставок в программах обучения студентов; установление партнерских отношений учебных заведений с логистическими компаниями-лидерами и т.д.

внесение изменений в закон «О транспортно-экспедиционной деятельности», относительно законодательного закрепления этих видов услуг нормами закона.

3. В части проблем поставщиков (аутсорсеров ТЛУ):

формирование компетентных и мощных логистических операторов, которые могли бы справиться с управлением всей логистикой;

увеличение присутствия на рынке компаний, представляющих полный комплекс логистических услуг, в том числе осуществление международных и внутренних перевозок всеми видами транспорта, таможенное оформление, складское хранение, дистрибуция товаров, страхование грузов и т.д.;

отмена принципа резидентства при таможенном оформлении товаров на таможенной территории стран таможенного союза и разрешительной системы на автоперевозки из третьих стран в рамках Таможенного союза;

организация мониторинга (создание и постоянное обновление базы данных о клиентах, объемах приобретаемых ими аутсорсинговых услуг, прогнозах потребности в них на среднесрочную и долгосрочную перспективу) и формирование в конечном итоге информационно-аналитической системы изучения рынка аутсорсинговых услуг;

развитие комплексной интеграции компаний-заказчиков и компаний-аутсорсеров, гармонизация их информационных стандартов, преодоление межведомственных, групповых барьеров при становлении логистической отрасли;

создание «полных», структурированных цепей поставок; обеспечение достаточного количества квалифицированных специалистов для работы в логистической сфере низшего, среднего и высшего звена.

Реализация предложенных мер может способствовать прогрессу в развитии аутсорсинга, укреплению положения многих компаний Республики Беларусь в том числе и на международном пространстве, привлечению инвестиций и улучшению экономического развития страны как на микро-, так и на макроуровнях.

Список использованных источников

1. Портер М.Э. «Конкуренция» М.: Издательский дом «Вильямс», 2001.
2. Программа социально экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 гг. Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=P31100136&p2={NRPA>

3. Рекомендации по достижению сбалансированности социально-экономического развития Республики Беларусь в 2011-2015 г.г. Минск, Институт экономики национальной Академии наук Беларуси, 2011.
4. Маркетинговое исследование «Анализ транспортно-логистического рынка. Развитие логистического аутсорсинга в РФ. 2011 г.» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://news.topfirm.ru/marketing/research.aspx?b2b5_act=getresearch&h=topfirm.ru&id=9164
5. Г. Гриц Стратегические подходы к формированию современной транспортной инфраструктуры республики в условиях глобализации экономики. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.baif.by/stati/strategicheskie-podhody-k-formirovaniyu-sovremennoi-transportnoi-infrastruktury-respubliki-v-usloviy/27.02.2014>
6. Объем и структура российского рынка транспортно-логистических услуг [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://marketing.rbc.ru/reviews/transport2013/chapter_1.shtml
7. Курочкин Д.В. Проблемы подготовки логистов в Республике Беларусь и пути их решения. // Инновационные образовательные технологии. — 2013. — №2 (34).— С. 44—48.
8. Рыбик К. Сервис на обочине. Дело № 4, 2013.

References

1. Porter M.E. «Konkurentsia» M. : Izdatel'skiy dom «Vil'yams», 2001.
2. Programma sotsial'no ekonomicheskogo razvitiya Respubliki Belarus' na 2011-2015 g.g. Natsional'nyy pravovoy Internet-portal Respubliki Belarus'. : <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=P31100136&p2={NRPA>
3. Rekomendatsii po dostizheniyu sbalansirovannosti sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Respubliki Belarus' v 2011-2015 g.g. Minsk, Institut ekonomiki natsional'noy Akademii nauk Belarusi, 2011.
4. Marketingovoe issledovanie «Analiz transportno-logisticheskogo rynka.Razvitie logisticheskogo outsorsinga v RF. 2011 g.» : http://news.topfirm.ru/marketing/research.aspx?b2b5_act=getresearch&h=topfirm.ru&id=9164
5. G. Grits Strategicheskie podkhody k formirovaniyu sovremennoy transportnoy infrastruktury respubliki v usloviyakh globalizatsii ekonomiki. Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://www.baif.by/stati/strategicheskie-podhody-k-formirovaniyu-sovremennoi-transportnoi-infrastruktury-respubliki-v-usloviy/27.02.2014>
6. Ob'em i struktura rossiyskogo rynka transportno-logisticheskikh uslug : http://marketing.rbc.ru/reviews/transport2013/chapter_1.shtml
7. Kurochkin D.V. Problemy podgotovki logistov v Respublike Belarus' i puti ikh resheniya // Innovatsionnye obrazovatel'nye tekhnologii. 2013. №2 (34). S. 44-48.
8. Rybik K. Servis na obochine. Delo № 4, 2013.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Худякова Ирина Викторовна, старший научный сотрудник ГНУ «Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономики Республики Беларусь»
220086, Республика Беларусь, г. Минск, ул. Славинского, 1, корп. 1
ira-besman@yandex.ru
267-10-35, 284-88-76

DATA ABOUT THE AUTHOR

Khudiakova Irina, a senior collaborator of the economic institute of the Ministry of Economy of Belarus.
str. Slavinskogo 1/1, Minsk, Republic of Belarus, 220086
ira-besman@yandex.ru

УДК 330.342:332.14

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Бабець І.Г.,
Сергієнко С.В.

Метою статті є виявлення проблем методології дослідження сталого розвитку та обґрунтування методичних підходів до оцінки сталого розвитку відповідно до критеріїв економічної безпеки. Обґрунтовано сутність сталого розвитку регіону в контексті економічної безпеки; проаналізовано методичні підходи до оцінки рівня сталого розвитку регіону та окреслено напрями їх удосконалення на засадах теорії економічної безпеки. Виявлено невідповідність рейтингових оцінок регіонів України за рівнем сталого розвитку та станом економічної безпеки, що зумовлено проблемами: використання для розрахунку індикаторів абсолютних статистичних показників; застосування експертних оцінок при визначенні вагових коефіцієнтів для розрахунку інтегральних показників за окремими індикаторами та складовими сталого розвитку; оцінка інституціональної складової сталого розвитку на основі експертних оцінок.

Для удосконалення методології дослідження сталого розвитку запропоновано: використання відносних показників для розрахунку індикаторів сталого розвитку з урахуванням критеріїв економічної безпеки; визначення вагових коефіцієнтів за методом головних компонент; оцінка інституціонального складника сталого розвитку з урахуванням показників ефективності реалізації регіональних програм. Результати дослідження дозволяють удосконалити методику оцінки рівня сталого розвитку на регіональному рівні та можуть бути використані для розробки рейтингу регіонів України.

Ключові слова: методика оцінки, сталий розвиток, економічна безпека, регіон, інтегральний показник, індикатори сталого розвитку

ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Бабец И.Г.,
Сергиенко С.В.

Целью статьи является выявление проблем методологии исследования устойчивого развития и обоснование методических подходов к оценке устойчивого развития в соответствии с критериями экономической безопасности. Обосновано сущность устойчивого развития региона в контексте экономической безопасности; проанализированы методические подходы к оценке уровня устойчивого развития региона и определены направления их совершенствования на основе теории экономической безопасности. Выведено несоответствие рейтинговых оценок регионов Украины по уровню устойчивого развития и состоянию экономической безопасности, что обусловлено такими проблемами: использование для расчета индикаторов абсолютных статистических показателей; применение экспертных оценок при определении весовых коэффициентов для отдельных индикаторов и составляющих устойчивого развития; оценка институциональной составляющей устойчивого развития на основе экспертных оценок.

Для усовершенствования методологии исследования устойчивого развития предложено: использование относительных показателей для расчета индикаторов устойчивого развития с учетом критериев экономической безопасности; определение весовых коэффициентов по методу главных компонент; оценка институционального составляющей устойчивого развития с учетом показателей эффективности реализации региональных программ. Результаты исследования позволяют усовершенствовать методику оценки уровня устойчивого развития на региональном уровне и могут быть использованы для разработки рейтинга регионов Украины.

Ключевые слова: методика оценки, устойчивое развитие, экономическая безопасность, регион, интегральный показатель, индикаторы устойчивого развития.

PROBLEMS OF METHODOLOGY RESEARCH FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGION IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY

Babets I.H.,
Sergienko S.V.

The purpose of the paper is to identify the problems of sustainable development research methodology and justification of methodological approaches to assessing sustainable development in accordance with the criteria of economic security. The essence

of sustainable development in the context of economic security, analyzes the methodological approaches to the assessment of sustainable development and outlines areas of improvement based on the theory of economic security. Inconsistency of ratings regions of Ukraine in terms of sustainable development and economic security, because of the problems is found: the use of indicators to calculate the absolute statistical indicators, the use of expert estimates in determining the weighting coefficients for calculating integral parameters for individual components and indicators of sustainable development, evaluation of the institutional component of sustainable development on the basis of expert opinion.

The survey results can be used to improve the evaluation method of sustainable development at the regional level and develop a ranking of Ukraine regions.

Key words: *methods of assessment, sustainable development, economic security, region, integral indicator, indicators of sustainable development*

Постановка проблеми. Основою сталого розвитку як на рівні держави, так і на регіональному рівні, є гармонізація економічної, соціальної та екологічної складових. Важливою умовою для забезпечення цього процесу є перехід до «інформаційного» суспільства та знаннєвоорієнтованої економіки, що дозволяє забезпечити економічне зростання в умовах економічного використання обмежених природних ресурсів, покращення екології та досягнення, на цій основі, інтересів соціального розвитку. Поглиблення глобальних проблем цивілізаційного розвитку обумовлюють посилення зовнішніх загроз економічній безпеці і загострення внутрішніх суперечностей на регіональному рівні, що супроводжується посиленням впливу на соціально-економічний розвиток внутрішніх загроз внаслідок невідповідності процесів використання ресурсів та модернізації промисловості, галузевої структури інвестицій та якості інституціонального середовища. Взаємозв'язок та взаємообумовленість економічних, соціальних, екологічних проблем, їх вплив на рівень економічної безпеки регіону актуалізують необхідність удосконалення методології дослідження процесу сталого розвитку з урахуванням критеріїв економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних та зарубіжних вчених досліджуються проблеми сталого розвитку та покращення його екологічної складової [1]; визначається сутність поняття сталого розвитку [2]; обґрунтовується методика оцінки сталого розвитку на регіональному рівні та подається рейтинг регіонів України за індексом сталого розвитку [3]; визначається взаємозв'язок процесів забезпечення сталого розвитку та зміцнення економічної безпеки регіону [4, с. 33]; розглядаються інституціональні засоби реалізації концепції сталого розвитку та пропонуються методичні підходи до оцінки рівня сталого розвитку та його моніторингу на локальному та регіональному рівнях [5; 6]; розглядаються напрями розвитку людського капіталу та формування екологічної свідомості як чинників рівноважного розвитку на локальному рівні [7, с. 73-91]. При цьому існуючі підходи до визначення поняття та оцінки рівня сталого розвитку регіонів не враховують критеріїв економічної безпеки, що на нашу думку не дозволяє коректно оцінювати стійкість регіонального розвитку.

Метою статті визначимо виявлення проблем методології дослідження сталого розвитку та обґрунтування методичних підходів до оцінки сталого розвитку з урахуванням критеріїв економічної безпеки. Відповідно до мети окреслимо наступні завдання: обґрунтувати сутність сталого розвитку регіону в контексті економічної безпеки; проаналізувати методичні підходи до оцінки рівня сталого розвитку регіону та окреслити напрями їх удосконалення, базуючись на засадах теорії економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. В науковій літературі сталий розвиток визначають як гармонійний (рівномірний, збалансований) розвиток, процес змін з метою зміцнення нинішнього та майбутнього ресурсного потенціалу для забезпечення належної якості життя людей, при якому узгоджуються: експлуатація природних ресурсів, галузева структура інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку, розвиток особистості; інституціональне середовище [1, с. 7].

Вчені відзначають неточність українського перекладу англійського терміну «sustainable development», ґрунтуючись на алогічності поєднання «сталості», яка передбачає рівновагу, та «розвитку», який можливий за умови виходу системи із рівноважного стану [1, с. 7; 2, с. 362].

Застосовуючи системний підхід, обґрунтуємо правомірність застосування терміну «сталий розвиток» для соціально-економічної системи, яка характеризується взаємозалежністю елементів системи; наявністю взаємовідношень між елементами системи, міцніших за зв'язки з елементами інших, зовнішніх систем; інтеграційними (системними) властивостями, притаманними цілісній системі, а не жодному з її елементів окремо.

Будь-яка економічна підсистема є відкритою і обов'язково взаємодіє з іншими подібними відкритими економічними системами. Вказані властивості системи забезпечують трансформацію її структури у випадку зміни, вилучення чи введення окремих елементів або порушення взаємозв'язків між ними. Тобто, адекватна реакція на зміни зовнішнього середовища, здатність не лише адаптуватися до змінних умов взаємодії з іншими системами, а й перетворювати загрози на можливості розвитку є передумовою переходу системи до вищого рівня ефективності функціонування.

Відповідно, розвиток системи характеризується переходом від одного рівноважного стану до іншого - якісно вищого, при якому відбувається покращення якісних характеристик певних елементів, зміцнення взаємозв'язків між елементами системи та елементами інших систем. Отже, сталий розвиток з позицій системного підходу будемо розглядати як процес системного перетворення, перехід до нової структури об'єкта, що забезпечує якісно новий, більш високий рівень ефективності використання ресурсного потенціалу системи. Згідно такого підходу, сталий розвиток асоціюється з переходом кількісних змін в якісні, а соціально-економічна система характеризується зміною одного якісного стану іншим.

Актуальність проблеми зміцнення економічної безпеки зумовлена необхідністю забезпечення стабільності розвитку в умовах обмежених ресурсів регіонів, під дією несприятливих чинників глобального середовища. Саме тому розглянемо регіональну компоненту економічної безпеки держави та її взаємозв'язок з концепцією сталого розвитку. Російські вчені визначають економічну безпеку регіону як стан сукупності умов і факторів, що характеризують стабільність, стійкість і можливість поступального розвитку в межах його інтеграції у національну економіку [4, с. 28-29]. Д. Буркальцева під економічною безпекою регіону розуміє такий стан економіки, що дає змогу забезпечити сталий соціально-економічний розвиток і базується на таких засадах: економічна незалежність, стійкість і стабільність розвитку, здатність до саморозвитку і прогресу [9, с. 175].

Отже, економічна безпека на регіональному рівні розглядається як стан економіки регіону в певний момент часу та як сукупність таких властивостей регіональної економічної системи, які забезпечують стабільний соціально-економічний розвиток та досягнення інтересів регіону в межах національної економіки. Враховуючи аспекти сталого розвитку можна сказати, що економічна безпека регіону - це його сталий розвиток, який сприяє подальшому вдосконаленню соціально-економічної та екологічної сфер і узгоджується із загальнонаціональними інтересами, та має дієвий, ефективний механізм виявлення і протистояння зовнішнім та внутрішнім загрозам.

Як і процес забезпечення сталого розвитку, зміцнення економічної безпеки регіону передбачає якісні зміни в усіх ресурсних складниках структури процесу (виробництва продукції і послуг, інвестування і фінансування, розробки і впровадження інновацій, зовнішньої торгівлі, державного управління), що впливають на економічний розвиток і стан безпеки. Відповідно, незадовільний стан, погіршення чи недосягнення необхідного рівня розвитку окремих складників соціально-економічної системи унеможливають виконання стратегічних завдань і досягнення інтересів регіону. Таким чином, економічна безпека регіону

може розглядатися як послідовна зміна станів економічної системи, що характеризують його здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім дестабілізуючим чинникам з метою забезпечення реалізації інтересів регіону на основі ефективного використання конкурентних переваг.

Розглянувши визначення категорій «сталий розвиток» та «економічна безпека» регіону, перейдемо до аналізу методичних підходів до оцінки стану регіону за цими показниками. Згідно з метрикою для вимірювання процесів сталого розвитку сталий розвиток оцінюється за допомогою відповідного індексу (Isd) в просторі трьох вимірів: економічного (Iec), екологічного (Ie) та соціально-інституціонального (Is). Цей індекс є вектором, норма якого визначає рівень сталого розвитку, а його просторове положення в системі координат характеризує міру «гармонійності» цього розвитку (ступінь гармонізації сталого розвитку – G) [3, с. 6-7].

Зупинимося детальніше на особливостях оцінки економічної складової сталого розвитку регіону, яка здійснюється за допомогою індексу конкурентоспроможності, який визначається за категоріями політики «Базові потреби» та «Підприємницька діяльність» і включає відповідно такі ключові параметри:

1) валовий регіональний продукт (ВРП) на одну особу, обсяг промислової продукції, продукція сільського господарства, введення в експлуатацію житла, діяльність підприємств сфери послуг, виробництво електроенергії, довжина автомобільних доріг загального користування, довжина залізничних колій загального користування;

2) вартість основних засобів, ступінь зносу основних засобів, обсяги експорту товарів і послуг, обсяги імпорту товарів і послуг, обсяги реалізованої продукції малими підприємствами, кількість суб'єктів ЄДРПОУ, оборот роздрібної торгівлі, кількість малих підприємств, кредиторська заборгованість, дебіторська заборгованість.

Серед усієї множини показників, лише індикатори «ВРП на одну особу» та «ступінь зносу основних засобів» є відносними показниками. Всі решта показників є абсолютними, які виражають розмір (обсяг) кількісних ознак досліджуваних явищ у певних одиницях виміру. У зв'язку з цим рейтинг регіонів України за рівнем сталого розвитку не можна вважати коректним.

Також слід зауважити, що показники, які дозволяють оцінити розвинені фактори конкурентоспроможності регіону, зокрема науково-технічний потенціал, винесені в окрему групу індикаторів категорії політики «Інноваційно-інвестиційні можливості» для визначення індексу інноваційно-кадрового потенціалу. Але істотним недоліком методології розрахунку цієї складової індексу сталого розвитку також залишається застосування не відносних, а абсолютних показників.

Застосування саме відносних показників для розрахунку інтегрального індексу є важливим, що підтверджується розрахунками рівня сталого розвитку для воєводства Польщі у праці Я. Короля. Методологічною основою цього дослідження також є оцінка економічної, соціальної та екологічної складових, але для їх характеристики використовуються відносні показники, наприклад, для оцінки науково-технічної складової: витрати на інноваційну діяльність у розрахунку на одного мешканця, витрати на науково-дослідну діяльність у розрахунку на одного мешканця [6, s.85-86]. У той час, як при складанні рейтингу регіонів України для оцінки рівня інноваційності використовувалися такі показники: обсяг інноваційної продукції (тис. грн), освоєння нових видів продукції у промисловості (одиниць), впровадження прогресивних технологічних процесів у промисловості (одиниць) [3, с. 33].

Іншою, не менш вагомою, проблемою існуючої методики розрахунку інтегрального показника сталого розвитку регіону є «визначення вагового коефіцієнта за кожним параметром на основі обсягів надходжень у грошовому виразі від тієї чи іншої сфери діяльності» та застосування «для індикатора принципу Парето (співвідношення 20:80) або 1:1:3 залежно від важливості та кількості складових» [3, с. 18]. При цьому, незважаючи на те, що значення розрахункових вагових коефіцієнтів за грошовим виразом відображають певний дисбаланс за категоріями політики («Базові потреби» – 27,0%; «Підприємницька діяльність» – 57,5%; «Ринок праці» – 13,0%; «Інноваційно-інвестиційні можливості» – 2,5%), автори методики оцінки рівня сталого розвитку регіонів України вважають зазначені категорії політики однаково важливими для розвитку адміністративно-територіальної одиниці, а тому приймають для всіх категорій політики однакові вагові коефіцієнти. Такий підхід, на нашу думку, спотворює результати розрахунків та висновки щодо міжрегіональних порівнянь, оскільки в різних регіонах вплив ключових чинників соціально-економічного розвитку може істотно відрізнятися.

Для оцінки рівня економічної безпеки регіонів України можна застосувати модифіковану методику, яка базується на методиці розрахунку економічної безпеки держави. На регіональному рівні методика оцінки рівня економічної безпеки відрізняється від методики, що застосовується на макrorівні, переліком індикаторів, який містить показники розвитку регіону за сферами життєдіяльності (інвестиційна, зовнішньоекономічна, науково-технологічна, виробнича, фінансова, енергетична, екологічна, соціальна). Також важливою відмінністю, як було показано у [10], є застосування підходу до нормування фактичних показників, що передбачає використання у якості нормувального значення максимального (для показника-стимулятора безпеки) чи мінімального (для показника-дестимулятора безпеки) значення статистичного показника, вибраного серед усіх регіонів України за досліджуваний період. Інтегральний показник для кожної складової економічної безпеки для регіону розраховується за методикою, аналогічною розрахункам на рівні держави [11], як сума добутків нормалізованих значень індикаторів на їх вагові коефіцієнти у рік t . При цьому, вагові коефіцієнти визначаються не на основі експертних оцінок, а з використанням моделі головних компонент програми «Статистика» у модулі «Факторний аналіз», що дозволяє мінімізувати суб'єктивність оцінювання рівня економічної безпеки.

Таким чином, оцінка економічної безпеки регіону здійснюється з урахуванням концептуальних принципів сталого розвитку і враховує не лише економічні складові, а й соціальну та екологічну. При цьому, нами виявлені істотні недоліки у існуючих методичних підходах до оцінки рівня сталого розвитку регіону. Відповідно, результати розрахунку рівня сталого розвитку за результатами досліджень фахівців Світового центру даних [8] та нашої оцінки стану економічної безпеки регіонів України у 2012 р. відрізняються (рис. 1, 2).

Як видно з рис. 1, за оцінками Світового центру даних у 2011-2012 рр. перше місце у рейтингу регіонів України посідає місто Київ - значення індексу сталого розвитку становить 1,073. Такий стан у столиці забезпечується першою позицією за компонентою якості життя, зокрема за економічним виміром спостерігається високий рейтинг головних категорій політики - за всіма м. Київ посідає перше місце [8]. Відзначимо економічні складові, значення яких у м. Києві є найбільшими в Україні: валовий регіональний продукт на одну особу, діяльність підприємств сфери послуг, вартість основних засобів, обсяги реалізації продукції малими підприємствами, обсяги експорту та імпорту, кількість суб'єктів господарювання, оборот роздрібної торгівлі, кількість малих підприємств, рівень попиту на робочу силу, середньомісячна заробітна плата, наявний дохід і витрати на одну особу і окремі параметри категорії політики «Інноваційно-інвестиційна діяльність».

Зауважимо, що м. Київ за індексом екологічного виміру опинився на 26 місці рейтингу регіонів України, щороку погіршуючи свою позицію, і, таким чином, належить до регіонів з низькою екологічною сталістю. Столиця знаходиться на 6 місці у рейтингу за соціально-інституціональним виміром сталого розвитку. Розташування Києва за категоріями політики є досить контрастним: так, місто займає перші позиції за «Розвитком людського потенціалу» і «Суспільством, заснованим на знаннях», а останнє місце за категорією політики «Інституціональний розвиток» [8].

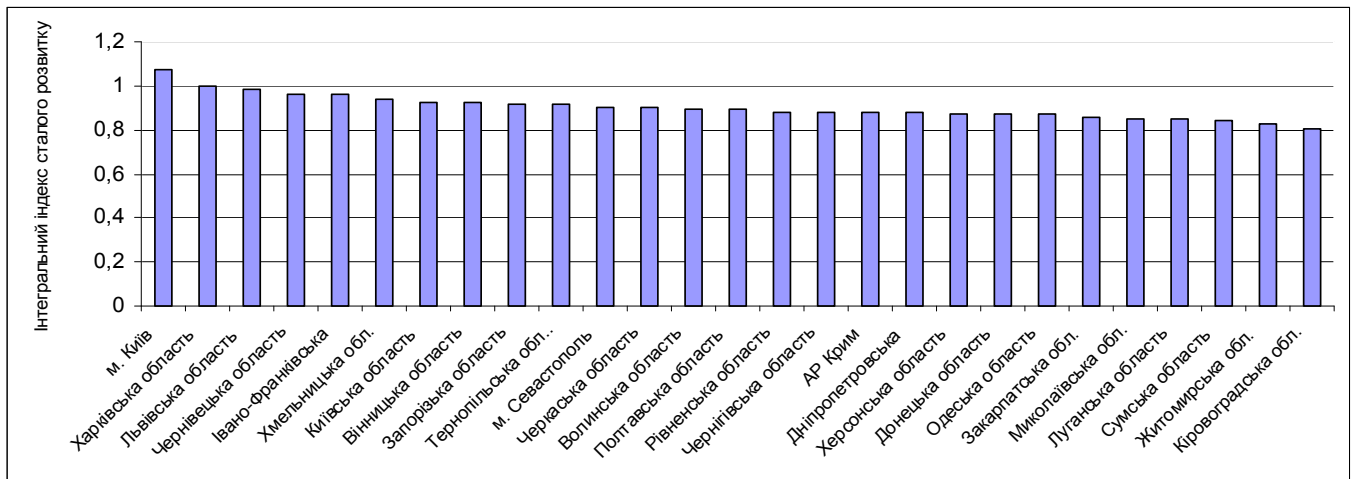

Рисунок 1. Рейтинг регіонів України за рівнем сталого розвитку у 2012 р.

Складено за: [8]

Проте, перше місце м. Києва, незважаючи на певні визначені нами недоліки методики розрахунку інтегрального індексу сталого розвитку і побудови рейтингу регіонів України, певною мірою узгоджується з його другим місцем у рейтингу регіонів за інтегральним показником економічної безпеки (рис. 2) та значенням цього показника, яке знаходиться в межах оптимальних значень. Для інших регіонів результати їх розміщення в цих рейтингах істотно відрізняються.

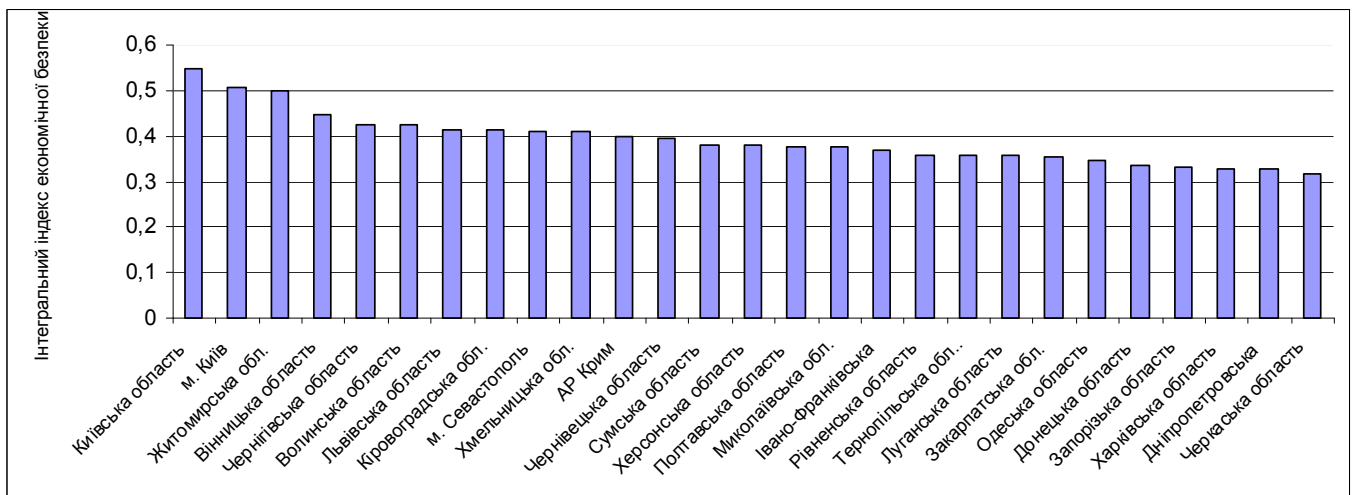

Рисунок 2. Рейтинг регіонів України за рівнем економічної безпеки у 2012 р.

Розрахунки авторів

Так, за нашими розрахунками Житомирська область, яка за інтегральним показником економічної безпеки (0,499) знаходиться на третьому місці в групі регіонів з оптимальним значенням цього показника (поряд з Київською областю та м. Києвом), за інтегральним індексом сталого розвитку (0,829) посідає передостаннє місце в рейтингу сталого розвитку регіонів України, складеному фахівцями Світового центру даних. Для Львівської, Чернівецької, Івано-Франківської, Хмельницької областей, які посідають провідні місця в рейтингу регіонів України за індексом сталого розвитку, інтегральний показник економічної безпеки знаходиться в межах нижніх порогових значень і становив відповідно: 0,413; 0,396; 0,368; 0,408. Крім цього, низка регіонів з досить високими значеннями індексу сталого розвитку, зокрема, Харківська область (1,001), Запорізька область (0,920), Тернопільська область (0,915), Черкаська область (0,900), за нашими розрахунками знаходяться в групі регіонів з нижнім граничним станом економічної безпеки та значенням інтегрального показника, меншим за 0,368.

Таким чином, порівняння рейтингів регіонів України за рівнем сталого розвитку та станом економічної безпеки дозволило виявити певні розбіжності у рейтингових місцях низки адміністративно-територіальних одиниць. На нашу думку це зумовлено використанням переважно абсолютних значень показників для розрахунку інтегральних індексів економічного, екологічного, соціально-інституціонального вимірів. Цей недолік пропонуємо усунути за рахунок застосування відносних показників, аналогічно методиці оцінки рівня економічної безпеки. Для прикладу запропонуємо уточнені параметри для розрахунку індикаторів економічного виміру сталого розвитку регіону (табл. 1).

Як видно з таблиці 1, ми залишили незмінними відносні показники, які використовуються в існуючій методиці оцінки економічного виміру сталого розвитку. При цьому, абсолютні показники ми замінили відносними, використовуючи систему індикаторів Методики розрахунку рівня економічної безпеки України та враховуючи можливості визначення окремих індикаторів промислової та сільськогосподарської сфери, нематеріальної сфери, транспортної інфраструктури, малого бізнесу, споживчого ринку, заборгованості та інших виходячи із наявної статистичної бази за регіонами України.

Зауважимо, що важливою умовою забезпечення сталого розвитку є побудова нової економіки, основаної на знаннях. Тому, окремі групи індикаторів сталого розвитку доцільно доповнити показниками науковості, зокрема:

- виробничі можливості: частка обсягів високотехнологічних галузей у загальних обсягах реалізованої продукції промисловості;

Таблиця 1. Індикатори економічного виміру сталого розвитку регіону та їх уточнені параметри

Методика оцінки сталого розвитку згідно [3]				Уточнені параметри
Індекс	Категорія політики	Сфери реалізації, індикатор	Ключові параметри	
Індекс конкурентоспроможності	Базові потреби	Валовий національний продукт	Валовий регіональний продукт на одну особу	
		Промислова і сільськогосподарська сфера	Обсяг промислової продукції	Випуск промислової продукції, в рік на 1 особу
			Продукція сільського господарства	Виробництво продукції сільського господарства, в рік на 1 особу
			Введення в експлуатацію житла	Індекс прийняття в експлуатацію житла, % до попереднього року
		Нематеріальна сфера	Діяльність підприємств сфери послуг	Обсяг реалізованих послуг, в рік на 1 особу
			Виробництво електроенергії	Виробництво електроенергії, в рік на одну особу
		Транспортна інфраструктура	Довжина автомобільних доріг загального користування	Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, км на 1000 км ² території
			Довжина залізничних колій загального користування	Щільність залізничних колій загального користування, км на 1000 км ² території
	Підприємницька діяльність	Виробничі можливості	Вартість основних засобів	Частка у промисловому виробництві продукції високотехнологічних галузей, %
			Ступінь зносу основних засобів	
		Міжнародне торговельне співробітництво	Обсяги експорту товарів і послуг	Рівень відкритості економіки регіону, %
			Обсяги імпорту товарів і послуг	Коефіцієнт покриття імпорту експортом
		Малий бізнес	Обсяги реалізованої продукції малими підприємствами	Обсяги реалізованої продукції малими підприємствами в рік на 1 особу
			Кількість суб'єктів ЄДРПОУ	Рентабельність операційної діяльності підприємств, %
		Споживчий ринок	Оборот роздрібною торгівлі	Темпи зміна обороту роздрібною торгівлі, % до попереднього року
			Кількість малих підприємств	Частка малих і середніх підприємств в загальній кількості суб'єктів господарювання, %
		Заборгованість	Кредиторська заборгованість	Частка підприємств, які одержали прибуток, у загальній кількості підприємств, %
			Дебіторська заборгованість	
Індекс інноваційно-кадрового потенціалу	Ринок праці	Ефективність ринку праці	Попит на робочу силу	Відношення попиту на робочу силу до кількості безробітних, %
			Середньорічна чисельність найманих працівників	
		Можливості ринку праці	Середньомісячна заробітна плата	Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, %
			Чисельність наявного населення	Підвищено кваліфікацію працівників, % до облікової кількості штатних працівників
		Дохідно-витратний баланс	Доход населення у розрахунку на одну особу	Відношення витраток державного бюджету на науку у ВРП, %
			Витрати населення у розрахунку на одну особу	
	Інноваційно-інвестиційні можливості	Наукова діяльність	Внутрішні поточні витрати на наукові і науково-технічні роботи	Відношення витраток державного бюджету на науку у ВРП, %
			Подано заявок на видачу охоронних документів	Коефіцієнт винахідницької активності
		Рівень інноваційності	Обсяг інноваційної продукції	Частка інноваційної продукції у загальних обсягах реалізованої продукції промисловості, %
			Освоєння нових видів продукції у промисловості	Індекс зміни активності освоєння нових видів продукції, %
			Впровадження прогресивних технологічних процесів у промисловості	Відношення кількості впроваджених об'єктів промислової власності до зареєстрованих, %
			Прямі інвестиції в регіон	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВРП, %
		Інвестиційні можливості	Прямі інвестиції з регіону	Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %
			Капітальні інвестиції	Відношення інвестицій в основний капітал до ВРП, %

- міжнародне торговельне співробітництво: частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті); частка відправленої на експорт інноваційної продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції, нової для ринку; коефіцієнт технологічної залежності (відношення імпорту та експорту високотехнологічних товарів);

- інвестиційні можливості: частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах інвестицій в основний капітал; частка інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах прямих іноземних інвестицій.

Методологія виміру сталого розвитку передбачає розрахунок відповідного індексу в просторі трьох вимірів: економічного, екологічного, соціально-інституціонального. При цьому, дослідження інституціонального розвитку здійснюється переважно в соціальному аспекті, а його рівень оцінюється з урахуванням показників політичної свідомості громадян, впливу релігійних інституцій та ефективності державної влади [3, с. 6]. Проте, інституціоналізація сталого розвитку повинна передбачати удосконалення нормативно-правового регулювання та організаційного забезпечення оптимізації соціальної, економічної та екологічної складових регіону.

Забезпечення економічної безпеки регіону з урахуванням принципів сталого розвитку і гармонійного поєднання економічної, соціальної та екологічної складових, узгодження регіональних та національних інтересів можливе лише за умови формування ефективного інституціонального середовища як на макро-, так і на мезорівні системної ієрархії управління. Саме тому можна вважати інституціональну складову базовою для забезпечення реалізації концепції сталого розвитку в регіоні та в державі загалом.

Удосконалення інституціонального складника повинно відбуватися з урахуванням вимог побудови інноваційної економіки, яка за рахунок запровадження новітніх технологій дозволяє ефективніше використовувати наявний ресурсний потенціал регіону, зменшуючи навантаження на екологію, та забезпечує вищий рівень життя населення в регіоні. Отже, ефективні інституції можна вважати основою такого економічного розвитку, який забезпечує належний рівень екології та високу якість життя в регіоні. Тому інституціональна складова повинна розглядатися як окремий вимір сталого розвитку регіону з урахуванням її впливу на економічну, екологічну та соціальну сфери життєдіяльності.

Для оцінювання інституціональної складової сталого розвитку регіону пропонуємо використовувати показники ефективності реалізації регіональних програм, які стосуються соціального, інноваційного, екологічного, інвестиційного, промислового розвитку та участі регіону в міжнародному співробітництві. До уваги повинні братися показники ефективності: аналіз коштів і користі (cost-benefit), що базується на розрахунку відношення ефекту від реалізації програми до витрат на її реалізацію в грошових одиницях; аналіз коштів і результативності (cost-effectiveness) як розрахунок ефектів, виражених у фізичних та вартісних показниках [12, с. 63-64]; аналіз ступеня реалізації стратегічних цілей програми, при якому визначається, на скільки відсотків досягнуто значення контрольних показників.

Висновки. Теоретико-методологічне порівняння сутнісних характеристик категорій «сталий розвиток» та «економічна безпека» на регіональному рівні дозволяють стверджувати про взаємобовленість та взаємозалежність цих понять. Сталый розвиток регіону можливий лише за умови відповідності ключових його індикаторів критеріям економічної безпеки. Забезпечення економічної безпеки передбачає досягнення певного оптимального стану соціально-економічної системи регіону, який характеризується відносною сталістю економічних, соціальних та екологічних параметрів. Відповідно, для регіонів з високим індексом сталого розвитку має бути характерний стан економічної безпеки, наближений до оптимального.

В результаті дослідження існуючих методологічних підходів до оцінки рівня сталого розвитку регіону було виявлено низку проблем, які обумовлюють певну неточність рейтингових оцінок регіонів України та їх невідповідність характеристикам регіонів за станом економічної безпеки. Основними недоліками на нашу думку є: використання для розрахунку індикаторів та оцінки категорій політики абсолютних показників, що не дозволяє провести якісний аналіз процесу сталого розвитку та коректні міжрегіональні порівняння; використання експертних оцінок при визначенні вагових коефіцієнтів для окремих індикаторів, категорій політики та складових сталого розвитку при розрахунку відповідних інтегральних показників; комплексна оцінка соціально-інституціональної складової сталого розвитку з акцентом в інституціональній складовій на експертних оцінках політичної свідомості громадян, впливу релігійних інституцій та ефективності державної влади.

Усунення зазначених проблем методології дослідження сталого розвитку, на нашу думку, можливе за рахунок поєднання методичних підходів до оцінки інтегральних показників сталого розвитку з методикою розрахунку рівня економічної безпеки регіону. Такий підхід ґрунтується на взаємозв'язку сталого розвитку та економічної безпеки як соціально-економічних категорій. Відповідно, доцільно модифікувати систему індикаторів сталого розвитку відносними показниками з урахуванням критеріїв економічної безпеки. При цьому, для визначення вагових коефіцієнтів, які визначають внесок кожного індикатора в інтегральний показник економічної, екологічної, соціальної, інституціональної складових та їх внеску в інтегральний індекс сталого розвитку регіону, повинен застосовуватися метод головних компонент, аналогічно методиці розрахунку рівня економічної безпеки. Також необхідно удосконалити методику оцінки інституціонального середовища як окремої складової сталого розвитку, для оцінки якої доцільно застосувати показники ефективності та результативності реалізації комплексних регіональних програм та програм в конкретних сферах життєдіяльності.

Серед перспективних напрямів подальших досліджень виокремимо найбільш цікаві: подальша розробка системи індикаторів інституціонального складника сталого розвитку, яка б дозволяла адекватно оцінити ефективність інституційного забезпечення економічної, соціальної та екологічної сфер; розрахунок інтегрального індексу сталого розвитку з урахуванням запропонованих у цій статті підходів та складання відповідного рейтингу регіонів України.

Список використаних джерел

1. Зеркалов Д.В. *Проблеми екології сталого розвитку: Монографія / Д.В. Зеркалов.* – К.: Основа, 2013. – 430 с.
2. Мельник Л.Г. *Поняття про сталий розвиток / Л.Г. Мельник // Основи стійкого розвитку.* – Суми: Університетська книга, 2007. – С. 411-442.
3. *Сталый розвиток регіонів України [Текст] / науковий керівник М.З. Згуровський.* – К.: НТУУ «КПІ», 2009. – 197 с.
4. Криворотов В.В. *Экономическая безопасность государства и регионов: учеб. пособ. / В.В. Криворотов, А.В. Калина, Н.Д. Эриашвили.* – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 351 с.
5. *Zrównoważony rozwój na poziomie lokalnym i regionalnym: teoria i praktyka / red. A.Rzeńca, M. Burchard-Dziubińska.* – Łódź: Uniwersytet Łódzki, 2010. – 360 s.
6. Korol J. *Ocena zrównoważonego rozwoju regionalnego w Polsce w latach 1998-2005 / J. Korol // Gospodarka narodowa.* – 2008. – № 7-8. – s. 81-98.
7. Czerna-Grygiel J. *Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju społeczności lokalnej / J. Czerna-Grygiel // Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich: Wybrane aspekty społeczne / red. B.Kryk.* – Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2010. – 209 s.
8. *Профілі регіонів України зі сталого розвитку 2012 // [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/services/ukraine-sd>.
9. Буркальцева Д.Д. *Інституціональне забезпечення економічної безпеки України: монографія / Д.Д.Буркальцева.* – К.: Знання України, 2012. – 347 с.
10. Бабець І.Г. *Теоретико-методичні підходи до оцінки економічної безпеки інтеррегіонального співробітництва / І.Г.Бабець // Науковий вісник Чернівецького національного університету: Зб. наук. праць. Вип. 623-626. Економіка.* – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 299-305.

11. Наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. № 60 «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expert-ua.info/>.

12. Ewaluacja ex-post: Teoria i praktyka badawcza / pod red. A. Haber. - Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, 2007. – 209 s.

References

1. Zerkalov D.V. Problemy` ekologiyi stalogo rozvy`tku: Monografiya / D.V. Zerkalov. – K.: Osnova, 2013. – 430 s.
2. Mel'ny`k L.G. Ponyattya pro stalyy` rozvy`tok / L.G. Mel'ny`k // Osnovy` stijkogo rozvy`tku. – Sumy: Universty`tska kny`ga, 2007. – S. 411-442.
3. Stalyy` rozvy`tok regioniv Ukrayiny` [Tekst] / naukovy`j kerivny`k M.Z. Zgurovs`ky`j. – K.: NTUU «KPI», 2009. – 197 s.
4. Kry`vorotov V.V. Ekonomy`cheskaya bezopasnost` gosudarstva y` regy`onov: ucheb. posob. / V.V. Kry`vorotov, A.V. Kaly`na, N.D. Zh`yashvy`ly`. – M.: YuNY`TY`-DANA, 2011. – 351 s.
5. Zrównoważony rozwój na poziomie lokalnym i regionalnym: teoria i praktyka / red. A.Rzeńca, M. Burchard-Dziubińska. – Łódź: Uniwersytet Łódzki, 2010. – 360 s.
6. Korol J. Ocena zrównoważonego rozwoju regionalnego w Polsce w latach 1998-2005 / J. Korol // Gospodarka narodowa. – 2008. – № 7-8. – s. 81-98.
7. Czerna-Grygiel J. Uwarunkowania zrownoważonego rozwoju społeczności lokalnej / J. Czerna-Grygiel // Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich: Wybrane aspekty społeczne / red. B.Kryk. – Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2010. – 209 s.
8. Profili regioniv Ukrayiny` zi stalogo rozvy`tku 2012 // [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://wdc.org.ua/uk/services/ukraine-sd>.
9. Burkal`ceva D.D. Insty`tucional`ne zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky` Ukrayiny`: monografiya / D.D.Burkal`ceva. – K.: Znannya Ukrayiny`, 2012. – 347 s.
10. Babecz` I.G. Teorety`ko-metody`chni pidxody` do ocinky` ekonomichnoyi bezpeky` interregional`nogo spivrobitny`czstva / I.G.Babecz` // Naukovy`j visny`k Chernivets``kogo nacional`nogo universy`tetu: Zb. nauk. prac`. Vy`p. 623-626. Ekonomika. – Chernivci: Chernivets`ky`j nacz. un-t, 2012. – S. 299-305.
11. Nakaz Ministerstva ekonomiky` Ukrayiny` vid 02 bereznya 2007 r. # 60 «Pro zatverdzhennya metody`ky` rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky` Ukrayiny`» // [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.expert-ua.info/>.
12. Ewaluacja ex-post: Teoria i praktyka badawcza / pod red. A. Haber. - Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, 2007. – 209 s.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Бабець Ірина Георгіївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та економічної безпеки Львівський державний університет внутрішніх справ
вул. Кривоноса 1, м. Львів, 79000, Україна
e-mail: irina.babets@yandex.ru

Сергієнко Світлана Валентинівна, студентка магістратури «Управління фінансово-економічною безпекою» Львівський державний університет внутрішніх справ
вул. Кривоноса 1, м. Львів, 79000, Україна
e-mail: svsveto4ka@rambler.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Бабец Ирина Георгиевна, доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры экономики и экономической безопасности

Львовский государственный университет внутренних дел
ул. Кривоноса, 1, г. Львов, 79000, Украина
e-mail: irina.babets@yandex.ru

Сергиенко Светлана Валентиновна, студентка магистратуры «Управление финансово-экономической безопасностью» Львовский государственный университет внутренних дел
ул. Кривоноса, 1, г. Львов, 79000, Украина
e-mail: svsveto4ka@rambler.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Babets Irina Georgiivna, Ph.D. in Economical Science, Associate Professor, Department of Economics and Economic Security
Lviv State University of Internal Affairs
1, Krivonos street, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: irina.babets@yandex.ru

Sergienko Svetlana Valentynivna, student of magistrates «Financial and Economic Security»
Lviv State University of Internal Affairs
1, Krivonos street, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: svsveto4ka@rambler.ru

УДК: 332.14: 504: 314.48 (477)

«ЗЕЛЕНА» ЕКОНОМІКА: СТРАТЕГІЧНИЙ ПРІОРИТЕТ РЕФОРМ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Біла С.О.

Предмет роботи. У статті висвітлено теоретичні та методологічні засади, надано практичні рекомендації щодо задіяння потенціалу «зеленої» економіки у формуванні «точок зростання» та «ареалів економічного розвитку» на місцевому, регіональному рівнях; обґрунтовано стратегічні пріоритети комплексних реформ на регіональному рівні, що пов'язані з розвитком «зеленої» економіки.

Ціль роботи. Висвітлити різноманітні форми розвитку «зеленої» економіки на місцевому, регіональному рівнях; визначити сфери застосування екологізації виробництва на місцях; дослідити стратегічні пріоритети реформування

регіональної економіки на засадах сталого розвитку, можливості задіяння потенціалу «зеленої» економіки як основи реформ, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності регіону.

Метод і методологія проведення роботи. У статті застосовано комплексний, міждисциплінарний підхід, що дозволяє визначити потенціал впровадження проектів «зеленої» економіки як невід'ємної складової реформ на регіональному рівні. Використано загальнонаукові методи: метод теоретичного узагальнення, історичний і логічний методи, метод аналізу і синтезу (для визначення стратегічних пріоритетів задіяння наявного в регіонах України ресурсного потенціалу «зеленої» економіки як підґрунтя для формування «точок зростання» та «ареалів економічного розвитку» на регіональному рівні; метод структурного і статистичного аналізу (для виявлення специфіки розвитку «зеленої» економіки у сфері утилізації ТПВ та розвитку альтернативної енергетики); метод класифікації, емпіричні методи (опис, порівняння).

Результати роботи: У статті виявлено вплив «зеленої» економіки на стимулювання комплексних реформ, що реалізуються на регіональному рівні та формують засади сталого регіонального розвитку. Виявлено ризики та конкурентні переваги, які отримує бізнес за умов дотримання принципів сталого розвитку. Обґрунтовано стратегічні пріоритети задіяння наявного в регіонах України ресурсного потенціалу «зеленої» економіки як підґрунтя для формування «точок зростання» та «ареалів економічного розвитку», здійснення структурних реформ на місцевому, регіональному рівнях. Виявлено вплив «зеленої» економіки на вирішення проблеми зберігання, утилізації та переробки твердих побутових відходів (ТПВ), зменшення енергетичної залежності та розвитку альтернативної енергетики в регіонах України. Визначено вплив механізмів державно-приватного партнерства, екологічного страхування та кластеризації на розвиток проектів «зеленої» економіки, переходу до сталого розвитку в регіонах України.

Галузь застосування результатів. Державна регіональна політика. Удосконалення стратегій регіонального розвитку до 2020 року. Розробка цільових програм регіонального розвитку. Структурні реформи регіональної економіки.

Висновки. Доведено, що розвиток «зеленої» економіки сприяє вирішенню системних проблем розвитку регіонів України: знижує енергоємність виробництва, стимулює перехід на альтернативну енергетику, сприяє утилізації ТПВ та охороні навколишнього природного середовища (земель, води, повітря), що створює нові робочі місця та підвищує якість життя людини в регіонах.

Ключові слова. «Зелена» економіка; стратегічні пріоритети; реформи; сталий регіональний розвиток; «точки зростання»; «ареали економічного розвитку», енергоефективність; альтернативна енергетика; утилізація твердих побутових відходів; екологічне страхування; державно-приватне партнерство.

«ЗЕЛЕНА» ЕКОНОМІКА: СТРАТЕГІЧЕСКИЙ ПРИОРИТЕТ РЕФОРМ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

Белая С.А.

Предмет работы. В статье выявлены теоретические и методологические основы, представлены практические рекомендации относительно использования потенциала «зеленой» экономики в формировании «точек роста» и «ареалов экономического развития» на местном, региональном уровнях; обосновано стратегические приоритеты комплексных реформ на региональном уровне, ориентированные на развитие «зеленой» экономики.

Цель работы. Выявить разнообразные формы развития «зеленой» экономики на местном, региональном уровнях; определить сферы использования экологизации производства на местах; исследовать стратегические приоритеты реформирования региональной экономики на основе устойчивого развития, возможности задействования потенциала «зеленой» экономики как основы реформ, ориентированных на повышение конкурентоспособности региона.

Метод и методология подготовки работы. В статье использован комплексный, междисциплинарный подход, позволяющий определить потенциал внедрения проектов «зеленой» экономики как неотъемлемой составляющей реформ на региональном уровне. Используются общенаучные методы: метод теоретического обобщения, исторический и логический методы, метод анализа и синтеза (для определения стратегических приоритетов задействования существующего в регионах Украины ресурсного потенциала «зеленой» экономики как основы формирования «точек роста» и «ареалов экономического развития» на региональном уровне); метод структурного и статистического анализа (для выявления специфики развития «зеленой» экономики в сфере утилизации ТБО и развития альтернативной энергетики); метод классификации, эмпирический методы (изложение, сравнение).

Результаты работы. В статье исследовано влияние «зеленой» экономики на стимулирование комплексных реформ, которые реализуются на региональном уровне и формируют основы устойчивого регионального развития. Выведены риски и конкурентные преимущества, которые получает бизнес при условии соблюдения принципов устойчивого развития. Обосновано стратегические приоритеты задействования существующего в регионах Украины ресурсного потенциала «зеленой» экономики как фундамента для формирования «точек роста» и «ареалов экономического развития», осуществления структурных реформ на местном, региональном уровнях. Определено влияние «зеленой» экономики на решение проблем сохранения, утилизации и переработки твердых бытовых отходов (ТБО), уменьшения энергетической зависимости и развития альтернативной энергетики в регионах Украины. Выведено влияние механизмов государственно-частного партнерства, экологического страхования и кластеризации на развитие проектов «зеленой» экономики, перехода к устойчивому развитию регионов Украины.

Сфера применения результатов. Государственная региональная политика. Усовершенствование стратегий регионального развития до 2020 года. Разработка целевых программ регионального развития. Структурные реформы региональной экономики.

Выводы. Доказано, что развитие «зеленой» экономики содействует решению системных проблем развития регионов Украины: снижает энергоёмкость производства, стимулирует переход к альтернативной энергетике, содействует утилизации ТБО и охране окружающей среды (земель, воды, воздушных масс), что создает новые рабочие места и повышает качество жизни людей в регионах.

Ключевые слова. «Зеленая» экономика; стратегические приоритеты; реформы; устойчивое региональное развитие; «точки роста»; «ареалы экономического развития»; энергоэффективность; альтернативная энергетика; утилизация твердых бытовых отходов (ТБО); экологическое страхование; государственно-частное партнерство.

"GREEN" ECONOMICS: STRATEGIC REFORM PRIORITIES ON REGIONAL LEVEL

Svitlana Bila

The article **deals** with theoretical and methodological frameworks, practical recommendations regarding the potential involvement of "green" economics in the formation of "growth points" and "economic development areas" at the local and regional levels, strategic priorities comprehensive reforms at the regional level related to development of "green" economics are reasonable.

The paper **aims** to highlight the various forms of "green" economics at local and regional levels, determine the scope of cleaner production in the field, explore the strategic priorities of reforming the regional economics based on sustainable development, the possibilities of involvement of potential "green" economics as the basis of improving competitiveness.

This paper **applies** a comprehensive, multidisciplinary approach to determine the potential for project of "green" economics implementation as an integral part of programs at the regional level. Also is being used general scientific methods: the method of theoretical generalization, historical and logical methods, the method of analysis and synthesis (to determine strategic priorities involvement of the Ukrainian regions' "green" economics potential as the basis for the formation of "growth points" and "economic development areas" at the regional level), the method of structural and statistical analysis (to identify the specifics of the "green" economics in the disposal of solid wastes and the development of alternative energy), the classification method and empirical methods (description, comparison).

As a **result**, the effect of the "green" economics to stimulate the comprehensive reforms being implemented at the regional level and formed the principles of sustainable regional development has been identified. The risks and competitive advantages that accrue to business in terms of the principles of sustainable development have revealed. Strategic priorities involvement of the Ukrainian regions' "green" economics potential as the basis for the formation of "growth points" and "economic development areas" at the local and regional level has been reasonable. The influence of "green" economics to address the problem of storing, processing and recycling of solid wastes, reducing energy dependence and the development of alternative energy in the regions of Ukraine has been highlighted. The influence of mechanisms of public-private partnership, environmental insurance and clustering development of "green" economics projects and the transition to sustainable development in the regions of Ukraine has been measured.

Results may be applied in **ranges** such as The National regional policy, The improving of regional development strategies by 2020, The operation of target programs for regional development, and The structural reform of the regional economy.

In paper **it is proved** that the development of "green" economics contributes to solve several system problems of the regions in Ukraine: reduces energy production, stimulates the transition to alternative energy, promotes recycling of solid wastes and protecting the environment, which creates jobs and improves the quality of life in the regions.

Key words: "green" economics, strategic priorities, reform, sustainable regional development, "growth points", "economic development areas", energy efficiency, alternative energy, solid waste recycling, environmental insurance, public-private partnership.

Вступ. Серед стратегічних пріоритетів державної регіональної політики розвинутих країн світу, у тому числі країн ЄС – традиційно визнається дотримання принципів сталого регіонального розвитку, розвиток «зеленої» економіки. Україна прагне приєднатися до європейського простору, втілити на практиці базові положення стратегії «Європи регіонів». У свою чергу, це потребує здійснення реформування регіонального розвитку з урахуванням домінування принципів сталого розвитку, визнання їх базовими як під час стратегічного планування на середньо- та довгострокову перспективу, так і під час формування «точок зростання» та «ареалів економічного розвитку», започаткування проектів «зеленої економіки» на місцевому, регіональному рівнях.

Актуальність. Дотримання принципів сталого розвитку на сьогодні є базовим пріоритетом підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки. Поряд з цим, розв'язання комплексних проблем регіонального розвитку на засадах екологізації виробництва, досягнення природної збалансованості та дотримання пріоритетів еколого-економічного розвитку; дотримання принципів раціонального поєднання природи та економічної діяльності в регіонах на сьогодні має стати провідним серед стратегічних пріоритетів реформ на місцевому, регіональному рівнях, що й обумовлює актуальність даної статті.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. На сьогодні питання екологізації регіонального розвитку, практичного втілення принципів сталого регіонального розвитку та розвитку «зеленої» економіки в регіонах України досліджують багато науковців. Так, комплексні проблеми розповсюдження «зеленої» економіки, її переваги та ризики детально висвітлюються у Доповіді ЮНЕП «Назустріч «зеленій» економіці: шляхи до сталого розвитку та викоренення бідності» [1]. Все більшого практичного значення стан екологічного розвитку регіону набуває за огляду на забезпечення безпеки життєдіяльності людини (не залежно від місця її проживання). Зокрема, цей спектр проблем аналізує Є.О.Яковлев [2]. Особливу увагу українські вчені приділяють дослідженню питань, пов'язаних з дотриманням екологічних норм розвитку певних сфер, секторів національного господарства. Так, комплексні проблеми сталого розвитку рекреаційної сфери регіонів та національної економіки висвітлює В.В.Воробйова [3]. Перспективи розвитку «зеленої» економіки в процесі становлення туристичної галузі в регіоні розглядають В.Ф.Кицяк та О.В.Кицяк [4]. Конкурентоспроможність регіональної економіки сьогодні тісно пов'язана з вирішенням енергетичної проблеми, зниженням енергоємності виробництва та переходом до використання альтернативної енергетики, з ефективним задіянням місцевих енергетичних ресурсів та їх інноваційним освоєнням. Так, досить перспективним для регіонів України є розвиток біогазових технологій, використання відходів сільськогосподарського виробництва в процесі виробництва електроенергії тощо [5]. У свою чергу, впровадження на місцевому, регіональному рівні засад «зеленої» економіки досить тісно пов'язано з впровадженням інновацій («синьої» економіки), на чому наголошує відомий дослідник цієї проблеми – Гюнтер Паулі [6].

Предмет дослідження. Предметом дослідження даної статті є теоретичні та методологічні засади, практичні рекомендації щодо задіяння потенціалу «зеленої» економіки у формуванні «точок зростання» та «ареалів економічного розвитку» на місцевому, регіональному рівнях; обґрунтування стратегічних пріоритетів реформ, пов'язаних з розвитком «зеленої» економіки в регіонах України.

Ціль дослідження. Виявлення та аналіз різноманітних форм розвитку «зеленої» економіки на місцевому, регіональному рівнях; визначення сфер застосування екологізації виробництва на місцях; дослідження стратегічних пріоритетів реформування регіональної економіки на засадах сталого розвитку та механізмів впровадження проектів «зеленої» економіки як основи підвищення конкурентоспроможності регіонів України.

Задачі дослідження.

- визначити сутність принципу «сталий» розвиток, що є основою впровадження проектів «зеленої» економіки на місцевому, регіональному рівнях;
- дослідити ризики (та конкурентні переваги) що отримує бізнес на місцевому, регіональному ринку за умов дотримання принципів сталого розвитку, задіяння можливостей екологічного законодавства;
- визначити стратегічні пріоритети задіяння наявного в регіонах України ресурсного потенціалу «зеленої» економіки як підґрунтя для формування «точок зростання» та «ареалів економічного розвитку» на місцевому, регіональному рівнях, у т.ч. на основі вирішення питань зберігання, утилізації та переробки твердих побутових відходів (ТПВ), зменшення енергетичної залежності місцевої, регіональної економіки та розвитку альтернативної енергетики;
- виявити економічні механізми, запровадження яких створює дієві стимули щодо розвитку проектів «зеленої» економіки на місцевому, регіональному рівнях.

Методи дослідження. Методологічною основою підготовки статті є синергетичне поєднання класичних та сучасних теорій регіонального розвитку, просторового розвитку, інституційної економіки. У статті застосовано комплексний підхід, який дозволяє визначити різноманітні форми впровадження проектів «зеленої» економіки як невід'ємної складової реформ на регіональному

рівні. У статті застосований міждисциплінарний підхід, що широко використовується під час дослідження як конкретних, так і загальних проблем регіонального розвитку.

В процесі підготовки статті використано загальнонаукові методи досліджень: *метод теоретичного узагальнення, історичний і логічний методи, метод аналізу і синтезу* (для узагальнення теоретичних основ предметно-об'єктного поля дослідження сталого розвитку, «зеленої» економіки на регіональному рівні; для визначення стратегічних пріоритетів задіяння наявного в регіонах України ресурсного потенціалу «зеленої» економіки як підґрунтя для формування «точок зростання» та «ареалів економічного розвитку» на місцевому, регіональному рівнях; *метод структурного і статистичного аналізу* (для виявлення специфіки розвитку «зеленої» економіки у сфері утилізації ТПВ та у сфері розвитку альтернативної енергетики; метод *класифікації* (в процесі дослідження механізмів екологізації регіонального розвитку. В процесі підготовки статті також використано *емпіричні методи* (опис, порівняння).

Постановка проблеми. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (ухвалена Постановою КМУ від 21.11.2013 р.) [7] виявляє значний потенціал «зеленої» економіки як потужного ресурсу для забезпечення сталого регіонального розвитку. Зокрема, серед цілей Стратегії слід виокремити ті, що на пряму пов'язані з дотриманням принципів сталого розвитку: «Рациональне використання природно-ресурсного потенціалу та збереження культурної та природної спадщини регіонів»; «Диверсифікація джерел енергопостачання та підвищення рівня енергоефективності у регіонах»; «Підвищення узгодженості політики стимулювання розвитку «точок зростання» та підтримки економічно менш розвинутих та депресивних територій регіонів»; «Створення умов для формування здорового населення»; «Житлово-комунальні послуги, забезпечення житлом» [7; 8]. Дослідження наявного на місцях ресурсного потенціалу розвитку «зеленої» економіки, оцінка очікуваних наслідків впровадження точкових проектів розвитку «зеленої» економіки на місцях сьогодні виступає орієнтиром дій для впровадження реформ на місцевому, регіональному рівні, сприяє створенню нових робочих місць, стимулює економічну активність в регіонах щодо переходу на новий, вищий конкурентний рівень розвитку.

Результати дослідження. Насамперед, доцільно уточнити сутність принципу «сталий» розвиток, що є основою впровадження проектів «зеленої» економіки на місцевому, регіональному рівнях. Зазначимо, що на цьому ж принципі ґрунтується й місцеве самоврядування, що становить основу управління регіональним розвитком на первинному територіальному рівні – на рівні громади. Сталий розвиток визнано серед базових принципів місцевого самоврядування – доброго демократичного врядування на місцевому рівні («Good governance»), відповідно до європейської практики управління регіональним розвитком [9]. Отже, сталий розвиток передбачає:

- діючими політиками мають бути враховані інтереси майбутніх поколінь;
- мають бути враховані елементи сталого розвитку громади для того, щоб не залишати вирішення екологічних, фінансових, економічних або соціальних проблем майбутнім поколінням;
- має забезпечуватись широка та довгострокова перспектива щодо майбутнього розвитку громади та розуміння потреб такого розвитку;
- має бути забезпечено розуміння історичних, культурних, соціальних та інших факторів, які визначають принцип сталого розвитку.

Дотримання принципу сталого розвитку на місцевому, регіональному рівні (а також на рівні національного господарства в цілому) передбачає: раціональне використання природних ресурсів, впровадження комплексних заходів щодо їх відновлення; створення ефективної територіальної структури регіонального господарського комплексу (на основі схеми функціонального зонування території, що забезпечує виокремлення ареалів переважаючих видів економічної діяльності та оптимальне, екологічно-безпечне і соціально-зорієнтоване співвідношення їх площ в масштабі регіону); розвиток екологічно безпечного виробництва, що дозволяє дотримуватись природного екологічного балансу; заборону на застосування екологічно агресивних технологій та виробництв; обмеження розвитку водоемних, ресурсо- та енергоємних виробництв, перехід до масового використання енерго- та ресурсозберігаючих технологій, альтернативних традиційним екологічно-безпечним різновидам енергії (сонячної, вітрової, біологічної тощо).

Як відомо, Україна стала на шлях євроінтеграції. У зв'язку з цим впровадження засад сталого регіонального розвитку, а також дослідження засад екологічного законодавства ЄС набуває для нашої держави особливого значення. Зазначимо, що на початку XXI сторіччя екологічне законодавство ЄС нараховувало понад 280 актів, що регламентували діяльність у сфері забруднення повітря, води та ґрунту; визначали порядок управління відходами та регулювали порядок їх утилізації; визначали заходи безпеки стосовно використання хімікатів та біотехнологій, а також нормативи екологічної оцінки наслідків підприємницької діяльності тощо.

Серед найважливіших норм законодавства ЄС стосовно дотримання принципів сталого розвитку, екологізації виробництва та інших сфер діяльності слід назвати наступне:

- гармонізацію товарних стандартів з дотриманням високих вимог до екологічної безпеки виробництва, збереження навколишнього природного середовища;
- вирівнювання різних екологічних стандартів у межах єдиного економічного простору ЄС з метою дотримання принципів справедливої конкуренції;
- заходи щодо захисту дикої природи та її мешканців;
- заходи щодо підтримки та збереження чистоти водоймищ;
- заходи щодо попередження екологічного забруднення внаслідок знищення відходів як промислового так і побутового походження;
- заходи щодо збереження озонового шару землі.

Визначені вище базові пріоритети доцільно визначити як базові стратегічні пріоритети сталого регіонального розвитку в Україні, що у середньо та довгостроковій перспективі позитивно вплине на процеси євроінтеграції.

Світовий досвід господарювання свідчить, що в сучасних умовах дотримання принципів сталого розвитку потребує розробки та впровадження екологічного законодавства, що впливає на поведінку бізнесу, спонукає його до реальних дій щодо екологізації на місцевому, регіональному рівнях. Дійсно, неврахування стандартів екологізації може негативно вплинути на конкурентоспроможність товарів та призвести до зростання витрат фірм (у т.ч. за рахунок великих штрафів та відшкодування збитків за забруднення навколишнього середовища). Бізнес, що прагне домінувати на певному місцевому, регіональному ринку, заохочений повною мірою використати можливості екологічного законодавства для створення та закріплення своїх конкурентних переваг.

Дотримання екологічного законодавства, як правило, сприяє зниженню витрат, зокрема це стосується фірм, що працюють у харчовій промисловості. Зазначимо, що розвиток харчової промисловості відіграє важливу роль для всіх регіонів України. Так, дотримання місцевими фірмами стандартів щодо якості води, якості та екологічної чистоти продукції, що виробляється – збільшує обсяги реалізації. Це, у свою чергу, знижує загальні витрати місцевих фірм щодо просування вироблених товарів на

місцевому, регіональному ринках. Фірми, що працюють на морському узбережжі та поблизу водоймищ, можуть заощадити кошти від дотримання екологічних стандартів, уникаючи штрафів за забруднення проточних вод тощо.

Зазначимо, що сучасна екологічна політика все більше орієнтується на такі підходи, які надають бізнесу певний вибір. Вирішуючи питання дотримання екологічних стандартів, компанії (фірми) можуть вибирати між сплатою податку (штрафів) за забруднення навколишнього природного середовища та інвестуванням у очисні споруди. Цей вибір, як правило, тісно пов'язаний із стимулюванням розробок та використанням нових екологічно-зорієнтованих технологій. Переважна кількість фірм (у т.ч. у країнах ЄС) надає перевагу технічному переоснащенню та модернізації виробництва, розуміючи, що споживачі віддадуть перевагу саме екологічно безпечній продукції та екологічному виробництву. Отже, екологічне законодавство та сталий розвиток сприяють інноваційному оновленню сучасного виробництва. Така тенденція може бути посилена за рахунок державного регулювання екологізації, у т.ч. за допомогою впровадження амортизаційної, податкової політики тощо.

Дотримання екологічного законодавства та принципу сталого розвитку сприяє створенню нових ринків для продукції місцевих компаній. Наприклад: вимоги щодо знищення та захоронення екологічно-небезпечних відходів призводять до формування ринку послуг по їх утилізації та переробці.

У розвинутих країнах світу, в країнах ЄС – фірми, що не спроможні здійснити інвестування задля дотримання екологічних стандартів та норм, як правило банкрутують, вимушені «піти» з ринку, оскільки їх продукція не сприймається споживачами як екологічно безпечна та не користується попитом. Крім того, діяльність таких фірм постійно знаходиться під пильним наглядом та критикою громадськості. Отже, жорсткі екологічні стандарти захищають національних товаровиробників (зокрема це стосується країн ЄС) від іноземної конкуренції.

Світовий досвід господарювання свідчить, що існують й негативні аспекти екологізації виробництва, окремі ризики щодо впровадження принципів сталого розвитку. Так, держава не завжди може прийняти вірне рішення стосовно заохочення підприємців до впровадження ефективних екологічно безпечних технологій, використання яких пов'язується з дотриманням жорстких екологічних стандартів. Деякі екологічні стандарти, що розробляються державою, не враховують ефективність їх застосування у площині співвідношення «витрати – доходи». Фірми, дотримуючись високих екологічних стандартів, часто вимушені встановлювати дороге обладнання. Це призводить до зростання цін на товари, що виробляються і, як наслідок, може знизити конкурентоспроможність національних товаровиробників на місцевих, регіональних ринках (порівняно з іноземними конкурентами).

Екологічне законодавство досить жорстко відноситься до «нових гравців» на ринку, до нових підприємств, що тільки розпочинають свою діяльність. Це суттєво ускладнює процес входження нових компаній на вже існуючі ринки товарів та послуг. Так, на ринках розвинутих країн світу (ЄС), держава видає ліцензії новим фірмам та підприємствам лише за умов виконання ними положень вже діючого екологічного законодавства, за умов дотримання екологічних стандартів виробництва. Водночас «старі гравці», що вже працюють на цих ринках можуть обмежитися лише штрафами. Така ситуація може виникнути, зокрема, в процесі входження національних товаровиробників (наприклад – українських виробників харчової продукції) на ринки розвинутих країн світу.

Для досягнення критеріїв сталого регіонального розвитку в умовах обмежених ресурсів (матеріальних, фінансових, людських) на першому етапі реформ в Україні доцільно зосередитись на декількох, найбільш важливих для місцевого рівня сферах екологізації економічної діяльності. Для України, на нашу думку, серед таких пріоритетів першочергового значення набувають:

- питання зберігання та утилізації твердих побутових відходів (ТПВ), нарощування обсягів яких приносить великі збитки для навколишнього природного середовища, викликає забруднення підземних вод і повітря, створює прямі загрози здоров'ю людини;
- питання зниження енергоємності виробництва на місцевому, регіональному та загальнонаціональному рівнях, зменшення енергетичної залежності регіональної економіки від критичного імпорту енергоносіїв, освоєння альтернативних джерел енергії, наявних на місцевому, регіональному рівнях.

Дійсно, проблема забруднення територій України ТПВ, відсутність узгодженої стратегії щодо зберігання та утилізації ТПВ набуває сьогодні вагомого значення. В Україні майже не використовується такий поширений у розвинених країнах світу напрям розвитку «зеленої економіки» як збирання, утилізація, переробка ТПВ. В країнах ЄС така діяльність не лише позитивно впливає на безпеку навколишнього природного середовища, але й дає можливість отримати регіону та місцевим громадам позитивний економічний ефект (зокрема – створення нових робочих місць, виробництво окремих різновидів будівельних матеріалів). Накопичені на території регіонів України обсяги ТПВ є достатніми для налагодження їх промислової переробки та утилізації, що гарантовано створює позитивний економічний ефект.

Відходи виробництва та споживання завдяки технологіям сортування (сепарації) та переробки (рециклінгу), а також ТПВ (насамперед, з міських звалищ та промислових підприємств) є джерелом «вторинних» ресурсів (у т.ч. різних металів, скла, паперу, пластичних мас тощо), а також є енергетичною сировиною для розвитку паливної енергетики. За експертними оцінками понад 60 % ТПВ стає «вторинною» сировиною, близько 30 % є органічними відходами, а інші 10 % – відходами, що містять енергетичну складову. Надзвичайно рентабельним у світі вважається переробка ТПВ та відходів промисловості, відходів видобутку сировини та її збагачення; переробка макулатури, склобою, брухту чорних та кольорових металів. На практиці в регіонах України спостерігається неухильне збільшення площ полігонів, зайнятих під ТПВ. Так, у Харківській та Донецькій областях розмір площ полігонів, зайнятих під ТПВ, за останні 5 років збільшилося у 2 – 7 разів [8].

Серед перспективних напрямків розвитку «зеленої» економіки – вирішення проблеми водозабезпечення та водовідведення, що ускладнюється високими показниками зношеності очисного обладнання на підприємствах ЖКГ, а отже – призводить до значних втрат обсягів питної води та створює загрози здоров'ю населення. Такий напрям розвитку «зеленої» економіки тісно пов'язано з модернізацією системи ЖКГ, її переводом на інноваційний шлях розвитку, з впровадженням заходів ресурсо-заощадження.

Реальні можливості щодо розвитку проектів «зеленої» економіки на місцевому, регіональному рівні у сфері утилізації, переробки ТПВ, вирішення проблем водозабезпечення та водовідведення містить потенціал Національних проектів.

Так, Національний проект «Чисте місто» передбачає будівництво системи комплексів з переробки ТПВ у 10 містах України: Вінниця, Дніпропетровськ, Кіровоград, Київ, Полтава, Суми, Тернопіль, Харків, Хмельницький та Чернівці. На кінець 2013 року було отримано 6 заявок від підприємств Києва, Тернополя, Чернівців, Хмельницького та Кіровограду.

Національний проект «Енергія природи» ставить за мету будівництво вітрових, сонячних та малих гідроелектростанцій, виробництво альтернативного твердого палива. Зокрема, у межах проекту «Водовугільне паливо» планується розпочати модернізацію котелень у містах Кривий Ріг, Луганськ та Харків загальною потужністю 102 Гкал/год, побудувати комплекси з виробництва водо-вугільного палива. Національний проект «Енергія природи» ставить за мету й розвиток сонячних та вітроелектростанцій, малих гідроелектростанцій. Так, у Луганській, Донецькій, Миколаївській та Запорізькій областях планується будівництво вітрових електростанцій; у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій, Житомирській, Хмельницькій та Волинській областях передбачається здійснити будівництво малих гідроелектростанцій. Реалізація таких проектів підвищить конкурентоспроможність регіональної економіки, надасть поштовх створенню нових робочих місць та активізації місцевої економічної ініціативи в регіонах [8].

Для практичного втілення проектів «зеленої» економіки, впровадження практики екологізації необхідно задіяти дієві економічні механізми стимулювання цих процесів. Світовий досвід господарювання свідчить, що до таких механізмів, насамперед, належать – державно-приватне партнерство, екологічне страхування, механізм кластеризації (створення регіональних кластерів). Зокрема, екологічне страхування дозволяє компенсувати обмеженість бюджетного фінансування екологічних програм та проектів, підвищує відповідальність третіх осіб (фізичних та юридичних) за збитки, завдані діями третіх осіб навколишньому природному середовищу внаслідок ведення економічної/господарської діяльності. Поряд з цим, запровадження екологічного страхування сприяє переходу українських товаровиробників на нові технології виробництва, запровадження інноваційних проектів енергозощадження та ресурсозаощадження, що позитивно позначається на підвищенні конкурентоспроможності національної продукції. Зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, адаптація вітчизняного законодавства до вимог ЄС стосовно впровадження екологічного страхування є обов'язковою умовою досягнення критеріїв сталого регіонального розвитку. Потужний потенціал щодо стимулювання сталого регіонального розвитку має механізм кластеризації. Розвиток регіональних кластерів дозволяє оптимально поєднати наявні на місцевому, регіональному ресурси (матеріальні, фінансові, людські, освітньо-наукові, креативні тощо), налагодити оптимальну мережу вертикальної та горизонтальної виробничої та збутової інтеграції, підвищити ємність внутрішнього місцевого, регіонального ринку. Важливо зорієнтувати формування регіональних кластерів на дотримання стандартів екологізації, впровадження проектів «зеленої» економіки і саме на цій основі прискорити процес створення нових робочих місць, підвищувати конкурентоспроможність місцевої, регіональної економіки.

Висновки. В сучасній системі ринкового господарювання розвиток «зеленої» економіки поступово набуває все більшого значення у становленні ефективної, інноваційно-зорієнтованої, конкурентоспроможної регіональної економіки. Система сталого розвитку передбачає досягнення збалансованості та дотримання еколого-економічних пріоритетів, раціонального поєднання природи та економічної діяльності в інтересах нинішніх та майбутніх поколінь. Впровадження засад сталого регіонального розвитку в Україні є надзвичайно важливим задля реалізації євроінтеграційної стратегії, стає потужним важелем підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки. Розвиток екологічно-безпечного виробництва на місцевому, регіональному рівні переслідує мету досягнення природного екологічного балансу (у сфері водокористування, землекористування, утилізації ТПВ, дотримання екологічної безпеки експлуатації повітряних мас); започатковує перехід до широкого застосування енерго- та ресурсозберігаючих технологій, до освоєння альтернативної енергії (сонячної, вітрової, біологічної).

Аналізуючи екологічне законодавство та його вплив на розвиток бізнесу, запроваджуючи стимули щодо розвитку підприємницької активності на місцевому, регіональному рівні, слід визнати, що на практиці діють три типи механізмів екологізації виробничої діяльності, що доцільно використати для розвитку проектів «зеленої» економіки на місцевому, регіональному рівнях:

- м'який механізм – передбачає рухливі екологічні рамки для економічного розвитку, спрямований на пом'якшення наслідків настання екологічно-небезпечних ситуацій, екологічних катастроф та для заохочення до впровадження стабілізаційних і компенсаційних заходів;

- стимулюючий механізм – використовує економічні важелі, формує екологічні орієнтири та пріоритети у товаровиробників; сприяє використанню сучасних ресурсозберігаючих технологій, утилізації відходів, збільшенню видатків на охорону навколишнього природного середовища; застосування цього механізму спрямовано на попередження виникнення небезпечних ситуацій у виробництві;

- жорсткий механізм екологізації – передбачає застосування прямих методів державного регулювання (ліцензування, квоти, штрафи). Найбільш радикальним заходом у цьому напрямку може стати закриття екологічно-небезпечного, екологічно-ризикованого виробництва.

Серед стратегічних пріоритетів реформування регіональної економіки на основі задіяння потенціалу «зеленої економіки» слід визнати: зменшення енергоємності регіональної економіки (у т.ч. шляхом розвитку альтернативної енергетики) та переходу до сталого розвитку системи утилізації та переробки ТПВ, що підвищить якість та безпеку життя людини на місцевому рівні. Розвиток проектів «зеленої» економіки на місцевому, регіональному рівні на короткостроковому етапі реформування найбільш доцільно перетворити на «точки зростання» та ареали регіонального розвитку», пов'язані, насамперед, з вирішенням питань безпечного зберігання, утилізації та переробки твердих побутових відходів (ТПВ); з впровадження проектів, пов'язаних зі зменшення енергетичної залежності місцевої, регіональної економіки, у т.ч. шляхом розвитку альтернативної енергетики (сонячної, вітрової, переробки біо-ресурсів).

Для розвитку проектів «зеленої» економіки, пов'язаних з безпечним зберіганням, утилізацією та переробкою твердих побутових відходів (ТПВ) на практиці доцільним є впровадження наступних заходів:

- посилення відповідальності суб'єктів господарювання в регіонах за несанкціоновані звалища сміття;
- вжиття заходів щодо упорядкування звалищ сміття навколо міст з урахуванням європейських стандартів екологізації та поводження з ТПВ (на 100 тис осіб населення повинне припадати 1 облаштоване з урахуванням критеріїв безпеки та екологічності сміттєзвалище / полігон для зберігання ТПВ);

- запровадження системи роздільного збирання відходів (зокрема, у сільській місцевості), впровадження штрафних санкцій за порушення у цій сфері;

- впровадження сучасних технологій щодо переробки ТПВ (у т.ч. у сфері виробництва енергії та товарів споживчого призначення);

- введення в Україні адаптованого до стандартів ЄС нормативно-правового забезпечення ліцензування послуг з переробки, утилізації та «захоронення» сміття;

- задіяння механізмів державно-приватного партнерства при реалізації заходів щодо утилізації ТПВ (зокрема, залучення приватних інвесторів до будівництва заводів з переробки ТПВ, поширення практики надання муніципальних замовлень для приватних підприємств на послуги щодо збирання, вивезення та утилізації ТПВ).

У сфері зниження енергоємності регіонального виробництва, сприяння розвитку альтернативної енергетики, підвищення енергоефективності доцільним є збільшення виробництва альтернативної енергії, видобутої за допомогою сонячних батарей, вітроустановок, переробки відходів сільськогосподарського виробництва та біогазу. Потужний потенціал щодо розвитку «зеленої» економіки на місцях має реалізація Національних проектів, у т.ч. «Чисте місто» та «Енергія природи», «Якісна вода».

Механізми державно-приватного партнерства, екологічного страхування, створення регіональних кластерів у світі вважають одними з головних джерел акумуляції, концентрації фінансових ресурсів на потреби розвитку проектів «зеленої» економіки на місцевому, регіональному рівнях.

Список використаних джерел

1. *Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. Обобщающий доклад для представителей властных структур. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unep.org/greenecompy*
2. Яковлев Е.О. *Оцінка еколого-техногенної безпеки міст і селищ України / Е.О. Яковлев // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 4. – С. 146 – 157.*

3. Воробьева В.В. Управление устойчивым развитием рекреационного сектора национальной экономики // В.В.Воробьева // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. тр. – Донецк: Дон НУ, 2014. – Т.1 – с. 70 – 75.
4. Кицяк В.Ф., Кицяк О.В. Регіональні детермінанти становлення туристичної галузі в контексті розвитку «зеленої економіки» // В.Ф. Кицяк, О.Ф. Кицяк // Регіональна економіка. – 2012. – № 4 (66). – С. 23 – 30.
5. Развитие биогазовых технологий в Украине и Германии: нормативно-правовое поле, состояние и перспективы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bio-prom.net
6. Гюнтер Паулі. Синя економіка. 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць. Доповідь Римського Клубу. – Risk Reduction Foundation, 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rr-f.ch
7. Затверджено Стратегію регіонального розвитку до 2020 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-kmu.com.ua/2013-11-21-000000pm/article/17028718.html>. (станом на 20.01.2014 р. текст ДСРР-2020 офіційно не було оприлюднено).
8. С.О. Біла, О.А. Баталов. Ресурсний потенціал "зеленої економіки" як підґрунтя для формування "точок зростання" на регіональному рівні. Аналітична записка: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1440/>
9. Європейська стратегія інновацій та доброго врядування на місцевому рівні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.coe.int/local

References

1. Navstrechu «zelenoy» ekonomike: puti k ustoychivomu razvitiyu i iskoreneniyu bednosti. Obobshchayushchiy doklad dlya predstaviteley vlastnykh struktur : www.unep.org/greenconomy.
2. Yakovliev Ye.O. Otsinka ekolohe-tekhnohehnoi bezpeky mist i selyshch Ukrainy // Stratehichni priorytety. 2013. №4. S. 146 – 157.
3. Vorobeve V.V. Upravlenie ustoychivym razvitiem rekreatsionnogo sektora natsionalnoy ekonomiki // Problemy razvitiya vneshneekonomicheskikh svyazey i privlecheniya inostrannykh investitsiy: regionalnyy aspekt: sb. nauch. tr. Donetsk: Don NU, 2014. T.1 S. 70 – 75.
4. Kyfiak V.F., Kyfiak O.V. Rehionalni determinanty stanovleniya turystychnoi haluzi v konteksti rozvytku «zelenoi ekonomiki» // Rehionalna ekonomika. 2012. №4 (66). S. 23–30.
5. Razvitie biogazovykh tekhnologiy v Ukraine i Germanii: normativno-pravovoe pole, sostoyanie i perspektivy : www.bio-prom.net.
6. Hiunter Pauli. Synya ekonomika. 10 rokiv, 100 innovatsii, 100 milioniv robochykh mist. Dopovid Rymskoho Klubu. Risk Reduction Foundation, 2012 : www.rr-f.ch.
7. Zatverdzheno Stratehiu rehionalnoho rozvytku do 2020 roku : <http://www.info-kmu.com.ua/2013-11-21-000000pm/article/17028718.html>. (stanom na 18.03.2014 r. tekst DSRR-2020 ofitsiyno ne bulo opryliudneno).
8. S.O. Bila, O.A. Batalov. Resursnyi potentsial «zelenoi ekonomiki» yak pidgruntia dlia formuvannia «tochok zrostannia» na rehionalnomu rivni. Analitichna zapyska : <http://www.niss.gov.ua/articles/1440/>.
9. Yevropeiska stratehiia innovatsii ta dobroho vriaduvannia na mistsevomu rivni : www.coe.int/local.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Біла Світлана Олексіївна, завідувач відділу регіонального розвитку, професор, доктор наук з державного управління, заслужений економіст України, Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), 01030, м. Київ, вул. Пирогова 7-А, svbila@niss.gov.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Белая Светлана Алексеевна, заведующая отделом регионального развития, профессор, доктор наук государственного управления, заслуженный экономист Украины, Национальный институт стратегических исследований (НИСИ), 01030, г. Киев, ул. Пирогова 7-А, svbila@niss.gov.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR

Svitlana Bila, Head of the Department of Regional Development, Professor, Doctor of Public Administration, Honored Economist of Ukraine, 7-a Pyrogova Street Kyiv 01030, Ukraine, svbila@niss.gov.ua

УДК 336.711

ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН

Волосович С.В.

Предметом дослідження є теоретичні підходи до визначення економічної сутності кредиту та кредитних відносин.

Метою статті є обґрунтування функціонування кредитних відносин як системи.

Завдання дослідження. На основі вказаної мети у статті здійснюється оцінка підходів вчених до сутності кредитних відносин, складу їх суб'єктів, визначення сутності системи кредитних відносин, її функцій та підсистем.

Методи дослідження. У статті застосовано методи теоретичного узагальнення і порівняння, системного аналізу.

Постановка проблеми. Незважаючи на значні здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених щодо розуміння сутності кредитних відносин, в умовах розширення сфер застосування кредиту та активізації залучення до кредитних відносин допоміжних суб'єктів, важливим є поглиблення досліджень у цій сфері.

Результати дослідження. У сучасних умовах відбувається модифікація наукових підходів до розуміння сутності кредитних відносин, їх суб'єктів та функцій кредиту. Це створює підґрунтя для функціонування системи кредитних відносин, у складі якої виокремлюються підсистеми щодо залучення заощаджень, надання позик, кредитів довіри та супутніх послуг.

Область застосування результатів. Отримані результати створюють теоретичне підґрунтя для функціонування кредитних відносин як системи.

Висновки. Система кредитних відносин – це організаційно оформлена та врегульована нормами права система економічних відносин з приводу створення спільного продукту кредитором та її опосередкованими суб'єктами, що дає синергетичний ефект за рахунок функціональної координації її суб'єктів. Роль системи кредитних відносин можна розглядати у двох аспектах. По-перше, вона полягає у комплексному задоволенні потреб споживачів у фінансових послугах кредитного характеру. По-друге, – у створенні безпечних умов для ефективного функціонування фінансових установ, що надають ці послуги. Призначення системи кредитних відносин полягає у її взаємодії з бюджетними і податковими відносинами та моральною сферою суспільного життя; створенні нової споживчої вартості за рахунок розширення асортиментного складу послуг; у зміні цінової орієнтації; у сприянні конкурентоспроможності національної економіки за рахунок синергетичного ефекту, що досягається через функціональну координацію її суб'єктів.

Ключові слова: кредитні відносини, система кредитних відносин, основні суб'єкти системи кредитних відносин, опосередковані суб'єкти системи кредитних відносин.

ОБЪЕКТИВНАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ И ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ СИСТЕМЫ КРЕДИТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Волосович С.В.

Предметом исследования являются теоретические подходы к определению экономической сущности кредита и кредитных отношений.

Целью статьи является обоснование функционирования кредитных отношений как системы.

Задачи исследования. На основе указанной цели в статье осуществляется оценка подходов ученых к сущности кредитных отношений, составу их субъектов, определению сущности системы кредитных отношений, их функций и подсистем.

Методы исследования. В статье применены методы теоретического обобщения и сравнения, системного анализа.

Постановка проблемы. Независимо от наличия значительных работ отечественных и зарубежных ученых по поводу понимания сущности кредитных отношений, в условиях расширения сфер применения кредита и активизации привлечения в кредитные отношения вспомогательных субъектов, важным является углубление исследований в этой сфере.

Результаты исследования. В современных условиях наблюдается модификация научных подходов к пониманию сущности кредитных отношений, их субъектов и функций кредита. Это создает основу для функционирования системы кредитных отношений, в составе которой выделено подсистемы по привлечению сбережений, предоставлению ссуд, кредитов доверия и сопутствующих услуг.

Область применения результатов. Полученные результаты создают теоретическую основу для функционирования кредитных отношений как системы.

Выводы. Система кредитных отношений – это организационно оформленная и урегулированная нормами права система экономических отношений по созданию общего продукта кредитором и ее опосредованными субъектами, что создает синергетический эффект за счет функциональной координации ее субъектов. Роль системы кредитных отношений можно рассматривать с двух сторон. Во-первых, она состоит в комплексном удовлетворении потребностей потребителей в финансовых услугах кредитного характера. Во-вторых, – в создании безопасных условий для эффективного функционирования финансовых учреждений, которые предоставляют эти услуги. Предназначением системы кредитных отношений состоит в ее взаимодействии с бюджетными и налоговыми отношениями и моральной сферой общественной жизни; создании новой потребительной стоимости за счет расширения ассортимента состава услуг; в изменении ценовой ориентации; в способствовании конкурентоспособности национальной экономики за счет синергетического эффекта, что достигается через функциональную координацию ее субъектов.

Ключевые слова: кредитные отношения, система кредитных отношений, основные субъекты системы кредитных отношений, косвенные субъекты системы кредитных отношений.

THE OBJECTIVE NECESSITY AND FUNCTIONAL PURPOSE OF THE SYSTEM OF CREDIT RELATIONS

Volosovich S.V.

The theoretical approaches to the definition of the economic substance of the loan and credit relations are the subject of research.

The aim of the article is to prove the functioning of credit relations as a system.

Objectives of the study. On the basis of a defined aim in the article an evaluation of the approaches to the essence of the credit relations and the composition of their subjects were made, the essence of the credit relations, their functions and subsystems were determined.

Research methods. The methods of theoretical generalization and comparison, the system analysis methods were applied in the article.

Formulation of the problem. Despite the presence of significant developments of domestic and foreign scientists about the understanding of the credit relationship, it is important to deepen research in this field in the terms of increase of loan applications and intensify involvement of the subsidiary subjects in credit relations.

Results of the study. In modern conditions the modification of scientific approaches to understanding the essence of the credit relationship, their subjects and credit functions are observed. It creates the basis for the functioning of the credit relationship, which includes subsystems to attract savings, loans, trust loans and related services.

Scope of the results. The results obtained provide the theoretical basis for the functioning of credit relations as a system.

Conclusions. Credit relationship system – is organized and institutionalized by the law system of economic relations regarding the creation of the common product by its creditors and indirect subjects that creates sinergetic effect due to the functional coordination of its subjects. The role of the credit relationship system can be viewed from two sides. First, it consists in complex satisfaction of the needs of consumers in the financial credit related services. Secondly - it consists in creating a secure environment for the efficient functioning of financial institutions that provide these services. The purpose of the credit relationship is in its interaction with budgetary and fiscal relations and moral sphere of public life; in creation of a new use-value by expanding the assortment of services; in changing of price orientation; in encouraging national economic competitiveness due to the synergetic effect that is achieved through the coordination of its functional entities.

Key words: credit relations, the system of credit relations, the main subjects of the system of credit relations, indirect subjects of the system of credit relations.

Актуальність теми. Потреби завжди вважалися об'єктивною умовою функціонування суспільства. Різноманітність потреб визначається багатогранністю людської природи, а також різноманітністю природних, соціальних та економічних умов, за яких виявляються потреби. Потреби можливо задовольнити лише за певного рівня доходів. Прагнення людини прискорити задоволення перспективних потреб певною мірою вплинуло на появу кредиту, що сприяло формуванню та розвитку кредитних відносин.

Ступінь дослідження даної проблематики вченими. Значний внесок у розвиток теоретичних аспектів функціонування кредиту та кредитних відносин зроблено такими вченими як Н.Х. Бунге, О.Д. Вовчак, О.Т. Свтух, Б.С. Івасів, О.А. Кириченко, О.І. Лаврушин,

М.І. Савлук та іншими. Проте основна увага приділяється аналізу сутності кредиту, його функцій, суб'єктів, принципів кредитування. Водночас окремі дослідження свідчать про трансформації у кредитній сфері, що вимагає подальших досліджень.

Предметом дослідження є теоретичні підходи до визначення економічної сутності кредиту та кредитних відносин.

Метою статті є обґрунтування функціонування кредитних відносин як системи.

Завдання дослідження. На основі вказаної мети у статті здійснюється оцінка підходів вчених до сутності кредитних відносин, складу їх суб'єктів, визначення сутності системи кредитних відносин, її функцій та підсистем.

Методи дослідження. У статті застосовано методи теоретичного узагальнення і порівняння, системного аналізу.

Постановка проблеми. Незважаючи на значні здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених щодо розуміння сутності кредитних відносин, в умовах розширення сфер застосування кредиту та активізації залучення до кредитних відносин допоміжних суб'єктів, важливим є поглиблення досліджень у цій сфері.

Результати дослідження. Кредитні відносини є проявом існування кредиту, **призначення якого полягає в такому:**

- формуванні соціально-економічної структури суспільства. Місце кредиту в суспільному відтворенні зводиться не лише до факту його участі в задоволенні потреб, пов'язаних з можливістю розширення попиту. Глибшою обставиною є те, що за допомогою кредиту здійснюється не лише фізична, але й духовна і культурна репродукція людини;
 - забезпеченні макроекономічної рівноваги в суспільстві [1, с. 29]. У сучасних умовах посилюється ймовірність негативного впливу спеціалізації та глобалізації суспільного виробництва, що виявляється в порушенні взаємодії учасників товарно-грошових відносин. Під цим оглядом кредит певною мірою і за певних умов може запобігати виникненню криз збуту товарів;
 - здатності забезпечувати зростання тимчасово вільної вартості;
 - розширенні функцій грошей, оскільки кредит виник і розвинувся на основі функції грошей як засобу обігу. Так, кредит опосередковує функцію грошей як засобу платежу, однією з ознак якої є невідповідність у часі передавання та оплати товару. Кредитний механізм сприяє збільшенню маси платіжних засобів в обороті, коли зростає потреба в цьому;
 - забезпеченні безперервності стадій суспільного відтворення. Кредит зародився у сфері обміну, що сприяло реалізації товарів. У подальшому розвиток кредиту обумовлювався потребами інших сфер суспільного відтворення;
 - забезпеченні безперервності кругообігу коштів для прискорення виробництва та економії витрат [2, с. 40];
 - перерозподілі споживання у часовому аспекті, що, звісно, впливає на розширення виробництва. При цьому домогосподарства ефективніші в економічній системі з розвиненими фінансовими ринками, коли є можливість позичати та надавати позики, ніж за ізольованого існування, коли вони були б змушені обмежувати споживання залежно від доходу у відповідному періоді;
 - сприянні розширенню виробництва в умовах дефіциту власних фінансових ресурсів.
- До передумов виникнення кредитних відносин належать такі:
- дефіцит фінансових ресурсів у одних суб'єктів національної економіки та наявність заощаджень у інших, що впливає на можливість їх акумуляції для надання в позику;
 - наявність довіри між сторонами кредитних відносин;
 - збіжність економічних інтересів кредитора і позичальника. Це досягається шляхом їх переговорів щодо основних параметрів кредитної угоди – розміру і терміну позики, позикового процента, порядку його сплати та ін. За цих обставин важливо, щоб позичальник регулярно отримував дохід, за рахунок якого зможе погасити кредит. Таким чином, забезпечення інтересів сторін кредитної угоди є результатом досягнутого ними компромісу.

За природою кредитна угода, в основу якої покладено тимчасове запозичення чужої власності, зумовлює необхідність матеріальної відповідальності її учасників за виконання взятих зобов'язань.

Зміст кредитних відносин певною мірою визначають їх ознаки, що були об'єктом інтересів видатного представника фінансової науки XIX ст. Н.Х. Бунге, який зараховував до них довіру, що має господарську базу; майбутню винагороду або інший акт кредитної угоди з реалізації кредиту; премію, яку сплачують за страхування переданого капіталу; процентів як плати за користування переданим капіталом [3, с. 23–26]. Протягом розвитку фінансової науки погляди на ознаки кредитних відносин певною мірою трансформувались. На основі аналізу наукової літератури можна зробити висновок, що більшість вчених до основних ознак кредитних відносин включають економічну самостійність кредитора та позичальника; добровільність та рівноправність сторін відносин; незмінність власника позичених коштів (яким залишається кредитор); їх вартісний характер. Проте у сучасній науковій літературі не завжди ставиться акцент на нееквівалентності відносин між кредитором та позичальником, застосування чого дозволить посилити увагу на наявності в механізмі їх реалізації чинника платності. Водночас ознаку рівноправності сторін кредитних відносин варто розширити її договірним характером, що набуває особливої актуальності в контексті захисту прав споживачів кредитних послуг.

З ознаками кредитних відносин тісно пов'язані його умови, які ще називають принципами кредитування, що є складовими кредитного механізму. До принципів кредитування більшість науковців зараховують терміновість, цільовий характер, матеріальну забезпеченість та платність. Ці принципи кредитування слід вважати базовими, оскільки їх недотримання може призвести до припинення кредитних відносин. О.А. Кириченко, В.І. Міщенко [4, с. 680], Б.С. Івасів [5, с. 241] до цих принципів додають ще принцип зворотності. На нашу думку, ці принципи кредитування є додатковими. Принцип зворотності є наслідком принципу строковості. Серед науковців існує також думка про принцип прибутковості кредиту [4, с. 680]. Проте, як відомо, кредит – не завжди прибуткове явище, оскільки може мати соціальний ефект.

Процес глобалізації супроводжується масовим зростанням споживання. Це стало підґрунтям для подальшого розвитку кредитних відносин, залучаючи до окремих стадій кредитування нових учасників, що беруть участь у створенні спільного продукту. З огляду на ці обставини є необхідність розглядати кредитні відносини як системи, що складається із взаємозалежних елементів з інтегративними властивостями.

Враховуючи факт залучення у відносини між кредитором і позичальником третіх осіб, на думку автора, серед суб'єктів системи кредитних відносин доцільно вирізняти основні та опосередковані. До основних суб'єктів належать кредитори та позичальники. Кредитори передають власні тимчасово вільні кошти в користування позичальникам. При цьому кредитори самі часто формують свої ресурси на тимчасовій, зворотній та платній основі у межах першої стадії кредитування, в межах якої відбувається залучення заощаджень. Це дає можливість у складі системи кредитних відносин виокремити відносини, що виникають при залученні депозитів між кредитними установами та їх клієнтами. Серед кредиторів можна виокремити різних суб'єктів національної економіки: юридичні та фізичні особи, держави, міжнародні фінансові організації. Особливе місце серед кредиторів посідають фінансові установи, до яких належать банки, кредитні спілки, факторингові фірми, ломбарди, лізингові компанії, страхові компанії. Як правило, вони мобілізують кошти у інших суб'єктів з подальшим наданням їх у позику власним клієнтам. Фінансові установи можна вважати колективними кредиторами.

Позичальники – це суб'єкти кредитних відносин, які мають дефіцит власних фінансових ресурсів та потребу в їх залученні від кредиторів. При цьому вони не стають власниками позичених коштів, а лише набувають їх у розпорядження, термін якого обмежується укладеною з кредитором угодою. Позичальниками можуть бути юридичні та фізичні особи, держави. При цьому фінансові установи мають подвійну економічну природу: вони можуть бути як кредиторами, так і позичальниками.

До опосередкованих суб'єктів системи кредитних відносин належать суб'єкти, які виконують допоміжні функції при кредитуванні: бюро кредитних історій, гаранті, колекторські фірми, торговельні організації, туристичні компанії, підприємства зв'язку, агентства нерухомості, іпотечні центри, фінансові консультанти, оцінювачі майна та ін. Будь-який суб'єкт системи кредитних відносин, намагаючись реалізувати власні потреби та інтереси, змушений створювати умови для реалізації інтересів іншого суб'єкта. Ці взаємозв'язки між суб'єктами системи кредитних відносин складаються в певний тип економічних відносин, які регулюються державою.

Підґрунтям для визначення об'єкту системи кредитних відносин є об'єкт кредиту, що у сучасній науковій літературі визначається як вартість, яка передається в позичку одним суб'єктом (кредитором) іншому (позичальнику). Проте для дотримання принципів кредитування кредитором та позичальником необхідні супутні послуги, що супроводжують рух позиченої вартості. Об'єкти супутніх послуг є різноманітними залежно від їх виду. Їх матеріальним уособленням є оцінювальні, ріелторські, нотаріальні, гарантійні, посередницькі послуги, послуги щодо формування та зберігання кредитних історій, стягнення боргових зобов'язань та ін. Відносини, що складаються у процесі надання супутніх послуг основним суб'єктам кредитних відносин є невід'ємною складовою цих відносин. Їх вартість може включатися кредитором до вартості кредиту (при отриманні послуг кредитором) або сплачуватися позичальником самостійно. У будь-якому випадку витрати щодо супутніх послуг несе позичальник.

Продовженням аналізу сутності системи кредитних відносин є прояви її функцій як складової економічної системи. Теоретичним підґрунтям функцій системи кредитних відносин є функції кредиту. При цьому варто акцентувати увагу на тому, що склад системи кредитних відносин пов'язаний із її внутрішнім середовищем, в межах якого здійснюється взаємозалежність окремих елементів, а функція – пов'язана із взаємодією системи кредитних відносин із зовнішнім середовищем. У процесі розвитку суспільства погляди на функції кредиту трансформувались: за їх допомогою, як відомо, можна встановити зв'язок категорії кредиту із системою економічних відносин. На нашу думку, погляди економістів на функції кредиту можна поділити на дві групи. Перша група поглядів характеризується певною єдністю в переліку та трактуванні функцій кредиту. Цей підхід можна назвати традиційним. Аналіз показав, що більшість науковців дійшли згоди у визначенні перерозподільчої, контрольної та антиципаційної (емісійної) функцій кредиту. Усі дослідники виокремлюють перерозподільчу функцію, наголошуючи, що за допомогою кредиту відбувається перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів. Ця функція полягає в перерозподілі між суб'єктами національної економіки матеріальних та грошових ресурсів без зміни їх первинного права власності на основних принципах кредитування. На наш погляд, ця функція є різновидом перерозподільчої функції. Серед інших функцій кредиту одні дослідники вирізняють емісійну (антиципаційну), утворення в обороті купівельної спроможності; заміщення грошей в обігу; поповнення грошового обігу коштами. Тлумачення антиципаційної (емісійної) функції кредиту сучасними дослідниками дещо різняться. Антиципаційна (емісійна) функція кредиту реалізується шляхом заміщення готівкових грошей кредитними. При цьому більшість вчених акцентують увагу на тому, що ця функція властива тільки банківському кредиту. Б.С. Івасів розширює її сферу ще й комерційним кредитом [5, с. 269]. Ці функції об'єднують те, що кредит пов'язаний із забезпеченням потреб обороту платіжними засобами.

Контрольна функція полягає не лише в необхідності контролю кредитора за позичальником, а й у контролі позичальника за власною діяльністю [6, с. 103]. Деякі вчені підтримують трансформацію контрольної функції в контрольну-стимулюючу. Стимулююча складова контрольної-стимулюючої функції реалізується шляхом визначення відповідних умов кредитування, що впливають на поведінку позичальників та кредиторів щодо укладення кредитних угод.

Доктор економічних наук, професор О.Т. Євтух пропонує вийти за межі традиційного розуміння функцій кредиту. Серед функцій кредиту він вирізняє функцію розвитку багатства; інтеграційно-формуючу; здатність кредиту створювати ефект синергії; функції взаємодопомоги та духовну [7, с. 17–19]. На нашу думку, це збагатило вітчизняну науку, оскільки дало можливість розширити місце та роль кредиту в розвитку суспільства загалом та людини зокрема.

О.Т. Євтух зазначає, що функція розвитку багатства базується на сприянні кредиту ефективному використанню благ. Похідними від цієї функції, на його думку, є перерозподільча та капіталотвірна функції кредиту [7, с. 18]. Це поєднує погляди О.Т. Євтуха з традиційним розумінням функцій кредиту.

Інтеграційно-формуюча функція акцентує увагу на тому, що у межах кредитних відносин відбувається взаємодія між людьми. Науковець стверджує: що «більше розвинене фінансове кредитування, то розгалуженіші взаємозв'язки довіри-відповідальності існують між членами суспільства і тим більше воно єдине і монолітне» [7, с. 18]. Проте, на жаль, вчений не конкретизує склад суб'єктів у межах цієї взаємодії.

Цікавою є думка О.Т. Євтуха щодо здатності кредиту створювати ефект синергії. На наш погляд, це дає можливість зробити висновок про те, що в умовах сучасних реалій кредитним відносинам стають притаманні властивості системи. Зрозуміло, що ефект синергії є вищим за умов дотримання якісних параметрів кредиту.

Функція взаємодопомоги полягає в тому, що учасники кредитних відносин допомагають один одному в підвищенні вартості, яку вони мають у розпорядженні [7, с. 18]. З цим можна частково погодитися, враховуючи, що власник заощаджень передає їх суб'єктам, які мають потребу в додаткових фінансових ресурсах. Але на яких засадах це здійснюється? Які мотиви? На наш погляд, взаємодопомога підкріплюється можливістю отримання доходів власником заощаджень. З іншого боку, ця функція є складовою інтеграційно-формуючої функції. Духовна функція кредиту передбачає, що за умов фінансової синхронізації довірчо-відповідальні відносин у суспільстві принципи кредитування повинні мати пріоритет над його нормативами [7, с. 19].

Наш погляд, цінність положень теорії О.Т. Євтуха полягає в наступному:

- пов'язуванні категорії кредиту з іншими складовими сучасного суспільства. Аналіз кредиту дає змогу виокремити не лише його економічну складову, а й психологічну, моральну, етичні складові. Це акцентує увагу на впливі рівня кредитної культури на стан кредитних відносин;

- формуванні якісно нових відносин у межах функціонування кредиту, що набувають властивостей системи;

- виявленні глибинних причин ризиків, що виникають у системі кредитних відносин.

З огляду на існування різних підходів до функцій кредиту та залучення до системи кредитних відносин опосередкованих осіб, на думку автора, можна виокремити наступні функції системи кредитних відносин: перерозподільчу; емісійну; контрольну; захисну; інтеграційну. Перерозподільча функція системи кредитних відносин має два аспекта:

- перерозподіл здійснюється між суб'єктами господарювання матеріальних та грошових ресурсів без зміни їх первинного права власності через кредит на принципах кредитування;

- перерозподіл грошових коштів здійснюється між основними та опосередкованими суб'єктами кредитних відносин при оплаті послуг останніх.

На нашу думку, у межах системи кредитних відносин можна виокремити три рівні відносин:

- відносини між основними суб'єктами (кредитором і позичальником);

- відносини між основними суб'єктами з одного боку та опосередкованими – з іншого;

- відносини між опосередкованими суб'єктами. При цьому слід акцентувати увагу на тому, що частина цих відносин знаходиться у межах системи кредитних відносин, а частина – виходить за її межі.

Емісійна функція системи кредитних відносин передбачає створення умов для заміщення готівкових грошей кредитними. Це пов'язано із забезпеченням сфер товарного обігу та послуг, бюджетної сфери платіжними засобами.

Сутність контрольної функції системи кредитних відносин полягає у необхідності контролю за діяльністю як основних так і опосередкованих її суб'єктів. Захисна функція ґрунтується на необхідності дотримання принципів кредитування, що забезпечується, з одного боку, певною мірою основними суб'єктами, з іншого – опосередкованими суб'єктами (бюро кредитних історій, страховими компаніями, колекторськими компаніями та ін.).

Інтеграційна функція системи кредитних відносин полягає у об'єднанні зусиль її суб'єктів для створення нової споживчої вартості – фінансової послуги комплексного характеру, що дозволить досягнути синергетичного ефекту. На думку автора, система кредитних відносин – це організаційно оформлена та врегульована нормами права система економічних відносин з приводу створення спільного продукту кредитором та її опосередкованими суб'єктами, що дає синергетичний ефект за рахунок функціональної координації її суб'єктів. До її складу належать підсистеми щодо залучення заощаджень, надання позик, кредитів довіри та супутніх послуг.

З огляду на теорію маржиналізму цінністю спільного продукту є його визнання значення для досягнення добробуту суб'єктами системи кредитних відносин. Особливістю цього продукту є те, що він створюється одними суб'єктами системи кредитних відносин, а споживається – іншими. При цьому відбувається зміна ролей суб'єктів: в одних випадках вони можуть бути споживачами послуг, а в інших – їх продавцями. Єдине виключення становлять домогосподарства, що завжди виступають споживачами продукту.

Головною властивістю системи кредитних відносин є цілісність, що породжує інші (специфічні) властивості системи. До них слід віднести:

- спільну мету, що передбачає створення спільного продукту в її межах;
- стійкість процесу становлення та повторюваність;
- організованість (наявність стійких взаємозв'язків окремих елементів у внутрішньому середовищі). Взаємозв'язки можуть бути явними (між основними суб'єктами) та латентними (між основними та опосередкованими суб'єктами та між останніми);
- нерозривну єдність із зовнішнім середовищем;
- здатність до розвитку, що проявляється у модифікації системи кредитних відносин внаслідок трансформації кредиту як економічної категорії. При цьому розвиток системи посилюється процесами централізації, внаслідок чого спостерігається синергетичний ефект.

Висновки. Таким чином, роль системи кредитних відносин можна розглядати у двох аспектах. По-перше, вона полягає у комплексному задоволенні потреб споживачів у фінансових послугах кредитного характеру. По-друге, – у створенні безпечних умов для ефективного функціонування фінансових установ, що надають ці послуги.

Призначення системи кредитних відносин полягає у її взаємодії з бюджетними і податковими відносинами та моральною сферою суспільного життя; створенні нової споживчої вартості за рахунок розширення асортиментного складу послуг; у зміні цінкової орієнтації; у сприянні конкурентоспроможності національної економіки за рахунок синергетичного ефекту, що досягається через функціональну координацію її суб'єктів.

Список використаних джерел

1. Вовчак О. *Кредит у системі макроекономічної рівноваги* [Текст] / О. Вовчак, М. Могильницька, М. Хмелярчук // Вісн. НБУ. – 2011. – № 2. – С. 28–33.
2. Лаврушин О.И. *Особенности и направления развития кредита в экономике России* [Текст] / О.И. Лаврушин // Банковское дело. – 2011. – № 3. – С. 35–41.
3. Бунге Н.Х. *Теория кредита* [Текст] / Н.Х. Бунге. – К., 1852. – 311 с.
4. *Банківський менеджмент* [Текст] / за заг. ред. О.А. Кириченка, В.І. Міщенко. – К.: Знання, 2005. – 831 с.
5. Івасів Б.С. *Гроші та кредит* [Текст]: підручник / Б.С. Івасів. – 3-тє вид., змін. та допов. – Тернопіль: Карт-бланш; К.: Кондор, 2008. – 528 с.
6. Левченко Л.В. *Гроші та кредит* [Текст]: навч. посіб. / Л.В. Левченко. – К.: ЦНП, 2011. – 224 с.
7. Євтух О. *Кредит як соціально-економічне явище* [Текст] / О. Євтух // Фінанси України. – 2006. – № 3. – С. 7–20.

References

1. Vovchak O., Mogulnitska M., Khmelyarchuk M. *Kredit u sustemi makroekonochnoji rinvnagu* [Credit in system of macroeconomic equilibrium] // Visnuk NBU. 2011. №2. S. 28–33.
2. Lavrushin O.I. *Osobenosti i napravleniya razvitiya kredita v ekonomike Rossiji* [Features and direction of credit in the economy of Russia] // Bankovskoe delo. 2011. №3. S. 35–41.
3. Bunge N.Kh. *Teoriya kredita* [Theory of credit] K., 1852. 311 s.
4. Kuruchenko O.A., Mischenko V.I. *Bankivskij menegment* [Bank menegment] K.: Znannya, 2005. 831 s.
5. Ivasiv B.S. *Groshti ta kredut* [Money and credit] 3 vud., zmin. i dop. Ternopil: Kart-blansh; K.: Kondor, 2008. 528 s.
6. Levchenko L.V. *Groshti ta kredut* [Money and credit] K.: TSNL, 2011. 224 s.
7. Yevtuh O. *Kredut yak sotsialno-ekonomichne yavushche* [Credit as a socio-economic phenomenon] // Phinansu Ukrainu. 2006. №3. S. 7–20.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Волосович Світлана Василівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету, volosovich_sv@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Волосович Светлана Васильевна, доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов Киевского национального торгового-экономического университета, volosovich_sv@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Volosovich Svitlana Vasulivna, Doctor of Economics, associate professor of the finance department of Kyiv National Trade and Economics University, volosovich_sv@ukr.net

ЕЛЕКТРОННІ ГРОШІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Дерев'янюк С. І.

Предмет роботи – сукупність теоретичних і практичних питань сутності електронних грошей в сучасних умовах та прогнозування їх розвитку у майбутньому;

Мета роботи – узагальнити і систематизувати теоретичні знання щодо сутності електронних грошей в Україні;

Метод або методологія проведення роботи – використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема ретроспективного аналізу, групування, порівняння, наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу і синтезу тощо;

Результати роботи – пропозиція електронних грошей на ринку залежить від стимулів для споживачів, торговців, емітентів та посередників при їх використанні, а також факторів, які можуть стримувати їх розвиток. Головним фактором як для споживачів, так і для торговців є їх готовність прийняти нові технології. Електронні гроші мають достатній потенціал для розвитку, і можливо згодом вони стануть такими ж звичними, як пластикові картки сьогодні;

Галузь застосування результатів – теоретичні та практичні напрацювання можуть бути використані при з'ясуванні стану та шляхів розвитку електронних грошей в Україні, а також для відображення їх у системі бухгалтерського обліку;

Висновки – узагальнено результати щодо суті електронних грошей, їх відображення в бухгалтерському обліку.

Ключові слова: електронні гроші, облік, банки-емітенти, безпека банку.

ЭЛЕКТРОННЫЕ ДЕНЬГИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Дерев'янюк С.І.

Предмет работы - совокупность теоретических и практических вопросов сущности электронных денег в современных условиях и прогнозирования их развития в будущем;

Цель работы - обобщить и систематизировать теоретические знания о сущности электронных денег в Украине;

Метод или методология проведения работы - использованы общенаучные и специальные методы, в частности ретроспективного анализа, группировки, сравнения, научной абстракции, индукции и дедукции, анализа и синтеза и т.п.;

Результаты работы - предложение электронных денег на рынке зависит от стимулов для потребителей, торговцев, эмитентов и посредников при их использовании, а также факторов, которые могут сдерживать их развитие. Главным фактором как для потребителей, так и для торговцев является их готовность принять новые технологии. Электронные деньги имеют достаточный потенциал для развития, и возможно со временем они станут такими же привычными, как пластиковые карты сегодня;

Область применения результатов - теоретические и практические наработки могут быть использованы при выяснении состояния и путей развития электронных денег в Украине, а также для отражения их в системе бухгалтерского учета;

Выводы - обобщены результаты сущности электронных денег, их отражения в бухгалтерском учете.

Ключевые слова: электронные деньги, учет, банки-эмитенты, безопасность банка.

ELECTRONIC MONEY: CURRENT STATUS AND FUTURE DEVELOPMENT

Derevyanko S. I.

The subject of the work - a set of theoretical and practical issues of the nature of electronic money in the current conditions and forecast of their development in the future;

Purpose - to compile and organize theoretical knowledge about the nature of electronic money in Ukraine;

Method or methodology of work - general scientific and applied special techniques, including retrospective analysis, clustering, comparison of abstraction, induction and deduction, analysis and synthesis, etc.;

Results - electronic money supply in the market depends on the incentives for consumers, merchants, issuers and intermediaries in their use, as well as of factors that may inhibit their development. The main factor for both consumers and traders is their willingness to adopt new technologies. Electronic money has a sufficient potential for development, and in the future will be as usual as plastic cards today;

Application of results - theoretical and practical achievements can be used to clarify the situation and ways of development of electronic money in Ukraine, and to display them in the accounting system;

Conclusions - the results on the merits of electronic money, their reflection in accountancy.

Keywords: electronic money account, the issuing bank, security bank.

Актуальність дослідження. Не дивлячись на те, що електронні гроші є порівняно новим платіжним засобом для України, але розрахунки з їх використанням успішно здійснюються багатьма українськими компаніями. Поки що вони є малодослідженим об'єктом для наукової економічної літератури. Актуальність питань, пов'язаних з емісією та поширенням електронних грошей в сучасному світі не викликає сумнівів. Починаючи з кінця ХХ ст., коли почали з'являтися системи електронних грошей у світі, серед вчених-економістів та практиків велася дискусія щодо їх суті, можливості впливу на грошову систему окремих країн та майбутнього заміни готівкових грошей.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Питання обігу електронних грошей розглядалися в працях В. Міщенка, М. Савлука, М. Александрової, А. Лебедева, Н. Дмитрика, С. Маслової, О. Махасової, М. Вудфорд, М. Кінг, Ч. Фрідмен, Д. Кочергіна, Ш. Егізаряна та багатьох інших. Однак, багато питань залишилося поза увагою дослідників.

Предмет дослідження - сукупність теоретичних і практичних питань сутності електронних грошей в сучасних умовах та прогнозування їх розвитку у майбутньому.

Мета статті – узагальнити і систематизувати теоретичні знання щодо сутності електронних грошей в Україні.

Задачі дослідження. Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

- дослідити економічну природу електронних грошей;
- проаналізувати сучасний стан електронних грошей в Україні;
- сформулювати висновки про перспективи розвитку електронних грошей.

Методи дослідження – використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема ретроспективного аналізу, групування, порівняння, наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу і синтезу тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гроші по праву можна назвати одним із найбільших винаходів людства, невід'ємною частиною фінансової системи кожної країни. Вони служать засобом оплати, збереження вартості та одиницею розрахунків у всіх економічних системах, за винятком початкових. Це єдиний товар, який не можна використати інакше, як звільнитися від нього: гроші не втамують голоду чи спраги, не дадуть притулку, не розважать, допоки людина не витратить їх.

Електронні гроші з'явилися завдяки розвитку та вдосконаленню інформаційних і криптографічних технологій, які дозволяють не лише зберігати на технічних пристроях грошову вартість, а і передавати її та значне поширення електронної торгівлі, для якої електронні гроші є інструментом здійснення беззбиткових мікроплатежів.

Система електронних грошей у світі використовується вже майже тридцятиліття. Україна не може похизуватися таким досвідом. З розвитком Інтернет-технологій застосування електронних грошей в Україні з кожним днем набуває дедалі більшої ваги. Вони є популярним, доступним і зручним засобом платежу. Їх використовують при оплаті товарів в Інтернет-магазинах та/або оплаті послуг компаніям, які приймають такі платежі, аналогічно тому, як це робиться з банківського рахунку. Управляти грошима у своєму гаманці користувач може за допомогою Інтернету або мобільного телефону.

Оскільки правова сутність та економічна природа електронних грошей є досить новою, існують різні підходи до регулювання їх випуску та обліку. Вони можуть бути як частиною банківської системи, так і мати окремий обіг (емітуватися небанківськими установами).

Поняття „електронні гроші” вперше з'явилося у постанові Правління НБУ „Про затвердження Положення про електронні гроші в Україні” від 25.06.2008р. №178. Право на випуск електронних грошей було закріплено виключно за банками. Інші юридичні особи, які здійснювали випуск електронних грошей і не були банками, мали привести свою діяльність у відповідності до вимог цього Положення протягом року з дня набрання чинності вищезазначеною постановою [13].

Особливих змін у діяльності емітентів електронних грошей після прийняття цієї постанови не відбулося. Постановою Правління НБУ від 04.11.2010р. №481 це Положення було скасовано, а йому на зміну прийнято нове, яке встановлює не такі жорсткі вимоги до емітентів електронних грошей та надає відповідні повноваження й іншим особам [14].

Закон України „Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” від 05.04.2001р. №2346-III визначає термін „платіжний інструмент” як засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації, використання якого ініціює переказ коштів з відповідного рахунку платника [8]. До них належать документи на переказ та спеціальні платіжні засоби (платіжна картка, мобільний платіжний інструмент, інший платіжний інструмент, що виконує функцію засобу ідентифікації, при допомозі якого його держатель здійснює платіжні операції з рахунку платника або банку, а також інші операції, встановлені договором). Спеціальні платіжні засоби в межах України мають право випускати в обіг виключно банки (п.1.4, 2.1 Постанови Правління НБУ „Про здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів” від 30.04.2010р. №223) [15].

Отже, виникла ситуація, коли з одного боку електронні гроші приймаються як засіб платежу, а з іншого – не належать згідно законодавства до спеціальних платіжних засобів та можуть емітуватися банками і іншими організаціями.

Положенням про електронні гроші встановлено, що особа, яка має намір створити систему електронних грошей та здійснювати їх випуск, зобов'язана узгодити з НБУ правила до здійснення випуску електронних грошей.

Відносини, пов'язані з електронними грошима, в нашій країні регулюються такими документами:

1. Цивільним кодексом України від 16.01.2003р. №435-IV [18];
2. Законом України „Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” від 05.04.2001р. №2346-III [8];
3. Постановою Правління НБУ від 30.04.2010р. №223 „Про здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів” [15];

4. Постановою Правління НБУ від 04.11.2010р. №481 „Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів НБУ з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей”, якою затверджено Положення про електронні гроші. [14]

Базовим нормативно-правовим актом, що регулює емісію, обіг та погашення електронних грошей є Положення про електронні гроші в Україні, затверджене постановою Правління НБУ від 04.11.2010р. №481 [14], яке розроблене з врахуванням вимог Законів України „Про Національний банк України” [7], „Про платіжні системи та переказ коштів” [8], а також вимог Директиви Європейського Парламенту та Ради Європи №2009/110/ЄС від 16.09.2009р. „Про започаткування та здійснення діяльності емітентів електронних грошей, а також пруденційний нагляд за такою діяльністю” [3]. Згідно цього Положення електронні гроші – це одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовими зобов'язаннями емітента.

Закон України „Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” від 05.04.2001р. №2346-III [8] електронні гроші визначає як грошові зобов'язання емітента в електронному вигляді, які розміщені на електронному пристрої та знаходяться в розпорядженні користувача. Таким пристроєм може бути мікропроцесорна картка, комп'ютер користувача, сервер системи розрахунків, де централізовано зберігаються електронні гроші користувачів.

Зауважимо, що термін „засіб платежу” законодавством не визначений, а поняття „платіжний засіб” зустрічається у ст.192 Цивільного кодексу України [18], ст.35 Закону України „Про Національний банк України” [7], ст.3 Закону України „Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” [8] і пов'язане із визначенням гривні як єдиного законного платіжного засобу на території України.

Електронні гроші не можуть бути привірними до статусу гривні, оскільки вони випускаються банками та мають обмеження у поширенні та здійсненні операцій по них серед обмеженого кола осіб (лист НБУ від 07.06.2013р. №25-112/6750) [9].

Отже, українське законодавство констатує подвійну природу електронних грошей: з одного боку, вони є засобом платежу, який існує тільки в електронному вигляді (як запис у спеціалізованих електронних системах), а з іншого – зобов'язання емітента, яке повинне підкріплюватися гривнею.

Сутність грошей виявляється у єдності їх властивостей:

- гроші виконують роль загального еквівалента, при допомозі якого решта товарів вимірюють свою вартість;
- гроші виражають певні економічні відносини, які виникають між товаровиробниками з приводу обміну продуктами праці через ринок;
- гроші набувають загальної споживчої вартості, яка полягає у їх здатності обмінюватися на інші товари (вони мають абсолютну ліквідність).

Відомо, що гроші це специфічний товар, який має властивість обмінюватися на будь-який інший товар. На нашу думку, електронні гроші відповідають такому визначенню і є аналогом безготівкових коштів.

Електронні гроші – доволі розповсюджене явище за кордоном, тож зупинимось на тлумаченні цього поняття міжнародними інституціями.

У 1998р. документ Європейського центрального банку „Звіт про електронні гроші” навів таке визначення електронних грошей – грошова вартість, яка зберігається в електронному вигляді на технічному пристрої і може широко використовуватися для здійснення платежів підприємствам іншим, ніж емітент, без необхідності використання при цьому банківських рахунків, але яка діє як наперед оплачений інструмент на пред'явника.

Правове визначення електронних грошей для країн ЄС міститься також в Директиві 2000/46/ЄС „Про започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними”. Так, електронні гроші – це грошова вартість, яка є вимогою до емітента і яка: а) зберігається на електронному пристрої; б) емітується під час отримання грошових коштів у вартісному розмірі не меншому, ніж емітована грошова вартість; в) приймається як засіб платежу підприємствами, іншими ніж емітент [4].

Директива Європейського Парламенту та Ради Європи №2009/110/ЄС від 16.09.2009р. [3] містить таке їх визначення – це електронно, у т.ч. магнетично, накопичена грошова вартість, яка представлена вимогою до емітента, і яка після отримання коштів випускається з метою здійснення платіжних трансакцій і приймається фізичною або юридичною особою, що не є емітентом електронних грошей. Це визначення дозволяє охопити якомога більше форм електронних грошей, які постійно змінюють свій вигляд та стрімко набувають нових форм вираження.

Електронні гроші або електронні методи платежу – це різні платіжні механізми, створені з метою здійснення поточних розрахунків споживачами товарів і послуг [17, с.98]. На наш погляд, найбільш повне визначення електронних грошей наведене в Директиві 2000/46/ЄС [4].

Наведені визначення не вказують на доволі суттєву ознаку електронних грошей, як їх існування в якості зобов'язань свого емітента, оскільки саме вона свідчить про можливість обміняти їх на реальні гроші в будь-який момент. По-друге, у них вказується на відсутність використання рахунків під час обігу електронних грошей. Отже, термін „гроші” тут є умовним, оскільки в матеріальному світі електронні гроші не існують, хоча, з іншої сторони, вони мають реальну цінність, оскільки забезпечуються реальними грошима.

Електронні гроші, з одного боку, є засобом платежу, а з іншого – зобов'язанням емітента, яке підлягає обов'язковому виконанню у традиційній (неелектронній) валюті. У свій час така ситуація стосувалася і банкнот, які розглядали як зобов'язання, яке підлягає оплаті монетами або дорогоцінними металами. Можливо, з часом центральні банки будуть проводити емісію електронних грошей так само, як зараз вони друкують банкноти.

На відміну від бартеру, електронні гроші виконують функцію загального засобу обміну. Продавець отримує відповідну суму коштів за реалізований товар і може придбати за них інший товар такої ж вартості або отримати за них така ж суму „реальних грошей” [16]. Радіонова І.Ф. електронні гроші відносять до депозитних грошей [5, с.48-49].

Існує думка, що їх потрібно обліковувати у складі зобов'язань, беручи до уваги визначення, наведене у Положенні про електронні гроші в Україні. Електронні гроші є активом у вигляді дебіторської заборгованості і мають відображатися на рахунку 377 «Розрахунки з іншими дебіторами» [10, с.37-41]. Інші пропонують електронні гроші показувати на додатковому субрахунку до рахунку 33 „Інші кошти” (наприклад, 335 „Електронні гроші”). За умови, коли зазначені платіжні засоби надходять до агента на основі агентського договору, який не передбачає переходу прав власності на кошти, то рекомендується використовувати позабалансовий рахунок (наприклад, 033) та обліковувати їх за номінальною вартістю [1].

Грачова Р.Є. пропонує електронні гроші відносити до складу безготівкових коштів, обліковувати на рахунку 31 „Рахунки в банках”. Оскільки такі гроші поки що не набули масовості, доцільним для обліку є субрахунок 313 у розрізі аналітичних рахунків: 3131 „Депозитний рахунок у національній валюті”, 3132 „Акредитиви у національній валюті”, 3133 „Лімітована чекова книжка”, 3134 „Спеціальний картковий рахунок”, 3135 „Спеціальний рахунок на фінансування капітальних вкладів”, 3136 „Поточний рахунок філії” [2, с.87-88].

Отже, аналіз вітчизняного та міжнародного законодавства дає підставу зробити наступні висновки. З правової точки зору електронні гроші є безстроковими грошовими зобов'язаннями емітента на пред'явника в електронній формі, які випускаються та погашаються емітентом. Обіг електронних грошей здійснюється шляхом уступки права вимог до емітента і породжує зобов'язання останнього у розмірі пред'явлених „електронних грошей”. Банк-емітент набуває грошове зобов'язання перед користувачем сплатити йому певну суму грошей, а користувач має право передати свої права третій особі (іншому користувачу, торговцю) шляхом розрахунків електронними грошима.

З економічної точки зору електронні гроші є платіжним інструментом, який поєднує (в залежності від схеми реалізації) властивості як готівкових грошей, так і традиційних платіжних інструментів (чеків, банківських карток тощо). Так, можливість здійснення операції поза банківською системою поєднує електронні гроші з готівкою, а здійснення розрахунків у безготівковій формі через рахунки, які відкриті в кредитних установах – з традиційними платіжними інструментами.

З технічної точки зору електронні гроші – це інформація в електронній формі, носієм якої є спеціальний електронний пристрій (наприклад, жорсткий диск комп'ютера) та знаходиться у розпорядженні власника і може бути передана третій особі з використанням електронних комунікаційних засобів.

Класифікацію електронних грошей можна представити так (рис.1).

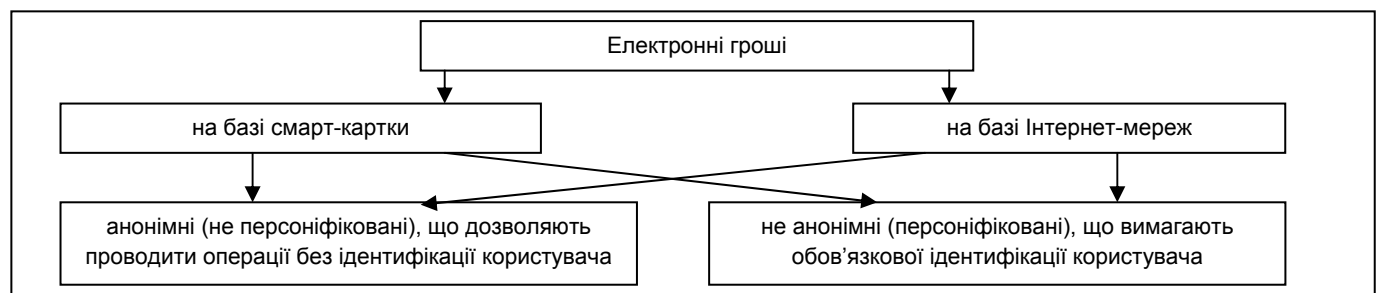

Рисунок 1. Класифікація електронних грошей

Отже, електронні гроші – це по суті електронний аналог готівкових грошей, які існують у вигляді електронних записів, наприклад, у віртуальних гаманцях в Інтернеті (аналог рахунку в банку, який використовується лише для операцій з електронними грошима). Це умовні знаки, які „прив'язані” до курсу однієї валюти (гривні, рубля, євро тощо) та існують лише у мережі та ніде більше. Сукупність віртуальних гаманців, у яких для здійснення платежів використовуються електронні гроші називається системою електронних грошей.

В нашій країні електронні гроші найчастіше використовуються для поповнення мобільного телефону, оплати послуг Інтернет-провайдерів тощо. Хоча віртуальна готівка досить зручна, вітчизняні Інтернет-магазини віддають перевагу розрахункам готівкою з кур'єром або банківською картою.

Слід відмітити, що на введення або виведення з системи віртуальних грошей комісія складає від 1,5% до 10% суми операції, в той час, коли платежі банківською картою проводяться без комісій та/і виведення коштів є безкоштовним, коли це робити в банкоматах свого банку. З іншого боку, банківські картки іноді бувають менш безпечними. Досвідчений злоумисник із втраченої картки може дуже швидко використати кошти, навіть банк не встигне їх заблокувати. Втрата електронного гаманця майже неможлива, хоч досвідчений хакер може його зламати. Електронний гаманець можна поповнювати платіжною картою, через платіжний термінал або придбавши спеціальний ваучер поповнення.

Не дивлячись на переваги використання електронних грошей, вони не набули значного поширення у світі. Ринок електронних грошей характеризується нерівномірністю поширення.

Пропозиція електронних грошей на ринку залежить від стимулів для споживачів, торговців, емітентів та посередників при їх використанні, а також факторів, які можуть стримувати їх розвиток. Так, легкість використання пристроїв, на яких зберігаються електронні гроші, конфіденційність та безпека розрахунків будуть позитивно впливати на прагнення споживачів використовувати електронні гроші. Можливе збільшення обсягів реалізації, скорочення витрат та вигідні умови договорів чинитимуть вплив на рішення торговців приймати електронні гроші. Але головним фактором як для споживачів, так і для торговців буде їх готовність прийняти нові технології.

На рішення банків здійснювати операції з електронними грошима може вплинути бажання зберегти свою нішу на фінансовому ринку. Для фінансових посередників, як і для інших учасників електронних розрахунків важливими питаннями є конфіденційність та безпека платежів.

До факторів, які стримують розвиток систем електронних грошей, можна віднести:

1) психологічні (низький рівень довіри як споживачів, так і торговців до нового виду грошей, звичка використовувати традиційні платіжні засоби);

2) недоліки самих систем електронних грошей (відсутність розвиненої мережі прийому та використання електронних грошей, загальноприйнятих стандартів у сфері електронних грошей тощо).

Еволюційний шлях грошей показав, що вони повинні володіти властивостями, які б робили їх найбільш придатними серед інших благ для використання у якості грошей. В основі властивостей електронних грошей лежать традиційні властивості грошей. Зупинимось на бажаних властивостях електронних грошей:

1) зручність як при їх отриманні, так і при здійсненні розрахунків ними;

2) безпека цілісності інформації та захист від її несанкціонованого відтворення;

3) анонімність платника та отримувача грошей (хоча ця властивість є дискусійною і може викликати критику з боку правоохоронних органів);

4) можливість роботи в режимі on-lain для платника та одержувача коштів;

5) портативність (використання електронних грошей не повинне залежати від фізичного місця розташування їх держателів);

6) можливість конвертації у законні засоби платежу, емітовані центральним банком;

7) електронні гроші повинні бути захищені від знецінення чи знищення (виведення з обігу).

Поки що не існує жодної системи електронних грошей, яка б володіла усіма перерахованими властивостями.

На наш погляд, важливою стримуючою причиною використання електронних грошей, зокрема, в Україні, є вкорінена звичка до використання готівки у роздрібних платежах. Спостерігаючи за розвитком електронних грошей, люди хочуть отримати більше впевненості та довіри до інноваційних платіжних засобів, щоб і самим почати їх використовувати.

Використання електронних грошей від усіх учасників вимагає здійснити початкові інвестиції. Так, споживач має придбати смарт-картку чи програмне забезпечення, підключитися до мережі Інтернет, іноді – здобути додаткові знання та навички, а торговець – придбати спеціальне програмне забезпечення та/або термінал, підключитися до відповідних мереж для забезпечення зв'язку з емітентом або агентом. Висока вартість таких інвестицій може скоротити число користувачів електронних грошей та торгових точок, які їх прийматимуть.

Податковий кодекс України (п.291.6 ст.291) з 01.01.2012р. зобов'язує всіх платників єдиного податку (як фізичних, так і юридичних осіб) здійснювати розрахунки за відвантажені товари (виконані роботи, надані послуги) виключно у грошовій формі (готівковій та/або безготівковій) [11]. Раніше така вимога стосувалася виключно платників єдиного податку – юридичних осіб. Чи є правомірним використання в таких умовах електронних грошей як способу розрахунку? Чинне законодавство України не містить чіткого визначення терміну „гроші”, „електронні гроші”, „платіжний пристрій”, а також відсутні норми щодо регулювання випуску електронних грошей та їх використання. Як правило, головна увага приділяється не суті, а формі існування грошей. Електронні гроші купуються за „реальні” гроші і погашаються „реальними” грошима, але між собою не ототожнюються. ПКУ також розглядає суть грошей через призму форм існування – готівкова або безготівкова. Отже, якщо електронні гроші не вважаються грошима, то і розрахунки за їх допомогою не є розрахунками у грошовій формі.

За своєю юридичною природою готівкові та безготівкові кошти, як і електронні гроші, є зобов'язаннями Національного банку або інших банків перед клієнтами. На наш погляд, розглядати суть грошей потрібно у розрізі функцій, які вони виконують, а не форми існування та юридичної природи.

В одному з найпоширеніших визначеннях грошей мова іде про особливий товар, що виконує роль загального еквівалента, у якому виражається вартість усіх інших товарів, та загального засобу обміну. Виходячи з такого визначення, електронні гроші можуть вважатися грошима, оскільки виконують функцію загального засобу обміну. Інша думка міститься у листі Міністерства економіки України від 17.09.2013р. №3112-13/32401-14. Так, якщо фізична особа – платник єдиного податку використовуватиме у своїй діяльності електронні гроші, то вона зобов'язана сплачувати податок за ставкою 15%, оскільки у своїй господарській діяльності використовує інший, ніж дозволений на єдиному податку, спосіб розрахунків.

Електронні гроші всіх відомих сьогодні систем є наперед оплаченими, якщо не заглиблюватися у деталі їх випуску та обігу, то загалом застосування електронних грошей можна прирівняти до оформлення безготівкових операцій, адже і документи, і ініціювання переказу та списання коштів з рахунку здійснюються за правилами, які встановлені саме для безготівкових розрахунків.

На офіційному веб-сайті НБУ з'явився проект законодавчих змін щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків в Україні. Цим законопроектом визначено, що:

електронні гроші – це одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовим зобов'язанням емітента;

випуск електронних грошей – це операція по введенню в обіг зобов'язань емітента в електронній формі, які приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент особами, шляхом їх надання утримувачам або агентам в обмін на готівкові або безготівкові кошти.

Випуск електронних грошей здійснюється банками, а їх держателем може бути як фізична, так і юридична особа.

Розробники законопроекту зауважують, що електронні гроші можуть бути випущені тільки в гривневому еквіваленті, а в межах України видача готівки через банкомати також проводиться виключно в гривнях.

НБУ буде вести реєстр платіжних систем в Україні, їх учасників, забезпечувати належне регулювання випуску та використання електронних грошей.

Сьогодні ці зміни є узаконеними (Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків” від 18.09.2012р. №5284-VI). НБУ отримав право визначати порядок здійснення в Україні маршрутизації, клірингу і взаєморозрахунків між учасниками платіжної системи за операціями, що здійснені і межах України із застосуванням платіжних карток, емітованих банками – резидентами. Крім цього, він може встановлювати суми розрахунків готівковими коштами для фізичних та юридичних осіб, а також для фізичних осіб – підприємців.

Закон дозволяє створити національну систему безготівкових розрахунків, яка розвиватиметься на базі міжнародних стандартів (зараз використовуються платіжними системами VISA та MasterCard). Банки зможуть розміщувати на своїх картках дві і більше різних платіжних системи. Користуватися картою вітчизняної системи можна буде у будь-якій торговельній точці. Для цього не потрібно нового обладнання, адже нові картки можна використовувати у вже діючих банкоматах і терміналах. В такій ситуації VISA та MasterCard можуть втратити значну частину внутрішнього ринку, а з іншого боку, можна буде зберегти працездатність електронних платежів в Україні, коли світові платіжні оператори припинять (з яких-небудь причин) операції в Україні. Відтепер за відмову прийняти оплату пластиковою картою (або обмеження такого права) продавцю товару (послуги) загрожує штраф у розмірі 8500грн. (500 нмдг).

Міністерство фінансів України теж відреагувало на появу електронних грошей. Своїм наказом від 27.06.2013р. №627 Інструкцію про застосування Плану рахунків доповнено нормами, які визначають порядок бухгалтерського обліку електронних грошей. Тепер в бухгалтерському обліку під електронними грошима розуміють одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується у готівковій або безготівковій формі. При цьому з метою бухгалтерського обліку не визнаються електронними грошима наперед оплачені картки одно цільового використання: дисконтні картки торговців, картки автозаправних станцій, квитки для проїзду в міському транспорті тощо, які приймаються як засіб платежу виключно їх емітентами.

В Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій з'явився окремий субрахунок 335 „Електронні гроші, номіновані в національній валюті” до рахунку 33 „Інші кошти”. На ньому будуть відображатися операції з електронними грошима, які здійснюються комерційними агентами та користувачами, відповідно до нормативно-правових актів НБУ та правил використання електронних грошей, узгоджених з НБУ.

Отже, електронні гроші мають достатній потенціал для розвитку, і можливо згодом вони стануть такими ж звичними, як пластикові картки сьогодні. Спрогнозувати розвиток систем електронних грошей доволі складно. Можна виділити такі сценарії такого розвитку:

1) електронні гроші не отримають значного поширення або взагалі зникнуть з обігу. Деякі вчені вважають, що електронні гроші не зможуть скласти конкуренцію готівці, принаймні, у недалекому майбутньому, та будуть функціонувати лише в рамках закритих систем. Події останнього часу, направлені на вдосконалення інформаційних та фінансових технологій, внесення змін до законодавства, яке регулює питання обігу електронних грошей, розвиток телекомунікаційної інфраструктури сприяють зростанню обсягів електронної комерції;

2) електронні гроші повністю витіснять традиційні готівкові гроші. Прибічниками такої думки є професор Гарвардського університету Б.Фрідмен та заступник Керуючого банку Англії М.Кінг. На наш погляд, такий сценарій малоімовірний. Простота у використанні, нульовий кредитний ризик за рахунок гарантій держави, статус законного платіжного засобу – це вагомі переваги готівки над електронними грошима. Слід відмітити, що серед європейських країн Бельгія, Нідерланди, Швейцарія та Італія мають найбільший відсоток трансакцій з використанням електронних грошей (близько 4%). Найбільшою популярністю вони користуються у Сінгапурі (близько 85% трансакцій). Тому за умов державної підтримки та надання електронним грошам статусу законного платіжного засобу такий прогноз може стати реальним (принаймні, в межах окремої держави);

3) електронні гроші використовуються у якості платіжного інструменту та знаходяться в обігу поряд із звичною готівкою. На даному етапі саме такий сценарій, на наш погляд, є найбільш ймовірним для нашої країни.

Висновки. За висновками аналітиків, річний оборот електронних грошей в Україні перевищує 4 млрд.грн., а вже через кілька років може досягти 40-50 млрд.грн. Такий стрімкий розвиток ринку вимагає зрозумілого та ефективного законодавчого поля. Маємо надію, що в Україні будуть створені всі умови для швидкого розвитку та пропозицій останніх новацій у бізнесі.

Список використаних джерел

1. Горячун Т. Бухгалтерський облік операцій з розповсюдження електронних грошей [Електронний ресурс] / Т.Горячун. – 2012. – Режим доступу: <http://www.audit-alliance.com.ua/buxgalterskij-oblik-operacij-z-rozpovsyudzhennya-elektronnix-groshey/>.
2. Грачова Р.Є. Енциклопедія бухгалтерського обліку / Р.Є.Грачова. – К.: Галицькі контракти, 2004. – с.87-88.
3. Директива Європейського Парламенту та Ради Європи №2009/110/ЄС від 16.09.2009р. /Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5284-17>
4. Директива 2000/46/ЄС „Про започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними” Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_178
5. Економіка (рівень стандарту, економічний рівень). 11 клас/ І.Ф.Радіонова. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. с.48-49.
6. Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків” від 18.09.2012р. №5284-VI. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5284-17>.
7. Закон України „Про Національний банк України” / Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/679-14>
8. Закон України „Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” від 05.04.2001р. №2346-III /Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
9. Лист НБУ від 07.06.2013р. №25-112/6750 / Режим доступу: <http://www.zakon.nau.ua/?uid=1139.1.831&title=%CD%C0%D6%B2%CE%CD%C0%CE>
10. Лісіца Т. Електронні гроші та Інтернет-торгівля / Т.Лісіца // Баланс. – 2012. - №47. – с.37-41.
11. Податковий Кодекс України. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>
12. Положення про електронні гроші в Україні [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/z1336-10>
13. Постанова Правління НБУ „Про затвердження Положення про електронні гроші в Україні” від 25.06.2008р.№178/ Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
14. Постанова Правління НБУ від 04.11.2010р. №481 „Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів НБУ з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей”/ Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
15. Постанова Правління НБУ від 30.04.2010р.№223 „Про здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів”/ Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
16. Савчук Д. Електронні гроші – не гроші? [Електронний ресурс] / Д.Савчук. – 2012. – Режим доступу: <http://www.kyivpost.ua/opinion/op-ed/elektronni-groshe-ne-groshe-35984.html>
17. Сальников Д. Электронные кошельки // Банковские технологии. – 1998. - №2. –с.97-101. с.98
18. Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. №435-IV/ Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/435-15>

References

1. Horyachun T. Bukhgalters'kyi oblik operatsiy z rozpovsyudzhennya elektronnykh hroshey [A record-keeping of operations is from distribution of e-cashes]/ T.Horyachun. – 2012. – <http://www.audit-alliance.com.ua/buxgalterskij-oblik-operacij-z-rozpovsyudzhennya-elektronnix-groshey/>.

2. Hrachova R. Ye. Entsiklopediya bukhhal'ters'koho obliku [Encyclopaedia of record-keeping] K. : Halyts'ki kontrakty, 2004. s.87-88.
3. Dyrektyva Yevropeys'koho Parlamentu ta Rady Yevropy #2009/110/Yes vid 16.09.2009r. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
4. Dyrektyvi 2000/46/Yes „Pro zapochatkuvannya ta zdiysnennya diyal'nosti ustanovamy-emitentamy elektronnykh hroshey ta prudenstsiynny nahlyad za nymy” [About establishment and realization of activity by the establishments-issuers of ecashs and prudenciynny supervision after them]: http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_178
5. Radionova I.F. Ekonomika (riven' standartu, ekonomichnyy riven'). 11 klas [Economy (level of standard, economic level). 11 class] Kam"yanets'-Podil's'kyy: Aksioma, 2011. s.48-49.
6. Zakon Ukrayiny „Pro vnesennya zmin do deyaky'x zakonodavchy'x aktiv Ukrayiny` shhodo funkcionuvannya platizhny'x sy'stem ta rozvy'tku bezgotivkovy'x rozrakhunkiv” vid 18.09.2012r. №5284-VI. -[On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the functioning of payment systems and clearing]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5284-17>.
7. Zakon Ukrayiny „Pro Natsional'nyy bank Ukrayiny” [About the National bank of Ukraine] / <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/679-14>
8. Zakon Ukrayiny „Pro platizhni systemy ta perekaz koshtiv v Ukrayini” [About the payment systems and transfer of costs in Ukraine] / <http://www.zakon.rada.gov.ua>
9. Lyst NBU vid 07.06.2013r. №25-112/6750
<http://www.zakon.nau.ua/?uid=1139.1.831&title=%CD%C0%D6%B2%CE%CD%C0%C>
10. Lisitsa T. Elektronni hroshei ta Internet-torhivlya [E-cashs and Internet-trade] // Balans. 2012. №47. s.37-41.
11. Podatkovy Kodeks Ukrayiny [Internal revenue Code of Ukraine]. : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>
12. Polozhennya pro elektronni hroshei v Ukrayini [Position is about ecashs in Ukraine] : <http://zakon.rada.gov.ua/go/z1336-10>
13. Postanova Pravinnya NBU „Pro zatverdzhennya Polozhennya pro elektronni hroshei v Ukrayini” vid 25.06.2008r. №178 [About claim of Statute about ecashs in Ukraine]: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
14. Postanova Pravinnya NBU „Pro vnesennya zmin do deyaky'x normaty'vno-pravovy'x aktiv NBU z py'tan` reguluyuvannya vy'pusku ta obigu elektronny'x groshej” vid 04.11.2010r. №481 : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10>.
15. Postanova Pravinnya NBU vid 30.04.2010r.№223 „Pro zdiysnennya operatsiy z vykorystanniam spetsial'nykh platizhnykh zasobiv” [About realization of operations with the use of the special means of payment]: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
16. Savchuk D. Elektronni hroshei – ne hroshei? [Are e-cashs not money?] 2012. : <http://www.kyivpost.ua/opinion/op-ed/electronni-groshei-ne-groshei-35984.html>
17. Sal'nikov D. Elektronnye koshel'ki // Bankovskie tekhnologii. 1998. №2. s.97-101.
18. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny vid 16.01.2003r. №435-IV [Civil code of Ukraine] <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/435-15>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Дерев'яно Світлана Іванівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту
Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 11, м.Київ, 03041, Україна
e-mail:derevjanko@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Деревяно Светлана Ивановна, кандидат экономических наук, доцент кафедры учета, анализа и аудита
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
ул.Героев Обороны, 11, г.Киев, 03041, Украина
e-mail:derevjanko@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Derevjanko Svetlana Ivanovna, Ph.D. in Economical Science, Associate Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
11, Geroev Oboronu street, Kyiv, 03041, Ukraine
e-mail:derevjanko@ukr.net

УДК 339.1

МЕХАНІЗМ ВОСПРОИЗВОДСТВА ФИНАНСОВЫХ КРИЗИСОВ В ЭКОНОМИКЕ БЕЛАРУСИ

Егоров А.В.

Статья посвящена предоставлению методологических и практических рекомендаций в области кредитно-денежного регулирования, направленных на создание механизмов устойчивого роста экономики Беларуси.

Цель: Исследовать причины возникновения в белорусской экономике диспропорций, нарушающих стабильный характер воспроизводства и вызывающих периодические финансовые кризисы. Выявить механизм воспроизводства финансовых кризисов, представить мероприятия по реформированию экономики, реализация которых будет способствовать формированию устойчивого экономического роста.

Метод: Основу методологии исследования составляет подход, согласно которому характерные черты экономического цикла белорусской экономики предопределяются особенностями денежно-кредитной политики, спецификой финансирования экономического роста.

Результаты работы: Выявлено, что состояние хронического несоответствия между внутренними сбережениями и внутренними инвестициями является причиной возникновения финансовых (валютных) кризисов в экономике Беларуси. Раскрыт механизм возникновения валютных кризисов. Определено, что недостаток внутренних ресурсов для экономического роста (недостаток сбережений) покрывается за счет внешнего (зарубежного) финансирования. Показано, что в рамках существующей структуры белорусской экономики такое финансирование является избыточным – не соответствующим возможностям белорусской экономики по его эффективному использованию. Определено, что избыточное внешнее финансирование приводит к ухудшению сальдо счета текущих операций, что вызывает давление на курс белорусского рубля, нарушение равновесия на валютном рынке. Равновесие на валютном рынке устанавливается посредством девальвации белорусского рубля, валютных кризисов.

Выводы: Определены направления реформирования белорусской экономики, реализация которых придаст процессу воспроизводства устойчивый характер, устранив причины возникновения валютных кризисов.

Ключевые слова: Валовый внутренний продукт (далее - ВВП), экономический рост, источники экономического роста, темпы экономического роста, сальдо счета текущих операций, золотовалютные резервы, инвестиции, сбережения, инфляция, девальвация, валютный кризис, структурные экономические реформы.

THE MECHANISM OF REPRODUCTION OF FINANCIAL CRISES IN THE ECONOMY OF BELARUS

Egorov A.

Article is aimed to provide methodological and practical recommendations in the field of credit and monetary regulation, submitted on creation of mechanisms of steady growth of Belarusian economy.

Purpose: To investigate the emergence reasons in the Belarusian economy of the disproportions breaking stable nature of reproduction and causing periodic financial crises. To reveal the mechanism of financial crises reproduction, to present actions for the economy reforming which realization will promote sustained economic growth formation.

Methodology: Research methodology is based on the approach according to which characteristic features of the business cycle of the Belarusian economy are predetermined by features of a monetary policy, specifics of financing of economic growth.

Results of work: It is revealed that the condition of chronic discrepancy between internal savings and internal investments is the reason of emergence of financial (currency) crises in economy of Belarus. The mechanism of emergence of currency crises is opened. It is defined that the lack of internal resources for the economic growth (a lack of savings) becomes covered due to external (foreign) financing. It is shown that within existing structure of the Belarusian economy such financing is superfluous – not to the corresponding opportunities of the Belarusian economy for its effective use. It is defined that excess external financing leads to deterioration of balance of current operations account that causes pressure upon a Belarusian ruble exchange rate, balance violation in the currency market. Currency market balance is set by means of devaluation of Belarusian ruble, currency crises.

Conclusions: The directions of reforming of Belarusian economy which realization will give steady character to reproduction process, will eliminate the reasons of currency crises emergence are defined.

Key words: Gross domestic product, economic growth, sources of economic growth, rates of economic growth, balance of the current operations account, gold and foreign exchange reserves, investments, savings, inflation, devaluation, currency crisis, structural economic reforms.

Постановка проблемы. Следует отметить, что комплексного исследования механизма воспроизводства финансовых кризисов в белорусской экономике, которое позволило бы разработать мероприятия по реформированию экономики, направленные на формирование устойчивого экономического роста, все еще нет. Это и предопределило подход к исследованию проблемы устойчивого экономического роста белорусской экономики. В статье предпринята попытка выявить особенности процесса воспроизводства через раскрытие сущности белорусской экономической модели. В работе анализируется возникновение диспропорций воспроизводства на макро и микроэкономическом уровнях, раскрывается природа финансовых кризисов, обусловленная спецификой управления белорусской экономикой, показывается негативное влияние эмиссионного финансирования на инвестиционный климат, определяются направления реформирования экономики.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема устойчивого экономического роста экономики Республики Беларусь является одной из центральных для белорусской экономической науки. В раскрытии закономерностей воспроизводственного процесса экономики Беларуси многое сделано такими учеными как Усоский В.Н., Пелипась И.В., Крук Д.Э., Чубрик А.С., Гайдук К.В., Ракова Е.Ю. Одной из основополагающих работ в данном направлении является монография Усоского В.Н. «Национальная экономика Республики Беларусь» [1]. В работах Крука Д.Э. исследуются угрозы макроэкономической и финансовой стабильности Беларуси [2], в трудах Пелипаса И.Г. рассматриваются проблемы повышения конкурентоспособности белорусской экономики [3].

Цель статьи. Исследовать причины возникновения в белорусской экономике диспропорций, нарушающих стабильный характер воспроизводства и вызывающих периодические финансовые кризисы. Выявить механизм воспроизводства финансовых кризисов, представить мероприятия по реформированию экономики, реализация которых будет способствовать формированию устойчивого экономического роста.

Содержание основного материала исследования.

Сущность белорусской экономической модели. Отличительной особенностью белорусской экономики является то, что она функционирует не как трансформационная экономика, развивающаяся в направлении рыночной, а как законсервированный в себе реликт административно-командной социально-экономической системы. Экономика Беларуси организована по принципам работы крупной корпорации. Пользуясь такой аналогией белорусскую экономику можно условно назвать *корпоративной экономикой, моделью корпорации-государства*. При этом под корпоративной экономикой нами понимается целостная социально-экономическая система, в которой действия отдельных структурных элементов (хозяйствующих субъектов) подчинены общей системной целесообразности, а результаты экономической деятельности формируются не на уровне отдельных субъектов хозяйствования, а на уровне народного хозяйства в целом. Основным структурным подразделением корпорации-государства – организацией государственной формы собственности – управляющими структурами предписывается поведение, направленное не на достижение традиционных в условиях рыночной экономики целей – рост прибыли, стоимости фирмы, рентабельности вложенного капитала, а на достижение согласованной работы корпорации как единого целого: поддержание плановых темпов роста ВВП, приоритетное развитие определенных секторов экономики, организаций, сохранение занятости, поддержание минимальных социальных стандартов и тому подобное.

Содержательные товарно-денежные отношения действуют по периметру корпоративной экономики – в ее связях с внешним миром. Внутри корпорации-государства во взаимоотношениях между ее структурными звеньями действуют условные товарно-денежные отношения. Внутренние отношения «корпорации Беларусь» регулируются административно-командными методами.

Из двух секторов экономики – внутреннего и внешнего – динамическое равновесное состояние поддерживается рыночными методами только во внешнем секторе. Это вынужденное ситуативное поведение. Что касается внешнеэкономической деятельности, то Правительство, банковский и корпоративный секторы, попадая под воздействие зарубежных товарных и денежных рынков, вынуждены придерживаться задаваемых ими правил жестких бюджетных ограничений, балансируя сальдо текущих счетов. Напротив, что касается внутренней части экономики, участники внутреннего финансового рынка действуют в режиме мягких бюджетных ограничений. Текущие счета субъектов хозяйствования балансируются как рыночными, так и нерыночными (административными) методами. Это проявляется, например, в периодическом списании проблемной кредитной задолженности государственных организаций, либо в улучшении периодически нарушаемой ликвидности системообразующих государственных банков за счет средств государственного бюджета.

Белорусский финансовый рынок характеризуется тем, что частный и государственный секторы экономики не имеют равного доступа к финансовым ресурсам как по возможности их приобретения, так и по цене. Частный сектор белорусской экономики доступа к ресурсам, направляемым на выполнение государственных программ, практически не имеет. Сверхмягкие условия выделения ресурсов на выполнение государственных программ оборачиваются для частного сектора сверхжесткими условиями – очень высокими процентными ставками по банковским кредитам, в разы превышающими процентные ставки для государственных предприятий.

Значительная часть бюджетных финансовых ресурсов распределяется государственными предприятиями через коммерческие банки в форме кредита, хотя кредитом по сути эти ресурсы не являются. Доля «квазикредитов» составляет порядка 50% кредитного портфеля белорусских банков. Это означает, что большинство финансовых решений в белорусской экономике принимается не банками, а администрацией государства-корпорации исходя не из критериев эффективности, а из критериев корпоративной целесообразности. Манипуляция с распределением бюджетных ресурсов через банки осуществляется для того, чтобы скрыть реальную степень административно-командного государственного вмешательства в экономику.

Системообразующие государственные банки, занимаясь кредитованием государственных программ, выполняют не свойственную банкам функцию распределения бюджетных средств. Принципиальным решением вопроса об освобождении коммерческих банков от выполнения распределительной функции являлось бы согласованное с Международным валютным фондом создание так называемого Агентства развития, которое адсорбировало бы на себя проблемные кредиты и занялось бы финансированием государственных программ за счет бюджетных средств.

Однако белорусские власти не решились проводить реформы в таком направлении. Вместо Агентства развития был создан Банк развития. Банк развития не только не устранил отмеченные проблемы, но и усугубил их. В реальности получилось так, что Банк развития не изъяс из банковской системы проблемные активы, а напротив путем тщательного отбора перенес к себе на баланс лучшие, наиболее безрисковые и доходные активы коммерческих банков. Банк развития превратился в еще один инвестиционный банк, работающий на бюджетных ресурсах, а государственные программы в значительной своей части как финансировались, так и продолжают финансироваться другими государственными системообразующими банками – ОАО «АСБ Беларусбанк», ОАО «Белагропромбанк». При этом проблемные кредиты по-прежнему остаются на балансах этих банков. Типичный пример того, как здравая идея, направленная на реформирование корпоративной экономики, в содержательной части отторгается ею и выхолащенная принимается формально.

Также как в корпорации-фирме в белорусской корпорации-государстве предусмотрены как центры формирования прибыли, так и создающие условия для извлечения прибыли планово-убыточные подразделения – организации и целые отрасли. Центрами создания прибыли в белорусской экономике являются такие экспортно ориентированные отрасли, как нефтепереработка, производство минеральных удобрений. Планово-убыточными отраслями, в частности, являются общественный транспорт, жилищно-коммунальное хозяйство, сельское хозяйство. Убыточность этих отраслей есть следствие административно устанавливаемого диспаритета цен. Цены на продукцию и услуги планово-убыточных центров занижены, в то время как цены на продукцию и услуги центров создания прибыли завышены.

Нарушение пропорций воспроизводства на микроэкономическом уровне. Покажем на примере взаимоотношений банков и предприятий аграрного сектора каким образом корпоративная модель организации экономики порождает возникновение диспропорций воспроизводства на микроэкономическом уровне.

Около десяти лет назад белорусские государственные банки, а также Национальный банк Республики Беларусь по указанию Правительства приобрели контрольные пакеты акций нескольких крупных аграрных организаций. В частности, Национальный банк инвестировал ресурсы в 7 аграрных организаций. Тем самым банки получили право на внешнее управление предприятиями, ставшими для них дочерними. Целью данного мероприятия, осуществляемого по инициативе Правительства, была организация устойчивого бизнеса в аграрном секторе. Банкам отводилась роль финансовых доноров и эффективных менеджеров. Непрофильная для банков и потенциально убыточная сфера инвестирования не являются препятствием для принятия такого рода решений в корпоративной экономике.

Диспаритет цен и принципы хозяйствования в аграрном секторе, где большинство предприятий являются государственными, привели к тому, что обычная схема взаимоотношений между банками и клиентами – посредством кредитования – давно перестала работать. Большинство аграрных предприятий являются хронически убыточными и не возвращают кредиты. При приобретении банками контрольного пакета акций реализуется иная схема отношений банк-клиент. Агрокомбинатам, как дочерним организациям, выдаются кредиты под процентную ставку по уровню гораздо ниже рыночной (в 5-10 раз). Тем самым предполагается, что дешевые кредитные ресурсы будут основой дальнейшего успешного бизнеса.

Но на деле оказалось, что во всех случаях такой формы организаций взаимоотношений банков и аграрных предприятий последние по-прежнему не могут рассчитаться с банками по кредитам, выданным на льготных условиях. Появляется просроченная задолженность, которая в данной схеме ликвидируется следующим нетипичным для обычной банковской практики образом. Банки за счет собственных средств увеличивают уставные фонды своих дочерних аграрных организаций, а те, в свою очередь, направляют финансовые вливания на погашение просроченной кредитной задолженности. Такова отработанная годами схема инвестирования банков в аграрный сектор в корпоративной экономике. Финансовое положение таких аграрных предприятий, несмотря на масштабные вложения в основной капитал, не улучшается, а остается неустойчивым.

В чем причина такого положения дел? Ведь, казалось бы, найдена удачная форма взаимоотношений банковского и реального сектора экономики. Финансовое положение организаций аграрного сектора, получающих льготное финансирование, не улучшается потому, что они функционируют не как самостоятельные субъекты хозяйствования, ведущие бизнес на свой страх и риск, а как структурные элементы системы корпоративной экономики. Такие организации не имеют возможности продавать свою продукцию и услуги по своему усмотрению и по свободным рыночным ценам. Продукция реализуется по административным указаниям государственных органов управления и по государством устанавливаемым ценам. Планово заниженные цены не обеспечивают аграрным организациям работу с нормальным уровнем рентабельности. В результате и новая схема взаимоотношений банк-клиент становится убыточной как для банков, так и для дочерних аграрных организаций.

Вся сельскохозяйственная отрасль вследствие отведенного ей места в государстве-корпорации поставлена в тяжелые финансовые условия и имеет в результате низкую эффективность производства. Корпоративная модель ухудшает и без того слабую экономику планово-убыточных организаций. Накопившиеся долги по льготным кредитам тяжелым бременем лежат на балансах организаций. Проблемные кредиты значительно превышают годовой объем производства предприятий аграрного сектора.

Сами принципы организации корпорации-государства нарушают пропорции воспроизводства на микроэкономическом уровне: не только планово-убыточные, но и потенциальные центры создания прибыли не выполняют поставленные им задачи, работают убыточно. Промышленные перерабатывающие предприятия, получая от неэффективно работающих аграрных предприятий дорогое сырье (по ценам выше среднемировых), не могут создать продукт, конкурентный по цене и качеству на внешних рынках. Так по итогам 2013 года большинство белорусских мясоперерабатывающих и молокоперерабатывающих предприятий оказались убыточными.

Белорусская экономика не справляется с вызовами времени и по мере усиления конкуренции на внешних рынках работает все хуже. Так складские запасы в 2013 году выросли более, чем в 2 раза, размеры их в целом по экономике достигли двухмесячного объема производства – максимального в истории суверенной Беларуси. В 2013 году рентабельность производства и продаж снизилась, прибыль в экономике уменьшилась на 50%. Тенденции эти продолжились и в 2014 году. За январь-февраль 2014 года ВВП уменьшился на 1,6% по отношению к аналогичному периоду прошлого года [4].

Эмиссионное финансирование в корпоративной экономике. Белорусская экономическая модель основана на макроэкономическом регулировании, не совместимом с условиями для развития частных инвестиций (государственные инвестиции осуществляются на несбалансированной основе, их неэффективность покрывается за счет бюджетных средств). Основу управления составляет «ручное» директивное макроэкономическое регулирование. В качестве инструментов административного регулирования используется во-первых, бюджетное финансирование (доля его значительна и сопоставима с совокупными кредитами банков экономике), и, во-вторых, эмиссионное финансирование, при котором недостаток финансовых ресурсов покрывается за счет чрезмерной кредитно-денежной эмиссии Национального банка.

Прямым следствием эмиссионного финансирования является высокий уровень инфляции в экономике, постоянное обесценивание национальной валюты. Инфляция никогда не опускается ниже 10% в год, а в моменты финансовых кризисов доходит до 200%. В это трудно поверить, но за время существования суверенной Беларуси национальная денежная единица девальвирована по отношению к доллару США в 100 000 000 раз.

При реализации инфляционного финансирования в кредитно-денежной сфере возникают следующие причинно-следственные связи. Избыточная денежная эмиссия Национального банка вне потребностей оборота платежеспособных предприятий ведет к относительноному избытку ликвидности у коммерческих банков. Это в свою очередь способствует кредитной экспансии коммерческих банков в экономику. Принудительная кредитная экспансия коммерческих банков, направляющая ограниченные ресурсы в неэффективные предприятия, позволяет временно устранить дефицит их расчетных счетов. Рано или поздно плохо обслуживаемая кредиторская задолженность неэффективно работающих предприятий создает проблему для банков-кредиторов. Банки не могут вернуть кредитные ресурсы, которые плохо обслуживаются неплатежеспособными заемщиками. В итоге кредиты замораживаются в неэффективных проектах, а банки несут убытки по ним. Невозврат денег приводит к дефициту ликвидности у банков (в первую очередь системообразующих). Банки начинают испытывать трудности при обслуживании своих обязательств. С целью недопущения сокращения банками обязательств и валюты балансов Правительство периодически осуществляет увеличение уставных фондов государственных банков за счет бюджетных средств. Накопление противоречий в сфере поддержания краткосрочной ликвидности у системообразующих банков в перспективе приводит к последующей денежной эмиссии Национального банка.

Макроэкономическое регулирование в корпоративной экономике создает такой макроэкономический климат, при котором не возможно производить сколь-нибудь точные инвестиционные и бизнес прогнозы. Неопределенность при принятии среднесрочных и долгосрочных финансово-экономических решений в белорусской экономике чрезвычайно высока. Инфляция и девальвация обесценивают результаты хозяйственной деятельности организаций. Накопление в национальной валюте в условиях высокой инфляции становится практически неразрешимой задачей.

Влияние эмиссионного финансирования на эффективность реализации инвестиционных проектов. Покажем на конкретном примере негативное влияние факторов инфляции и высокой стоимости кредитных ресурсов на реализацию инвестиционных проектов. При этом воспользуемся методикой учета влияния инфляции и девальвации на эффективность инвестиционных проектов, предложенной белорусским экономистом Д.А.Лапченко [6, с.92-94]. Отметим, что средняя стоимость кредитных ресурсов в 2012 году составила 31,5%, в 2013 году – 40,5% [5]. Инфляция за 2012 год составила 21,8%, по итогам 2013 года – 15,6% [4].

Допустим, что инвестор вложил в инвестиционный проект капитал в размере 50000 тысяч белорусских рублей. Проект рассчитан на 4 года, уровень налогообложения прибыли – 18%, процентная ставка по кредиту – 33%. Рассчитаем денежные потоки по инвестиционному проекту при условии полного отсутствия инфляции в таблице 1.

Таблица 1. Расчёт денежных потоков по инвестиционному проекту, тыс. рублей

Год	Выручка	Текущие затраты	Амортизация	Прибыль	Налоги	Чистая прибыль	Денежный поток после налогообложения
1	10000	5000	1200	3800	684	3116	4316
2	10000	5500	1200	3300	594	2706	3906
3	12000	6000	1200	4800	864	3936	5136
4	16000	7000	1200	7800	1404	6396	7596

Рассмотрим ситуацию, когда уровень инфляции в год составит 21,8% и ожидается, что денежные поступления будут расти вместе с инфляцией одинаковыми темпами. Покажем денежные потоки по проекту с учетом инфляции в таблице 2.

Таблица 2. Расчёт денежных потоков по инвестиционному проекту с учетом инфляции, тыс. рублей

Год	Выручка	Текущие затраты	Амортизация	Прибыль	Налоги	Чистая прибыль	Денежный поток после налогообложения
	12180	6090	1200	4890	880	4010	5210
	14835	8159	1200	5476	986	4490	5690
	21683	10842	1200	9641	1735	7906	9106
	35213	15406	1200	18607	3349	15258	16458

Для определения влияния инфляции необходимо рассчитать реальные денежные потоки – продефлировать их на уровень инфляции. Расчет произведем в таблице 3.

Таблица 3. Расчёт реальных денежных потоков, тыс. рублей.

Год	Реальный денежный поток
1	$5210 / 1,218 = 4278$
2	$5690 / 1,218^2 = 3835$
3	$9106 / 1,218^3 = 5039$
4	$16458 / 1,218^4 = 7478$

Таким образом, расчет показывает, что реальные (с учетом инфляции) денежные поступления после налогообложения меньше денежных поступлений без учета инфляции.

Проанализируем эффективность реализации инвестиционного проекта с учетом полученных ранее данных. Для оценки эффективности проекта будем использовать три показателя: чистая текущая стоимость проекта (NPV), период окупаемости инвестиций (PP), и индекс рентабельности (PI).

Рассчитаем чистую текущую стоимость инвестиционного проекта, приняв в качестве ставки дисконтирования стоимость кредитных ресурсов – 33%:

$$NPV = \frac{4278}{1,33} - \frac{3835}{1,33^2} - \frac{5039}{1,33^3} - \frac{7478}{1,33^4} - 50000 = 9917 - 50000 = -40083 \quad (1)$$

Таким образом, $NPV < 0$. Проект принесет инвестору убыток.

Рассчитаем период окупаемости инвестиций. В течение срока реализации проекта (4 года) инвестор сможет вернуть 20630 тысяч рублей из 50000 тысяч рублей. Для возврата всей инвестированной суммы при прочих равных условиях потребуется еще 5 лет.

Рассчитаем индекс рентабельности проекта:

$$PI = 1 + \frac{-40083}{50000} = 0,20 \quad (2)$$

Таким образом, $PI < 1,0$. Инвестиционный проект не способен генерировать требуемую доходность, следовательно он неприемлем для инвестора.

Макроэкономические параметры инфляции и стоимости кредитных ресурсов, приведенные в данном примере, являются типичными для белорусской экономики последних лет. Можно сделать вывод, что несмотря на усилия, которые Правительство направляет на увеличение инвестиционной привлекательности Республики Беларусь, создаваемые им макроэкономические условия не способствуют реализации инвестиционных проектов. Подавляющее большинство проектов не в состоянии выйти на нормальный для инвестора уровень эффективности. Для окупаемости инвестиционных проектов необходимо снизить стоимость кредитных ресурсов, которые в свою очередь, ориентируются на ставку рефинансирования и банковскую маржу. Для снижения ставки рефинансирования следует снизить уровень инфляции в экономике. Однако на сегодняшний день при существующем уровне девальвационных ожиданий снижение ставки рефинансирования является весьма неоднозначной задачей. Снижение стоимости кредитных ресурсов – это кропотливый и сложный процесс, который потребует проведения целого комплекса мероприятий по реструктуризации экономики.

Нарушение макроэкономических пропорций воспроизводства. Результатом использования административных методов управления в белорусской экономике является нарушение макроэкономических пропорций воспроизводства. В частности, между ростом производительности труда и ростом заработной платы. Неэффективная экономика не обеспечивает приемлемого (сопоставимого с соседними государствами) уровня заработной платы. Так, в 2013 году производительность труда по ВВП выросла на 2,3%, а реальная заработная плата – на 15,8% [4]. Иллюзия благополучия создается и поддерживается за счет привлечения внешних кредитных ресурсов для финансирования незаработанной заработной платы. Зарубежные кредитные ресурсы используются неэффективно и высокими темпами увеличивает внешний долг Беларуси. Другим инструментом создания иллюзорного благополучия являются манипуляции с курсом белорусского рубля по отношению к твердым валютам. Рост заработной платы в долларовом эквиваленте можно обеспечить не только за счет роста производительности труда, но и за счет искусственного завышения курса белорусского рубля. По этой же причине – завышенного курса национальной валюты – темпы роста ВВП, исчисленного в долларовом эквиваленте, выше темпов роста ВВП в белорусских рублях.

Но искусственное завышение курса белорусского рубля – опасное манипулирование, которое не остается без последствий. Оно вызывает повышенный спрос на иностранную валюту как на товар, который продается ниже его справедливой стоимости. В результате в условиях дефицита сальдо текущего счета (превышения импорта над экспортом) происходит снижение золотовалютных резервов страны за счет покупки валюты населением и корпоративным сектором. Вторым негативным последствием завышенного курса национальной валюты является удорожание отечественных товаров на внешних рынках, снижение их конкурентоспособности, снижение экспорта, ведущее к ухудшению состояния золотовалютных резервов.

Нестабильность развития белорусской экономики, периодические финансовые (валютные) кризисы. Накапливающиеся в белорусской экономике диспропорции порождают периодические финансовые (валютные) кризисы (март 1996 года, январь 2009 года, март-сентябрь 2011 года). Причины финансовых кризисов в экономике Беларуси связаны с политикой искусственного стимулирования внутреннего спроса в условиях фиксированного курса национальной валюты – а именно стимулирования внутреннего спроса путем наращивания инвестиций в основной капитал с помощью механизма директивного бюджетного и квазибюджетного кредитования в рамках государственных программ развития. Превышение внутренних инвестиций над внутренними сбережениями создает ситуацию хронического отрицательного сальдо текущего счета платежного баланса, что в свою очередь приводит к необходимости резкой корректировки курса белорусского рубля – к девальвации.

Средством устранения причин, порождающих финансовые кризисы в экономике Беларуси, является во-первых, отказ от реализуемой явно или неявно политики фиксированного курса и следование принципам рыночного курсообразования – политике плавающего курса и, во-вторых, проведение последовательной умеренно жесткой денежно-кредитной политики.

Корректировка параметров воспроизводства посредством девальвации, переход к равновесному состоянию экономики. В результате корректировки одного только макроэкономического параметра – обменного курса белорусского рубля по отношению к иностранным валютам – автоматически устраняются диспропорции в других сферах экономики. Таким образом, состояние обменного курса национальной валюты играет ключевую роль в правильной настройке пропорций воспроизводства белорусской экономики.

Так при проведении девальвации корректируется величина заработной платы до того значения, которое реально генерирует экономика. Тем самым автоматически корректируются диспропорции между темпами роста производительности труда и темпами роста заработной платы. Заработная плата, выраженная в твердой иностранной валюте, получает свое реальное экономическое измерение, в результате чего реальные темпы ее роста оказываются сопоставимыми с темпами роста производительности труда. Для населения такая корректировка означает падение уровня жизни на величину девальвации, что является следствием неэффективности работы экономики. Для золотовалютных резервов страны такая корректировка имеет позитивное значение: ставшую дорогой иностранную валюту перестают покупать в прежнем объеме, величина золотовалютных резервов стабилизируются.

Реальная заработная плата является одним из измерителей действительного положения дел в экономике. В этом кроется причина манипулирования с ее ростом в долларовом измерении посредством завышенного курса белорусского рубля. Достаточно неприглядным окажется положение дел, если среднюю заработную плату, подсчитанную по завышенному курсу белорусского рубля – она составляла на начало 2014 года порядка 600 долларов США – пересчитать по реальному курсу.

Учитывая необходимость проведения девальвации на уровне порядка 20% (накопленные размеры инфляции после девальвации 2011 года), средняя заработная плата окажется в пределах 400-500 долларов США. Между тем, в 2010 году белорусские власти поставили цель достичь в 2015 году уровня средней заработной платы в эквиваленте 1000 долларов США. Не получается, налицо разрыв между декларациями и действительностью. Реальная (с учетом инфляции и девальвации) заработная плата находится на

уровне пятилетней давности, то есть практически не растет, так же как практически не растет производительность труда. Такое положение дел является отражением застоя в белорусской экономике, низкого уровня ее эффективности.

Таким же образом корректировка обменного курса белорусского рубля влияет и на действительное состояние белорусского ВВП. После корректировки оказывается, что его реальные (при исчислении значения ВВП с учетом реально необходимой девальвации) темпы роста значительно ниже декларируемых. Так в 2013 году премьер-министр Республики Беларусь с удовлетворением отмечал, что темпы роста ВВП, выраженного в долларах США, составляют порядка 10%, в то время как темпы роста ВВП, выраженного в белорусских рублях, составили менее 1%. Картина состояния белорусской экономики в зависимости от выбора методики измерения (в рублях или в долларах США) меняется прямо на глазах: от состояния рецессии (в белорусских рублях) – до состояния бурного роста (в долларах США). Но такого не может быть. На самом деле такое расхождение свидетельствует не об успешной работе Совета министров Беларуси, а о сознательном или бессознательном манипулировании курсом белорусского рубля по отношению к твердым иностранным валютам.

Завышенный обменный курс белорусского рубля создает благоприятную иллюзорную – лучше, чем не самом деле – картину роста ВВП. Поэтому белорусскому Правительству так трудно решаться на корректировку курса и поэтому корректировки всегда происходят вынужденно, спонтанно и болезненно. В настоящем экономическом цикле девальвация белорусского рубля с середины 2013 года проводится Правительством дозированно, управляемо в пределах порядка 1,3% в месяц. Монетарные власти умудряются осуществлять такую управляемую девальвацию даже в рамках действующего свободного курсообразования. Однако масштабы плановой девальвации белорусского рубля недостаточны уже по той причине, что ее параметры практически совпадают с параметрами инфляции в Беларуси – 1,3% в месяц.

Действия белорусских монетарных властей по искусственному поддержанию завышенного курса национальной валюты приводят к истощению золотовалютных резервов, расходуемых на поддержание неравновесного курса белорусского рубля. Для поддержания золотовалютных резервов хотя бы в минимально допустимых размерах требуется значительная внешняя кредитная подпитка. В последние 10 лет внешний долг Беларуси постоянно растет темпами более 10% в год, что значительно превышает темпы роста ВВП. В начале 2014 года совокупный внешний долг экономики Беларуси составил порядка 70% ВВП.

Выводы. Таким образом, проведенное исследование позволяет заключить, что механизм возникновения диспропорций имеет закономерный характер и связан с особенностями белорусской экономической модели. Устранение диспропорций и создание предпосылок для устойчивого развития достижимо только посредством создания механизма эффективного использования ограниченных ресурсов. Требуется изменение сущности белорусской экономической модели. Для создания механизма роста эффективности должны действовать иные стимулы, чем те, которые имеются в корпоративной экономике – стимулы собственника, максимизирующего стоимость своего капитала, стоимость фирмы в условиях ограниченности ресурсов. Переход белорусской экономики к новому устойчивому качеству роста возможен только в результате проведения структурных экономических реформ, направленных на приобретения белорусской экономикой рыночного статуса. Для проведения экономических реформ, как мы видим, требуется политическое решение.

Список использованных источников

1. Усоский, В.Н. Национальная экономика Республики Беларусь. / В.Н. Усоский. – Минск: МГЛУ, 2014. – 284 с.
2. Kruk D.E. Inflation expectations and probable trap for macrostabilization / D.E. Kruk // Stockholm Institute of Transition Economies [Electronic resource]. – Free Policy Brief, February 2012. – Mode of access: http://freepolicybriefs.files.wordpress.com/2012/02/free_policy_brief_kruk27feb1.pdf.
3. Национальная конкурентоспособность Беларуси: Отвечая на современные вызовы / Под ред. И. Пелипаса. – Минск: Белпринт, 2010. – 200 с.
4. Официальная национальная статистика Республики Беларусь: оперативные данные / Национальный статистический комитет Республики Беларусь. – 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://belstat.gov.by>
5. Официальный сайт Национального банка Республики Беларусь / Национальный банк Республики Беларусь – 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nrb.by>
6. Лапченко, Д.А. Основы коммерческих и финансовых расчетов. / Д.А.Лапченко. – Минск: БГЭУ, 2013. – 113 с.

References

1. Usosky, V.N. Nacionalnaja ekonomika Respubliki Belarus [National economy of Republic of Belarus]. Minsk: MGLU, 2014. 284 p.
2. Kruk D.E. Inlacionnye ojidania I verojatnostnaja lovushka makrostabilizacii [Inflation expectations and probable trap for macrostabilization // Stockholm Institute of Transition Economies]. Free Policy Brief, February 2012. : http://freepolicybriefs.files.wordpress.com/2012/02/free_policy_brief_kruk27feb1.pdf.
3. Nacionalnaja konkurentnospobnost Belarusi: Otvechaja na sovremennye vyzovy. [National competitiveness of Belarus: Answering modern calls] / Pod redakciej I. Pelipasya. Minsk: Belprint, 2010. 200 p.
4. Oficialnaja statistika Respubliki Belarus: operativnye dannye / Nacionalnyj statisticheskij komitet Respubliki Belarus [Official national statistics of the Republic of Belarus: the operational data of / the National statistical Committee of the Republic of Belarus]. 2014. : <http://belstat.gov.by>.
5. Oficialnyj sait Nacionalnogo banka Belarusi [Official site of National bank of Republic of Belarus / National bank of Republic of Belarus. - 2014]. : <http://nrb.by>.
6. Lapchenko D.A. Osnovy kommercheskich I finansovyh raschetov. [Bases of commercial and financial calculations]. Minsk: BGEU, 2013. 113 p.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Егоров Олександр Веніамінович, доцент кафедри управління фінансами
УО Державний інститут управління і соціальних технологій БДУ,
вул. Шпалерна, 7 Мінськ, 220004, Білорусь
e-mail: begalv@mail.ru

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Егоров Александр Вениаминович, доцент кафедры управления финансами
УО Государственный институт управления и социальных технологий БГУ,
ул. Обойная, 7 Минск, 220004, Беларусь
e-mail: begalv@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Egorov Alexandre, Ph. D., Associated Professor of the Department of Finance management
State Institute of Management and Social Technologies of the Belarusian State University,

Shpalernaja str., 7, Minsk, 220004, Belarus
e-mail: begalv@mail.ru
УДК 331.101.262

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКЕ: МОДЕЛИ И МЕХАНИЗМЫ

Кристиневи́ч С.А.

В статье рассмотрены модели и механизмы институциональных изменений в переходной экономике. Цель работы состоит в концептуализации существующих подходов институциональных изменений и обосновании перспективной стратегии институциональных реформ. В статье использованы такие методы познания как анализ и синтез, индукция и дедукция, единство исторического и логического, комплексно-институциональный подход (принципы системности: целостность, структурность, взаимозависимость)

На основе анализа существующих концепций институциональных изменений сформулированы теоретические положения, которые выступают платформой для проведения институциональных мероприятий по повышению эффективности развития экономических систем. Сформулированные положения в рамках поставленной цели исследования позволили заключить, что адекватной моделью институциональных изменений является модель эволюционного целенаправленного воздействия, а механизмом осуществления институциональных изменений выступает институциональное проектирование. В отличие от революционно целенаправленного воздействия, предполагающего радикальное изменение системы институтов, предлагаемая модель основывается на сочетании стратегий институциональных изменений, характеризуется возможностью адаптации и коррекции института в процессе его развития, что снижает риск неудачи проводимой реформы и способствует внедрению эффективных институтов.

Полученные результаты развивают научные представления о влиянии институтов на экономические процессы и создают основу для более глубокого рассмотрения проблем институционального проектирования, решаемых в рамках долго-, средне- и краткосрочных прогнозов и программ социально-экономического развития. Алгоритм, определяющий процедуру институционального проектирования, может быть использован в специальных исследованиях формирования конкретных институтов.

Ключевые слова: институциональные изменения, экономическая система, эффективность, институциональное проектирование.

INSTITUTIONAL CHANGES IN TRANSITIVE ECONOMY: MODELS AND MECHANISMS

Kristinevich S.A.

The article describes the models and mechanisms of institutional changes in a transition economy. The purpose of this paper is in the conceptualization of the existing approaches of institutional changes and justification perspective strategy of institutional reform. The article draws on the knowledge of such methods as analysis and synthesis, induction and deduction, the unity of the historical and logical, complex institutional approach (systematic principles: integrity, structure, interdependence)

On the basis of the analysis of existing concepts institutional changes theoretical positions which act as a platform for carrying out institutional actions for increase institutional efficiency of economic systems are formulated. The formulated positions in frameworks of an object in view of research have allowed to conclude, that adequate model institutional changes is the model of evolutionary purposeful influence, and as the realization mechanism institutional changes acts institutional designing. Unlike revolutionary purposeful influence, involving a radical change in the system of institutions, the proposed model is based on a combination of strategies for of institutional changes, characterized by the ability to adapt and correction institute in the course of its development, which reduces the risk of failure of the reform and promotes the implementation of effective institutions.

Results develop scientific understanding of the impact of institutions on economic processes and provide the basis for a more comprehensive discussion of institutional design problems to be solved in the framework of long-, medium-and short-term forecasts, and socio-economic development. An algorithm that determines the procedure for institutional design that can be used in the formation of special studies of particular institutions.

Key words: institutional changes, economic system, efficiency, institutional design.

Отсутствие единой синтетической экономической теории институциональных изменений, которая объясняла бы не только наблюдаемые процессы, но и была бы полезной для выработки нормативных рекомендаций по повышению эффективности институтов, предполагает на основе существующих достижений неинституциональной теории обосновать выбор модели и механизма повышения эффективности экономических систем.

Понимая под институциональными изменениями преобразование институциональной структуры, определяющей систему стимулов для экономических агентов, можно выделить следующие причины изменения институтов:

Таблица 1. Подходы к определению причин изменений институтов

Автор	Формулировки
1	2
А. Алчиан	Эволюционная гипотеза: конкуренция между институтами должна привести к устранению «слабых» институтов и способствовать выживанию тех, которые обеспечивают наибольшую эффективность при координации действий экономических субъектов. Роль государства в такой ситуации ограничена правовым закреплением стихийно возникших или существенно изменившихся прежних институтов.
Ф. Хайек	Институциональные изменения осуществляются в процессе социокультурной эволюции, выступающей как продолжение эволюции биологической. Рынок институтов также производит отбор самых эффективных институтов (общих правил поведения). В институциональной конкуренции побеждают те институты, которые обеспечивают более высокий жизненный уровень большему числу людей.
Р. Аксельрод	Эволюционный подход к институциональным изменениям более подходит для изучения того, как изменяются неформальные институты.
Д. Норт	Главные причины институциональных изменений: изменения в относительных ценах и изменения в идеологии.
Д. Норт	Революционные изменения становятся результатом формирования неразрешимой ситуации, возникающей вследствие отсутствия опосредующих институтов, которые могли бы позволить конфликтующим сторонам достигнуть компромисса и получить какие-то выгоды от потенциальных обменов.
Т. Веблен	Творческая деятельность человека является двигателем социотехнологических изменений.

Й. Шумпетер	Факторами інституціонального розвитку являється інноваційне поведіння підприємців і втекаючі отсюда технологічні зміни.
Продолжение таблицы 1	
1	2
© Кристиневич С.А., 2014 Б. Полтеревич	іспечити лише за счет втручання неринкових сил, прежде всего государства. Для этого само государство должно быть достаточно эффективно.
Ю. Валиев	На рынке происходит конкуренция между институтами. Но в отличие от эволюционного подхода к институциональным изменениям здесь речь идет о конкуренции между собой не непосредственно институтов, а скорее экономических субъектов, предлагающих различные институты. Институциональные трансакции на рынке осуществляются, как правило, с использованием неформальных контрактов. Контроль за выполнением неформальных контрактов не является совершенным. Это обстоятельство в значительной степени корректирует спрос на различные институты. На него начинают оказывать влияние такие факторы, как репутация, ценности, традиции и т.д.
С. Кирдина	Базовые институты определяют характер складывающейся в обществе институциональной среды, задают рамки и ограничения для действия дополнительных, вспомогательных институтов. Базовые институты, соответствующие типу институциональной матрицы данного государства, развиваются более свободно, спонтанно. Развитие же альтернативных, вспомогательных институтов, обеспечивающих во взаимодействии с базовыми институтами сбалансированное развитие той или иной общественной сферы, требует целенаправленных усилий со стороны социальных субъектов для своего внедрения.
Г. Клейнер	Социально-экономические институты ... имеют жизненные циклы с характерными стадиями зарождения, развития, стагнации, ослабления и исчезновения (ликвидации). Протекание и смена стадий этих циклов зависят от различных причин ... факторов генезиса и развития институтов. Однако для стадии начального развития институтов, трансформации протоинститута в совокупность институтов характерен особый «экспериментально-модельный» этап, который отражает процесс развёртывания института.
О. Сухарев	Возникновение дисфункции – нарушение, расстройство функций какого-либо органа, системы, экономического института, преимущественно качественного характера.
О. Фомичёв	Институциональные изменения в значительной степени зависят от институциональной матрицы. Важнейшее свойство эволюционных институциональных изменений – зависимость от предыдущей траектории развития. Эволюция институтов не в состоянии обеспечить радикальное изменение тормозящих развитие общества институтов. Резкость, одномоментность (не постепенность) преобразования и его социальная рискованность. Поэтому революционные изменения – всегда ломка: ломка привычек, части традиций (неформальных институтов), сознания. Революционные изменения практически всегда проходят болезненно, но и результаты их бывают часто эффективнее.
В. Андрианов	Институты... могут реагировать на изменения социальной, культурной, политической и природной среды. Институты могут мутировать и случайно под воздействием как внутренних, так и внешних факторов, включая целенаправленное действие индивидов

Источник [1, с. 5–7]

Поскольку концепция институциональных изменений не может не опираться на базовый элемент анализа «институт», учитывая неоднозначность последнего, общепринятой, хрестоматийной теории институциональных изменений на сегодняшний день не существует.

В случае, если институциональные изменения объясняются внешними факторами, такую теорию относят к экзогенной. Эндогенной принято называть теории институциональных изменений, основой которых выступают внутренние факторы.

1. Базовой концепцией институциональных изменений служит система взглядов Х. Демсеца, Дж. Умбена, Б. Филда. Основу концепции составляет предположение о наличии причинно-следственной связи между изменением в относительных ценах экономических ресурсов и институциональными изменениями. Спрос со стороны экономики (государству отводится пассивная роль) на институциональные изменения обусловлен недостаточной эффективностью использования ресурсов. Игнорирование предложения институциональных изменений в рассматриваемой концепции предполагает ограниченность ее применения.

2. Концепция Д. Норта основывается на анализе процессов, происходящих на политическом рынке и учете положительных трансакционных издержек. Кроме того, Норт доказывает ошибочность мнения о том, что конкуренция среди институтов обеспечивает выживание наиболее эффективных.

3. Теория индуцированных институциональных инноваций (В. Раттен, Ю. Хайями), являясь экзогенной, учитывает воздействие внешней среды на спрос на институты и их предложение. Экзогенные изменения в технологиях, ресурсах и потребительском спросе создают неравновесное состояние на рынках факторов производства, что порождает спрос на институциональные изменения. Представленная теория ставит в один ряд с государством частного институционального инноватора.

4. Распределительная теория институциональных изменений Г. Лайбкнепа. Исходит из положения, что институциональные изменения не всегда обеспечивают экономический рост и рациональное использование ресурсов. Считая, что основным мотивом экономических агентов при осуществлении институциональных изменений выступает получение чистой выгоды, возникающий конфликт интересов находит свое разрешение в результате вступления в контрактные отношения. Теория учитывает воздействие на институциональные изменения групп влияния, чьи интересы ущемлены и недостаточно компенсированы. Высокий уровень трансакционных издержек на политическом рынке, наконец, может привести к неэффективному изменению формальных правил.

5. Подход Дж. Найта берет за основу проблему «безбилетника», связанную с процессом заключения политических сделок в результате осуществления эффективных институциональных изменений. По Найту, стратегия поведения рационального экономического агента состоит в неучастии в контрактном процессе, поскольку в случае успешной реализации институциональных изменений агент при отсутствии издержек получит часть общей выгоды. Причиной осуществления институциональных изменений выступает асимметричное распределение сил в обществе. Иллюстрацией такой асимметрии может служить система распределения ресурсов. Индивидуальные мотивы частных агентов детерминируют спрос на институциональные изменения. По мнению Найта, гипотеза об исключении неэффективных институтов непродуктивна, т.к. распределение власти в обществе неравномерно. Таким образом, «развитие и изменения есть функции распределительного

контракта по поводу значимых социальных благ, в то время как устойчивость и стабильность есть функции непрерывной способности институциональных правил обеспечивать распределительные преимущества».

6. Концепция А.Е. Шаститко рассматривает схему институциональных изменений исходя из того, что институты обладают не только координационной, но и распределительной природой [2, с. 525–530]. В основу положена идея институционального равновесия. Следовательно, развитие есть движение к новому равновесию в долгосрочном периоде. Аналогично Д. Норт, здесь под институциональным равновесием понимается такая ситуация, в которой при подобном соотношении сил игроков в данном наборе контрактных отношений, образующих экономический обмен, ни один из игроков не считает для себя выгодным тратить ресурсы на изменение соглашений.

Анализ существующих концепций институциональных изменений позволяет сформулировать ряд теоретических положений:

во-первых, институт, имея свойства общественного блага, обуславливает ведущую роль государства как субъекта институциональных изменений;

во-вторых, идея институционального равновесия не может служить идеальной теоретической конструкцией, к которой необходимо стремиться. Это обусловлено:

а) статичной природой систем, рассматриваемых в равновесных теориях, что не соответствует природе социально-экономических систем;

б) институциональное равновесие устанавливается в случае равновесного состояния рынка формальных институтов при неизменности неформальных. Однако такая ситуация возможна лишь при отсутствии противоречий между формальными и неформальными институтами;

в-третьих, приоритетной является модель эволюционных институциональных изменений, учитывающих специфику институциональной матрицы и ценностно-ментальные особенности;

в-четвертых, процесс институциональных изменений должен основываться на комплементарности новых институтов, что может быть выражено в терминах институциональной конгруэнтности, конвергенции и когерентности;

в-пятых, учитывая степень влияния на институциональные изменения тех групп, которые в состоянии эффективно препятствовать такому изменению, должен быть разработан адекватный компенсаторный механизм.

Выделение двух моделей институциональных изменений (спонтанно эволюционная и целенаправленная) [3, с. 284] имеет значение для характеристики реально происходящих трансформаций.

Первая модель – спонтанно эволюционная – характеризует изменения, возникающие без предварительного замысла или плана. Как правило, эволюционный вариант развития предполагает превращение неформальных правил в формальные путем их законодательного закрепления. Спонтанно эволюционная модель опирается на принципы наследственности, изменчивости и естественного отбора [4]. Однако эволюционные процессы не всегда обеспечивают эффективность института.

Вторая модель – целенаправленного воздействия – реализуется посредством вмешательства государства. Поскольку первая модель описывает преимущественно изменение неформальных правил, то в нашем случае больший интерес представляет модель целенаправленного вмешательства.

Данная модель предполагает существование трех видов изменений институтов: революционного, эволюционного и эволюционно-революционного.

Революционный вид подразумевает две стратегии: импорт институтов или трансплантация по типу «шоковая терапия» [5, 6].

Согласно Олейнику, под импортом института понимается радикальное изменение в формальных правилах на основе ориентации на уже существующие образцы. А. Олейник выделяет три пути заимствования институтов:

институты в виде теоретической модели, воссозданные затем на практике;

институты, существовавшие ранее и воспроизведенные на современном этапе;

институты, заимствованные в других странах [5].

Среди плюсов импорта институтов можно выделить одномоментность, высокую скорость реформ и краткосрочный характер мероприятий. Отрицательную сторону данного процесса составляют высокие социальные риски, независимость от предыдущей траектории развития, возможные противоречия по причине некомплементарности, невозможность импорта неформальных институтов, возможная экономическая и политическая зависимость от страны-экспортера.

Теория трансплантации институтов развивается в работах В.М. Полтеровича [6]. Под трансплантацией им понимается процесс заимствования институтов, развившихся в иной институциональной среде. Технология трансплантации включает три стадии:

выбор трансплантата и стратегии трансплантации, включая оценку издержек;

создание инфраструктуры трансплантации, в том числе разработку и лоббирование новых законов, создание вспомогательных и промежуточных институтов;

осуществление мер, обеспечивающих адаптацию экономических агентов к новому институту [6].

Одним из вариантов трансплантации выступает «шоковая терапия» – радикальное изменение системы институтов. Данный вариант имеет ряд аналогичных характеристик с импортом институтов.

Стратегия «выращивания» института имеет противоположные «шоковой терапии» черты. «Выращивание» здесь есть процесс поддержки естественной эволюции существующего института. Среди недостатков стратегии «выращивания» можно выделить низкую скорость преобразований, что увеличивает вероятность замедления процесса институциональных изменений под воздействием оппозиционно настроенных групп интересов. К преимуществам можно отнести возможность для адаптации и коррекции в процессе развития института.

Еще одной стратегией в модели эволюционного целенаправленного воздействия выступает стратегия промежуточных институтов. Согласно данной стратегии внедрение промежуточных институтов снижает риск неудачи проводимой реформы, а назначение промежуточных институтов видится в том, чтобы, ослабив ограничения, способствовать внедрению эффективных институтов.

Систематизация рассмотренных моделей и механизмов представлена в таблице 2.

Опираясь на сформулированные теоретические положения в рамках поставленной цели исследования, адекватной моделью институциональных изменений является модель эволюционного целенаправленного воздействия, а механизмом осуществления институциональных изменений выступает институциональное проектирование.

Под институциональным проектированием будем понимать деятельность, направленную на разработку моделей социально-экономических институтов, сознательно и целенаправленно внедряемых в хозяйственную систему. Из данного определения очевидно, что целенаправленность институционального проекта предполагает создание некоего идеального образца, к которому должен стремиться результат проекта. Следовательно, институциональное проектирование можно отнести к нормативной ветви экономической теории. В то же время «институциональное проектирование, как и любая деятельность, связанная с созданием чего-то нового, не может быть полностью алгоритмизировано, даже при самом широком понимании алгоритма. Оно неизбежно включает творческие элементы, содержит не формализуемые этапы и неформализованные элементы» [7, с. 6].

Процесс институционального проектирования имеет следующую последовательность типичных шагов:

осознание проблемной ситуации, т.е. формулировка проблемы;
 постановка цели;
 определение ограничений на множество возможных средств достижения цели;
 разработка, анализ и оценка вариантов достижения цели;

Таблица 2. Модели и механизмы институциональных изменений

Модель институциональных изменений	Стратегия институциональных изменений		Механизм осуществления институциональных изменений	Механизм распространения институциональных изменений
Спонтанно эволюционная	Естественный отбор		Спонтанное возникновение	1. Политический рынок; 2. Рынок институтов.
Целенаправленное воздействие: – революционное	1. Импорт		Заимствование	
	а) «шоковая терапия»;			
– эволюционное	б) «выращивание»: – облагораживание существующих институциональных образцов; – культивирование новых образцов; – упрощение институциональных форм. в) промежуточные институты		Институциональное проектирование	
– эволюционно-революционное	3. Целенаправленное конструирование			

Источник: разработано автором

постановка задачи принятия решения;
 принятие решения;

детализация и оформление выбранного варианта [7, с.18].

В соответствии с подходом Тамбовцева выделяется шесть принципов институционального проектирования:

1. Принцип этапной полноты проекта (для повышения вероятности успеха разрабатываемого институционального проекта процесс его формирования должен последовательно проходить все вышеназванные стадии процесса принятия решения).

2. Принцип компонентной полноты проекта (для повышения вероятности успеха проектируемой институциональной инновации ее разрабатываемое описание должно включать все комплементарные компоненты соответствующей деятельности).

3. Принцип достаточного разнообразия стимулов (сводится к тому, что проектировщик должен опираться на весь комплекс мотиваций агентов).

4. Принцип максимальной защищенности от девиантного поведения (предполагает учет интересов всех участников деятельности).

5. Принцип соучастия (наибольшие шансы на «выживание» имеет тот институт, который формируется при самом широком соучастии на всех этапах этого процесса всех затрагиваемых им субъектов).

6. Принцип типологичности (заключается в том, что особенности отдельных разновидностей экономических институтов требуют своего учета в ходе их проектирования) [7].

Опираясь на принципы, предложенные Д.С. Петросяном [8], разработана функциональная процедура институционального проектирования, включающая следующие этапы:

1. Постановка целей институционального проекта, то есть описание социально-экономических результатов, которые должны быть достигнуты в итоге внедрения проекта. Важно согласовать между собой декларируемые и фактические цели заказчика институционального проекта и его проектировщика.

2. Разработка плана институционального проекта, содержащего варианты достижения поставленных целей. По каждому варианту плана институционального проекта должно быть определено ресурсное обеспечение – кадровое, материально-техническое, финансовое, информационное, – включая предполагаемый властный ресурс поддержки проекта, сроки выполнения отдельных этапов проекта и механизм их контроля и стимулирования.

3. Экспертиза и выбор наилучшего варианта проекта на основе заданных критериев отбора вариантов проекта, таких как обеспечение минимизации транзакционных издержек на осуществление варианта проекта, ресурсная обеспеченность проекта, полнота учета интересов всех экономических агентов, на регулирование поведения которых будут направлены результаты институционального проекта, период времени реализации проекта.

4. Согласование и утверждение проекта.

5. Выполнение проекта с учетом достижения его глобальной и локальных целей, соблюдения сроков и адекватного стимулирования проектировщиков.

6. Внедрение проекта, включая тиражирование, адаптацию, продвижение и контроль результатов реализации проекта.

7. Коррекция проекта и способов его внедрения позволяет обеспечить непрерывность институционального развития в желаемом направлении и снижает вероятность возникновения так называемых институциональных ловушек [8, с. 293].

Учитывая, в целом, малоизученность обозначенной проблематики, считаем необходимым сформулировать ряд концептуальных положений, определяющих процедуру институционального проектирования:

1. Определение системообразующих элементов институционального провала на основе анализа действующего институционального окружения по критерию эффективности.

2. Формулировка проблемы и постановка цели институционального проекта.

3. Поправка на институциональную матрицу и ценностно-ментальные особенности.

4. Описание института(ов) и обоснование ожидаемого эффекта от его(их) внедрения.

5. Учет комплементарности институтов по критерию непротиворечивости и тесноте связи (конгруэнтность, конвергенция, когерентность).

6. Оценка эффективности институционального проекта.

7. Разработка системы компенсаций для заинтересованных групп влияния.

8. Осуществление мониторинга с целью поддержания институциональной эффективности.

Список использованных источников

1. Лесных В.В. 2008. Системный подход к проблеме импорта институтов в российскую экономику. Вестник УГТУ-УПИ – № 2. – С. 4–21.
2. Шаститко, А.Е. 2002 Новая институциональная экономическая теория: ТЕИС. – 591 с.
3. Аузан А.А. 2010. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория: ИНФРА-М. – 416 с.
4. Нестеренко А. 1997. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории. Вопросы экономики. – № 3. – С. 42–57.
5. Олейник, А.Н. 2005 Институциональная экономика: ИНФРА-М. – 416 с.
6. Полтерович В.М. 2006 Стратегии институциональных реформ: перспективные траектории. Экономика и математические методы. – Т. 42. – № 1. – С. 3–18.
7. Тамбовцев В.Л. 2009. Основы институционального проектирования: ИНФРА-М. – 144 с.
8. Петросян Д.С. 2006 Математические модели институциональной экономики. Аудит и финансовый анализ – № 4. – С. 279–313.

References

1. Lesnyh V.V. 2008. Sistemnyi podhod k probleme importa institutov v rossiyskuju ekonomiku. [Systematic approach to the problem import of institutions in the Russian economy] Vestnik UGTU-UPI. №2. S. 4–21
2. Shastitko A.E 2002 Novaja institucionalnaja ekonomicheskaja teorija [New Institutional Economics]: TEIS. 591 s.
3. Auzan A.A. 2010. Institucionalnaja ekonomika: novaja institucionalnaja ekonomicheskaja teorija [Institutional Economics: A New Institutional Economics] INFRA-M. 416 s
4. Nesterenko A. 1997. Sovremennoe sostojanie i osnovnye problemy institucionalno-evolucionnoj teorii. [Current state and main problems of institutional evolutionary theory] Voprosy ekonomiki № 3. s. 42-57
5. Olejnik A.N. 2005 Institucionalnaja ekonomika [Institutional Economics] INFRA-M 416 c.
6. Polterovich V.M. 2006 Strategii institucionalnyh reform; perspektivnye traektorii [Institutional reform strategy: perspective trajectories]. Ekonomika i matematicheskie metody T. 42. № 1. S. 3-18.
7. Tambovcev V.L. 2009. Osnovy institucionalnogo proektirovanija [Fundamentals of institutional design] ; INFRA-M 144 s.
8. Petrosjan D.S. 2006 Matematicheskie modeli institucionalnoj ekonomiki [Mathematical models of institutional economics]. Audit i finansivnyj analiz. №4. s. 279-313

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Кристиневи́ч Серге́й Анато́льевич, к.э.н., доцент кафедры экономической теории
Белорусский государственный экономический университет,
г. Минск, 220070, проспект Партизанский, 26, корпус 1, к. 604
E-mail: kristinevich@rambler.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kristinevich Sergey, PhD, Associate Professor, Department of Economic Theory
Belarusian State Economic University,
220070, Minsk, 26, Partizanski Av, 1/604
E-mail: kristinevich@rambler.ru

УДК 61(092)(470+571)

ИСТОКИ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АКАДЕМИКА Е.А. ВАГНЕРА

Нечаев О.И.

Статья посвящена изучению роли личности академика Евгения Антоновича Вагнера в организации научной медицинской школы, организации системы высшего медицинского образования на Западном Урале.

Цель: исследование имеющихся государственных, научных и организационных предпосылок к формированию научной медицинской школы и совершенствованию системы высшего медицинского образования.

Метод: Наше исследование ориентировано на первенствующее изучение источников и направлено от частной проблематики к обобщениям (метод индукции). В качестве основных методов используются проблемно-хронологический, системный и метод сравнительного анализа, соблюдаются принципы историзма и научной объективности. Осуществлён анализ биографических данных на основании архивных дел, интервьюирование участников событий, выполнены обращения к базам научных работ. В процессе работы были изучены следующие материалы: монографии, диссертации, руководства, сборники научных трудов, статьи в научных журналах, протоколы заседаний Учёного совета Пермского медицинского института.

Результаты работы: в работе дан подробный анализ научной, клинической, педагогической и организаторской деятельности академика Академии медицинских наук СССР Евгения Антоновича Вагнера. Проведен сравнительный анализ достижений Е.А. Вагнера и его учеников с позиций будущих поколений. Определена общественно-культурная и научная среда, в которой формировался и жил учёный. Определено значение научных исследований Е.А. Вагнера и его учеников в создании приоритетных направлений в изучении патологической физиологии и лечения травмы груди на госпитальном этапе. Изучен вклад в развитие медицинской науки и практики на Западном Урале школы хирургов, сформированной академиком Е.А. Вагнером.

Выводы: Научная школа формируется на базе революционной идеи, организационной инфраструктуры, практического применения результатов научных исследований, при наличии сильного лидера. Подтверждением состоявшейся научной школы является общественное признание и признание будущих поколений.

Ключевые слова: научная школа, высшее образование, лидер, медицинская помощь, организация медицинского образования.

THE ORIGINS OF THE SCIENTIFIC ACTIVITY OF ACADEMICIAN EA WAGNER

Nechayev O.I.

Article examines the role of the individual academician Evgenii Antonovich Wagner in the organization of scientific medical school, organization of medical education in the Western Urals.

Purpose: To study the existing state, scientific and organizational prerequisites for the formation of scientific medical schools and the improvement of medical education.

Methodology: Our study is focused on the study of the pre-eminent sources and directed from a private perspective to generalizations (induction method). The main methods used problem-chronological system and method of comparative analysis, the principles of historicism and scientific objectivity. The analysis of biographical data based on archival files, interviewing participants in the events, made reference to databases of scientific papers. In the process, have been studied following materials: monographs, theses, manuals, collections of scientific papers and articles in scientific journals, minutes of meetings of the Scientific Council of the Perm Medical Institute.

Results: the work provides a detailed analysis of scientific, clinical, educational and organizational activities of academician of the Academy of Medical Sciences of the USSR Yevgeny Antonovich Wagner. A comparative analysis of the achievements EA Wagner and his students from the standpoint of future generations. Determined by socio-cultural and scientific environment in which he lived and formed a scientist. Defined value research EA Wagner and his students in establishing priorities in the study of pathophysiology and treatment of chest injuries at the hospital stage. Studied the contribution to the development of medical science and practice in the Western Urals school surgeons formed academician EA Wagner.

Practical implications: The scientific school formed based on a revolutionary idea, organizational infrastructure, and the practical application of research results in the presence of a strong leader. Confirming held scientific school is public recognition and acceptance of future generations.

Key words: scientific school, higher education leader, medical care, medical education organization.

Постановка проблемы: проблема лидерства в научной школе не является до конца разработанной. Система выращивания лидерских кадров во многом базируется на формальных принципах и условиях.

Анализ последних достижений и публикации: в рассматриваемых литературных источниках в недостаточной мере отражена многогранная деятельность академика Е.А. Вагнера по модернизации системы высшего медицинского образования на Западном Урале, формированию научной школы и внедрению новейших достижений в практическую деятельность. Чаще всего деятельность описывается отдельными фактами или вкладом в отдельную отрасль знаний.

Цель статьи: дать целостную картину личности и деятельности академика Евгения Антоновича Вагнера, рассмотреть факторы, повлиявшие на становление учёного и организатора, выявить закономерности развития научной школы в многообразии научных проблем, встающих перед уральскими учёными-медиками.

Изложение основного материала исследования. Академик Евгений Антонович Вагнер в течение четверти века /1970-1995/ руководил Пермским медицинским институтом. В настоящее время – медицинской академией, которая носит его имя. Благодаря непрерывной работе Евгения Антоновича институт стал одним из крупнейших в стране, основой подготовки специалистов различных направлений клинической и теоретической медицины. Научная школа, сформированная, под руководством Евгения Антоновича охватывает такие направления медицины, как хирургия травма груди и её последствий, анестезиология и реанимация, использование высокотехнологичных методов диагностики и лечения, оказание помощи пострадавшим с комбинированной и сочетанной травмой.

Опора на кадры, имеющиеся возможности и умение гибко манипулировать ресурсами в целях подготовки научно-педагогических кадров, создание ядра исследователей, практиков и организаторов отличало деятельность Е.А. Вагнера, всё это было не только своевременным, но и опережало время в плане управления человеческими ресурсами.

Жизнь Е.А.Вагнера началась далеко за пределами Пермской области, Понятовка, Раздольянского района, Одесской области. Поступив в Одесский медицинский институт имени Н.И. Пирогова он совмещал работу с учёбой, работал инструктором военной кафедры института (1935-1936 гг.), инструктором стрелкового спорта Одесского областного совета ДСО Спартак (1936-1940 гг.). С 3го курса – участвовал в работе хирургической секции единого научного студенческого общества и выполнял работы по экспериментальному пневмотораксу у собак и клиническую работу по лечению зоба.

После окончания института подающий надежды юноша был оставлен в аспирантуре на кафедре факультетской хирургии, заведующий кафедрой – профессор П.Г. Часовников рекомендовал заняться изучением проникающих ранений груди мирного времени. В ноябре 1940 года по приказу Наркомздрава УССР числе двадцати лучших молодых аспирантов был отправлен для улучшения оказания медицинской помощи сельскому населению. Работал заведующим Сентовским сельским врачебным участком Елизаветградского района, Кировоградской области УССР до марта 1941. Здесь впервые проявился организационный талант Е.А. Вагнера – с марта 1941 он назначен главным врачом и хирургом Центральной районной больницы Компанеевского района Кировоградской области УССР /1/, но началась война ...

В первые дни войны врач был отправлен на фронт, командовать хирургическим отделением эвакогоспиталя № 34-12 ФЭП № 99 Юго-Западного фронта, где приходилось оказывать помощь раненым в условиях отступления. В 1941 году выходит Директива Народного Комиссара Оборона СССР об изъятии военнопленных-немцев из РККА – «Изъять из частей, академий, военно-учебных заведений и учреждений Красной Армии, как на фронте, так и в тылу, всех военнопленных рядового и начальствующего состава немецкой национальности и послать их во внутренние округа для направления в строительные батальоны» /2/. Судьба забросила Евгения Антоновича в трудовой лагерь под городом Соликамском Молотовской области. Существует легенда, согласно которой молодой врач отказался работать на земляных работах и начал лечить больных и пострадавших. Этот неординарный поступок был замечен, и в дальнейшем Е.А. работал в больнице системы НКВД СССР.

Именно в Соликамске состоялось знакомство с Учителем – Александром Александровичем Росновским - врачом без званий и регалий, однако при этом ведущим переписку с многими корифеями отечественной хирургии, печатавшимся в союзных хирургических журналах. Заведующий отделением А.А. Росновский /3/ оставил молодого военврача недалеко от себя, хирургом больницы стройуправления. Спецпоселенец Е.А. Вагнер «окунулся с головой в работу» – он становится начальником больницы стройуправления № 881 системы НКВД СССР (г. Соликамск).

Окончание войны не принесло изменений в статусе спецпоселенцев – «переселение в отдаленные районы Советского Союза указанных выше лиц проведено навечно, без права возврата их к прежним местам жительства» /4/, но глубокая убежденность А.А. Росновского в изменении отношения к этническим немцам, позволяла не опускать руки. Именно благодаря А.А. Росновскому – не занимавшему в те годы уже никакой не только административной, но и врачебной должности, - состоялся переход Е.А. в Березниковскую городскую больницу. Сначала будущий патриарх пермской медицины работал «врачом без ставки», и только потом, в 1946 году официально занял ставку врача-хирурга. В 1950 году он занимает должность заведующего отделением, а с 1955 – главного врача больницы.

Возвращение интереса к научной работе возникло под влиянием главного хирурга Березниковского здравоохранения, Заслуженного врача РСФСР, кандидата медицинских наук А.П. Носкова. Александр Павлович имел к 50 годам прошлого века большой жизненный опыт – фельдшером воевал в Первую мировую войну, закончил медицинский факультет Пермского государственного университета, был ординатором госпитальной хирургической клиники, работал главным врачом больницы и начальником эвакогоспиталя № 3143. Будучи учеником профессора Василия Николаевича Парина А.П. Носков выступал с

докладами на заседаниях Медицинского общества при Пермском государственном университете наряду с такими будущими крупными учёными как Н.И. Ансеров и А.П. Соколов. Благодаря Александру Павловичу в Березниках активно функционировала «научная хирургическая секция». Каждый из хирургов города готовил реферативные сообщения, а затем – исследовательские работы и выступал перед коллегами. Тем самым врачи обучались работе с литературой, расширяли кругозор, знакомились с передовым опытом, пробовали силы в дискуссиях. В частности, в 1950 году Е.А. Вагнер делал теоретический доклад о значении учения И.П. Павлова для хирургии, практическую работу по изучению применения тканевой терапии в Березниковской городской больнице и читал лекцию для населения об успехах советской хирургии.

Под влиянием опыта работы хирургом в местах спецпоселения был начат научный поиск с целью выбора оптимальной хирургической тактики при проникающих ранениях груди. Такие ранения в условиях мирного времени были «белым пятном» медицины того времени. Тема исследования была предложена ещё профессором П.Г. Часовниковым в 1940 году, опыт Великой отечественной войны не добавил ясности в данном вопросе.

Научное руководство над практическим врачом взял на себя профессор Николай Михайлович Степанов. Степанов Н.М. – закончил медицинский факультет Пермского государственного университета, в годы гражданской войны был мобилизован в армию Колчака, где служил лекаром. После окончания университета в 1924 году работает в клинике профессора В.Н. Парина, в дальнейшем специализируется в челюстно-лицевой хирургии. С 1935 заведует кафедрой общей хирургии Пермского стоматологического института, после объединения ВУЗов в 1953 году – становится заведующим кафедрой общей хирургии Молотовского медицинского института. В годы Великой отечественной войны руководил эвакогоспиталем № 3148 /5/. В клинике Н.М. Степанова проводились первые в г. Перми операции митральной комиссуротомии, реконструктивные операции на пищеводе и кардиальном отделе желудка. «Здание, где в хирургическом отделении Мотовилихинской больницы в 1938-1960 гг. работал хирург Н.М. Степанов» сейчас охраняется государством.

В 1954 году трое пермских учёных, профессора-хирурги Н.М. Степанов, С.Ю. Минкин, А.Л. Фенелонов выехали в город Березники, чтобы принять экзамен у Е.А. Вагнера, так как выезд за пределы района спецпоселения был запрещён.

13 декабря 1955 года Президиум Верховного Совета СССР принимает указ от "О снятии ограничений в правовом положении с немцев и членов их семей, находящихся на спецпоселении"/6/. Снятие с немцев ограничений по спецпоселению не влекло за собой возвращение им имущества, конфискованного при выселении, и они не имеют права возвращаться в места, откуда они были выселены.

20 июня 1956 года на Учёном совете Молотовского медицинского института была защищена диссертация на соискание учёной степени кандидата медицинских наук «Хирургическая тактика при проникающих ранениях груди в условиях мирного времени». В своей диссертации Евгений Антонович рекомендовал активную хирургическую тактику при проникающих ранениях груди, постепенно данный подход завоевал всё больше приверженцев по Советскому союзу.

Открылись новые возможности в педагогической работе, к тому времени имелся опыт преподавания хирургии и работа в составе государственной экзаменационной комиссии Березниковского медицинского училища с 1947 года, с 1956 года руководство производственной практикой студентов 4 курса Пермского медицинского института. Проходившие практику студенты могли научиться оказывать помощь в условиях более близких широким слоям населения, чем контингент Пермских больниц. А с 1961 года, по рекомендации профессора Семёна Юлиановича Минкина, к.м.н. Вагнер Е.А. исполняет обязанности доцента кафедры госпитальной хирургии.

Организаторский талант Евгения Антоновича развернулся в полной мере. За время выполнения обязанностей главного врача по его инициативе был выстроен хирургический корпус на 320 коек, поликлиника с приёмом 3 000 больных, виварий для экспериментальных исследований, клиническая лаборатория, патологоанатомический корпус с современным оборудованием секционной. Больница настолько выросла в лечебно-диагностическом и организационно-методическом плане, что в 1960 г. – приказом Пермского областного отдела здравоохранения Пермского Областного исполнительного комитета от № 22 11.02.1960 г. больница переводится в статус Второй областной больницы. В эту больницу доставляются раненые и пострадавшие санитарной авиацией из Березниковского, Горнозаводского и других районов.

Березниковская областная больница № 2 превращается стараниями Е.А. Вагнера в Березниковский филиал госпитальной хирургической клиники, где учатся студенты шестого курса Пермского медицинского института. Принцип единоначалия находит своё отражение в этой форме взаимоотношений лечебного, научного и учебного процессов. Необходимо подчеркнуть, что формально больница подчинялась областному отделу здравоохранения, а институт – Главному управлению учебных заведений. Объединение в одних руках талантливого управленца должностей главного врача больницы и доцента кафедры, позволило добиться высоких результатов как в лечебной, так и научной деятельности.

В 1960 году Учёным советом Центрального института усовершенствования врачей были утверждены план и график работ над докторской диссертацией. Научным консультантом был назначен профессор Борис Корнилович Осипов, а руководителем – профессор С.Ю. Минкин. Семён Юлианович Минкин прибыл в Пермь в 1948 году, имея большой опыт работы научной и организационной работы - организатор нейрохирургического отделения Ленинградской Военно-медицинской академии, заместитель начальника факультетской хирургической клиники имени С.П. Федорова. Огромный багаж знаний, неослабевающий интерес ко всему новому отличали С.Ю. Минкина. Блестящий диагност, необыкновенный лектор увлекал коллег и студентов. Именно Семён Юлианович настоял на необходимости экспресс патогистологических исследований, применении новейших методов диагностики (таких как бронхоскопия) и лечения (преганглионарная симпатэктомия). Профессор Минкин многое сделал для сплочения коллектива клиники – недопустимости разделения лечебной и учебной работы.

Докторская диссертация «Материалы к изучению закрытых травм груди мирного времени», защищённая в 1965 году отразила огромный опыт лечения больных, проведенных судебно-медицинских исследований и экспериментальных работ.

7 апреля 1965 Евгений Антонович Вагнер освобождается от должности главного врача Березниковской областной больницы № 2, в связи с переводом в Пермский медицинский институт. Начинается новая эпоха – больших операций в клинике, проведения представительных съездов и конференций, строительства новых корпусов и развития филиалов института – эпоха огромного труда этого яркого человека.

Изучение тяжёлой травмы груди стало основой научной школы академика Е.А. Вагнера.

Опыт оказания помощи, пострадавшим выявил необходимость исследований оптимизации анестезиологического пособия как на до госпитального, так и на госпитальном этапе – диссертации Ортенберга Я.А. Реанимация и обезболивание при тяжелой травме груди 1971; Шумейко С.Г. Обезболивание клофелином у больных хирургического профиля 1993; Матвеева А.Т. Регионарная аналгезия в лечении болевых синдромов 1990.

Увеличение количества транспортных средств, привел к росту дорожно-транспортного травматизма. У пострадавших в дорожно-транспортном происшествии часто происходит повреждение двух и более анатомических областей – такая травма называется сочетанной. Изучению сочетанной травмы были посвящены диссертационные работы: Брусен В.А. Хирургическая тактика при сочетанных повреждениях груди и живота, 1980, и Хирургическая тактика при тяжелой сочетанной травме груди в

остром периоде травматической болезни 1993; Плаксина С. А. Нарушения центральной гемодинамики при тяжелой сочетанной травме груди и принципы их коррекции, 1986, и Острый период тяжелой изолированной и сочетанной травмы груди 1995; Бурдукова П.М. Гемодинамика и внешнее дыхание в остром периоде сочетанной травмы груди и головы 1983.

Международная обстановка 50-80 годов прошлого века характеризовалась напряженностью, риском нападения с применением не только обычного, но и ядерного оружия. Под влиянием поражающих факторов ядерного взрыва происходит не только механическая травма, но и комбинированное поражение ионизирующей радиацией. Исследованию комбинированной травмы посвящены работы: Шмагеля К.В. Влияние изолированной и комбинированной закрытой травмы груди на иммунный ответ и популяцию лимфоцитов 1986; Бурдукова П.М. Сочетанная травма груди в комбинации с лучевым поражением 1988; Черешнева В. А. Закрытая травма груди в комбинации с гамма-облучением 1984; Мартемьянов С.Б. Влияние закрытой травмы груди, нанесенной в различные сроки острой лучевой болезни, на кислородный режим организма 1989.

В рамках работы «Проблемной комиссии союзного значения» был проанализирован опыт оказания пострадавшим с травмой живота, в дальнейшем послуживший основой диссертации М.Г. Урмана Хирургическая тактика при травме живота 1993

Травма органов грудной клетки часто сопровождается внутри плевральным кровоотечением, возможность возвращения этой крови больному была доказана в монографии с соавторами Ортенбергом Я.А., Вьюхиной А.Ф. "Реинфузия крови" Пермь, 1967: в дальнейшем доказана возможность применения аутокрови в других областях медицины: Протопопов В.В. Реинфузия крови при плановых операциях на аорте и магистральных артериях 1988; Петухов В.Н. Управляемая гемодилюция с реинфузией крови при кесаревом сечении у беременных с нефропатией 1988.

Коллектив автором подбирался в соответствии с решаемыми задачами, в частности был приглашен Фирсов В.Д. (Вагнер Е.А., Перельман М.И., Кузьмичев А.П., Фирсов В.Д., Седова Т.Н. Разрывы бронхов. Пермь, 1985), Заугольников В.С. – заведующий кафедрой анестезиологии и реанимации, соавтор по ряду изобретений. В частности – «Способ лечения болевого синдрома при остром инфаркте миокарда и нестабильной стенокардии» 1986.

Чувство новизны, присущее Евгению Антоновичу, определило развитие инновационных методов диагностики и лечения, нашедших отражение в диссертациях: Перепелицина В.Н. Малоинвазивные способы хирургического лечения неспецифической эмпиемы 1995; Касатова А.В. Диагностика и лечение свернувшегося гемоторакса при проникающих ранениях и закрытой травме груди 1993; Субботина В.М. Оперативная торакоскопия 1993; Стародубцева Н.Г. Совершенствование способов соединения органов трубчатого строения 1989.

Развитие возможностей хирургии легки, позволило расширить хирургическую помощь больным с туберкулезом легких, которых, опять же было немало из-за расположенных на территории области исправительных учреждений: Черкасов В.А. Опыт хирургического лечения туберкулома легкого 1973 и Особенности и эффективность хирургического лечения туберкулеза легких среди неблагополучных клиничко-социальных групп больных 1993; Брежнев К.Н. Особенности и результаты лазерных и плазменных экономных резекций лёгких у больных туберкулезом в местах лишения свободы 1997; Степанов С.А. Особенности и результаты хирургических вмешательств у больных туберкулезом лёгких без предшествующей или с краткосрочной предоперационной химиотерапией 1992.

Лечение больных с патологией печени и внепеченочных желчных путей исторически было одним из важнейших на протяжении многих лет. Основу заложила профессор Л.Ф. Палатова в своей докторской диссертации: Хирургические заболевания желчных путей, сопровождающихся желтухой, их взаимосвязь с патологией печени 1978.

Всестороннему изучению подверглась проблема лечения заболеваний сердца и сосудов: Суханов С.Г. Круговой шов склерозированных артерий среднего и малого калибров 1986 и Хирургическое лечение и реабилитация больных с мультифокальными поражениями при заболеваниях аорты и магистральных артерий 1993; Красильников С.А. Применение ацетилсалициловой кислоты в реконструктивной хирургии аорты и магистральных артерий, и перспективы создания её водорастворимых форм 1992; Соколов Ю. Ю. Реперфузионные нарушения при острой ишемии конечностей 1993; Шибанов С.Н. Реабилитация больных окклюзирующей атеросклерозом после реконструктивных операций на брюшной аорте и артериях нижних конечностей на курорте "Усть-Качка" 1991.

Особого внимания требуют экспериментальные работы, отрывающие перспективные направления научной деятельности: Митясов Ю.А. Некоторые вопросы ауто- и аллотрансплантации легких (экспериментальное исследование) 1976; Копытов Л.Ф. Хирургические аспекты трансплантации трахеи в эксперименте 1981.

Итогом организации обширных научных исследований является общественное признание, актуальность научных работ для потомков и память учеников.

Венцом общественного признания было присуждение Государственной премии Российской Федерации группе учёных - Вагнеру Евгению Антоновичу, Брунсу Владимиру Алексеевичу, Денисову Александру Сергеевичу, Брюсову Павлу Георгиевичу, Жижину Виктору Николаевичу, Перельману Михаилу Израилевичу, Селезневу Сергею Алексеевичу - «За разработку и внедрение современных концепций лечения тяжелой сочетанной травмы груди и её осложнений».

В настоящее время придаётся всё большее значение отражению научной работы международных системах Web Of Science и Scopus.

При анализе данных систем выяснилось, что работы Е.А. Вагнера и соавторов цитируются многими зарубежными учёными более 35 раз. Напомню, что в этой системе фиксируются публикации начиная с 2001 года. Таким образом, есть основания утверждать, что данные работы остаются актуальными более 30 лет спустя.

Ученики Евгения Антоновича являются сегодня флагманами пермской и российской научной мысли:

- Валерий Александрович Черешнев – академик РАН, директор научного института экологии и генетики микроорганизмов УрО РАН, председатель Уральского отделения РАН, член Президиума РАН. В настоящее время - председатель Комитета по науке и наукоёмким технологиям Государственной думы РФ
- Суханов Сергей Германович – самый оперирующий кардиохирург в России и за рубежом с 2011 года руководит Федеральным центром сердечно-сосудистой хирургии в Перми. А с 2012 года – заведующий кафедрой сердечно-сосудистой хирургии ПГМА.
- Котельникова Людмила Павловна – заведует кафедрой хирургии последипломного обучения в Пермской государственной медицинской академии, ученики Людмилы Павловны исследуют вопросы хирургической гастроэнтерологии, хирургической эндокринологии, помощи при ургентных состояниях.
- Черкасов Владимир Аристархович – ректор с 1995 по 2005 годы Пермской медицинской академии, заведующий кафедрой госпитальной хирургии, депутат Законодательного Собрания Пермской области первого и второго созывов (1994-97, 1997-2001).
- Соколов Юрий Юрьевич – заведующий кафедрой детской хирургии Российской медицинской академии последипломного образования. Под руководством Соколова Ю. Ю. защищено 3 кандидатских диссертации и выполняется 5 диссертационных исследований. Входит в состав международной группы по детской эндохирургии (IPEG), редколлегии журнала «Детская хирургия».

Выводы: лидерство в научной школе, базировалось на личных качествах Е.А. Вагнера, получивших «огранку» благодаря взаимодействию с такими сильными личностями как А.П. Носков, А.А. Росновский, Н.М. Степанов. Деятельность Евгения

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Антоновича многогранная и взаимосвязанная от строительства новых корпусов, до организации новых, первых в союзе, отделений в клинике. Развитие научной школы, начавшееся с травмы груди, развилось в совершенно новые, инновационные направления диагностики и лечения заболеваний. Сила лидера научной школы, сила организатора в сплочении коллектива для решения актуальных задач медицинской науки сегодняшнего и завтрашнего дня – таким лидером был академик АМН СССР Евгений Антонович Вагнер.

№	Авторы	Название	Количество цитат	Год работы
1	Vagner, E A; Subbotin, V M; Davidov, M I; et al.	Khirurgicheskaia taktika pri inorodnikh telakh zheludochno-kishechnogo trakta.	1	1999
2	Vagner, E A; Davidov, M I	Reinfuziia krovi vo vremia nefrektomii pri rake pochki.	1	1998
3	Vagner, E A; Khlebnikov, V V; Terekhina, N A; et al.	Antioksidanty v lechenii bol'nykh kholelitiazom.	2	1997
4	Vagner, E A; Subbotin, V M; Kubarikov, A P	Khirurgicheskoe lechenie gangreny legkikh.	3	1982
5	Vagner, E A; Subbotin, V M; Kopytov, L F; et al.	Posleoperatsionnyi period posle ushivaniia koloto-nozhevykh ranenii serdtsa.	1	1982
6	Vagner, E A; Zaugol'nikov, V S; Kaganovich, N M; et al.	Nekotorye voprosy lecheniia miorenal'nogo sindroma pri pozitsionnoi ishemii konechnostei.	1	1980
7	Kuz'michev, A P; Vagner, E A; Fursov, V D; et al.	Sochetannaia travma grudi.	3	1980
		Transplantatsiia trakhei v eksperimente.		
	Vagner, E A; Khokhlova, R N; Firsov, V D; et al.		1	1980
	Vagner, E A; Zaugol'nikov, V S	Pokazaniia k perelivaniu krovi v khirurgii i reanimatologii.	1	1979
	Vagner, E A; Firsov, V D; Sandakov, P Ia	Osnovnye printsipy lecheniia zakrytoi travmy grudi s perelomami reber	1	1977
	Vagner, E A; Ortenberg, Ia A; Nenashev, I E	Oslozheniia punktsionnoi kateterizatsii podkluchichnoi veny	1	1976
	Vagner, E A; Tuev, A V; Zaugol'nikov, V S; et al.	Klinicheskaiia znachimost' testa chrespishchevodnoi elektrostimulatsii serdtsa u bol'nykh s okkliuziruiushchimi zabolevaniiami i anevrizmami aorty i magistral'nykh arterii v period podgotovki k operatsii.	1	1989
	Vagner, E A; Matveev, A T; Zaugol'nikov, V S; et al.	Dlitel'naia subplevral'naia blokada u bol'nykh s zakrytoi travmoi grudi.	1	1988
	Vagner, E A; Subbotin, V M; Kubarikov, A P	Khirurgicheskaia taktika pri rasprostranennoi gengrene legkogo.	1	1987
	Vagner, E A; Zaugol'nikov, V S; Matveev, A T; et al.	Dlitel'naia subplevral'naia blokada posle torakal'nykh operatsii.	2	1987
	Vagner, E A; Zaugol'nikov, V S; Matveev, A T; et al.	Segmentarnyi i supraspinal'nyi efekty peridural'noi anal'gezii morfinom.	1	1986
	Vagner, E A; Firsov, V D; Bruns, V A; et al.	Radikal'nye operatsii v lechenii gangreny legkogo (obzor literatury).	1	1985
	Vagner, E A; Zaugol'nikov, V S; Plaksin, S A; et al.	Vliianie peridural'noi analgezii na gazovyi sostav krovi i tsentral'nuiu gemodinamiku u bol'nykh s zakrytoi travmoi grudi.	1	1985
	Vagner, E A; Plaksin, S A; Zaugol'nikov, V S	Osnovnye vidy narushenii tsentral'noi gemodinamiki pri tiazheloi sochetannoi travme grudi.	1	1985
	Vagner, E A; Lishke, A A; Firsov, V D; et al.	Diagnostika i lechenie khirurgicheskikh zabolevanii diafragmy.	1	1984
	Vagner, E A; Urman, M G; Firsov, V D	Povrezhdeniia dvenadtsatiperstnoi kishki.	1	1984
	Vagner, E A; Subbotin, V M; Makoveev, V I; et al.	K patogenezu razvitiia gnoino-destruktivnykh protsessov v retrostenoticheskom otdale legkogo pri fiksirovannykh inorodnykh telakh bronkhov.	1	1983
	Vagner, E A; Zaugol'nikov, V S; D'iakov, N K	Gemosorbtsiia v lechenii kriticheskikh sostoianii v khirurgii.	6 (!)	1984

Список использованных ресурсов

1. Е.А. Вагнер Раздумья о врачебном долге Пермь: Кн. изд-во, 1991
2. Директива Народного Комиссара Обороны СССР № 35105 с 8 сентября 1941 г. ЦАМО РФ. Ф. 23-й зв. сд. Оп. 2. Д. 41. Л. 152.
3. Урман М.Г. Рассуждения врача [Текст] / Урман М.Г. - Пермь: Агентство "Стиль-МГ", 2010. - 248 с
4. ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР УКАЗ от 26 ноября 1948 года «Об уголовной ответственности за побеги из мест обязательного и постоянного поселения лиц, выселенных в отдаленные районы СССР в период Отечественной войны»
5. Медицинские работники Молотовской (Пермской) области, особо отличившиеся в годы Великой Отечественной войны (1941–1945) ПГАНИ Ф.8193. Оп.1. Д.1.
6. УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР «О СНЯТИИ ОГРАНИЧЕНИЙ В ПРАВОВОМ ПОЛОЖЕНИИ С НЕМЦЕВ И ЧЛЕНОВ ИХ СЕМЕЙ, НАХОДЯЩИХСЯ НА СПЕЦПОСЕЛЕНИИ» от 13 декабря 1955 г. ГА РФ. Ф. 7523. Оп. 72. Д. 576. Л. 79. Подлинник. Машинопись.

References

1. EA Wagner Reflections on the doctor's duty to Perm: Bk. Publishing House, 1991.

2. Directive of the People 's Commissar of Defence of the USSR with the number 35105 September 8, 1941 TsAMO Russia. F. 23rd Guards. sd. Op. 2. D. 41. L. 152.
3. Urman M.G. Reasoning doctor. Perm Agency "Style-MG", 2010. 248.
4. USSR Supreme Soviet Presidium Decree dated November 26, 1948 "Criminal Law escaped from compulsory and permanent settlement of persons deported to remote areas of the Soviet Union during World War II"
5. Medical professionals Molotov (Perm) areas distinguished themselves during the Great Patriotic War (1941-1945) PGANI F.8193. Op.1. E.1.
6. Presidium of the Supreme Soviet "to lift restrictions in the legal status with the Germans and their families, LOCATED to banishment" from December 13, 1955 GA RF. F. 7523. Op. 72. D. 576. L. 79. The original. Typescript.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Нечаев Олег Игоревич, ассистент кафедры менеджмент и маркетинг Пермского национального исследовательского политехнического университета.
РФ, Пермь, Комсомольский проспект 29, ауд. 511 корпуса «А»
e-mail: smernesh@gmail.com

DETAILS ABOUT THE AUTHOR

Oleg Nechaev, assistant chair of management and marketing Perm National Research Polytechnic University.
Russian Federation, Perm, Komsomol prospectus 29, Rm. 511 body "A"
e-mail: smernesh@gmail.com

УДК 008(4+447)

УКРАЇНСЬКИЙ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОСТІР: ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР**Студінський В.А.**

Предметом дослідження є український цивілізаційний простір в історико-економічному вимірі. В основу методології дослідження покладені історико-економічний аналіз цивілізаційних хвиль розвитку українського простору. В результаті дослідження з'ясовано, що великий вплив на нього зіграла Трипільська цивілізація, яка фактично дала розвиток сільськогосподарському виробництву. Дані традиції зберігаються і в нинішньому українському суспільстві. Галузь застосування може бути політекономія в сфері дослідження цивілізаційних, а також і формаційних процесів розвитку соціальної (економічної) системи. Зроблено висновок, що Український цивілізаційний простір розпочинає активно формуватись в системі господарських та культурних відносин трипільського суспільства, яке, по суті, стало родоначальником сільськогосподарського виробництва і значною мірою вплинуло на глобальний цивілізаційний простір.

Ключові слова: цивілізація, простір, історичний, економічний, трипільська культура, сільськогосподарське виробництво.

УКРАИНСКОЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО: ИСТОРИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ**Студинский В.А.**

Предметом исследования является украинское цивилизационное пространство в историко-экономическом измерении. В основу методологии исследования положен историко-экономический анализ цивилизационных волн развития украинского пространства. В результате исследования определено, что большое влияние на него сыграла Трипольская культура, которая фактически дала развитие сельскохозяйственному производству. Эти традиции сохраняются и в нынешнем украинском обществе. Отрасль применения может быть политэкономия в сфере исследования цивилизационных, а также формационных процессов развития социальной (экономической) системы. Сделан вывод, что Украинское цивилизационное пространство начинает активно формироваться в системе хозяйственных и культурных отношений трипольского общества, которое, по-существу, стало родоначальником сельскохозяйственного производства и в значительной степени повлияло на глобальное цивилизационное пространство.

Ключевые слова: цивилизация, пространство, исторический, экономический, трипольская культура, сельскохозяйственное производство.

UKRAINIAN CIVILIZATION SPACE: HISTORICAL AND ECONOMIC DIMENSION**Studinski V.A.**

The subject of this study is to Ukrainian cultural space in historical and economic dimension. The methodology of this research is historical and economic analysis of the development of civilization waves Ukrainian space. The study determined that a great influence on him played Tripoli culture, which actually gave the development of agricultural production. These traditions are preserved in the current Ukrainian society. Branch application may be in political economy research civilizational and formational processes of social (economic) system. Concluded that the Ukrainian cultural space begins to actively form in the system of economic and cultural relations between Tripoli society, which, in essence, became the ancestor of agricultural production and greatly influenced the global cultural space.

Key words: civilization, space, historical, economic, Tripilka culture, agricultural production.

Постановка проблеми. Прийнято вважати, що термін «цивілізація» почав активно вживатися у науковому обігу з XVIII століття. Це було викликано у процесі соціогуманітарного знання із загальної системи знань. У широкому розумінні під поняттям цивілізації розуміли більш високий ступінь суспільного розвитку, що пов'язаний зі стрімким розвитком виробничих відносин та продуктивних сил у різних історичних вимірах часу та географічних просторах. З того часу його застосовували в різних контекстах, із різним смисловим наповненням, але зазвичай застосовували й застосовують для позначення великих соціокультурних спільнот людей, що з'являються, принаймні, з появою писемності. Виграшною стороною і теорій світових цивілізацій (періодів в історії людства), і теорій локальних цивілізацій є те, що вони передбачають розгляд всесвітньої історії та світової економіки в нерозривній внутрішній єдності матеріальних, духовних, соціальних, політичних тощо чинників. Висунення ж цих різноманітних теорій, що сьогодні сприймаються як складники однієї багатопланової теорії цивілізацій, відбувалося здебільшого в контексті філософсько-історичного або соціологічного бачення всесвітньої історії [1, С.214].

Щодо сучасних підходів у визначенні цивілізації, то існує п'ять відносно самостійних парадигм: загально історична, соціокультурна, економічна, філософсько-антропологічна та технологічна. Як зазначає український вчений А.С.Філіпенко, історична парадигма цивілізації пов'язана з її поступальним розвитком від нижчих до вищих форм у процесі еволюційних стрибків і революційних змін у відносинах з природою, у стосунках між людьми і спільнотами, формування ієрархічних зв'язків та ін. Виокремлюється в історичному виборі цивілізації локальні та глобальні масштаби, а також синхронні та діахронні – віддалені в часі одна від одної. Філософсько-антропологічна парадигма вважається ядром (осовною) цивілізаційного підходу, суть якої полягає у приведенні соціального до індивідуального, наслідком чого стає не зростання соціальності загалом, а соціальності індивіда, її ментального й життєвого простору, світу. Соціокультурна парадигма означає тісний зв'язок цивілізації та культури, що як правило, ототожнюються. Технологічна парадигма пояснює процес перетворення природних ресурсів у матеріальні та духовні надбання цивілізації. Економічна парадигма об'єднує функціональні категорії як власність, зміст і характер виробництва, а також взаємодію людини і природи, суспільні форми праці, економічні фактори [2, С.22-25].

Предмет дослідження. Український цивілізаційний простір в історико-економічному вимірі.

Дослідження даної проблеми. Зауважимо, що даній проблематиці присвятили свої дослідження А.С.Філіпенко, Ю.М.Канигін, В.С.Савчук, Ю.К.Зайцев, М.Ю.Відейко, Н.М.Бурдо та інші. В працях вітчизняних науковців проблеми трансформації українського цивілізаційного простору розглядають різнобічно, при цьому проглядається чіткий взаємозв'язок в історичній перспективі.

Мета даного дослідження полягає у визначенні українського простору як такого, насамперед його історичний та економічний вимір у системі цивілізаційної парадигми. При цьому автор жодним чином не претендує на унікальність та оригінальність поглядів, викладених у публікації. Швидше, це є спроба певного синтетичного аналізу різних поглядів.

Виклад основного матеріалу. У контексті сучасної політ економічної думки цивілізаційний підхід до розуміння сутнісного, закономірного, соціального, економічного та історичного розвитку дає можливість визначити складність та суперечливість процесів, які відбуваються у світовому масштабі чи в локальних межах в суспільстві (економічній чи соціальній системі), але разом з тим неможливо вплинути суто економічними методами. У цьому зв'язку варто звернути увагу на дослідження вітчизняних вчених-економістів В.С.Савчука та Ю.К.Зайцева. Зокрема, вони апелюють до А.Тойнбі, який виокремлює цивілізацію як цілісність, частини котрої узгоджені між собою та взаємозалежні, життєздатність цивілізації визначається можливістю послідовного освоєння життєвого середовища та розвитку духовного начала в усіх видах людської діяльності, перенесенням викликів та відповідей із зовнішнього середовища у свій внутрішній світ (як на мікро-, так і на макрорівні); в сучасних умовах головним у свідомості суспільства є осмислення себе як частки більш ширшого універсалу, тоді як особливність суспільної самосвідомості ХІХ століття полягала у замкненості цього універсалу; «західна» цивілізація не завоювала домінуючого положення у сучасному глобальному просторі. Разом з тим, на думку того ж А.Тойнбі, теза про уніфікаційність світу на базі «західної» економічної системи як закономірний підсумок єдиного та безперервного процесу розвитку людської історії призводить до певних перекохань і непорозуміннь, а також звужує історичний світогляд.

Окрім цього українські вчені В.С.Савчук та Ю.К.Зайцев також посилаються на російського теоретика В.З.Балікаєва, який, у свою чергу, визначаючи наявність діалектичного зв'язку між формаційним та цивілізаційним підходом, зауважує, що цивілізація – діалектика формаційних структур, їх окультурювання, оморалювання, піднесення у ранг людських цінностей. При цьому, формація – це фундамент, а цивілізація – сучасна суспільна форма існування з урахуванням і синтезом усіх цінностей, багатств людської історії.

Отже, на думку Ю.К.Зайцева та В.С.Савчука, цивілізація на відміну від формації, пов'язана не стільки з матеріально-речовими, скільки з духовними аспектами суспільного розвитку, до того ж із тією її частиною, яка визначається не тільки (і не в усьому) наявним способом виробництва [3, С.78-80]. Але до цього додаю, що в цивілізаційній площині спосіб виробництва і культура знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємовпливові.

Виходячи із вищенаведених підходів, можна стверджувати, що український цивілізаційний простір визначається у тривалому часовому ритмі – від Трипільської культури до сьогодення.

З історико-філософських позицій Трипілля не є відправною точкою розвитку сучасного українського цивілізаційного простору. Проте, саме трипільський період прийнято вважати «золотим віком» древньої цивілізації модерної України. Як зауважують українські вчені-історики Н.Б.Бурдо та М.Ю.Відейко, спільною рисою уявлень про «золотий вік», де б вони не склалися, є думка про те, що саме тоді всього було в достатку і все було найкращим – і життя, і люди. Таким чином ідеалізація минувшини інколи набуває прагнень у майбутньому. Звичайно, що людині властиво дещо ідеалізувати історію. Намагання досягти «золотого віку», повернутися до нього, нехай на новому технологічному та економічному рівнях, помітні практично в усі часи. Тому, власне, трипільська культура, а також і її носії та їх досягнення сприймаються і розглядаються часом як пряме свідчення реального існування «золотого віку» на конкретній території у конкретний час. «Не є одкровенням, - пишуть Н.Б.Бурдо та М.Ю.Відейко, - що кожен уявляє собі історію відповідно до своїх уподобань. Навіть суспільство через певні свої інститути, насамперед через державні, творить історію такою якою хоче бачити. Недаремно існує вислів – «офіційна історія». Епоха Трипілля – це злет. Спомини про трипільську історію – це ще й усвідомлення того, що на казково багатій землі, яку нині ми називаємо Україною, можливо створити передову як на свій час цивілізацію... Але водночас Трипілля – це згадка про розпад і повне забуття на довгі п'ять тисяч років. Це нагадування про те, що можна втратити все – міста, яскраву культуру та високу духовність, які занепадають разом із економікою, що не змогла пристосуватися до нових умов» [4, С.4-6].

Трипілля стало народженням нових цивілізаційних (та й формаційних) підходів до розвитку людства. 8-9 тисяч років тому, як зазначає М.Ю.Відейко, в Європі сталася подія, яка без перебільшення, визначила її подальшу історичну та економічну долю: люди почали вирощувати хліб та займатися тваринництвом (ці дві галузі сільськогосподарського виробництва тісно пов'язані між собою і до сьогодні). Наслідки цього революційного стрибка й зберігають свою значимість і в сучасній цивілізації, оскільки без хліба, попри всі досягнення технологій, неможливе існування сучасного суспільства. Десятки тисяч років людина виживала завдяки полюванню та збиранництву. Винайдення та поширення хліборобства та тваринництва дало можливість займатися ремеслами, мистецтвом, наукою, літературою тощо. Іншим наслідком стало збільшення кількості людей, що призвело до демографічного вибуху. Дану епоху, зауважує М.Ю.Відейко, назвали «часом створення нових світів» [5, С.12]. Цивілізаційний простір у загальнолюдських масштабах після «створення нових світів» почав поширюватись на всю планету, із локальних цивілізаційних просторів він перемістився у глобальний. При цьому локальність цивілізації нікуди не поділась, а знайшла своє чільне місце й вираження в формуванні народів та націй.

Історичний взаємозв'язок сучасного українського цивілізаційного простору з трипільським полягає насамперед у тому, що система виробництва і сфера культури пов'язані із землеробством. Своєрідний «український триполізм», яке набуло явища ментального. Як зауважує Ю.Канигін, що саме «в землі України зароджувалася аграрна технологія виробничого типу, без якої б не було сучасної цивілізації. І технологія ця – дітище предків народу. І цей «триполізм», ця пам'ять, цей інстинкт – інстинкт землеробця-годувальника – в мозку кісток українця». Тут ще варто згадати, що за межами Батьківщини мешкає кілька десятків

мільйонів українців, які не просто розпорошилися по всьому світові, а чітко локалізувалися в ареалах Північної та Південної півкуль, де знаходяться родючі землі планети – Кубань, Вороніжчина, степовий Алтай, степи Приамур'я, південь Канади, північ США, Аргентина, Бразилія, північ Австралії, частина південної Африки [6, С.200-201]. Така залежність несе в собі не що інше як культуру цивілізаційного простору українства, так і технологічну традиційність, яка поєднана з бажанням свободи і вільної праці на своїй (як поняття власності) землі. Такий симбіоз найкраще всього виразив Т.Г.Шевченко у своїй поезії «Молитва», що була написана у 1860 році:

Царям, всесвітнім шинкарям,
І дукачі, і таляри,
І пута кутії пошли.

Робочим головам, рукам
На сій окраденій землі
Свою ти силу ниспошли.

Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердечний рай!
І більш нічого не давай! [7, С.337].

В принципі таке прагнення до свободи і вільної праці сприяло і спонукало до переселення в різні куточки світу. Це був один із засобів глобалізації українського цивілізаційного простору. У цьому контексті й постає питання приналежності до «західної» (європейської) цивілізації. Поява на політичній карті світу незалежної України започаткувала глобальні трансформації не лише в даному регіоні. Досягнення суверенного статусу Українською державою, за визначенням американського політолога З. Бжезінського, є однією з найвідчутливіших геополітичних подій ХХ ст. і має своє продовження у нинішньому столітті. Україна, як молода незалежна держава, має усвідомити себе в геополітичному контексті і в контексті розвитку світової цивілізації, визначити свої геополітичні інтереси, з урахуванням складної системи інтересів різних країн та сучасного розкладу сил – економічних, політичних, військових, духовних. Особливо це стосується близького оточення України. Фактично події Майдану – 2013 визначили вектор розвитку України.

Одним із напрямків такого цивілізаційного синтезу є освіта як чинник економічного зростання. Прагнення знайти нові приклади й способи духовного й раціонального освоєння світу робить затребуваним дослідження цивілізаційної природи освіти в умовах переплетення й зростання інформаційних потоків, які заміщають предметність знання й репрезентують себе в здібностях людини, в активності свідомості, у розумових процесах, що визначає необхідність повернення освіти до її первісно гуманної природи. Актуалізація проблем освіти на початку ХХІ століття продиктована переоцінкою цінностей і пошуком змісту загальнолюдської ідентичності, яка формується, і нового образу світу. Відбиваючи процеси взаємозумовленості й взаємозалежності різних компонентів світовогоспівтовариства, соціально-політичні явища останнього десятиліття довели потребу вироблення й мотивування глобальної парадигми суспільного розвитку. Виявом цієї світоглядної установки стала активізація «цивілізаційного бачення світу». Сформований надісторичний феномен – ноосферна парадигма буття – визначив напрямки руху на сучасному етапі: від локальних до всезагальних зв'язків, включаючи в умови їхнього природного утворення фактор освіченості, що дозволяє великій кількості людей брати участь у функціонуванні колективного інтелекту. Світ, який розглядається в єдності різноманіття, змінює пріоритети і в освіті людини [8, С.60-61].

Актуальним залишається і питання цивілізаційних хвиль та циклів. Довго строковість хвильових процесів все ж має амплітудний характер. І в певний час вони досягають найнижчої позиції, так званої, критичної точки. Цивілізаційна криза є всесвітньо-історичним процесом зміни світових (локальних) цивілізацій, що означає, з одного боку, глибоку перебудову всієї структури суспільства (жодна з його сфер не залишиться поза корінних змін), а з іншого боку – трансформацію локальних цивілізацій, висування нових лідерів, нестійкість глобального цивілізаційного поля. Разом з тим криза є не лише найнижчою фазою падіння, але й служить відправною точкою подальшого зростання. Не вдаючись у подробиці аналізу можна лише зауважити, що фахівці з різних галузей знань приходять до висновку, що відправною точкою нового циклу розвитку українського цивілізаційного може стати березень 2015 року. Такі прогнози були зроблені ще наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років [9, С.91-92]. Очевидно, що в історико-економічному вимірі розвитку цивілізаційного простору України переживає фазу свого нового народження і подальшого динамічного розвитку.

Висновок. Український цивілізаційний простір розпочинає активно формуватись в системі господарських та культурних відносин трипільського суспільства, яке, по суті, стало родоначальником сільськогосподарського виробництва. За тривалий історичний період агрокультура поширилась на європейський континент, а згодом і на весь світ в результаті міграції населення. Українство як етнос зберегло традиції сільськогосподарського виробництва і удосконалювало його у процесі технічного та технологічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Космина В.Г. Цивілізаційний аналіз всесвітньої історії як проблема історіографії // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2011. – Випуск 30. – С.213-223.
2. Філіпченко А.С. Економічний розвиток сучасної цивілізації. – К.: Знання України, 2006. – 315 с.
3. Зайцев Ю.К. Сучасна політична економія. Проблеми та інституціональне поле предмета і методології досліджень. – К.: КНЕУ, 2011. – 337 с.
4. Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю. Трипільська культур. Спогади про золотий вік. – Харків: Фоліо, 2008. – 415 с.
5. Відейко М.Ю. Шляхами трипільського світу. – К.: Наш час, 2007. – 296 с.
6. Каньгин Ю. Путь Ариев. Украина в духовной истории человечества. – К.: Україна, 1996. – 256 с.
7. Шевченко Т. Повне зібрання творів у 12-ти томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 2003. – 784 с.
8. Утуж І.Г. Цивілізаційна парадигма освіти: теоретико-методологічний аспект // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип.. 38. – С. 60-66.
9. Космос древньої України. Трипілля – Троянь: Мітологія. Філософія. Етногенез. К., 1992. – 304 с.

References

1. Kosmyna V.G. Cyvilizacijnyj analiz vsesvitn'oi istorii' jak problema istoriografii' // Naukovi praci istorichnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu. 2011. Vypusk 30. S.213-223.
2. Filipchenko A.S. Ekonomichnyj rozvytok suchasnoi' cyvilizaciji'. – K. : Znannja Ukrai'ny, 2006. 315 s.
3. Zajcev Ju.K. Suchasna politychna ekonomija. Problemy ta instytucional'ne pole predmeta i metodologii' doslidzhen'. K.: KNEU, 2011. 337 s.

4. Burdo N.B., Videjko M.Ju. Trypil's'ka kul'tur. Spogady pro zolotyj vik. Harkiv: Folio, 2008. 415 s.
5. Videjko M.Ju. Shljahamy trypil's'kogo svitu. K.: Nash chas, 2007. 296 s.
6. Kanygin Yu. Put' Ariev. Ukraina v dukhovnoy istorii chelovechestva. K.: Ukraina, 1996. 256 s.
7. Shevchenko T. Povne zibrannja tvoriv u 12-ty tomah. T.2. K.: Naukova dumka, 2003. 784 s.
8. Utjuzh I.G. Cyvilizacijna paradygma osvity: teoretyko-metodologichnyj aspekt // Gumanitarnyj visnyk ZDIA. 2009. Vyp.38. S. 60-66.
9. Kosmos drevn'oi' Ukrai'ny. Trypillja – Trojan': Mitologija. Filosofija. Etnogenez. K., 1992. 304 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Студінський Володимир Аркадійович, кандидат економічних наук, доктор історичних наук, професор кафедри політичної економії обліково-економічних факультетів
Київський Національний Економічний Університет імені В.Гетьмана
а/с 123, м. Київ, 03191, Україна
e-mail: studinskij@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Студинский Владимир Аркадьевич, кандидат экономических наук, доктор исторических наук, профессор кафедры политической экономики учетно-экономических факультетов
Киевский Национальный Экономический Университет имени В.Гетьмана
а/я 123, г. Киев, 03191, Украина
e-mail: studinskij@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Studinski Volodymyr Arkadijovych, Ph.D. in Economical Science, D. in Historical Science, Professor
Kiev National Economic University named after Vadym Hetman
Box 123, Kiev, 03191, Ukraine
e-mail: studinskij@mail.ru

УДК 65.012.7:65.014.1

МЕТОДОЛОГИЯ СОЗДАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ УКРАИНЫ

Ушаповский К.В.,
Минкович А.В.,
Костин Ю.Д.

Предмет исследования. Изучены внешние и внутренние экономические технологии (процессы) при организации конкурентного рынка электроэнергии с учетом мировых тенденций.

Цель работы. Проанализирована новая версия рынка электроэнергии в свете Закона Украины «О принципах функционирования рынка электроэнергии Украины» и выработаны стратегические направления будущего конкурентного рынка.

Метод или методология проведения работы. Использован метод системных оценок для анализа мировых тенденций либерализации рынков электроэнергии. Применены расчетно-аналитические сопоставления различных методологических подходов при оценке будущего энергетики Украины.

Результаты работы. Показана роль законодательной инициативы в построении методических принципов формирования конкурентного рынка электроэнергии. При этом Украина должна выполнить ряд условий: уровень конкуренции на энергорынке, экономическая обоснованность стоимости электроэнергии, возможность свободного выбора поставщиков электроэнергии. Предполагается осуществить разделение естественномонопольных (передача электроэнергии, оперативно-диспетчерское управление) и потенциально конкурентных (производство и сбыт электроэнергии, ремонт и сервис) функций, и вместо вертикально-интегрированных компаний, выполняющих все эти функции, создать структуры специализирующиеся на отдельных видах деятельности. Наличие гарантирующего поставщика электроэнергии в конструкции розничного рынка гарантирует, что потребитель не окажется в ситуации когда с ним отказались заключать договор энергоснабжения (купли-продажи) все сбытовые организации.

На оптовом рынке электроэнергии функционируют несколько секторов: регулируемых договоров, свободных двусторонних договоров, спотовый рынок и балансирующий рынок. Рынок двусторонних договоров может не только уберечь потребителя от резких ценовых колебаний, но и заставит относиться к электроэнергии как к товару, который имеет свою цену и качество.

Область применения результатов. Организация и функционирование конкурентного рынка распространяется повсеместно имеет солидарную ответственность.

Выводы. Появление в Украине либерализованных рынков электроэнергии сопряжено с немалыми трудностями и испытанием на выносливость. Это длительный процесс, который требует готовности правительства решать сложные проблемы организационно-экономического характера, которые в будущем обеспечат потребителю реальные долговременные выгоды.

Ключевые слова: электроэнергия, конкурентный рынок электроэнергии, либерализация рыночных отношений, рынок двусторонних договоров, спотовый рынок («на сутки вперед»), балансирующий рынок, генерация, реализация электроэнергии, гарантирующий потребитель электроэнергии, энергоснабжающая организация, тариф (цена) на электроэнергию, «зеленый» тариф, торговля на бирже, системный оператор, рынок вспомогательных услуг, дерегулирование электроэнергетики, совет рынка, национальная комиссия по регулированию электроэнергетики.

CONCEPT OF CREATING AND FUNCTIONING OF THE ELECTRICITY MARKET IN UKRAINE

Ushapovskiy K.V.,
Minkovich A.V.,
Kostin Yu.D.

Research Subject. The external and internal economical technologies (processes) when organizing competitive electricity market with due consideration of global trends have been studied.

Work Objective. A new version of electricity market has been analyzed with the meaning of the Act of Ukraine "On principles of electricity market performance in Ukraine" and some strategic approaches of prospective competitive markets have been developed.

Method and concept of the research work performance. The method of system assessments for analyzing global trends of electricity markets liberalization has been used. The calculation-analytical comparisons of different methodological approaches have been applied in making an assessment of the prospects of energetic of Ukraine.

Research results. The role of the legislative initiative when forming methodological principles of organizing competitive electricity markets has been indicated. In such a case Ukraine has to accomplish a set of the following conditions: the level of competition at the energy market, economic feasibility of the electricity cost, the possibility of the free choice of power suppliers. It is suggested to achieve the separation of the natural-monopolistic (electric-power transmission, operational-dispatching control) and potential competitive (production and distribution of electricity, maintenance and service) functions, and to create the structures specialized in certain activities instead of vertically integrated companies that perform all these functions. The availability of a guarantying supplier of electricity in the retail market structure may prove that the consumer will not get in a situation when he is abandoned to celebrate a contract for electricity supply (purchase and sale) by any disposal organizations.

The wholesale electricity market is operated by several sectors: regulated contracts, free bilateral contracts, wholesale market and balancing market. The market of bilateral agreements can not only protect consumers from sharp price fluctuations but also make the electricity be treated as a commodity that has its own price and quality.

Field of application. The organization and functioning of the competitive market has universal application with joint and several responsibility.

Conclusions. The appearance of liberalized electricity markets in Ukraine is associated with considerable difficulties and endurance tests. This is a time consuming process involving the readiness of the government to solve complex problems of organizational and economic nature, which in years will guarantee real long-term benefits for the consumer.

Key words: electricity, competitive electricity market, liberalization of market relations, market of bilateral contracts, wholesale market (the "day ahead"), balancing market, generation, electricity sales, guarantying consumer of electricity, power supply organization, rate (price) for electricity, "green" tariff, stock exchange trading, transmission system operator, ancillary service market, electricity deregulation, market council, National Electricity Regulatory Commission.

Постановка проблемы. В надежных электроэнергетических системах в каждый момент времени спрос на электрическую энергию (ЭЭ) равняется её предложению, что отражается поддержанием стандартного уровня частоты электрического тока. Для обеспечения баланса спроса и предложения энергосистема должна быть перманентно способна произвести требуемый объем ЭЭ и доставить его потребителю, в противном случае падение частоты в системе потребует веерных отключений потребителей для обеспечения её живучести. Спрос на ЭЭ имеет переменный характер в течении суток (пик потребления приходится на утренние и вечерние часы со значительным спадом в ночной период), недели (в будние дни спрос больше, чем в выходные), месяцев года (в зимний период спрос на ЭЭ выше чем в летний, что вызвано как климатическими особенностями, так и сезонностью экономической динамики).

Сообразно изменению спроса на ЭЭ изменяется нагрузка производственных мощностей (ПМ) энергосистемы: в период пика потребления ЭЭ в работу включаются самые неэкономичные мощности (загрузка осуществляется с учетом технологических особенностей в порядке экономичности – в первую очередь загружаются наиболее экономичные электростанции, затем – менее экономичные и т.д.). Таким образом предельные затраты на производство ЭЭ в течении суток значительно варьируются. Высокая неравномерность электропотребления вынуждает энергетическую отрасль поддерживать существующие и вводить новые ПМ, недоиспользование которых потребителю в конечном счете приходится оплачивать. Поэтому важным экономическим инструментом может быть введение цен (тарифов) на ЭЭ, отражающих её реальную стоимость во времени. Об этом говорит и анализ мирового опыта [1,2,3].

На либерализованных рынках ЭЭ эффективные схемы тарифной дифференциации создаются вследствие конкуренции различных подходов. Поскольку конкретный рынок ЭЭ в Украине в настоящее время отсутствует, нет отдельного учета затрат в вертикально - интегрированных энергокомпаниях, возникают дополнительные сложности, связанные с внедрением прогрессивных тарифных моделей.

Представляется, что постепенный переход к моделям дифференцированного тарифообразования при максимальной информационной прозрачности и последовательности может быть наилучшей стратегией, сочетающей более «гладкий» переходный период и устойчивость долгосрочного этапа. Решения, которые в связи с этим будут приниматься, должны соответствовать закону «О принципах функционирования рынка электроэнергии Украины», который вступил в силу с первого января 2014 года.

Актуальность исследования. Отечественный рынок ЭЭ – это гигантская отрасль, с годовым оборотом более 40 млрд гривень, функционирует в составе электроэнергетических предприятий разного типа и профиля. Среди них сектор генерации: атомные, тепловые, гидравлические и гидроаккумулирующие, солнечные и ветровые. Другой сектор рынка, который отвечает за транспортировку (передачу) ЭЭ высокого напряжения представлен холдингом ДП НЭК «Укрэнерго», на балансе которого находятся магистральные электрические сети. Третий сектор составляют региональные предприятия «облэнерго», которые выполняют функции транспортировки ЭЭ по городским сетям и её распределение между потребителями. В настоящее время состояние предприятий электроэнергетики в Украине неудовлетворительное и характеризуется значительным (до 75%) износом основных фондов, как генерирующих так и транспортирующих и распределительных предприятий, большими технологическими и коммерческими потерями ЭЭ, что приводит к завышению цен (тарифов) и как следствие падению объемов производства и завышению энергоёмкости конечной продукции.

Актуальность выполненного исследования более чем очевидна, а наработанные методологические и методические подходы к созданию и функционированию конкурентного рынка ЭЭ, открывают возможность либерализации рыночных отношений в электроэнергетике Украины.

Степень исследования проблемы либерализации рынка ЭЭ. С принятием первого закона «Об электроэнергетике» [4] формировался энергетический пул Украины по образу пула Англии и Уэльса. В рамках этой модели первое разделение видов деятельности произошло на АК «Харьковоблэнерго». Была выделена энергосбытовая служба, получившая относительную самостоятельность в принятии решений [5]. Созданы районные отделения, заработали информационные технологии, выделены банковские счета, повысилось качество услуг и уровень оплаты денежными средствами за купленную ЭЭ. Министерство энергетики попыталось распространить положительный опыт харьковчан на другие «облэнерго». Однако первые руководители энергокомпаний дружно воспротивились рыночным отношениям и либерализационное начало «приказало долго жить».

Уже через три года работы пула стали видны его слабые стороны и, в первую очередь, обезличенность ответственности за расчеты, дисбаланс цены производства и розничных цен на ЭЭ. Начался поиск путей усовершенствования модели рынка.

Концептуальное решение о переходе от модели единого покупателя – продавца к модели двусторонних контрактов – рынка «на сутки вперед» – балансирующего рынка было принято КМУ ещё в ноябре 2002 года, когда только начиналась приватизация энергогенерирующих компаний Украины [6].

Вторым этапом либерализации рынка ЭЭ (2005 – 2010) можно считать период рекомендаций международных доноров, предоставляющих кредиты на развитие гидроэнергетики и сетей электропередачи [7-14]. Этот период был достаточно плодотворным: украинские специалисты вместе с немецкими, британскими, сербскими и голландскими консультантами наработали первичный базовый пакет правил работы, подготовили проект закона о рынке, провели тренинги.*

На третьем этапе реформирования рынка электроэнергетики наши обязательства становятся более жесткими и ответственными в связи со вступлением Украины в Европейское Энергетическое Сообщество (ЕЭС). В процессе работы моделировались различные механизмы работы рынка, и главной задачей было не просто воспроизвести европейскую модель, но и учесть особенности модели действующей, которая по эффективности далека от зарубежных. Пример украинского пула: централизация всех средств за купленную потребителями ЭЭ с их последующим распределением по алгоритму, установленному регулятором, – уникальное украинское изобретение, которое не удалось повторить никому. А широко применяемое перекрестное субсидирование для минимизации дисбаланса между розничными и оптовыми ценами в 3,5 млрд евро ни один из зарубежных пулов не достиг – они трансформированы при более скромных цифрах.

Цель исследования. Проанализировать новую версию рынка ЭЭ в свете закона «О принципах функционирования рынка электроэнергии Украины и выработать стратегические направления будущего конкурентного рынка ЭЭ в Украине.

Результаты исследования. Новая версия рынка электроэнергии, принципы его функционирования, механизмы совершенствования существующей модели в направлении либерализации отношений, таковы задачи исследования.

Не вдаваясь в подробности содержания каждого из принципов (их более 10), они декларируются как базовые и не могут нарушаться с применением нормативно-правовых актов.

Главный принцип: рынок ЭЭ функционирует на конкурентных началах, но с ограничениями.

В Украине, где коррупционная составляющая высока (по оценкам зарубежных экспертов она достигает более 50%), принцип добросовестной конкуренции ко многому обязывает. Так, на основе обязательств, принятых Украиной при вступлении в ЕЭС, устанавливалось обязательство по либерализации электроэнергетики с последующим объединением локальных рынков ЭЭ в единый рынок ЕС. А для этого Украина должна выполнить ряд условий: уровень конкуренции на энергорынке, экономическая обоснованность стоимости ЭЭ, возмощено свободного выбора поставщиков и других не менее важных.

В рамках реформирования должно быть произведено разделение естественно-монопольных (передача ЭЭ, оперативно-диспетчерское управление) и потенциально конкурентных (производство и сбыт ЭЭ, ремонт и сервис) функций, и вместо вертикально-интегрированных компаний, выполняющих все эти функции, создать структуры специализирующиеся на отдельных видах деятельности.

Генерирующие компании осуществляют выработку и реализацию ЭЭ на оптовом или розничных рынках сбытовым организациям либо крупным конечным потребителям – участникам оптового рынка.

Сбыт ЭЭ конечным потребителям осуществляют сбытовые компании, гарантирующие поставщики, энергосбытовые организации, энергоснабжающие организации.

Гарантирующий поставщик (ГП) – сбытовая компания, обязан заключить договор с любым обратившимся к ней клиентом в зоне её деятельности договор энергоснабжения (купли-продажи). Наличие ГП в конструкции розничного рынка гарантирует, что потребитель не окажется в ситуации, когда с ним отказались заключать договор энергоснабжения (купли-продажи) все сбытовые организации. Договоры заключаемые ГП с потребителем должны носить публичный характер.

ГП действует в таком качестве в рамках определенной зоны (например в областных границах) деятельности. Вне её он может выступать как энергосбытовая организация. Зоны деятельности ГП не пересекаются.

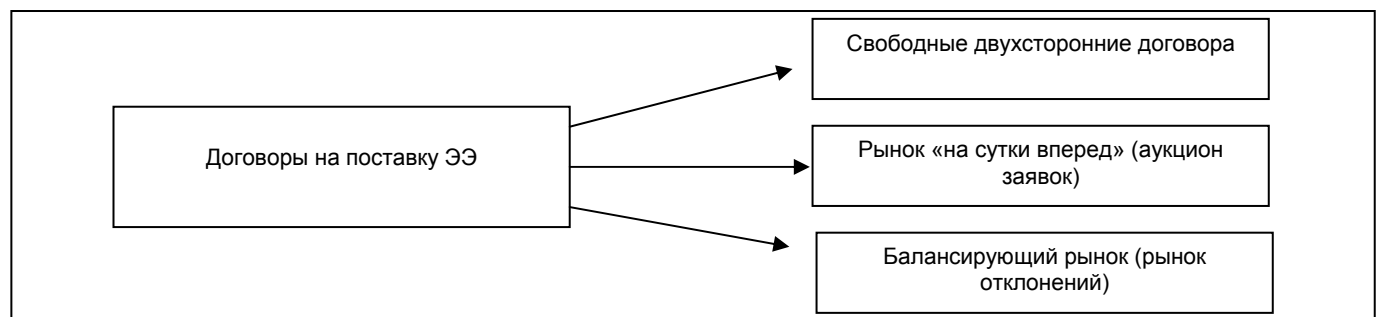
В отличие от ГП, энергосбытовая организация свободна в заключении договоров с потребителям и определении цены, за исключением случаев, если она одновременно снабжает потребителей-граждан. В таком случае, она обязана соблюдать установленный порядок определения объемов поставки по регулируемым и нерегулируемым ценам, предельных уровней нерегулируемых цен.

Энергоснабжающими в рамках действующих правил являются те организации, которые продолжают совмещать деятельность по купле-продаже с деятельностью по передаче ЭЭ. Такое совмещение допускается в границах территорий, не включенных в ценовые зоны оптового рынков, в технологически изолированных районах. В остальных случаях совмещение указанных видов деятельности является нарушением законодательства и может быть предметом воздействия со стороны антимонопольных органов.

В соответствии законодательством совмещать деятельность по передаче ЭЭ и оперативно-диспетчерскому управлению в электроэнергетике с деятельностью по производству и купле-продаже ЭЭ с даты окончания переходного периода реформирования электроэнергетики (2017 год) группам лиц и аффилированным лицам в границах одной ценовой зоны оптового рынка запрещается. Таким образом, совмещение в пределах одной ценовой зоны естественно-монопольных видов деятельности с конкурентными не допускается, в то же время в конкурентных видах деятельности объединение разных видов деятельности возможно (например, генерирующая компания может владеть сбытовыми организациями, но не может владеть сетями).

Вместе с тем на территориях, не объединенных в ценовые зоны, где условий для создания конкурентного рынка ЭЭ, пока не создано, ограничений на совмещение видов деятельности не предусмотрено.

На оптовом рынке ЭЭ функционируют несколько секторов, различающихся условиями заключения сделок и сроками поставки: сектор регулируемых договоров, сектор свободных договоров, рынок «на сутки вперед» (спотовый рынок), балансирующий рынок:

* Голикова С. Новый рынок электроэнергии Украины: процесс, а не событие. «Зеркало недели», №47 от 14 декабря 2013 г.

Когда 11 лет назад разрабатывалась концепция реформирования рынка ЭЭ, именно заключение прямых договоров подвергалось наибольшей критике. Сводилась она к тому, что крупный промышленный потребитель быстро "разберет" дешевую электроэнергию у гидроэлектростанций и атомных электростанций, а бытовому потребителю достанется дорогая ЭЭ, производимая тепловыми электростанциями. Было довольно сложно убедить не только политиков, но и профессиональных энергетиков в том, что даже самое энергоемкое предприятие, работающее в непрерывном цикле не сможет со 100-процентной точностью просчитать ежедневный график своего потребления ЭЭ на год вперед, а потом найти такого производителя, который смог бы с такой же точностью производить и продавать ЭЭ. На практике всегда есть отклонения, да и закладывать в долгосрочный контракт цену ЭЭ, которая через несколько месяцев станет неконкурентной, – работать себе в убыток. Долгосрочные двусторонние контракты между производителями и поставщиками – это закрытый рынок цен и графиков поставки, но он ориентируется на цены, которые складываются на ежедневном спотовом рынке, и расширение второго сегмента является залогом минимизации злоупотреблений на первом. Чем больше степень охвата сделок на публичном рынке "на сутки вперед", тем четче ценовые сигналы для рынка двусторонних договоров.

В то же время при правильной организации именно рынок двусторонних договоров может не только уберечь потребителя от резких ценовых колебаний, но и заставит относиться к ЭЭ как к товару, который имеет свою цену и качество.

В этом сегменте рынка выиграют не только те потребители, чьи производства энергоемки, а график потребления достаточно стабилен, но и те, кому важна прогнозируемая цена.

Рынок "на сутки вперед", или так называемый спотовый рынок, – это наиболее открытый и технически оснащенный рынок. Его участники практически те же, что и рынка двусторонних договоров. На спотовом рынке встречаются спрос и предложение в режиме онлайн, когда стороны не видят, кто продает и кто покупает. И главное для них – цена и период поставки ЭЭ.

В этом сегменте рынка может торговаться не только 24-часовая поставка ровным графиком, но и отдельные пиковые часы. Или, наоборот, часы, когда наступают "провалы", уровень потребления резко падает и ЭЭ дешевеет.

Этот рынок достаточно гибко реагирует на спрос и предложение, его правила должны минимизировать возможность сговора между продавцом и покупателем, и чем шире его охват, чем технологичнее проводятся торги, чем удаленнее оператор такого рынка как от административного влияния, так и от самих участников рынка, тем реальнее ценовые сигналы и гибче торговля. На рынке действует маржинальный принцип установления цены.

На большинстве европейских и мировых энергетических рынков торги проводятся на специализированных электроэнергетических биржах (NORD Pool, BaltPool, EPEX Spot SE, Apex-ENDEX). И там важнейшим критерием определения цены является уровень ликвидности рынка: чем выше ликвидность, тем ниже цены.

Украинский энергетический рынок прикрылся имитацией биржевой торговли и предложил перевести этот сегмент под контроль еще одного предприятия, которое будет создано Кабинетом министров Украины в форме публичного акционерного общества (ПАО), 100% акций которого не подлежат приватизации и не могут быть переданы в уставные фонды других предприятий. У правительства уже есть опыт создания ПАО. Например, в апреле 2013 г. было создано ПАО "Аграрный фонд" с уставным капиталом 5 млрд грн, а управление корпоративными правами передано Минагрополитики.

Можно предположить, что и в случае с оператором рынка может произойти подобное, и фактически управление рынком "на сутки вперед" будет осуществляться под надзором профильного министерства. Отсутствие такого инструмента, как биржа ЭЭ, может затруднить интеграцию с рынками Европы, где биржевые площадки работают по четким и прозрачным правилам и не связаны с органами госуправления.

На энергорынке Украины "на сутки вперед", как и на рынке двусторонних договоров будут действовать жесткие ограничения вплоть до 2030 г. Например, гарантированный покупатель, купивший на рынке двусторонних договоров всю электроэнергию, произведенную по "зеленым" тарифам на этом рынке, выступает только как продавец.

Национальный регулятор – НКРЭ* будет иметь значительные полномочия влияния на работу и этого сегмента рынка. Причем часть полномочий не ограничена временем.

Балансирующий рынок – замыкающий элемент в цепочке взаимоотношений покупки-продажи ЭЭ. На нем все участники рынка выравнивают фактический объем произведенной и закупленной (потребленной) ЭЭ с той, что была законтрактована на двух предыдущих сегментах рынка. Объем сделок на этом рынке незначителен и в развитых рынках составляет 3-5%. Фактически это рынок "исправления ошибок", а за ошибки нужно платить.

Руководит этим рынком системный оператор в лице ДП НЭК "Укрэнерго", которую в ближайшие годы ждет серьезная трансформация. Кроме урегулирования небалансов, системный оператор планирует работу всей энергосистемы на следующие сутки.

Балансирующий рынок не столько финансовый, сколько технологический. На нем нет места большой коммерции. Он насыщен информацией и должен применять сложные программные продукты, позволяющие качественно получать, обрабатывать и систематизировать информацию от всех участников процесса, поскольку несет ответственность за безопасность работы всей энергосистемы Украины, а также координирует работу со смежными энергосистемами Запада и Востока.

Отклонения фактического потребления от планового квалифицируются собственными или внешними инициативами. Собственная инициатива возникает по причине действий участника рынка (потребителя или поставщика), внешняя – в результате команд Системного оператора или аварии, приведшей к вынужденному изменению режима производства или потребления ЭЭ. Для определения стоимости отклонения для различных видов инициатив используются расчетные формулы (срезки), рассчитываемые на каждый час суток для каждого узла расчетной модели.

Системному оператору в лице ДП НЭК "Укрэнерго" в будущем рынке отводится значительная роль, на его плечи ложится задача не только закупить и ввести в работу техническое оборудование, необходимое для работы и оператора рынка, и его самого, но и обеспечить финансирование гарантированного покупателя в пределах смет, установленных НКРЭ.

Четвертым сегментом рынка является рынок вспомогательных услуг, который начинает работу одним из первых. Теоретически он работает и сейчас, но без экономической составляющей. Рынок вспомогательных услуг начнет работу с покупки системным оператором у генерирующих компаний услуг вторичного и третичного регулирования с обеспечением резерва соответствующих регулирующих мощностей. Пока системный оператор не создан, эту функцию также будет выполнять ДП НЭК "Укрэнерго".

Розничный сегмент рынка ЭЭ менее всего регулируется новым законом и остается в сфере действия Закона Украины "Об электроэнергетике". Полагаем, что он еще потребует дополнительного изучения и трансформации, а также более детального правового регулирования. И связано это будет не только с развитием систем учета и дифференцированными, зонными тарифами, но и с использованием потребителями собственных источников энергии. Всех, которыми они располагают.

* НКРЭ – национальная компания по регулированию электроэнергии

Расчеты за проданную и купленную ЭЭ проводятся централизованно, что фактически копирует систему расчетов действующего рынка.

Отдельного обсуждения заслуживают такие структуры (субъекты и объекты) энергорынка, как совет рынка и Фонд урегулирования стоимостного дисбаланса.

Еще на стадии проекта наиболее острой критике подвергался Фонд урегулирования стоимостного дисбаланса. Критика звучала не только от украинских специалистов, но и от представителей Всемирного банка и Европейского Энергетического сообщества. Причем западные эксперты сходились на том, что дело не в создании фонда как такового, а в способе формирования его средств и алгоритмов распределения. Очевидно речь идет об обеспечении энергетической безопасности в условиях дерегулирования.

Лауреат Нобелевской премии 2001 года по экономике Джозеф Стиглиц отметил в своей книге «Ревущие девяностые. Семени развала», что Калифорнийский энергетический кризис поставил фундаментальный вопрос: если дерегулирование и конкуренция должны были снизить тарифы, то почему же они повышались [15]? Почему в период дефицитов было остановлено так много генерирующих мощностей, якобы нуждающихся в ремонте? Почему цены на природный газ на Западном побережье были такими высокими при явной незагруженности газопроводных мощностей (одна пятая)? Дж. Стиглиц делает чрезвычайно важный вывод из провала дерегулирования электроэнергетики в Калифорнии: «Сторонники дерегулирования говорят, что оно было выполнено несовершенным образом, - но ничто в мире не делается совершенным образом. Они хотят навязать нам сопоставление несовершенной регулируемой экономики с идеализированным свободным рынком, вместо того чтобы сравнивать несовершенную регулируемую экономику с еще более несовершенным нерегулируемым рынком...». Как отмечает автор, проблема информационной асимметрии, при которой одна сторона (менеджер) знает больше, чем другая (акционер), приводит к неэффективному функционированию рыночной экономики в результате злоупотреблений менеджмента.

Выводы. В условиях конкурентной борьбы, активы существующего в электроэнергетическом секторе, используется более эффективно, и это приносит потребителям реальные долговременные выгоды (Ульрик Штридбек, специалист по рынку ЭЭ международного энергетического агентства). Однако либерализация с целью создания конкуренции – это длительный процесс, а не единовременное событие: она требует постоянной готовности правительства решать проблемы, связанные с прекращением закрепленных законом имущественных прав и перекрестного субсидирования. Время от времени все электроэнергетические системы будут переживать кризис. Но такие кризисы стали важным испытанием на выносливость для либерализованных рынков ЭЭ и (что, возможно, еще важнее) для политического механизма, стоящего за процессом либерализации.

Список использованных источников

1. Заборовский А.М. Модели ценообразования на электроэнергию: методология построения и практика применения в Беларуси / А. М. Заборовский // Экономический бюллетень НИЭИ Мин-ва экономики Республики Беларусь. – №1. – 2011. – С. 40-50
2. Ruff, L.E. Economic principles of demand response in electricity / L.E. Ruff. – Washington. Edison Electric Institute, 2002. – 50 p.
3. Braithwait, S. Retail Electricity Pricing And Rate Design in Evolving Markets / S. Braithwait, D.Hansen M. O'Sheasy. – Edison Electric Institute, 2007. – 58 p.
4. Про електроенергетику [Ел. ресурс]: закон України від 16 жовт. 1997 р. № 575.97 – ВР – Режим доступу: [www.URL://http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/maineginreg-575%2F97-%E2%FO](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/maineginreg-575%2F97-%E2%FO)
5. Организационно-экономические и административные механизмы успешного сбора средств за потребляемую электроэнергию / Труды республиканского симпозиума научный руководитель д-р экон. наук Костин Ю.Д., Харьков: ГАЗК «Харьковоблэнерго», 1999. – 246с.
6. Баранік Я.О. Модель оптового ринку електричної енергії України / Я.О. Баранік // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №3(33). – С.14-30.
7. Продан Ю. Концепция функционирования оптового рынка электрической энергии Украины Продан // Энергетическая политика Украины. – 2003. – №9. – С. 64-68.
8. Енергетична стратегія України на період до 2030 г. [Ел. ресурс]. – Режим доступу: [www.URL://http://zakon.rada.gov.ua/signal/K06145a.doc](http://zakon.rada.gov.ua/signal/K06145a.doc).
9. Концепція функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України [Ел. ресурс]: схвалена постановою КМУ від 16 листопада 2002 р. №1789. – Режим доступу: [www.URL:http://www.nerc.gov.ua/](http://www.nerc.gov.ua/)
10. Реформування ринку електричної енергії України – перехід до ринку двосторонніх договорів і балансуєчого ринку [Ел. ресурс]: резолюція наук. – практ. конф. 29.09.2008. – Режим доступу: [www.URL:http://www.nerc.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=735908cat_id=73586](http://www.nerc.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=735908cat_id=73586).
11. Кальченко В.М. Перехід до нової моделі ринку електроенергії в Україні [Ел. ресурс]: [довідку голови НКРЕ України В.М. Кальченко на конф. «Реформування ринку електроенергії України – перехід до ринку двосторонніх договорів і балансуєчого ринку», Київ 29.09.2008 р.] // В.М. Кальченко, – Режим доступу: [www.URL:http://www.nerc.gov.ua](http://www.nerc.gov.ua)
12. Ажнакін С.Г. Шляхи модернізації оптового ринку електроенергетики України / С.Г. Ажнакін // Економічні інновації. – Одеса, 2012. – № 47. – С. 15-22.
13. Ажнакін С.Г. Проблеми реформування енергоринку України / С.Г. Ажнакін // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук пр.. – Одеса, 2005. – №20. – С. 13-19.
14. Плакитний Ю.А. Закономерности инновационного развития мировой экономики энергетического уклада XXI века / Ю.А. Плакитний; ПАЕН. – СПб., 2012. – 120 с.
15. Stiglitz J.E/ The Roaring Nineties: seeds of destruction, Allen Lane, 2003.

References

1. Zaborovskiy A.M. Modeli cenoobrazovaniya na elektroenergiyu: metodologiya postroeniya i praktika primeneniya v Belarusi [Pricing Models for Electrical Energy: Stragedy of Building and Practical Application in Belarus] // Ekonomicheskiy byullyuten' NIEI Min-va ekonomiky Respubliki Belarus'. №1. 2011. 40-50 p.
2. Ruff, L.E. Economic principles of demand response in electricity Washington. Edison Electric Institute, 2002. 50 p.
3. Braithwait S., Hansen D., O'Sheasy M. Retail Electricity Pricing And Rate Design in Evolving Markets. Edison Electric Institute, 2007. 58 p.
4. Pro elektroniku [Net Resource: About Electronics]: Law of Ukraine from 16th October, 1997. №575.97 VR : [www.URL://http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/maineginreg-575%2F97-%E2%FO](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/maineginreg-575%2F97-%E2%FO)
5. Organizatsionno-ekonomicheskiye i administrativnyye mekhanizmy uspehnogo sbora sredstv za potrebyayemuyu elektroenergiyu [Business and Administrative Mechanisms of Effective Fund Raising for Electric Power Consumption] / Trudy

respublicanskogo simposiuma nauchnyj rukovoditel' doctor ekonomicheskikh nauk Kostin Yu. D. [Writings of Republican Symposium Research Instructor Doctor of Economics Kostin Yu.D.], Kharkov: GAEK "Kharkovoblenergo", 1999. 246 p.

6. Baranik Ya. O. Model' optovogo rynku elektrychnoyi energiyi Ukrainy [Model of Electric Power Wholesale Market in Ukraine] // Aktual'ni problemy ekonomiky. [Actual Problems of Economics] 2004. №3(33). С.14-30.

7. Prodan Yu. Kontseptsiya funktsionirovaniya optovogo rynku elektricheskoy energiyi Ukrainy [Operational Concept of Electric Power Wholesale Market of Ukraine] Prodan // Energeticheskaya politika Ukrainy [Energy Policy of Ukraine]. 2003. №9. 64-68 p.

8. Energetychna strategiya Ukrainy na period do 2030. [Energy Strategy of Ukraine for the period till 2030] : www.URL:http://zakon.rada.gov.ua/signal/K06145a.doc.

9. Kontseptsiya funktsionirovaniya optovogo rynku elektricheskoy energiyi Ukrainy [Operational Concept of Electric Power Wholesale Market of Ukraine] : shvalena postanovoyu KМУ vid 16 lystopada 2002 r. №1789. [decision approved by CMU from November 16th, 2002, №1789.] : www.URL:http://www.nerc.gov.ua/

10. Reformuvannya hynku elektrychnoyi energiyi Ukrainy – perekhid do rynku dvustoronnih dogovoriv i balansuyuchogo rynku [Restructuring of Electrical Energy Market in Ukraine – Transition to Market of Bilateral Negotiations and Balancing Market] : resolution of scientific-practical conference 29.09.2008. : www.URL:http://www.nerc.gov.ua/controlUK/publish/article/main?art_id=735908cat_id=73586.

11. Kal'chenko V.M. Perekhid do novoyi modeli rynku elektroenergiyi Ukrainy [Transition to a New Model of Energy Market in Ukraine] [Network Resource]: [the report of the head of NKRE of Ukraine V. M. Kal'chenko at the conference "Restructuring of Electrical Energy Market in Ukraine – Transition to Market of Bilateral Negotiations and Balancing Market, Kyiv 29.09.2008 p.] : www.URL:http://www.nerc.gov.ua

12. Azhnakin S.G. Shlyakhy modernizatsiyi optovogo rynku elektroenergetyky Ukrayiny [The Ways of Modernization of Electric Power Wholesale Market in Ukraine] / S.G. Azhnakin // Ekonomichni innovatsiyi. Odesa, 2012. №47. 15-22 p.

13. Azhnakin S.G. Problemy reformuvannya energorynku Ukrayiny [The problems of Reforming of Energy Market in Ukraine] // Visnyk social'no-ekonomichnykh doslidzhen': zb.nauk. pr. Odesa, 2005. №20. 13-19 p.

14. Plakitin Yu.A. Zakonomernosti innovatsionnogo razvitiya mirovoy ekonomiki energeticheskogo uklada KhKhI veka [Laws of innovative development of the world economy energy lifestyle of the XXI century] / RAEN. SPb., 2012. 120 s.

15. Stiglitz J.E/ The Roaring Nineties: seeds of destruction, Allen Lane, 2003

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Минкович Александр Владимирович директор

ОАО «Харьковская ТЭЦ-5»

проспект Ленина, 14, г. Харьков, Украина, 61166

Ушаповский Константин Валерьевич, канд. экон. наук, директор ДП НЭК «Укрэнерго»

ул. Авиационная, д.1, кв. 40, г. Харьков, Украина, 61166

Костин Юрий Дмитриевич, докт. экон. наук, профессор, зав. Лабораторией «Моделирование экономических процессов в экономике

Харьковский национальный университет радиоэлектроники

проспект Ленина, 14, г. Харьков, Украина, 61166

nsipatova@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Ushapovskiy Konstantin Valeryevich, PhD of Science, Economics, Director NPC "UKRENERGO"

ul. Aviatsonnaya 1, flat 40, Kharkov, Ukraine, 61166

Minkovich Alexandr Vladimirovich, Director Kharkiv combined heat and power plant No 5 (Kharkiv TETS-5)

Lenin prospect, 14, Kharkov, Ukraine, 61166

Kostin Yuriy Dmitriyevich, Doctor of Science, Economics, Professor, Chief of Laboratory "Simulation of Economical Processes in Economics"

Kharkiv National University of Radio Electronics

Lenin prospect, 14, Kharkov, Ukraine, 61166

nsipatova@gmail.com

РОЗВИТОК СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

УДК 339.9

ВЛИЯНИЕ ПРИСОЕДИНЕНИЯ СТРАН СНГ К ВТО НА МЕЖДУНАРОДНУЮ ТОРГОВЛЮ УСЛУГАМИ

Балашевич М.И.,
Куделевич Д.А.

Предмет исследования – влияние присоединения стран СНГ к ВТО на международную торговлю услугами.

Цель работы: выявить особенности присоединения стран СНГ к ВТО в части доступа на рынок услуг.

Методы исследования: сравнительного анализа, синтеза, обобщения, описания, логический, сравнительно-правовой.

Результаты работы: выявлены мировые тенденции развития международного рынка услуг; проанализированы нормы ВТО по регулированию международной торговли услугами; показаны особенности функционирования международного рынка услуг стран СНГ – членов ВТО; изучены обязательства, принятые странами СНГ при вступлении в ВТО.

Область применения результатов: использование опыта стран СНГ в ходе переговорного процесса Республики Беларусь со странами – членами ВТО по доступу на рынок услуг с целью снижения возможных негативных последствий либерализации международной торговли услугами.

Выводы. Либерализация является необходимым, но не достаточным условием развития международного рынка услуг. Основным драйвером роста сальдо торговли услугами является проведение структурных реформ, направленных на развитие конкуренции. В этом должен заключаться главный эффект от вступления в ВТО.

Ключевые слова: международная торговля услугами, Всемирная торговая организация, Генеральное соглашение по торговле услугами.

INFLUENCE OF THE ACCESSION OF THE CIS COUNTRIES TO THE WTO ON THE INTERNATIONAL TRADE IN SERVICES

Balashevich M.I.,
Kudzialevich D.A.

The subject of research – the influence of the accession of the CIS countries to the WTO on the international trade in services.

The aim of research: to reveal the features of the accession of the CIS countries to the WTO concerning the access to the services market.

Methods applied: method of comparative analysis, synthesis, generalization, description, logic, legal comparison.

Outputs: the world tendencies of the development of the international services market are revealed; the WTO norms regulating the international trade in services are analyzed; the features of the international services market of the CIS countries – WTO members are shown; the commitments taken by the CIS countries are studied.

Area of application: the application of the experience of the CIS countries in the negotiations of the Republic of Belarus with the WTO members on services market access in order to reduce possible negative influence of the liberalization of the international trade in services.

Summary. The liberalization is a necessary but not sufficient condition for the development of the international services market. The main driver of the growth of the balance of services trade is the implementation of structural reforms aimed at developing the competition. This should be the main effect of the WTO accession.

Key words: international trade in services, World Trade Organization, General Agreement on Trade in Services.

Мировые тенденции развития международного рынка услуг. Международный рынок услуг за последние годы превратился в крупномасштабную форму международных экономических отношений, отличающуюся высокой динамикой роста. В 2012 г. объем мирового экспорта услуг составил 4425,8 млрд. долл. США, что образует пятую часть всей международной торговли, тогда как в 1980 г. мировой экспорт услуг составлял шестую часть международной торговли. За период с 1980 г. по 2012 г. мировой экспорт услуг увеличился более чем в 11 раз [1].

Анализ международной статистики позволил выявить основные тенденции развития международного рынка услуг. В первую очередь обращает внимание высокая асимметричность географической направленности торговли услугами в пользу промышленно развитых стран. В 2012 г. мировыми лидерами в экспорте услуг являлись следующие страны: США, Великобритания, Германия, Франция, Китай, Япония, Индия, Испания, Нидерланды, Гонконг [1]. Доля услуг в ВВП этих стран составляет более 70 %, за исключением Китая (43 %) и Индии (57 %) – стран со средним уровнем дохода на душу населения [2].

Практически во всех странах мира, относящихся к разным типам экономик, наблюдается одна и та же закономерность: **с ростом уровня дохода на душу населения растет доля сектора услуг в структуре ВВП** и уменьшаются доли других секторов – промышленности и сельского хозяйства. Таким образом, развитие сектора услуг и развитие национальной экономики в целом – взаимозависимые явления: развитие экономики стимулирует развитие сектора услуг, развитие сектора услуг улучшает производительность труда и повышает эффективность производства, а значит, активизирует экономический рост.

В 2012 г. суммарный объем экспорта услуг десяти лидирующих стран составил 51,27 % от мирового объема экспорта услуг, на основании чего можно сделать вывод, что для международного рынка услуг характерна **высокая географическая концентрированность**. Однако следует отметить, что в 2001 г. объем экспорта 10 лидирующих стран составлял 58,5 %, что свидетельствует о некотором **снижении концентрации** международного рынка услуг благодаря **выходу Азиатского региона на лидирующие позиции**. За последнее десятилетие на этом рынке появились **новые крупные игроки**: Китай, Индия, Гонконг, а также Сингапур.

За последние десятилетия заметно изменилась и отраслевая структура международной торговли услугами: доля транспортных услуг снизилась (с 33,8 % в 1980 г. до 20,2 % в 2012 г.), доля туристических услуг практически не изменилась (в 1980 г. – 26,2 %, в 2012 г. – 25,1 %), а доля прочих услуг возросла с 40 % до 54,7 % [1].

В динамично развивающихся регионах (Северной Америке, Западной Европе, Азии) основной экспортируемой категорией услуг являются «другие услуги» (**передовые услуги**), в **остальных регионах** – «транспортные услуги» и «поездки» (**традиционные услуги**). Деление услуг на традиционные и передовые основано на том, обеспечивают ли они прогресс и развитие общества. Принято относить категорию «другие услуги» к передовым, так как в их состав входят такие динамично развивающиеся виды услуг, как кредитно-финансовые, информационные, компьютерные, аудиторские, консалтинговые, страховые и другие деловые услуги, связанные с обслуживанием бизнеса, которые превратились в необходимые элементы производства и реализации продукции. Среди всего комплекса деловых услуг быстрее всего развиваются компьютерные и информационные услуги, формирующие базовые черты новой экономики – экономики знаний, и, в конечном счете, определяющие конкурентоспособность страны на мировом рынке.

Важной тенденцией развития международного рынка услуг является его стремительная регионализация. В последние годы **увеличилось число региональных торговых соглашений** (далее – РТС), охватывающих торговлю услугами. По данным Всемирной торговой организации, по состоянию на 26 января 2014 г. существовало 121 РТС, регулирующих торговлю услугами [3].

РТС «Север – Юг» могут оказаться полезными, если они реализуются с постановкой четких целей в области содействия развитию. РТС «Юг – Юг» и «Север – Север» могут способствовать укреплению сотрудничества.

РТС могут приводить и к возникновению проблем, в особенности для развивающихся стран. Разный вес стран может привести к оказанию давления и принятию обязательств, не отражающих приоритеты развивающейся страны [4, с. 228–230].

В качестве тенденции развития международного рынка услуг можно считать **рост влияния Всемирной торговой организации**. По состоянию на 1 января 2014 г. в организацию входило 159 стран [5]. Объем экспорта услуг в странах – членах ВТО в 2012 г. составил около 98 % от мирового объема экспорта услуг [1]. За последнее десятилетие национальные законодательные базы, регулирующие международную торговлю услугами, быстро и масштабно изменились в связи с постепенным расширением сферы действия Генерального соглашения по торговле услугами.

Правовая база международной торговли услугами. В настоящее время в международной торговле услугами существует достаточно широкая правовая база, включающая в себя различные двусторонние и многосторонние соглашения, которые (за исключением Генерального соглашения по торговле услугами) возможно разделить на две основные категории:

- секторальные соглашения, регулирующие отношения в отдельных областях услуг. Большинство таких соглашений касаются транспортных услуг. Есть ряд соглашений в области образования, аудиовизуальных, финансовых и других услуг;
- соглашения по защите и поощрению капиталовложений, которые регулируют отношения, связанные с осуществлением инвестиций в области услуг.

Первым сводом многосторонних юридически обязательных норм, регулирующих международную торговлю услугами, является **Генеральное соглашение по торговле услугами** (General Agreement on Trade in Services – GATS; далее – ГАТС). Оно содержит основные принципы и условия либерализации внутренних рынков государств с целью поддержания экономического роста всех торговых партнеров и дальнейшего развития развивающихся стран. ГАТС является единственным универсальным соглашением, которое регулирует отношения не в отдельно взятом секторе услуг (как в секторальных соглашениях) или отдельный способ поставки (как, например, в соглашениях о защите и поощрении капиталовложений), а во всех секторах услуг и все способы поставки услуг.

ГАТС было подписано во время Уругвайского раунда многосторонних торговых переговоров. Оно является частью правовой основы ВТО (представляет собой Приложение 1В к Соглашению об учреждении ВТО 1994 г.).

ГАТС предусматривает применение в секторе услуг следующих **принципов и режимов**: национальный режим, режим наибольшего благоприятствования, принцип гласности, принцип постепенной либерализации барьеров, принцип решения спорных и конфликтных ситуаций с помощью системы урегулирования споров [6].

Основные положения ГАТС во многом аналогичны с положениями ГАТТ, однако, в отличие от ГАТТ, ГАТС регулирует как трансграничную торговлю услугами, так и торговлю ими в пределах национальной территории.

Переговоры по доступу на рынок услуг проводятся с целью определить максимальные уровни ограничений по доступу на рынок и изъятий из национального режима для иностранных услуг и поставщиков услуг, которые нельзя будет превышать после вступления в ВТО.

Международная торговля услугами стран СНГ – членов ВТО. Чтобы определить влияние вступления в ВТО на международную торговлю услугами стран СНГ – членов ВТО, были проанализированы данные статистики ЮНКТАД по динамике объемов экспорта, импорта и сальдо после вступления в организацию четырех стран: Армении, Кыргызстана, Молдовы и Украины, накопивших определенный опыт работы в ее рамках.

Так, вступление Армении в ВТО оказало положительный эффект на экспорт услуг. До вступления темпы роста экспорта услуг были низкими – в среднем 17,7 млн. долл. США и в год вступления их объем составлял немногим более 200 млн. долл. США. После вступления в ВТО среднегодовой рост объема экспорта услуг из Армении составил 72,3 млн. долл. США и в 2012 г. достиг 800 млн. долл. США.

Динамика импорта в Армении оказалась похожей на динамику экспорта, хотя масштабы оказались выше. Так, в год вступления в ВТО импорт составлял 220 млрд. долл., а в 2010 г. достиг 1 млрд. долл. США. Среднегодовой рост объема импорта услуг в Армению после вступления составил 97,4 млн. долл. США (на 25,1 млн. долл. США больше, чем среднегодовой рост объема экспорта услуг). При этом до вступления темпы роста импорта в Армению были ниже – в среднем 16 млн. долл.

Такая же тенденция характерна для Молдовы. Среднегодовой рост экспорта услуг из Молдовы до вступления в ВТО составлял 22 млн. долл. В год вступления его объем составлял около 30 млн. долл. США. После вступления среднегодовой рост составлял 84,9 млн. долл. США и в 2012 г. достиг 850 млн. долл. США.

Среднегодовой рост объема импорта услуг до вступления в ВТО составил 20,5 млн. долл. США, после вступления – 79,4 млн. долл. США (на 5,5 млн. долл. меньше, чем среднегодовой рост экспорта услуг после вступления в ВТО).

В Украине объем экспорта услуг составлял за 4 года до вступления в ВТО около 7 млрд. долл. США, и в последующие годы сохранялись высокие темпы роста, хотя они при этом не достигали уровня, наблюдаемого при вступлении в ВТО. В год вступления в ВТО был достигнут наибольший темп роста объема экспорта услуг – 3734 млн. долл. США, или 26,4 %, и объем экспорта услуг составил 17 млрд. долл. США. На следующий год после вступления экспорт услуг показал отрицательную динамику, что напрямую связано с финансовым кризисом. В 2010–2012 гг. экспорт услуг рос высокими темпами и в 2012 г. их объем составил 20 млрд. долл. США.

Положительная тенденция роста экспорта услуг после вступления в ВТО наблюдается и в Кыргызстане. Среднегодовой абсолютный прирост после вступления в ВТО составил 77,4 млн. долл. США, относительный – 33,5 % в год. При этом если в год вступления в ВТО объем экспорта составлял около 70 млн. долл. США, то через 10 лет он достиг 900 млн. долл. США [7].

Как было выявлено, и экспорт, и импорт услуг после присоединения страны к ВТО возрастают. Это понятно, так как отечественные поставщики услуг получают свободный доступ на зарубежные рынки, и наоборот – зарубежные поставщики услуг получают свободный доступ на отечественный рынок. В связи с этим, основное значение в анализе влияния вступления страны в ВТО на международный рынок услуг имеет динамика **сальдо торговли услугами**, которая отражает, что в большей степени повлекло вступление в ВТО: рост экспорта или импорта услуг.

В Армении наблюдается тенденция к снижению сальдо. В 2012 г. сальдо торговли услугами составило минус 311,2 млн. долл. США (в 4,6 раза меньше, чем соответствующий показатель 2003 г. – года вступления). Таким образом, можно сделать вывод, что присоединение Армении к ВТО отразилось негативно на международной торговле услугами этой страны. Следует отметить, что как до присоединения Армении к ВТО, так и после него сальдо торговли услугами было отрицательным.

Иная ситуация наблюдается в Украине. Несмотря на то, что в год вступления страны в ВТО произошел существенный спад показателя сальдо торговли услугами (на 28,1 %), что было связано с более быстрым темпом роста импорта, чем экспорта, в последующие годы сальдо постоянно возрастало и в 2012 г. превысило на 252,4 % соответствующий показатель, наблюдаемый в год вступления ВТО. Следует отметить, что сальдо торговли услугами Украины увеличивалось достаточно быстрыми темпами и до вступления в ВТО: среднегодовой темп прироста этого показателя за 2004–2007 гг. составлял 25,8 %. Однако среднегодовой темп прироста за 2009–2012 гг. составил 40,3 %, что в 1,56 раза больше. Таким образом, можно сделать вывод, что вступление Украины в ВТО повлияло положительно на международную торговлю услугами и на торговый баланс страны.

В Молдове динамика сальдо торговли услугами характеризуется скачками и падениями. Тем не менее, ситуация на международном рынке услуг Молдовы после вступления в ВТО улучшилась: в 2012 г. значение сальдо торговли услугами в первый раз за 15 лет превысило нулевую отметку и составило 7 млн. долл. США.

Аналогичная ситуация складывается и в Кыргызстане. До 2004 г. наблюдался рост сальдо торговли услугами. В 2004–2006 гг. показатель резко снизился (в 2006 г. сальдо торговли услугами снизилось на 97,5 % по сравнению с 2003 г.). В 2011 г. произошло увеличение сальдо торговли услугами (на 100 %). В 2012 г. – опять резкий спад на 119,8 %. Тем не менее, некоторая тенденция роста существует [7].

Таким образом, *вступление стран СНГ в ВТО по-разному повлияло на показатели сальдо торговли услугами: в Армении – отрицательно, в Украине – положительно, в Молдове и Кыргызстане влияние невозможно определить однозначно*, так как тенденция роста существует, однако не наблюдается ее стабильности.

В целом среди стран СНГ – членов ВТО наблюдается следующая закономерность: *если до вступления в ВТО сальдо торговли услугами было положительным и показывало быструю динамику, то после вступления в ВТО темпы роста увеличатся и присоединение страны к организации положительно повлияет на международную торговлю; если сальдо торговли услугами до вступления в ВТО было отрицательным (то есть даже до либерализации зарубежные услуги были более конкурентоспособными, чем отечественные), то после вступления в ВТО сальдо торговли услугами может либо еще больше снизиться, либо его рост будет незначительным и непостоянным*.

На основании проведенного исследования можно сделать вывод, что **либерализация является необходимым, но не достаточным условием развития международного рынка услуг**.

Так, например, в экспорте компьютерных и информационных услуг очевидна важность человеческого капитала. Другие виды экспорта, такие, как строительные услуги или общественные работы, получение авторских и лицензионных отчислений, равно как компьютерные и информационные услуги, напрямую зависят от уровня развития научных исследований и технологических разработок.

Участие в ВТО не приводит автоматически к росту предпринимательской активности и развитию технологий, не повышает квалификацию кадров и не укрепляет потенциал управления, необходимые для развития экспорта услуг. Достижение этих целей возможно лишь при условии роста эффективности национальной макроэкономической политики, развития рыночных механизмов, активного участия общественности в выработке экономического курса.

Это не означает, что либерализацию сферы услуг проводить не следует, поскольку долгосрочное позитивное влияние может вполне компенсировать краткосрочный негативный эффект. Однако становится очевидным, что, проводя соответствующие реформы, политики должны быть готовы иметь дело с частично негативными последствиями проведения либерализации, учитывать риски, а также трезво оценивать сроки, необходимые для того, чтобы либерализация принесла плоды.

Основным драйвером роста сальдо торговли услугами является проведение структурных реформ, направленных на развитие конкуренции. В этом должен заключаться главный эффект от вступления в ВТО.

При вступлении в ВТО страны берут на себя обязательства по услугам в разрезе основных категорий. Для того чтобы выявить, принятие каких обязательств странами СНГ – членами ВТО было целесообразно и в каких категориях услуг следовало ужесточить условия международной торговли, необходимо оценить **влияние различных видов услуг на сальдо торговли услугами** исследуемых стран.

Отрицательное влияние на сальдо торговли услугами Армении оказывают следующие категории услуг (в порядке убывания влияния): транспортные, страховые услуги, путешествия, финансовые и государственные услуги. Основное негативное влияние оказывает дефицит транспортных услуг (импорт превышает экспорт на 283,4 млн. долл. США), несмотря на то, что транспортные услуги занимают наибольшую долю в экспорте из стран СНГ [7].

При этом следует отметить положительное влияние на сальдо торговли услугами Армении компьютерных и информационных услуг (сальдо по этим услугам составляет 51,5 млн. долл. США).

В Украине, напротив, транспортные услуги являются самой «сильной» категорией: экспорт транспортных услуг больше импорта на 5285 млн. долл. США. Еще одним видом услуг, оказывающим положительное влияние на сальдо торговли услугами являются другие деловые услуги, разница между экспортом и импортом которых составляет 2458 млн. долл. США. Категориями услуг с наибольшим дефицитом в Украине являются финансовые услуги (минус 642 млн. долл. США) и роялти и лицензии (минус 639 млн. долл. США).

В Молдове самыми конкурентоспособными категориями услуг оказались другие деловые услуги (сальдо – 155,9 млн. долл. США) и услуги связи (сальдо – 91,5 млн. долл. США). Негативное влияние на сальдо торговли услугами в основном оказывают путешествия (минус 104,8 млн. долл. США).

В Кыргызстане, как и в Армении, транспортные услуги наиболее негативно сказываются на сальдо: дефицит по этой категории составляет минус 332,1 млн. долл. США. Тем не менее, в отличие от остальных стран СНГ – членов ВТО, разница между экспортом и импортом путешествий оказалась положительной и существенным образом укрепила сальдо торговли услугами (на 219,6 млн. долл. США).

В Таджикистане основное положительное влияние оказывают услуги связи, а отрицательное – другие деловые услуги.

Следует отметить, что в России сальдо торговли услугами является отрицательным (в 2011 г. – минус 35947 млн. долл. США), и все категории услуг, кроме транспортных, оказывают на него негативное влияние [7]. Так как объемы международной торговли услугами России являются наиболее «весомыми» в международной торговле всех стран СНГ, то можно сделать вывод, что статистические данные СНГ в целом не отражают общих закономерностей развития международной торговли услугами в этом регионе, так как они существенным образом искажены российскими показателями экспорта и импорта услуг.

Исследование показало, что, несмотря на то, что наибольший удельный вес в экспорте услуг стран СНГ занимают транспортные услуги, они оказывают положительное влияние на сальдо торговли услугами только в Украине и России. В других странах СНГ – членах ВТО транспортные услуги либо существенно снижают сальдо торговли услугами, либо укрепляют его незначительно. К положительным тенденциям следует отнести тот факт, что сальдо торговли услугами укрепляется (хоть и незначительно) передовыми услугами (услугами связи, другими деловыми, компьютерными и информационными услугами).

Анализ принятых странами СНГ – членами ВТО обязательств по доступу на национальный рынок услуг. Переговоры о присоединении **Армении** к ВТО начались в 1996 г. и продолжались более шести лет. Переговорный процесс был облегчен тем обстоятельством, что с самого начала рыночных реформ внешнеторговый режим в стране был сверхлиберальным.

Присоединившись в 2003 г. к ВТО, Армения гарантировала определенный уровень доступа иностранных услуг и поставщиков услуг на свой рынок в 97 из 160 подсекторов услуг, сохранив за собой возможность введения только некоторых ограничений. К ним относятся: запрет на приобретение иностранными физическими лицами земли в собственность, возможность получения субсидий только юридическими лицами ограничения в отношении перемещения физических лиц за некоторым исключением, государственная монополия на нотариальные услуги, ограничения на деятельность филиалов и представительств, а также отдельных форм юридических лиц в секторе «Аудиторские услуги», ограничения в доступе к почтовым услугам, монополия до 1 января 2014 г. в секторе «Телекоммуникационные услуги» в отношении ряда подсекторов, запрет поставщикам страховых услуг оказывать банковские услуги, отсутствие обязательств в отношении трансграничной торговли ценными бумагами, доступа иностранных услуг и поставщиков услуг на рынок услуг начального и среднего образования, доступа в сектор «Услуги информационных агентств», а также в сектор «Услуги библиотек, архивов, музеев и других культурно-просветительских учреждений», отсутствие обязательств в отношении некоторых подсекторов в области транспорта, но сохранена возможность предоставления преференциального режима для услуг и поставщиков услуг отдельных стран на основании соглашений в области перевозок и право вводить любые ограничения на доступ иностранных услуг и поставщиков услуг в социально значимый сектор «Услуги социальной помощи (услуги по уходу за престарелыми, детьми, инвалидами)» [8].

Таким образом, условия доступа на рынок услуг Армении являются либеральными, а возможности введения ограничений – минимальными. При этом, как было выявлено, после вступления Армении в ВТО существует тенденция к снижению сальдо торговли услугами, из чего следует сделать вывод, что Арменией были взяты неоправданно либеральные меры.

Бесprecedентно короткий был период присоединения к ВТО **Кыргызстана** – всего 2 года. Руководство Кыргызстана стремилось как можно быстрее добиться присоединения страны к ВТО, поэтому переговоры характеризовались значительными уступками со стороны Кыргызстана. Нерезидентам был предоставлен неограниченный доступ практически на весь рынок услуг, в том числе банковских, за исключением государственного образования, воздушно-транспортных перевозок внутри страны, электроснабжения, адвокатских и патентных услуг [9]. Благодаря членству в ВТО Кыргызстан получил совершенно новую модель экономического развития и правовую базу, соответствующую международным стандартам, которая стала основой для вывода экономики из глубокого кризиса, вызванного распадом СССР и мировым финансовым кризисом 1998 г. Преимущества, которые Кыргызстан извлек из членства в ВТО, заключаются, главным образом, в том, что был закреплен ранее избранный курс на формирование конкурентоспособной рыночной экономики. Видимых же немедленных и непосредственных выгод страна не получила.

Из-за слишком быстрого вступления в ВТО были недостаточно проработаны условия присоединения: страна взяла на себя слишком высокие обязательства на уровне развитой страны, каковой Кыргызстан не является.

Как показал анализ показателей международной торговли услугами, Кыргызстан не смог извлечь ощутимых экономических выгод от вступления в ВТО. Небольшая длительность переговорного процесса свидетельствует о том, что присоединение к организации было лишь политическим шагом.

Процесс присоединения **Молдовы** к ВТО был более длительным, чем у Кыргызстана и Армении, и занял восемь лет, что можно объяснить как отсутствием четкой экономической политики, так и тем, что против членства в ВТО выступали представители молдавского бизнеса. Переговоры были трудными. В сфере банковских услуг республика сохранила жесткую регламентацию: иностранные банки могут осуществлять свою деятельность на ее территории в форме филиалов или дочерних компаний при условии получения лицензии Национального банка Молдовы (далее – НБМ); для открытия представительств иностранных банков лицензия НБМ не нужна, но они не могут быть вовлечены в финансовую деятельность; банки с участием иностранного капитала должны быть организованы как акционерные.

Юридические услуги могут предоставляться только юридическими лицами, зарегистрированными в Молдове.

Для осуществления иностранцами медицинской деятельности необходимо получить разрешение от местных здравоохранительных органов управления.

Деятельность по продаже и аренде недвижимости, услуги по размещению и подбору персонала, услуги по проведению исследований и обеспечению безопасности (в том числе противопожарные мероприятия, инкассация) могут быть осуществлены только юридическими лицами, зарегистрированным в Молдове.

Почтовые услуги (кроме услуг, связанных с передачей посылок) являются монополией государственной компании «Почта Молдовы». Услуги телефонной связи, телеграфные и телексы являются монополией государственной компании «Молдтелеком» [10].

С 16 мая 2008 г. **Украина** официально стала 152-м членом ВТО. Она гарантировала либеральные условия доступа иностранных поставщиков во всех секторах услуг, связанных с энергетикой, в том числе возможность открытия компаний с иностранным участием либо покупку уже имеющихся компаний, например по распределению энергии, без каких-либо ограничений и квот на иностранный капитал.

Украина (как и Кыргызстан) является одним из немногих членов ВТО, гарантирующих свободный доступ иностранных поставщиков к трубопроводному транспорту и обязуется соблюдать принцип недискриминации в использовании трубопроводной сети вне зависимости от происхождения, места назначения или собственности на транспортируемый продукт.

Согласившись на требования партнеров по переговорам, Украина предоставила иностранным инвесторам право оказывать финансовые услуги (учреждать банки и страховые организации) без каких-либо квот на иностранный капитал. При этом иностранные поставщики финансовых услуг получили более благоприятный режим доступа на рынок услуг Украины по сравнению с украинскими поставщиками. Так, иностранные поставщики могут открыть филиал банка (по истечении пяти лет с даты присоединения к ВТО аналогичное право будет предоставлено и в отношении филиалов зарубежных страховых компаний). Украинский же инвестор, решивший оказывать банковские или страховые услуги, должен сначала учредить юридическое лицо, заплатить уставный фонд и т.д., и только потом он может открыть филиал.

Украина занимает выгодное географическое положение, являясь в своем роде мостом между Россией и странами Западной Европы. Поэтому для иностранных поставщиков важно иметь возможность беспрепятственного доступа к железнодорожной и портовой инфраструктурам, а также транзита в третьи страны.

В области морского транспорта Украина предоставляет возможность осуществления международных морских перевозок судами под иностранным флагом и недискриминационный доступ таких судов к услугам, оказываемым в морских портах. Иностранные поставщики услуг могут учреждать судоходные компании в Украине без ограничений. Гарантируется возможность осуществления иностранными поставщиками таких услуг, как обработка грузов, услуги по хранению (складов и пакаузов), таможенная очистка, услуги, предоставляемые контейнерными станциями и депо, экспедиторские услуги и услуги морских агентств, без каких-либо ограничений.

В секторе услуг внутреннего водного транспорта Украина имеет право ввести любые ограничения по трансграничным грузовым и пассажирским перевозкам, а также учреждению судоходных компаний иностранными поставщиками услуг на территории Украины. При этом Украина гарантирует иностранным поставщикам неограниченную возможность оказывать маневровые услуги (в том числе трансграничные), а также услуги по обслуживанию и ремонту судов, оказанию вспомогательных услуг для внутреннего водного транспорта.

Украина может вводить любые ограничения на услуги железнодорожного транспорта. В отношении услуг по обслуживанию и ремонту железнодорожного транспортного оборудования и вспомогательных услуг для железнодорожного транспорта (например, обслуживание путей) гарантируется возможность оказания услуг без каких-либо ограничений.

Осуществление международных перевозок автотранспортом через территорию Украины осуществляется в рамках разрешений, выданных компетентными органами.

Для Украины земля является одним из элементов сохранения суверенитета, поэтому права иностранных инвесторов в отношении покупки земель ограничены. Так, Украина сохранила право введения запрета на приобретение иностранными физическими и юридическими лицами земель сельскохозяйственного назначения.

Для ведения бизнеса большое значение имеют возможности, например, перевода экспертов из материнской компании в дочернюю или приезда эксперта для учреждения компании и т.д. Поэтому Украина гарантирует доступ на свой рынок некоторых категорий специалистов с ограничением срока пребывания.

В отдельных секторах Украина предусмотрела возможность введения ограничений на иностранный капитал. В секторе «агентства новостей» – иностранное участие ограничено 35 %, в секторе «оптовая торговля книгами и газетами (за исключением периодических)» – 30 % в течение пяти лет с даты присоединения (ограничение снимается по истечении этого срока).

Украина гарантирует достаточно либеральный уровень доступа иностранных поставщиков образовательных и медицинских услуг на свой рынок. Так, в области образования Украина может ввести ограничение в отношении руководителя учебного заведения – им может быть только гражданин Украины. В области медицинских услуг – требуется знание украинского языка и соответствие квалификационным требованиям, но в отношении профессиональной квалификации иностранных поставщиков могут быть введены требования. Введение каких-либо ограничений в отношении организации медицинских учреждений не предполагается [11].

Российская Федерация в сфере торговли услугами приняла на себя обязательства по 116 из 155 подсекторов услуг, определенных классификатором услуг ВТО. В целом этот показатель сопоставим с показателями недавно присоединившихся стран (Китай, Саудовская Аравия), однако, уровень либерализации российского рынка услуг ниже, чем уровень либерализации рынка услуг этих стран.

В 39 подсекторах услуг (например, трубопроводный, железнодорожный, внутренний водный транспорт, большинство медицинских услуг, услуги по организации культурных мероприятий, большинство услуг в области научно-исследовательских работ и др.) Россия не связывает себя обязательствами. Это означает, что в будущем в этих подсекторах можно будет вводить любые ограничения для иностранцев, вплоть до полного закрытия рынка. Однако такие ограничения должны применяться на основе принципа режима наибольшего благоприятствования.

Россия сохранила за собой возможность введения следующих ограничений по доступу на рынок услуг: доступ к субсидиям и другим формам государственной поддержки; иностранное владение сельскохозяйственными угодьями и приграничными территориями, иностранное владение может быть ограничено и для других типов земли. Аренда земельных участков разрешена на период в 49 лет с возможной пролонгацией; участие в приватизации юридических лиц Российской Федерации. Коммунальные услуги либо являются государственной монополией, либо могут предоставляться частными операторами на исключительных правах и многие другие.

Обязательства без ограничений принимаются по 30 секторам (например, услуги в области рекламы, услуги по исследованию рынка, консультационные услуги, услуги в сфере управления и т.д.). Однако принятие присоединяющейся страной «обязательств без ограничений» не означает полное дерегулирование соответствующих секторов услуг. После присоединения к ВТО Россия (как и любой другой член этой организации) сохранит за собой право применять недискриминационное внутреннее регулирование в сфере услуг (например, регулирование, направленное на обеспечение качества услуг или защиту прав потребителей, такое как, лицензирование, квалификационные требования, аттестация и аккредитация).

Фактично, обмежено буде тільки право застосовувати обмеження, що змінюють умови конкуренції між іноземними та національними постачальниками послуг в інтересі останніх. Використання обмежень після приєднання до ВТО буде можливо тільки в тому випадку, якщо право їх застосування зафіксовано в російських зобов'язаннях по послугам.

В переліку російських зобов'язань враховувалась також необхідність збереження права введення нових обмежень в найбільш чутливих областях, таких, як послуги в сферах енергетики, телекомунікацій, освіти. В цих секторах режим доступу і діяльності в Росії іноземних постачальників послуг, передбачений російськими зобов'язаннями в ВТО, вважається навіть більш жорстким по порівнянню з діючим законодавством.

Остаточний набір угодованостей по умовам приєднання до ВТО включає в себе наступні основні елементи, що стосуються фінансових послуг: заборона на діяльність філій іноземних банків («прямих» філій) в Росії; допуск в Росію «прямих» філій страхових компаній через тривалий перехідний період при умові дотримання вимог ліцензування і фінансової стійкості; збереження п'ятидесятипроцентної квоти іноземного участя в сукупному капіталі російських банків і страхових компаній [12].

Слід відзначити, що умови доступу зарубіжних постачальників послуг на російський ринок вважаються більш обмежувальними, ніж в Арменії і Киргизії. Враховуючи наявність негативного сальдо торгівлі послугами в Росії, застосування таких умов міжнародної торгівлі послугами слід вважати доцільним.

По результатам двосторонніх переговорів з 6 членами ВТО **Таджикистан** взяв зобов'язання в 11 секторах послуг, включаючи 111 підсекторів.

Владення землею в Таджикистані не зв'язується зобов'язаннями, крім наступних оговорок: іноземні фізичні та юридичні особи не можуть отримати землю в спадщину як первинних користувачів землі; вони не можуть отримати землю в постійне користування, поки не утворять спільне підприємство з громадянином Таджикистану; іноземні фізичні та юридичні особи можуть використовувати землю впродовж 50 років з можливістю наступної пролонгації.

Адвокатські послуги дозволено здійснювати в формі комерційного присутства тільки юридичним особам Таджикистану. Після 10 років з дати вступлення Таджикистану в ВТО буде дозволено надавати адвокатські послуги через філіали. Індивідуальні підприємці також можуть займатися адвокатською діяльністю.

Надання аудиторських та бухгалтерських послуг в формі «присутства фізичних осіб» при управлінні аудиторською компанією іноземцем дозволяється, якщо не менше 75 % персоналу компанії – громадяни Республіки Таджикистан.

Для надання послуг по демонстрації фільмів вимагається дозволення місцевих влад, видаване по недискримінаційній ознаці з урахуванням міського плану та програм соціального та економічного розвитку.

Надання послуг в області архітектури в формі комерційного присутства дозволено тільки юридичним особам Таджикистану, причому не більше 49 % уставного капіталу такого юридичного особи може належати іноземній особі (через 3 роки після вступлення Таджикистану в ВТО обмеження частки іноземного участя буде скасовано).

Послуги в області страхування, здійснювані в формі трансграничної торгівлі, дозволено постачати без обмежень, крім страхування ризиків, пов'язаних з морським транспортом, авіаційним та космічним запуском (в тому числі супутників). Після 5 років членства в ВТО послуги страхування в формі комерційного присутства зможуть надавати філіали іноземних страхових компаній.

Впродовж 8 років після вступлення Таджикистану в ВТО будуть обмежені прийом депозитів, кредитування, фінансовий лізинг, проведення платежів та переказ грошей, видача гарантій іноземними постачальниками в формі трансграничної торгівлі. Надання цих же послуг іноземними постачальниками в формі комерційного присутства буде обмежено впродовж 5 років.

При вантажних перевезеннях, здійснюваних в формі комерційного присутства, автомобільний транспорт повинен бути зареєстрований на території Таджикистану. При наданні допоміжних послуг для автотранспорту транспорту іноземне участя не повинно перевищувати 51 % (після 5 років членства в ВТО це обмеження скасовується) [13].

Аналіз прийнятих країнами СНГ зобов'язань по доступу на ринок послуг дозволяє зробити висновок, що всі країни СНГ – члени ВТО в процесі вступлення встановили більш ліберальний режим доступу на національні ринки послуг. Однак прийняті зобов'язання не завжди сприяють зростанню сальдо торгівлі послугами. В ході переговорного процесу можуть зіткнутися протилежні інтереси. Тому вступаючій до ВТО країні з перехідною економікою потрібно впевнено відкидати проведення небажаних на даний момент реформ.

Як видно з аналізу, сфера послуг сама по собі неоднорідна. Вплив лібералізації ринку в різних секторах на загальну продуктивність економіки може помітно відрізнятися. Так, в деяких дослідженнях відзначається, що найбільш позитивне вплив на економіку викликає лібералізація транспортних послуг. В той же час подібні реформи в банківському секторі нерідко викликають негативне вплив, особливо в короткотерміновій перспективі.

Дослідники вважають, що це пояснюється тим, що лібералізація банківського сектора в країнах з перехідною економікою зазвичай супроводжується введенням більш жорстких вимог до достаточності капіталу. Щоб дотримуватися ці вимоги, банкам доводиться скорочувати активи, що веде до звуження кредитування та зростанню процентних ставок. Це створює високі витрати для споживачів фінансових послуг і знижує продуктивність праці на рівні окремих фірм.

Тем не менше, існують свідчення про те, що в країнах з великим відставанням в лібералізації кредитного ринку спостерігалася більш повільна темп зростання ВВП на душу населення порівняно з країнами-лідерами в проведенні реформ. Це пояснюється міжнародною конкуренцією за потоки капіталу та необхідністю створення репутації країни з вигідними умовами для прямих іноземних інвестицій.

Таким чином, аналіз зобов'язань країн СНГ по доступу на ринок послуг показав, що при вступленні до ВТО відбувається значительна лібералізація сфери послуг. Така лібералізація не завжди виправдана, так як ринок може бути не готов до конкуренції з іноземними постачальниками послуг, як це спостерігалось в Арменії, Молдові та Киргизії. Тому для того щоб мінімізувати можливе негативне вплив вступлення до ВТО, необхідно відкидати небажані реформи.

Вісвіт вступлення країн СНГ до ВТО дозволяє сформулювати наступні напрями зменшення негативних наслідків для міжнародного ринку послуг від вступлення в організацію:

- максимальне розвиток умов для конкуренції, за винятком: закріплення за державою монополії права в тих видах послуг, в яких розвиток конкуренції представляється складним (пасажирські перевезення залізничним транспортом загального користування, пасажирські перевезення підземним залізничним транспортом), обмеження доступу іноземних постачальників в банківський сектор послуг в короткотерміновій перспективі з наступною лібералізацією та зменшенням ролі держави до функцій нагляду та регулювання; надання доступу до послуг усіх шарів населення;
- збільшення обсягу експортуваних послуг: пріоритетні форми міжнародної торгівлі – трансгранична торгівля та споживання за кордоном; пріоритетні види послуг – послуги в області інформаційних технологій, фінанси, кредит, страхування, освіта, зв'язь, охорона здоров'я, транспортні послуги; пріоритетні способи збільшення експорту послуг – розвиток аутсорсингу та створення кластерів;

- обеспечение экономической безопасности посредством: дифференциации сроков либерализации секторов, требующих различные уровни защиты; определения возможности проведения тестов на экономическую целесообразность доступа на рынок услуг; обеспечения соблюдения технических стандартов, профессиональной квалификации иностранных поставщиков услуг;
- рассмотрение услуг в масштабах всей экономики посредством создания эффективной межведомственной координации по вопросам вступления в ВТО, проведения консультаций с широко представленными заинтересованными сторонами (частный сектор, гражданское общество, различные уровни государственного управления), четкое распределение ответственности с привязкой к конкретным нормам соглашений ВТО и совершенствование механизмов взаимодействия между госорганами;
- максимальное сокращение разрыва по времени вступления в ВТО с партнерами по интеграционным объединениям и др.

Список использованных источников

1. *International Trade and Market Access Data* // World Trade Organization [Electronic resource]. – Mode of access: http://wto.org/english/res_e/statis_e/statis_bis_e.htm.
2. *Services, etc., value added (% of GDP)* // World Bank [Electronic resource]. – Mode of access: <http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS>.
3. *List of all RTAs* // World Trade Organization [Electronic resource]. – Mode of access: <http://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx>.
4. Bacchetta, M. *Making Globalization Socially Sustainable* / M. Bacchetta, M. Jansen // World Trade Organization, International Labour Organization. – 2011. – 320 p.
5. *Members and Observers* // World Trade Organization [Electronic resource]. – Mode of access: http://wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm.
6. *General Agreement on Trade in Services: Uruguay Round Agreement, 1994* // World Trade Organization [Electronic resource]. – Mode of access: http://wto.org/english/docs_e/legal_e/26-gats_01_e.htm.
7. *Values, shares and growth of exports and imports of total services, annual, 1980–2011* // United Nations Conference on Trade and Development [Electronic resource]. – Mode of access: <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=17648>.
8. *On the Accession of Armenia: Report of the Working Party, 6th December, 2002, WT/ACC/ARM/23/Add.2* // World Trade Organization [Electronic resource]. – Mode of access: <https://docsonline.wto.org/dol2fe/Pages/SS/DirectDoc.aspx?filename=t%3a%2ftwt%2facc%2farm23a2.doc&>.
9. *On the Accession of the Kyrgyz Republic: Report of the Working Party, 31th July, 1998, WT/ACC/KGZ/26/Add.2* // World Trade Organization [Electronic resource]. – Mode of access: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S001.aspx.
10. *On the Accession of the Republic of Moldova: Report of the Working Party, 23th February, 2001, WT/ACC/MOL/37/Add.2* // World Trade Organization [Electronic resource]. – Mode of access: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S001.aspx.
11. *On the Accession of Ukraine: Report of the Working Party, 25th January, 2008, WT/ACC/UKR/152/Add.2* // World Trade Organization [Electronic resource]. – Mode of access: <https://docsonline.wto.org/dol2fe/Pages/SS/DirectDoc.aspx?filename=t%3a%2ftwt%2facc%2fukr152a2.doc&>.
12. *On the Accession of the Russian Federation: Report of the Working Party, 17th November, 2011, WT/ACC/RUS/70/Add.2, WT/MIN(11)/2/Add.2* // World Trade Organization [Electronic resource]. – Mode of access: <https://docsonline.wto.org/dol2fe/Pages/SS/DirectDoc.aspx?filename=t%3a%2ftwt%2fmin11%2f2a2.doc&>.
13. *On the Accession of Tajikistan: Report of the Working Party, 6th November, 2012, WT/ACC/TJK/30/Add.2* // World Trade Organization [Electronic resource]. – Mode of access: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/ACC/TJK30A2.pdf>.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Балашевич Михаил Иосифович, кандидат экономических наук, профессор, Белорусский государственный экономический университет

220070, г. Минск, Партизанский пр. 26, Республика Беларусь.

balashevich38@mail.ru;

Куделевич Дарья Анатольевна, магистр экономических наук,

Белорусский государственный экономический университет

220070, г. Минск, Партизанский пр. 26, Республика Беларусь.

daryakudelevich@yandex.ru.

DATA ABOUT THE AUTHORS

Balashevich Mihail, PhD in Economics, professor,

Belarus State Economic University

220070, Minsk, Partizansky Avenue, 26, Republic of Belarus

balashevich38@mail.ru;

Kudzialevich Darya, master,

Belarus State Economic University

220070, Minsk, Partizansky Avenue, 26, Republic of Belarus

daryakudelevich@yandex.ru.

УДК 338.242

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНИ

Балджи М.Д.

В статті розглянуті основні положення конкурентоспроможності національної економіки України та обґрунтовані напрямки її інтеграційних зв'язків. Предметом дослідження обраної теми виступають принципи та підходи управління конкурентоспроможністю національної економіки при сучасному рівні розвитку інтеграційних зв'язків України. Метою є визначення сучасного стану і проблем розвитку національної економіки країни, зведення до мінімуму державного впливу на розвиток національної економіки та надання рекомендацій щодо шляхів їх подолання. В процесі дослідження були використані методи математичного аналізу, системно-структурного підходу та оптимізації.

На основі проведення аналізу стану конкурентоспроможності національної економіки, були зроблені висновки щодо сучасного стану конкурентоспроможності України та обґрунтована необхідність впровадження істотних засобів управління. Виявлення методичних підходів для визначення рангів конкурентоспроможності країни та використання математичних методів дозволили побудувати моделі конкурентоспроможності та обґрунтувати принципи напрямів інтеграційних процесів, що будуються на цілях підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Приведені результати досліджень можуть бути використані при формуванні програм та напрямків соціально-економічного розвитку як окремих регіонів, так і економіки країни в цілому.

Наведені висновки дозволяють визначити конкурентоспроможні процеси інтеграції на перехід від цінової конкуренції до конкуренції диференціації та зосередитися на оптимальному управлінні зростанням конкурентоспроможності національної економіки.

Ключові слова: конкурентоспроможність, національна економіка, оптимізація, управління, інтеграційні зв'язки, модель конкурентоспроможності, Україна.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В КОНТЕКСТЕ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ИНТЕГРАЦИОННЫХ СВЯЗЕЙ УКРАИНЫ

Балджи М.Д.

В статье рассмотрены основные положения конкурентоспособности национальной экономики Украины и обоснованы направления её интеграционных связей. Предметом исследования выступают принципы и подходы управления конкурентоспособностью национальной экономики при современном уровне развития интеграционных связей Украины. Целью статьи является изучение современного состояния и проблем развития национальной экономики страны, сведение к минимуму государственного воздействия на развитие национальной экономики и предоставление рекомендаций относительно путей их преодоления. В процессе исследования были использованы методы математического анализа, системно-структурного подхода и оптимизации.

На основе проведения анализа состояния конкурентоспособности национальной экономики, были сделаны выводы о современном состоянии конкурентоспособности Украины и обоснована необходимость внедрения существенных средств управления. Выявление методических подходов для определения рангов конкурентоспособности страны и использования математических методов позволили построить модели конкурентоспособности и обосновать принципы направлений интеграционных процессов, которые основаны на целях повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Приведены результаты исследований могут быть использованы при формировании программ и направлений социально-экономического развития как отдельных регионов, так и экономики страны в целом.

Приведенные выводы позволяют определить конкурентоспособные процессы интеграции на переход от ценовой конкуренции к конкуренции дифференциации и сосредоточиться на оптимальном управлении ростом конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: конкурентоспособность, национальная экономика, оптимизация, управление, интеграционные связи, модель конкурентоспособности, Украина.

COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE CONTEXT OF THE INTEGRATION RELATIONS DEPARTMENT UKRAINE

Baldghi M.D.

The article describes the main provisions of national economic competitiveness of Ukraine and the directions of its integration links. The subject of research is the principles and approaches of management of competitiveness of the national economy at the present level of development of Ukraine's integration. The purpose of this paper is to study the current state and problems of development of the national economy, to minimize public exposure to the development of the national economy and to provide recommendations on how to overcome them. The study methods such as mathematical analysis, a systematic structural approach and optimization were used in the article.

The conclusions about the current state of Ukraine's competitiveness and the necessity of implementing the essential controls were drawn on the basis of analysis of the competitiveness of the national economy. Identification of methodological approaches for determining a country's competitiveness ranking and use of mathematical methods allowed us to construct a model of competitiveness and justify the principles of areas of integration processes that rely on to enhance the competitiveness of the national economy.

The results of the research can be used in the formation of programs and socio-economic development of individual regions and the economy as a whole.

These findings allow us to determine the competitive integration processes in the transition from price competition to competition, differentiation and focus on optimal control of the growth of competitiveness of the national economy.

Key words: competitiveness, national economy, optimization, control, communications integration, competitiveness model, Ukraine.

Вступ. Постановка проблеми у загальному вигляді полягає в тому, що формування зовнішньоекономічної політики державними органами влади потребують вивчення та розробки теоретико-методологічних засад обґрунтування практичних шляхів активної участі регіонів у зовнішньоекономічній політиці держави, розширення їх повноважень в організації та розвитку цієї діяльності, що може в цілому сприяти підвищенню рівня соціально-економічного життя населення. Основним принципом такої діяльності є необхідність узгодження інтересів держави та регіонів у їх діяльності на світовому ринку. Зовнішньоекономічні відносини регіонів базуються на визначенні основних завдань у таких сферах: зовнішній торгівлі, залученні інвестицій, сумісного співробітництва. Для ефективної діяльності регіонів на зовнішньому ринку необхідно, крім відповідної законодавчої бази, сформувати організаційно-фінансовий механізм та інформаційне забезпечення, передати частину повноважень з центру на місцевий рівень, підготувати кадри для здійснення міжрегіональної співпраці. Зв'язок проблеми з важливішими науково-практичними завданнями простежується в формуванні регіональної політики країни – вирішенні актуальних проблем її внутрішньої і зовнішньої політики з метою практичної реалізації стратегічного курсу на побудову демократичного суспільства з соціально орієнтованою ринковою економікою. Вхідження України у європейську систему господарювання вимагає вивчення і узагальнення шляхів та методів світових інтеграційних процесів, серед яких важлива роль відводиться міжрегіональній інтеграції. Для України, яка має найдовші кордони серед європейських країн це має важливе значення.

Актуальність проблеми визначається динамічним характером основних факторів у макросередовищі, які визначають можливість економічного зростання в регіонах.

В наш час спостерігається глибоке поєднання глобалізації світового господарства і одночасного посилення впливу регіонального чинника на світову економіку і політику. Цей чинник впливає на хід економічних процесів на національному і корпоративному рівнях,

РОЗВИТОК СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

визначається як характером економічних зв'язків регіонів України з регіонами суміжних держав, так і бажанням регіонів вести економічне життя без втручання державної влади. В даному контексті головною метою національної політики є забезпечення найповнішого використання регіонального ресурсного потенціалу шляхом оптимального поєднання інтересів держави і кожного регіону окремо та впровадження основних положень управління органам місцевого самоврядування.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років свідчить, що розкриттям проблем економічної інтеграції і визначенням сутності цих понять займається багато вітчизняних вчених, а саме: Л. Антонюк, І. Багрова, Ю. Бажал, Я. Базилюк, П.Беленький, В. Геєць, І.Дахно, Я. Жаліло, Ю. Козак, Ю. Макогон, І. Міхасюк, В.Новицький, Ю. Пахомов, Є.Савельєв, С. Соколенко та інші. Як правило, вони розглядають питання інтеграційної політики і взаємодії територій, реалізації національної політики у розвинених країнах, вказуючи на фінансову підтримку створення правової бази інтеграційних процесів. Але в них не чітко визначені дослідження економічної інтеграції та сучасні особливості шляхів вирішення економічних проблем розвитку.

Предметом дослідження обраної теми виступають принципи та підходи управління конкурентоспроможністю національної економіки при сучасному рівні розвитку інтеграційних зв'язків України.

Метою даного дослідження є визначення сучасного стану і проблем розвитку національної економіки країни, зведення до мінімуму державного впливу на розвиток національної економіки та надання рекомендацій щодо шляхів їх подолання.

Для вирішення поставленої мети були обрані наступні завдання:

- проведення аналізу стану конкурентоспроможності національної економіки;
- виявлення методичних підходів для визначення рангів конкурентоспроможності країни та використання математичних методів;
- обґрунтування принципів визначення напрямів інтеграційних процесів, що будуються на цілях підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

В процесі дослідження були використані методи математичного аналізу, системно-структурного підходу та оптимізації.

Результати досліджень. З кінця XX ст. найважливішим орієнтиром державного регулювання гармонійної інтеграції економік окремих країн до глобального світо господарського середовища є підвищення національної конкурентоспроможності [1, с. 19].

В наші дні існує маса міжнародних рейтингів та оцінок рівня розвитку країн світу. Глобальні дослідження, що здійснюються поважними організаціями вивчають найбільш цікаві сфери життєдіяльності суспільства в різних країнах світу, а отримані результати використовують для порівняння соціально-економічних, політичних, культурних позицій країн світу серед низки досліджуваних. В даному дослідженні використані найбільш цікаві моменти глобальному індексу конкурентоспроможності (ГІК), який щорічно з 2004 року складається Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ).

Результати цього річного звіту свідчать, наша країна за останній рік у рейтингу глобальної конкурентоспроможності втратила 11 позицій, з 73 до 84, отримавши показник 4.05 бали з 7 можливих. Аналогічну динаміку втрати 11 позицій продемонстрували уругвай, єгипет, гана і бенін. Трійка лідерів не змінилася з попереднім роком, адже швейцарія, сингапур та фінляндія продовжують утримувати все ті ж 1-ше, 2-ге та 3-тє місце, а найгірший показник дістався центрально-африканській країні чад [2].

Виходячи з суттєвої втрати позицій у рейтингу, варто розглянути динаміку показників, які отримувала Україна з 2006 року – першого року проведених досліджень в Україні. Для порівняння оберемо найбільш цікаві для нас країни, а саме: Росію – торговельного партнера, Кіпр – найбільшого інвестора, та країну, в яку прямують понад 80% інвестицій українських компаній, Грузію – вдалий приклад проведення реформ, Естонію – члена ЄС та Китай – найбільш динамічний ринок світу (рис. 1).

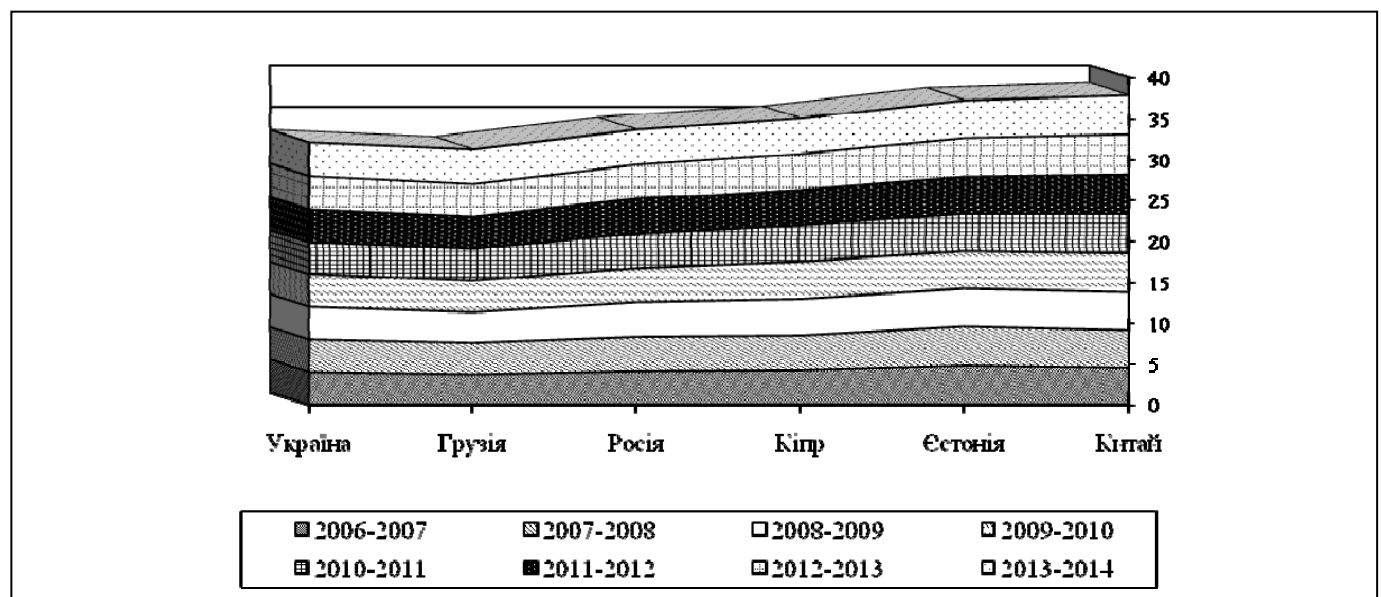

Рисунок 1. Динаміка показників індексу конкурентоспроможності 2006 – 2013 рр. (побудовано за даними [3])

Як бачимо, в різні періоди держави переживали ріст і падіння індексів, наша країна впродовж 7 років, попередньо продемонструвавши хвилю росту, продемонструвала падіння, та закріпилася майже на тому ж самому рівні, що й у 2006 році. В той час, як Грузія суттєво поліпшила власні показники, а в Китаї практично не було зафіксовано регресії. Індеси конкурентоспроможності розраховуються за 12 основними групами. Проведений аналіз на основі індексів глобальної конкурентоспроможності свідчить про згубний вплив управлінської сфери на розвиток бізнесу та залучення інвестицій, регресуючи процеси у якості надання освітніх послуг та рівня розвитку науки, незначне використання передових інноваційних розробок у виробництві, незахищеність майнових та інтелектуальних прав власності, відтік висококваліфікованих кадрів. Обсяги ринку, висока якість людського потенціалу, відсутність тероризму, стихійних лих та епідемії являються єдиними перевагами над іншими країнами, що за умови структурних якісних змін в управлінській сфері здатні підвищити конкурентоздатність України.

Висновок національного рейтингу про стан українського бізнесу не радує. Експерти зазначають, що він не здатен успішно конкурувати на глобальному ринку. Про це свідчать спеціальні дослідження Фонду, проведені в рамках підготовки Звіту про конкурентоспроможність 2013 р. [4]. Як зазначає Гончаренко, хоча в нашого бізнесу й відносно висока динаміка змін, а також

непоганий потенціал до розвитку в окремих галузях, йому бракує знань, технологій і фінансових ресурсів, а інколи навіть і культури підприємництва. В передмові до звіту директор Фонду Н. Ізосімова вказує: «всередині країни результати неоднорідні – рівень бізнесу варіюється в розрізі регіонів, галузей економіки й розміру компаній». Вона впевнена, що від того, «наскільки успішно бізнес зуміє реалізувати свій потенціал, знівелювавши своє відставання від лідерів рейтингу в світі, значною мірою залежатиме, майбутній успіх України в конкурентній боротьбі на глобальному ринку». У той же час, на думку Гончаренка, головною проблемою України є низький рівень інституційної ефективності, хоча розрив між регіонами за цим показником скорочується. Найпроблемнішими показниками, що визначають ефективність ринку товарів, є низька доля іноземної власності, інтенсивність конкуренції на ринку, а також складність митних процедур. Авторі звіту зауважують, що український бізнес стає дедалі менш інноваційним. У масштабах країни ситуація останніми роками стала критичною. У країні й у регіонах відсутнє венчурне фінансування, через що зниження інноваційної ефективності стає довгостроковим трендом. Низький рівень розвитку українського бізнесу, в сукупності з його слабкою адаптивністю до нових умов, що змінюються у зв'язку з глобалізацією, є однією з ключових причин низької поточної оцінки конкурентоспроможності України в цілому та її регіонів зокрема, доходять висновку дослідники.

В огляді міжнародних індексів «Україна в світі», підготовленому фондом, знаходимо також дані про економічну свободу в нашій країні. У дослідженні наголошується, що цей показник постійно падає впродовж останніх 9 років і втратив уже майже 10 балів. З 2008 до 2013 року Україна позбулася 27 місць у рейтингу. Найбільші втрати зафіксовані у такій складовій економічної свободи, як свобода фінансова. За цим показником Україна скотилася з 66 місця 2008 року на 130-е 2013-го. За останні 6 років країна також опустилася на 58 позицій за фінансовою свободою й на 50 позицій – за свободою від корупції.

У той же час дослідники зазначають, що інтеграція української економіки може допомогти підприємцям підняти свої бізнес-процеси на вищий рівень і перейти на найкращі стандарти у лідерів світових рейтингів. Авторі також висловлюють сподівання, що конкурентоспроможність України може піднятися й у тому випадку, якщо регіони й галузі, що відстають, зможуть підтягнути свої рейтинги до рівня лідерів [4].

Конкурентоспроможність національної економіки характеризується конкурентною позицією країни, яка відповідає рейтингу конкурентоспроможності, визначеному за допомогою різних методик. Вони надають можливість розраховувати ранг країни, і вже у процесі цих розрахунків стає можливим надання різних значень певним показникам з метою виявлення чутливості рангу країни відносно цих показників. Тобто використання цих методик дозволяє імітувати поведінку рангу країни за різних умов її розвитку.

Таким чином, розрахований за будь-якою методикою ранг конкурентоспроможності країни є кількісним визначенням конкурентоспроможності національної економіки. Разом з тим необхідно зазначити, що визначений ранг конкурентоспроможності країни має не абсолютний, а відносний характер: він визначає місце країни серед обраної сукупності країн. Тому ранг країни залежить не тільки від дій самої країни, спрямованих на підвищення її рейтингу, а й від інших країн. Дії цих країн можуть як підвищувати, так і знижувати рейтинг країни. Тому для визначення конкурентоспроможності країни можна використовувати методики розрахунку рейтингу, але з урахуванням зазначеної особливості можливої зміни рейтингу незалежно від тих чи інших дій країни.

Розглянемо основні моделі інтеграції з огляду на можливість їх використання для моделювання конкурентоспроможності національної економіки. Основу моделей інтеграційних процесів сучасна наука розглядає як гравітаційну модель такого типу [5, с. 143]:

$$\begin{aligned} \text{Log}(VOT_{ij}) = & \alpha + \beta_1 \log(GDP_i GDP_j) + \beta_2 \log(GNPPC_i GNPPC_j) + \\ & + \beta_2 \log(DIST_{ij}) + \sum_k \delta_k CNTD_{ij}^k + \sum_{\gamma} \eta_{\gamma} RGN_{ij}^{\gamma} + u_{ij}, \end{aligned} \quad (1)$$

де VOT_{ij} – обсяг торгівлі між країнами i та j ;

GDP_{ij} – валовий внутрішній продукт країн i та j ;

$GNPPC_{ij}$ – валовий національний продукт на душу населення країн i та j ;

$DIST_{ij}$ – транспортна відстань між країнами i та j ;

$kCNTD_{ij}$ – похибка розміщення;

RGN_{ij} – регіональна похибка;

u_{ij} – можливі помилки.

У моделі (1) похибка розміщення може варіюватися від 0 до 1. Якщо країни належать до одного кластера, тобто мають спільну мову, кордони, культуру, похибка розміщення дорівнюватиме 1, в іншому випадку – 0. Регіональна похибка залежить від належності країн до одного регіонального об'єднання, такого як зона вільної торгівлі, спільний відсутності зазначеного – 0. Тобто модель (1) містить у собі параметр, який свідчить про участь країни в інтеграційних процесах. Тому вона може бути використана для врахування впливу інтеграційних процесів на конкурентоспроможність країни.

Розглянемо модель, яка відображає вплив утворення зони вільної торгівлі і використана для аналізу такого впливу між країнами ЄС та Болгарією, Угорщиною, Польщею та Румунією [6, с. 200]:

$$\begin{aligned} \log(Y_{ij}) = & \alpha_0 + \alpha_1 \log(GDP_{it}) + \alpha_2 \log(GDP_{jt}) + \alpha_3 \log(GDPC_{it}) + \\ & + \alpha_4 \log(GDPC_{jt}) + \alpha_5 \log(DIST_{ij}) + \alpha_6 Stp_{it} + \alpha_7 Llk_{ij} + \alpha_8 Acc_{ijt} + u_{ij} + \Theta_t + \varepsilon_{ijt}, \end{aligned} \quad (2)$$

$$i = 1, \dots, n;$$

$$t = 1, \dots, t$$

де Y_{ij} – середнє значення обсягу торгівлі між країнами i та j (млн. дол.);

GDP_{it}, GDP_{jt} – валовий внутрішній продукт країн i та j (млн. дол.);

$GDPC_{it}, GDPC_{jt}$ – валовий внутрішній продукт на душу населення країн i та j ;

$DIST_{ij}$ – відстань між країнами i та j (км);

Llk_{ij} – змінна, яка показує кількість країн у парі і приймає значення (0, 1 чи 2);

Stp_{it} – змінна, яка приймає значення 1 при політичній стабільності у країні і 0 – при нестабільності;

Acc_{ijt} – змінна, яка має значення 1, якщо країни i та j уклали регіональну угоду, і 0 – якщо такої угоди немає;

u_{ij} – специфічний ефект;

Θ_t – часовий ефект;

ε_{ijt} – похибка.

Наведена модель надає можливість врахувати вплив інтеграційних процесів на конкурентоспроможність економіки. Тобто, утворення зони вільної торгівлі (ЗВТ) стає параметром управління з двома дискретними значеннями: 0 – ЗВТ відсутня, 1 – ЗВТ утворена. Моделі (1) і (2) належать до класу економетричних моделей, які можуть слугувати для виявлення зв'язку між певними параметрами, у цьому випадку між обсягом торговельних потоків і валовим внутрішнім продуктом, валовим внутрішнім продуктом на душу населення, відстанню між країнами і утворенням регіональних об'єднань. Теоретично їх можна включити до методики ранжування конкурентоспроможності країни.

Таким чином, методики визначення рангу конкурентоспроможності країни і моделі (1) та (2) надають можливість визначати вплив тих чи інших параметрів і, зокрема, параметрів інтеграції на конкурентоспроможність країни.

Виходячи з того, що з 2004 року головним індексом для вимірювання національної конкурентоспроможності став розроблений за методологією ВЕФ індекс конкурентоспроможності, логічно стверджувати, що моделювання конкурентоспроможності з метою управління процесом її зростання має базуватися на згрупованих у 12-ти складових конкурентоспроможності компонентах і зводиться до створення імітаційної моделі, яка складатиметься відповідно з 12 блоків. Для кожного з цих блоків має бути розрахований коефіцієнт впливу на узагальнюючий показник конкурентоспроможності країни. У якості узагальнюючого показника конкурентоспроможності країни має бути обраний її бал, а не ранг конкурентоспроможності. Це пояснюється тим, що ранг конкурентоспроможності залежить не тільки від балу країни, а й від балів, набраних іншими країнами. Україна може підвищити свій рейтинг не за рахунок збільшення свого балу, а через зменшення балу країн, що мали вищий відносно України ранг конкурентоспроможності. Разом з коефіцієнтом впливу для кожного з 12-ти блоків мають бути визначені ресурси, необхідні для здійснення такого впливу певної інтенсивності. Ці ресурси будуть специфічними для розглядуваних блоків моделі, але у цілому визначатимуться тими фінансовими ресурсами, які держава і приватний бізнес інвестуватимуть у народне господарство з метою підвищення його конкурентоспроможності. Тому 12 блоків імітаційної моделі конкурентоспроможності України мають бути доповнені загальним, об'єднуючим блоком фінансових ресурсів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності країни. Для врахування впливу інтеграційних процесів на конкурентоспроможність до шостого блоку «Ефективність ринку товарів та послуг» мають бути включені моделі (1) та (2), які надають можливість визначати вплив утворення регіональних угруповань, зокрема ЗВТ на торговельні потоки і тим самим впливати на стан конкурентоспроможності економіки.

Таким чином, у кожній з 12 складових можуть бути виявлені параметри, яким можуть надаватися різні значення і які у підсумку змінюватимуть стан конкурентоспроможності країни, тобто у кожній з 12 розглядуваних складових можна виявити параметри управління. Кожний з цих параметрів управління матиме власну область допустимих значень і обсяг необхідних для їх використання фінансових ресурсів, усі вони разом будуть обмежені фінансовими ресурсами країни, спрямованими на підвищення її конкурентоспроможності.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що моделювання конкурентоспроможності з метою управління процесом її зростання має базуватися на 12-ти складових конкурентоспроможності, які сформують 12 складових імітаційної моделі конкурентоспроможності України, об'єднаних блоком фінансових ресурсів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності країни. Ці блоки містять спільні компоненти з моделями інтеграційних процесів, у яких бере участь Україна. Така модель включатиме не лише економічні параметри, але й соціальні, культурні, духовні, тобто вона буде більш складною, ніж модель економіки країни, яка є її основою.

У світлі висловленого цілком логічно поставити запитання: а чи можна таку імітаційну модель розглядати як основу управління конкурентоспроможністю країни і відповідно розглядати економіку країни як об'єкт управління. На ці запитання можна відповісти позитивно [7; 8].

Модель конкурентоспроможності внаслідок врахування соціальної складової, складової культурних і духовних цінностей є безперечно більш складною, але треба враховувати те, що складові культурних і духовних цінностей слід розглядати як незмінні, притаманні українському народу, які необхідно зберігати, а соціальні складові є безперечно такими, які становлять собою об'єкт управління, метою якого є, зокрема, досягнення ними європейського рівня.

Тобто, модель конкурентоспроможності України необхідно розглядати як дуже складну імітаційну модель управління. Цілком закономірно виникає запитання: при наявності моделі конкурентоспроможності України, якою має бути мета її застосування? Логічно поставити за мету застосування такої моделі визначення тих із компонентів конкурентоспроможності, використання яких може забезпечити оптимальне підвищення конкурентоспроможності економіки України. Така оптимізаційна задача на імітаційній моделі може бути поставлена згідно з різними критеріями і обмеженнями на певні відрізки часу, або без визначення певного відрізка часу, але з чітко установленим завданням по досягненню певного рівня конкурентоспроможності України [9].

Так, в якості мети оптимізації може бути поставлено завдання підняти бал конкурентоспроможності до B_k -ої позиції з тієї B_0 -ої позиції, яку займає у t_0 -му поточному періоді часу економіка України. Вирішення цієї задачі ставиться за умов існування певного обсягу інвестицій в новітні технології та інновації R . У термінах теорії оптимального управління завдання може бути поставлено як мінімізація часу T досягнення наміченого балу конкурентоспроможності:

- початкові умови (існуючий бал конкурентоспроможності) – $t_0; B_0$;
- кінцеві умови (запланований бал конкурентоспроможності) – B_k ;
- обмеження (обсяг інвестицій в новітні технології та інновації) $\leq R$;
- критерій – $\min T = t_k - t_0$.

Можливою є інша постановка цієї задачі, коли оптимізуватиметься не час досягнення певного балу конкурентоспроможності B_k , а сам бал конкурентоспроможності B_k за певний відрізок часу T . Тоді:

- початкові умови (бал конкурентоспроможності, час) – $t_0; B_0$;
- кінцеві умови (час, на якому розглядається задача) – $t_k = t_0 + T$;
- обмеження (обсяг інвестицій в новітні технології та інновації) $\leq R$;
- критерій – $\max B_{tk}$.

Зазначимо, що в якості обмеження можуть виступати всі 12 складових компонентів конкурентоспроможності економіки України. При цьому виникає проблема кількісного врахування цих обмежень.

Вирішення її може бути досягнуто за рахунок того, що вищенаведене (входитимуть оптимізаційним блоком до імітаційної моделі). Особлива увага в цій моделі повинна бути приділена таким складовим: макроекономічна стабільність; оснащеність новітніми технологіями (технологічна готовність); інновації. Розвиток цих складових перш за все забезпечує поступовий перехід від властивої економіці України цінової конкуренції до конкуренції диференціації з можливим фокусуванням на нових конкурентних перевагах. Розробка імітаційної моделі конкурентоспроможності економіки України на базі світової методології дозволить здійснювати глибокий аналіз стану і визначати оптимальну траєкторію зростання конкурентоспроможності, але вимагає створення відповідної інституції та її технічного і програмного забезпечення.

Для оперативного аналізу стану переходу від цінової конкуренції до конкуренції диференціації з можливим фокусуванням на певних країнах, на наш погляд, можна використовувати ту статистичну інформацію, яка дозволяє виявити динаміку експорту й імпорту продукції із значною доданою вартістю. При цьому вважаємо за доцільне елімінувати з імпорту продукції із значною доданою вартістю ту, яка не має виробничого характеру і не сприяє інноваційному розвитку економіки України (автомобілі, предмети розкоші тощо). Ця інформація має бути деталізованою щодо країн, основних постачальників та споживачів цієї продукції, динаміка споживання якої за останні роки дозволить виявити ті країни, які є перспективними для України з позиції переходу від цінової конкуренції до конкуренції диференціації. На нашу думку, це дозволить відійти від практики, коли у структурі експорту домінує нарощування обсягів сировини,

напівфабрикатів та енергомістких виробів первинної обробки, а конкурентна позиція економіки України визначається переважно експансією екстенсивної експлуатації природних і трудових ресурсів [10, с. 4].

Інформаційною базою такого аналізу може бути товарна структура зовнішньої торгівлі в розрізі 99 товарних груп та окремих країн, яка надається Державною службою статистики України у статистичному збірнику «Зовнішня торгівля України товарами та послугами». На особливу увагу заслуговують товарні групи 15–24, 28, 31,73, 84–92 в експорті України та товарні групи 27, 72, 84–90 в її імпорті. На основі цих даних можна запропонувати таку спрощену модель визначення стану переходу від цінової конкуренції до конкуренції диференціації.

Введемо такі змінні:

E_t – питома вага в експорті України товарів 15–24, 28, 31,73, 84–92 товарних груп у t -ому році;

I_t – питома вага в імпорті України товарів 27, 72, 84–90 товарних груп у t -ому році;

E_{t-1} – питома вага в експорті України товарів 15–24, 28, 31,73, 84–92 товарних груп у $(t-1)$ -ому році;

I_{t-1} – питома вага в імпорті України товарів 27, 72, 84–90 товарних груп у $(t-1)$ -ому році;

u_t – коефіцієнт зростання (зменшення) питомої ваги в експорті України товарів 15–24, 28, 31,73, 84–92 товарних груп у t -ому році;

g_t – коефіцієнт зростання (зменшення) питомої ваги в імпорті України товарів 27, 72, 84–90 товарних груп у t -ому році;

$$u_t = \frac{E_t}{E_{t-1}}, \quad (3)$$

$$g_t = \frac{I_t}{I_{t-1}}$$

При $u_t > 1$ та $g_t > 1$ спостерігається створення умов для переходу економіки України від цінової конкуренції до конкуренції диференціації.

При $u_t \leq 1$ та $g_t \leq 1$ створення умов для переходу економіки України від цінової конкуренції до конкуренції диференціації не спостерігається.

У першому випадку є підстави вважати, що конкурентоспроможність економіки України зростає за рахунок переходу від цінової конкуренції до конкуренції диференціації, а у другому – зберігається на існуючому рівні, або зменшується.

Наведемо дані розрахунку величин u_t та g_t для 2011 року [11]:

$E_{2011} = 36,2\%$; $E_{2010} = 35,8\%$;

$I_{2011} = 62,67\%$; $I_{2010} = 56,4\%$;

$u_{2011} = 1,01$ та $g_{2011} = 1,1$.

Одержані нами розрахунки свідчать про те, що у 2011 році створюються умови для переходу економіки України від цінової конкуренції до конкуренції диференціації. Цей висновок видається обґрунтованим, тому що з наведених даних видно – питома вага експорту із значною доданою вартістю збільшилась, як збільшилась і питома вага у імпорті необхідної для оновлення виробництва продукції.

Наведена вище спрощена модель конкурентоспроможності національної економіки може розглядатися як варіант переходу до визначення конкурентоспроможного експорту як ознаки конкурентоспроможності національної економіки. Зазначимо, що у методиках розрахунку конкурентоспроможності ІМД та ВЕФ конкурентоспроможний експорт розглядається як один із факторів конкурентоспроможності. Тобто конкурентоспроможність не може бути вичерпно охарактеризована станом конкурентоспроможного експорту. Разом з тим очевидно, що зростання конкурентоспроможності експорту є обов'язковою ознакою підвищення конкурентоспроможності національної економіки [12]. Тому модель розвитку конкурентоспроможного експорту може розглядатися як спрощена модель зростання конкурентоспроможності національної економіки. У свою чергу модель конкурентоспроможного експорту лежить в основі експортоорієнтованого економічного зростання країни. Цей зв'язок можна відтворити за допомогою такого логічного ланцюжка: експорт орієнтоване економічне зростання країни – розвиток конкурентоспроможної економіки – підвищення конкурентоспроможності національної економіки. В основі моделі підвищення конкурентоспроможності національної економіки є експортоорієнтоване економічне зростання країни. Слід зауважити, що починаючи з 2006 р. зовнішньоторговельний баланс України характеризується від'ємним сальдо. Тому вести мову про економічне зростання як експортоорієнтоване можна лише умовно.

Сучасна модель конкурентоспроможного експорту України базується на «дешевій» робочій силі, корисних копалинах залізної руди, основу експорту складають чорні метали (близько 40 %), частка яких у світовому експорті постійно зменшується й у 2015 році становитиме 1,4 % [13, с. 27]. Очевидно, що підвищення конкурентоспроможності експорту вимагає переходу до моделі експортоорієнтованого економічного зростання на основі продукції із значною часткою доданої вартості, виробництво якої вимагає використання сучасних технологій і устаткування та висококваліфікованої робочої сили. На сучасному етапі економічного розвитку України трансформація моделі конкурентоспроможності її економіки може бути представлена у вигляді такого логічного ланцюжка: високорозвинена система освіти та підвищення рівня кваліфікації робочої сили – розвинута наукова база і сучасні технології – невичерпаність земельних ресурсів – стабільність курсу національної валюти – висококваліфікована робоча сила – експорт товарів із значною часткою доданої вартості.

Трансформація цієї моделі може по-різному відбуватися на різних напрямках розвитку інтеграційних процесів. Викладений підхід до моделювання конкурентоспроможності економіки України логічно обґрунтований і базується на сучасних підходах до визначення конкурентоспроможних процесів інтеграції на перехід від цінової конкуренції до конкуренції диференціації, а у моделі (1) та (2) йдеться лише про створення умов до такого переходу. Слід зазначити, що на теперішній момент Україна не має бази для вияву впливу на її конкурентоспроможність інтеграційних процесів. Але приклади інших країн чітко вказують на те, що участь у регіональних об'єднаннях впливає на конкурентоспроможність і сприяє її підвищенню при правильному використанні тих переваг, які забезпечують ці процеси економікам країн.

Висновки. Таким чином, вектор інтеграції України має бути спрямований у бік тих країн та їх регіональних угруповань, у співробітництві з якими вітчизняна економіка набуватиме нових якісних конкурентних переваг шляхом переходу на п'ятий та шостий технологічні уклади і експорту продукції виробництв, що їх формують, зможе вигравати конкуренцію диференціації.

Принципом визначення напрямів інтеграційних процесів в Україні на основі підвищення її конкурентоспроможності стає принцип запровадження конкуренції диференціації. Оптимальне управління зростанням конкурентоспроможності економіки України може бути реалізоване на основі побудованої на базі методології ГІК і існуючих інтеграційних моделей імітаційної моделі, практичне використання якої вимагатиме інституціонального, технічного і програмного забезпечення.

При оптимальному управлінні зростанням конкурентоспроможності економіки умови торгівлі України покращуватимуться, вона наблизатиметься до ядра світової економічної системи, яке формують розвинені країни, інтегруватиметься з ними і забезпечить підвищення рівня життя українського народу.

Список використаних джерел

1. Світличний О.В. Конкурентоспроможність національної економіки у глобальному економічному середовищі / О.В. Світличний // *Перспективи та проблеми забезпечення розвитку відкритих конкурентоспроможних економічних систем в умовах глобалізації: матер. І Всеукр. наук.-практ. конф. – Кривий Ріг: КЕШ КНЕУ, 2011. – С. 19-21.*
2. Аналіз індексу конкурентоспроможності України в 2013 – 2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/analiz-indeksu-konkurentospromozhnosti-ukrayini-v-2013-2014-rr>
3. Україна опустилася у світовому рейтингу конкурентоспроможності // *День. – №234. – 2013* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/ukrayina-opustilasya-u-svitovomu-reytingu-konkurentospromozhnosti>
4. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/docs/FEG_report_2013_body_ukr_web.pdf
5. Філіпенко А.С. Міжнародні економічні відносини: теорія: підруч. для студ. спец. вищ. навч. закл. / А.С. Філіпенко. – К.: Либідь, 2008. – 408 с.
6. On the bilateral trade effect of free trade agreements between the EU-15 and the CEEC -4 countries / Guglielmo M.Caporale, C.Rault, R.Sova, F.Sova // *Revue World Economic. – Vol. 14. – Nr.2. – P. 191–204.*
7. Василенко Ю.В. Зовнішня торгівля України: чинники, моделі, тенденції / Ю. В. Василенко, Д. Ю. Василенко. – К., 2007. – 309 с.
8. Скрипниченко М.І. Секторальні та міжкраїнні моделі економічного розвитку / Скрипниченко М. І. : К. : Фенікс, 2004. – 256 с.
9. Понтрягин Л.С. Математическая теория оптимальных процессов / Л.С. Понтрягин, В.Г. Болтянский, Р.В. Гамкрелидзе, Е.Ф. Мищенко. – 2-е изд. – М. : Наука, 1969. – 384 с.
10. Попова В. Конкурентоспроможність економіки України: джерела формування та соціальні наслідки / В. Попова // *Економіка України. – 2008. – № 8. – С. 4–13.*
11. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі на 2 зн. УКТЗЕД за січень-грудень 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Солодковський Ю.М. Конкурентні моделі розвитку експорту: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук: спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Ю.М. Солодковський. – К., 2005. – 20 с.
13. Будкін В. Новітні тенденції міжнародного поділу праці в контексті оптимізації включення до нього української економіки / В. Будкін // *36. наук. пр. – Вип. 50. – К.: ICEMB НАН України, 2006. – С. 27–32.*

References

1. Svitlychnyy O.V. Konkurentospromozhnist' natsional'noyi ekonomiky u hlobal'nomu ekonomichnomu seredovyshchi // *Perspektyvy ta problemy zabezpechennya rozvytku vidkrytykh konkurentospromozhnykh ekonomichnykh system v umovakh hlobalizatsiyi: mater. I Vseukr. nauk.-prakt. konf. Kryvyi Rih: KESH KNEU, 2011. S. 19-21.*
2. Analiz indeksu konkurentospromozhnosti Ukrayiny v 2013–2014 rr <http://infolight.org.ua/content/analiz-indeksu-konkurentospromozhnosti-ukrayini-v-2013-2014-rr>
3. Ukrayina opustylasya u svitovomu reytingu konkurentospromozhnosti // *Den'. – #234. – 2013* <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/ukrayina-opustilasya-u-svitovomu-reytingu-konkurentospromozhnosti>
4. Zvit pro konkurentospromozhnist' rehioniv Ukrayiny 2013 http://www.feg.org.ua/docs/FEG_report_2013_body_ukr_web.pdf
5. Filipenko A.S. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny: teoriya: pidruch. dlya stud. spets. vyshch. navch. zakl. K.: Lybid', 2008. 408 s.
6. On the bilateral trade effect of free trade agreements between the EU-15 and the CEEC -4 countries / Guglielmo M.Caporale, C.Rault, R.Sova, F.Sova // *Revue World Economic. Vol. 14. No.2. P. 191–204.*
7. Vasylenko Yu.V., Vasylenko D. Yu. Zovnishnya torhivlya Ukrayiny: chynnyky, modeli, tendentsiyi. K., 2007. 309 s.
8. Skrypnychenko M.I. Sektoral'ni ta mizhkrayinni modeli ekonomichnoho rozvytku K. : Feniks, 2004. 256 s.
9. Matematycheskaya teoriya optymal'nykh protsessov / L.S. Pontryahyn, V.H. Boltyanskyy, R.V. Hamkrelydze, E.F. Myshchenko. 2-e yzd. M. : Nauka, 1969. 384 s.
10. Popova V. Konkurentospromozhnist' ekonomiky Ukrayiny: dzhherela formuvannya ta sotsial'ni naslidky // *Ekonomika Ukrayiny. 2008. No8. S. 4–13.*
11. Krayiny za tovarnoyu strukturoyu zovnishn'oyi torhivli na 2 zn. UKTZED za sichen'-hruden' 2011 roku <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Solodkovs'kyi Yu.M. Konkurentni modeli rozvytku eksportu: avtoref. dys. na zdobuttya stupenya kand. ekon. nauk: spets. 08.05.01 «Svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny» K., 2005. 20 s.
13. Budkin V. Novitni tendentsiyi mizhnarodnoho podilu pratsi v konteksti optyimizatsiyi vklyuchennya do n'oho ukrayins'koyi ekonomiky // *Zb. nauk. pr. Vyp. 50. K.: ISEMV NAN Ukrayiny, 2006. S. 27–32.*

ДАНИ ПРО АВТОРА

Балджи Марина Дмитрівна, доктор економічних наук, професор
Одеський національний економічний університет
вул. Преображенська, 8, м. Одеса, 65082
baldgi@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Балджи Марина Дмитриевна, доктор экономических наук, профессор
Одесский национальный экономический университет
ул. Преображенская, 8, г. Одесса, 65082
baldgi@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Marina Baldghi, Doctor of Economics, professor
Odessa National Economic University
Preobrazhenskaya, 8, Odessa, 65082
baldgi@ukr.net

ГЛОБАЛЬНЫЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ МИРОВЫХ ПОТОКОВ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Костик Е.П.

Предметом исследования являются глобальные и региональные тенденции мировых потоков прямых иностранных инвестиций.

Цель научной проблематики заключается в том, чтобы на базе теоретико-методологического исследования обосновать проблему глобальных и региональных тенденций мировых потоков прямых иностранных инвестиций.

Методы исследования. Для уточнения понятийного аппарата, определения содержания процесса оценки, обоснование критериев и системы показателей, классификации направлений и методов оценки экономической составляющей глобализации в современной мировой экономике, применены методы абстракции, анализа и синтеза, систематизации и обобщения.

Методология проведения работы. Основные положения экономической теории в области международной экономики; труды отечественных и зарубежных ученых и практиков в указанной сфере.

Результаты работы. В контексте обозначенной проблематики мы попытались раскрыть проблему глобальных и региональных тенденциях мировых потоков прямых иностранных инвестиций.

Область применения результатов. Результаты данного исследования могут быть применены в области изучения проблем международной экономики.

Выводы. Исходя из нашего исследования мы пришли к следующим выводам, что 2014 год можно назвать положительным для развития экономики, однако колебания цен на сырье и политическая нестабильность – основные и непредвиденные факторы, которые могут в корне изменить ситуацию. Также стоит отметить, что общий рост таких показателей как экспорт, импорт, ВВП ожидается не очень высоким. По мнению аналитиков, никаких коренных переломов и резких скачков не ожидается.

Ключевые слова: глобальные рынки; прямые иностранные инвестиции, финансовые ресурсы; глобальные прямые иностранные инвестиции; экономическая неустойчивость; политическая неопределенность; транснациональные корпорации; страны с развитой экономикой; развивающиеся; мировой рост; суверенные фонды благосостояния; оффшорные механизмы финансирования; оффшорные финансовые центры; рост международного производства.

GLOBAL AND REGIONAL TRENDS OF WORLD PRODUCTION LINES OF DIRECT FOREIGN INVESTMENT

Kostyk Ye.P.

Subject of research is global and regional trends of world production lines of direct foreign investment.

The purpose of scientific problem is foundation of the problems to global and regional trends of world production lines of direct foreign investment.

Methods of research. The methods of abstraction, analysis and synthesis, systematization and generalization were used for refinement of the conceptual apparatus, the determination of the evaluation process, the grounds of criteria and indices, classification of directions and methods for assessing the economic component of globalization in the modern world economy.

The methodology work. The main principles of the economic theory in international economics; works of domestic and foreign scientists and practitioners in this sphere.

Results of work. The problem of global and regional trends of world production lines of direct foreign investment was attempted to consider by us in the context this problem.

Practical implications. The results of this study can be applied in the study of problems of the international economy.

Conclusions. Based on our research, we came to the following conclusions: 2014 year can named as positive for development of the economy, however, fluctuations in commodity prices and political instability are basic and unforeseen factors that can radically change the situation. Also, the general growth indices such as exports, imports, GDP (gross domestic product) are not expected to be very high. According to analysts, serious changes and surges are not expected.

Key words: global markets; direct foreign investment; financial resources; global direct foreign investment; economic instability; political uncertainty; transnational corporations; countries with developed economies; countries that are developing; world increase; sovereign funds of wealth; offshore mechanisms of financing; offshore financial centers; the growth international production.

Постановка проблемы. Глобальные рынки играют важную роль в стимулировании прогресса. Все «новые индустриальные» страны осуществляли стратегию «импортировать то, что знает остальной мир, и экспортировать то, чего он хочет». Но еще более важными являются «условия взаимодействия» с этими рынками. Без инвестиций в людей доходы от глобальных рынков, скорее всего, будут ограниченными. Более вероятно, что успех будет результатом не внезапно наступившей открытости, а постепенной и поэтапной интеграции в мировую экономику, осуществляемой сообразно национальным обстоятельствам и сопровождаемой инвестициями в людей, институты и инфраструктуру. Более мелкие экономики успешно фокусируются на нишевых продуктах, успех которых часто является плодом многолетней государственной поддержки, основанной на уже имеющихся компетенциях или на создании новых компетенций [1, с. 5].

Степень исследования проблемы. За последние годы в отечественной научной литературе появилось немало работ, посвященных данной проблематике. Так, вопросы экономико-сущностного наполнения и социально-экономических последствий глобализационных процессов рассматривали Н.А. Козлова и Д.О. Грицишен. В свою очередь Т.Н. Онгоро исследует проблему прямых иностранных инвестиций в экономике развитых стран. Тогда, как Л.А. Юнусов раскрывает прямые иностранные инвестиции в условиях глобализации мировой экономики, а С.П. Глинкина, Н.В. Куликова, Н.В. Фейт исследуют прямые иностранные инвестиции в европейских странах с переходной экономикой. Эта проблематика стала в основе коллективной монографии ученых Национального института стратегических исследований. В свою очередь А.В. Беков рассматривает проблему глобализационной трансформации национально-государственной экономической системы. Однако, следует отметить, что пока эта проблема продолжает волновать ученых.

Цель исследования состоит в том, чтобы на базе теоретико-методологического исследования обосновать проблему относительно глобальных и региональных тенденций мировых потоков прямых иностранных инвестиций.

Изложение основного материала. Как отмечает Д.В. Беляев, для большинства развивающихся стран прямые иностранные инвестиции (ПИИ) являются значимым источником финансовых ресурсов, поскольку они не только являются достаточно стабильным источником капитала, но и могут обеспечить появление в стране современных технологий, организационных навыков и распределительных сетей. Если исходить из предположения о том, что в условиях дефицита ресурсов отдача является максимальной, то более бедные страны с небольшим капиталом, обильными природными ресурсами и высокой численностью неквалифицированной рабочей силы должны привлекать к себе ТНК, превращая ПИИ в потенциально мощный фактор конвергенции доходов [2, с. 253].

Следует отметить, что в 2013 г. развивающиеся страны привлекли самый большой объем иностранных инвестиций, сделанных предприятиями, свидетельствуют данные конференции ООН по торговле и развитию (ЮНКТАД). Несмотря на замедление темпов экономического роста, политическую неопределенность и беспорядок на финансовых рынках, развивающиеся страны могут остаться лидером по этому показателю и в 2014 г.

В годы после мирового финансового кризиса развивающиеся страны демонстрировали самый быстрый экономический рост, что привело к увеличению притока ПИИ. Например, поток ПИИ в страны БРИКС почти удвоился с 2008 г., в то время как в развитые страны он сократился более чем в 2 раза в период с 2007 по 2013 г. Но сейчас в экономике происходит обратный процесс, и на первый план снова выходят развитые страны, которые становятся более привлекательными для инвесторов. Кроме того, с началом 2014 г. у инвесторов появились поводы для беспокойства, связанные с политическими и экономическими проблемами главных развивающихся стран.

Исследование показало, что в 2013 г. инвестиции предприятий за границу увеличились на 11% до 1,5 трлн. долл., это все еще меньше, чем 2 трлн. в 2007 г. При этом объем инвестиций в развитые страны вырос на 12% (39 % от общей доли), а в развивающиеся – на 6,2% (52 % от общей доли). Ожидается, что общий объем ПИИ продолжит увеличиваться и в 2014 г. Но теперь будет тяжелее, чем раньше предугадать, как распределяться потоки в развивающихся странах (в ЮАР, Турции, Бразилии и Индии в 2014 г. пройдут выборы), а также в США из-за сокращения ФРС своей программы количественного смягчения. Даже если волнения на финансовых рынках развивающихся стран перерастут в кризис, как, например, было в 1997-1999 гг., это не обязательно приведет к резкому сокращению потоков ПИИ в эти экономики. Экономические спады, которые следуют после валютных кризисов и повышения процентных ставок, конечно, делают эти страны менее привлекательными для компаний, экспортирующих туда свои продукты. Но ослабленная валюта может привлечь компании, которые ищут, где расположить свое производство, чтобы сократить расходы.

В 2012 году глобальные ПИИ сократились на 18% до 1,35 трлн. долларов. Это падение контрастировало с другими ключевыми экономическими показателями, такими как ВВП, международная торговля и занятость, каждый из которых продемонстрировал положительную динамику роста на мировом уровне. Экономическая неустойчивость и политическая неопределенность в ряде крупных стран заставили инвесторов проявлять осторожность. Кроме того, многие транснациональные корпорации (ТНК) перепрофилировали свои инвестиции за рубежом, в том числе за счет реструктуризации активов, изъятия инвестиций и перебазирования. Оказалось, что путь к подъему ПИИ непрост и может быть более долгим, чем ожидалось [3, с. 1].

Как отмечается в официальных источниках, в последние годы активность стабилизировалась в странах с развитой экономикой и повысилась в странах с формирующимся рынком и развивающихся странах, чему способствовали меры политики и восстановление уверенности. В 2011 году мировой ВВП возрос на 3,8%¹, что ниже, чем результат 2010 года – 5,1%, но превышает среднегодовые темпы прироста ВВП за 2001-2010 годы – 3,5% [4, с. 15]. В 2012 году, учитывая сокращение европейской экономики на 0,2%, мировая экономика замедлила свое развитие до 3,7%. В 2013 году европейская экономика начинает медленно расти до 0,6% за год. В результате, в 2013 году мировой рост ускорился до 4,3%. Экономика развитых стран в 2013 году возрастает на 1,6%. Что касается остальных стран мира, то разница в оценках больше. Так, в 2013 году их экономики возросли на 6,9%, тогда как по оценке МВФ рост этой группы стран ограничился 5,6%. Российский ВВП в 2013 году вырос на 4%, немного превзойдя показатель 2012 года – 3,8%. Эти оценки также незначительно отличаются от оценок МВФ – 3,8% и 3,7% соответственно.

Следует подчеркнуть, что решительные меры европейских директивных органов помогли укрепить уверенность и улучшить финансовые условия. Директивные органы США смогли избежать фискального обрыва, но не нашли долговременных решений для устранения других краткосрочных бюджетных рисков. Япония перешла к более экспансионистской макроэкономической политике ввиду более сильного, чем ожидалось, спада. Между тем, смягчение политики в ведущих странах с формирующимся рынком способствует росту внутреннего спроса. Кроме того, динамика производства и потребления во многих странах, возможно, создала условия для оживления в экономике, обусловленного циклом запасов [5, с. 1].

В 2013 году ПИИ все же остались на уровне, близком уровню 2012 года, с верхним пределом в 1,45 трлн. долл. – этот уровень сопоставим со средними показателями докризисного периода 2005-2007 годов. По мере улучшения макроэкономической конъюнктуры и восстановления среднесрочной уверенности инвесторов ТНК смогут конвертировать свои рекордные объемы денежных резервов в новые инвестиции. В этом случае потоки ПИИ могут достичь 1,6 трлн. долл. в 2014 году и 1,8 трлн. долл. в 2015 году. Однако в этом сценарии роста по-прежнему остаются значительные риски.

Как отмечалось выше, приток ПИИ в развивающиеся страны оказался намного устойчивее, чем их приток в развитые страны, и в 2012 году, несмотря на его небольшое сокращение (на 4%) до 703 млрд. долл., уступил только рекордному уровню предыдущего года. Он составил рекордных 52% глобального притока ПИИ, впервые превывсив приток в развитые страны на 142 млрд. долларов. Мировой рейтинг крупнейших получателей ПИИ также отражает изменения структуры инвестиционных потоков: из 20 крупнейших получателей 9 – развивающиеся страны.

В региональном разрезе приток в развивающиеся страны Азии и Латинской Америки остался на высоком для многолетнего периода уровне, однако его динамика ослабла. В Африке в 2012 году отмечалось увеличение притока ПИИ в годовом исчислении. ПИИ, пришлось три четверти всех ПИИ развивающихся стран. Вывоз ПИИ из Африки увеличился в три раза, а потоки из развивающихся стран Азии, Латинской Америки и Карибского бассейна остались на уровне 2011 года [3, с. 4]. Страны БРИКС (Бразилия, Российская Федерация, Индия, Китай и Южная Африка) оставались главными источниками ПИИ среди стран-инвесторов с поступательно растущей экономикой. Потоки из этих пяти стран выросли с 7 млрд. долл. в 2000 году до 145 млрд. долл. в 2012 году и составили 10% их глобального объема. Активность их ТНК растет, в том числе в Африке. В рейтинге основных инвесторов в 2012 году Китай поднялся с шестого на третье место после Соединенных Штатов и Японии.

Приток ПИИ в развитые страны сократился на 32% до 561 млрд. долл., уровня почти десятилетней давности. Падение ввоза наблюдалось в таких группах стран, как Европа и Северная Америка, а также в Австралии и Новой Зеландии. На долю одного только Европейского союза пришлось почти две трети снижения глобальных ПИИ. Однако в Японии после двух последовательных лет чистого изъятия инвестиций был отмечен положительный приток.

Отток из развитых стран, который сыграл главную роль в подъеме ПИИ в 2010-2011 годах, сократился на 23% до уровня в 909 млрд. долл., близкого к кризису 2009 года. Как в Европе, так и в Северной Америке наблюдалось значительное сокращение объемов их вывоза, однако Япония выбилась из общей тенденции, сохранив свое второе место среди крупнейших в мире стран-инвесторов [3, с. 6].

Количество государственных ТНК увеличилось с 650 в 2010 году до 845 в 2012 году. Их потоки ПИИ составили 145 млрд. долл., достигнув почти 11% мировых ПИИ. Большинство государственных предприятий (ГП), которые приобрели иностранные активы в 2012 году, были ГП развивающихся стран; многие из этих приобретений были мотивированы стремлением получить стратегические активы (например, технологии, интеллектуальную собственность, торговые марки) и доступ к природным ресурсам.

ПИИ суверенных фондов благосостояния (СФБ) в 2012 году составили лишь 20 млрд. долл., хотя они и удвоились по сравнению с предыдущим годом. Совокупный объем ПИИ СФБ, по оценкам, достиг 127 млрд. долл., большинство из которых

были направлены в сектор финансов, недвижимости, строительства и коммунальных услуг. Что касается географического распределения, то более 70% ПИИ СФБ в 2012 году было размещено в развитых странах. Общая сумма активов 73 признанных СФБ во всем мире, по оценкам, составила в 2012 году 5,3 трлн. долл. – огромный резерв, который мог бы быть задействован для финансирования развития.

Оффшорные механизмы финансирования ПИИ включают главным образом: оффшорные финансовые центры (ОФЦ) или «налоговые убежища» и специальные финансовые структуры (СФС). СФС – это зарубежные филиалы, созданные для специальной цели или имеющие специальную правовую форму организации; они, как правило, создаются в странах, предоставляющих особые налоговые льготы для СФС. Как ОФЦ, так и СФС используются для перемещения финансовых средств в третьи страны и из них.

Инвестиции в СФС остаются на высоком по данным периодам уровне. Потоки в ОФЦ достигли в 2012 году почти 80 млрд. долл., что на 10 млрд. долл. меньше, чем в 2011 году, но намного больше среднего показателя в 15 млрд. долл. в период до 2007 года. Доля ОФЦ в глобальных потоках ПИИ растет и составляет почти 6%.

СФС играют еще более важную роль с точки зрения потоков и накопленного объема ПИИ в ряде важных стран-инвесторов, представляя собой канал, по которому движутся инвестиционные потоки на сумму более 600 млрд. долларов. За последнее десятилетие в большинстве стран, принимающих СФС, эти структуры стали играть более важную роль в инвестиционных потоках. Кроме того, увеличилось количество стран, предлагающих СФС благоприятные налоговые условия.

Уклонение от уплаты налогов и транспарентность в международных финансовых операциях – это глобальные проблемы, требующие многостороннего подхода. До настоящего времени международные усилия по решению этих проблем в основном были направлены на ОФЦ, однако СФС представляют собой гораздо более масштабное явление. Кроме того, потоки ПИИ в ОФЦ по-прежнему высоки. Для снятия возрастающей обеспокоенности по поводу ухода от налогов необходимо поменять направление международных усилий. Прежде всего нужно составить закрытый список «безвредных» целей использования СФС и ОФЦ. Это помогло бы заострить любые дальнейшие меры на борьбе с вредными аспектами ухода от налогов и отсутствия транспарентности.

В 2012 году международное производство ТНК продолжило расти устойчивыми темпами благодаря тому, что потоки ПИИ, несмотря на их снижение, дополнили существующий накопленный объем ПИИ. Накопленный объем ПИИ вырос в 2012 году на 9%, достигнув 22 трлн. долларов. Зарубежные филиалы ТНК реализовали продукции на сумму 26 трлн. долл. (из которых 7,5 трлн. долл. – доля экспорта), что на 7,4% больше, чем в 2011 году. Они произвели добавленную стоимость на сумму 6,6 трлн. долл. – рост на 5,5%, – что сопоставимо с приростом глобального ВВП на 2,3%. На них занято 72 млн. человек, на 5,7% больше, чем в 2011 году.

Рост международного производства 100 ведущих ТНК, в основном из развитых стран, в 2012 году остановился. Однако 100 крупнейших ТНК, базирующихся в развивающихся странах и странах с переходной экономикой, увеличили свои иностранные активы на 22%, продолжив экспансию своих международных производственных сетей [3, с. 9].

Как отмечается в Докладе о мировых инвестициях за 2013 год, второй год подряд прибыль на глобальные ПИИ, накопленный объем которых составил 21 трлн. долл., резко выросла в 2011 году до 1,5 трлн. долл. после спада 2008-2009 годов в самый разгар мирового финансового кризиса. Прибыль на ПИИ выросла в каждой из трех основных групп стран – развитых, развивающихся и с переходной экономикой, – при этом наибольший рост отмечался в развивающихся странах и странах с переходной экономикой. Норма прибыли на ПИИ составила 7% во всем мире, причем она выше в развивающихся странах (8%) и в странах с переходной экономикой (13%), чем в развитых странах (5%). Из общей прибыли на ПИИ около 500 млрд. долл. осталось в принимающих странах, а 1 трлн. долл. было репатриировано в страны происхождения или другие страны (что составляет в среднем 3,4% платежей по счету текущих операций). Самая высокая доля нераспределенной прибыли на ПИИ отмечается в развивающихся странах, составляя около 40%, она служит важным источником финансирования ПИИ. Однако не вся эта сумма реинвестируется в капитал; принимающие государства сталкиваются с проблемой того, как направить нераспределенную прибыль на инвестирование в производства [3, с. 9].

Потоки ПИИ в 2012 году были отчасти обусловлены инвестициями в добывающую отрасль в таких странах, как Демократическая Республика Конго, Мавритания, Мозамбик и Уганда. В то же время отмечался рост ПИИ в отрасли обрабатывающей промышленности и услуг, обслуживающие потребительский рынок, что отражает демографические изменения. В период 2008-2012 годов доля этих отраслей в общей сумме новых инвестиционных проектов выросла с 7% до 23%.

В 2012 году приток ПИИ в развивающиеся страны Азии сократился на 7% до 407 млрд. долларов. Это сокращение наблюдалось во всех субрегионах, однако было наиболее значительным в Южной Азии, где приток ПИИ сократился на 24%. Китай и Гонконг (Китай) заняли второе и третье место среди крупнейших мировых получателей ПИИ, при этом Сингапур, Индия и Индонезия также вошли в число 20 лидеров. В связи с продолжающейся межрегиональной реструктуризацией страны с более низким уровнем доходов, такие как Вьетнам, Камбоджа, Мьянма и Филиппины, стали привлекательными местами ПИИ в трудоемкие отрасли. В Западной Азии четвертый год подряд отмечается сокращение ПИИ. Государственные фирмы в регионе Залива принимают на себя реализацию отложенных проектов, которые изначально планировались как совместные предприятия с зарубежными фирмами.

Общий объем вывезенных из региона ПИИ остался на стабильном уровне в 308 млрд. долл., что составляет 22% мировых потоков (эта доля близка к показателям Европейского союза). Умеренный рост в Восточной и Юго-Восточной Азии был сведен на нет сокращением на 29% вывоза из Южной Азии. Вывоз из Китая продолжил расти и в 2012 году достиг 84 млрд. долл. (рекордный уровень), при этом в Малайзии и Таиланде также наблюдался рост. В Западной Азии Турция проявила себя как новый крупный инвестор, чей вывоз инвестиций в 2012 году вырос на 73% и достиг рекордного уровня 4 млрд. долларов.

Рост экономик стран данного региона в 2013 году был подкреплен улучшением экспорта и высоким уровнем доходов в Европе, и усиление стран-экспортеров энергоресурсов Центральной Азии. Усиление торговых и финансовых связей послужит стимулом роста для экспорта этих стран. В то же время это будет компенсировано слабым внутренним спросом, вызванным реструктуризацией банковского сектора, ужесточением финансовых условий. Рост ВВП ожидается до уровня в 3,5% в 2014 году и 3,7 и 3,8% в 2015 и 2016 году соответственно (см. рис. 1-2). Также существуют риски ослабления Еврозоны и ужесточения международных финансовых условий [6].

ПИИ в страны Латинской Америки и Карибского бассейна в 2012 году оставались на высоком уровне, достигнутом в 2011 году, составив 244 млрд. долларов. Значительный рост ПИИ в Южную Америку (144 млрд. долл.) нейтрализовался спадом в Центральной Америке и Карибском бассейне (99 млрд. долл.).

Основными факторами, позволившими Южной Америке сохранить привлекательность для ПИИ, являются ее богатые запасы нефти, газа и металлической руды, а также ее быстро растущий средний класс. В некоторых странах Южной Америки велик приток ПИИ в добывающую промышленность. В связи с новыми мерами промышленной политики в Бразилии наблюдается рост ПИИ в промышленное производство (например, автомобильное). Также растет ближний аутсорсинг в

РОЗВИТОК СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Мексике [3, с. 11]. Чистый приток ПИИ в 2012 году увеличился на 17,3 млрд. долл. Поток облигаций увеличился приблизительно на 26,8 млрд. долл. в то же время банковское кредитование сократилось на 10,3 млрд. долл. [7].

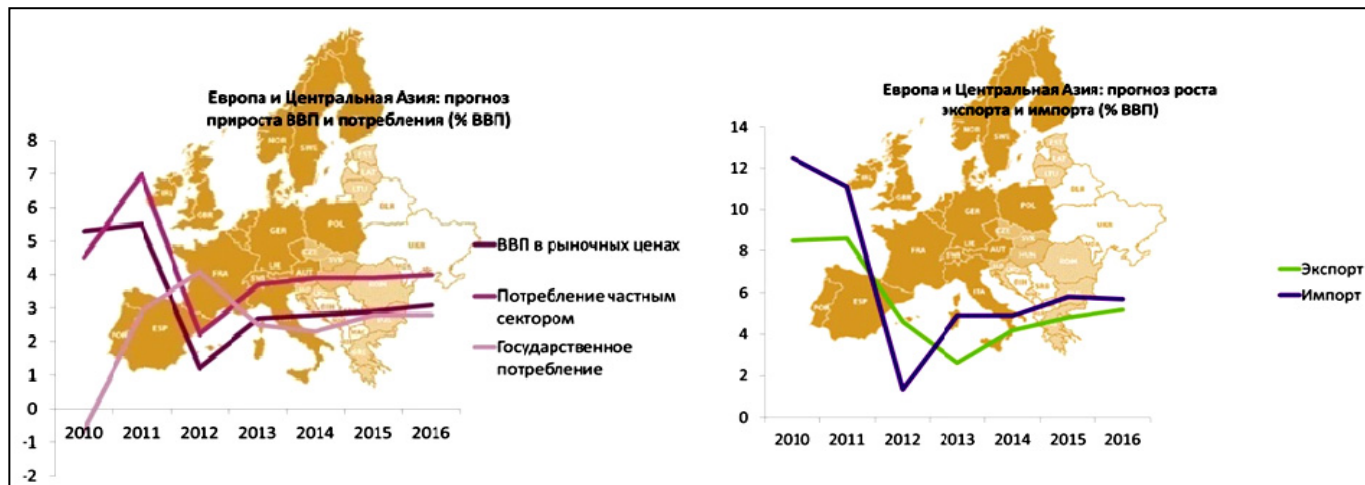

Рисунок 1-2. Европа и Центральная Азия: прогноз прироста ВВП и потребления; прогноз экспорта и импорта

Источник: Прогноз развития мировой экономики на 2014

Отток ПИИ из стран Латинской Америки и Карибского бассейна несколько снизился в 2012 году до 103 млрд. долларов. Более половины этого оттока приходится на ОФЦ. Трансграничные приобретения ТНК Латинской Америки резко подскочили на 74% до 33 млрд. долл., половина из которых была инвестирована в другие развивающиеся страны.

Относительно медленный рост мировой торговли, более жесткие условия финансирования и менее благоприятная конъюнктура товарных рынков в 2013 году, была характерна для многих стран Латинской Америки и Карибского бассейна. Рост внутреннего спроса замедлился, в частности в Бразилии, хотя активность начинает восстанавливаться в Мексике и экспорт восстанавливается в Центральной Америке.

Рост ВВП в регионе должен увеличиваться в 2,9% в 2014 году до 3,2% в 2015 году и ускориться до 3,7% в 2016 г. Сильный рост экспорта, наряду с устойчивым ростом потребления должен подтолкнуть рост ВВП Бразилии до 3,7% в 2016 году. ВВП Мексики вырастет на 3,4% в 2014 году, с ускорением до 4,2% в 2016 году (см. рис. 3-4). Тем не менее, в регионе ожидается скачок мировых процентных ставок и сильный спад цен на сырьевые товары [6].

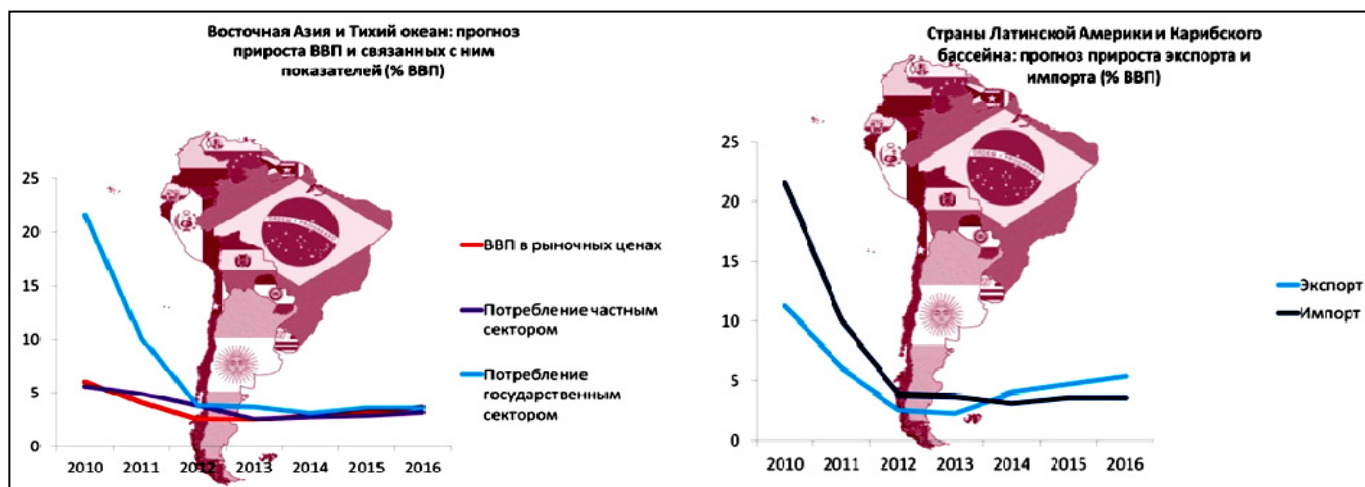

Рисунок 3-4. Восточная Азия и Тихий океан: прогноз прироста ВВП и связанных с ним показателей; прогноз прироста экспорта и импорта.

Источник: Прогноз развития мировой экономики на 2014.

Ввоз ПИИ в страны с переходной экономикой сократился на 9 % в 2012 году до 87 млрд. долларов. В Юго-Восточной Европе он упал практически вдвое, главным образом из-за снижения инвестиций традиционных стран-инвесторов из Европейского союза, которые столкнулись с экономическими проблемами в своих странах. В Содружестве Независимых Государств, включая Российскую Федерацию, приток ПИИ сократился на 7%, однако иностранных инвесторов по-прежнему привлекают растущие потребительские рынки и богатые запасы природных ресурсов региона. Большая часть ПИИ в Российской Федерации имеет российское происхождение.

Как отмечают официальные источники, приток ПИИ в России выросли в первом квартале 2013 года, в результате сделки между Роснефтью и BP на предмет продажи ТНК-BP, что в конечном итоге привело к приобретению 18,5 процента акций Роснефти на сумму почти 15 млрд. долл. что дало возможность ПИИ оставаться достаточно стабильными в течение первого квартала 2013 года [7].

Вывоз ПИИ из стран с переходной экономикой в 2012 году сократился на 24% до 55 млрд. долларов. В этом вывозе ПИИ из региона продолжила доминировать Российская Федерация, на долю которой пришлось 92% от общего объема. Хотя ТНК, базирующиеся в странах, богатых природными ресурсами, продолжили свою экспансию за рубежом, крупнейшие приобретения в 2012 году отмечались в финансовой отрасли.

Резкое сокращение ввоза ПИИ свело на нет их оживление в ходе 2010-2011 годов. В 2012 году их ввоз снизился в 23 из 38 развитых стран. Резкое падение на 32% обусловлено падением на 41% в Европейском союзе и на 26% в Соединенных Штатах. Ввоз в Австралию и Новую Зеландию сократился соответственно на 13% и 33%. Показатели ввоза в Японию, наоборот, оказались положительными после нескольких лет подряд чистого изъятия инвестиций. В Соединенном Королевстве также отмечалось увеличение ввоза. Общее снижение объяснялось ухудшением перспектив роста и политической неясностью, особенно в Европе, а также сокращением инвестиций в добывающие отрасли. Кроме того, внутрифирменные операции, например внутрифирменные займы, которые по своему характеру склонны к большим колебаниям, вызвали сокращение потоков в 2012 году. При всей колеблемости потоков ПИИ, уровень капиталовложений относительно стабилен. Вывоз из развитых стран снизился на 23%, при этом в Европейском союзе он сократился на 40%, а в Соединенных Штатах – на 17%. Это во многом обусловлено изъятием инвестиций и выжидательной позицией, которую продолжают занимать ТНК развитых стран. При этом потоки ПИИ из Японии выросли на 14%.

Потоки ПИИ в страны со структурно слабой, уязвимой и малой экономикой в 2012 году выросли еще на 8% до 60 млрд. долл., при этом отмечался особо большой рост ПИИ в НРС и в малые островные развивающиеся государства (МОРАГ). В целом доля всей этой группы в общем объеме ПИИ выросла на 4,4%.

Ввоз ПИИ в наименее развитые страны (НРС) существенно вырос на 20% и достиг рекордного уровня 26 млрд. долл., чему прежде всего способствовал рост в Камбодже, Демократической Республике Конго, Либерии, Мавритании, Мозамбике и Уганде. Концентрация притока в нескольких НРС, богатых ресурсами, оставалась высокой. Финансовый сектор по-прежнему привлекал наибольшую часть новых инвестиционных проектов. Если новые инвестиции из развитых стран сократились практически вдвое, то почти 60% новых инвестиций в НРС поступили из развивающихся стран, прежде всего из Индии.

ПИИ в не имеющие выхода к морю развивающиеся страны (НВМРС) достигли нового пикового уровня в 35 млрд. долларов. На долю стран «Шелкового пути» Центральной Азии пришлось около 54% общего притока ПИИ в НВМРС. Развивающиеся страны стали крупнейшим инвестором в НВМРС, при этом основной интерес к ним проявляют ТНК из Западной Азии и Республики Корея, которая стала крупнейшим инвестором в НВМРС в прошлом году.

Второй год подряд продолжили оживляться потоки ПИИ в малые островные развивающиеся государства (МОРАГ), которые выросли на 10% до 6,2 млрд. долл., главным образом за счет двух стран, богатых природными ресурсами, – Папуа-Новой Гвинеи и Тринидада и Тобаго.

Следует отметить, что рост ПИИ в некоторой степени зависит от роста мирового производства. По прогнозу, рост мирового производства достигнет 4 процентов в 2014 году [5, с. 2].

В основных странах с развитой экономикой, прежде всего в США, ожидается постепенное ускорение роста активности после слабого начала 2013 года. В странах с формирующимся рынком и развивающихся странах активность уже набрала обороты. В странах с развитой экономикой директивные органы успешно устранили два из наиболее серьезных рисков для мирового подъема: угрозу распада зоны евро и резкого сокращения бюджетных расходов в США в результате «падения с фискального обрыва». Вместе с тем, сохраняются старые факторы опасности и возникли новые риски. В краткосрочной перспективе риски в основном связаны с развитием ситуации в зоне евро, включая неопределенность относительно последствий событий на Кипре и политического процесса в Италии, а также факторов уязвимости на периферии. В среднесрочной перспективе главные риски связаны с «усталостью от корректировки», недостаточными институциональными реформами и продолжительной стагнацией в зоне евро, а также высокими уровнями бюджетного дефицита и долга в США и Японии. В этих условиях директивные органы не могут себе позволить ослаблять усилия. В странах с развитой экономикой обоснованным макроэкономическим подходом остается постепенная, но устойчивая бюджетная корректировка на основе мер, ограничивающих ущерб для экономической активности, и адаптивная денежно-кредитная политика, призванная поддерживать внутренний спрос. США и Японии все еще требуется разработать и реализовать действенные среднесрочные планы бюджетной консолидации. Зоне евро необходимо укреплять Экономический и валютный союз (ЭВС).

В странах с формирующимся рынком и развивающихся странах в среднесрочной перспективе представляется целесообразным некоторое ужесточение политики. Это ужесточение следует начинать с денежно-кредитной политики, подкрепляя ее по мере необходимости пруденциальными мерами для сдерживания возникающих излишних рисков в финансовых секторах. Со временем директивным органам следует также вернуть сальдо бюджетов к нормальным уровням, имевшим место до 2008 года, восстановив достаточное пространство для маневра в области политики. Некоторым странам необходимо принять значительные меры уже сейчас; другим потребуются лишь ограниченные улучшения в среднесрочной перспективе [5, с. 1].

Следует отметить, что рост реального ВВП, по прогнозу, достигнет 4 процентов в 2014 году. В странах с развитой экономикой подъем по-прежнему будет происходить с разной скоростью. Основное изменение связано с секвестрацией бюджета США, с учетом которой прогноз роста в США пересмотрен в сторону снижения. После разочаровывающих результатов конца 2012 года смягчение финансовых условий, адаптивные меры денежно-кредитной политики, восстановление уверенности и некоторые особые факторы будут способствовать оживлению активности, несмотря на все еще жесткую налогово-бюджетную политику как в США, так и в зоне евро [5, с. 1].

Таким образом, 2014 год можно назвать положительным для развития экономики, однако колебания цен на сырье и политическая нестабильность – основные и, к сожалению, не предсказуемые факторы, которые могут коренным образом изменить ситуацию. Также стоит отметить, что общий рост таких показателей как экспорт, импорт, ВВП ожидается не слишком высоким. По мнению аналитиков, никаких коренных переломов и резких скачков не ожидается [6, с. 1].

Список использованных источников

1. Доклад о человеческом развитии 2013 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2013_ru.pdf
2. Беляев Д. В. Тенденции развития прямых иностранных инвестиций в условиях глобализации [Текст] / Д. В. Беляев // Молодой ученый. – 2013. – №5. – С. 253-263.
3. Доклад о мировых инвестициях за 2013 год. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : unctad.org/en/.../wir2013overview_ru.pdf.
4. Россия и мир: 2013. Экономика и внешняя политика. Ежегодный прогноз / Рук. проекта – А.А. Дынкин, В.Г. Барановский. – М.: ИМЭМО РАН, 2012. – 140 с.
5. Перспективы развития мировой экономики. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.imf.org/external/russian/pubs/ft/weo/2013/01/pdf/textx.pdf
6. Прогноз развития мировой экономики на 2014 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : prognoz-pazvitiya-mirovoy-ekonomiki-na-2014-go...
7. Global Economic Prospects, Volume 7, June 2013: Less Volatile, but Slower Growth <https://openknowledge.worldbank.org/.../13892>

References

1. Doklad o chelovecheskom razvitii 2013 [The report about the human development 2013]. http://www.hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2013_ru.pdf.
2. Beliaev D.V. Tendetsii razvitiia priamykh inostrannykh investitsii v usloviakh globalizatsii [Trends of development of direct foreign investment in conditions of globalization]. *Molodoi uchionyi [The young scientist]*. no. 5. (2013). pp. 253-263.
3. Doklad o mirovykh investitsiakh za 2013 god [The report about the world investments in 2013 year]. http://www.unctad.org/en/.../wir2013overview_ru.pdf.
4. Dynkin A.A., Baranovskii V.G. Rossiia i mir: 2013. *Ekonomika i vneshniaia politika. Yezhegodnyi prognoz [Russia and world: 2013. Economy and foreign policy. Yearly prognosis]*. Moscow: IMEMO RAN, 2012. 140 p.
5. Perspektivy razvitiia mirovoi ekonomiki [Prospects for development of the world economy]. <http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/weo/2013/01/pdf/texttr.pdf>.
6. Prognoz razvitiia mirovoi ekonomiki na 2014 [Prognosis development of the world economy in 2014]. <http://www.9524-ppognoz-pazvitiya-mipovoy-ekonomiki-na-2014-go>.
7. Global Economic Prospects, Volume 7, June 2013: Less Volatile, but Slower Growth <https://www.openknowledge.worldbank.org/.../13892>.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Костик Евгений Петрович, кандидат исторических наук, доцент кафедры экономики предприятия и экономической теории ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина
e-mail: klio79@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kostyk Yevhenii Petrovych, Ph.D. in Historical Science, Associate Professor
SHEE «Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»
30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav-Khmelnitskyi, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: klio79@mail.ru

УДК 339.9048.32

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Курадовец А.И.

На основе анализа современного состояния мирового хозяйства в статье исследуются его тенденции и вызовы, их влияние на перспективы социально-экономического развития стран-участниц.

Целью исследования является определение доли и значения внешнеэкономического фактора в модернизации национальной экономики Республики Беларусь.

Используя комплексный анализ и обобщения статистических материалов, была доказана объективная необходимость, определены причины и проблемы осуществления модернизации экономики Беларуси.

Результаты исследования могут быть использованы соответствующими государственными органами при формировании внешнеэкономической политики страны, а также в учебном процессе.

Ключевые слова: мировое хозяйство, глобализация, научно-технологический капитал, экономическая безопасность, экономическая безопасность, внешнеэкономический фактор модернизация экономики, конкурентоспособность страны.

THE EXTERNAL ECONOMIC FACTORS OF MODERNIZATION OF THE BELARUSIAN ECONOMY

Kuradovets A.I.

Trends and challenges and their impact on the prospects for economic and social development of member countries based on the analysis of the current state of the world economy have been examined in this paper.

The purpose of this study is to determine the contribution and the role of the external economic factor in the modernization of the national economy of the Republic of Belarus.

Integrated analysis and synthesis of statistical data allowed the author to prove the objective necessity and identified the reasons and problems of modernization of the national economy.

The results of the study can be used by the appropriate government bodies in the formation of external economic policy of the country, as well as in the educational process.

Key words: world economy, globalization, scientific and technological capital, economic security, external economic factor, modernization of the economy, competitiveness of the country.

Обоснование проблемы. Усиливающиеся определенные тенденции в развитии современного мирового хозяйства, возникающие в связи с этим некоторые глобальные проблемы и вызовы, требуют не только теоретического обоснования данных явлений, но и ускоренной адаптации национальных экономик к ним. Только на путях инновационного развития можно активно участвовать в современном мировом хозяйстве, использовать преимущества мирового разделения труда для решения социально-экономических задач.

Данная проблема весьма актуальна для малых стран с открытой экономикой, ограниченными природными и финансовыми ресурсами, к числу которых относится Республика Беларусь. Имеющиеся публикации затрагивают преимущественно только внутренние факторы обеспечения модернизации как условия инновационного развития без достаточного исследования влияния внешнеэкономических факторов на осуществление данного процесса в Республике Беларусь.

Цель исследования - определение роли и значения внешнеэкономического фактора в модернизации национальной экономики Республики Беларусь.

Исходя из цели, определены следующие задачи исследования:

- выявить основные тенденции и вызовы современного развития мирового хозяйства;
- определить значимость внешнеэкономических связей для малых стран с открытой экономикой (Республика Беларусь);
- обосновать объективную необходимость, принципы и существующие проблемы осуществления модернизации экономики Республики Беларусь;

- определить возможности эффективного использования внешнеэкономического фактора в осуществлении модернизации экономики.

В процессе исследования использовались методы комплексного и сравнительного анализа, обобщения и сравнения, индукции и дедукции.

Проблема исследования - воздействие внешнеэкономического фактора на социально-экономическое развитие малых стран с открытой экономикой на примере Республики Беларусь и его использование для осуществления модернизации национальной экономики.

В результате исследования определено:

1. В условиях глобализации на ход социально -экономического развития всех стран все большее воздействие оказывают тенденции и вызовы мирового хозяйства.

2. Малые страны с открытой экономикой наиболее чувствительны к конъюнктурным изменениям на внешних рынках и должны быстро адаптироваться к ним.

3. Осуществление комплексной модернизации в Республике Беларусь- императив ее социально-экономического развития, базируется на определенных принципах и требует решения ряда возникающих проблем.

4. Для ускоренной модернизации национальной экономики необходимо эффективно задействовать внутренние и внешние факторы.

Новые глобальные вызовы и тенденции развития современного мирового хозяйства

Современное мировое хозяйство представляет собой глобальное пространство в рамках которого происходит гигантское перемещение товарных потоков и потоков капиталов: финансового, человеческого, научно-технического, а также сопровождающих их потоков различных услуг и информации. Вместе с тем развитие с мирового хозяйства испытывает на себе влияние различных факторов, которые трансформируют отдельные сегменты взаимоотношений между его субъектами, ведут к появлению новых глобальных вызовов и даже определенных дисбалансов, что сказывается на его функционировании.

Анализ имеющейся информации позволяет выделить следующие глобальные вызовы современности, которые непосредственно определяют дальнейшее развитие мирохозяйственных связей:

1. Ускоренная трансформация мирохозяйственных связей, связанная не только с ростом численности населения Земли, но и более высокими темпами роста мирового ВВП. На этом фоне отдельные страны сумели модернизировать свою экономику и сумели успешно интегрироваться во всемирный модернизированный процесс, а отдельные остались на прежнем технологическом уровне.

2. Глобальный демографический дисбаланс, связанный со старением человеческого капитала в развитых странах и высокими темпами естественного прироста населения в развивающихся странах, что в свою очередь формирует новые миграционные потоки, трансформирует национальный человеческий капитал, усиливает социальную напряженность в отдельных регионах и странах.

3. Обострение продовольственной проблемы, связанной с отставанием темпов роста продовольственных товаров от темпов прироста народонаселения, сокращением размеров пахотных земель, уменьшением биоресурсов, проявлением различных природных катаклизмов, отдельных эпидемий и заболеваний, нехваткой пресной воды и т.д.

4. Энергетическо-сырьевая проблема, которая охватывает большинство развитых и отдельные развивающиеся страны, решение которой предполагает новые технологические подходы, замена углеводородной экономики на альтернативные, более эффективные и возобновляемые источники энергии, обеспечения устойчивого и безопасного их возобновления, внедрения ресурсосберегающих и экологически чистых технологий производства товаров. Одновременно обостряется борьба за новые сырьевые рынки и экономическое пространство (Арктика, космос, морские и океанические ресурсы).

5. Предстоящая новая индустриальная революция, базирующаяся на экономике знаний, эффективности использования человеческого и научно-технологического капитала, переходу к новому технологическому укладу производств, т.е. к нанотехнологиям, используемых не только в производственной области, но и в других сферах жизнедеятельности человека. Данный революционный технологический прорыв приведет к существенному изменению структуры потребностей на мировых рынках, вызовет на них новые конъюнктурные сдвиги, обострит и видоизменит конкурентную борьбу между его субъектами.

6. Нарастающая социальная нестабильность и кризис традиционных цивилизаций. Данная проблема обусловлена усиливающейся тенденцией в социальном неравенстве между странами, когда наиболее развитые страны (около 1 млрд. человек) потребляют около 80% мирового ВВП, а также усиливающимся разрывом в доходах граждан внутри самих стран. На данном фоне происходит переоценка отдельных культур и цивилизаций, что еще больше усиливает социальную напряженность, вызывает протесты и даже революции и перевороты. Возникает угроза отдельных националистических международных террористических группировок, которые пытаются использовать социальную напряженность для достижения своих узкокорыстных целей, не имеющих прогрессивной направленности. При этом видоизменяются и возможные средства и формы достижения этих целей (использование киберпространства, информационные войны, атомный шантаж, захват заложников и т.д.).

7. Отсутствие стабильной международной экономической безопасности и соответствующих эффективных инструментов ее обеспечения. Потенциальная возможность возникновения новых мировых финансово-экономических кризисов пока не устранена, периодичность их возникновения сокращается, последствия становятся все более разрушительными не только для отдельных стран и регионов, но и для всего мирового хозяйства.

Все это оказывает существенное влияние на формирование внутренней и внешнеторговой политики стран-участниц мирового хозяйства, поиска наиболее эффективных путей защиты своих национальных интересов, адаптации к новым реалиям на мировых рынках.

Особенности и значение внешнеэкономического фактора в социально-экономическом развитии Республики Беларусь

Республика Беларусь является малой европейской страной с открытой экономикой, что оказывает существенное воздействие на весь ход ее социально-экономического развития, глубокие участия в мирохозяйственных связях. В настоящее время Республика Беларусь имеет торгово-экономические связи с более чем 170 государствами мира. Занимая в мире по территории всего 0,15%, а по численности населения 0,17%, Республика Беларусь производит значительные по удельному весу объемы промышленной и сельскохозяйственной продукции. Так, производство тракторов составляет 8%, минеральные удобрения - 3%, в том числе калийных - 14%, химические волокна и нити-1,3%, холодильники и морозильники-1,2 %, масло животное - 0,9 %, соответственно. Доля страны в производстве важнейших видов сельскохозяйственной продукции составляет: льноволокно-6,4%, кактофель-2,8%, молоко-0,9%, мясо в убойном весе-0,3%,сахарная свекла - 0,6%.[1,с.74]. Данные объемы производства намного превышают собственное потребление и в силу этого могут быть реализованы на внешних рынках.

Удельный вес экспорта товаров и услуг в ВВП Республики Беларусь составляет более 70%, а внешнеторговая квота, как показатель ее участия в мирохозяйственных связях, составляет более 120%, что свидетельствует об активном участии страны в мировом разделении труда.

Роль и значение внешнеэкономического фактора в социально-экономическом развитии обусловлено целым рядом объективных причин и особенностей структуры национальной экономики страны.

Во-первых, выгодное экономико-географическое положение Республики Беларусь, развитая система транспортных коммуникаций, которые способствуют перемещению товаров из различных стран через ее территорию, что придает данному фактору особую значимость в мирохозяйственных связях, определяет конкурентные преимущества страны. По ее территории проходят транспортные коридоры и коммуникации, связывающие Россию с европейскими странами, Украину с государствами Балтии, страны Азии с Европой. Поэтому на долю транзита приходится 60% совокупного объема экспорта транспортных услуг Республики Беларусь, а доля трубопроводного транспорта составляет около 40% [2, с.132].

В последнее время существенно растет экспорт деловых, профессиональных и IT-услуг, но практически отсутствуют такие доходные статьи как аудит, консалтинг, лизинг, маркетинг, страхование и др. В целом услуги обеспечивают около 20% поступлений выручки от белорусского экспорта в страны СНГ.

Во-вторых, структура национальной экономики, созданная в период Советского Союза, изначально была ориентирована на внешние рынки. Так, отдельные предприятия отечественного машиностроительного комплекса изначально были экспортно ориентированными (БелАЗ, МАЗ, МТЗ и др.), а другие предприятия (особенно предприятия нефтехимической и легкой промышленности) были ориентированы на импортные поставки сырья. При этом Республика Беларусь не обладает собственными достаточными энергоресурсами, металлопрокатом, отдельными смежными производствами.

В силу этого сложилась определенная товарная структура экспорта и импорта Республики Беларусь. Основными товарными позициями экспорта являются: минеральные продукты, продукты нефтеперерабатывающей, химической и нефтехимической промышленности, сельскохозяйственные товары, продукция машиностроения, которые в совокупности составляют более 70% всего экспорта страны. Данная структура не в полной мере отвечает современным требованиям мирового рынка, поскольку большая часть экспортной продукции весьма эластична и зависима от конъюнктуры мирового рынка, что в свою очередь сказывается на объемах спроса и на величине экспортной выручке. Такая ситуация при негативном развитии конъюнктуры на данные товары на мировых рынках может поставить экономику страны на грань катастрофы.

Аналогичная ситуация наблюдается и с географическим распределением экспортных потоков, поскольку почти 80% товарного экспорта сконцентрировано на 10 стран - основных торговых партнерах [1, с.62].

Отечественный экспорт в значительной степени сконцентрирован на российский рынок и рынки стран-соседей. Так, на российском рынке реализуется до 40% грузовых автомобилей, 47% тракторов, 60% сливочного масла, 87% творога и сыров, 64,3% телевизоров, 55,7% холодильников, 61,8% газовых плит и т.д. [2, с. 32].

В свою очередь, Республика Беларусь импортирует из России большие объемы нефти (23 млн.т.), природного газа, черных металлов, электроэнергии, комплектующие и запасные части. В силу этого промежуточный импорт составляет до 72-74% от всего объема импорта страны. Поэтому увеличение темпов роста ВВП, при существующей структуре экономики, вызывает увеличение импортных поставок, что в свою очередь сказывается на состоянии платежного баланса страны. Как показывает исследование, в последние годы, за исключением 2012г., в Республике Беларусь просматривается тенденция отрицательного сальдо товарного баланса страны, компенсируемого в определенной степени положительным сальдо экспорта услуг. Данная ситуация сказывается на объемах поступления валюты, запасах золотовалютных резервов страны, на стабильности валютного курса и темпах роста инфляции.

В наиболее жесткой зависимости экономики Республики Беларусь находится от Российской Федерации. Россия обеспечивает потребности производственного потенциала Беларуси в сырье, материалах и полуфабрикатах более чем на 60%. Особенно видна зависимость экономики Республики Беларусь от России в поставках углеводородного сырья, достигая более 80% от объемов его потребления, что влияет на степень ее экономической безопасности с точки зрения обеспечения воспроизводственных процессов [3, с.12].

К сожалению, Республика Беларусь не реализует в полном объеме свой инвестиционный потенциал, поскольку она имеет достаточный производственный и научно-технический задел, накопленные материальные и нематериальные ценности, соответствующий уровень квалификации рабочей силы. Однако медленные темпы приватизации и разгосударствления собственности, неразвитость фондового рынка, отдельные политические аспекты не позволяют в полном объеме привлекать прямые иностранные инвестиции в реальный сектор экономики, созданию совместных предприятий на территории страны с передовыми технологиями. Величина инвестиционного импорта страны составляет всего в пределах 14-16%, что весьма мало в общем объеме импортных поставок. Основными инвесторами являются такие страны как Россия, Китай, Австрия, Кипр, Великобритания и др. Не в полной мере в данном вопросе использовано интеграционные преимущества ТС и ЕЭП, поскольку инвестиции Казахстана пока весьма незначительны в экономику Республики Беларусь.

Вместе с тем Республика Беларусь активно создает совместные предприятия на территориях отдельных стран СНГ и дальнего зарубежья, особенно в машиностроении, для продвижения отечественной продукции на рынки данных стран или использовать их как площадку для ее экспорта в другие регионы (Украина, Казахстан, Армения, страны Балтии, Латинской Америки и Юго-Восточной Азии).

Развитие внешнеэкономических связей в определенной степени способствует насыщению потребительского рынка страны, создает дополнительные рабочие места для представителей малого и среднего бизнеса, специализирующихся на экспортно-импортных поставках товаров.

Модернизация как объективная неизбежность развития экономики Республики Беларусь

Современные вызовы и тренды развития мировой экономики, состояние отечественной экономики и общества объективно указывают на необходимость осуществления системной ускоренной модернизации экономики республики с целью придания ей современного характера, найти и занять свою нишу в международном разделении труда в условиях глобализации и обострения международной конкуренции. Данное утверждение базируется на следующей доказательной базе.

Кризисные проявления в экономике Республики Беларусь, обусловленные комплексом внешних и внутренних причин, объективного и субъективного характера. Кризисные явления в Республике Беларусь проявились, прежде всего, в падении темпов роста ВВП, который в 2012г. составил -3,5%, а в 2013 г. -0,9% соответственно. Основными внутренними причинами являются следующие:

- постоянное снижение конкурентоспособности отечественной продукции не только на внешних, но и на внутреннем рынке, что приводит к затоваренности складов, увеличению кредиторской и дебиторской задолженности, нехватке оборотных средств и убыточности их деятельности;

- износ, физическое и моральное старение основных производственных фондов предприятий, достигающее в среднем 70%, а на отдельных и более 80%;

- преобладание устаревших технологий, что обуславливает высокую энерго-и материалоемкость производства, зависимость от внешних поставок топливно-энергетических и других видов ресурсов, а также комплектующих на фоне роста мировых цен на них,

- неустойчивое финансовое положение предприятий на фоне высоких ставок кредитных ресурсов и их ограничении в валюте, не позволяющая им осуществлять комплексную модернизацию, внедрение прогрессивных технологий в производственные процессы;

- высокий уровень монополизма в производственной сфере, несовершенство механизма управления ими и менеджмента на микро и макроуровнях;
- сохранение устаревшей структуры производства, ориентированной только на валовые показатели, а не на финансовые результаты деятельности;
- высокий уровень инфляции, достигающий по официальным данным в 1012 г.-21% и 2013 г.-15% ,что явилось сдерживающим фактором в инвестиционной привлекательности реального сектора экономики и привлечению прямых иностранных инвестиций, объемы которых в последние годы не превышали 1.5-2 млрд. долл. США при минимальных их объемах 4-5 млрд. долл. США ежегодно [3, с.6].

Как нам представляется, наиболее опасными внешнеэкономическими угрозами для экономической безопасности Республики Беларусь в настоящее время являются следующие:

1. Негативные последствия мирового финансово-экономического кризиса, в результате чего в отдельных странах-партнерах по внешнеторговой деятельности Республики Беларусь замедлились темпы роста ВВП, что сказалось на спросе на отдельные отечественные товары. Это, прежде всего, страны ЕС и Россия, темпы роста ВВП которых не превышали более 2 % в год. Следует отметить, что существует большая вероятность наступления нового мирового финансового и экономического кризиса, связанного с дефолтом в США , отдельных странах Европы или России. Внешнеэкономические угрозы со стороны первых во многом сопряжены с финансово-валютным сектором мировой экономики, который только косвенно может повлиять на ход социально-экономического развития в Республике Беларусь. Это может проявиться в резких колебаниях валютного курса национальной денежной единицы, расстройстве денежно-кредитной системы, уменьшения объемов экспортно-импортных операций и т.д. Крайне негативными последствиями для Республики Беларусь могут иметь кризисные явления в экономике России как основного нашего торгово-экономического партнера, на долю которого приходится основная часть экспорта машино-технической продукции, товаров народного потребления и сельскохозяйственной продукции отечественных производителей. Таким образом, в силу активной включенности в мирохозяйственные связи и недостаточного экономического потенциала Республика Беларусь не может противодействовать самостоятельно к негативным кризисным последствиям, а только их минимизировать.

2. Политические события на севере Африки и на Ближнем Востоке, а в последнее время и в Украине, также оказывают негативное влияние на объемы экспортных поставок отдельных видов товаров в данные регионы.

3. Отрицательное сальдо платежного баланса на фоне относительно небольших золотовалютных резервов. Несмотря на наметившуюся тенденцию к улучшению платежного баланса Республики Беларусь в 2012 г., (плюс 1,4 млрд. долл. США за счет наращивания экспорта растворителей, не попадавших под необходимость уплаты экспортной пошлины Российской Федерации) официальные золотовалютные резервы в настоящее время составляют менее 7 млрд. долл. США, снизившись за 2013 г. на 17,8% при пороговой безопасности в пределах 14 млрд. долл. США [4]. Однако, в 2013г. опять наблюдался дисбаланс в платежном балансе страны, т.е. преобладании объемов импорта над экспортном. Такое положение, с одной стороны требует уменьшения импортных поставок по отдельным товарным позициям, что ведет к неудовлетворенности производственного и потребительского спроса на рынке, а с другой стороны, вымывает из него наиболее качественные отечественные товары, которые необходимы для наращивания экспортных поставок, тем самым создавая их дефицит на рынке.

4. Большой внешний долг при отсутствии внутренних и внешних источников финансирования и кредитования. В настоящее время государственный внешний долг составляет более 13 млрд. долл. США, совокупный - более 39 млрд. долл. США, т.е. около 63 % ВВП. Выплаты по внешнему долгу составили в 2013 г. около 3 млрд. долл. США, а в 2014 г. составят уже 3,2 млрд. долл. США [5].

5. Вступление стран-соседей и Российской Федерации в ВТО создало дополнительный фактор риска для белорусской экономики, что выразилось в неспособности ее производителей функционировать в условиях жесткой конкуренции на основных внешних рынках сбыта своей продукции. Создание таможенного Союза, а позже ЕЭП внесло существенные изменения во взаимоотношения стран-участниц. Во-первых, в механизм распределения таможенных пошлин, согласно которому Республика Беларусь получает всего 4,7% от их общего объема, а Россия - 87,97% , а Казахстан 7,33%, соответственно. Во-вторых, Республика Беларусь не в состоянии самостоятельно ограничить объем импортных поставок путем введения больших ставок пошлин на импортируемые товары без согласия своих партнеров. В-третьих, присоединение России к ВТО, а перспективе и Казахстана, обусловили снижение таможенных пошлин на отдельные товарные позиции, увеличили объемы импорта из других стран-участниц ВТО. Некоторые из данных товаров являются наиболее чувствительными для белорусских экспортеров (машиностроение, легкая промышленность и др.) При этом следует учитывать, что в течение ближайших 3-5 лет таможенные пошлины России и Казахстана будут унифицированы с ВТО, что скажется на экспортных возможностях отдельных отечественных производителей. В-четвертых, сохранение и в будущем в соглашениях ТС и ЕЭП различного рода изъятий позволяет странам-участницам использовать весь арсенал нетарифных ограничений, что весьма чувствительно сказывается на менее сильных партнерах. Так, введение различного рода квот, санитарных и технических регламентов, институциональных препятствий уже начинает негативно сказываться на экспорте отечественных товаров и услуг на рынок России.

6. Товарная структура экспорта, невысокая конкурентоспособность и уровень технологичности выпускаемой продукции. Более 70% экспортных поставок Республики Беларусь приходится на четыре товарные позиции (калийные удобрения, продукты нефтепереработки, сельскохозяйственная продукция, машиностроение). Поэтому в случае изменения конъюнктуры на мировых рынках на данные товарные позиции (как уже показали события 2013г. на рынке калийных удобрений) экспортные возможности страны становятся ограниченными, что в свою очередь сказывается на объемах валютных поступлений.

7. Ухудшение условий внешней торговли, привлечения кредитных и инвестиционных ресурсов, дискриминационные меры отдельных стран в отношении Республики Беларусь (антидемпинговые пошлины, различные протекционистские меры, запреты квоты, институциональные барьеры, кредитные ограничения и условия и т.д.). Попытки отдельных стран использовать экономические рычаги для достижения определенных политических целей по отношению к Республике Беларусь, хотя и не достигают своего результата, однако сужают ее возможности по использованию преимуществ международного разделения труда, уменьшают объемы привлечения прямых инвестиций для модернизации экономики, влияют на ее имидж и привлекательность на мировом рынке.

8. Слабая диверсификация рынков сбыта экспортной продукции (Российская Федерация и страны СНГ) и импорта отдельных товарных позиций (углеводородное сырье, энергоресурсы). Основным рынком сбыта машино-технической продукции, товаров народного потребления и сельскохозяйственной продукции по-прежнему является Российская Федерация, на долю которой приходится около 70% экспорта данных товарных позиций. В тоже время основная доля импорта сырьевых ресурсов, энергоносителей, комплектующих также приходится на Россию. В силу этого такая внешнеэкономическая зависимость нашей страны с Россией требует поддержания стабильной экономической и политической ситуации, согласованной внешнеэкономической политики, взаимовыгодного сотрудничества, как в секторах гражданского производства, так и оборонного комплекса, создания совместных ФПГ.

9. Усиленная эмиграция трудовых ресурсов, бизнеса и «утечка мозгов» за границу. Отсутствие языкового и других социально-административных барьеров, более высокие заработные платы в Российской Федерации увеличили объемы трудовой миграции из Республики Беларусь. В результате такой миграции в отдельных отраслях наблюдается нехватка трудовых ресурсов в стране. Особенно это наблюдается в строительной отрасли, здравоохранении, транспорте, образовательной сфере. По некоторым данным только в 2013 г. насчитывалось около 400 тыс. человек официально работающих в Российской Федерации, а валютные переводы составили более 1млрд.долл. США. Поскольку средняя заработная плата в Республике Беларусь составляет 573 долл. США, а в РФ - 942 долл. США, Казахстане - 714 долл. США, соответственно, то миграционный поток будет увеличиваться [6]. Сохранение и в будущем данной тенденции может привести к вымыванию наиболее квалифицированной рабочей силы из Республики Беларусь, обострит социально-экономическую ситуацию в отдельных секторах экономики, что скажется на качестве и темпах экономического роста страны.

Модернизация национальной экономики: приоритеты и проблемы осуществления

Успешное решение социально-экономических и политических проблем в стране, формирование современной системы хозяйствования и управления, использование конкурентных преимуществ для занятия своего достойного места в международном разделении труда во многом зависят от хода осуществления модернизации экономики Республики Беларусь. Следует признать, что отечественная концепция модернизации носит «догоняющий» характер, а значит может включать, по мнению отдельных ученых, три важнейших направления: технологическое обновление материальной базы производства, структурную перестройку экономики за счет наукоемких отраслей и переход на инновационный путь развития. При этом должно быть институциональное обеспечение этих направлений (политические, правовые, социальные, макроэкономические и другие преобразования [7, с.34].

Модернизация как долгосрочная программа действий субъектов хозяйствования и государственных институтов предполагает определенное принципы своего осуществления.

1. Скорость осуществления модернизация. Тренды развития мировой экономики, изменяющаяся конъюнктура на основных внешних рынках, состояние национального производственного потенциала не оставляет временного лага для проведения модернизации. Переход наиболее развитых стран к постиндустриальному этапу своего развития, 5 и 6 технологическому укладу, массовое использование нанотехнологий и информационных ресурсов в производственной сфере не оставляют шансов аутсайдерам на основных сегментах мирового рынка. Опоздавшие страны будут оставаться на обочине научно-технологического развития и могут только в определенной степени дополнять воспроизводственные процессы основных производителей поставками отдельных ресурсов или второстепенных трудоемких и экологических грязных производств. Даная ситуация усугубляется тем, что через 2-3 года РФ и Казахстан, как основные внешнеторговые партнеры Республики Беларусь, вынуждены будут полностью выполнять все требования ВТО по наиболее чувствительным позициям для отечественных экспортеров (машиностроение, продукция сельского хозяйства, товары народного потребления и т.п.). Вместе с тем она должна быть разносторонней и разноуровневой в зависимости от приоритетности производств, отраслей их конкурентных преимуществ и заделов.

2. Точечность и избирательность. Данный принцип предполагает не всеобщность модернизации всех предприятий страны, определение наиболее перспективных с учетом конкурентных преимуществ и их возможностей производить востребованную на мировых рынках продукцию, т.е. приоритетные точки роста.

3. Комплексность и системность. Модернизация не должна осуществляться фрагментарно, т.е. на отдельных производственных участках или технологических процессах, носить частичной, узковедомственной характер, а должна системной, охватывающей и базовые ценности, и институты, и производительные силы, и производственные отношения как на уровне предприятия, отрасли, так и страны в целом [7, с.34].

4. Инновационность. Модернизация и технологическое перевооружение должны осуществляться только на основе использовании передовых, новейших технологий и научно-технических достижений. При реализации стратегии модернизации необходимо четко определить, где Республики Беларусь имеет лидирующие позиции, и данные технологии следует развивать самостоятельно, а какие необходимо заимствовать с учетом их жизненного цикла, технологической новизны и экономической эффективности в перспективе. В противном случае это приведет нерациональному использованию выделяемых ресурсов, валютных средств и увеличению внешнего долга страны.

5. Научность. Модернизация должна базироваться на учете мировых трендов, строгом соблюдении требований экономических законов, критического использования имеющегося передового собственного и зарубежного опыта, финансово обеспечена, экономически точно выверена и оптимальном сочетании долгосрочного стратегического планирования с оперативно-тактическими решениями.

6. Государственная поддержка. Государство должно не только принимать соответствующие программы модернизации, но и определять научные направления НИОКР, осуществлять финансовую, инвестиционную, налоговую, институциональную, внешнеторговую поддержку в модернизации экономики. При этом оно должно четко определить, какие субъекты хозяйствования необходимо оставить в государственной собственности и осуществлять модернизацию за счет бюджетных средств, какие должны быть приватизированы с сохранением контрольного пакета государств, какие могут быть полностью акционированы со свободным привлечением инвесторов, а какие могут быть проданы.

Реализация программы модернизации экономики Республики Беларусь сопряжена с необходимостью решения ряд проблем, основными из которых являются следующие:

1. Финансовое обеспечение модернизации. В настоящее время большинство отечественных предприятий не обладают достаточными финансовыми возможностями самостоятельно осуществить модернизацию производственного потенциала. Бюджетные средства правительства объемы инновационных фондов весьма ограничены. При этом наблюдается тенденция к их сокращению. так, если в 2013г. из бюджета страны было выделено 12,4 трлн. бел.руб., то на 2014 г. запланировано всего, 4,8 трлн. бел. руб. осуществление модернизации за счет внутренних кредитных ресурсов сдерживается политикой коммерческих банков [8]. В условиях высокой инфляции, нестабильности валютного курса коммерческие банки не стремятся инвестировать в реальный сектор экономики. В то же время ставки по кредитам достигают до 40-50 % годовых, при одновременном их сокращении в валюте. При высокой степени затоваренности складов, невозможности привлечения кредитных ресурсов большинство отечественных предприятий приостановили процесс модернизации.

В процессах привлечения внешних заимствований со стороны отдельных государств и международных финансово-кредитных организаций сдерживающим фактором в финансировании модернизации экономики является большой внешний долг Республики Беларусь и отвлекаемые валютные средства на его обслуживание. Возложенные надежды на привлечение прямых иностранных инвестиций пока не дают должного результата, не только по объемам привлекаемым средствам (всего в пределах 1.5-2 млрд. долл. США), но и по качеству технологий. Особенно это наблюдается в китайских инвестициях, когда качество и конкурентоспособность производимой продукции на данных объектах не соответствует международным стандартам, а по отдельным видам ее себестоимость превышает на аналогичную продукцию в странах-соседах (ОАО «Кричевцемент», ОАО «Мостдрев»).

2. Проблемы социально-экономического характера. К данной группе относятся:

- кадровый управленческий состав и уровень его менеджмента. Так, на модернизацию деревообрабатывающей промышленности было выделено около 1 млрд. долл. США, однако положительных результатов пока не наблюдается: затягиваются сроки модернизации, не просчитаны рынки потребителей, отдельные виды производимой продукции не являются конкурентоспособными по качественным параметрам и по цене.

- трудоустройство высвободившихся работников. В процессе модернизации, несомненно, будут высвобождаться отдельные категории работников, что обострит социальные проблемы в отдельных небольших городах, в которых модернизируемые предприятия являются градообразующими. Только по официальным данным, в процессе модернизации будет высвобождено около 80 тыс. работников, что потребует принятия определенных организационно-экономических мероприятий со стороны правительства, создания благоприятных условий для развития малого и среднего бизнеса

- подготовка квалифицированных работников для освоения новых высокотехнологичных производств. С одной стороны, ПТУ не обладают современной базой обучения по отдельным направлениям высокотехнологичных производств, а, с другой, нежелание части молодежи получать рабочие профессии. При этом следует учитывать, что в ближайшие годы в Республике Беларусь будет наблюдаться сокращение прироста трудовых ресурсов вследствие «демографической ямы».

3. Выбор стратегии приобретения технологий. Следует отметить, что не все страны с развитой рыночной экономикой могут продавать новейшие технологии по причине определенных ограничений со стороны существующих там институтов (КОКОМ), а также придерживающихся концепции «управляющего технологического отставания», т.е. передачи только отработанных технологий с целью продления их жизненного цикла, недопущения дополнительных конкурентов на свои сегменты рынка. Все это требует, с одной стороны, закупать новые технологические линии комплексным анализом не только производственных мощностей, стоимости, качества выпускаемой продукции, но и глубоких маркетинговых исследований по реализации данной продукции на внешних рынках. С другой стороны, в машиностроительном комплексе целесообразно встраиваться в технологические цепочки крупнейших ТНК или создавать многонациональные ФПГ по производству конечной продукции ее реализации в различных регионах мира.

В целях успешной реализации комплексной программы модернизации, которая была принята Правительством Республики Беларусь, необходимы не только финансовые ресурсы, но и политическая воля руководства довести начатое до конца, осуществить структурные преобразования в экономике, перейти на рыночную модель социально-экономического развития, от ручного управления к стратегическому, от административных рычагов к экономическим. Поэтому успешное социально-экономическое развитие Республики Беларусь, ее место в международном разделении труда во многом будет зависеть от эффективной структурной перестройки национальной экономики, ее ускоренной модернизации и перехода на инновационную модель функционирования.

Список использованных источников

1. *Внешнеэкономический фактор в стратегии модернизации России и Беларуси* / Под ред. И. Войтова – Минск.: ГУ «БелИСА», 2012. – 288с.

2. *Фатина Т.В. Национальная экономика Белоруссии: учебно-методический комплекс* / Под науч. ред. Б.В. Сорвинова. - М. : Интеграция, 2013. - 185с.

3. *Матяс, А.А. Макроэкономическая политика в Республике Беларусь и перспективы сбалансированности развития национальной экономики* // *Белорусский экономический журнал*. -2012. -№4.- С.4-22.

4. *Муха, А. Перспективы внешних заимствований Беларуси.* –Режим доступа: <http://nmnby.eu/news/ analytics /5330>. -Дата доступа: 20.02.2014.

5. *Беларусь за 2013 год направила на обслуживание валового внешнего долга 6.6 млрд.долларов* <http://news.tut.by/economics>. - Дата доступа :16.03.2014.

6. *Заработная плата белорусов в 2 раза ниже чем жителей России* // <http://neus.mail.ru /belorussia/economis>- Дата доступа: 17.02.2013

7. *Шимов В.Н., Крюков Л.М. Модернизация национальной экономики –императив времени* // *Белорусский экономический журнал*.-2013.-№2.- С.27-39.

8. *Модернизация по–белорусски: продолжать нельзя остановить* /: <http://www.interfax.by./ article /1146602>.-Дата доступа: 09.03.2014.

References

1. *Vneshneekonomicheskii faktor v strategii modernizatsii Rossii i Belarusi* / Pod red. I. Voytova. Minsk. : GU «BelISA», 2012. 288s.

2. *Fatina T.V. Natsional'naya ekonomika Belorussii: uchebno-metodicheskii kompleks* / Pod nauch. red. B.V. Sorvirova. M. : Integratsiya, 2013. 185s.

3. *Matyas, A.A. Makroekonomicheskaya politika v Respublike Belarus' i perspektivy sbalansirovannosti razvitiya natsional'noy ekonomiki* // *Belorusskiy ekonomicheskii zhurnal*. 2012. №4. S.4-22.

4. *Mukha, A. Perspektivy vneshnikh zaimstvovaniy Belarusi.* : <http://nmnby.eu/news/ analytics /5330>.

5. *Belarus' za 2013 god napravila na obsluzhivaniye valovogo vneshnego dolga 6.6 mlrd.dollarov* : <http://news.tut.by/economics>

6. *Zarabotnaya plata belorusov v 2 raza nizhe chem zhiteley Rossii* : // <http://neus.mail.ru /belorussia/economis>

7. *Shimov V.N., Kryukov L.M. Modernizatsiya natsional'noy ekonomiki –imperativ vremeni* // *Belorusskiy ekonomicheskii zhurnal*. 2013. №2. S.27-39.

8. *Modernizatsiya po–belorusski: prodolzhat' nel'zya ostanovit'* : <http://www.interfax.by./ article /1146602>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРА

Курадовец Аркадий Иосифович, к.э.н., доцент кафедры международного бизнеса
Белорусский государственный экономический университет
220070, г. Минск, Партизанский пр. 26, Республика Беларусь.
Kuradovec1951@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kuradovets Arkadii Iosifovich, PhD in Economics, Associate professor
Belarus State Economic University
220070, Minsk, Partizansky Avenue, 26, Republic of Belarus
Kuradovec1951@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛЕСОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Селицкая Е.Н.

Предмет исследования – экспортный потенциал лесопромышленного комплекса Республики Беларусь.

Цель статьи – изучение динамики и оценка экспортного потенциала лесопромышленного комплекса Республики Беларусь, выявление имеющихся проблем, определение направлений развития экспортного потенциала отрасли.

Методы исследования – системного анализа, сравнений, обобщений и аналогий, прямых расчетов, графический.

Результаты работы. В статье рассмотрены вопросы повышения экспортного потенциала лесопромышленного комплекса Республики Беларусь. Проанализированы динамика экспорта товаров отрасли за 2000–2013 годы, структура и география поставок продукции, выявлены проблемы. Определены направления развития экспортного потенциала лесопромышленного комплекса, меры и механизмы по совершенствованию внешнеэкономической политики отрасли.

Область применения результатов – управление лесопромышленным комплексом. Результаты исследования могут быть использованы Министерством экономики Республики Беларусь, организациями лесопромышленного комплекса, учеными, студентами высших учебных заведений и аспирантами.

Выводы. Исследование показало, что экспортный потенциал лесной индустрии Беларуси за 2001 – 2013 гг. возрос в 3,1 раза, однако темпы его прироста в последние годы из-за последствий мирового финансово-экономического кризиса снизились. Требуется совершенствования и структура экспорта товаров отрасли в страны Европейского Союза. Ключевая задача лесопромышленного комплекса Беларуси – повышение его конкурентоспособности и экспортного потенциала на основе активизации инновационной деятельности. Необходимо обеспечить приоритетное развитие ориентированных на экспорт и импортозамещающих производств по глубокой переработке древесного сырья, базирующихся на ресурсосберегающих и экологически безопасных технологиях. Предстоит также предпринять меры по диверсификации экспорта товаров и совершенствованию внешнеэкономической политики отрасли.

Ключевые слова: лесопромышленный комплекс, экспортный потенциал, проблемы, направления развития, внешнеэкономическая политика.

PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE THE EXPORT POTENTIAL OF THE FORESTRY COMPLEX OF BELARUS

Selitskaya E.N.

Subject of research – export potential of timber industry of the Republic of Belarus.

The purpose of the article – to study the dynamics and assessment of export potential of timber industry complex of Belarus, identification of existing problems, identify areas of development of export potential of the industry.

Research methods – systems analysis, comparison, generalization and analogies, direct payments, graphic.

Results. The questions of increasing the export potential of timber industry complex of the Republic of Belarus are considered. Analyzed are the dynamics of exports of goods of industry for 2000-2013, the structure and geography of deliveries of products, problems are identified. The directions of development of the export potential of the timber industry, measures and mechanisms to improve the industry's foreign economic policy are determined.

Results using sphere – management of timber industry complex. The results can be used by the Ministry of Economy, timber industry organizations, academics, university students and postgraduates.

Conclusions. The study showed that the export potential of the forestry industry of Belarus for 2001 - 2013 increased by 3.1 times, but the pace of its growth in recent years due to the global financial and economic crisis decreased. The exports of goods structure in the European Union requires improvement. The key task of the timber industry complex of Belarus is the increase of its competitiveness and export capacity through innovative activities. It is necessary of ensure priority development of export-oriented and import-substituting production of deep processing of raw wood, based on resource-saving and environmentally friendly technologies. It is also necessary to take measures to diversify exports and improve the industry's foreign economic policy.

Key words: timber complex, export potential, problems, development trends, foreign policy.

Постановка проблемы. Проблема повышения экспортного потенциала и конкурентоспособности относится к числу приоритетных для всех отраслей народного хозяйства Республики Беларусь. Особую актуальность она имеет для лесного сектора экономики, что обусловлено благоприятными предпосылками для его развития: весомые запасы лесосырьевых ресурсов (по запасам древесины на душу населения Беларусь в 2,3 раза превышает среднемировой уровень) и наличие квалифицированных кадров.

Изложение основного материала статьи. Как показало исследование, проведенное автором по данным Национального статистического комитета Республики Беларусь (Белстат), за 2000 – 2013 гг. объемы экспорта продукции лесопромышленного комплекса возросли в 3,1 раза и достигли в 2013 г. 1384 млн долл. США.

Самым трудным для осуществления экспортных операций организациями лесопромышленного комплекса Беларуси оказался 2009 г., поскольку практически все его традиционные торговые партнеры (Россия и страны ЕС) оказались «во власти» мирового финансово-экономического кризиса. Снизился спрос на товары отрасли, резко упали цены. В итоге объем экспорта продукции в 2009 г. сократился по сравнению с 2008 г. более чем в 1,6 раза и составил 717 млн долл. США. О динамике экспорта товаров отрасли за этот период можно судить по данным рисунка 1.

В настоящее время на долю товаров лесопромышленного комплекса приходится 3,7% всего объема экспорта страны. Наиболее весом этот показатель был в 2000 г. – 6,1%, а затем он постепенно снижался. Это позволяет сделать вывод: конкурентоспособность продукции и экспортный потенциал отрасли недостаточны для широкого выхода на внешние рынки.

Следует отметить, что отечественный лесопромышленный комплекс Беларуси является экспортоориентированным: ежегодно за рубеж поставляется более 50% всей произведенной им продукции. География экспорта «лесных» товаров из Беларуси широка: в 2013 г. число стран покупателей этой продукции составило свыше 60. В основном это государства Европы и Азии.

На долю стран СНГ приходится 69,7% всего объема поставок, ЕС – 28,6%, других государств – 1,7%. Россия по-прежнему остается нашим главным торговым партнером – 52,2% всего белорусского экспорта продукции лесного комплекса.

В пятерку крупных покупателей товаров отрасли также входят: Польша (9,2% всего экспорта), Казахстан (7,9), Германия (6,4) и Литва – 3,8% (рисунок 2).

Наиболее динамично в 2001 – 2013 гг. наращивались масштабы экспорта товаров лесной индустрии Беларуси в страны СНГ: Армению (рост в 68 раз), Таджикистан (49), Азербайджан (47), Казахстан (43), в Кыргызстан и Туркменистан – увеличение

соответственно в 10 и 12 раз. Из стран вне СНГ наиболее весомый рост экспорта имел место в Польшу, Литву и Грузию (в 6 раз), Эстонию и Швецию (почти в 5 раз), Канаду – в 4 раза.

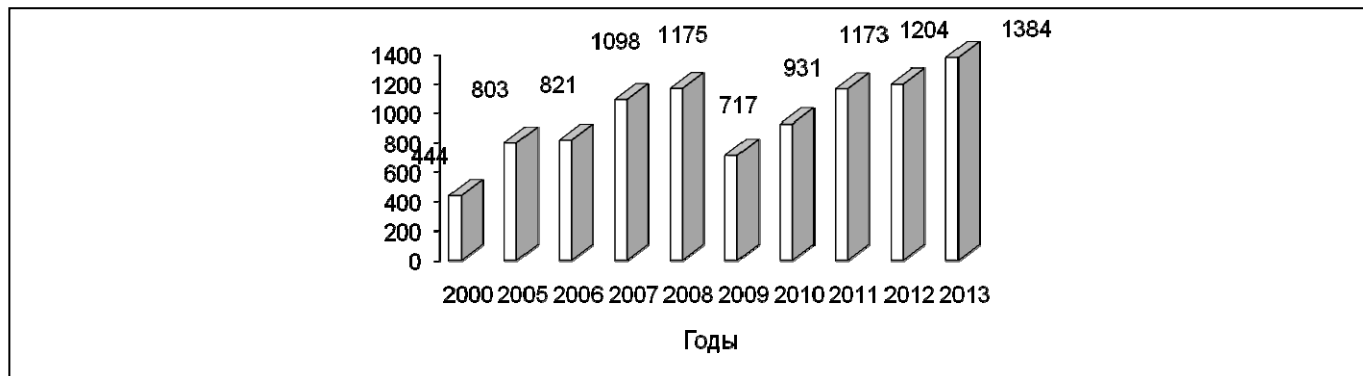

Рисунок 1. Динамика экспорта товаров лесопромышленного комплекса Республики Беларусь за 2000 – 2013 годы, млн долл. США

Источник: составлено автором по данным Белстата

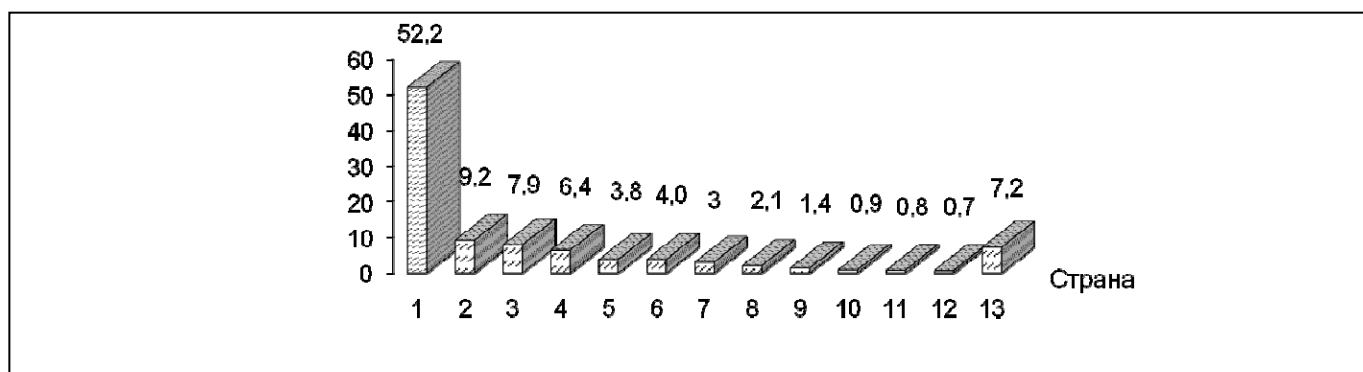

Рисунок 2. Структура экспорта товаров лесопромышленного комплекса Республики Беларусь в 2013 г. в разрезе основных стран-партнеров, (в %):

1 – Россия; 2 – Польша; 3 – Казахстан; 4 – Германия; 5 – Литва; 6 – Азербайджан;
7 – Украина; 8 – Латвия; 9 – Бельгия; 10 – Франция; 11 – Нидерланды; 12 – Эстония; 13 – другие государства

Источник: составлено автором по данным Белстата

В современной структуре экспорта товаров лесной индустрии доминируют две товарные группы: древесина и изделия из нее (49,6%), мебель и ее части (35,2%). Поскольку отрасли химической переработки древесины в Беларуси развиты слабо, невысока и доля их продукции в структуре экспорта: бумага, картон и изделия из них – 12,9%, товары лесохимии – 0,3% (таблица 1).

Анализ показал, что в целом структуру экспорта товаров лесного сектора Беларуси в основном можно признать рациональной: в ней доминирует продукция глубокой переработки древесного сырья и с высокой добавленной стоимостью – мебель, обои, клееная фанера, древесноволокнистые и древесностружечные плиты, другие изделия из древесины, бумаги, картона.

Таблица 1. Структура экспорта товаров лесопромышленного комплекса Республики Беларусь в 2013 г. по видам товаров и некоторым странам, %

Товарная группа, вид товара, код по ТН ВЭД	Структура экспорта – всего	в том числе по странам экспорта				
		Россия	Польша	Казахстан	Германия	Литва
Древесина и изделия из нее (44)	49,6	28,6	91,2	39,8	78,5	82,5
в том числе						
древесина топливная (4401)	4,0	0,0	22,9	0,0	10,5	11,2
лесоматериалы необработанные (4403)	7,8	0,1	53,3	0,0	3,0	16,2
лесоматериалы продольно-распиленные (4407)	9,1	0,6	2,2	0,0	39,1	28,4
плиты древесностружечные и древесноволокнистые (4410+4411)	9,9	12,4	3,3	17,3	0,1	6,5
фанера клееная (4412)	4,9	3,2	8,3	1,8	6,6	8,3
изделия деревянные строительные (4418)	7,4	8,5	0,1	15,2	0,6	3,9
Бумага, картон и изделия из них (48)	12,9	17,6	3,4	4,3	0,1	10,4
в том числе						
обои и настенные покрытия (4814)	4,2	6,5	0,1	3,1	0,0	1,6
Мебель и ее части (9401+9403)	35,2	52,0	3,4	50,9	21,4	4,6
Прочая продукция – всего	2,3	1,8	2,0	5,0	0,0	2,5
в том числе						
спички (3605)	1,1	0,5	0,0	4,6		
продукция лесохимии (3805+3806)	0,3	0,4	0,2	0,0		0,1
древесная масса, целлюлоза (47)	0,6	0,5	1,4	0,0		2,2
предметы гигиены для женщин и детей (9619)	0,3	0,3	0,3	0,4		0,2

Источник: составлено автором по данным Белстата

Наиболее рациональна структура экспорта в страны СНГ. Менее сбалансирована и требует совершенствования структура поставок товаров на рынки некоторых стран ЕС, например, Польши, Германии и Литвы, где пока наиболее востребованы древесина топливная и деловая (лесоматериалы необработанные), а также изделия ее первичной обработки – лесоматериалы продольно-распиленные. Есть и позитивные примеры: в структуре экспорта товаров отечественного лесопромышленного комплекса во Францию доминирует мебель – 51,4%.

Выход на западные рынки с продукцией глубокой переработки древесины затруднен по ряду причин. Прежде всего, из-за недостаточной конкурентоспособности некоторых ее видов (древесноволокнистые плиты, спички и др.) по качеству, экологическим параметрам, ценовому фактору.

Так, например, с введением в Европейском Союзе нового законодательства в отношении производителей химических веществ (регламент REACH), в том числе для клеев используемых при выпуске клееной фанеры, перед организациями отечественной фанерной промышленности возникли новые задачи по повышению уровня экологической чистоты их экспортной продукции [1].

Кроме того, многие страны защищают своих товаропроизводителей от внешних конкурентов высокими таможенными пошлинами и квотами; нередко к этим барьерам добавляются и политические факторы.

Несмотря на эти трудности, белорусская мебель уже сейчас поставляется почти в 40 стран мира, в том числе в высокоразвитые: Францию, Германию, Австрию, Бельгию, Данию, Италию, США, Канаду и другие. Основным же покупателем нашей мебели традиционно остается Россия – свыше 77% всего экспорта этого товара.

Снижение спроса на продукцию отечественного лесопромышленного комплекса в связи с влиянием мирового финансово-экономического кризиса на традиционных рынках ее сбыта – страны СНГ и ЕС – поставило перед организациями отрасли проблему диверсификации экспорта.

В 2009 г. начато освоение новых рынков сбыта в 25 странах Азии, Африки, Ближнего Востока, Центральной и Южной Америки и других континентов. Однако объемы поставок товаров отрасли на новые рынки пока небольшие. Это связано с рядом факторов, в частности, нестабильностью ситуации в некоторых странах Ближнего Востока и Африки.

Однако есть и некоторые позитивные результаты: в 2013 г. на рынок Китая поставлено белорусских «лесных» товаров на сумму 8,6 млн. долл. США, что многократно превышает уровень 2010 года.

Подводя итоги проведенного анализа можно сделать выводы:

- экспортный потенциал лесной индустрии Беларуси за 2001 – 2013 гг. возрос в 3,1 раза, однако темпы его прироста в последние годы из-за последствий мирового финансово-экономического кризиса;
- необходимо повышение уровня конкурентоспособности продукции отрасли и дальнейшее наращивание экспортного потенциала;
- структура экспорта товаров лесопромышленного комплекса в страны Европейского Союза требует совершенствования;
- предпринимаются меры по диверсификации экспорта товаров отрасли, однако объемы поставок на новые рынки сбыта пока незначительные.

В развитии лесопромышленного комплекса Беларуси, в том числе и наращивании его экспортного потенциала, имеется ряд нерешенных проблем: слабая инновационная активность, низкий процент обновления активной части основных средств отрасли, сложное финансовое состояние ряда предприятий из-за последствий мирового кризиса, неконкурентоспособность некоторых товаров.

Ключевая задача лесопромышленного комплекса Беларуси на перспективу – повышение его конкурентоспособности и экспортного потенциала на основе активизации инновационной деятельности и кардинального обновления основных средств, модернизации действующих и создания новых производств по глубокой переработке древесного сырья.

Для этого необходимо принятие ряда мер:

- совершенствование структуры отрасли путем опережающего развития экспортоориентированных и импортозамещающих производств по химико-механической и химической переработке древесного сырья и отходов, базирующихся на ресурсосберегающих и экологически безопасных технологиях;
- выявление неэффективных предприятий и принятие к ним соответствующих мер (санация, репрофилирование, ликвидация);
- повышение уровня конкурентоспособности продукции и расширение ее ассортимента, улучшение дизайна и упаковки; внедрение современных систем управления качеством с учетом требований экологии и международных стандартов;
- снижение себестоимости продукции, в том числе ее энергоемкости за счет замены импортируемых видов топлива на местные (дрова, топливная щепка, отходы лесозаготовок и деревообработки);
- наращивание экспортного потенциала и совершенствование его структуры за счет повышения доли товаров с высокой добавленной стоимостью и сокращения поставок деловой древесины;
- активизацию маркетинговой деятельности и рекламы товаров с широким использованием Интернета; развитие товаропроводящей сети, диверсификацию рынков сбыта продукции.

Приоритетное развитие должны получить производства конкурентоспособных на внутреннем и внешнем рынках товаров – древесных плит высокого качества, беленой целлюлозы, офисной бумаги, изделий из бумаги и картона.

С этой целью в деревообрабатывающей промышленности в 2014–2015 гг. предстоит реализовать ряд ориентированных на экспорт и импортозамещающих инвестиционных проектов:

- создать новые производства древесноволокнистых плит (МДФ, ХДФ, изолирующих) и древесностружечных плит улучшенного качества в ряде открытых акционерных обществ концерна «Беллесбумпром»: «Витебскдрев», «Борисовдрев», «Гомельдрев», «Мостовдрев», «Речицадрев», ГП «Мозырский ДОК»;
 - построить заводы по производству древесностружечных и древесноволокнистых (МДФ) плит компании «Кроноспан»;
- Большие задачи по созданию новых производств и модернизации действующих намечено реализовать и в целлюлозно-бумажной индустрии:
- осуществить строительство завода по производству беленой сульфатной целлюлозы в ОАО «Светлогорский целлюлозно-картонный комбинат»;
 - организовать выпуск офисной бумаги в филиале «Добрушская бумажная фабрика «Герой труда» ОАО «Управляющая компания холдинга «Белорусские обои» и другие.

Для повышения конкурентоспособности предприятий отрасли и укрепления их позиций при завоевании новых рынков сбыта необходимо создание крупных интегрированных корпоративных структур – экспортоориентированных холдингов и кластеров.

Так, например, лесном секторе Финляндии промышленную политику по сути дела формируют четыре компании холдингового типа с объемами товарооборота каждой более 7 млрд. евро в год, причем на некоторых из них до 50% общего объема продукции выпускается на предприятиях холдингов за рубежом.

В Финляндии сформирован лесной кластер, ядром которого выступают холдинги по производству целлюлозы, бумаги, картона и изделий из них, лесоматериалов и продукции из древесины. В состав его также входят организации и лица, занимающиеся лесным

хозяйством, транспортно-логистические компании, производители лесозаготовительных машин, отраслевой техники и оборудования, энергии, химикатов, отраслевые научно-исследовательские учреждения, вузы, консалтинговые фирмы, предприятия полиграфической и упаковочной промышленности, деревянного домостроения. Лесопромышленный комплекс и сопряженные отрасли Финляндии обеспечивают напрямую или косвенно работой почти 200 тыс. жителей страны [2].

В лесопромышленном комплексе Беларуси (в системе концерна «Беллесбумпром») функционируют две холдинговые компании – ЗАО «Холдинговая компания «Пинскдрев» и ОАО «Управляющая компания холдинга «Белорусские обои».

Первая создана в 2008 г. на базе ЗАО «Пинскдрев». Она включает 33 предприятия различного профиля и организационно-правовой формы, расположенных в г. Пинске, Бресте и других районах, и является самым крупным и наиболее успешным предприятием отечественной деревообрабатывающей промышленности.

Работу по созданию холдингов в отрасли необходимо продолжить с учетом зарубежного и отечественного опыта [3]. Однако успешное решение этой проблемы возможно лишь при наличии инициативы как «сверху» – от органов государственного управления, так и «снизу» – от хозяйствующих субъектов.

В настоящее время отечественный лесопромышленный комплекс практически полностью удовлетворяет потребности внутреннего рынка Республики Беларусь в деловой древесине и пиломатериалах, на 67% в древесностружечных и на 25% – в древесноволокнистых плитах. Прогнозируется, что с учетом реализации инновационных проектов по созданию новых производств по выпуску древесноволокнистых и древесностружечных плит, потребности в этих товарах будут полностью удовлетворяться за счет местного производства.

Необходимо отметить, что сальдо экспорта-импорта продукции лесопромышленного комплекса положительное: за 2013 г. экспорт превысил импорт на 435,3 млн. долл. США, при этом обеспечен рост сальдо по сравнению с 2010 г. в 2,3 раза.

Выводы. Реализация приоритетных направлений развития лесопромышленного комплекса позволит не только повысить его конкурентоспособность и увеличить к 2016 г. в 2,1 раза – до 2,9 млрд долл. США экспортный потенциал, усовершенствовать структуру отрасли, но и рационально использовать древесное сырье, снизить зависимость страны от древесных плит высокого качества, импорта целлюлозы, бумаги, картона и других товаров.

Стратегическое продвижение продукции, выпускаемой отечественными предприятиями лесопромышленного комплекса, на внешние рынки ставит цель – максимальный учет возможных изменений условий работы на рынке каждой конкретной страны и товара с ориентацией в перспективе на максимализацию прибыли за счет доходов от реализации продукции.

Основные направления развития внешнеэкономической политики отрасли будут базироваться на следующих видах деятельности:

- наращивание конкурентных преимуществ белорусской продукции, удовлетворяющей требованиям зарубежного потребителя;
- систематическое обновление ассортимента в соответствии с запросами рынка с целью диверсификации товарной структуры экспорта;
- проведение агрессивной маркетинговой политики с целью снижения риска потерь зарубежных рынков, активизация работы по поиску новых альтернативных потребителей продукции, диверсификации поставок;
- расширение спектра используемых в международных расчетах инструментов (аккредитив, инкассо, лизинг и др.), расширение практики применения механизма кредитования и страхования рисков;
- изучение возможностей предоставления контрагентам долгосрочных товарных кредитов, обеспеченных соответствующими гарантиями, что позволит успешнее конкурировать с иными зарубежными поставщиками аналогичной продукции;
- организация работы подведомственных организаций по проведению на системной основе мониторинга зарубежных рынков, создание отраслевого банка данных маркетинговой информации в целях оперативного принятия соответствующих управленческих решений;
- взаимодействие с загранучреждениями Республики Беларусь по вопросу оказания содействия в поиске потенциальных потребителей, в вопросах развития товаропроводящих сетей в регионе пребывания;
- продвижение продукции организаций концерна «Беллесбумпром» на новые рынки (страны Азии, Африки, Америки и др.) с учетом совершенствования транспортных схем и условий поставок.

Важно также обеспечить систематическое отслеживание ценовой ситуации, изучение и анализ уровня цен, сложившихся на зарубежных рынках на аналогичную продукцию, используя все возможные источники, включая интернет-ресурсы, деловых партнеров, контрагентов, конкурентов. Необходим и анализ биржевых котировок по видам продукции отрасли, реализуемых на биржевых торгах ОАО «Белорусская универсальная товарная биржа».

Список литературы

1. Селицкая Е.Н. Тенденции и проблемы развития мирового и белорусского фанерного производства // *Лесопромышленник*. 2009. № 1. С. 4-7.
2. Лесопромышленный комплекс Финляндии. Пионер биопромышленности. Хельсинки: Erweko Painouote Oy, 2009. 24 с.
3. Селицкая Е.Н. Корпоративные структуры в лесопромышленном комплексе: зарубежный и отечественный опыт // *Лесное и охотничье хозяйство*. 2010. № 9. С. 17-19.

References

1. Selitskaya E.N. Tendentsii i problemy razvitiya mirovogo i belorusskogo fanernogo proizvodstva [Trends and problems of the world and the Belarusian plywood production development]. *lesopromyshlennik*, 2009, issue1, pp. 4-7.
2. Lesopromyshlennyy kompleks Finlyandii. Pioneer viopromyshlepposti [Timber Complex of Finland. Pioneer of bioindustry]. Khelsinki: Erweko Painouote Oy, 2009. 24 p.
3. Selitskaya E.N. Korporativnye struktury v lesopromyshlennom komplekse: zarubezhnyy i otechestvennyy opyt [Corporate structures in timber industry: foreign and domestic experience]. *Lesnoe i okhotniche khozyaystvo*, 2010, issue 9, pp. 17-19.

ДАННЫЕ ПРО АВТОРА

Селицкая Евгения Николаевна, кандидат экономических наук, доцент ведущий научный сотрудник ГНУ «НИЭИ Министерства экономики Республики Беларусь»,
ул. Славинского, 1, корпус 1, г. Минск, 220086, Беларусь
selina-5@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Selitskaya Eugenia, PhD, Associate Professor, leading researcher of the SRI "NIEI of the Ministry of Economy of the Republic of Belarus",
st. Slavinskogo 1, block 1, Minsk, 220086, Belarus
selina-5@mail.ru

МОДЕРНИЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРОГНОЗУВАННЯ І ПЛАНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧЕСЬКОГО РОЗВИТКУ В РЕСПУБЛІЦІ БЕЛАРУСЬ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Тетеринець Т.А.,
Чиж Д.А.

Стаття присвячена вивченню теоретико-методологічних особливостей формування системи планування і прогнозування в країнах Таможенного союзу і Єдиного економічного простору.

Цель: Аналіз системи державного прогнозування і планування в країнах Таможенного союзу і Єдиного економічного простору; виявлення отличительных особенностей, достоинств и недостатков системы государственного планирования в каждой из стран; рассмотрение проекта закона о государственном индикативном планировании социально-экономического развития Республики Беларусь с позиции модернизации системы государственного планирования и прогнозирования.

Метод: Аналітичний, порівняльний.

Результаты работы: Проведенный анализ систем государственного планирования и прогнозирования социально-экономического развития показал, что сложившийся в Республике Беларусь механизм требует дальнейшего совершенствования и существенно отличается от партнеров Таможенного союза и Единого экономического пространства. Устранение выявленных отличий нашло отражение в новом законопроекте, для которого характерна индикативная направленность планирования и детализация системы прогнозирования.

Выводы: Предложены рекомендации по модернизации системы планирования и прогнозирования Республики Беларусь с целью адаптации данного механизма к алгоритму стран – участниц Таможенного союза и Единого экономического пространства. Это позволит создать равные условия торгово-экономического сотрудничества и социально-экономического развития указанных государств.

Ключевые слова: планирование, прогнозирование, система, модернизация, закон, проект, Таможенный союз, Единое экономическое пространство.

MODERNIZATION OF SYSTEM OF FORECASTING AND PLANNING OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN REPUBLIC OF BELARUS IN THE CONDITIONS OF EUROINTEGRATION

Tsetsiarynets T.A.,
Chyzh D.A.

Article is devoted to studying of theoretical and methodological features of formation of system of planning and forecasting in the countries of the Customs union and the Common economic space.

Purpose: The analysis of system of the state forecasting and planning in the countries of the Customs union and the Common economic space; detection of distinctive features, merits and demerits of system of state planning in each of the countries; consideration of the bill on the state indicative planning of social and economic development of the Republic of Belarus from a position of the modernization of system of state planning and forecasting.

Methods – analytical, a comparison method.

Results of work: The analysis of systems of the state planning and forecasting of social and economic development showed that the mechanism which has developed in Republic of Belarus demands further improvement and significantly differs from partners of the Customs union and the Common economic space. Elimination of the revealed differences found reflection in the new bill for which the indicative orientation of planning and specification of system of forecasting is characteristic.

Conclusions: Offered the recommendations to modernization of the system of planning and forecasting of the Republic of Belarus for the purpose of adaptation of this mechanism to algorithm of the countries – participants of the Customs union and the Common economic space. It will allow to create equal conditions of trade and economic cooperation and social and economic development of the specified states.

Key words: planning, forecasting, system, modernization, law, project, Customs union, Common economic space.

Модернізація економічних інститутів і відносин власності, розвиток ринкових відносин, трансформація системи державного регулювання обумовлюють необхідність удосконалення діючої системи прогнозування і планування соціально-економічного розвитку. Орієнтація векторів національної економіки в сторону інноваційного і регіонального розвитку вимагають зміни системи принципів, методів, підходів в теорії і практиці планування і прогнозування. В економіці країни набуває новий тип планування – індикативний, базований не тільки на галузевій, але і територіальній проекції.

Євроекономічна інтеграція Білорусі в рамках Таможенного союзу і Єдиного економічного простору передбачає необхідність удосконалення і адаптації основопологаючих нормативних правових документів, регламентуючих розвиток економіки в коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі країн-партнерів. Дане умовою є одним з ключових факторів забезпечення конкурентних переваг національної економіки і розробки дієвих механізмів досягнення поставлених завдань з урахуванням наявних ресурсів і капіталу.

В Республіці Білорусь основним документом, регламентуючим сферу планування і прогнозування національної економіки, є Закон Республіки Білорусь «Про державне прогнозування і програмах соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь» [1]. Преамбула Закону визначає цілі і зміст системи державних прогнозів соціально-економічного розвитку і програм соціально-економічного розвитку, а також загальний порядок розробки таких прогнозів і програм. Головними цілями розробки прогнозів і програм соціально-економічного розвитку є досягнення стійкого економічного зростання, високої ступеня зайнятості, стабілізації цін, зовнішньоекономічного рівноважності і на цій основі – зростання рівня життя народу. Державні прогнози і програми соціально-економічного розвитку використовуються при прийнятті республіканськими органами державного управління рішень в області соціально-економічної політики.

Система державних прогнозів соціально-економічного розвитку розробляється в часовій проекції і включає:

- на довгострокову перспективу – національну стратегію стійкого соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 15 років і основні напрями соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 10 років;
- на середньострокову перспективу – програму соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на п'ять років;
- на короткостроковий період – річний прогноз соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь.

Національна стратегія стійкого соціально-економічного розвитку розробляється один раз в п'ять років на 15-річний період за два з половиною роки до початку прогнозованого періоду. В ній визначаються напрями ефективного використання демографічного, соціального, природного, виробничого і інноваційного потенціалів країни.

Следует отметить, что в Республике Беларусь цикл подготовки долгосрочных документов был прерван. В настоящее время действует Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь до 2020 года, тогда как горизонт планирования должен был быть продлен до 2025 года [2, 3]. Отсутствие жесткого контроля в области подготовки прогнозных документов является определенным недостатком при обеспечении сбалансированного развития экономики. Одним из основополагающих принципов планирования является его непрерывность, что обеспечивает преемственность и эффективность последующих прогнозов и программ.

В настоящее время в республике осуществляется разработка Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь до 2030 года. Однако подготовка ключевых программных и прогнозных документов макроэкономического развития действующего пятилетнего цикла осуществлялась с учетом ориентиров, не отражающих реалии сегодняшнего времени и перспективы развития национальной экономики в условиях международной интеграции.

На основе Национальной стратегии устойчивого социально-экономического развития один раз в пять лет за два года до начала прогнозируемого периода осуществляется разработка основных направлений социально-экономического развития на 10-летний период (с погодовой разбивкой первой половины периода). В основных направлениях социально-экономического развития определяются цели социально-экономического развития Республики Беларусь, пути и средства их достижения.

В целях обеспечения преемственности социально-экономической политики государства данные основных направлений социально-экономического развития используются при разработке программ социально-экономического развития на среднесрочную перспективу.

Программа социально-экономического развития разрабатывается за год до начала прогнозируемого периода на пятилетний срок. В ней должны быть отражены:

- оценка итогов социально-экономического развития за предыдущий период и характеристика состояния экономики Республики Беларусь;
- концепция программы социально-экономического развития Республики Беларусь на среднесрочную перспективу;
- макроэкономическая политика, включая бюджетно-налоговую, денежно-кредитную и валютную политику;
- институциональные преобразования;
- инвестиционная и структурная политика;
- внешнеэкономическая деятельность;
- развитие реального сектора экономики;
- социальная политика;
- проблемы экологии и охраны окружающей среды.

Одновременно с этим в республике осуществляется разработка программных документов в разрезе основных видов экономической деятельности, а также областей г. Минска. Несмотря на достаточно широкий спектр государственного прогнозирования, отсутствие четкой отраслевой и региональной скоординированности системы государственного планирования, существенно снижают качество их подготовки и соответственно эффективность механизма их реализации. Несоответствие утвержденных прогнозных параметров социально-экономического развития на протяжении последних лет сложившимся экономическим реалиям подтверждают данное утверждение [4, 5].

Программы социально-экономического развития на среднесрочную перспективу используются при разработке прогноза социально-экономического развития на краткосрочную перспективу, который готовится ежегодно. В годовой прогноз социально-экономического развития включаются:

- перечень основных показателей социально-экономического развития, а также социально-экономических проблем и задач, на решение которых будет направлена политика государства в предстоящем году;
- перечень и характеристика целевых программ Республики Беларусь и межгосударственных программ, финансирование которых планируется из республиканского бюджета;
- перечень республиканских государственных нужд, а также государственных заказчиков по поставкам (закупкам) товаров, работ и услуг для республиканских государственных нужд;
- государственная инвестиционная программа;
- целевые показатели социально-экономического развития, являющиеся ориентирами при разработке прогнозов и программ по народнохозяйственным комплексам и отраслям экономики, по административно-территориальным единицам.

Годовой прогноз является исходной базой для составления проектов республиканского и местных бюджетов и разработки основных направлений денежно-кредитной и валютной политики Республики Беларусь.

В целом, анализируя сложившийся механизм планирования и прогнозирования в Республике Беларусь, следует отметить следующее:

- временная проекция подготовки плановых и прогнозных документов;
- директивный подход доведения и выполнения плановых показателей;
- слабая корреспондируемость с аналогичными документами, разрабатываемыми в рамках Таможенного союза и Единого экономического пространства;
- отсутствие возможности корректировки конечных результатов в соответствии с изменяющимися условиями экономической среды и макроэкономической конъюнктуры.

Основным документом, регламентирующим систему государственного планирования в **Российской Федерации** является закон об основах стратегического планирования [6]. Основной идеей федерального закона является создание правовой основы для разработки, построения и функционирования комплексной системы государственного стратегического планирования социально-экономического развития Российской Федерации, позволяющей решать задачи повышения качества жизни населения, роста российской экономики и обеспечения безопасности страны. Закон определяет цели и содержание системы государственных прогнозов социально-экономического развития Российской Федерации и программ социально-экономического развития Российской Федерации, а также общий порядок разработки указанных прогнозов и программ.

Основной целью стратегического планирования является разработка институциональных, организационных и иных мер по обеспечению конституционных прав и свобод, высокого качества и уровня жизни российских граждан, по достижению устойчивого развития Российской Федерации и укреплению обороны и безопасности государства за счет рационального использования национальных ресурсов и потенциала гражданского общества России.

Система государственного стратегического управления позволяет:

- формировать долгосрочные приоритеты деятельности государства в области социально-экономического развития, позволяющие частным компаниям снизить риски, в том числе при принятии долгосрочных инвестиционных решений;
- принимать долгосрочные управленческие решения (со сроком реализации 7 и более лет) в комплекс средне- и краткосрочных задач, согласованных между собой;

- сбалансировать систему планируемых действий, требующих значительных организационных и ресурсных затрат (проекты в энергетике, транспорте, демографии, национальной безопасности, в сфере развития человеческого потенциала);
- ориентировать субъектов Российской Федерации и муниципальных образований на деятельность в соответствии с поставленными долгосрочными целями;

- увязывать принимаемые в процессе государственного стратегического управления решения с бюджетными ограничениями, определяемыми как на среднесрочную, так и на долгосрочную перспективу;
- проводить своевременный мониторинг реализации принимаемых решений.

Стратегическое планирование осуществляется на долгосрочную (10-20 лет), среднесрочную (5-10 лет) и краткосрочную (3-5 лет) перспективу на федеральном, региональном (федеральный округ, субъект Российской Федерации), межрегиональном (межрегиональные территориально-производственные комплексы), межотраслевом и отраслевом уровне. В рамках стратегического планирования формируются прогнозные, концептуальные документы (концепции, доктрины, стратегии, основы), программные, планирующие и распорядительные документы, нормативные правовые акты, а также вспомогательные (аналитические, информационные, справочные) и другие материалы.

Система стратегического планирования Российской Федерации включает:

- Стратегию национальной безопасности Российской Федерации, разрабатываемую на перспективу до 20 лет и уточняемую каждые 5 лет. Она определяет стратегические угрозы национальной безопасности и стратегические риски для устойчивого развития Российской Федерации (прогнозные оценки на краткосрочный, среднесрочный и долгосрочный периоды), порядок и меры реализации стратегических национальных приоритетов, характер стратегической обстановки, включая положение, роль и место России в мире, а также внутреннее политическое и социально-экономическое состояние страны, задачи обеспечения национальной безопасности, порядок и способы их решения на краткосрочный, среднесрочный и долгосрочный периоды, основные характеристики состояния национальной безопасности.

- Концепцию долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на перспективу до 20 лет и уточняемую каждые 6 лет с учетом стратегических национальных приоритетов. Она определяет стратегические цели и приоритеты социально-экономического развития Российской Федерации, пути, способы и средства повышения благосостояния российских граждан, обеспечения динамичного развития экономики, укрепления позиций России в мировом сообществе. При этом учитываются задачи обеспечения национальной безопасности.

- Направления социально-экономического развития Российской Федерации детализируются на перспективу до 10 лет:

- в стратегиях (программах) развития отдельных секторов экономики;
- в приоритетных национальных проектах;
- в межгосударственных программах, в выполнении которых принимает участие Российская Федерация;
- в федеральных (ведомственных) целевых программах;
- в программах фундаментальных и прикладных исследований;
- в проектах государственных и государственно-частных финансовых институтов;
- в заказах на поставки товаров, выполнение работ, оказание услуг для государственных или муниципальных нужд, включая государственный оборонный заказ;

- в других значимых для национальной безопасности проектах и программах.

- стратегии (концепции) развития федеральных округов, стратегии (комплексные программы) социально-экономического развития субъектов Российской Федерации, разрабатываемые с учетом задач обеспечения национальной безопасности, на перспективу 10 лет и 5 лет соответственно.

- комплексная программа развития межрегионального территориально-производственного комплекса с учетом задач обеспечения национальной безопасности.

В целях обеспечения преемственности социально-экономической политики государства данные прогноза социально-экономического развития и концепции социально-экономического развития используются при разработке прогнозов социально-экономического развития и программ социально-экономического развития на среднесрочную перспективу.

Прогноз социально-экономического развития на среднесрочную перспективу разрабатывается на период от трех до пяти лет и ежегодно корректируется. Первое после вступления в должность Президента Российской Федерации Послание, с которым он обращается к Федеральному Собранию, содержит специальный раздел, посвященный концепции социально-экономического развития Российской Федерации на среднесрочную перспективу. В этом разделе характеризуется состояние экономики Российской Федерации, формулируются и обосновываются стратегические цели и приоритеты социально-экономической политики государства, направления реализации указанных целей, важнейшие задачи, подлежащие решению на федеральном уровне. Также в нем приводятся важнейшие целевые макроэкономические показатели, характеризующие социально-экономическое развитие Российской Федерации на среднесрочную перспективу.

Правительство Российской Федерации одновременно с представлением проекта федерального бюджета представляет Государственной Думе следующие документы:

- итоги социально-экономического развития Российской Федерации за прошедший период текущего года;
- прогноз социально-экономического развития на предстоящий год;
- проект сводного финансового баланса по территории Российской Федерации;
- перечень основных социально-экономических проблем (задач), на решение которых направлена политика Правительства Российской Федерации в предстоящем году;

- перечень федеральных целевых программ, намеченных к финансированию за счет средств федерального бюджета на предстоящий год;

- перечень и объемы поставок продукции для федеральных государственных нужд по укрупненной номенклатуре;

- намечаемые проектировки развития государственного сектора экономики.

Правительство представляет при необходимости проекты федеральных законов, предусматривающих меры по реализации задач социально-экономического развития России в предстоящем году.

В **Республике Казахстан** сферу государственного планирования регулирует Указы Президента Республики Казахстан «О Системе государственного планирования в Республике Казахстан» и «О некоторых вопросах дальнейшего функционирования Системы государственного планирования в Республике Казахстан» [7, 8].

Система государственного планирования базируется на следующих принципах:

- 1) единства и целостности - единство законодательства в сфере государственного планирования, принципов организации и функционирования Системы государственного планирования, единство порядка осуществления процесса государственного планирования;

- 2) внутренней сбалансированности - согласованность документов системы государственного планирования между собой по целям развития, задачам и показателям результатов;

3) результативности и эффективности - выбор целей, задач и показателей результатов должен быть максимально правильным (результативным), основываться на глубоком анализе текущей ситуации и необходимости достижения заданных результатов с наименьшими затратами ресурсов;

4) самостоятельности выбора путей решения задач - самостоятельность участников процесса государственного планирования в выборе путей и методов достижения целей и решения задач развития страны в пределах своей компетенции;

5) ответственности участников процесса государственного планирования - обеспечение ответственности за неэффективность решения задач и недостижение ожидаемых результатов в пределах своей компетенции в соответствии с законодательством Республики Казахстан;

6) прозрачности (открытости) - обязательное опубликование документов Системы государственного планирования, за исключением положений, содержащих информацию, относящуюся к государственным секретам;

7) достоверности и реалистичности - обоснованная возможность достижения целей развития, установленных документами Системы государственного планирования, а также обоснованность показателей результатов, используемых в процессе государственного планирования;

8) непрерывности, преемственности и последовательности - ступенчатый характер Системы государственного планирования, то есть успешность достижения целей, задач, показателей результатов вышестоящих документов зависит от качества и своевременности планирования и достижения целей, задач, показателей результатов нижестоящих документов, а также непрерывный механизм ее функционирования;

9) ресурсной обеспеченности - определение источников и объемов финансирования, людских, других материальных и нематериальных ресурсов по основным направлениям стратегических планов государственных органов для достижения поставленных целей и задач.

К документам Системы государственного планирования относятся:

- Стратегия развития Казахстана до 2030 г. определяет глобальное видение и стратегию развития Республики Казахстан, долгосрочные направления и приоритеты экономического, политического, общественного развития страны, в целях реализации которого разрабатываются документы Системы государственного планирования.

- Стратегический план развития Республики Казахстан на 10 лет разрабатывается на 10 лет в целях реализации Стратегии развития Казахстана до 2030 года и конкретизируют стратегию, цели, задачи, приоритетные направления социально-экономического и общественно-политического развития страны в соответствующем десятилетнем периоде, ожидаемые результаты с указанием их показателей, поэтапные целевые ориентиры.

- Прогнозная схема территориально-пространственного развития страны - это система рационального размещения производительных сил, транспортно-коммуникационной, социальной и другой инфраструктуры, расселения населения страны в разрезе регионов для обеспечения устойчивого развития страны.

- Стратегия национальной безопасности Республики Казахстан разрабатывается в целях реализации Стратегии развития Казахстана до 2030 года, Стратегического плана развития Республики Казахстан и определяет основные проблемы и угрозы, стратегические цели и целевые индикаторы, задачи и показатели результатов в области обеспечения национальной безопасности, а также критерии обеспечения национальной безопасности.

- Государственные программы на 5-10 лет. Это документ общенационального, межотраслевого характера, определяющий стратегию, стратегические направления, цели, задачи и ожидаемые результаты развития определенной сферы деятельности с указанием необходимых ресурсов.

- Прогноз социально-экономического развития разрабатывается ежегодно на скользящей основе на пятилетний период с учетом стратегических и программных документов и послания Президента Республики Казахстан.

- Программы развития территорий разрабатывается на пятилетний период на основе стратегических и программных документов Республики Казахстан, прогноза социально-экономического развития. Она содержит основные направления, цели, задачи развития региона, ожидаемые результаты с указанием их показателей, необходимые ресурсы.

- Стратегические планы государственных органов разрабатывается каждые три года на пятилетний период на основе стратегических и программных документов Республики Казахстан, прогноза социально-экономического развития. Этот документ определяет стратегические направления, цели, задачи, показатели результатов деятельности государственного органа, включает взаимоувязанные с ними бюджетные программы с объемами финансирования.

- Стратегии развития на 10 лет и планы развития на 5 лет национальных управляющих холдингов, национальных холдингов и национальных компаний с участием государства в уставном капитале разрабатываются на основе стратегических и программных документов Республики Казахстан и определяют их стратегические направления, цели и показатели результатов деятельности и разрабатываются с учетом стратегий развития юридических лиц, акции (доли участия) которых предоставляют право национальным управляющим холдингам, национальным холдингам, национальным компаниям определять решения, принимаемые данными юридическими лицами.

Следует обратить внимание, что стратегические планы национальных холдингов дают представление о развитии крупных государственных активов на долгосрочную перспективу (10 лет). Так же стоит упомянуть, что оценку реализации стратегических планов могут давать и независимые организации (эксперты).

- Отраслевые программы разрабатываются центральными исполнительными органами на среднесрочный и долгосрочный период в реализацию стратегических и программных документов Республики Казахстан в целях развития определенной отрасли (сектора), решения важных задач отраслевого значения, а также межведомственной координации действий государственных органов и организаций негосударственного сектора.

- Республиканский (местный) бюджет на 3 года разрабатывается на плановый период центральным уполномоченным органом по бюджетному планированию с учетом прогноза социально-экономического развития, заключений центрального уполномоченного органа по государственному планированию по результатам рассмотрения стратегических планов государственных органов. Местные бюджеты ежегодно разрабатываются на плановый период местными уполномоченными органами по бюджетному планированию с учетом прогноза социально-экономического развития.

По поручению Президента Республики Казахстан разрабатываются концепции и доктрины. Концепция является документом, который отражает видение развития определенной сферы, отрасли, обоснование соответствующей государственной политики и включает основные принципы и общие подходы этой политики. Концепция утверждается или одобряется Президентом Республики Казахстан, Правительством Республики Казахстан либо консультативно-совещательным органом. Доктрина – это документ, который определяет систему воззрений, совокупность политических принципов по определенному вопросу. Доктрина утверждается или одобряется Президентом Республики Казахстан. Концепции и доктрины реализуются через стратегические и программные документы, стратегические планы государственных органов и законы.

Аналізуючи діючі системи державного планування країн Таможнього союзу, можна констатувати, що найбільш розвинутий є механізм планування і прогнозування в Республіці Казахстан. Характерними ознаками якого є бюджетне планування на три роки, незалежний контроль, індикативне планування, стратегічні плани державних органів. Відмінною особливістю вказаних систем в Росії і Казахстані є регіональна проекція системи планування, включаючи розробку схем територіального розвитку країн. Складившись в Білорусі система державного планування і прогнозування суттєво поступає своїм міжнародним партнерам, що є негативним фактором соціально-економічного розвитку країни і негативно впливає на рівень її конкурентоспроможності.

З метою усунення виявлених дисбалансів в Республіці Білорусь розроблено проект закону об індикативному плануванні соціально-економічного розвитку країни, який визначає правові і організаційні основи державного індикативного планування соціально-економічного розвитку **Республіки Білорусь** (далі – ГІП), систему приймаємих в області ГІП правових актів, загальний порядок їх розробки, затвердження, моніторингу реалізації і корективки в цілях забезпечення координації і орієнтації інтересів і діяльності державних органів і інших організацій, і направлено на досягнення стійкого розвитку Республіки Білорусь, забезпечення національної безпеки і підвищення рівня життя населення [9].

Відповідно до проекту закону система державного планування в Республіці Білорусь повинна бути заснована на принципах:

- комплексності і системності, узгодженості і підпорядкованості документів ГІП;
- прозорості і відкритості при розробці і прийнятті документів ГІП;
- неперервності реалізації, моніторингу і корективки документів ГІП;
- наукової обґрунтованості поставлених цілей і завдань соціально-економічного розвитку і способів їх досягнення;
- гнучкості (своєчасності корективки) поставлених цілей і завдань соціально-економічного розвитку, а також багатоваріантності (альтернативності) способів їх досягнення з урахуванням можливих змін внутрішніх і зовнішніх факторів;
- достовірності, реалістичності і ресурсної забезпеченості досягнення поставлених цілей і завдань соціально-економічного розвитку;
- ефективності і результативності досягнення поставлених цілей і завдань соціально-економічного розвитку при мінімальних витратах;
- дотримання порогових значень індикаторів (показателів) стану національної безпеки в процесі досягнення поставлених цілей і завдань соціально-економічного розвитку;
- ефективного поєднання державного регулювання і ринкового саморегулювання в економіці;
- поєднання самостійності і відповідальності державних органів і інших організацій в виборі способів досягнення поставлених цілей і завдань соціально-економічного розвитку;
- недопустимості необґрунтованого втручання державних органів і інших державних організацій в діяльність інших організацій в процесі досягнення поставлених цілей і завдань соціально-економічного розвитку.

Система індикативного планування в Білорусі буде включати:

- комплексний прогноз науково-технологічного розвитку Республіки Білорусь, який розробляється строком на двадцять років. Його розробка передбачає вивчення макроекономічних, інституціональних і організаційних факторів науково-технологічного розвитку республіки; аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на науково-технологічне розвитку республіки, і прогноз їх можливих змін; оцінку рівня науково-технологічного розвитку республіки; основні напрями удосконалення державної політики і системи державного регулювання наукової, науково-технічної і інноваційної діяльності; перелік критичних технологій і пріоритетних напрямків розвитку фундаментальної і прикладної науки з оцінкою їх впливу на ефективність і конкурентоспроможність економіки.
- національну стратегію стійкого соціально-економічного розвитку і розміщення виробничих сил Республіки Білорусь, яка розробляється строком на п'ятнадцять років і повинна містити аналіз соціального, економічного і екологічного компонентів стійкого соціально-економічного розвитку республіки; оцінку положення республіки в світі в контексті її стійкого соціально-економічного розвитку; стратегічні цілі, завдання і основні індикатори (показателі) соціально-економічного розвитку республіки з розбивкою по п'ятиліттям; оцінку ресурсного потенціалу стійкого соціально-економічного розвитку республіки і заходи по підвищенню ефективності його використання; схему розвитку і розміщення виробничих сил.
- річний індикативний план соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь і прогноз найважливіших параметрів на наступні два роки повинні містити: оцінку поточної соціально-економічної ситуації в республіці; цілі і завдання соціально-економічного розвитку республіки і способи їх досягнення; індикатори соціально-економічного розвитку республіки на черговий плановий рік в розрізі секторів економіки, видів економічної діяльності, державних органів і інших організацій, областей (г.Мінська) і способи їх досягнення; прогноз найважливіших параметрів соціально-економічного розвитку республіки на наступні два роки; перелік інвестиційних проектів республіки, реалізовуваних на основі державного фінансування, сумішного фінансування з участю державних і недержавних засобів, державно-частинного партнерства.
- стратегії стійкого соціально-економічного розвитку областей (г.Мінська), які розробляються строком на десять років в цілях реалізації національної стратегії стійкого соціально-економічного розвитку і розміщення виробничих сил Республіки Білорусь. Стратегії повинні містити: аналіз і оцінку соціального, економічного і екологічного компонентів стійкого соціально-економічного розвитку області (г.Мінська); прогноз загроз стійкому соціально-економічному розвитку області (г.Мінська); стратегічні цілі, завдання і основні індикатори (показателі) соціально-економічного розвитку області (г.Мінська) з розбивкою по п'ятиліттям; оцінку ресурсного потенціалу стійкого соціально-економічного розвитку області (г.Мінська) і заходи по підвищенню ефективності його використання; схему розвитку і розміщення виробничих сил області (г.Мінська).
- річні індикативні плани соціально-економічного розвитку областей (г.Мінська) і прогнози найважливіших параметрів на наступні два роки, які розробляються на основі річного індикативного плану соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь і прогноза найважливіших параметрів на наступні два роки в цілях реалізації стратегій стійкого соціально-економічного розвитку областей (г.Мінська). Вказані документи повинні відображати конкретні рішення стратегічних цілей розвитку областей і г. Мінська в короткостроковому періоді.
- стратегії стійкого розвитку галузей економіки, які розробляються строком на десять років і повинні містити довгострочні цілі і завдання розвитку галузей економіки; аналіз розвитку галузі економіки з урахуванням змін факторів попиту і пропозиції; індикатори (показателі) розвитку галузі економіки з розбивкою по п'ятиліттям і способи їх досягнення.

- годовые индикативные планы развития отраслей экономики и прогнозы важнейших параметров на последующие два года, которые разрабатываются на основании годового индикативного плана социально-экономического развития Республики Беларусь и прогноза важнейших параметров на последующие два года в целях реализации стратегий устойчивого развития отраслей экономики. Разработка указанных документов основывается на оценке текущего состояния отрасли экономики и включает определение целей и задач развития отрасли экономики; индикаторов развития отрасли экономики на очередной плановый год и способы их достижения; прогноз важнейших параметров развития отрасли экономики на последующие два года; перечень инвестиционных проектов, реализуемых в отрасли экономики.

- национальные проекты разрабатываются при необходимости решения важнейших национальных проблем социально-экономического развития, требующих межотраслевого и межрегионального взаимодействия государственных органов и иных организаций, на основании решения Президента Республики Беларусь. Национальный проект состоит из концепции национального проекта и программ национального проекта.

Концепция национального проекта определяет систему научно обоснованных предложений по решению национальной проблемы социально-экономического развития, сроки реализации и порядок финансирования национального проекта. Программы национального проекта утверждаются в целях реализации концепции национального проекта. Президент Республики Беларусь принимает решение о корректировке, временном приостановлении выполнения или прекращении реализации национальных проектов.

Данный законопроект существенным образом отличается от действующей в республике системы планирования. Одной из главных его особенностей является региональная проекция подготовленных прогнозных документов, а также применение метода каскадирования. Это предполагает, что цели, задачи, показатели результатов верхних уровней иерархии системы (Республики Беларусь и соответствующих областей) переходят в соответствующие цели, задачи и показатели развития районов.

В соответствии с данным законопроектом механизм разработки прогнозных документов существенно адаптирован к требованиям стран Таможенного союза и Единого экономического пространства. Немаловажным является факт внедрения в систему планирования такого существенного элемента, как разработка схемы размещения производительных сил. Это позволит объединить региональный и отраслевой срез при подготовке основополагающих документов макроэкономического планирования.

Реализация данного законопроекта позволит существенно модернизировать действующую в республике систему планирования, приблизив ее к мировым стандартам. Внедрение указанных преобразований позволит адаптировать механизм прогнозирования к алгоритму стран – участниц Таможенного союза и Единого экономического пространства, тем самым, создав равные условия торгово-экономического сотрудничества и социально-экономического развития.

Список использованных источников

1. О государственном прогнозировании и программах социально-экономического развития Республики Беларусь: Закон Респ. Беларусь, 5 мая 1998 г. № 157-З // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 20 марта 2001 г. – № 2/689.
2. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь до 2020 года. Одобрено Национальной комиссией по устойчивому развитию Республики Беларусь 6 мая 2004 г. (протокол №11/15ПР).
3. Типовые методические положения по подготовке долгосрочных, среднесрочных и краткосрочных прогнозов развития областей и г. Минска. Мн., 2001.
4. Указ Президента Республики Беларусь от 11 апреля 2011 года №136 «Об утверждении Программы социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011 – 2015 годы».
5. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 13 января 2014 г. №17 «О показателях прогноза социально-экономического развития Республики Беларусь на 2014 год».
6. Указ Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 года № 536 «Об Основах стратегического планирования в Российской Федерации».
7. Указ Президента Республики Казахстан от 18 июня 2009 г. № 827 «О Системе государственного планирования в Республике Казахстан».
8. Указ Президента Республики Казахстан от 4 марта 2010 г. № 931 «О некоторых вопросах дальнейшего функционирования Системы государственного планирования в Республике Казахстан».
9. Проект Закона Республики Беларусь «О государственном индикативном планировании социально-экономического развития Республики Беларусь» // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3941&p0=2012002001>.

References

1. O gosudarstvennom prognozirovani i programmakh sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Respubliki Belarus': Zakon Resp. Belarus', 5 maya 1998 g. №157-Z // Nats. reestr pravovyykh aktov Resp. Belarus'. – 20 marta 2001 g. – №2/689.
2. Natsional'naya strategiya ustoychivogo sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Respubliki Belarus' do 2020 goda. Odobren Natsional'noy komissiei po ustoychivomu razvitiyu Respubliki Belarus' 6 maya 2004 g. (protokol №11/15PR).
3. Tipovye metodicheskie polozheniya po podgotovke dolgosrochnykh, srednesrochnykh i kratkosrochnykh prognozov razvitiya oblastey i g. Minska. Mn., 2001.
4. Ukaz Prezidenta Respubliki Belarus' ot 11 aprelya 2011 goda №136 «Ob utverzhdenii Programmy sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Respubliki Belarus' na 2011 – 2015 gody».
5. Postanovlenie Soveta Ministrov Respubliki Belarus' ot 13 yanvarya 2014 g. №17 «O pokazatelyakh prognoza sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Respubliki Belarus' na 2014 god».
6. Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 12 maya 2009 goda №536 «Ob Osnovakh strategicheskogo planirovaniya v Rossiyskoy Federatsii».
7. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 18 iyunya 2009 g. №827 «O Sisteme gosudarstvennogo planirovaniya v Respublike Kazakhstan».
8. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 4 marta 2010 g. №931 «O nekotorykh voprosakh dal'neyshego funktsionirovaniya Sistemy gosudarstvennogo planirovaniya v Respublike Kazakhstan».
9. Proekt Zakona Respubliki Belarus' «O gosudarstvennom indikativnom planirovanii sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Respubliki Belarus'» // Natsional'nyy pravovoy Internet-portal Respubliki Belarus'. 2013. : <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3941&p0=2012002001>.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Тетеринец Татьяна Анатольевна, к.э.н., доцент
доцент кафедры экономики и организации предприятий АПК
УО «Белорусский государственный аграрный технический университет»

РОЗВИТОК СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

220070, Республика Беларусь, г. Минск, переулок Клумова 11-29

ta_teter@tut.by

Чиж Дмитрий Анатольевич, к.э.н., доцент

заместитель директора по научной работе

ГНУ «Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономики Республики Беларусь»

220086, Республика Беларусь, г. Минск, ул. Славинского, 1, корп. 1

chyzh@yandex.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Tsetsiarynets Tat'iana Anatol'ievna, PhD of Economics Sciences, Associate Professor of "Economics and Organization of agriculture" of Belarus State Agrarian Technical University,
side str. Klumov 11-29, Minsk, Republic of Belarus, 220070
ta_teter@tut.by

Chyzh Dmitrii Anatol'ievich, PhD of Economics Sciences, Associate Professor,
Deputy Director for Science
Economic institute of the Ministry of Economy of Belarus
str. Slavinskogo 1/1, Minsk, Republic of Belarus, 220086
chyzh@yandex.ru

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

УДК 336.1:322.1

ИНСТРУМЕНТЫ РЕАЛИЗАЦИИ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ НА МЕСТНОМ УРОВНЕ

Боголиб Т.М.

Раскрыто сущность инструментов реализации бюджетной политики на местном уровне как совокупность целей устойчивого развития и мероприятий представительских и накопительных органов власти относительно формирования, распределения и использования бюджетных ресурсов для выполнения собственных и делегированных полномочий и обеспечения социально-экономического развития территориальных объединений. Усовершенствовано принципы и систематизировано инструменты бюджетной политики по функциональному признаку.

Проведено оценку финансового обеспечения органов местного самоуправления и выявлено особенности реализации бюджетной политики на местном уровне в сфере бюджетных доходов, расходов, местных займов и межбюджетного регулирования.

Обосновано необходимость внедрения комплексного подхода к формированию бюджетной политики на местном уровне на основе сочетания программно-целевого подхода планирования целей устойчивого развития территорий, определено стратегические приоритеты и дано предложения относительно усовершенствования инструментов реализации бюджетной политики на местном уровне.

Ключевые слова: бюджетная политика на местном уровне, инфраструктуры реализации бюджетной политики, доходы местного бюджета, расходы местного бюджета, местные займы, межбюджетные трансферты, устойчивое развитие.

TOOLS OF ITS IMPLEMENTATION AT THE LOCAL FISCAL POLICY

Bogolib T.M.

The essence of fiscal policy at the local level as a set of sustainable development goals and activities of representative and executive bodies on the formation, distribution and use of budgetary resources for the implementation of its own and delegated authority and use of resources to meet their own and delegated powers as well as the socio-economic development of local communities was revealed. Principles of fiscal policy instruments were improved and systematized under a functional feature.

An estimate of the financial support of local governments was given and particular properties of any fiscal policy at the local level in the field of the budget revenue, expenditures, local loans and intergovernmental fiscal control were identified.

The need to adopt a comprehensive approach to the budget formation at the local level through a of territories was justified. Strategic priorities were defined as well as proposals for improving instruments of any fiscal policy at the local level were given.

Key words: fiscal policy at the local level, fiscal policy tools, local budget revenue, local budget expenditures, local loans, intergovernmental transfers, sustainable development.

Актуальность проблемы. Начало 1990-х годов ознаменовалось возобновлением института местного самоуправления, повышением его роли в удовлетворении нужд территориальных общин, предоставлением прав органам местного самоуправления самостоятельно определять приоритетные направления своего развития и формировать собственную бюджетную политику.

За время независимости в Украине было сформировано определенные организационно-правовые основы бюджетной политики на государственном и местном уровнях. Но постоянные изменения и несогласованность приоритетов на государственном и местном уровнях свидетельствуют об отсутствии научно-обоснованных, законодательно определенных целей и задач бюджетной политики органов местного самоуправления. Основные направления бюджетной политики, которые ежегодно принимаются, имеют декларативный характер. Не сформированы единые подходы и критерии для определения обоснованных приоритетов бюджетной политики, экономические показатели достаточной степенью не обоснованы и не согласованы, а механизм реализации бюджетной политики законодательно не определен, несовершенны инструменты его реализации.

Основам формирования и реализации бюджетной политики органов государственной и местной власти посвящены труды зарубежных и украинских ученых, среди которых: Л.Бабич, Т. Бондарук, С. Буковинский, Дж. Бьюкенен, О.Василик, В. Геец, Н. Ермошенко, Б. Данилишин, В. Демьянишин, В. Зайчикова, О.Кириленко, И.Лунина, Л. Лисяк, И.Чугунов, С.Юрий.

Отдавая должное высокому уровню научных работ названных авторов, отметим, что недостаточно внимания уделяется определению приоритетов бюджетной политики в контексте устойчивого развития; согласованию бюджетной политики государства и органов местного самоуправления; разработке научно-обоснованных методик оценки эффективности реализации бюджетной политики на местном уровне; разработке научно-обоснованных предложений относительно совершенствования инструментов ее реализации являются важными задачами и обуславливают актуальность проблемы.

Цель исследования состоит в углублении теоретических основ и определения приоритетов бюджетной политики на местном уровне, разработке научно-обоснованных предложений относительно совершенствования инструментов ее реализации в современных условиях.

Реализация цели обусловила решение таких задач: раскрыто роль институциональной среды в формировании бюджетной политики на местном уровне и определены инструменты ее реализации; проанализированы инструменты реализации бюджетной политики в сфере межбюджетных отношений и обосновано направления их совершенствования; исследованы проблемы реализации политики в сфере местных займов; предложены мероприятия по совершенствованию реализации бюджетной политики в Украине.

Цели бюджетной политики на местном уровне формируются с учетом целей бюджетной политики государства, конкретизированных на местном уровне, и целей территориальных общин с учетом их специфики, которые одновременно не противоречат общегосударственным целям. Соответственно с возложенными задачами по реализации законодательно определенных полномочий бюджетная политика на местном уровне имеет два вектора: первый внешний, который является основным и обеспечивает реализацию органами местного самоуправления основных приоритетов государства путем выполнения делегированных полномочий; второй – внутренний вектор, направленный на проведение собственной политики органов местного самоуправления и финансовое обеспечение местных программ социального и экономического развития, который осуществляется путем выполнения собственных полномочий (рис. 1).

В современных условиях основными целями бюджетной политики являются: обеспечение устойчивого развития регионов на основе единства государственных и региональных приоритетов; усиление роли органов местного самоуправления и местных органов исполнительной власти в стимулировании комплексного и динамического регионального развития; усиление финансовой возможности органов местного самоуправления и местных органов исполнительной власти; реформирование межбюджетных отношений с целью обеспечения стабильного социально-экономического развития регионов.

Рисунок 1. Составные бюджетной политики на местном уровне

При формировании бюджетной политики на местном уровне необходимо придерживаться таких принципов: эффективность, гласность, объективность, последовательность, отчетность, нераздельная ответственность, эквивалентность фискального обмена. Обоснованные принципы бюджетной политики на местном уровне должны быть положены в основу ее реализации и разработки; их соблюдение обеспечит эффективность бюджетной политики.

Механизм реализации бюджетной политики, как составной институциональной среды, обеспечивает взаимодействие организационно-правовых и методологических мероприятий в форме бюджетных методов, инструментов и рычагов достижения бюджетных приоритетов.

Исследование динамики доходов местных бюджетов Украины показали, что их основу составляют официальные трансферты и налоговые поступления (табл.1). Среди налоговых поступлений наибольшим является удельный вес налога на доходы физических лиц (57,2-62,5 %) и платы за землю (7,8-12,4 %); незначительный удельный вес составляют местные налоги и сборы (1,6-2,9 %). Наблюдается некоторое увеличение объема неналоговых поступлений, которые в общем характеризуют уровень деловой активности органов местного самоуправления. Незначительную роль в формировании местных бюджетов играют доходы от операций с капиталом и поступления в целевые фонды.

По результатам проведенного анализа финансового обеспечения органов местного самоуправления выявлено противоречия между положениями нормативных актов и практикой реализации бюджетной политики и сделано вывод о том, что на протяжении последних лет происходит усиление фискального централизации и зависимости проведения бюджетной

политики на местном уровне от решений органов государственной власти, о чем свидетельствует тенденция к уменьшению удельного веса доходов местных бюджетов как в ВВП, так и в ресурсах бюджетной системы (удельный вес местных бюджетов в доходах сводного бюджета уменьшился с 32,3 % в 2001 году до 21,7 % в 2011 году).

Таблица 1. Динамика структуры доходов местных Бюджетов Украины 2007-2012 годах, %

Группа доходов	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Налоговые поступления	41,66	43,13	43,96	42,40	40,42	38,11
Неналоговые поступления	6,02	5,59	5,77	5,5	3,9	5,61
Доходы от операций с капиталом	4,30	3,33	1,93	1,60	2,1	0,78
Целевые фонды	2,53	1,69	1,13	1,01	0,54	0,25
Официальные трансферты	45,49	46,26	47,21	49,49	53,04	55,25
Всего	100	100	100	100	100	100

Сделанные расчеты дали возможность определить степень финансовой обеспеченности выполнения собственных и делегированных полномочий.

На выполнение собственных полномочий и проведение собственной бюджетной политики органами местного самоуправления на протяжении подледных лет используется до 30% совокупных бюджетных ресурсов, то есть в основном средства местных бюджетов и на 70 % обеспечивают выполнение полномочий органов государственной власти. Например, в Киевской области в 2006-2012 гг. доходы бюджетов городов областного значения, которые направлялись на выполнение делегированных полномочий, составили 86,1-84,3 % общего объема доходов, районных бюджетов - 85,9-88,6 %, областного бюджета 98,6-96,8 %. Действующая практика разграничения доходов на собственные и закрепленные не обеспечивает самостоятельности органов местного самоуправления, а наоборот, усиливает влияние органов государственной власти как на выполненные делегированных, так и собственных полномочий. Кроме того, наблюдается постоянное снижение уровня финансовой обеспеченности делегированных полномочий, что вынуждает органы местного самоуправления направлять на их финансирование собственные доходы местных бюджетов.

О необходимости проведения эффективной политики бюджетного регулирования свидетельствует неравномерность относительных показателей доходов и расходов в расчете на одного проживающего. Так, в 2012 году уровень бюджетной обеспеченности в расчете на одного жителя в г. Киев составил 4440 грн. (536,5 долларов), в г. Севастополе – 3122 грн. (380 долларов США), Днепропетровской области – 2947 грн. (375 долларов США), Донецкой области – 2648 грн. (323 долларов США). Наименьший уровень бюджетной обеспеченности в расчете на одного жителя был в Тернопольской (1176грн – около 143 долларов США), Черновицкой (1286 грн – 156,8 долларов США) и Ивано-Франковской области (1398 грн. – 170 долларов США) областях. В Украине сложилась ситуация, когда почти все регионы, несмотря на разный природно-ресурсный, экономический, трудовой и налоговый потенциал, получают помощь с государственного бюджета. Причина такого положения состоит в несовершенстве системы разграничения доходов между уровнями бюджетной системы и отсутствия взаимосвязи между объемами доходов и расходов местных бюджетов и уровнем социально-экономического развития территориальных формирований.

В процессе оценки местных бюджетов Киевской области по уровню стойкости и независимости выявлено, что бюджеты городов областного имеют средний уровень, а областной бюджет – высокий уровень, сводные бюджетов районов – так же высокий уровень. По составным устойчивого развития области бюджетную политику оценено как эффективную, о чем свидетельствует коэффициент бюджетного покрытия (бюджетов районов 0,82-0,86; городов областного значения 0,40-0,54) и уровень бюджетного обеспечения (по социальной составной объем расходов на одного жителя в 2007 г. составил 1744,5 грн. (348 долларов США, курс доллара в 2007 г.1:5), в 2012 году - 3794,8 грн. (474 долларов США, курс доллара в 2012г. 1:8); по экономической составной в 2007 г. - 253,47 грн. (50 долларов) и в 2012г. - 336,2 грн. (42 доллара); по экономической составной соответственно 9,27 грн. (1,8 долларов США) и 15,69 грн.(1,97 долларов). Цели бюджетной политики достигаются так же при помощи финансовой помощи с государственного бюджета и бюджетов высшего уровня.

За счет расходов местных бюджетов Украины прежде всего происходит обеспечение социальных платежей связанных с оплатой труда в бюджетных учреждениях, предоставление социальных гарантий и осуществление социальной защиты наиболее уязвимых верст населения.

Исследования практики бюджетного обеспечения устойчивого развития показали, что по целям устойчивого развития наибольший удельный вес расходов местных бюджетов составляет социальная составная (71,03-84,58%), незначительный удельный вес – экономическая составная (8,15-20,40%), а наименьший удельный вес – экологическая составная (0,38-0,56%) (табл.2).

Таблица 2. Динамика структуры использования средств местных бюджетов Украины в 2006-2012 годах по целям устойчивого развития (без учета межбюджетных трансфертов),%

Показатель	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Общегосударственные функции	7,92	7,63	7,14	6,53	6,72	5,54	4,78
Общественный порядок, безопасность и судебная власть	0,19	0,13	1,74	0,15	0,17	0,12	0,10
Вместе	8,11	7,76	8,88	6,68	6,89	5,66	4,88
Экономическая составная							
Экономическая деятельность	9,56	11,17	9,96	5,08	5,13	6,93	5,86
Жилищно-коммунальное хозяйство	10,84	5,37	6,72	5,68	3,02	4,69	8,91
Вместе	20,40	16,54	16,68	10,77	8,15	11,62	14,77
Социальная составная							
Здравоохранение	21,62	21,15	20,65	22,83	23,67	21,73	21,29
Духовное развитие и физическое развитие	4,06	3,84	3,94	4,02	4,18	3,89	3,67
Образование	29,95	30,25	31,07	33,70	33,56	33,11	32,24
Социальная защита и соцобеспечение	15,40	20,01	18,35	21,44	23,17	23,50	22,62
Вместе	71,03	75,25	74,01	81,99	84,58	82,23	79,82
Экологическая							
Охрана окружающей среды	0,46	0,45	0,43	0,56	0,38	0,49	0,53
Всего	0,46	0,45	0,43	0,56	0,38	0,49	0,53
Всего	100	100	100	100	100	100	100

Аналогическая ситуация наблюдается на региональном уровне. Так, в расходах местных бюджетов Киевской области социальная составная составляет 84,10-89,10%, экономическая – 5,50-10,40%, экологическая – 0,39-0,75%. Поэтому механизм формирования бюджетной политики на местном уровне и принятия решений органами местного самоуправления должны быть ориентированы на соответствующие бюджетные приоритеты в экономической, социальной, экологической сферах, что обеспечит внутреннее сбалансированное функционирование триады: природа, население, хозяйство.

Бюджетная политика в сфере местных займов и местного долга направлена на решение проблем, связанных с несбалансированностью доходов и расходов местных бюджетов, поиска дополнительных источников финансирования инвестиционных проектов и осуществления инвестиций в развитие систем электро, водоснабжения и канализации, строительства жилища, транспортных сетей, объектов образования, охраны здоровья. В бюджетной политике в сфере местных займов и местного долга существует ряд проблем: малоразвитость инфраструктуры рынка ценных бумаг; низкий уровень самостоятельности органов местного самоуправления, во время проведения собственной бюджетной политики; отсутствие необходимых гарантий для инвесторов относительно опыта управления местным долгом; ограниченность прав органов местного самоуправления на выпуск облигаций.

Оптимальным направлением использования взятых в долг средств является инвестирование их в инфраструктуру городов, что будет работать на увеличение поступлений в местные бюджеты.

Приоритет целей направлений бюджетной политики должен обосновываться на общегосударственных и региональных программах, обеспечивать баланс составных устойчивого развития территорий. На местном уровне цели устойчивого развития более полно должны быть отображены в среднесрочных программах социально-экономического и экологического развития или в программах устойчивого развития, что является основой формирования местных целевых программ и применения программно-целевого метода и планирования местных бюджетов, целью которого является восстановление непосредственной связи между предоставлением бюджетных ассигнований и результатами их использования, что будет содействовать повышению качества государственных услуг и обеспечит достижение стратегических целей бюджетной политики.

При составлении местных бюджетов не в полной мере учитываются цели устойчивого развития, не обеспечиваются направления и пропорции распределения бюджетных средств соответственно вектора устойчивого развития. Стратегии экономического и социального развития региона, не учитывают наличные диспропорции социально-экономического развития, нерешенные проблемы бюджетной обеспеченности административно-территориальных единиц. Учитывая состояние бюджетной системы Киевской области мы определили стратегические приоритеты бюджетной политики Киевской области, прежде всего: стимулирование экономического развития на местном уровне с целью повышения качества жизни населения области; преодоление депрессивности аграрных территорий; формирование эколого-ориентированного туристического комплекса и развитие международного сотрудничества.

Важным есть совершенствование механизма реализации бюджетной политики на основе решения общих и специальных задач. К общим задачам можно отнести те, которые требуют законодательного урегулирования, а именно: реформа административно-территориального устройства Украины; упорядочение финансирования собственных и делегированных полномочий путем создания в местных бюджетах фонда реализации бюджетной политики государства на местном уровне и фонда реализации бюджетной политики органов местного самоуправления (рис.2); обязательное проведение органами местного самоуправления общественных обсуждений проектов местных бюджетов и отчетов о их выполнении; публичный отчет главных распорядителей бюджетных средств; размещение информации о бюджетах на официальном веб-сайте местного совета, что повысит открытость и прозрачность бюджетного процесса на местном уровне.

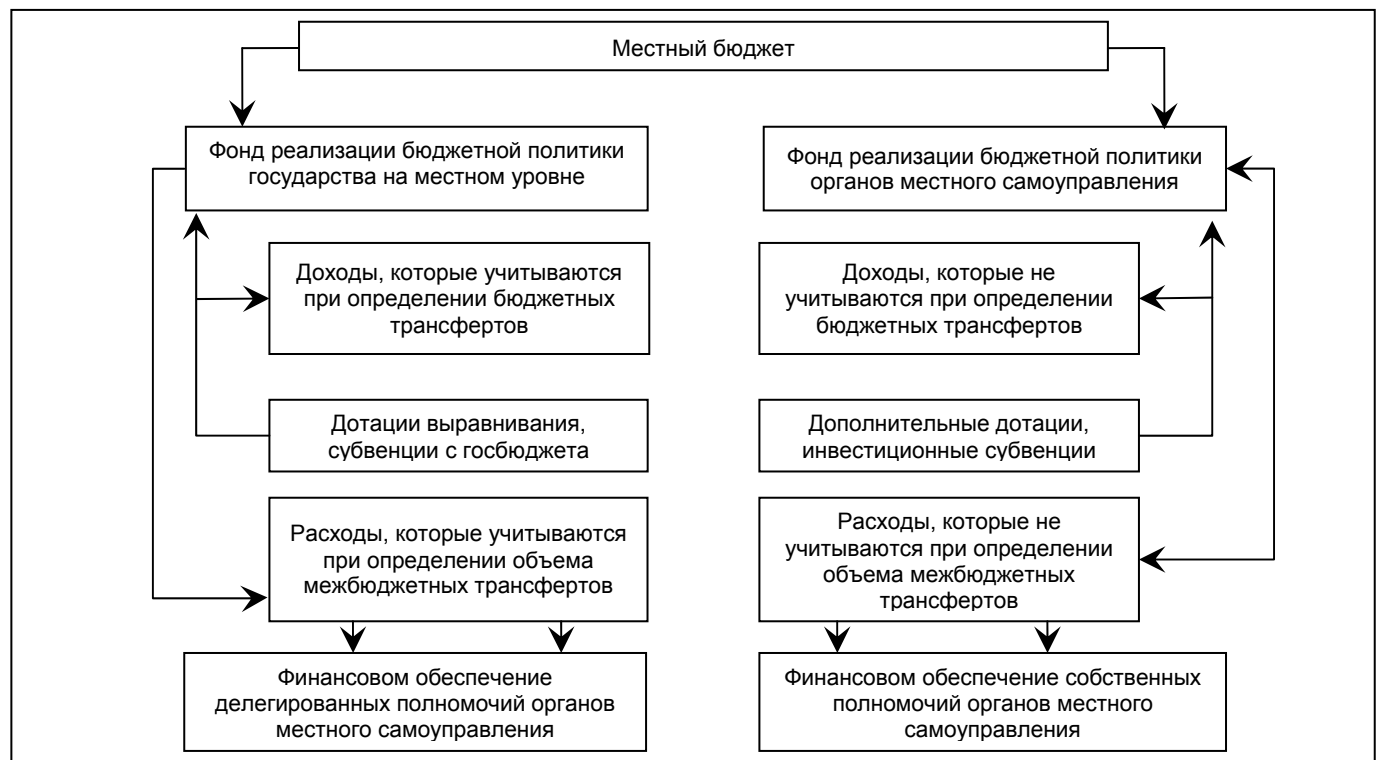

Рисунок 2. Распределение собственных и делегированных полномочий органов местного самоуправления в местном бюджете

Усовершенствование инструментов реализации бюджетной политики должно осуществляться по таким направлениям: уменьшение зависимости местных бюджетов от государственного бюджета и проведение бюджетной децентрализации; устранение

диспропорцій бюджетного забезпечення між рівнями бюджетної системи; збільшення переліку власних доходів місцевих бюджетів; зміцнення інвестиційної складової місцевих бюджетів; підвищення ефективності витрат місцевих бюджетів.

Для проведення бюджетної децентралізації необхідно збільшити перелік податкових надходжень до місцевих бюджетів за рахунок загальнодержавних податків, що зменшить масштаби перерозподілу бюджетних ресурсів і послабить фінансову залежність органів місцевого самоврядування від міжбюджетних трансфертів.

З метою зміцнення інвестиційної складової бюджетної політики на місцевому рівні необхідно підвищити дієвість таких інструментів, як бюджет розвитку, інвестиційні субвенції, місцеві заборги. В бюджет розвитку повинні зараховуватися доходи, які в значительній ступені залежать від результатів діяльності підприємств, організацій і громадян, які живуть на даній території. Фінансування капітальних витрат необхідно збільшити шляхом поступового зростання інвестиційних цільових субвенцій. Для цього необхідно забезпечити спрямованість субвенцій на досягнення пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку регіону шляхом встановлення прозорих і чітких критеріїв їх розподілу і впровадження стандартних процедур конкурсного відбору інвестиційних проєктів.

Основними завданнями політики місцевих заборг визначено: розширення доступу органів місцевого самоврядування до кредитного ринку шляхом подальшого збільшення категорій місцевих рад, які мають право здійснювати місцеві заборги; поощрення до збільшення частини середньострокових облігацій в випусках муніципальних цінних паперів шляхом гарантій держави виплатити визначену частину місцевого боргу.

Необхідно враховувати соціальні стандарти і соціальні гарантії в розрахунках обсягів витрат місцевих бюджетів, міжбюджетних трансфертів з обов'язковим визначенням розмірів соціальних стандартів і нормативів надання населенню мінімального переліку послуг і їх вартості; нормативів фінансування поточних витрат на одного жителя, а для окремих видів соціальних послуг – на одну особу – одержувача публічних послуг; нормативів фінансування поточних витрат на утримання мережі підприємств і установ, які входять до складу місцевого господарства; нормативів державних капітальних вкладень на розвиток цих установ.

Висновки. Умови для діяльності органів влади в сфері бюджетної політики формуються в межах інституціональної середовища, яка включає норми поведінки суб'єктів бюджетної політики, правила, неформальні норми, механізми і сфери впливу, обумовлюють фактори, згідно з якими визначаються бюджетні пріоритети відповідної території і формуються нововведення суб'єктів бюджетних відносин в межах інституціональної середовища бюджетної політики і охоплюють інструменти, за допомогою яких реалізовується бюджетна політика.

Проведений аналіз фінансового забезпечення реалізації бюджетної політики дав можливість зробити висновок про зменшенні частини доходів місцевих бюджетів в загальному бюджеті України і ВВП, посилення фінансової централізації і збільшення залежності бюджетної політики на місцевому рівні від рішень центральної влади; незначительної залишається фінансова роль власних доходів в тому числі місцевих податків і зборів. Необхідно удосконалити порядок зарахування податку на доходи фізичних осіб до місцевих бюджетів за місцем проживання платників податків, доцільність зарахування в бюджет розвитку від 5 % до 10 % надходжень на прибуток підприємств недержавної форми власності і 50 % перевищення прогнозованого обсягу доходів, які враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів.

Це дасть можливість збільшити ресурсну базу і інвестиційні можливості органів місцевого самоврядування і посилить зацікавленість їх в збільшенні доходів місцевих бюджетів.

Метою бюджетної політики для забезпечення стійкого розвитку повинно бути: збалансування інтересів різних сфер господарської діяльності і органів державної влади, місцевого самоврядування в напрямі фінансового забезпечення пріоритетів стійкого розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Список использованных источников

1. Бюджетный кодекс Украины. - К. : Атика, 2013 - 102 с.
2. Государственные целевые программы и упорядочение программного процесса в бюджетной сфере / за ред. акад. НАН Украины В. М. Гейца. - К. : Нац. думка, 2008 - 396 с.
3. Finance for Urowth: policy choices in a Volatile world: WB Publications, 2001. - 212 p.
4. Про основні напрями бюджетної політики на 2012 рік: постановою Верховної Ради України від 13.05.2011 №3358 - VI [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cqi-bin/laws/main.cqi?nreq:3358-17>.
5. Управління місцевим бюджетом за програмно-цільовим методом : навч. посіб. / О.В. Котлярська, О.В. Галинська, І.Д. Метелева, А.С. Саїдова. - К. : Асоціація міст України та громад, 2007. - 180 с.
6. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010 - 2014 роки [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/ker-program.html>.

References

1. Bjudzhetnyj kodeks Ukrainy. K. : Attika, 2013. 102 s.
2. Gosudarstvennye celevyie programmy i uporyadochenie programmogo processa v bjudzhetnoj sfere / za red. akad. NAN Ukrainy V. M. Gejca. K. : Naцn. dumka, 2008. 396 s.
3. Finance for Urowth: policy choices in a Volatile world: WB Publications, 2001. 212 p.
4. Pro osnovni napriami bjudzhetnoї politiki na 2012 rik: postanova Verhovnoi Radi Ukraїni vid 13.05.2011 №3358 – VI : <http://zakon.rada.gov.ua/cqi-bin/laws/main.cqi?nreq:3358-17>.
5. Kotljarska O.V., Galinska O.V., Meteleva I.D., Saidova A.S. Upravlinnja miscevim bjudzhetom za programno-cilovim metodom: navch. posib. K. : Asocіacіja mist Ukraїni ta gromad, 2007. 180 s.
6. Zamozhne suspilstvo, konruentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava: Programa ekonomichnih reform na 2010–2014 roki : <http://www.president.gov.ua/content/ker-program.html>.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Боголиб Татьяна Максимовна, доктор экономических наук, профессор, декан финансово-гуманитарного факультета ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав-Хмельницкий, Киевская область, 08401, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Tatiana Maksimovna Bogolib, Doctor of Economics Science, Professor, Dean of Financial and Humanitarian Department SHEE "Pereyaslav-Khmelnytskyi SPU named after Grygoriy Skovoroda" Sukhomlynsky Str. 30, Pereyaslav-Khmelnytsky, Kiev region, 08401, Ukraine

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Воронкова О.М.

Статтю присвячено актуальній науково-прикладній проблемі модернізаційного перетворення державної податкової служби України. Предметом дослідження є результати та перспективи модернізації податкової служби в Україні. Метою даної роботи є комплексний аналіз результатів модернізації державної податкової служби України на основі формування системи відповідних оціночних індикаторів, а також обґрунтування основних напрямів перспективних модернізаційних змін вітчизняного податкового відомства. У ході дослідження реального стану модернізації податкової служби в Україні застосовано розрахунково-аналітичні методи спостереження, аналізу та порівняння. При обґрунтуванні основних напрямів модернізаційних змін вітчизняного податкового відомства і формулюванні відповідних пропозицій використовувалися методи логічного узагальнення та екстраполяції.

Висвітлено суть, завдання та очікувані результати модернізації державної податкової служби України. Розкрито зміст програми модернізації ДПС України. Охарактеризовано основні напрями розвитку податкової служби відповідно до Стратегічного плану розвитку ДПС України на період до 2013 р. Критично оцінено індикатори успішності реалізації Стратегічного плану розвитку ДПС України, які водночас є індикаторами прогресу впровадження проекту модернізації, з точки зору їх змісту та методики розрахунку. Проаналізовано стан виконання планових завдань вказаних індикаторів. Запропоновано систему оціночних індикаторів розвитку і модернізації податкової служби та проаналізовано їхні фактичні значення у динаміці. На цій основі оцінено результати розвитку і модернізації ДПС України. На основі аналізу результатів опитувань працівників ДПС України, проведених у рамках внутрішнього моніторингу, визначено основні проблеми, які уповільнюють ділову активність податкового персоналу і знижують ефективність його діяльності, що в свою чергу перешкоджає модернізаційному перетворенню податкової служби України. Окреслено основні напрями перспективних модернізаційних змін ДПС України та сформульовано відповідні науково-практичні рекомендації. Запропоновано врахувати вказані рекомендації при розробці нового Стратегічного плану розвитку державної податкової служби України, який має стати документальною основою подальшого модернізаційного перетворення вітчизняного податкового відомства.

Ключові слова: модернізація, модернізаційні зміни, модернізаційне перетворення, податкова служба, стратегічний план розвитку державної податкової служби, індикатори розвитку і модернізації податкової служби, податковий персонал.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ МОДЕРНИЗАЦИИ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ НАЛОГОВОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Воронкова Е. Н.

Статья посвящена актуальной научно-прикладной проблеме модернизационного преобразования государственной налоговой службы Украины. Предметом исследования являются результаты и перспективы модернизации налоговой службы в Украине. Целью данной работы является комплексный анализ результатов модернизации государственной налоговой службы Украины на основе формирования системы соответствующих оценочных индикаторов, а также обоснование основных направлений перспективных модернизационных изменений отечественного налогового ведомства. В ходе исследования реального состояния модернизации налоговой службы в Украине использованы расчетно-аналитические методы наблюдения, анализа и сравнения. При обосновании основных направлений модернизационных изменений отечественного налогового ведомства и формулировке соответствующих предложений использовались методы логического обобщения и экстраполяции.

Освещены сущность, задачи и ожидаемые результаты модернизации государственной налоговой службы Украины. Раскрыто содержание программы модернизации ГНС Украины. Охарактеризованы основные направления развития налоговой службы в соответствии со Стратегическим планом развития ГНС Украины на период до 2013 г. Критически оценены индикаторы успешности реализации Стратегического плана развития ГНС Украины, которые одновременно являются индикаторами прогресса реализации проекта модернизации, с точки зрения их содержания и методики расчета. Проанализировано состояние выполнения плановых заданий указанных индикаторов. Предложена система оценочных индикаторов развития и модернизации налоговой службы и проанализированы их фактические значения в динамике. На этой основе оценены результаты развития и модернизации ГНС Украины. На основе анализа результатов опросов работников ГНС Украины, проведенных в рамках внутреннего мониторинга, определены основные проблемы, которые снижают деловую активность налогового персонала и эффективность его деятельности, что в свою очередь препятствует модернизационному превращению налоговой службы Украины. Обозначены основные направления перспективных модернизационных изменений ГНС Украины и сформулированы соответствующие научно-практические рекомендации. Предложено использовать указанные рекомендации при разработке нового Стратегического плана развития государственной налоговой службы Украины, который должен стать документальной основой дальнейшего модернизационного преобразования отечественного налогового ведомства.

Ключевые слова: модернизация, модернизационные изменения, модернизационное преобразование, налоговая служба, стратегический план развития государственной налоговой службы, индикаторы развития и модернизации налоговой службы, налоговый персонал.

RESULTS AND PERSPECTIVES OF THE UKRAINE STATE TAX SERVICE MODERNIZATION

Voronkova O. M.

The article is dedicated to the actual scientific and applied problems of modern transformation of the Ukraine State Tax Service. The subject of the study is the results and perspectives of the Ukraine Tax Service modernization. The aim of this work is a complex analysis of the modernization results of the State Tax Service of Ukraine on the forming basis of the corresponding evaluation indicators and grounding the main directions of perspective modernization changes of the national tax authority. During research the actual state of the modernization of the tax service of Ukraine used calculation and analytical methods of observation, analysis and comparison. Methods of logic synthesis and extrapolation are used in grounding of the main directions of modernization changes of the national tax authority and the formulation of the relevant proposals.

The essence, objectives and expected results for the Ukraine State Tax Service modernization are shown. The program content of the Ukraine State Tax Service modernization is revealed. The main directions of tax service development accordingly the Strategic plan for the Ukraine State Tax Service development for the period until 2013 are characterized. The indicators of success realization by the Strategic plan for the Ukraine State Tax Service development, which are both indicators of the progress realization by the modernization project, in terms of their content and calculation methods are estimated. The effectuations condition of the targets

these indicators. The system of evaluation indicators of the tax service development and modernization are proposed and their factual values are analyzed in dynamics. The results of the Ukraine State Tax Service development and modernization are estimated on this basis. The main problems that slow business activity tax staff and reduce the efficiency of its operations, which also impeding the modernization transformation of the Ukraine Tax Service are defined by analyzing the results of tax employees polls within the internal monitoring. The basic directions of perspective modernization changes of the Ukraine State Tax Service are outlined and the relevant scientific and practical recommendations are formulated. These recommendations are offered to consider for creating a new Strategic plan of the Ukraine State Tax Service development, it had to become documentary basis for further modernization transformation of the national tax department.

Key words: *modernization, modernization changes, modern transformation, tax service, strategic plan of the state tax service development, indicators of development and modernization of the tax service, tax staff.*

Вступ. Інтеграційний курс України до європейського співтовариства обумовлює необхідність реформування суспільних інститутів, зокрема податкової служби. Сучасна податкова служба має бути органом, що динамічно розвивається і модернізується у відповідності до новітніх умов суспільного життя. Податкова служба незалежної України нещодавно подолати двадцятирічний рубіж свого існування, безсистемно розвиваючись і працюючи, як правило, за методом „спроб та помилок”. За такий нетривалий період існування вітчизняне податкове відомство неодноразово змінювало свою організаційну форму та вектор розвитку – від структурного підрозділу Міністерства фінансів до окремого Міністерства доходів і зборів, від силової структури – до сервісної служби. Остання трансформація триває і зараз – Міністерство доходів і зборів України, проіснувавши трохи менше року, ліквідується із відновленням діяльності Державної податкової служби та Державної митної служби. Істотно впливає на діяльність цього відомства також політична ситуація в країні – як правило, його очолює висуванець провладної політичної партії. Така нестабільність і політична забарвленість державної податкової служби в Україні зумовила як неефективність її діяльності, так і негативне сприйняття її суспільством.

В той же час органи державної податкової служби є важливою складовою суспільної системи публічної влади, відповідно, рівень їх роботи свідчить про загальний рівень демократії та державного управління в країні. Тому в сучасних умовах важливим є позитивне визнання суспільством податкової служби, основою якого є її ефективна діяльність та постійний модернізаційний розвиток. Результати соціологічних опитувань свідчать про те, що вітчизняна податкова служба сприймається громадянами негативно як неефективна та корумпована структура недосконалого організаційного зразка, який не відповідає сучасним вимогам. Тому актуальною залишається проблема модернізаційного перетворення державної податкової служби в Україні. Окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися відомими вітчизняними вченими В. Андрущенком, О. Бандуркою, З. Варналієм, Ю. Івановим, А. Крисоватим, М. Кучерявенком, Я. Лебедзевич, В. Мельником, В. Онищенком, А. Соколовською, О. Тимченко, О. Чикаренком, Шаровим та ін. В своїх працях вони розглядали питання розбудови та організації державної податкової служби, ефективності роботи податкових органів, кількісного вимірювання успішності досягнення стратегічних орієнтирів розвитку ДПС України, зарубіжний досвід діяльності податкових відомств та її організації. Віддаючи належне результатам проведених досліджень, слід зауважити, що модернізаційні зміни державної податкової служби жодного разу не були предметом окремої наукової розробки. Це зумовлює необхідність дослідження результатів і перспектив модернізації державної податкової служби в Україні, що в свою чергу потребує формування системи оціночних індикаторів, які б комплексно характеризували ці зміни.

Постановка завдання. Завданням даної роботи є комплексний аналіз результатів модернізації державної податкової служби України на основі формування системи відповідних оціночних індикаторів, а також обґрунтування основних напрямів подальших модернізаційних змін вітчизняного податкового відомства.

Результати дослідження.

В Україні наприкінці 90-х років було прийнято державне рішення про всебічну реформу податкової служби. Основним методом її реалізації було обрано модернізацію. Модернізація взагалі визнається фахівцями однією з фундаментальних проблем суспільного розвитку і пов'язана з переходом від менш організованих до більш досконалих форм. Довідникова література трактує модернізацію як процес зміни, оновлення або вдосконалення відповідно до сучасних вимог, як один із напрямів посилення інтенсивного розвитку та зростання ефективності [1, с. 683]. На модернізаційній концепції базується більшість сучасних реформаційних процесів, які стосуються усіх аспектів соціально-економічного життя суспільства й урядової політики зокрема. Не є винятком з цього й реформаційні процеси, пов'язані з розвитком і вдосконаленням державної податкової служби.

Відповідно до вимог часу у 1998 р. назріло прийняття рішення щодо підготовки та впровадження Програми модернізації Державної податкової служби України. Протягом п'яти наступних років тривав підготовчий період розробки Проекту „Програма модернізації ДПС України”. У лютому 2003 р. Державний комітет економічного розвитку та з питань європейської інтеграції ухвалив відповідний Проект та виніс його на розгляд Кабінету Міністрів України. Зважаючи на те, що реалізація відповідних заходів у межах Проекту вимагала значних фінансових вкладень, уряд прийняв рішення про залучення позики Світового банку в межах міжнародної технічної допомоги України.

4 вересня 2003 р. було підписано Кредитну угоду щодо фінансування проекту з модернізації Державної податкової служби України на суму 40 млн. дол. США. 20 листопада 2003 р. Верховною Радою України прийнято Закон „Про ратифікацію Угоди про позику (Проект „Програма модернізації Державної податкової служби України – 1) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку”. Проект „Програма модернізації Державної податкової служби України” формувався в контексті європейського підходу до налагодження таких відносин між податковою службою та її клієнтами, які б давали максимальну змогу без створення соціальної напруги в суспільстві наповнювати державну казну.

Метою модернізації було визначено трансформацію державної податкової служби у провідний орган європейського рівня розвитку; створення у суспільстві нової атмосфери взаєморозуміння, довіри між державою і громадянами у питаннях оподаткування; встановлення партнерських відносин між податковими органами і платниками податків, заснованих на принципах доброчесності, неупередженості, прозорості та законності. У результаті модернізації податкової служби очікувалися стабільні надходження податків і зборів до бюджету та їх щорічний приріст, збільшення рівня добровільної сплати податків, зменшення заборгованості та випадків ухилення від сплати податків, досягнення прозорості і доброчесності податкової системи, відданість податківців своїй справі.

Реалізація Проекту „Програма модернізації Державної податкової служби України” була розрахована на 10 років. Водночас цей термін розподілено на два етапи. Відповідно до Угоди про позику між Україною та МБПР від 4.09.2003 р. № 698-UA, під час першого, який тривав з 2004 по 2007 рік, передбачалося два напрями діяльності: 1) модернізація організаційної структури та управління; 2) модернізація операцій. У межах першого напрямку планувалась розробка і впровадження системи управління проектом модернізації, зокрема, затвердження стратегічного плану розвитку ДПС України, організаційна консолідація структури ДПС України, посилення потенціалу управління людськими ресурсами, підвищення потенціалу адміністративного управління та управління середньої ланки, вдосконалення законодавчого і статистичного аналізу та покращання відносин з партнерами. У межах другого напрямку передбачалось проведення пілотних проектів з модернізації основних операцій податкової служби

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

(зокрема, реєстрації платників податків та опрацювання податкової звітності), введення в дію центрів обслуговування клієнтів, посилення нагляду за виконанням програми модернізації і підтримка підрозділів по роботі з великими платниками податків.

Протягом другого етапу, з 2008 р. по 2013 р., планувалося завершити реорганізацію податкових органів і модернізацію операційних та управлінських процедур, впровадити загальнодержавну інформаційно-аналітичну систему державної податкової служби, створити ефективну адресну систему обслуговування платників податків, а також суттєво підвищити рівень професійної компетенції працівників податкових органів.

Послідовні заходи з модернізації ДПС України мали здійснюватися згідно Стратегічного плану розвитку державної податкової служби України на період до 2013 р., остання редакція якого була затверджена Наказом ДПА України від 20.09.2005 р. № 420. Зазначений план передбачав 3 основні напрями розвитку податкової служби:

1. забезпечення умов для добровільного виконання вимог податкового законодавства платниками податків та забезпечення повного, своєчасного надходження законодавчо встановлених податків та зборів;
2. забезпечення прозорості, компетентності, передбачуваності та неупередженості діяльності податкової служби;
3. створення високопрофесійної, інформаційно розвиненої державної податкової служби шляхом розробки та впровадження програми розвитку інформаційної інфраструктури.

Цим наказом також була затверджена система індикаторів успішності реалізації Стратегічного плану розвитку ДПС України (відповідно, і прогресу впровадження проекту модернізації), яка включала:

- показник добровільності виконання платниками своїх податкових зобов'язань;
- показник витрат по виконанню вимог податкового законодавства платниками податків;
- показник ймовірності виявлення випадків ухилення від сплати податків та несплатежів;
- індикатор якості функціонування ДПС при адмініструванні податків та наданні послуг платникам [6].

Щодо показника добровільності виконання платниками своїх податкових зобов'язань (добровільної сплати податків), ми вже пропонували власний підхід до його вдосконалення [2, с.73]. Некоректним нам здається і визначення показника витрат по виконанню вимог податкового законодавства платниками податків як середнє арифметичного відсотків платників, що дали заперечувальні відповіді на запитання: "Чи вважаєте Ви обтяжливими витрати на: ведення податкового обліку, подання податкової звітності, взаємодію з податковими органами?". Діапазон припустимих значень індикатора – від 0 до 100 %, причому прогресивним вважається наближення індикатора до 100 %. Дана методика не відповідає міжнародним стандартам, зокрема методиці Світового банку, де цей показник визначається прямими й супровідними витратами платників податків, пов'язаними з виконанням податкових зобов'язань, і, відповідно, прогресивним вважається його зменшення.

Недоцільним для використання з метою оцінки стану розвитку та модернізації податкової служби та некоректним з точки зору його визначення вважаємо індикатор ймовірності виявлення випадків ухилення від сплати податків та несплатежів. Обидві методики розрахунку даного індикатора (2005 р. і 2007 р.) пропонують визначати його за результатами відповідей платників на запитання „Як ви оцінюєте спроможність податкових органів виявляти ухилення від сплати податків?”. На нашу думку, логічним буде визначення ймовірності виявлення випадків ухилення від сплати податків як відсоткове відношення кількості платників податків, у яких було виявлено факти ухилення, до загальної кількості платників, по відношенню до яких було застосовано відповідні перевірки дії або податкове розслідування.

Недоцільним для використання даний індикатор стає через складність визначення фактів саме ухилення від сплати податків, пов'язаних із законодавчим визначенням даної правової категорії. Згідно Кримінального кодексу України, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) є кримінальним злочином, тому постає справедливе питання – вважати факт ухилення як повну або часткову несплату податків, або притягнення платника до кримінальної відповідальності за таке діяння. Тому більш доречним в цьому випадку може бути використання показника рівня виявлення прихованих податків, запропонованого О. Тимченко [7, с. 21].

Відносно прийнятним і зрозумілим ми вважаємо індикатор якості функціонування ДПС при адмініструванні податків та наданні послуг платникам, включаючи методику його визначення.

У рамках співпраці з ДПС України для визначення результатів її модернізації та досягнення прогресу реалізації Стратегічного плану розвитку компанія „ГФК ЮКРЕЙН” проводила загальноукраїнські опитування платників податків з метою визначення вищевказаних індикаторів. Ми доповнили заплановані наказом ДПА України показники їх розрахунковими значеннями із врахуванням змін методики їхнього розрахунку (таблиця 1).

Таблиця 1. Індикатори успішності реалізації Стратегічного плану розвитку (прогресу впровадження проекту модернізації) ДПС України*

№з/п	Найменування індикаторів	Значення індикаторів							
		база 2001	план 2007	факт 2007	факт 2008	факт 2009	факт 2010	факт 2011	план 2012
1	Показник добровільності виконання платниками своїх податкових зобов'язань, % (за методикою 2005 р.)	54,5	65,0	88,9	81,6	90,6	91,8	91,7	80,0
	- за методикою 2007р.			64,1	64,7	57,1	39,2	47,1	
2	Показник витрат по виконанню вимог податкового законодавства платниками податків, %	56,1	65,0	63,8	60,2	61,1	51,2	55,1	75,0
3	Ймовірність виявлення випадків ухилення від сплати податків та несплатежів, % (за методикою 2005 р.)	51,7	60,0	58,0	58,0	56,9	58,8	58,6	75,0
	- за методикою 2007р.			6,4	7,0	4,2	6,7	6,5	
4	Якість функціонування ДПС при адмініструванні податків та наданні послуг платникам, %	33,6	55,0	66,1	62,3	60,5	62,0	65,1	80,0

*Джерело: складено автором за [4; 5; 6].

Ми не змогли знайти результати відповідних опитувань за 2012 р. За результатами 2012 р. було прораховано показник добровільності виконання платниками своїх податкових зобов'язань за методикою 2005 р. (він склав приблизно 96%).

Дати однозначну оцінку наведених показників дуже складно, зважаючи на некоректність їх визначення і зміну методики розрахунку. На основі показників, розрахованих за методикою 2005 р., можна стверджувати, що в цілому три з чотирьох індикаторів так і не наблизилися до планових значень, і тільки показник добровільності виконання платниками своїх податкових зобов'язань значно перевищив запланований показник (хоча податкові реалії свідчать зовсім про інше).

Про інше свідчать і показники, розраховані за методикою 2007 р., які суттєво відрізняються від планових, причому у гіршу сторону. Окремі показники 2011 р. нижчі навіть за базові показники 2001 р. Звідси можна зробити висновок про те, що

державна податкова служба не набагато зрушила у своєму розвитку, запланованому Стратегічним планом, хоча до 2013 р. вона мала його вже завершити.

Тому ми вважаємо за необхідне знову наголосити на недосконалості запропонованих індикаторів успішності реалізації Стратегічного плану розвитку ДПС України, які водночас є показниками модернізації податкової служби. І основна причина недосконалості полягає не у незрозумілості індикаторів або некоректності їх визначені, а у їх невідповідності поставленим перед податковою службою завдань щодо її розвитку та модернізації. Ми пропонуємо систему показників, які, на нашу думку, є оціночними індикаторами розвитку і модернізації податкової служби, у своїй більшості об'єктивними за змістом і для розрахунку яких наявні відповідні статистичні дані (таблиця 2). Через відсутність статистичних даних поза аналізом залишаються індикатори удосконалення податкового законодавства, звітування у електронній формі, інформаційного забезпечення податкової роботи, результативності масово-роз'яснювальної роботи та задоволеності платників податків наданими їм податковими консультаціями. Через відсутність результатів загальноукраїнських соціологічних опитувань неможливо оцінити якісні показники функціонування податкової служби у 2012 р.

В ході аналізу запропонованих показників вважаємо за необхідне зауважити на наступних моментах. Насамперед треба відмітити суттєве зниження рівня затратності податкового адміністрування органами ДПС України. До речі, у 2011 р. робота податкових органів забезпечувалася на належному рівні 93-ма відсотками працівників від штатного розпису, хоча в середньому за аналізований період відношення кількості фактично працюючих спеціалістів ДПС України до їх штатної чисельності коливалася на рівні 97 %. До того ж наявна істотна різниця між кількістю зареєстрованих платників податків та кількістю платників податків, які їх сплачують, на одного фактично працюючого податківця. Тому логічно постає питання про удосконалення підходу до визначення оптимальної чисельності працівників податкових органів.

Зважаючи на показники позовної роботи юридичних підрозділів податкових органів, можна зробити висновок про значний прорив у цьому напрямі діяльності, про що свідчить зростання її фінансової результативності майже у три рази за період з 2001 р. до 2011 р. Істотне ж зниження цієї результативності у 2012 р. пов'язано із зменшенням масштабів позовної роботи та зниженням рівня обґрунтованості донарахованих сум. Позитивною, хоча і не однозначною, вважаємо також динаміку показників адміністрування податкового боргу – рівень податкового боргу з 2001 р. зменшився у 4 рази, проте фінансова результативність його погашення залишається доволі низькою.

Таблиця 2. Динаміка індикаторів розвитку та модернізації ДПС України*

№ з/п	Індикатори	Роки						
		2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	Кількість фактично працюючих спеціалістів ДПС, тис. осіб	57,3	58,9	58,8	58,7	58,9	55,8	51,0
1	% до штатного розпису	98	97	98	98	98	93	95
2	Фактичні витрати на керівництво та управління у сфері контролю за дотриманням та виконанням податкового законодавства, млрд грн	0,8	3,0	4,1	3,5	3,9	3,8	4,0
3	Фактичні витрати на модернізацію податкової служби, млн грн	-	45,8	21,5	66,8	83,6	84,7	72,9
4	Фактичне надходження податкових платежів, які контролюються ДПС, млрд грн	36,2	120,5	182,8	171,8	206,4	223,6	228,9
5	Рівень затратності податкового адміністрування органами ДПС, %	2,2	2,5	2,2	2,0	1,9	1,7	1,7
6	Фактичне надходження податкових платежів, які контролюються ДПС, на одного працюючого спеціаліста ДПС, млн грн	0,6	2,1	3,2	3,0	3,5	4,0	4,5
7	Коефіцієнт загального контролюючого впливу ДПСУ за рахунок перевірок заходів із врахуванням рівня обґрунтованості донарахованих сум, %	17,9	4,3	3,6	5,0	6,1	3,7	0,03
8	Кількість зареєстрованих платників податків на одного фактично працюючого спеціаліста ДПС, осіб	32	51	55	56	57	59	65
9	Кількість платників податків, які їх реально сплачують, на одного фактично працюючого спеціаліста ДПС, осіб	24	47	53	54	50	51	55
10	Кількість документально перевірених платників податків на одного фактично працюючого спеціаліста ДПСУ, одиниць (інтенсивність перевірок)	4	14	14	16	18	16	0,4
11	Загальна результативність однієї документальної перевірки, тис. грн	22,3	7,4	10,1	15,5	21,8	10,5	0,4
12	Реальна результативність однієї документальної перевірки, тис. грн	19,1	6,4	7,9	9,3	11,9	9,0	0,3
13	Рівень обґрунтованості донарахованих сум, %	86,0	87,5	77,8	59,8	54,6	85,4	81,6
14	Рівень податкового боргу, %	17	5	5	7	8	4	4
15	Фінансова результативність примусового погашення податкового боргу, %	26	128	164	58	28	40	59
16	Фінансова результативність позовної роботи, грн	95	103	167	362	345	270	11
17	Рівень добровільності виконання платниками своїх податкових зобов'язань, %	54,5	95	88	81	81	85	89
18	Рівень виявлення прихованих податків**, %	20,7	8,4	11,0	18,3	26,5	8,5	2,7
19	Якість функціонування ДПС при адмініструванні податків та наданні послуг платникам, %	33,6	66,1	62,3	60,5	62,0	65,1	н/д

*Джерело: складено і розраховано автором за даними ДПС України.

**До 2008 р. – розрахунки О. Тимченко, з 2008 р. – автора.

Також можна відмітити зниження якісних показників перевіркової роботи податкової служби при значних показниках її інтенсивності. Якщо взяти до уваги рівень добровільності виконання платниками своїх податкових зобов'язань і зростання індикатора якості функціонування ДПС при адмініструванні податків та наданні послуг платникам, підтвердимо висновок про те, що і податкова служба модернізується насамперед за рахунок посилення сервісної, а вже потім фінансової складової.

Ми вже зауважували на тому, що ефективність податкової служби, а відповідно і її розвиток, значною мірою залежать від зацікавленості та вмотивованості податкового персоналу у результатах його діяльності. З метою дослідження проблем, наявних в системі управління персоналом, що мають негативний вплив на діяльність персоналу ДПС, за ініціативою Департаменту розвитку та модернізації ДПС України організовано проведення з червня 2006 р. (наказ ДПА України від 5 червня 2006 р. № 317 „Про організацію внутрішнього моніторингу“) щорічних опитувань працівників органів ДПС. Основні результати таких щорічних опитувань надано в таблиці 3.

Вищезазначені результати щорічних опитувань працівників ДПС України дозволяють визначити основні проблеми, які уповільнюють ділову активність податкового персоналу і знижують ефективність його діяльності, а саме:

1. висока інтенсивність праці та нерівномірність навантаження на персонал, що значно посилює навантаження на окремих працівників;

Таблиця 3. Динаміка змін основних показників щорічних опитувань працівників ДПС України*

Суть проблеми	% негативних відповідей респондентів							
	I етап 19.06.06 03.07.06	II етап 19.12.06 15.01.07	III етап 15.10.07 26.10.07	IV етап 20.10.08 02.11.08	V етап 19.10.09 02.11.09	VI етап 18.10.10 01.11.10	VII етап 17.10.11 30.10.11	VIII етап 15.10.12 28.10.12
Інтенсивність праці	97	96	97	96	97	97	97	95
Забезпечення комп'ютерами та оргтехнікою	71	69	55	57	62	68	67	68
Поточні зміни в організаційній структурі	62	58	63	62	59	65	69	69
Автоматизація робочих процесів	56	54	49	48	48	57	57	61
Оплата праці	76	61	71	70	73	87	89	91
Діяльність профспілок	49	42	55	52	48	62	63	67
Рівномірність навантаження персоналу	34	33	32	31	30	42	43	43

* Джерело: аналітичний звіт про результати восьмого етапу опитування в межах внутрішнього моніторингу, проведеного в органах ДПС України [4; 5].

2. незадовільний рівень оплати праці та соціального забезпечення;

3. недосконала організаційна структура податкових органів;

4. недостатня забезпеченість сучасною комп'ютерною та оргтехнікою, недостатній рівень автоматизації робочих процесів.

Більшість визначених проблем можна було б вирішити шляхом належного фінансування діяльності органів ДПС, зокрема, за рахунок кредитних коштів, призначених для модернізації податкової служби. Проте результати аналізу фінансового супроводження проекту модернізації податкової служби вказали на його незадовільний стан, що підтвердилося висновками аудиту, здійсненого Рахунковою палатою України. Динаміка витрат за бюджетною програмою 3507600 „Модернізація податкової служби” неоднозначна і не має адекватного зв'язку із показниками діяльності податкової служби. Матеріали другого аудиту річних фінансових звітів у рамках проекту „Модернізація державної податкової служби України”, проведеного Рахунковою палатою за результатами 2010 р., засвідчили неповне та неефективне використання модернізаційної позики [3]. Оскільки термін позики закінчився, то тепер треба сподіватися на власні сили.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу сформулювати наступні висновки та пропозиції щодо розвитку і модернізації податкової служби в Україні.

В багатьох країнах, до яких належить і Україна, модернізація є основним методом реформування податкової служби. В основі модернізації лежить безперервний і цілеспрямований процес пошуку новітніх форм і методів, які дозволяють підвищити ефективність функціонування податкового відомства та ступінь задоволення усіх членів суспільства його діяльністю.

Реалізація Проекту „Програма модернізації Державної податкової служби України” була розрахована на 10 років і фінансувалася за рахунок позики МБРР. Послідовні заходи з модернізації ДПС України здійснювалися згідно Стратегічного плану розвитку державної податкової служби України на період до 2013 року, який передбачав 3 основні напрями, які мали привести до стабілізації податкових надходжень до бюджету та їх щорічний приріст, збільшення рівня добровільної сплати податків, зменшення заборгованості та випадків ухилення від сплати податків, створення високопрофесійної, доброчесної та неупередженої податкової служби, встановлення партнерських відносин між податковими органами і платниками податків.

Для визначення успішності реалізації Стратегічного плану розвитку ДПС України (віповідно, і прогресу впровадження проекту модернізації) у цьому плані було запропоновано 4 індикатори. На нашу думку, більшість з них незрозумілі або некоректні за своїм визначенням, а також неадекватні поставленим перед податковою службою завданням щодо її розвитку і модернізації. До того ж більшість з них потребує проведення загальнодержавних соціологічних опитувань. Для оцінювання реального стану розвитку та модернізаційних змін податкової служби необхідно розширити систему відповідних індикаторів. Тому було запропоновано систему показників, які, на нашу думку, є оціночними індикаторами розвитку і модернізації податкової служби.

Зважаючи на багатогранність модернізаційного розвитку податкової служби, його результати доцільно визначати за змінами як кількісних, так і за якісних індикаторів. Кількісні індикатори свідчать про ефективність діяльності податкової служби і визначаються на основі статистичної інформації. Якісні індикатори визначаються на основі інформації, отриманої за результатами соціологічних досліджень як з зовнішніх (опитування платників податків), так і внутрішніх (опитування працівників податкових органів) джерел. Наявні результати таких опитувань прямо вказують на те, що модернізація вітчизняного податкового відомства має рухатися у напрямі передових світових візріців податкової служби, зокрема, провідних країн Євросоюзу. Отже, актуальним є питання щодо використання міжнародного досвіду модернізації податкової служби.

Аналізуючи динаміку наявних і запропонованих нами індикаторів розвитку і модернізації податкової служби, необхідно зазначити, що планові показники в цілому не виконано, а зміни фактичних показників мають неоднозначний характер, які не можливо повністю оцінити позитивно. Зважаючи на незадовільний стан фінансового супроводження проекту модернізації, можна зробити висновок, що модернізаційні зміни податкової служби України проведено з низькою ефективністю. А в умовах жорсткої бюджетної економії подальші модернізаційні зміни потрібно буде проводити за рахунок внутрішніх резервів.

В цьому напрямі насамперед необхідно розробити і запровадити сучасну методику визначення оптимальної чисельності працівників податкової служби, що дозволить оптимізувати навантаження на персонал та витрати на фінансове забезпечення його діяльності.

Дослідження показало, що податкова служба модернізується насамперед за рахунок посилення сервісної, а вже потім фіскальної складової. Тому пропонується прийняти державне рішення про визначення пріоритетними напрямками діяльності ДПС України консультативно-навчальний і масово-роз'яснювальний, з поступовим позбавленням пріоритетності контролюючо-перевірочного напрямку, що, у свою чергу, вимагатиме реструктуризації штатного розпису податкових органів у напрямі збільшення чисельності працівників відповідних підрозділів.

Результати динамічного аналізу основних показників діяльності ДПС України свідчать про необхідність удосконалення перевіркової роботи на основі модернізації підходів до відбору платників податків для проведення у них податкових перевірок. Модернізації потребує також система адміністрування податкового боргу, що не тільки зменшить податкову заборгованість перед бюджетом, а ц позитивно вплине на стан позовної роботи податкової служби.

Дослідження показало, що проведення аналізу індикаторів розвитку та модернізації податкової служби, результати якого є аналітичною основою для прийняття відповідних управлінських рішень, істотно ускладнюється відсутністю належної податкової інформації. Тому актуальним завданням у цьому аспекті є розробка і затвердження стандартних форм статистичної звітності про результати діяльності податкової служби, введення в дію електронної бази даних „Статистична податкова звітність”, а також посилення інформаційного забезпечення діяльності податкових органів шляхом чіткої регламентації обміну інформацією між ними та відкритого доступу центрального органу ДПС України до комп’ютерних баз даних податкових органів регіонального та місцевого рівнів.

В умовах обмежених матеріальних можливостей продуктивний персонал виходить на перше місце серед факторів успішного розвитку податкової служби. З метою підвищення діяльності працівників податкових органів необхідно:

- забезпечити дотримання принципів прозорості, об’єктивності, кар’єрного зростання при кадрових призначеннях і переміщеннях у податковій службі, а також при прийомі на роботу до її органів;
- запровадити та дотримуватися принципів мотивації працівників податкових органів, спрямованих на досягнення результату;
- посилити соціальне забезпечення та захист податкових службовців (зокрема, шляхом надання пільгових кредитів для вирішення їх соціально-побутових і житлових проблем, а також поновлення черг для отримання службового житла).

Зазначені вище рекомендації пропонується врахувати при розробці нового Стратегічного плану розвитку державної податкової служби України. Цей план має стати документальною основою подальших модернізаційних змін вітчизняного податкового відомства.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.: іл.
2. Воронкова О. М. Податковий менеджмент в Україні: особливості, проблеми, перспективи: [монографія] / Олена Миколаївна Воронкова; Національний університет ДПС України. – Ірпінь, 2012. – 396 с.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16736515>
4. Офіційний сайт Державної податкової служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sts.gov.ua>
5. Офіційний сайт Міністерства доходів і зборів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minrd.gov.ua
6. Про затвердження Стратегічного плану розвитку державної податкової служби України на період до 2013 року: Наказ Державної податкової адміністрації України: від 20.09.2005 р. № 420 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liga.kiev.ua>
7. Тимченко О. М. Ефективність податкового аудиту в Україні / О. М. Тимченко // Економіка і держава. – 2009. – № 3. – С. 19–22.

References

1. Velikiy tлумachnyy slovník suchasnoyi ukrayinskoyi movi [Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian]. K. ; Irpin: VTF "Perun", 2007. 1736 p.
2. Voronkova O. M. Podatkovy management v Ukrayini: osoblivosti, problemi, perspektivi [Tax management in Ukraine: peculiarities, problems and perspectives]. Irpin, 2012. 396 p.
3. [Electronic resource]: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16736515>
4. Ofitsiyinyi sait Derzhavnoyi podatkovoyi sluzhbi Ukrayini [Official website of State Tax Service of Ukraine]: <http://www.sts.gov.ua>
5. Ofitsiyinyi sait Ministerstva dohodiv i zboriv Ukrayini [Official website of Ministry of Revenue and Duties of Ukraine]: <http://www.minrd.gov.ua>
6. Pro zatverdzhennya Strategichnogo planu rozvitku derzhavnoyi podatkovoyi sluzhbi Ukrayini na period do 2013 roku: Nakaz Derzhavnoyi podatkovoyi administratsiyi Ukrayini: vid 20.09.2005 r. № 420 [On approval of the Strategic plan of the Ukraine State Tax Service development for the period until 2013: Order of the State Tax Administration of Ukraine № 420 dated 20.09.2005]: <http://www.liga.kiev.ua>
7. Timchenko O. M. Efektivnist podatkovogo auditu v Ukrayini [The effectiveness of tax audit in Ukraine]. Ekonomika i derzhava [Economy and State], no. 3 (2009): 19-22.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Воронкова Олена Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, начальник відділу дослідження проблем протидії податковим правопорушенням Науково-дослідного центру з проблем оподаткування

Національний університет Державної податкової служби України
вул. К. Маркса, 31, м. Ірпін, Київська обл., 08201, Україна
VoronkovaElena@bk.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Воронкова Елена Николаевна, доктор экономических наук, доцент, начальник отдела исследования проблем противодействия налоговым правонарушениям Научно-исследовательского центра по проблемам налогообложения

Национальный университет Государственной налоговой службы Украины
ул. К. Маркса, 31, г. Ирпень, Киевская обл., 08201, Украина
VoronkovaElena@bk.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Voronkova Olena Mykolayivna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, head of research department on problems of counteracting tax violations, Research Center on problems of taxation
National University of State Tax Service of Ukraine
K. Marx street, 31, Irpin, Kiev reg., 08201, Ukraine
VoronkovaElena@bk.ru

ОСНОВНІ АСПЕКТИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Гордей О.Д.

Предмет дослідження. Предметом дослідження виступають економічні відносини, які виникають під час трансформаційних змін процесу фінансування соціальної сфери, враховуючи основні принципи та постулати системного підходу.

Мета роботи – виділення пріоритету підвищення рівня життя населення, зокрема в процесі фінансування соціальної сфери, при розробці довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку країни.

Методи та методологія дослідження. Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять фундаментальні праці зарубіжних і вітчизняних учених. Застосовано метод системного аналізу, індукції та дедукції тощо.

Результати роботи. Процес фінансування соціальної сфери має складну структуру і включає в себе функціонування галузей, організацій та підприємств з метою безпосереднього фінансового забезпечення освіти, науки, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури і спорту, громадського харчування, транспорту та зв'язку. Адже вони взаємопов'язані між собою, і при необхідності їх можна представити як підсистеми загальної системи, що визначають спосіб і рівень життя населення. Відповідно, зміст системного підходу полягає в комплексному, системно-структурному аналізі, цілісному розгляді тих або інших складних систем, у висвітленні їх різних аспектів. Системний підхід замість інтуїтивних рішень, заснований на досвіді й здоровому глузді, передбачає використання численних традиційних та новітніх методів якісних та кількісних оцінок. При системному підході всі локальні цілі і завдання підкоряються загальній кінцевій меті – вдосконаленню, підвищенню ефективності функціонування системи. І чим складніша система, тим більший ефект від застосування системного підходу при її дослідженні. Це значною мірою відноситься і до дослідження процесу фінансування соціальної сфери.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в таких галузях наукових знань як фінанси, гроші та кредит, соціологія, галузь соціальної сфери, що дозволить використовуючи системний підхід підвищити рівень життя населення в процесі вибору самих оптимальних напрямів фінансування складових соціальної сфери.

Висновки. Необхідність застосування системного підходу в процесі фінансування соціальної сфери вимагає використання комплексного підходу до створення цілісного механізму державного регулювання рівня життя населення у сфері його фінансового забезпечення. Комплексний підхід при розробці основних державних програм і програм підвищення рівня життя населення, фактично, властивий соціально орієнтованій ринковій економіці, направлений на людину. У новому методологічному підході принцип комплексності передбачає узгодженість завдань підвищення рівня життя населення із загальними макроекономічними напрямками соціально-економічного розвитку країни, оскільки тільки на стадії опрацювання загальних напрямів державного розвитку можна закласти, з одного боку, дієві заходи щодо зростання рівня життя (зростання доходів і зменшення їх диференціації, утримання безробіття в соціально допустимих межах, зниження смертності, поліпшення здоров'я та ін.), з іншого – підвищити ефективність процесу фінансування соціальної сфери.

Ключові слова: системний підхід, системний аналіз, принципи, соціальна сфера, фінансування, рівень життя населення, соціальна нерівність, бідність, економічне зростання, сфери суспільного життя.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА
В ПРОЦЕССЕ ФИНАНСИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

Гордей О.Д.

Предмет исследования. Предметом исследования выступают экономические отношения, которые возникают в процессе трансформационных изменений финансирования социальной сферы, учитывая основные принципы и постулаты системного подхода.

Цель работы – выделение приоритета повышение уровня жизни населения, в частности в процессе финансирования социальной сферы, при разработке долгосрочной стратегии социально - экономического развития страны.

Методы и методология исследования. Методологическую и теоретическую основу исследования составляют фундаментальные труды зарубежных и отечественных ученых. Применен метод системного анализа, индукции и дедукции и др.

Результаты работы. Процесс финансирования социальной сферы имеет сложную структуру и включает в себя функционирование отраслей, организаций и предприятий с целью непосредственного финансового обеспечения образования, науки, культуры, здравоохранения, социального обеспечения, физической культуры и спорта, общественного питания, транспорта и связи. Ведь они взаимосвязаны между собой, и при необходимости их можно представить, как подсистемы общей системы, определяющие способ и уровень жизни населения. Соответственно, смысл системного подхода заключается в комплексном, системно-структурном анализе, целостном рассмотрении тех или иных сложных систем, в освещении их различных аспектов. Системный подход, в отличие от интуитивных решений, основан на опыте и здравом смысле, предполагает использование многочисленных традиционных и новейших методов качественных и количественных оценок. При системном подходе все локальные цели и задачи подчиняются общей конечной цели – совершенствованию, повышению эффективности функционирования системы. И чем сложнее система, тем больший эффект от применения системного подхода при ее исследовании. Это в значительной мере относится и к исследованию процесса финансирования социальной сферы.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в таких областях научных знаний как финансы, деньги и кредит, социология, отрасль социальной сферы, что позволит используя системный подход повысить уровень жизни населения в процессе выбора самых оптимальных направлений финансирования составляющих социальной сферы.

Выводы. Необходимость применения системного подхода в процессе финансирования социальной сферы требует использования комплексного подхода к созданию целостного механизма государственного регулирования уровня жизни населения в сфере его финансового обеспечения. Комплексный подход при разработке основных государственных программ и программ повышения уровня жизни населения, фактически, свойственный социально ориентированной рыночной экономике, направленной на человека. В новом методологическом подходе принцип комплексности предусматривает согласованность задач повышения уровня жизни населения с общими макроекономическими направлениями социально-экономического развития страны, поскольку только на стадии разработки общих направлений государственного развития можно заложить, с одной стороны, действенные меры по росту уровня жизни (рост доходов и уменьшение их дифференциации, удержание безработицы в социально допустимых пределах, снижение смертности, улучшение здоровья и др.), с другой – повысить эффективность процесса финансирования социальной сферы.

Ключевые слова: системный подход, системный анализ, принципы, социальная сфера, финансирование, уровень жизни населения, социальное неравенство, бедность, экономический рост, сферы общественной жизни.

MAIN ASPECTS SYSTEMS APPROACH IN THE FINANCING OF SOCIAL SPHERE

Hordei O.D.

Purpose. The subject of research is the economic relations that arise in the process of transformational change financing social services, including basic principles and postulates of the systems approach. Objective was a selection priority improving the living standards of the population, in particular the financing of the social sphere. This should be considered when developing a long-term strategy for socio-economic development of the country.

Methodology. Methodological and theoretical basis of the study constitute the fundamental works of foreign and domestic scientists. The method of system analysis, induction and deduction, etc.

Results. The financing of the social sphere has a complicated structure. It includes the operation of industries, organizations and enterprises to direct financial support of education, science, culture, health, social security, physical culture and sports, catering, transport and communications. They are interconnected. They can provide, if necessary, as a subsystem of the overall system, and determine how the standard of living of the population. Correspondingly, the meaning of a systems approach is a comprehensive, systemic-structural analysis, a holistic consideration of various complex systems in light of their different aspects. Systematic approach based on experience and common sense in contrast to intuitive decisions. It involves the use of many traditional and emerging methods of qualitative and quantitative evaluations. The system approach all local goals and objectives are subject to the common ultimate goal – to improve, improve the functioning of the system. The more complex the system, the greater the effect of the systematic approach to its study. This also applies to the study of the financing of the social sphere.

Practical implications. The results can be used in areas such as finance scientific knowledge, money and credit, sociology, social sphere. This will improve the standard of living of the population in the process of selecting the most optimal directions financing social components using a systematic approach.

Conclusions. Coherent system of state regulation of the standard of living requires a systematic approach in the financing of the social sphere. An integrated approach to the development of major public programs and improve living standards have inherent socially oriented market economy, directed at an individual. Principle of complexity provides consistency problems raise living standards with the overall macroeconomic trends of socio-economic development of the country in a new methodological approach. Only at the stage of developing common areas of national development can be laid on the one hand, effective measures to increase the standard of living (income growth and reducing their differentiation, maintaining unemployment in the social margins, reduced mortality, improved health, etc.), on the other – to increase efficiency of social expenditure.

Key words: system approach, system analysis, principles, social, finance, living standards, social inequality, poverty, economic growth, spheres of social life.

Вступ. В Україні значна соціальна диференціація населення є наслідком, перш за все, системних чинників. Вона породжується недосконалістю процесу фінансування соціальної сфери. Як правило, бідні верстви населення в основному не мають у своєму розпорядженні ні особових, ні соціальних, ні матеріальних ресурсів для подолання бідності і вбачають основною причиною – неефективну фінансову та соціальну політику держави. Інша частина – багаті – не спроможні здійснювати перерозподіл багатства у соціально корисні сфери суспільного життя. Дійсно, продуктивні навички, ефективна економічна поведінка формуються тільки в умовах порядку, повноцінної економіки і потребують багато часу. Відповідно скорочення кількості бідних та збільшення середнього класу в Україні залежить, перш за все, від позитивних змін у соціальній сфері й економіці, а не від змін у характері і поведінці людей. Завдання держави вбачається у створенні стабільних умов соціально-економічного розвитку, що дозволить реалізовувати індивідуальні можливості подолання соціальної нерівності.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Вивченню системного підходу присвячені праці таких відомих вчених як М. Борна, К. Боулдінга, Г. Гегеля, Е. Ласла та ін. Питаннями соціального розвитку займалися Д. Істон, А. Кетле, Е. Лібанова, В. Мандибур, В. Тропіна. Однак залишається не вивченим системний підхід в процесі фінансування соціальної сфери.

Предмет дослідження. Економічні відносини, які виникають під час трансформаційних змін процесу фінансування соціальної сфери, враховуючи основні принципи та постулати системного підходу.

Мета дослідження. Виділення пріоритету підвищення рівня життя населення, зокрема в процесі фінансування соціальної сфери, при розробці довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку країни. Саме виходячи із зазначеної мети, слід визначити цілі, завдання і національні пріоритети соціально-економічного розвитку відносно параметрів економічного зростання враховуючи системний підхід, що дає найбільший ефект при вирішенні соціально-економічних завдань.

Завдання дослідження. Мета дослідження зумовила постановку і вирішення таких завдань:

- визначити сутність системного підходу;
- виокремити основні принципи процесу фінансування соціальної сфери;
- охарактеризувати значні недоліки процесу фінансування соціальної сфери;
- виявити основні напрями підвищення рівня життя населення в умовах покращення фінансування соціальної сфери.

Методи та методологія дослідження. Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять фундаментальні праці зарубіжних і вітчизняних учених. Застосовано метод системного аналізу, індукції та дедукції тощо.

Постановка проблеми. Застосування системного підходу в процесі фінансування соціальної сфери дозволяє розкрити складний взаємозв'язок численних та різноманітних проблем життєдіяльності людини, встановити їх природу і характер суперечностей та виробити й обґрунтувати найбільш ефективну стратегію його формування. Застосування системного підходу забезпечує досконале і цілісне вивчення різних аспектів, складових, елементів єдиного об'єкта. Процес фінансування соціальної сфери має складну структуру і включає в себе діяльність галузей, організацій та підприємств з метою безпосереднього фінансового забезпечення освіти, науки, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури і спорту, громадського харчування, транспорту та зв'язку. Адже вони взаємопов'язані між собою, і при необхідності їх можна представити як підсистеми загальної системи, що визначають спосіб і рівень життя населення.

Результати дослідження. Системний підхід – це принцип дослідження, при якому розглядається система в цілому, а не її окремі підсистеми. Його завданням є оптимізація системи в цілому, а не покращання ефективності підсистем, що входять до неї. Удосконалюючи систему, шукають причини відхилення у межах цієї системи, не вважаючи за потрібне їх розширити. Коли визначається мета приведення системи до норми, первинні передумови і цілі, що лежать в основі проекту цієї системи, під сумнів не беруться, хоча вони можуть бути неправильними і застарілими. При системному підході ситуація зворотна: як правило, на початку утворення системи розглядають можливість існування проекту та конфігурацію системи, намагаючись усунути законодавчі і територіальні бар'єри, щоб запобігти дії побічних ефектів.

Деякі ідеї, на яких базуються теорії систем, зустрічаються в роботах німецького філософа Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770–1831) та зводяться до такого:

1. Ціле є щось більше, ніж сума частин.

2. Ціле визначає природу частин.

3. Частини не можуть бути пізнані при розгляді їх поза цілим.

4. Частини перебувають у постійному взаємозв'язку і взаємозалежності [1, р. 11].

Американський економіст Кеннет Еварт Боулдінг (1910–1993) наводить п'ять різних рівнів вивчення й оцінки систем [2]:

1. Емпіричний рівень, коли знання набувають лише в результаті безпосереднього спостереження.

2. Рівень, на якому можливо будувати системи, втілюючи формальні символи, проекти й інструкції в їх фізичні реалії.

3. Рівень, на якому знань вже достатньо для попередньої розробки проекту.

4. Теоретичний рівень знань, що характеризується спільністю побудов. Побудова теоретичних систем на основі вивчення емпіричних фактів дозволяє постулювати закони, що належать до істотних властивостей системи.

5. На останньому рівні створюється «система теоретичних систем». Цей рівень мав на увазі угорський вчений, ініціатор створення Міжнародної академії системних досліджень Ервін Ласло (1932 р.н.), коли говорив про теоретиків загальних теорій систем, які намагаються класифікувати загальні теорії систем, знайти загальні характеристики і таким чином побудувати загальну теорію більш високого рівня, тобто загальну теорію загальних теорій. Вона буде метатеорією загальних теорій систем [3, р. 36].

Таким чином, зміст системного підходу полягає в комплексному, системно-структурному аналізі, цілісному розгляді тих або інших складних систем, у висвітленні їх різних аспектів. Системний підхід замість інтуїтивних рішень, заснованих на досвіді й здоровому глузді, передбачає використання численних традиційних та новітніх методів якісних та кількісних оцінок. При системному підході всі локальні цілі і завдання підкоряються загальній кінцевій меті – вдосконаленню, підвищенню ефективності функціонування системи. І чим складніша система, тим більший ефект від застосування системного підходу при її дослідженні. Це значною мірою відноситься і до дослідження процесу фінансування соціальної сфери.

Разом з тим системний підхід і системний аналіз – це різні наукові категорії. Системний підхід є відносно системних аналітичних досліджень своєрідною базою ідей, визначаючи концептуальні засади таких досліджень. У свою чергу, системний аналіз не просто «реалізує» ідеї і концепції системного підходу, а наповнює їх конкретним змістом і наділяє відповідною інтерпретацією. Одночасний розвиток цих наукових напрямів відбувається через вирішення діалектичного протиріччя «загальне – часткове», таке, що веде до їх взаємного доповнення [4, с. 359].

Виділимо основні принципи (сукупність фактів, які визначають відомі точки зору), на яких має базуватися процес фінансування соціальної сфери, виходячи із системного підходу:

1. Подільність – тобто об'єкт, що вивчається, розчленовується, якщо існує можливість виділити в ньому фіксоване число елементів (від лат. *elementum* – стихія) – самостійну частину, яка є основою чого-небудь, наприклад системи або множини. Елементи і підсистеми називаються узагальненим терміном «компоненти» [5] (від лат. *componens*, родовий відмінок *componens* – складова; складова частина, елемент чогось).

Подільність – це наявність більш-менш стійких зв'язків (взаємозв'язків між елементами системи, цінності, що перевершують за своєю силою зв'язки (відносини) цих елементів з елементами, що не входять у дану систему). Таким чином, елемент системи – це реальний об'єкт, який можна, якщо є необхідність і можливість, розкрити та зобразити у вигляді складної системи. Отже, процес фінансування соціальної сфери можна уявити як складну систему, яка як елементи включає інші системи та підсистеми.

2. Однорідність (монолітність) – історично є основним принципом системи. Формальний зміст його полягає в тому, що об'єкт, який складається з декількох виділених частин, має однорідність, якщо:

а) у ньому в результаті взаємодії частин утворюється нова якість (загальносистемна властивість), відсутня у кожного компонента окремо;

б) кожна складова набуває інших якостей (системні властивості компонентів) порівняно з якостями, властивими цим самим частинам поза даним об'єктом.

Отже, однорідність визначає наявність інтегративних властивостей (якостей), притаманних системі в цілому, але не існуючих у її елементах окремо. У будь-яких системах між елементами існують ті або інші зв'язки (відносини), при цьому з системних позицій визначаються не будь-які зв'язки, а тільки істотні, які розкривають інтеграційні властивості системи. Саме інтеграційні властивості відрізняють систему від простого конгломерату і виділяють систему у вигляді цілісного утворення з навколишнього середовища. Інтеграційні властивості системи зумовлює той факт, що властивість системи, незважаючи на залежність від властивостей елементів, не визначається ними повністю. З цього випливає, що проста сукупність елементів і зв'язків між ними ще не є системою і тому, виокремлюючи окремі частини (елементи) системи і вивчаючи кожну з них окремо, не можна пізнати всі властивості добре організованої системи в цілому. Інтеграційна властивість (якість) – це те нове, що формується при узгодженій взаємодії об'єднаних у структуру елементів і чим елементи до цього не володіли.

3. Емерджентність – тісно пов'язана з принципом однорідності (від англ. *emergence* – виникнення, поява нового). Емерджентністю називається виникнення нових зв'язків і властивостей при об'єднанні елементів у підсистеми, підсистем у систему. Базисом цього явища є накопичення та посилення одних властивостей компонентів одночасно з нівелюванням, ослабленням інших властивостей за рахунок їх взаємодії. Як синонім даного поняття інколи вживають «системний ефект».

4. Залежність (пропорційність, пов'язаність) – розглядається як принцип, що свідчить про цілісні властивості об'єкта, що вивчається, і особливі властивості його частин формуються за рахунок міжкомпонентних (внутрішньорівневих і міжрівневих) відносин, зв'язків і взаємодій. Взаємозв'язки – загальнонаукове поняття, що використовується в системному аналізі для зв'язку одного елемента системи з іншим. Зв'язок є загальнонауковим поняттям, що трактується в системному аналізі як комунікаційний канал або спосіб, за допомогою якого реалізуються взаємодії між елементами. Взаємодія (взаємна дія) – результативний процес переміщення речовини, енергії й інформації між елементами. Можна сказати, що системний аналіз – це наука про міжсистемні і внутрішньосистемні зв'язки, взаємодії і відносини, а також про їх вплив на ефективність і якість функціонування системи. Саме ці зв'язки розглядаються в процесі фінансування соціальної сфери.

5. Цілісність – неадитивність (від лат. *additivus* – *additio* додавати) як принцип системи виявляється в тому, що властивості об'єкта, що вивчається, неможливо звести до властивостей його частин, а також вивести лише з них. З одного боку, система – це цілісне утворення і являє собою цілісну сукупність елементів, а з іншого – у системі чітко можна виділити її елементи (цілісні об'єкти). Для системи основною є ознака цілісності, тобто вона розглядається як єдине ціле, така, що складається з взаємодіючих або взаємопов'язаних частин (елементів), часто різноякісних, але сумісних.

Цей принцип можна інтерпретувати за допомогою наступної властивості: якщо об'єкт, що вивчається, являє собою в даному дослідженні систему, то при будь-якому способі розділення такого об'єкта на частини неможливо виявити його цілісні властивості.

6. Цілеспрямованість, що зумовлює орієнтацію системи у своєму розвитку на ефективне вирішення завдань, проблем з метою підвищення рівня життя населення та його фінансового забезпечення. Цілеспрямованість системи характеризується здатністю самостійно формувати цілі і, зокрема, планувати свою поведінку залежно від обставин, зовнішніх та внутрішніх

факторів, соціально-економічну ситуацією в країні. Система володіє певною сукупністю цінностей, на основі якої самостійно формує послідовність цілей, причому подальші цілі висуваються і уточнюються залежно від досягнення попередніх.

Складові елементи соціальної сфери є адаптивними, тобто можуть пристосовуватися як до зовнішнього середовища, так і до змін усередині самих себе. Наявність загальності адаптації одночасно є свідченням того, що всім системам, незважаючи на їх численні й істотні відмінності, властива, як мінімум, одна спільна цільова стратегічна риса – прагнення до самозбереження. Однак слід зазначити, що самозбереження можливе тільки за умови розвитку з урахуванням впливу «змінних» факторів. Тобто будь-яка система не тільки самозберігається, але й еволюціонує, адже без внутрішньої активності жодний розвиток неможливий.

Крім того, процес фінансування соціальної сфери, як зазначалося вище, є цілеспрямованим, тобто не тільки адаптується до умов існування, але й «діє» відповідно до чітко визначеної мети чи перспективи, основні параметри якої визначаються державною стратегією розвитку. Водночас даний процес не є жорстко зумовленим у своїй реалізації основних напрямів діяльності, оскільки прагнення до неухильного виконання оптимальних параметрів плану може призвести (і часто призводить) не до збереження і розвитку соціальної сфери, а до її нестійкості. Нестійкість виявляється в тому, що, вичерпавши, наприклад, необхідні для розвитку ресурси, система стоїть перед дилемою: або змінювати параметри (тим самим визнавши їх неоптимальними), або знаходити додаткові ресурси. У першому випадку система набуває *de facto* рис нецілеспрямованої. У другому – така система стає агресивною відносно середовища, у якого вона вимушена «запозичувати» обмежені ресурси, що призводить до конфліктних ситуацій, результат яких важко передбачити.

Характерною ознакою цілеспрямованої системи є відносна стійкість її структури і функціонування, виходячи із заданої цільової динаміки. Така система вимушена змінювати свої цілі під тиском зовнішніх чинників, але з появою нової мети в ній не відбувається суттєвих зрушень у структурі і закладених раніше принципах функціонування. Гнучка корекція цілей поведінки дозволяє системі зберігати свою життєдіяльність в достатньо широкому діапазоні зовнішніх і внутрішніх збурень. Кризи, які інколи супроводжують розвиток цілеспрямованої системи, виникають переважно через нездатність (або небажання) органів її управління проводити «м'яку» реформу внутрішньосистемних відносин і змінювати традиційні критерії ухвалення управлінських рішень.

Поєднання адаптивних і цілеспрямованих рис у процесі фінансування соціальної сфери необхідно також розглядати з точки зору її самоорганізації. Самоорганізація такої системи є концептуально заданою домінантою внутрішнього розвитку, яка переважає над зовнішніми чинниками. Альтернативою самоорганізації є так звана концепція зумовленості, заснована на уявленні про те, що все, що відбувається, чим-небудь спричинене [6, с. 359]. При системному підході «зумовленість у розвитку обумовлена тим, що будь-яка система є частиною надсистеми, яка може визначати цілі і характер руху своїх частин» [7, с. 130].

Виходячи з постулатів системного підходу у процесі фінансування соціальної сфери спостерігається як зумовленість, так і самостійність. Проте положення обох концепцій можна об'єднати таким чином, щоб вони доповнювали, а не суперечили одна одній шляхом визначення причинно-наслідкових зв'язків. Зокрема, лауреат Нобелівської премії з фізики 1954 року Макс Борн (1882–1970) у 1949 році визначив три основні гіпотези, за допомогою яких визначається причинність [8]:

1. Причинність постулює, що існують закони, за якими виявлення сутності «В» певного класу залежить від виявлення сутності «А» іншого класу, де слово «сутність» означає будь-який фізичний об'єкт, явище, ситуацію чи подію. «А» називають причиною, «В» – наслідком.

2. Передування у часі передбачає, що причина завжди відбувається раніше або принаймні одночасно із наслідком.

3. Суміжність означає, що причина й наслідок повинні бути або в просторовому контакті, або пов'язані рядом посередників, які перебувають у контакті.

Крім того, у соціальній сфері проявляється самоорганізація. З точки зору методології, самоорганізація [9] зводиться в ранг методологічного принципу, що прийшов на зміну кібернетичному погляду на вивчення систем і процесів, що відбуваються в них. Характерною рисою самоорганізації як методологічного принципу є синергетика [10, с. 76]. Синергетика (від грец. *συν* – спільно і грец. *εργος* – діючий) – міждисциплінарний напрям наукових досліджень, завданням якого є вивчення природних явищ і процесів на основі принципів самоорганізації систем (що складаються з підсистем) [11, с. 28–29].

Отже, розвиток систем відбувається під дією двох груп чинників – внутрішніх і зовнішніх. Внутрішні чинники є ніщо інше, як самоорганізація, властива будь-якій системі, а зовнішні чинники виступають як обмеження на можливість її конкретних проявів.

Слід зазначити, що система – це міждисциплінарна, загальнонаукова категорія, її складність, багатогранність та ін. залежать від її особливостей. На відміну, наприклад, від «технічних» систем, економічні і соціальні відрізняються здебільшого складністю суспільних відносин, механізми їх функціонування. Відповідно за характером розвитку виділяють екстенсивні й інтенсивні структури. Для економічних систем з екстенсивною структурою характерне зростання кількості зв'язків, відносин і взаємодій між компонентами без збільшення якості. У систем з інтенсивною структурою в ході розвитку спостерігається якісна зміна зв'язків, відносин і взаємодій. Підвищується інтенсивність взаємодій, заглиблюється характер відносин, збільшується пропусна спроможність комунікаційних каналів тощо.

Для складної системи характерна безліч локальних сфер слабкої стійкості: чим складніше система, тим більше у неї локальних сфер слабкої стійкості і тим слабша стійкість у кожній з них. Стихія складних систем – розвиток (рух), тобто постійне переміщення з однієї сфери слабкої стійкості в іншу під дією зовнішніх і внутрішніх чинників. При тривалому застої складна система втрачає здатність до адаптації, в ній посилюються інерційні складові і вона стає неспроможною усувати наслідки однієї флуктуації, що збурює, до виникнення іншої. У результаті системи починає все менш ефективно виконувати свою основну функцію, відбувається її поступове руйнування [12, р. 96–111]. Прості системи характеризуються однією сферою сильної стійкості, в якій і відбувається їх розвиток (рух). Динаміка простих систем полягає у періодичних відхиленнях від точки рівноваги під дією збурень і поверненні у початковий стан під дією сил «тяжіння». Якщо не відбувається катастрофи (руйнування у результаті одноразової зовнішньої дії), то вони встигають ліквідувати наслідки однієї флуктуації до виникнення іншої, а тому не накопичують руйнівних чинників. Однак, з іншого боку, прості системи можуть мати меншу стійкість за рахунок відсутності додаткових елементів системи, які б виконували превентивні функції щодо дії негативних зовнішніх чинників впливу.

З погляду поведінки розрізняють також системи, що не розвиваються (стабільні) і що розвиваються. З останніх виділяють ті, що самоорганізуються та саморозвиваються. Тобто проявляється організованість (організація) систем, що розвиваються.

Системоутворюючими чинниками є: число елементів системи; число істотних зв'язків, які може мати елемент; число системоважливих властивостей елемента. Організація виникає у тому випадку, коли між деякими початковими об'єктами (явищами) виникають закономірні стійкі зв'язки та/або відносини, що актуалізують певні властивості елементів і обмежують інші їх властивості. Організація пов'язана з упорядкованістю і узгодженістю функціонування автономних частин системи і виявляється, перш за все, у зниженні ентропії (міра невизначеності інформації) порівняно з ентропією системоформуючих чинників. Організація виявляється у структурних особливостях системи, складності, здатності збереження системи і її розвитку.

З погляду системного підходу будь-яка сучасна держава являє собою складну систему, що саморозвивається, певним чином орієнтуючись на «свої» інтереси. Водночас не збігаються з інтересами людей, які проживають у такій державі

(особистими, економічними, соціальними, господарськими, культурними та іншими). Для їх збалансування має бути об'єкт, який стане представником і носієм інтересів держави або системи в цілому, а не тільки своїх власних інтересів. Саме соціальна сфера є тим об'єктом, за допомогою якого держава може впроваджувати комплексні заходи щодо збереження існуючого рівня життя та забезпечення його постійного подальшого зростання в ринкових умовах господарювання, дотримуючи стратегічних інтересів розвитку.

Можна погодитися з тим, що економічна вигода відігравала і відіграє важливу роль у вчинках людини і суспільства в цілому. Ще у XIX столітті бельгійський визначний вчений Адольф Кетле (1796–1874) встановив, що аналогічно законам фізики існують об'єктивні соціальні закони, які працюють і при виявленні громадської думки населення з будь-якого питання на основі представлених статистичних даних [13].

Насправді процес фінансування соціальної сфери може бути описаний в динамічних термінах, а процеси, що відбуваються в ньому, зовні можуть бути інтерпретовані як безперервний і тісно пов'язаний потік дій окремих елементів системи. Згідно з поглядами американського політолога Девіда Істона (1917 р.н.), соціальна система виглядає «як всеосяжний і вічний процес перетворень» [14, р. 182]. Відповідно і соціальна сфера перебуває під впливом факторів двох типів: зсередини суспільства (ендогенні) і ззовні його (екзогенні). Разом ці фактори створюють навколишнє середовище системи. Дану систему можна визначити як взаємодію елементів, за допомогою яких у суспільство вводиться певна система цінностей і за сприянням яких членів суспільства спонукають взяти цю систему цінностей за норму поведінки. Життєздатність системи можна зрозуміти, розглядаючи її як відкриту систему, яка реагує на збурення, зовнішні впливи, перевантаження, залишаючись при цьому в стійкому стані.

Змінилася роль різних механізмів регулювання диспропорцій як соціального розвитку регіонів, так і рівня життя населення країни – відбувся перехід від централізованого планування соціально-економічного розвитку до суттєвого скорочення участі держави в економіці та забезпеченні рівня життя населення, передачі соціальних функцій держави на регіональний рівень. При цьому різні соціальні заходи, що розробляються на державному рівні, не супроводжуються відповідною організаційною взаємодією на територіальних рівнях.

Необхідно чітко усвідомлювати залежність між рівнем соціальної нерівності та економічним розвитком країни. Це приведе до виникнення точних прогнозних оцінок розвитку економіки країни та зменшення рівня бідності та диспропорцій у доходах громадян, що є важливим в процесі фінансування соціальної сфери. Бідність як явище соціально-економічного життя виникає тоді, коли матеріальний стан не дозволяє задовольняти коло потреб, що забезпечують фізичне існування, збереження працездатності на рівні встановлених у суспільстві мінімальних стандартів. Отже, і соціальна диференціація властива будь-якому суспільству, проте її причини, прояви та наслідки істотно відрізняються на різних етапах його розвитку. Очевидно, що визначення заходів та інструментів дії, направлених на зменшення соціальної диференціації, побудова комплексної стратегії соціально-економічного розвитку приведе до підвищення рівня життя населення.

Таким чином, можна зробити висновок, що економічне зростання є основним чинником, який визначає рівень життя людини і безпосередньо впливає на якість фінансування соціальної сфери. Кінцевою метою соціально-економічного розвитку будь-якої країни та її регіонів є підвищення рівня життя своїх громадян. В Україні існує безліч статистичних показників, які оцінюються у різних сферах життєдіяльності людини і характеризують реальний соціально-економічний, екологічний, демографічний, культурний, освітній стан суспільства, однак не враховують значення суб'єктивних оцінок окремої людини або соціальної групи щодо рівня фінансового забезпечення їх життєдіяльності.

Висновки. Необхідність застосування системного підходу в процесі фінансування соціальної сфери вимагає використання комплексного підходу до створення цілісного механізму державного регулювання рівня життя у сфері його фінансового забезпечення. Комплексний підхід при розробці основних державних програм і програм підвищення рівня життя населення, фактично, властивий соціально орієнтованій ринковій економіці, направлений на людину. У новому методологічному підході принцип комплексності припускатиме узгодженість частки і завдань підвищення рівня життя із загальними макроекономічними напрямками соціально-економічного розвитку країни, оскільки тільки на стадії опрацювання загальних напрямів державного розвитку можна закласти, з одного боку, дієві заходи щодо зростання рівня життя (зростання доходів і зменшення їх диференціації, утримання безробіття в соціально-допустимих межах, зниження смертності, поліпшення здоров'я, підвищення тривалості життя та ін.). З іншого – опрацювання програм з позиції впливу чинників рівня життя на кількість і якість робочих місць, потреби в додаткових робочих місцях, міжгалузевого перерозподілу заробітної плати та інших макроекономічних пропорцій дозволить попередити виникнення багатьох економічних диспропорцій. При цьому принцип комплексності припускає необхідність об'єднання в єдиний блок соціально-економічних показників рівня життя як на державному рівні, так і на рівні регіонів. Дотримання єдності цілей, завдань і національних пріоритетів на макро- і на мікрорівні (що особливо важливо в умовах матеріальної диспропорції та значної соціально-економічної диференціації як населення, так і областей або економічних районів) покращить процес фінансування соціальної сфери та зумовить підвищення рівня життя населення як в країні, так і в регіонах.

Список використаних джерел

1. Philips D. C. *The Methodological Basis of Systems Theory* / D. C. Phillips // *The Academy of Management Journal*, Dec., 1972. – Vol. 15, No. 4, *General Systems Theory*. – P. 469-477.
2. Boulding K. E. *Political Implications of General Systems Research* / Boulding K. E. // *International Journal of General Systems*, 1961. – Volume 6. – P. 1-7.
3. Laszlo E. *The Systems View of The World: A Holistic Vision For Our Time* / Laszlo E. – USA : Hampton Press, Inc. [Third printing], 2001. – 120 p. – (*Advances in Systems Theory, Complexity, And The Human Sciences*).
4. Гегель Г.В.Ф. *Феноменология духа* / Г.В.Ф. Гегель. – Москва : Академический Проект, 2008. – 767 с. – (Философские технологии: философия)
5. Bertalanffy L. von. *An Outline of General System Theory* / Karl Ludwig von Bertalanffy // *British Journal for the Philosophy of Science*. – Vol. 1. – 1950. – P. 134-165.
6. Асратян Э.А. Иван Петрович Павлов: Жизнь, творчество, современное состояние учения / Э. А. Асратян. – М.: Наука, 1981. – 438 с.
7. *Теоретические основы системного анализа* / [Новосельцев Виктор Иванович, Тарасов Борис Васильевич, Голиков Виктор Константинович, Демин Борис Евгеньевич]; под ред. В. И. Новосельцева. – М.: Майор, 2006. – 592 с.
8. Max Born [Електронний ресурс] / *The Free Encyclopedia Wikipedia*. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Max_Born
9. Martius Georg *Self-organisation for Autonomous Robot Development* [Електронний ресурс] / Martius, Georg; Herrmann, Michael; Der, Ralf // *Advances in Artificial Life 9th European Conference «MPI für Dynamik und Selbstorganisation»* / *Nichtlineare Dynamik*. – Режим доступу: <http://edoc.mpg.de/display.epl?mode=doc&id=350217&col=43&grp=239>
10. Сугаков В.И. *Основы синергетики* / В.И. Сугаков. – Київ : Обереги, 2001. – 288 с.

11. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам / Хакен Г. ; пер. с англ. – М. : Мир, 1991. – 240 с.
12. Blanchard P. *Differential Equations, Dynamical Systems, and an Introduction to Chaos* / Blanchard, P.; Devaney, R. L.; Hall, G. R. – London: Thompson, 2004. – 402 p.
13. Кетле А. Социальная система и законы, ею управляющие / А. Кетле ; [пер. с франц. Л. Н. Шаховской]. – СПб. : Издание Н.Поляков и Ко, 1866. – 313, [5] с.
14. Easton D. *A Systems Analysis of Political Life* / Easton D. – New York : Wiley, 1965 – 507 p.

References

1. Philips D. C. *The Methodological Basis of Systems Theory* // *The Academy of Management Journal*, Dec., 1972. Vol. 15, No. 4, General Systems Theory. 469-477.
2. Boulding K. E. *Political Implications of General Systems Research* // *International Journal of General Systems*, 1961. Volume 6. 1-7.
3. Laszlo E. *The Systems View of The World: A Holistic Vision For Our Time*. USA: Hampton Press, Inc. [Third printing], 2001. 120 p. (Advances in Systems Theory, Complexity, And The Human Sciences).
4. Gegel G.V.F. *Fenomenologiya dukha* [Phenomenology of Spirit]. Moskva: Akademicheskii Proekt, 2008. 767 s. (Filosofskiiye tekhnologii: filosofiya)
5. Bertalanffy L. von. *An Outline of General System Theory* // *British Journal for the Philosophy of Science*. Vol. 1, 1950. 134-165.
6. Asratyan E.A. Ivan Petrovich Pavlov: Zhizn, tvorchestvo, sovremennoye sostoyaniye ucheniya [Life, creativity, modern state exercises]. M.: Nauka, 1981. 438 s.
7. *Teoreticheskiye osnovy sistemnogo analiza* [Theoretical Foundations of Systems Analysis] / [Novoseltsev Viktor Ivanovich, Tara-sov Boris Vasilyevich, Golikov Viktor Konstantinovich, Demin Boris Yevgenyevich]; pod red. V. I. Novoseltseva. M.: Mayor, 2006. 592 s.
8. Max Born / *The Free Encyclopedia Wikipedia*. http://en.wikipedia.org/wiki/Max_Born
9. Martius Georg *Self-organisation for Autonomous Robot Development* / Martius, Georg; Herrmann, Michael; Der, Ralf // *Advances in Artificial Life 9th European Conference «MPI für Dynamik und Selbstorganisation»* / *Nichtlineare Dynamik*. <http://edoc.mpg.de/display.epl?mode=doc&id=350217&col=43&grp=239>
10. Suhakov V.Y. *Osnovy synerhetyky* [Fundamentals of synergy]. Kyiv: Oberehy, 2001. 288 s.
11. Khaken G. *Informatsiya i samoorganizatsiya: Makroskopicheskiy podkhod k slozhnym si-stemam* [Information and Self-organization: a macroscopic approach to complex systems] per. s angl. M. : Mir, 1991. 240 s.
12. Blanchard P., Devaney R.L.; Hall G.R. *Differential Equations, Dynamical Systems, and an Introduction to Chaos*. London: Thompson, 2004. 402 p.
13. Kettle A. *Sotsialnaya sistema i zakony, yeyu upravlyayushchiye* [Social system and the laws governing it] per. s frants. L. N. Shakhovskoy. SPb.: Izdaniye N.Polyakov i Ko, 1866. 313, [5] s.
14. Easton D. *A Systems Analysis of Political Life*. New York: Wiley, 1965. 507 p.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Гордей Оксана Дмитрівна, доктор економічних наук, професор кафедри фінансів
Національний університет державної податкової служби України
вул. К. Маркса, 31, м. Ірпінь Київська обл., 08201, Україна
e-mail: oksana_@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Гордей Оксана Дмитриевна, доктор экономических наук, профессор кафедры финансов
Национальный университет государственной налоговой службы Украины
ул. К. Маркса, 31, м. Ирпень Киевская обл., 08201, Украина
e-mail: oksana_@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Hordei Oksana, Doctor of Economics, Professor Department of the Finance
National STS university of Ukraine
K. Marks street, 31, Irpin, Kyiv region, 08201, Ukraine
e-mail: oksana_@ukr.net

УДК 330.14

ФОНД ЦІЛЬОВОГО КАПІТАЛУ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Козарезенко Л.В.

Предметом роботи є економічні відносини, що виникають у процесі формування та функціонування фондів цільового капіталу. Метою роботи є виявлення можливостей, переваг та недоліків застосування фондів цільового капіталу в українській господарській практиці. Методологія проведення роботи. В процесі дослідження становлення фондів цільового капіталу використано історичний метод, а можливостей використання фондів цільового капіталу в українській практиці - логічного та порівняльного аналізу. Результати роботи. Обґрунтовано доцільність застосування фондів цільового капіталу в якості альтернативи бюджетного фінансування розвитку людського потенціалу. Виявлено переваги та недоліки застосування фондів цільового капіталу в контексті політики розвитку людського потенціалу в Україні. Галузь застосування результатів. Формування основних напрямів державної політики у сфері фінансування розвитку людського потенціалу. Висновки. Фонди цільового капіталу мають важливе значення у розвитку соціальної сфери, адже це є підґрунтям для її довгострокового планування та розвитку. Для некомерційних організацій, як мінімум, переваг дві. По-перше, стабільність фінансування. По-друге, стабільність з точки зору залучення співробітників. Це і гарантії фінансування, і стабільного функціонування.

Ключові слова. Фонд цільового капіталу, ендаумент, філантропія, благодійництво, цільовий капітал, фінансування, соціальна сфера, сфера охорони здоров'я, сфера освітніх послуг.

ФОНД ЦЕЛЕВОГО КАПИТАЛА КАК АЛЬТЕРНАТИВА БЮДЖЕТНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА

Козарезенко Л.В.

Предметом работы являются экономические отношения, возникающие в процессе формирования и функционирования фондов целевого капитала. Целью работы является выявление возможностей, достоинств и недостатков применения фондов целевого капитала в украинской хозяйственной практике. Методология проведения работы. В процессе исследования становления фондов целевого капитала использованы исторический метод, а возможностей использования фондов целевого капитала в украинской практике - логического и сравнительного анализа. Результаты работы. Обоснована целесообразность применения фондов целевого капитала в качестве альтернативы бюджетного финансирования развития человеческого потенциала. Выявлены преимущества и недостатки применения фондов целевого капитала в контексте политики развития человеческого потенциала в Украине. Область применения результатов. Формирование основных направлений государственной политики в сфере финансирования развития человеческого потенциала. Выводы. Фонды целевого капитала имеют важное значение в развитии социальной сферы, ведь они являются основой для ее долгосрочного планирования и развития. Для некоммерческих организаций, как минимум, преимуществ два. Во-первых, стабильность финансирования. Во-вторых, стабильность с точки зрения привлечения сотрудников. Это и гарантии финансирования, и стабильного функционирования.

Ключевые слова. Фонд целевого капитала, эндаумент, филантропия, благотворительность, целевой капитал, финансирование, социальная сфера, сфера здравоохранения, сфера образовательных услуг.

ENDOWMENT FUND AS AN ALTERNATIVE BUDGET FINANCING HUMAN DEVELOPMENT

Kozarezenko L.V.

Subject of work is economic relations emerging in the process of forming and operating funds of special-purpose capital. Aim of work is determination of possibilities, advantages and drawbacks of integrating the funds of special-purpose capital into the Ukrainian economic practices. Methodology of work. Historical method was used for researching the process of establishing the funds of special-purpose capital and method of logical and comparative analysis was used for determining the possibilities of integrating funds of special-purpose capital into the Ukrainian practices. Results of work. The work substantiated the expediency of applying the funds of special-purpose capital as an alternative to budget financing of human potential development, revealed the advantages and drawbacks of applying funds of special-purpose capital within the context of policy of human potential development in Ukraine. Branch of result application. Formation of the main directions of the state policy in the sphere of financing human potential development. Conclusions. Funds of special-purpose capital are significant for the development of the social sphere constituting the basis for its long-term planning and development. There are minimum two advantages for the non-commercial organizations. The first advantage is stability of financing. The second advantage is stability in the engagement of employees. Other advantages include guarantees of financing and stable functioning.

Key words. Fund of special-purpose capital, endowment, philanthropy, charity, special-purpose capital, financing, social sphere, sphere of health protection, sphere of educational services.

Постановка проблеми. У щорічному посланні Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році» [7] першочергового значення у процесі реформування національної економіки надається реформі системи соціального забезпечення й соціального захисту українських громадян. В контексті процесу реформування основними його принципами мають стати гарантії надання адекватної державної допомоги тим, хто цього дійсно потребує, раціональні соціальні видатки й висока якість соціальних послуг, що надаються громадянам з боку держави.

Дотримання цих принципів у соціальній політиці держави при реалізації реформ у сфері соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, культурі, дозволить Україні наблизитися до створення моделі сучасної соціальної ринкової економіки. Її перевагами є високий рівень соціальних стандартів, ефективний захист прав працівників, розвинена система соціального захисту, всебічний розвиток соціокультурної сфери країни в цілому.

Реформуванню соціальної сфери України відведено також чи не найважливішу роль у Програмі економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [4], особливо це стосується підвищення стандартів життя. Увага у Програмі загострена на таких складових як реформа медичного обслуговування, реформа системи пенсійного страхування, реформа системи освіти. В цілому, спільним моментом у процесі підвищення стандартів життя є пошук додаткових джерел фінансування соціальної сфери та направлення їх разом із коштами державного бюджету на її розвиток.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фонд цільового капіталу як альтернатива бюджетного фінансування розвитку людського потенціалу є предметом досліджень багатьох зарубіжних вчених. Особливо актуальним питання доцільності створення фондів цільового капіталу є для російських вчених, де, наразі, відбувається процес становлення цього інституту. В Україні фонди цільового капіталу є предметом досліджень не багатьох науковців. Це пов'язано з тим, що соціальна сфера країни продовжує бути об'єктом фінансування з державного бюджету, а пошук альтернативних джерел фінансування такого гострого значення ще не набув. Отже авторське дослідження присвячене розгляду можливостей використання фондів цільового капіталу в якості альтернативи бюджетного фінансування розвитку людського потенціалу.

Постановка завдання. Серед ряду рекомендацій по реформуванню соціальної сфери увагу привертає пропозиція по створенню в Україні фондів цільового капіталу або ендаументів, як альтернативи бюджетного фінансування соціальної сфери країни. Отже метою статті є розгляд можливості та доцільності застосування ендаументів в Україні, як альтернативи бюджетного фінансування розвитку людського потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Ендаумент (англ. «endowment»), або фонд цільового капіталу - це сформовані за рахунок пожертвувань та (або) благодійних внесків фонди фінансових ресурсів, доходи від інвестування яких використовуються для фінансування некомерційних організацій, а саме освіти, медицини, культури, політики, екології та інших сфер діяльності.

Історія функціонування ендаументів має майже 500-річну історію. Як свідчать першоджерела, вперше аналог сучасних ендаументів з'явився в XVI столітті у Великобританії, коли М.Буфорт внесла пожертвування на створення кафедр богослов'я в університетах міст Оксфорд і Кембридж. У США у створенні ендаументів лідером став Гарвардський університет, коли в 1649 році чотири випускники заповідали цьому вищому навчальному закладу ділянку землі. Сьогодні на цій території знаходиться університетська бібліотека.

Найбільш відомий ендаумент - Нобелівський - створений в кінці XIX століття. Відповідно до заповіту А.Нобеля кошти, виручені від продажу його власності, повинні бути вкладені в надійні цінні папери, а премії вченим мали вручатися за рахунок відсотків від прибутку. На момент смерті А.Нобеля його капітал оцінювався в сучасних цінах приблизно в 212 млн. дол. США.

Сьогодні активи Нобелівського фонду перевищують 500 млн. дол. США. Цього цілком достатньо, щоб щорічно видавати кожному лауреату Нобелівської премії не менше 1 млн. дол. США.

У Росії аналоги сучасних ендаументів існували з 1770 року у формі «вічного капіталу» - банківського вкладу, відсотками по якому покривалися поточні витрати на благодійні проекти.

Традиційно поширення фонди цільового капіталу отримали в тих країнах, де історично відсутня державна підтримка освіти, науки і культури, а національні традиції заохочують приватну благодійність. Наприклад, за допомогою ендаументів університети США, Великобританії, Японії, Австралії та інших країн світу мають можливість фінансувати прикладні дослідження, матеріально заохочувати професорсько-викладацький склад до якісної та продуктивної праці, надавати гранти талановитим студентам, запроваджувати університетські стипендії та інше. У США організатори ендаументів впливають на вибір викладачів (є, навіть, спеціальний термін «endowed professors» - викладачі, запрошені на вимогу жертводавців), або студентів (ім ендаументи призначають спеціальні стипендії).

Університети та коледжі, особливо США та Великої Британії, володіють найбільшими ендаументами в світі (див. табл. 1).

Таблиця 1. Обсяги ендаументів деяких університетів США та Великобританії

Назва університету	Обсяг ендаументів у 2009 році, дол. США	Обсяг ендаументів у 2010 році, дол. США	Темп приросту, %
Гарвардський університет	27,56	28,14	-5,4
Єльський університет	16,33	16,65	2,0
Прінстонський університет	12,61	14,4	14,1
Техаський університет	12,16	14,05	15,5
Стенфордський університет	12,62	13,85	9,8
Массачусетський технологічний університет	7,88	8,32	5,5
Мічиганський університет	6,00	6,56	9,4
Колумбійський університет	5,89	6,52	10,6

*Джерело: [3].

На сьогодні у таких фондах накопичені значні кошти. Гарвардський університет має в своєму розпорядженні цільовий капітал майже в 30 млрд. дол. США. Його ендаумент складається з більше ніж 10,8 тис. окремих фондів. У 2010 фінансовому році за їх рахунок було профінансовано майже третину операційного бюджету університету - понад 1,1 млрд. дол. США.

Ендаумент Єльського університету на кінець 2010 фінансового року оцінювався в майже 17 млрд. дол. США. Бюджет закладу, що перевищує 2,07 млрд. дол. США, також на третину (684 млн. дол. США) був профінансований за рахунок прибуткових надходжень ендаументу. Ендаументи Прінстонського і Стенфордського університетів забезпечують до 500 млн. дол. США щорічного фінансування цих університетів.

Розміри статутного капіталу ендаументів інших університетів є значно меншими. Так, університетські фонди у Великобританії акумулювали всього близько 5 млрд. дол. США, при цьому майже 4 млрд. дол. США припадає в першу чергу на Оксфордський і Кембриджський університети [8].

В середньому, довгострокова середньорічна дохідність інвестицій ендаументів складає близько 7-12% річних, розмір виплат на основі цілі діяльності фонду - близько 5% (від суми його активів), приблизно половина доходів реінвестується. Частина реінвестованих доходів поглинається інфляцією, що при ефективному управлінні цільовим капіталом забезпечує річний приріст активів в межах 4-5% в реальному виразі. В цілому ж, кошти ендаументів приносять західним ВНЗ до 40-50% річного доходу, виступаючи найважливішим джерелом фінансування поточних потреб університетів.

В США висловлюються що «ендаументленд - це країна в країні, система, котра не підконтрольна владі, насамперед через свою повну фінансову самостійність» [9].

Активного поширення ендаументи набули і в сучасній Росії. Прикладом успішного функціонування ендаументів (не враховуючи закладів освіти) є їх застосування у музейній справі, наприклад Петергофі та Ермітажі.

Можливість використання такого інструменту благодійності відкрилася з прийняттям наприкінці 2006 року Закону № 275-ФЗ «Про порядок формування і використання цільового капіталу некомерційних організацій»[6]. Спільно з цим Законом були прийняті поправки до Податкового кодексу, що звільняють дохід від капіталу фондів від податку на прибуток. Уряд Російської Федерації в даний час розглядає також можливість надання податкових пільг також і жертводавцям таких фондів. На сьогодні в Росії працюють близько 30 ендаументів.

Одним з перших в Російській Федерації сучасних ендаументів є «Фонд розвитку Вищої школи менеджменту Санкт-Петербурзького державного університету» (ВШМ СПбДУ), який існує з грудня 2007 року. Крім того, з початку 2011 року за участю Санкт-Петербурзької керуючої компанії «БФА», що керує ендаументом ВШМ СПбДУ був сформований «Фонд підтримки і розвитку Санкт-Петербурзького державного університету економіки і фінансів» і в даний момент знаходиться під її управлінням.

В Україні ендаументи є інструментами фінансування, насамперед, благодійних фондів, як от, «Україна для дітей». На жаль, застосування в освіті, музейній справі, охороні здоров'я, соціальній сфері такого поширення як на заході чи Росії ендаументи не знайшли. Наприклад, лише з жовтня 2011 року за ініціативою дирекції Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка розпочався процес формування ендаументу (Фонду розвитку Інституту) до створення якого запрошують, в першу чергу, випускників університету.

Ендаумент наповнюється переважно за рахунок благодійних пожертвувань. В ролі потенційних інвесторів ендаументів можуть виступати, наприклад, випускники навчальних закладів, батьки студентів, студенти, великі компанії, благодійні організації, меценати.

Вельми цікавий досвід Принстонського університету, в якому щорічно пожертвування в ендаумент вносять 55-60% (!) випускників. Даний фонд лідирує в світі по відношенню розміру цільового капіталу до числа студентів - даний показник становить понад 2 млн. дол. США.

Варто відзначити, що США є в цілому світовим лідером у сфері благодійництва та фандрейзингу (з англійської «fund» - кошти, фінансування, «raise» - піднімати, добувати, збирати) - це пошук ресурсів (людей, устаткування, інформації, часу, грошей та ін.) для реалізації проектів та/або підтримки існування організації. Благодійністю займається 50% дорослого населення країни - близько 100 мільйонів чоловік. За рік американська сім'я витрачає на благодійність в середньому 1623 дол. США. У 2008 році в США пожертви на благодійність склали 2,2% ВВП, в тому числі 15% цієї суми отримали освітні установи.

На другому місці в світі знаходиться Великобританія, у якій на благодійні цілі витрачається 0,7% ВВП, хоча ця країна значно відстає від США і за абсолютними показниками, і за рівнем організації роботи благодійних організацій, оскільки активно

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

розвивати управління фандрейзингом англійці почали тільки кілька десятиліть тому, тоді як у США ще в 1891 році Дж.Рокфеллер надіслав своїх співробітників для управління коштами, що направлялися ним на благодійність. Країни континентальної Європи значно відстають у сфері організації фандрейзингу не тільки від США, але і від Великобританії. В останні роки досить активно роботу в даній сфері почав вести Китай.

Різні країни світу не прагнуть винаходити свою модель фандрейзингу, тому що американська модель довела свою ефективність і еволюціонувала протягом сторіч, і фактично розвиваються по стратегії «наздоганяючого розвитку».

Перші американські коледжі отримували значну підтримку від приватних спонсорів, імена яких увічнені в назвах коледжів, університетських бібліотек. У кінці XIX століття для залучення пожертвувань випускники провідних приватних університетів (Гарвардського і Єльського) організували асоціації випускників. Нині асоціації випускників створені при багатьох ВНЗ. Випускники не тільки самі виділяють кошти ВНЗ, але і є лобістами інтересів своїх «Alma Mater» у законодавчих органах, у ділових колах, місцевому співтоваристві.

В американських ВНЗ є спеціальні структури, що займаються питаннями залучення приватних коштів, так звані «служби розвитку». Нерідко в університетах передбачено посаду віце-президента з розвитку. Американські університети і коледжі проводять цілеспрямовані кампанії із залученням приватних пожертвувань, які тривають іноді до 6-7 років. Кампанії детально плануються, визначають їх етапи, конкретну мету і шляхи її досягнення, з потенційними спонсорами ведуть активну роботу. У 80-і роки метою кампаній деяких приватних дослідницьких університетів визначали суму у 1 млрд. дол. США, у 90-і роки - вже 2 млрд. дол. США (Гарвардський університет) [8].

Пожертвування ВНЗ стимулюються у США податковими пільгами, сума пожертвувань - у розмірі до 50% оподатковуваного сукупного прибутку - звільняється від податків. Важливим джерелом пожертвувань університетам і коледжам є приватні корпорації й фонди. Кошти корпорацій і фондів дедалі частіше спрямовуються великим ВНЗ (часто державного сектора), що, на думку деяких експертів, завдають збиток невеликим незалежним коледжам.

Між державними університетами і приватними коледжами йде конкурентна боротьба не тільки за залучення приватних фінансових коштів, але і за співробітників, які могли б ефективно провести кампанії із залучення таких коштів.

Спостерігачі вважають, що масштабні кампанії великих державних університетів із залучення коштів, нададуть не негативний, а позитивний вплив на невеликі приватні коледжі. Річ у тому, що ці кампанії приводять до створення нового «клімату добродійності», потенційні спонсори краще дізнаються про проблеми вищої освіти, загалом, підвищується розмір пожертвувань. На думку цих спостерігачів, негативний вплив відповідних кампаній великих державних університетів на невеликі ВНЗ загалом може бути вельми обмеженим, оскільки значна частина приватної фінансової підтримки кожному конкретному ВНЗ надходить від випускників саме цього ВНЗ.

Приватна фінансова допомога може бути корисна як студентам з сімей зі середніми прибутками (ці студенти дедалі частіше вимушені вдаватися до отримання кредитів на оплату свого навчання), так і студентам із сімей з низькими прибутками (державної фінансової допомоги, що отримують такі студенти, виявляється недостатньо для оплати навчання у коледжі). Приватна допомога призначена на виплату стипендій як найбільш потребуючим студентам, так і найбільш талановитим студентам, що мають найвищі досягнення в навчанні. Потрібно також враховувати, що, на відміну від інших, більш традиційних джерел фінансування вищої школи, потенціал розширення фінансової допомоги з боку приватного сектора надзвичайно великий.

Для забезпечення зростання фінансової підтримки ВНЗ з боку приватного сектора важливим є створення нового партнерства вищих навчальних закладів, корпорацій, індивідуальних спонсорів, місцевих груп, некомерційних агентств, федерального і штатних урядів.

Приватні кошти відіграють важливу роль у фінансуванні вузівських наукових досліджень ВНЗ. Наприклад, такий провідний американський університет, як Масачусетський технологічний інститут (МТІ) проводить активну політику залучення коштів приватних фірм для фінансування наукових досліджень. Протягом найближчих 5 років американська корпорація «Майкрософт» виділить МТІ 25 млн. дол. США на проведення досліджень в області використання інформаційних технологій в університетській освіті.

У США уряди багатьох штатів (Мічиган, Міннесота, Нью-Йорк, Іллінойс, Каліфорнії й ін.) стимулюють встановлення більш тісних зв'язків між державними дослідницькими університетами і фірмами високотехнологічних галузей з метою створення на базі дослідницької діяльності університетів центрів нових технологій.

У грудні 2012 році британська організація «Charities Aid Foundation»¹ презентувала дані щорічного світового рейтингу благодійності. Лідерами рейтингу протягом 2007-2011 років залишаються Австралія, Ірландія, США, Нова Зеландія та Канада (таблиця 2).

Таблиця 2. Компоненти Світового рейтингу благодійності та місце України в ньому в 2012 році

Країна та її місце в рейтингу	Значення рейтингу (%)	Грошові пожертви (%)	Місце в рейтингу	Волонтери (%)	Місце в рейтингу	Допомога нужденним (%)	Місце в рейтингу
Австралія (1)	60	76	2	37	12	67	10
Ірландія (2)	60	79	1	34	15	66	13
Канада (3)	58	64	10	42	7	67	10
Україна (111)	21	7	130	20	56	36	108
Албанія (144)	13	9	126	7	125	23	141
Греція (145)	13	5	141	3	145	30	124
Чорногорія (146)	13	10	115	5	135	33	141

*Джерело: [2].

Як свідчать дані таблиці 2, Україна займає передостанні позиції за всіма складовими рейтингу. Можна припустити, що така ситуація пояснюється як недовірою населення до діяльності благодійних організацій, так і, в цілому, складним матеріальним становищем населення, подоланням країною наслідків світової фінансової кризи, зниженням ділової активності в країні та темпів економічного зростання.

Нами проведений аналіз існуючої практики благодійництва в Україні для розуміння можливостей розвитку та заснування ендаументів, як альтернативних джерел фінансування соціальної сфери країни. Аналіз проведено за такими напрямками як, кількість організацій, що займаються благодійністю, законодавство, напрями благодійницької діяльності, форми надання допомоги, ставлення населення до благодійної діяльності.

¹Charities Aid Foundation (CAF) - провідна міжнародна благодійна організація, офіційно зареєстрована у Великобританії, яка має дев'ять офісів по всіх континентах світу, метою функціонування якої є підвищення ефективності благодійної діяльності, збільшення обсягів пожертвувань, створення сприятливих умов для розвитку філантропії, сприяння благодійним організаціям та тим, хто їх підтримує.

Європейський центр фондаций у Брюсселі, що об'єднує близько 400 найбільших європейських фондів, уперше спробував зібрати офіційні дані країн - членів ЄС про кількість фондів, які працюють у регіоні, та про обсяг щорічних сум, які вони виділяють на реалізацію своїх програм. Результати є такими. На сьогодні в Європі зареєстровані й активно працюють понад 110 тис. благодійних фондів; в них трудиться, в середньому, від 750 тис. до 1 млн. осіб (пряме працевлаштування); щорічно фонди виділяють на свої програми близько 100 млрд. євро.

У Міністерстві юстиції України на кінець 2011 році було зареєстровано близько 12918 тис. фондів [1]. Звичайно, порівняно зі 110 тис. установ по всій Європі, вітчизняна цифра може видатися досить значною: у ЄС один фонд припадає на чотири з половиною тисячі осіб, в Україні ж - на три тисячі осіб. Але, як свідчить практика, лише мала частка всіх зареєстрованих вітчизняних фондів справді займається благодійною діяльністю. Крім того, розмитість законодавства дозволяє реєструвати під вивіскою «благодійний фонд» різні громадські організації, котрі практично не мають жодного стосунку до фондової діяльності, а саме накопичення та перерозподілу благодійних ресурсів.

На жаль, на сьогодні в Україні досить складно точно підрахувати обсяги фінансування, що виділяється на доброчинність. Українська податкова звітність, на відміну від такої в європейських країнах та США - закрита інформація, її публічність не є обов'язковою вимогою. На думку багатьох експертів, благодійні суми, які найчастіше ніде не декларуються, досить великі, особливо у сфері медицини. Результати досліджень діяльності громадських організацій в Україні в 2011 році презентують наступні дані. Надходження благодійних коштів у 2011 році на рахунки благодійних організацій відбулося у розмірі 1454156,4 тис. грн. З них від підприємств та організацій сума надходжень становила 563936,4 тис. грн., від громадян України 199955,2 тис. грн., від нерезидентів - 690264,8 тис. грн. Як бачимо, найбільш вагомою часткою у загальній структурі надходжень благодійних внесків становлять кошти нерезидентів - 47,5%, наступними за обсягами надходжень є кошти підприємств та організацій - 38,8%, останніми за кількістю пожертвувань є громадяни України - 13,8%. Пояснити ситуацію, пов'язану з тим, що найбільшу частку пожертв у їх загальній структурі займають кошти нерезидентів досить просто. Насамперед вважаємо, що культура благодійництва є досить новою для України, по-друге, громадяни України ставляться, зазвичай, з недовірою до діяльності благодійних організацій, по-третє, населення України за рівнем своїх доходів зазвичай можливості приймати участь у благодійній діяльності не має, адже і так витрачає близько 60% своїх доходів на продукти харчування, що, як відомо, є однією з ознак зuboжіння суспільства.

Як показали результати, основними об'єктами фінансування вітчизняних компаній та організацій є такі сфери благодійної діяльності як соціальний захист (16%), освіта (15%) та спорт і дозвілля (13%). Найменш привабливими сферами фінансування виявилися фінансування розвитку прав людини (7%), фінансування науки, технологій та досліджень (2%). Вважаємо, що ситуація із фінансуванням науки, технологій та досліджень є неприйнятною, адже, підприємства та компанії мають розуміти важливість нових технологій та інновацій в розвитку не лише своїх компаній, а й в економічному розвитку країни, таким чином мають переглянути напрями фінансування благодійницької діяльності в бік їх збільшення в напрямі розвитку науки, інновацій, науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт.

Якщо проаналізувати в якій формі відбувається надання благодійної допомоги українськими підприємствами, то ситуація є наступною. Найбільш поширеною формою допомоги залишаються грошові кошти (76%), значно зріс порівняно з 2005 роком у 2009 році обсяг допомоги пов'язаний із волонтерською роботою працівників компанії (5% та 68%, відповідно), зросли обсяги допомоги пов'язані із наданням компаніями товарів та послуг, що не пов'язані із їх основною діяльністю (19% та 64%, відповідно), також у 2009 році порівняно із 2005 роком значно зросли обсяги допомоги, пов'язані із наданням компаніями експертної допомоги (0% та 44%, відповідно). Тобто спостерігається рух до надання благодійної допомоги у натуральному вигляді, що дозволяє уникнути нецільового витрачання коштів.

Парламенти різних країн ухвалили понад 50 законів, що ними на даний час регулюються різні аспекти діяльності благодійних фондів (від потреб, на які можуть бути витрачені благодійні кошти, й до вимог до звітності та оподаткування). Наприклад, аби відкрити благодійний фонд на Мальті, засновникам досить внести на його рахунок первинний внесок на суму 240 євро. В Австрії - 70 тис. євро. А у Франції від окремих засновників можуть вимагати внести у статутний капітал фонду не менше 1 млн. євро. Практично, в усіх країнах ЄС законодавчо закріплено вимогу публічної звітності фондів - один із інструментів, котрі стимулюють довіру до їхньої діяльності. Єдина проблема, яку європейці намагаються вирішити останні 15 років, - це розробка спільного законодавчого документа, який би регулював діяльність благодійних інституцій країн ЄС, дозволивши безперешкодно реалізовувати міжнародні благодійні проекти. З одного боку, українське «благодійне» законодавство здається досить лояльним і демократичним. З іншого - нинішня ситуація трохи пригнічує. Упродовж 2008-2012 років експерти українського сектора доброчинності брали активну участь у розробці Закону «Про благодійництво та благодійні організації», зареєстрованого у Верховній Раді в новій редакції ще 2010 року. У липні 2012 року парламент проголосував за прийняття закону в другому читанні. Схоже, керівництво країни поки що не готове повною мірою оцінити роль, яку благодійні фонди та організації або вже виконують, або можуть виконувати в державі.

Переживаючи наслідки фінансової кризи, багато європейських держав намагаються перекласти завдання і відповідальність за вирішення окремих соціальних проблем на плечі приватних донорів-фондів. В умовах дефіциту державного бюджету стає вигідно, аби фонди взяли на себе окремі зобов'язання, впровадили нові соціальні програми, розробили й апробували моделі вирішення тієї чи іншої проблеми. В Україні такий досвід є. Наприклад, чинну систему зовнішнього незалежного оцінювання розробив, апробував і передав державі фонд «Відродження». Тепер фонд спільно з Міністерством юстиції України відкриває по всій території України юридичні консультації для незаможних громадян. Однак виконавчий директор Міжнародного благодійного фонду «Відродження» Є. Бистрицький відзначає, що поки що це не система, а, швидше, виняток із правил.

Президент Міжнародного благодійного фонду «Карітас Україна» А. Васкович вважає, що причина безсистемності - небажання держави втратити монополію в соціальній сфері, і це попри перманентний, упродовж десятка років, дефіцит держбюджету в соціальній сфері. Хоча видимість залучення благодійних фондів та організацій до вирішення соціальних проблем створюється, конкретних механізмів на рівні бюджетного кодексу та інших базових документів для практичної реалізації такої співпраці немає.

Фінансова криза вплинула на благодійний сектор як у Європі, так і в Україні. З одного боку, експерти стверджують, що, попри це, європейський сектор продовжує розвиватися. За словами голови Європейської мережі донорських асоціацій, віце-президента Асоціації благодійних фондів Іспанії Р.Галлего, в Іспанії, в середньому, щодня реєструється новий фонд, а німецький благодійний сектор поповнюється двома інституціями. Статистичні дані Асоціації фондів Франції свідчать, що за 2001-2010 роках сектор благодійних фондів зріс на 60%. З іншого боку, чимало фондів криза примусила замислитися про мету і терміни своєї діяльності.

Наприкінці 90-х років питання наявності ендаумента - фонду цільового капіталу - належало до розряду необговорюваних. Вважалося, що статутний (цільовий) капітал фонду, який вносився засновником на час його створення, а потім у міру розвитку поповнювався, необхідно інвестувати для отримання прибутків, а сама благодійна діяльність фонду має здійснюватися виключно за рахунок отриманих прибутків, забезпечуючи таким чином «довговічність» діяльності.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

Сьогодні деякі фонди приймають рішення, відмовившись від ендаументу, спрямувати всі гроші на розв'язання однієї конкретної проблеми (10-15 років). Коли фінанси вичерпуються - фонд закривається. Це досить інноваційний підхід, адже обмеження в часі виводить питання ефективності вкладень на перший план.

У грудні 2012 року фонд «Демократичні ініціативи» спільно з соціологічною службою Центру Разумкова на замовлення Українського форуму благодійників провели загальнонаціональне опитування з метою вивчити ставлення населення та його залучення в діяльність благодійних фондів і організацій. Лише 21% респондентів підтримав благодійну діяльність фондів і благодійних організацій. Серед основних інструментів підтримки були:

- фінансовий внесок через благодійні скарбнички (43%);
- купівля товару, частина грошей від якої йшла на благодійність (21%);
- участь у благодійних акціях, організованих компанією-роботодавцем (16%);
- волонтерство (11%);
- банківське переведення-пожертвування (9%);
- купівля квитка на благодійний концерт (6%);
- благодійне СМС (5%);
- купівля благодійної листівки (2%).

Серед опитаних 77% відповіли, що зробили це, бажаючи допомогти іншим. Лише 6% - завдяки довірі до організації, яку підтримували. Серед найпоширеніших відповідей тих 79% респондентів, які не займалися благодійністю, були:

- «бо мене не просили це робити» (38%);
- «я не вважаю себе благодійником» (20%);
- «я не знаю про реальні потреби людей і благодійних організацій» (11%).

Отримані дані свідчать про недовіру до діяльності благодійних фондів та організацій, яка сьогодні склалася в українському суспільстві. Непрозорість, невідповідність і закритість благодійного сектора, з одного боку, використання фондів у політичних цілях - з іншого, сформували негативне ставлення до них і нерозуміння цінності й значимості благодійності для розвитку українського суспільства.

Інформування студентів про пріоритетні напрямки розвитку університетів і про важливість отриманих надходжень і доходу від ендаумента для зниження вартості навчання та підтримки значущих університетських програм є важливим кроком до формування найбільших меценатів. Більш вірогідним є те, що саме ці благодійники зроблять найбільш цінні пожертви на розвиток пріоритетних університетських програм. Інша найважливіша риса системи залучення коштів полягає в залученні випускників в добровільні програми, які варіюються від мотивування старшокурсників до співпраці з організацією до переконання ними своїх однокурсників внести в кінці року пожертвування до фонду і до прийняття піклувальниками заходів з підтримки фінансового благополуччя університету. Люди, які усвідомлюють себе частиною сім'ї, колективу однодумців, більш схильні до того, щоб бути щедрими при появі у них такої можливості. Такі донори частіше роблять такі пожертвування, які не містять вузького обмеження сфери їх застосування та з яких адміністрація вузу може за своїм розсудом фінансувати пріоритетні напрями його розвитку - дані пожертви є найціннішими з усіх.

Ендаумент може інвестувати свої кошти з метою отримання доходу, однак зобов'язаний направляти весь отриманий дохід на користь тих організацій, для підтримки яких він був створений. Відмінністю ендаумента від звичайної благодійної організації є його цільовий характер діяльності (як правило, ендаумент створюється для підтримки однієї організації, наприклад, певного університету) і націлений на отримання доходу за рахунок інвестування коштів.

Проведемо аналіз фінансування ВНЗ за допомогою ендаументу на прикладі університету середнього для України розміру, у якому навчається близько 5000 студентів денної форми навчання, яких навчають 600 осіб професорсько-викладацького штату.

Загальна сума ендаументу (ФЦК) буде створена за формулою 1:

$$\text{ФЦК} = (\text{СФ} \times \text{КФ}) + (\text{СЮ} \times \text{КФ}), \quad (1)$$

де СФ - сума грошових внесків від фізичних осіб (грн.);

СФ - сума грошових внесків від юридичних осіб, (грн.);

СЮ - кількість фізичних осіб, які надають грошові внески, (чол.);

КФ - кількість юридичних осіб, зовнішніх вкладників (благодійників), (чол.).

Для прикладу, якщо популяризувати ендаумент в університеті то можна отримати благодійні внески від 500 фізичних осіб по 1000 грн. Наприклад, це можуть бути організації, які отримують від університету випускників чи наукові послуги. Окрім цього, можна отримати зовнішню підтримку від благодійників в середньому по 10000 грн., наприклад, з 50 організацій, то за формулою 1 отримаємо:

$$\text{ФЦК} = (1000 \times 500) + (10000 \times 50) = 1000000 \text{ (грн.)}$$

Отже, за допомогою благодійних внесків можна наповнити ендаумент на 1 млн. грн. за рік. Ці грошові кошти є статутним капіталом для цього фонду, адже використовуються для фінансування ВНЗ лише банківські відсотки від їх цієї суми.

Нехай керуюча компанія покладе дану сформовану суму на депозит у комерційний банк, під 13% на рік, з виплатою відсотків в кінці періоду. Тоді цільовий капітал буде розраховуватися за формулою 2:

$$\text{МФЦК}_n = \text{МФЦК}_0 (1+r/100)^n \quad (2)$$

де МФЦК_n - значення майбутньої суми фонду цільового капіталу з урахуванням інфляції, грн.;

МФЦК₀ - значення теперішньої суми фонду цільового капіталу, грн.;

r - відсоткова ставка, %;

n - число років.

Проведемо розрахунок майбутньої суми грошей за перший рік за формулою 2:

$$\text{МФЦК}_1 = 1000000 (1+13/100)^1 = 1130000 \text{ (грн.)}$$

За перший рік, чистий прибуток від вкладу на депозит буде складати 130000 грн., а щомісячний прибуток - 10833 грн.

$$\text{МФЦК}_2 = 1000000 (1+13/100)^2 = 1276900 \text{ (грн.)}$$

За другий рік, чистий прибуток від вкладу на депозит буде складати 276900 грн., а щомісячний прибуток - 23075 грн.

$$\text{МФЦК}_3 = 1000000 (1+13/100)^3 = 1442879 \text{ (грн.)}$$

За третій рік, чистий прибуток від вкладу на депозит буде складати 442897 грн., а щомісячний прибуток - 36908 грн.

Отже, вищий навчальний заклад у своєму розпорядженні через 3 роки зможе мати 442879 грн.

В загальному, цільовий капітал має забезпечити:

- часткову незалежність від разових пожертвувань і інших добровільних надходжень;
- фінансову стабільність за допомогою отримання гарантованого доходу;
- формування довготривалого джерела фінансування певної некомерційної діяльності.

Ендаумент покликаний забезпечити:

- часткову незалежність від разових пожертвувань та інших добровільних надходжень;
- фінансову стабільність за допомогою отримання гарантованого доходу;
- формування довготривалого джерела фінансування певної некомерційної діяльності.

Перевагою ендаумента є прозорий характер його діяльності. Оскільки кошти ендаумента можуть бути спрямовані тільки в ту організацію, для підтримки якої він створений, то його неможливо використовувати для мінімізації оподаткування (коли податки знижуються за рахунок видатків, нібито йдуть на благодійність. Це актуально для тих країн, де благодійність не оподатковується).

У процесі формування і функціонування ендаументів беруть участь ряд суб'єктів, а саме: одержувачі доходу від цільового капіталу, власники цільового капіталу, донори або жертводавці, керуючі компанії. Зупинимось на їх короткій характеристиці.

Одержувачі доходу від цільового капіталу - некомерційні організації, що працюють у сфері освіти, науки, охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту (за винятком професійного спорту), мистецтва, архівної справи, соціальної допомоги (підтримки).

Власники цільового капіталу - спеціально створені некомерційні організації, що здійснюють збір пожертвувань і розподіл доходу від цільового капіталу на користь інших отримувачів.

Донори або жертводавці - будь-які особи (як фізичні, так і юридичні), що передають грошові кошти некомерційним організаціям - власникам цільового капіталу.

Керуючі компанії - професійні ліцензовані управляючі активами, яким передаються кошти ендаументів в довірче управління. Управляти коштами можуть компанії, які мають ліцензію на здійснення діяльності з управління цінними паперами або ліцензію на здійснення діяльності з управління інвестиційними фондами, пайовими інвестиційними фондами та недержавними пенсійними фондами.

Діяльність фонду носить довгостроковий характер. Досягнення миттєвого успіху в справі будівництва ендаументів малоімовірно. Так, наприклад, найбільший у світі ендаумент Гарвардського університету з активами 30 млрд. дол. США формується за рахунок пожертвувань вже понад 350 років.

Надходження від ендаументів у бюджеті одержувача довгий час можуть бути несуттєвими, якщо тільки фонд не починає жити з величезного внеску (як, наприклад, фонд Нобеля). Після накопичення фондом певного обсягу він стає для власника джерелом стабільного, постійно зростаючого доходу на дуже довгу перспективу.

Ендаументи мають ряд переваг:

- створюють можливість для довгострокового планування і розвитку соціальної сфери (механізм адекватної загальної стабільної ситуації в країні);
- зручні для великих компаній, схильних до стратегічного планування бізнесу і вкладень в соціальну сферу;
- забезпечують гарантії для донорів в цільовому витрачанні коштів;
- забезпечують для некомерційних організацій можливість змінити підхід до реалізації соціальних проектів, вчитися заробляти кошти, а не тільки виступати в ролі споживачів;
- створюють можливість акумулювати кошти в благодійних цілях, що робить їх привабливими для середніх і дрібних компаній.

Недоліками ендаументів є такі:

- ризики фінансового характеру (малоприбуткових операцій, високий рівень інфляції, незахищеність від фінансових криз);
- складності з формуванням «тіла» цільового капіталу такого розміру, який гарантував би більш-менш істотний за обсягом прибуток, що спрямовується на благодійну діяльність;
- відсутність швидкого ефекту для благоотримувача.

Модель розрахована на довгостроковий ефект, але не може забезпечити нагальні потреби, швидку віддачу, що психологічно некомфортно для деяких жертводавців, які звикли до надання підтримки в традиційній формі адресної прямої допомоги;

- можливість використання в шахрайських цілях;
- відсутність податкового стимулювання жертводавців

Вважаємо, що ендаументи або фонди цільового капіталу мають важливе значення у розвитку соціальної сфери, адже це є підґрунтям для її довгострокового планування та розвитку. Для некомерційної організації, як мінімум, переваг дві. По-перше - стабільне фінансування. По-друге, для некомерційних організацій це є чинником стабільності з точки зору залучення співробітників. Це і стабільність фінансування, і гарантія стабільного функціонування.

Тут йдеться не про миттєву допомогу нужденним, а саме про серйозні соціальні інвестиції. Цільовий капітал не витрачається, тому можна будувати довгострокові плани на його основі. На десять років, наприклад, а не на рік або два, як це можливо у випадку разової пожертви або благодійного внеску. Це дає можливість здійснювати довгострокові програми, даючи можливість людям, які займаються цими програмами, забезпечити для себе хоча б мінімальний прожитковий мінімум. А в довгостроковій перспективі це створює основу для створення приватного цільового фінансування, довгострокового, без небезпеки витрати грошей швидко, що потрібно жертводавцям. Модель цільового капіталу зручна для великих підприємств, які роблять вклад в соціальну сферу в рамках стратегічного планування свого бізнесу. Багато великих корпорацій фінансують масштабні програми, спрямовані на створення сприятливого соціального середовища в регіонах присутності. Фінансування таких програм є найбільш оптимальним через цільового капіталу.

Зрозуміло, що робити це бізнесу постійно може бути не вигідно, тому найбільш вигідно одноразово здійснювати вкладення у фонди цільового капіталу, а далі вже просто контролювати ці капіталовкладення в рамках конкретного фонду або організації соціальної сфери. Модель цільового капіталу забезпечує можливість в цілому змінити підхід до реалізації соціальних проектів - вчитися заробляти і витрачати кошти, а не просто розподіляти пожертвування благодійників. Як висловився на форумі один із меценатів: «Можуть бути прямі пожертви нужденним... Це, що називається, дати рибу. А можуть бути соціальні інвестиції. Це, що називається, дати не рибу, а вудку, і навчити цим користуватися. Це абсолютно інша сторона, інший підхід. З точки зору донора, напевно, переваг немає. А з точки зору роботи з контрагентами, безумовно, є, тому що це абсолютно правильний європейський підхід до справи, коли дають не рибу, а вудку» [5].

Надзвичайно актуальним вважаємо висловлювання Л.Прус про те, що «...цільовий капітал повинен з часом звільнити автономні установи від бюджетної залежності та дозволити їм повноцінно існувати за рахунок доходів від інвестицій...». Вважаємо, що саме таким є шлях виходу соціальної сфери із кризи постійного недофінансування, нестачі коштів. З часом, це може призвести також до суттєвого зниження навантаження на державний бюджет.

Зрозуміло, що для цього недостатньо лише вивчити практику застосування фондів цільового капіталу, наприклад, в Росії та скопіювати в себе. Нам необхідно прийняти відповідне законодавство та внести поправки до існуючого. Внести поправки до Податкового кодексу та звільнити від сплати податку на додану вартість та податку на прибуток управляючі компанії та прибутки отримані від капіталовкладень за рахунок коштів фондів цільового капіталу, запровадити прозорі механізми контролю за використанням коштів. Стимулювати меценатів, компанії, студентів, батьків до пожертвувань з метою створення фондів цільового капіталу також є завданням першої важливості.

Висновки з проведеного дослідження. Шлях видається дещо складним та, можливо, нелегким, адже з часів радянського союзу всі звикли, що соціальна сфера повністю знаходиться на утриманні держави, є неприбутковою, тому інвестори абсолютно не зацікавлені у вкладенні в неї своїх коштів. Але є впевненість в тому, що в разі прозорості, неупередженості, громадському контролі за здійсненням діяльності ендаументів, нарешті, дотриманні владою обіцянок щодо підтримки меценатів та жертводавців, ми нарешті вийдемо зі складної фінансової ситуації у соціальній сфері та перейдемо на якісно новий рівень її розвитку.

Список використаних джерел

1. Громадські організації в Україні: Стат. бюлетень/ Державний комітет статистики України - К.: Держкомстат, 2013. - 152 с. С. 37.
2. Мировой рейтинг благотворительности 2012. Глобальные тенденции благотворительности - [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.cafrussia.ru/files/blocks/index.pdf>.
3. Мокін Б. Ендаумент-фонд як альтернативне джерело підвищення фінансової стійкості вищого навчального закладу - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/.../131-135.pdf>
4. Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» Указ Президента України від 12 березня 2012 року № 187/2012 - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/187/2012#n21>
5. Отношение жертвователей к модели селевого капитала некоммерческих организаций. Аналитический отчет по результатам социологического исследования. - АНО «Социологическая мастерская Задорина» (Циркон) - [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.zircon.ru>
6. Официальный сайт компании «Консультант Плюс» - [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_149890/
7. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. - К.: НІСД, 2012. - 256 с.
8. Прус Л. Застосування ендаумент-фондів у формуванні фінансового потенціалу некомерційних організацій - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2009_27/73.pdf
9. Яковенко Д. В вузах прокльнувся капітал / Д.Яковенко // Експерт. - №45 (827). - 12 ноября 2012 года - [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://expert.ru/expert/2012/45/v-vuzah-proklyunulsya-kapital/>

References

1. Gromads'ki organizacii v Ukraini: Stat. bjuleten' [Governmental organizations in Ukraine: Statistical Bulletin]. K.: Derzhkomstat, 2013. 152 p.
2. Mirovoj rejting blagotvoritel'nosti 2012. Global'nye tendencii blagotvoritel'nosti [World Giving Index 2012. Global trends charity]. <http://www.cafrussia.ru/files/blocks/index.pdf>.
3. Mokin B. Endaument-fond jak al'ternativne dzherelo pidvishhennja finansovoi stijkosti vishhogo navchal'nogo zakladu [The endowment fund as an alternative source of increasing financial sustainability of higher education institution]. <http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/.../131-135.pdf>
4. Nacional'nij plan dij na 2012 rik shhodo vprovadzhenja Programi ekonomichnih reform na 2010-2014 roki «Zamozhne suspil'stvo, konkurentospromozhna ekonomika, effektivna derzhava» Ukaz Prezidenta Ukraini vid 12 bereznja 2012 roku № 187/2012 [National Action Plan for 2012 to implement the program of economic reforms for 2010-2014 "Prosperous Society, Competitive Economy, Effective State": Decree of the President of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/187/2012#n21>
5. Otnoshenie zhertvovatelej k modeli selevogo kapitala nekommercheskih organizacij. Analiticheskij otchet po rezul'tatam sociologicheskogo issledovanija [The ratio of contributors to the model debris capital nonprofits. Analytical report on the results of sociological research]. <http://www.zircon.ru>
6. Oficial'nyj sajt kompanii "Konsultant Pljus" [Consultant Plus: Official site of]. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_149890/
7. Pro vnutrishne ta zovnishne stanovishhe Ukraini v 2012 roci: Shhorichne Poslannja Prezidenta Ukraini do Verhovnoi Radi Ukraini [On the internal and external situation of Ukraine in 2012: Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine]. K.: NISD, 2012. 256 p.
8. Prus L. Zastosuvannja endauement-fondiv u formuvanni finansovogo potencialu nekomercijnih organizacij [The use of endowment funds in shaping financial capacity of nonprofit organizations]. http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2009_27/73.pdf
9. Jakovenko D. V vuzah prokljunulsja kapital [In universities appeared capital]. Jekspert [Expert]. No. 45(827) (2012). <http://expert.ru/expert/2012/45/v-vuzah-proklyunulsya-kapital/>

ДАНИ ПРО АВТОРА

Козарезенко Людмила Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства та економічної теорії

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Козарезенко Людмила Владимировна, кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятия и экономической теории

ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»

ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08400, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kozarezenko Ljudmila Vladimirovna, PhD, associate professor, assistant professor of business economics and economic theory department

SHEE "Pereyaslav-Khmelnytsky SPU named Gregory Skovorody"

Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav-Khmelnytsky, 08400, Ukraine

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЛОМБАРДНИХ УСТАНОВ

Левасва Л.Ю.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання регулювання ломбардної діяльності як інструменту впливу на економічний розвиток країни.

Метою роботи є визначення особливостей формування фінансової стратегії розвитку ломбардних установ в сучасних умовах.

Методологія проведення роботи. Робота виконана за результатами дослідження сучасних наукових поглядів на визначення сутності фінансової стратегії, види фінансової стратегії ломбардної установи за різними ознаками, дослідження моделювання фінансових стратегій ломбардів.

Результати роботи. Визначено сутність та обґрунтовано роль фінансової стратегії ломбардів у забезпеченні економічного розвитку країни. Досліджено етапи формування фінансової стратегії розвитку ломбардних установ у сучасних умовах. Розглянуто класифікацію видів фінансової стратегії установи за різними ознаками. Обґрунтовано найважливіші сутнісні характеристики фінансової стратегії. Сформульовано низку напрямків формування програм і проектів реалізації фінансової стратегії. Доведено, що формування фінансової стратегії у ломбардній установі здійснюється на основі реалізації зазначених принципів. Запропоновано модель фінансової стратегії ломбардної установи.

Галузь застосування результатів: організація та проведення наукових досліджень у сфері фінансового ринку, формування основних напрямків державної політики регулювання діяльності небанківських фінансово-кредитних установ.

Висновки: Подальший розвиток ринку ломбардних послуг України має ґрунтуватися на певних принципах та напрямах взаємодії органів державної влади із фінансовими інститутами. Головною метою фінансової стратегії, з позицій інвестиційного процесу, є формування такої структури залучених, позикових і власних коштів, яка дозволить максимізувати прибуток ломбарду.

Ключові слова: фінансовий ринок, ломбард, фінансова стратегія, модель фінансової стратегії, фінансові ресурси, інструменти і методи реалізації фінансової стратегії.

ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ЛОМБАРДНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Леваева Л.Ю.

Предметом исследования являются теоретические и практические вопросы регулирования ломбардной деятельности как инструмента влияния на экономическое развитие страны.

Целью работы является определение особенностей формирования финансовой стратегии развития ломбардных учреждений в современных условиях.

Методология проведения работы. Работа выполнена по результатам исследования современных научных взглядов на определение сущности финансовой стратегии, видов финансовой стратегии ломбардного учреждения по различным признакам, исследования моделирования финансовых стратегий ломбардов.

Результаты работы. Определена сущность и обоснована роль финансовой стратегии ломбардов в обеспечении экономического развития страны. Исследованы этапы формирования финансовой стратегии развития ломбардных учреждений в современных условиях. Рассмотрена классификация видов финансовой стратегии учреждения по различным признакам. Обоснованы важнейшие сущностные характеристики финансовой стратегии. Сформулирован ряд направлений формирования программ и проектов реализации финансовой стратегии. Доказано, что формирование финансовой стратегии в ломбардной учреждении осуществляется на основе реализации указанных принципов. Предложена модель финансовой стратегии ломбардного учреждения.

Область применения результатов: организация и проведение научных исследований в сфере финансового рынка, формирование основных направлений государственной политики регулирования деятельности небанковских финансово-кредитных учреждений.

Выводы: Дальнейшее развитие рынка ломбардных услуг Украины должно основываться на определенных принципах и направлениях взаимодействия органов государственной власти с финансовыми институтами. Главной целью финансовой стратегии, с позиций инвестиционного процесса, является формирование такой структуры привлеченных, заемных и собственных средств, которая позволит максимизировать прибыль ломбарда.

Ключевые слова: финансовый рынок, ломбард, финансовая стратегия, модель финансовой стратегии, финансовые ресурсы, инструменты и методы реализации финансовой стратегии.

THE FORMING OF FINANCIAL STRATEGY OF DEVELOPMENT PAWNSHOP INSTITUTIONS

Levaieva L.Yu.

The subject of research is the theoretical and practical problems of regulation pawnshop activities as an instrument of influence on economic development of a country.

The purpose of scientific problem is determining of peculiarities of the forming financial strategy of development pawnshop institutions in modern conditions.

Methodology work. The study of modern scientific views to the determining of the essence of financial strategy, types of financial strategy of pawnshop institutions on various features, and the research of them financial strategies modelling were done in this research.

Results of work. The role and essence of the financial strategy of pawnshops in the economic development of a country was determined and grounded. The forming stages of the financial strategy of pawnshop development were studied in modern conditions. The classification of the financial institution's strategy on various features was considered. The most important characteristics of financial strategy were grounded. The chain of directions forming of programs and projects realization of financial strategy was defined. It is proved that the formation of the financial strategy of the pawnshop institution is based on the realization of these principles. The model financial strategy pawnshop institution was propounded.

Practical implications: the organization and carrying out research in the sphere of financial market, forming the basic directions of state policy regulating the activities of nonbanking financial and credit institutions.

Conclusions. Further development of the market of Ukraine pawnshop services have based on certain principles and directions of interaction of the government with financial institutions. The main purpose of a financial strategy to the investment process is the formation of such a structure obtained funds, debt and equity, that will maximize profits pawnshop.

Key words: financial markets, pawnshops, financial strategy, model of financial strategy, financial resources, instruments and methods for realization of financial strategy.

Постановка проблеми. Потреба формування фінансової стратегії є важливим складником успішного функціонування будь-якої установи незалежно від розміру, організаційно-правової форми та виду діяльності. Проте аналіз окремих публікацій дав змогу виявити, що дотеперішні науково-методичні підходи стосовно питань формування фінансових стратегій належно не розроблені як у науковому, так і в організаційно-практичному аспекті. Про це свідчить відсутність обґрунтування єдиної послідовності етапів процесу формування фінансової стратегії, принципів його здійснення, методичних рекомендацій, які б комплексно враховували різні характеристики установ.

Аналіз останніх джерел. Вагомий внесок у розробку теоретичних та практичних досліджень функціонуванню ринку фінансових послуг, ломбардної діяльності належить зарубіжним вченим Л.Албакіну, Ф.Алену, Т.Беку, Дж. Кремерсу, В.Новікову, П.Роузу, М.Тейлору, Г.Шварц. Питанням формування стратегії присвячені праці В.І.Арачій, А.В.Гриньов, Н.В. Мица, Л.Н. Павлова, Л.Д.Радова. Однак потребують подальшого дослідження особливості формування фінансової стратегії розвитку ломбардних установ в сучасних умовах, що зумовило мету написання статті.

Виклад основного матеріалу. Місце і роль фінансової стратегії неоднозначно оцінюється в економічній літературі. Найчастіше фінансова стратегія підприємства як інструмент регулювання використовується разом з інвестиційною стратегією, так як йдеться про перспективність і часовий крок інвестиційних рішень та їх тісний крок з фінансовими процесами [1]. Окремі дослідники трактують фінансову стратегію як частину фінансового менеджменту, з чим можна погодитися [2].

Фінансова стратегія ломбарду являє собою складну багатфакторну орієнтовану модель дій і заходів, необхідних для досягнення поставлених перспективних цілей у загальній концепції щодо формування і використання фінансово-ресурсного потенціалу установи.

Фінансова стратегія включає методи та практику формування фінансових ресурсів, їх планування та забезпечення фінансової стійкості установи за ринкових умов господарювання. Фінансова стратегія охоплює всі форми фінансової діяльності підприємства: оптимізацію основних і оборотних засобів, формування та розподіл прибутку, грошові розрахунки, інвестиційну політику [3].

З урахуванням місця і ролі фінансової стратегії в стратегічному наборі установи дослідники виділяють її сутнісні характеристики (табл. 1).

Узагальнюючи підходи різних науковців щодо визначення сутності фінансової стратегії, нами було запропонувати наступне її визначення. Фінансова стратегія – це одна з основних функціональних стратегій ломбарду, яка визначає фінансовий аспект його діяльності у довгостроковому періоді, забезпечуючи найоптимальнішу структуру витрат для досягнення максимального соціально-економічного ефекту при зміні умов внутрішнього і зовнішнього середовища.

Для забезпечення стійкого розвитку ломбарду на фінансовому ринку необхідно чітко сформулювати фінансову стратегію, дотримуючись головної стратегічної мети:

1. формування фінансових ресурсів і централізоване стратегічне керівництво ними;
2. виявлення вирішальних напрямів та зосередження зусиль на їх виконанні, маневреності у використанні резервів фінансовим керівництвом установи;
3. відповідність фінансових дій економічному стану та матеріальним можливостям установи;
4. ранжування та поетапне досягнення мети;
5. створення та підготовку стратегічних резервів;
6. об'єктивний облік фінансово-економічного середовища та реального фінансового стану установи за рік, квартал, місяць;
7. визначення головної загрози з боку конкурентів, мобілізацію сил на її усунення та вмілий вибір напрямів фінансових дій;
8. облік економічних і фінансових можливостей самої установи та її конкурентів;
9. маневрування й боротьбу за ініціативу для досягнення вирішальної переваги над конкурентами.

Таблиця 1. Найважливіші сутнісні характеристики фінансової стратегії [4]

№ з/п	Характеристики фінансової стратегії	Прояв характеристики
1	Один з видів функціональної стратегії установи	Функціональний статус фінансової стратегії визначається тим, що вона охоплює лише один з напрямків діяльності установи, а її розробка є однією з найважливіших функцій фінансового менеджменту.
2	Важливіша в системі функціональних стратегій установи	Забезпечуючи фінансовими ресурсами реалізацію стратегій всіх рівнів, фінансова стратегія координує та інтегрує зусилля всіх функціональних підрозділів у процесі формування та реалізації всього стратегічного набору установи, і, перш за все, його функціональних стратегій.
3	Забезпечує охоплення всіх основних напрямків розвитку фінансової діяльності та фінансових відносин установи	Формування фінансової стратегії є найважливішою функцією стратегічного менеджменту, який передбачає охоплення всіх сфер діяльності установи. Крім того, лише комплексне врахування можливостей майбутнього розвитку всіх аспектів фінансової діяльності і всіх форм фінансових відносин установи дозволяє повною мірою реалізувати можливості росту його ринкової вартості в довгостроковій перспективі.
4	Формує специфічні фінансові цілі довгострокового розвитку установи	Відоображаючи специфіку фінансової діяльності, цілі фінансового розвитку установи повинні забезпечувати реалізацію місії та досягнення цілей корпоративної стратегії, з одного боку, і підтримувати, без суперечностей, цілі інших функціональних стратегій та стратегій господарських одиниць.
5	Забезпечує набір найбільш ефективних напрямків досягнення фінансових цілей установи	Вибір забезпечується пошуком та оцінкою найбільш ефективних варіантів можливих стратегічних фінансових рішень та відповідним їм відбором за критерієм максимізації ринкової вартості установи.
6	Враховує і адекватно реагує на зміни зовнішніх умов фінансової діяльності установи	Дана характеристика, властива стратегіям всіх рівнів, у тому числі фінансовій, визначається головним підходом до її змісту, що випливає з концепції стратегічного управління. Нова парадигма формування стратегії установи визначає, що головний зміст його стратегічної поведінки полягає не в чіткому виконанні передбачених завдань, а в здатності швидко реагувати на зміни умов зовнішнього середовища з відповідним коригуванням цих завдань.
7	Забезпечує адаптацію до змін	Дана характеристика забезпечує, перш за все, зміну напрямків формування та використання фінансових ресурсів установи. Маневрування фінансовими ресурсами є головним механізмом корегування напрямків та форм досягнення стратегічних фінансових цілей установи.

При виборі і розробці фінансової стратегії, керівництво ломбарду повинно враховувати особливості кожного типу фінансової стратегії та доцільність її впровадження на певному етапі функціонування установи. Проблема полягає саме у виборі такої фінансової стратегії, яка б враховувала одночасно рентабельність, ліквідність, фінансову стійкість установи і ризик, пов'язаний зі специфікою його діяльності.

Для того, щоб обрати найбільш доцільну стратегію, наведемо існуючі у літературі класифікаційні ознаки фінансових стратегій (табл. 2).

З огляду на мінливість кон'юнктури і тенденцій розвитку фінансових ринків, високий ступінь інноваційності фінансових інструментів, якими оперують установи, їх значну залежність від векторів руху макроекономічних і соціально-політичних процесів у світовому співтоваристві, варто сформулювати низку напрямків формування програм і проектів реалізації фінансової стратегії. Серед них:

- виявлення пріоритетних для ломбарду фінансових ринків і цільових ринкових сегментів для роботи на перспективу;
- аналіз і обґрунтування стійких джерел фінансування;

Таблиця 2. Класифікація видів фінансової стратегії установи за різними ознаками

Ознаки класифікації	Вид стратегії
1. За сферою впровадження [135, с. 34]	– фінансова стратегія формування фінансових ресурсів
	– інвестиційна стратегія
	– стратегія забезпечення фінансової безпеки установи
	– стратегія підвищення якості управління фінансовою діяльністю
	– антикризова фінансова стратегія
2. За періодом реалізації [135, с. 116]	– короткострокова фінансова стратегія
	– довгострокова фінансова стратегія
3. За обсягом фінансових задач, які вирішуються в установі [136, с. 17–18]	– генеральна фінансова стратегія
	– оперативна
	– стратегія досягнення конкретного завдання
4. За напрямом діяльності [137, с. 249–252]	– стратегія зростання
	– стратегія стабільності
	– стратегія скорочення
5. За характером діяльності [137, с. 245]	– активна (експансивна)
	– пасивна

– вибір фінансових інститутів як прийнятних партнерів і посередників, що ефективно співпрацюють з ломбардами в довгостроковому аспекті;

– розробка довгострокової інвестиційної програми, погодженої з пріоритетними напрямками розвитку видів бізнесу, обумовленими загальною стратегією установи;

– формування та вдосконалення внутрішніх фінансових потоків;

– розробка з позиції стратегії програми ефективного централізованого управління фінансовими ресурсами в поєднанні з обґрунтованою децентралізацією інших управлінських функцій;

– прогностичні розрахунки фінансових індикаторів економічної безпеки і стійкості установи при стратегічному плануванні діяльності [5].

На нашу думку, модель фінансової стратегії має включати наступні взаємозалежні блоки: мету і завдання; рівні реалізації; зовнішні і внутрішні фактори формування; інструменти і методи реалізації; результативність (рис. 1). Модель фінансової стратегії ломбарду показує, через систему яких інструментів (програми, проекти, реструктуризація, глобалізація, диверсифікація тощо) і методів (моделювання, планування, аналіз, прогнозування тощо) вона реалізується.

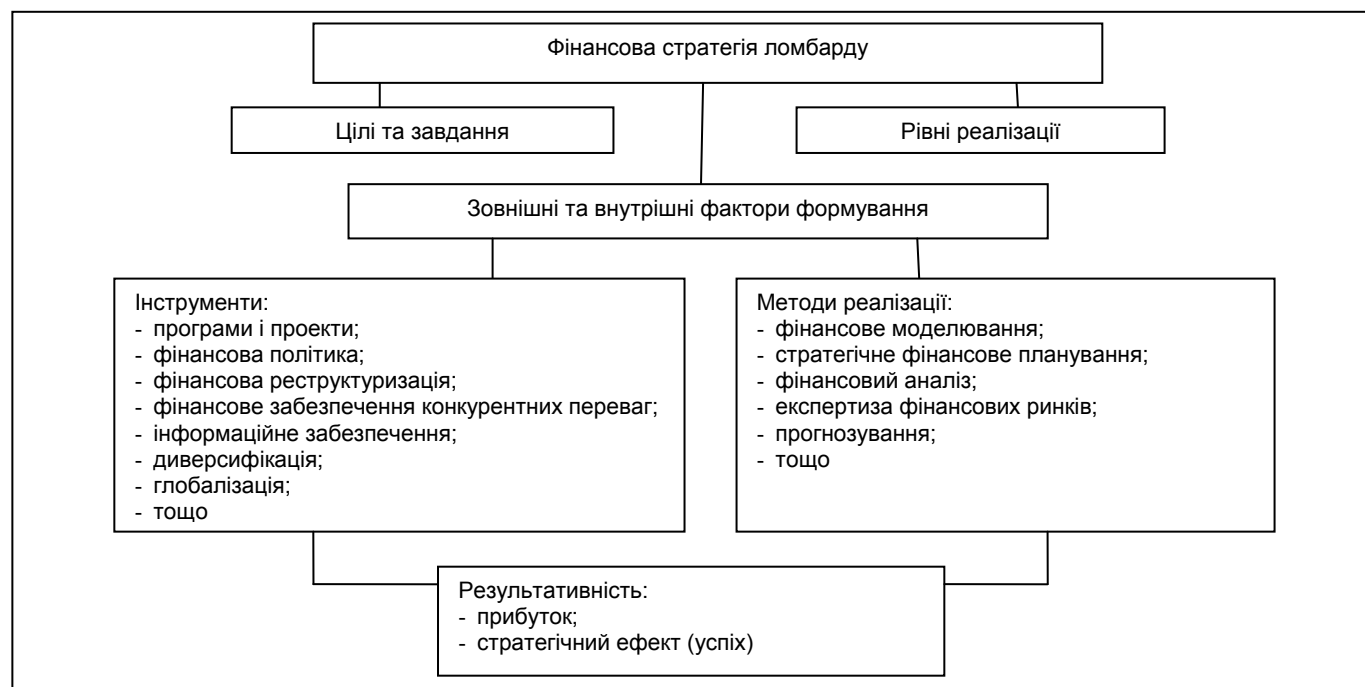

Рисунок 1. Модель формування фінансової стратегії ломбарду

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

Ломбард досягає своїх стратегічних фінансових цілей, коли фінансові відносини відповідають його внутрішнім фінансовим можливостям, а також дозволяють залишатися сприйнятливим до зовнішніх соціально-економічних умов. Розглядаючи поняття і зміст фінансової стратегії, необхідно підкреслити, що її формують в основному ті ж умови макро- і мікросередовища та фактори, що впливають на загальну стратегію установи.

Використання інструментів і методів фінансової стратегії носить ситуаційний характер: конкретні фактори, включаючи соціально-економічні і політичні, визначають вибір тієї чи іншої їх комбінації в різних варіантах.

Формування фінансової стратегії у ломбардній установі здійснюється на основі реалізації наступних принципів:

- послідовної реалізації прийнятої стратегії стійкого розвитку установи;
- базуванні на сучасній теоретичній моделі;
- врахуванні організаційної структури ломбарду і передбаченні у ній змін;
- варіантності формуванні стратегії.

Загальна схема формування фінансової стратегії включає наступні етапи:

- 1) характеристика установи як відкритої системи;
- 2) розробка стратегічних цілей;
- 3) розробка варіантів стратегії;
- 4) визначення критеріїв вибору варіантів;
- 5) конкретизація обраного варіанту фінансової стратегії;
- 6) оформлення фінансової стратегії, її прийняття і доведення до виконавця;
- 7) організація контролю за реалізацією стратегії.

Формування фінансової стратегії є доволі важким і трудомістким процесом, оскільки потребує значних витрат часу, праці та виконання комплексних розрахунків. Важливим у здійсненні цього процесу є врахування таких чинників [6, 7]:

- орієнтації фінансової стратегії на загальну стратегію розвитку установи на ринку;
- рівня законодавчого та нормативно-правового регулювання діяльності;
- економічної і політичної ситуації в країні;
- типу ринкової позиції установи, оскільки вибір фінансової стратегії залежить від маркетингової політики суб'єкта господарювання;
- ресурсного забезпечення установи, так як на формування фінансової стратегії впливає кількість і якість ресурсів, зокрема чисельність і кваліфікація працівників, забезпеченість власними коштами, можливість залучення інвестицій, інноваційний потенціал;
- фінансового стану та конкурентних переваг існуючих і потенційних підприємств-конкурентів;
- рівня розвитку фінансової діяльності, що викликається інфляційними коливаннями, ризиками неплатежів, ймовірністю настання фінансової кризи.

Формування фінансової стратегії передбачає послідовність певних етапів. По-перше, воно не можливе без збору інформації про ринкове середовище функціонування установи (конкурентів, клієнтів, державні органи та служби, банківські установи) та її детального аналізу. На цьому етапі фінансові менеджери повинні застосувати відповідний фінансовий інструментарій: мікроекономічне фінансове планування, прогнозування, стратегічний і фінансовий аналіз (зокрема СВOT-аналіз, що охоплює аналіз слабких і сильних сторін установи, ризиків і додаткових можливостей), статистичні методи та економіко-математичне моделювання. Після виконання аналітичної роботи, здійснення відповідних розрахунків, обговорення альтернативних варіантів розвитку подій приймається управлінське рішення щодо вибору фінансової стратегії, яку надалі деталізують за напрямками фінансової політики й реалізують згідно з планом [8].

Висновки. Подальший розвиток ринку ломбардних послуг України має ґрунтуватися на таких принципах та напрямках взаємодії органів державної влади із фінансовими інститутами:

- 1) забезпеченні з боку органів державної влади чіткого дотримання правила щодо невтручання у діяльність ломбардів і створенні рівних умов для їх функціонування;
- 2) удосконаленні правового поля економічної діяльності розробкою нових та внесенням змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів;
- 3) покращенні системи оподаткування ломбардів та кредитних операцій;
- 4) забезпеченні прозорості діяльності суб'єктів господарювання, передусім за рахунок повнішого застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності та Міжнародних стандартів аудиту;
- 5) повернення ломбардним установам проблемної заборгованості, що забезпечена гарантіями уряду.

На нашу думку, головною метою фінансової стратегії, з позицій інвестиційного процесу, полягає у формуванні такої структури залучених, позикових і власних коштів, яка дозволить максимізувати прибуток ломбарду.

Список використаних джерел

1. Хоминич И.П. Финансовая стратегия компаний. [Текст] / Хоминич И. П. – М., 1997. – 245 с.
2. Павлова Л.Н. Финансовый менеджмент. Управление финансовым оборотом предприятия. [Текст] / Павлова Л.Н. – М. : ЮНИТИ, 1995. – 250 с.
3. Фінанси підприємств. Підручник [Текст] / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін. – К. : КНЕУ, 2008. – 552 с.
4. Мица Н.В. Економічна сутність та роль фінансової стратегії в системі управління підприємством [Текст] / Н.В. Мица, В.В. Мица // Вісник Запорізького національного університету – 2010 – №3. – С.239–247.
5. Финансовое управление компанией [Текст] / Общ. ред. Е.В. Кузнецовой. – М. : Фонд "Правовая культура", 1996. – 384 с.
6. Гриньов А.В. Якість формування фінансової стратегії підприємства [Текст] /А.В. Гриньов, О.М. Ястремська // Фінанси України. – 2006. – № 6. – С.121–128.
7. Радова Л. Д. Фінансова стратегія в системі управління підприємством [Текст] /Л. Д. Радова, А. В. Череп // Держава та регіони. – 2005. – № 2. – С. 130–135.
8. Аранчій В.І. Фінансова стратегія у системі управління підприємством [Текст] /В.І. Аранчій, О.П. Зоря //Вісник Полтавської державної аграрної академії – 2010. – №2. – С. 156–159.

References

1. Khominich I.P. Finansovaya strategiya kompaniy. [Financial strategy]. M., 1997. 245 p.
2. Pavlova L.N. Finansovyy menedzhment. Upravlenie finansovym oborotom predpriyatiya. [Financial management. Financial management turnover]. M. : YuNITI, 1995. 250 p.
3. Poddjergin A.M., Bilyk M.D., Burjak L.D. ta in. Finansy pidpryemstv. Pidruchnyk [Finance Companies. Textbook]. K. : KNEU, 2008. 552 p.

4. Myca N.V., Myca V.V. *Ekonomichna sutnist' ta rol' finansovoi strategii' v systemi upravlinnja pidpryemstvom* [The economic nature and role of financial strategy in the management of enterprise] // *Visnyk Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu*. 2010. №3. P. 239–247.

5. *Finansovoe upravlenie kompaniei* [Financial management of the company] / Obshch. red. E.V. Kuznetsovoy. M. : Fond "Pravovaya kul'tura", 1996. 384 p.

6. Gryn'ov A.V., Jastrems'ka O.M. *Jakist' formuvannja finansovoi strategii' pidpryemstva* [The quality of the formation of the financial strategy of the enterprise]. // *Finansy Ukrainy*. 2006. №6. P. 121–128.

7. Radova L.D., Cherep A.V. *Finansova strategija v systemi upravlinnja pidpryemstvom* [Financial strategy in the management of enterprise]. // *Derzhava ta regiony*. 2005. №2. P. 130–135.

8. Aranchij V.I., Zorja O.P. *Finansova strategija u systemi upravlinnja pidpryemstvom* [Financial strategy in the management of enterprise]. // *Visnyk Poltavskoi' derzhavnoi' agrarnoi' akademii* 2010. №2. P. 156–159.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Леваєва Людмила Юріївна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства та економічної теорії

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Леваева Людмила Юрьевна, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики предприятия и экономической теории

ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»

ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Levaeva Ludmila Yrievna, PhD, senior teacher of business economics and economic theory department

SHEE "Pereyaslav-Khmelnytskyi state pedagogical university named after Hryhoriy Skovoroda"

Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav-Khmelnytsky, 08401, Ukraine

УДК 336.144

БЮДЖЕТНЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТОМ

Микитюк І.С.

Предметом роботи є теоретико-методологічні засади бюджетного планування як елемента управління бюджетом.

Метою статті є визначення економічної сутності бюджетного планування як елемента управління бюджетом.

Методологічною основою дослідження є системний підхід та система загальнонаукових методів.

Результати роботи. Визначено економічну сутність управління бюджетом та бюджетного планування як елемента управління бюджетом; дана характеристика бюджетного механізму та механізму бюджетного планування; визначені недоліки чинного бюджетного планування.

Галузь застосування результатів. Організація та проведення наукових досліджень у сфері бюджетного планування при формуванні основних напрямків реалізації бюджетної політики

Висновки. Бюджетне планування спрямоване на підвищення ефективності, дієвості й прозорості державного сектору економіки і проводиться шляхом встановлення бюджетних цілей не тільки на наступний рік, а й на перспективу. Тому порядок бюджетного планування безпосередньо визначає характер бюджетного процесу. Основними недоліками бюджетного планування є застаріла методологічна база, застосування нормативно-статистичного методу, який базується на фактичних даних за попередній рік і частину поточного року і на прогнози основних макропоказників, що вже не відповідає передовій світовій практиці

Ключові слова: управління бюджетом, бюджетне планування, бюджетний механізм, механізм бюджетного планування, програмно - цільовий метод.

БЮДЖЕТНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ БЮДЖЕТОМ

Микитюк И.С.

Предметом работы является теоретико-методологические основы бюджетного планирования как элемента управления бюджетом.

Целью статьи является определение экономической сущности бюджетного планирования как элемента управления бюджетом.

Методологической основой исследования является системный подход и система общенаучных методов.

Результаты работы. Определена экономическая сущность управления бюджетом и бюджетного планирования как элемента управления бюджетом; дана характеристика бюджетного механизма и механизма бюджетного планирования, определены недостатки действующего бюджетного планирования.

Область применения результатов. Организация и проведение научных исследований в сфере бюджетного планирования при формировании основных направлений реализации бюджетной политики.

Выводы. Бюджетное планирование направлено на повышение эффективности, действенности и прозрачности государственного сектора экономики и проводится путем установления бюджетных целей не только на следующий год, но и на перспективу. Поэтому порядок бюджетного планирования непосредственно определяет характер бюджетного процесса. Основными недостатками бюджетного планирования является устаревшая методологическая база, применение нормативно-статистического метода, который базируется на фактических данных за предыдущий год и часть текущего года и прогнозы основных макропоказателей, что уже не соответствует современной мировой практике.

Ключевые слова: управление бюджетом, бюджетное планирование, бюджетный механизм, механизм бюджетного планирования, программно - целевой метод.

BUDGET PLANNING AS PART OF BUDGET MANAGEMENT

Mykytyuk Igor

The subject of the work is theoretical and methodological principles of budget planning as part of budget management.

The aim of the article is to determine the economic substance of budgeting as part of budget management.

The methodological basis of the research is a systematic approach and a system of scientific methods.

Results. The economic essence of budget management and budget planning are determined as an element of the budget; defined the characteristic of budgetary mechanism and mechanism of budget planning, shortcomings of the budget planning are specified.

Range of application results. Organizing and conducting research in the area of budget planning in shaping key areas of fiscal policy.

Conclusions. Budget planning is directed to improving the efficiency, effectiveness and transparency of the public economy sector and is produced by setting fiscal targets, not only for next year, but for the future. Thus budgeting procedure directly determines the nature of the budget process. The main disadvantages of budgeting are outdated methodological framework, the use of normative statistical method, which is based on actual data for the previous year and part of this year and the forecasts of the main macroeconomic indicators, which no longer meets world's best practice.

Key words: budget management, budget planning, budget mechanism, the mechanism of budget planning, program - target method.

Постановка проблеми. Для забезпечення сталого економічного розвитку держави та її регіонів актуальним є питання якісного бюджетного планування та прогнозування. Бюджетне планування, як інструмент управління бюджетними коштами, дозволяє визначити альтернативні варіанти вирішення проблемних питань та сприяє відкритості та прозорості у прийнятті управлінських рішень. Бюджетне планування є вагомим елементом впливу на різні суспільні процеси та дієвим інструментом управління бюджетом. Тому актуальним питанням для економічних досліджень є науково обґрунтований аналіз сутності бюджетного планування як основного елемента управління бюджетом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою даного питання займалися як зарубіжні так і українські вчені. Серед українських вчених слід відмітити наукові роботи В. Андрущенка, О. Василика, І. Луніної, В. Опаріна, Ю. Пасічника, А. Соколовської, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та ін. Але в сучасній економічній науці у визначенні поняття «бюджетне планування як елемент управління бюджетом», класифікації елементного складу, немає однозначності, тому багато питань потребують з'ясування.

Метою статті є визначення економічної сутності бюджетного планування як елемента управління бюджетом.

Завдання дослідження. Досягнення зазначеної мети зумовило необхідність вирішення таких завдань: дослідити економічну сутність і зміст понять «управління бюджетом» та «бюджетне планування як елемент управління бюджетом»; розкрити сутність понять «бюджетний механізм» та «механізм бюджетного планування»; визначити недоліки існуючого бюджетного планування.

Результати дослідження. Невід'ємною частиною системи бюджетного управління є бюджетний процес, який включає наступні етапи: бюджетного прогнозування (прогноз економічного розвитку держави); планування бюджету (складання і затвердження бюджету); виконання бюджету (забезпечення наповнення і витрат бюджету); контроль бюджету (фінансовий аудит і аудит ефективності управління бюджетом); аналіз бюджету (порівняння бюджетного плану зі звітом про виконання бюджету, аналіз результатів).

Отже, бюджетний процес – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства [1].

Бюджетний процес та бюджетний устрій визначають бюджетну політику держави як діяльність по управлінню бюджетом, що направлена на досягнення цілей держави. Управління бюджетом являє собою важливу частину бюджетної політики і в значній мірі визначається станом бюджетного процесу, порядком планування, затвердження і виконання бюджету в частині видатків, а також контролем за його виконанням.

Система управління бюджетом складається з наступних елементів:

- суб'єкт управління бюджетом;
- об'єкт управління бюджетом;
- інструмент управління бюджетом.

Кінцева мета системи управління бюджетом – реалізація бюджетної політики.

Суб'єктом управління є бюджетний апарат, це – органи законодавчої та виконавчої влади, органи оперативного управління, розпорядники бюджетних коштів, органи не фінансового профілю, тобто сукупність усіх організаційних структур, що здійснюють управління бюджетом.

Об'єктом є бюджетна система – державний та місцевий бюджети та бюджетні відносини суб'єктів з приводу формування, розподілу і використання бюджетних коштів.

Інструментом управління бюджетом є бюджетний механізм, як складова частина фінансового механізму, що являє собою сукупність видів та форм організації бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації і використання бюджетних коштів, принципів планування і фінансування, умов і методів здійснення фінансового контролю.

Бюджетний апарат здійснює управління бюджетом безпосередньо за допомогою бюджетного механізму.

На думку Юрія С.І. та Бескиди Й.М. «бюджетний механізм - це сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів».

Бюджетний механізм повинен бути реальним втіленням основ бюджетної політики, відображати певну спрямованість бюджетних відносин на вирішення економічних і соціальних завдань на певному етапі розвитку держави» [2].

Ковальова Т.М. і Барулін С.В. вважають, що бюджетний механізм являє собою комплекс елементів управління, що призначений для реалізації бюджетної політики. Вони виділяють в структурі бюджетного механізму наступні елементи:

- бюджетне планування (прогнозирование);
- організацію бюджетного процесу;
- бюджетне регулювання і бюджетний контроль [3].

Грацианова Н.П. виділяє в структурі бюджетного механізму наступні блоки, що обумовлені функціональними особливостями управління бюджетними відносинами:

- а) бюджетне планування і бюджетне прогнозування;
- б) виконання бюджету;
- в) бюджетний контроль.

А також зазначає, що «кожному із блоків притаманні специфічні методи, за допомогою яких вирішуються завдання, що виникають на кожній стадії бюджетного процесу» [4].

Узагальнення результатів дослідження дозволяє наступним чином охарактеризувати бюджетний механізм. Бюджетний механізм – це комплекс елементів системи управління бюджетом, який складається з підсистем, що охоплюють виконання усіх етапів

бюджетного процесу на всіх рівнях бюджетної системи і забезпечують виконання завдань щодо формування доходів, здійснення видатків, міжбюджетного розподілу бюджетних коштів і характеризується зв'язками управління між підрозділами бюджетного апарату.

Функціонування бюджетного механізму визначається методами управління бюджетом і залежить від внутрішніх та зовнішніх факторів. За допомогою бюджетного механізму можливо практично використовувати бюджет у якості інструмента державного регулювання економіки, стимулювання виробничих та соціальних процесів.

Таким чином, система управління бюджетом – це система яка забезпечує цілеспрямований вплив бюджетного апарату на сукупність бюджетних відносин за допомогою бюджетного механізму, що реалізує досягнення цілей бюджетної політики держави шляхом оперативного і якісного прийняття управлінських рішень.

Головну ціль бюджетного управління можливо визначити як створення системи планування, прогнозування, обліку, контролю та аналізу за формуванням, розподілом та використанням матеріальних і фінансових потоків держави для вирішення завдань бюджетної політики та ефективного і цільового використання грошових фондів.

Бюджетне планування є головним елементом бюджетного управління, його теоретичні основи і практика функціонування визначають якість та ефективність бюджетної політики держави та її регіонів. Удосконалення практики бюджетного планування необхідно розглядати як важливий інструмент підвищення ефективності державних видатків. Таким чином, бюджетне планування виконує роль інструмента реалізації політики держави.

Аналізуючи багатоплановий і складний процес здійснення бюджетного планування, вважаємо за необхідне, зупинитися на визначенні суті самого поняття «бюджетне планування».

На думку Свищевої В., – це «діяльність по розробці і складанню проекту бюджету, який забезпечує збалансованість та пропорційність бюджетних доходів та видатків, погодження та координація діяльності учасників бюджетного процесу в майбутньому фінансовому році в процесі виконання бюджету» [5].

Ковальова Т.М. і Барулін С.В. вважають, що: «бюджетне планування – це інструмент управління бюджетною системою та міжбюджетними відносинами при складанні бюджетів на основі принципів та методів, що виходять із бюджетної політики держави» [3].

На думку Юрія С.І., бюджетне планування – це комплекс організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів на таких стадіях бюджетного процесу як складання, розгляд і затвердження бюджетів для визначення обсягів і джерел формування та напрямів використання бюджетних ресурсів держави з метою забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку суспільства [6].

У фінансовому словнику зазначається, що бюджетне планування – комплекс організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів для визначення доходів і видатків бюджетів на всіх стадіях бюджетного процесу [7].

Інші науковці розглядають бюджетне планування як процес розроблення планів формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади та місцевого самоврядування, з метою достовірного й достатнього визначення обсягу та джерел формування бюджетних доходів, оптимального розподілу видатків і збалансування бюджету на відповідний період [8].

З наведених тлумачень терміна «бюджетне планування» чітко видно, що бюджетне планування – це елемент системи управління бюджетом, який дозволяє визначити обсяг, джерела і напрями використання бюджетних коштів відповідно до пріоритетних напрямів бюджетної політики.

Розглянемо бюджетне планування з позицій системного підходу, аналізуючи склад системи бюджетного планування.

Для з'ясування економічної природи системи бюджетного планування розглянемо її як один із елементів системи управління бюджетом (Рис.1).

№ пор.	Елементи системи	Система управління бюджетом	Система бюджетного планування
1	Суб'єкт	Бюджетний апарат - Верховна рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба України, Міністерство доходів та зборів України, Державна фінансова інспекція та їх територіальні органи на місцях, органи місцевого самоврядування.	Апарат бюджетного планування - Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, територіальні керівні органи виконавчої влади, Міністерство фінансів України, Рахункова палата, Державна фінансова інспекція та їх територіальні органи, розпорядники бюджетних коштів.
2	Об'єкт	Державний та місцеві бюджети, бюджетні відносини суб'єктів з приводу формування, розподілу і використання бюджетних коштів.	Державний та місцеві бюджети
3	Інструмент	Бюджетний механізм, методи управління бюджетом	Механізм бюджетного планування, методи бюджетного планування
4	Мета	Реалізація бюджетної політики в галузі акумулювання доходів, надання послуг суспільства, стабілізації, збалансування доходів та видатків.	Складання бюджету у відповідності до пріоритетів бюджетної політики.
5	Завдання	Вирішення питань, пов'язаних з плануванням, обліком, контролем, бюджетним регулюванням та виконанням бюджету	Визначення реальних джерел і достовірних обсягів доходів бюджету; оптимізація структури видатків бюджету; досягнення збалансованості між доходами і видатками; раціональний розподіл доходів та видатків між ланками бюджетної системи; формування бюджетних резервів.

Рисунок 1. Система управління бюджетом та система бюджетного планування

Система бюджетного планування – це система, що забезпечує цілеспрямовану дію апарату бюджетного планування на сукупність бюджетних відносин шляхом функціонування механізму бюджетного планування з метою формування та затвердження бюджетного плану, що реалізує досягнення цілей бюджетної політики.

Під апаратом бюджетного планування слід розуміти сукупність всіх організаційних структур, які здійснюють бюджетне планування.

Слід зазначити, в основі функціонування системи управління бюджетом і системи бюджетного планування лежить бюджетний механізм. Характеристику бюджетного механізму та механізму бюджетного планування наведено на рис.2.

Механізм бюджетного планування – це інструмент апарату бюджетного планування, який складається з підсистем, які забезпечують складання, затвердження бюджетного плану, розподіл на усіх рівнях бюджетної системи, виконання завдань

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

формування доходів, здійснення витрат і міжбюджетного розподілу ресурсів, що характеризується зв'язками управління між підрозділами апарату бюджетного планування. Функціонування механізму бюджетного планування забезпечується методами бюджетного планування і залежить від внутрішніх і зовнішніх факторів.

№ пор.	Бюджетний механізм	Механізм бюджетного планування
1	Складається з елементів, які забезпечують виконання етапів бюджетного циклу	Застосовується для виконання одного з етапів бюджетного процесу – бюджетного планування
2	Поділяється на окремі ланки, у відповідності до завдань, що вирішуються (формування доходів, здійснення видатків, міжбюджетний розподіл бюджетних коштів)	Складається із ланок у відповідності до завдань, що вирішуються (формування доходів, здійснення видатків, міжбюджетний розподіл бюджетних коштів)
3	Характеризується зв'язками управління між підрозділами бюджетного апарату	Характеризується зв'язками управління між підрозділами апарату бюджетного планування
4	Визначається сукупністю методів управління бюджетом	Визначається сукупністю методів бюджетного планування
5	Ефективність функціонування визначається станом внутрішніх та зовнішніх факторів	Ефективність функціонування визначається станом внутрішніх та зовнішніх факторів
6	Розподіляється між рівнями бюджетної системи	Розподіляється між рівнями бюджетної системи

Рисунок 2. Характеристика бюджетного механізму та механізму бюджетного планування

Рівень бюджетного планування залежить від багатьох чинників: чіткості формування цілей і завдань, які вирішує держава; достовірності інформації, яка використовується при складанні бюджету; застосованих методів та прийомів тощо.

За результатами аналізу вітчизняної економічної літератури, присвяченої питанням методології бюджетного планування і прогнозування, в систему принципів бюджетного планування та прогнозування можливо включити наступні: науковості, безперервності, комплексності, диференційованого підходу до об'єктів прогнозування, системності прогнозування і планування, адекватності прогнозування і планування реальним економічним умовам і можливостям населення, варіантності, цілеспрямованості, альтернативності, ефективності, невизначеності, верифікації результатів прогнозування, пропорційності розвитку державного і приватного секторів національної економіки. Слід зауважити, що в наукових публікаціях не знайшло відображення такі важливі принципи, якими є принцип прозорості і принцип стабільності внутрішнього середовища бюджетної системи.

Вважаємо за необхідне, включити їх в систему принципів бюджетного прогнозування і планування, оскільки їх значущість обумовлюється і внутрішніми потребами з боку платників податків, кредиторів держави, і зовнішніми потребами з боку, передусім, міжнародних фінансових організацій і приватних зарубіжних інвесторів.

Прозорість характеризується доступністю надійної, усеосяжної, своєчасної, зрозумілої і такої, що відповідає міжнародним стандартам інформації про діяльність державного сектора, включаючи і ті види діяльності, які здійснюються поза цим сектором. Більше того, бюджетна і податкова прозорість є обов'язковою умовою для розробки, розгляду, аналізу і практичного здійснення якісної фінансової політики.

Принцип стабільності внутрішнього середовища бюджетної системи грає важливу роль, оскільки зачіпає інтереси усіх фізичних і юридичних осіб, резидентів і нерезидентів. Під принципом стабільності внутрішнього середовища бюджетної системи слід розуміємо законодавчо встановлені правилами взаємовідносини між платниками податків і консолідованим бюджетом, між органами влади в частині довгострокового розподілу за ними витратних і податкових повноважень, закріплення постійних пропорцій податкових відрахувань з вищестоящих бюджетів до нижчестоящих. Але у сучасних умовах господарювання, цей принцип не дотримується виконавчими органами державної влади.

Слід зауважити, що без перебудови чинної системи бюджетного планування неможливо змінити структуру бюджетних видатків і оптимізувати її відповідно з стратегічними пріоритетами розвитку, так як діюча система планування не відповідає наявним потребам в управлінні державними видатками. У зв'язку з цим зросла необхідність вдосконалення методів та прийомів бюджетного планування. При цьому короткострокові фінансові плани не дають можливості комплексного аналізу і обліку наслідків фінансової політики. В зв'язку з цим значно зросла актуальність середньострокового фінансового планування (до трьох років). Довгострокові фінансові плани (на п'ять років і більше) в сучасних умовах складаються за дуже агрегованими показниками, але не мають широкого практичного значення.

Планування бюджетних витрат в державі здійснюється через застосування програмно-цільового методу, який на сьогодні є найбільш ефективною формою бюджетування як на державному рівні, так і на регіональному. Перевагами цього методу є передбачення результатів виконання кожної бюджетної програми і оцінка ефективності використання державних коштів. Проте застосування цього методу знаходиться на початковій стадії формування і фактично застосовується лише частково.

Основною проблемою програмно-цільового методу є невідповідність сучасних бюджетних програм одному з принципів програмно-цільового методу фінансування витрат – бюджетні програми повинні передбачати виділення коштів на забезпечення соціальних – економічних результатів від впровадження бюджетних програм в майбутньому, а не виділятися на поточне фінансування.

Недоліком процесу бюджетного планування є те, що кожен бюджет є практично новим документом, оскільки складається на основі поточної реальності без урахування стратегії розвитку держави. Тому щорічне формування бюджету супроводжується дебатами і дискусіями з приводу його структури, розміру планових показників тощо.

Про недосконалість процесу бюджетного планування свідчить і не реалістичність закладених у бюджеті показників – фактичний рівень бюджетних витрат практично по усіх статтях перманентно нижче, ніж запланований. Аналіз статистичних даних дає підстави стверджувати, що бюджетне планування у правових аспектах не відповідало встановленим вимогам. Щорічна ж зміна законодавства, зумовлена ухваленням бюджету, може свідчити про періодичне підлаштування правового поля під потреби бюджетного процесу для компенсації не доопрацювань у підготовчий період. Від точності прогнозу розвитку макроекономічної ситуації у кінцевому результаті залежить ефективність бюджетного процесу. Однак, урядом допускаються значні прорахунки при визначенні більшості індикаторів, які враховувались при плануванні державного бюджету. Часто фактичне значення практично всіх показників не відповідає прогнозним розрахункам Кабінету Міністрів України під час формування бюджету.

Незадовільний стан планово-прогнозованої роботи впливає на всю систему управління бюджетом у нашій країні. У бюджетному процесі його суб'єкти приділяють увагу питанням, що виходять за межі періоду одного бюджетного року, і повторюють минулі асигнування без всебічного оцінювання існуючих програм з точки зору їхньої раціональності, ефективності й реальності досягнення конкретних цілей. Планова робота не виконує повною мірою свої завдання, внаслідок чого знижується ефективність бюджетного процесу. Це виражається у порушенні регламенту бюджетного процесу і визначенні нереалістичних бюджетних параметрів та ускладнює інтеграцію бюджету в загально – економічну стратегію розвитку країни

У сучасних умовах бюджетне планування має бути спрямоване на вирішення завдань оптимізації фінансування державних програм за умови економії та суворой дисципліни щодо витрачання бюджетних коштів. Воно має проводитися шляхом встановлення бюджетних цілей не тільки на наступний рік, а й на перспективу.

Вивчивши досвід бюджетного планування в Україні, можемо констатувати, що до системних проблем у бюджетному плануванні належать:

- недостатнє обґрунтування прогнозованих показників економічного і соціального розвитку;
- низька якість економічного прогнозування, через що макроекономічні показники, які закладаються в основу бюджету, часто не збігаються з фактичними;
- значне переважання обсягів фінансових ресурсів, необхідних для реалізації державних цільових програм, над реальними можливостями бюджетів усіх рівнів;
- незважаючи на формальне закріплення програмно-цільового методу розробки бюджету, планування поточних бюджетних видатків не орієнтоване на досягнення результату.

Отже, основними недоліками бюджетного планування є застаріла методологічна база, застосування нормативно-статистичного методу, який базується на фактичних даних за попередній рік і частину поточного року і на прогнозі основних макропоказників, що вже не відповідає передовій світовій практиці.

Удосконалення бюджетного планування потрібно здійснювати шляхом:

- зменшення бюджетних програм, спрямованих на поточне споживання та таких, що не сприяють економічному розвитку;
- планування видатків бюджету згідно програмно - цільового методу, шляхом організації цього процесу відповідно до принципів, на яких побудовано програмно - цільове фінансування зарубіжних країн;
- підвищення контролю використання бюджетних коштів;
- підвищення значення принципів прозорості та відкритості при складанні бюджету;
- вдосконалення системи взаємодії всіх учасників процесу бюджетного планування;
- врахування досвіду інших країн.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України, затверджений Верховною Радою України 08.07.2010 № 2456-УІ)
2. Бюджетна система України. навч. посібник Під ред. Юрія С.І., Бескида Й.М. – К. : НІОС. – 2000.- 396 с.
3. Ковалёва Т.М. Бюджет и бюджетная политика в Российской Федерации: учебное пособие / Т.М. Ковалёва, С.В. Барулин. – М. : КНОРУС, 2005. – С. 59.
4. Грацианова Н.П. Совершенствование механизмов формирования эффективной бюджетной политики региона // Проблемы совершенствования бюджетной политики регионов и муниципалитетов России и стран Северной Европы: Материалы Пятой ежегодной международной научно-практической конференции. Кн. 1. – Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2005. – С. 51.
5. Краткий курс по бюджетной системе России: учебное пособие/ В.А.Свищева. - М. : Издательство «Окей-книга», 2008. – 174 с.
6. Юрій.С.І., Стоян В.І., Даневич О.С. Казначейська система : Підр. – 2-е вид.змін.й доп. – Тернополь. Карт-бланш, 2006. – 818с.
7. Фінансовий словник /А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смолженко. – Львів : Центр Європи, 1997.– С.335
8. Бюджетна система. Підр./ за наук. Ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К. : ЦУЛ; Тернопіль. Екон.думка, 2012. – 871с.

References

1. Bjudzhetnyj kodeks Ukraï'ny, zatverdzenyj Verhovnoju Radoju Ukraï'ny 08.07.2010 № 2456-UI)
2. Bjudzhetna systema Ukraï'ny. navch.posibnyk Pid red. Jurija S.I., Beskyda J.M. K. : NIOS. 2000. 396 s.
3. Kovaleva T.M., Barulin S.V. Byudzhet i byudzhetnaya politika v Rossiyskoy Federatsii: uchebnoe posobie. M. : KNORUS, 2005. S. 59.
4. Gratsianova N.P. Sovershenstvovanie mekhanizmov formirovaniya effektivnoy byudzhetnoy politikiregiona // Problemy sovershenstvovaniya byudzhetnoy politiki regionov i munitsipalitetov Rossii i stran Severnoy Evropy: Materialy Pyatoy ezhegodnoy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Kn. 1. Petrozavodsk: Izd-vo PetrGU, 2005. S. 51.
5. Svishcheva V.A. Kratkiy kurs po byudzhetnoy sisteme Rossii: uchebnoe posobie. M. : Izdatel'stvo «Okey-kniga», 2008. 174 s.
6. Jurij S.I., Stojan V.I., Danevych O.S. Kaznachejs'ka systema : Pidr. 2-e vyd.zmin.j dop. Ternopol'. Kart-blansh, 2006. 818s.
7. Zagorodnij A.G., Voznjuk G.L., Smovzhenko T.S. Finansovyj slovnyk. L'viv : Centr Jevropy, 1997. S.335
8. Bjudzhetna systema. Pidr./ za nauk. Red. V.M. Fedosova, S.I. Jurija. K. : CUL; Ternopil'. Ekon.dumka, 2012. 871s.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Микитюк Ігор Сергійович, к.е.н., доцент кафедри фінансів
Київський національний торговельно-економічний університет
м. Київ, вул. Кавказська 9. кв. 49
mikityuck@ukr.net

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Микитюк Игорь Сергеевич, к.э.н., доцент кафедры финансов
Киевский национальный торгово-экономический университет
г. Киев, ул. Кавказская 9 кв. 49
mikityuck@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Mykytyuk Igor, PhD in Economics, Associate Professor of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics
9, Kavkazskaya st. 49 fl. Kyiv

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ В СТРАНАХ-ЧЛЕНАХ ТАМОЖЕННОГО СОЮЗА

Назарова С.Ф.

Объект исследования – налоговые системы стран-членов Таможенного союза.

Предмет исследования – эффективность систем налогообложения стран-членов Таможенного союза.

Цель работы: изучение сложившейся практики построения налоговых систем в странах-членах Таможенного и разработка предложений по совершенствованию систем налогообложения в странах Таможенного союза.

Методы исследования: сравнительного анализа, группировок, экспертных оценок.

Изучены системы налогообложения стран-членов Таможенного союза, дана их оценка, разработаны предложения по совершенствованию систем налогообложения в странах-членах Таможенного союза.

Разработаны направления по оптимизации систем налогообложения в странах-членах Таможенного союза.

Область возможного практического применения: совершенствования систем налогообложения в странах-членах Таможенного союза.

Технико-экономическая, социальная значимость: внедрение предложений позволит создать равные условия налогообложения в странах-членах Таможенного союза.

Ключевые слова: налог, налог на добавленную стоимость, налог на прибыль, налоговая система, Таможенный союз.

TAXATION IN THE MEMBER COUNTRIES OF THE CUSTOMS UNION

Nazarova S.F.

Subject matter of the study: the tax systems of member countries in the Customs union.

Scope of the study: efficiency of the taxation systems in the Customs Union members.

Object of the study: studying of established practice of tax systems creation in the Customs Union members and development of suggestions for taxation systems improvement in the countries of the Customs union.

Methods of study: comparative analysis, groups, expert estimates.

The taxation systems in the Customs union member countries are studied, their assessment is given and suggestions for improvement of their taxation systems are developed.

The directions on optimization of taxation systems in the Customs union members are developed.

Area of possible practical application: improvement of taxation systems in the Customs union member countries.

Technical, economic importance: the introduction of suggestions is ideally to allow the possible creation of equal conditions of taxation in the Customs union member countries.

Key words: tax, value added tax, profit tax, tax system, Customs union.

Налоговая система страны является одним из важнейших регуляторов экономики. Эффективно построенная налоговая система воздействует на развития экономики и каждого предприятия. Налоговая система Беларуси на сегодняшний день приобрела определенные черты эффективности и стабильности. Однако анализ действующего положения, показывает, что необходимо принимать дальнейшие меры по совершенствованию системы налогообложения предприятий в Беларуси.

Теоретическими основами исследований явились Налоговые кодексы стран-членов Таможенного союза. Вопросы налогообложения в странах-членах Таможенного союза затрагиваются многими учеными, исследователями и экономистами трех стран: Л.И. Тарарышкина, Сайфиева, С.Н., Щербак, М., Исаков В., Аубакирова С.Д. и другие.

При формировании налоговых систем интеграционные объединения ставят перед странами задачи учитывать действующие системы налогообложения в странах-членах объединений. Гармонизацию национальных законодательств в налоговой сфере необходимо рассматривать как одну из основных задач формирования межгосударственного интеграционного объединения, с целью создания взаимовыгодных торговых отношений, равных условий ведения бизнеса.

Целью работы является изучение сложившейся практики построения налоговых систем в странах-членах Таможенного и разработка предложений по совершенствованию систем налогообложения в странах Таможенного союза.

Одним из основных понятий финансовой науки является налог - понятие не только экономическое, но и правовое, социальное, философское. Налог является важным элементом экономического строя общества и присуще всем государственным системам как рыночного, так и не рыночного типа хозяйствования.

Применение налогов является одним из экономических методов управления и обеспечения взаимосвязи общегосударственных интересов с коммерческими интересами предпринимателей и предприятий, независимо от ведомственной подчиненности, форм собственности и организационно-правовой формы предприятия. При помощи налогов регулируется внешнеэкономическая деятельность, включая привлечение иностранных инвестиций, формируется прибыль предприятия. С помощью налогов государство получает в свое распоряжение ресурсы, необходимые для выполнения своих общественных функций. За счет налогов финансируются также расходы по социальному обеспечению, которые изменяют распределение доходов.

Система налогового обложения определяет конечное распределение доходов между людьми. При определении основных направлений налоговой политики следует исходить из особой важности стимулирования роста производства и его качественного параметра. В основу приоритетов также должно быть заложено решение проблем экологии и социальной сферы, развитие производства товаров народного потребления, торговли и бытового обслуживания населения. В стратегическом плане в основу налоговой политики должна быть заложена концепция приоритетных направлений развития тех отраслей и производств, которые обеспечат эффективный экономический рост.

Налоговая система - это совокупность установленных и взимаемых налогов в той или иной стране форм и методов налогообложения, взимания и использования налогов, а также налоговых органов. Налоговая система каждой страны складывалась исторически с учетом экономической, политической и социальной ситуации. Вместе с тем налоговые системы имеют общие черты: элементы налоговой системы, принципы построения налоговой системы. Налоговая система оказывает значимое влияние на развитие экономики страны. При помощи налогов формируются доходы государственного бюджета, и осуществляется регулирование развития экономики. Налоговое регулирование экономики представляет собой воздействие государства на экономические интересы хозяйствующих субъектов и физических лиц путем установления правил изъятия у них части доходов на общественные нужды. Оно способно оказать определяющее воздействие на формирование структуры производства и потребления общественного продукта, на процессы накопления и инвестирования капитала, ценообразования, инфляция, развития научно-технического прогресса, экологию, объем государственного бюджета, жизненный уровень населения и другие стороны жизни общества и каждого отдельного гражданина.

При формировании налоговой системы и ее развитии важное значение имеет выбор пропорций сочетания прямого и косвенного налогообложения.

Налоговые системы стран – членов Таможенного союза начали формироваться с 1992 года. На сегодняшний день налоговые системы России, Белоруссии и Казахстана созданы в полном объеме и регулируются Налоговыми Кодексами. В Налоговых Кодексах определены основные понятия, принципы построения налоговых систем, налогоплательщики, их права и обязанности, государственные органы, регулирующие вопросы налогообложения, их права и обязанности, основные виды налогов и сборов, взимаемых в бюджет.

Анализируя налоговые системы государств-членов Таможенного союза, следует отметить значительное число общих черт, обусловленных историческими предпосылками. Вместе с тем условия развития национальных экономик привели к формированию многочисленных отличий как по отдельным налоговым понятиям, терминам и институтам, так и в целом налоговых систем. Налоговая гармонизация может предусматривать сохранение определенной самобытности и не должна вести к полной стандартизации порядка взимания налогов и сборов.

Согласно Налоговым Кодексам в странах взимаются определенные виды налогов, сборов (пошлин) и других обязательных платежей в странах Таможенного союза.

Структура налогообложения в странах-членах Таможенного союза характеризуется значительной степенью унификации: налоговые системы всех стран Таможенного союза, предполагают взимание прямых и косвенных налогов. Элементы налоговой системы, порядок исчисления и уплаты налогов, налоговые льготы и освобождение от уплаты налогов, система контроля также в значительной степени идентичны.

Кроме этого, практически во всех 3-х странах приступили к завершающему этапу создания эффективной налоговой системы – совершенствованию налогового законодательства и налогового администрирования.

По анализу налоговой нагрузки на экономику в странах-членах Таможенного союза можно сказать, что уровень налоговой нагрузки на экономику за рассматриваемый период в Республике Беларусь выше (27,2%), чем в Российской Федерации (18,5%) и в Республике Казахстан (15,5%). Самый низкий уровень налоговой нагрузки из стран-членов Таможенного союза в Республике Казахстан.

В течение последних лет Беларусь активно реформировала налоговую систему. Сокращение количества налогов, ежегодное снижение ставок налогов, оптимизация баз налогообложения способствовали сокращению налоговой нагрузки на экономику с 36,1 % в 2008 г. до 27,2 % в 2012 г.

В Республике Беларусь предусматривается дальнейшее снижение налоговой нагрузки на экономику путем уменьшения налогового давления на прибыль и фонд заработной платы. Реформирование налоговой системы с одновременной оптимизацией бюджетных расходов должно позволить к концу 2015 года снизить налоговую нагрузку до 26% к ВВП.

Следует отметить, что с 2009 г. в Беларуси внедрена и динамично развивается система электронного декларирования, которая способствует развитию цивилизованного бесконтактного взаимодействия налоговых органов с плательщиками с использованием интернет-технологий.

Данная услуга в значительной степени позволяет плательщикам сэкономить время, затрачиваемое на представление в налоговые органы налоговых деклараций (расчетов) и иных документов, предусмотренных административными процедурами, в формате EXCEL и WORD.

В отчете Всемирного банка и Международной финансовой корпорации «Ведение бизнеса – 2013» Республика Беларусь занимает 58-ю позицию, Беларусь по сравнению с ее партнерами по Таможенному союзу в рейтинге уступает Казахстану (49-я позиция), но опережает Россию (112). Один из 10 критериев, применяемых для оценки условий для ведения бизнеса – критерий «налогообложение». По данному индикатору Республика Беларусь занимает 129-ю позицию, Российская Федерация – 64-ю, Республика Казахстан – 17-ю позицию [1].

Необходимо отметить, что в Республике Беларусь проделана большая работа по совершенствованию налоговой системы. В период с 2006 по 2012 годы в республике отменено большое количество налогов и сборов. Например: сбор на формирование местных целевых бюджетных фондов; сбор за размещение наружной рекламы на иностранных языках; целевые сборы из прибыли, остающейся в распоряжении организаций; сбор в республиканский фонд поддержки производителей сельскохозяйственной продукции, продовольствия и аграрной науки; местный налог с продаж и налог на услуги. С 2012 года уменьшены ставки налога на прибыль (с 24 до 18 процентов), налога при упрощенной системе налогообложения (с 8 до 7 процентов – для плательщиков, не уплачивающих НДС; с 6 до 5 процентов – для плательщиков НДС). Таким образом, величина налоговой нагрузки на экономику в 2012 году снизилась до 25,5 процента к ВВП. С 2013 года ставки при упрощенной системе налогообложения снижены на 2 пункта, следовательно, и налоговая нагрузка предположительно снизится [3].

Наибольшую долю доходов бюджетов составляют налог на добавленную стоимость, налог на прибыль, подоходный налог. В то же время эти налоги оказывают существенное влияние на развитие предприятий.

При рассмотрении порядка исчисления налога на прибыль в странах-членах Таможенного союза можно сказать, что порядок определения суммы налога на прибыль идентичен. Наблюдаются некоторые отличия при расчете налога на прибыль. В Российской Федерации при расчете налога учитываются следующие расходы: расходы на формирование резерва по гарантийному ремонту и гарантийному обслуживанию; расходы на формирование резервов предстоящих расходов на научные исследования и (или) опытно-конструкторские разработки. В Казахстане при расчете налога, убытки от выбытия фиксированных активов переносятся на последующие десять лет включительно для погашения за счет налогооблагаемого дохода данных налоговых периодов. В Налоговом кодексе Республики Беларусь предусмотрен более широкий ряд льгот по освобождению прибыли от налогообложения, учитывающий национальные интересы. Общим является поддержка инновационной, научной, инвестиционной деятельности, социальных учреждений. При рассмотрении ставок необходимо сказать, что основная ставка налога в Российской Федерации и в Казахстане – 20 процентов, а в Республике Беларусь – 18 процентов. С целью гармонизации налоговых законодательств и недопущения перехода бизнеса в страны-члены Таможенного союза можно предложить унифицировать ставку налога на прибыль. В целях развития экономики и привлечения внешних инвесторов, ставка налога на прибыль в странах-членах Таможенного союза должна составлять 18 процентов [2, 3, 4].

Главным косвенным налогом является налог на добавленную стоимость. В странах Таможенного союза действует зачетная система взимания НДС с применением к экспорту нулевой ставки налога и налогообложением импорта по национальной ставке страны, в которую поставляется товар, также не оказывает искажающего влияния на условия конкуренции, поскольку:

- на территории каждого государства применяются единые национальные ставки как к отечественным, так и к импортным товарам;

- налогообложение НДС взаимной торговли в Таможенном союзе осуществляется по принципу страны назначения, то есть с полным освобождением от НДС экспорта за счет применения нулевой ставки и обложением импорта по ставкам, действующим в стране – потребителе товара.

Необходимо отметить, что более низкие ставки НДС в Казахстане – 12 % и в России – 18 %, а в Беларуси – 20 %. Наиболее низкая ставка по данному налогу в Казахстане (12%), хотя в Российской Федерации и в Республике Беларусь кроме стандартной ставки установлена пониженная ставка 10 процентов на определенные виды товаров [2, 3, 4]. По оценке международных экспертов, налоги на потребление, к которым относится НДС, оказывают наименьшее влияние на инвестиционную привлекательность и перемещение капитала. Более значительную роль здесь играют прямые налоги и, в первую очередь, налог на прибыль.

В целях унификации налоговых законодательств можно предположить о необходимости установления ставок НДС в странах Таможенного союза на одном уровне. Вносятся предложения, чтобы, в первую очередь Беларусь и Россия пошли по пути снижения ставки НДС.

Унификация налогового законодательства трех стран имеет большое значение с точки зрения обеспечения равных условий хозяйствования и развития взаимной торговли. Однако необходимо понимать, что этот процесс в среднесрочном и долгосрочном периоде не предполагает одинаковые ставки налогов в странах-членах Таможенного союза, что объективно не может быть обеспечено с учетом имеющихся экономических различий. Прежде всего, это касается унификации перечня применяемых налогов, механизмов их взимания, а также принципов налогообложения взаимной торговли, которые в настоящее время максимально сближены.

Таким образом, создание и функционирование Таможенного союза и ЕЭП не предполагает жесткой унификации налоговых законодательств трех стран. Это обусловлено различием в структурах экономик Беларуси, России и Казахстана, уровнях социальных обязательств, а также имеющимися возможностями финансирования государственных расходов за счет различных доходных источников.

Важным налогом в налоговых системах является акциз. Национальные перечни подакцизных товаров государств-членов Таможенного союза практически идентичны. Различия в ставках акцизов по большей части товарных позиций, таких как бензин автомобильный, дизельное топливо, сигареты с фильтром различия в уровнях ставок весьма значительны.

Наиболее высокие ставки акцизов на подакцизные товары отмечаются в Республике Беларусь и Российской Федерации, где самые высокие ставки установлены на пиво и сигареты. В Республике Казахстан наблюдаются максимально высокие ставки акцизов на вина и легковые автомобили (0,17 евро за литр, 7,33 евро за 1 л. с.), на остальные товарные позиции в Республике Казахстан минимальные ставки акцизов [2, 3, 4].

Ставки акцизов в государствах - членах Таможенного союза ежегодно утверждаются правительствами стран. При этом ставки акцизов в Российской Федерации и в Республике Беларусь ежегодно значительно увеличиваются, что предполагает увеличение их доли в доходах бюджетов. Разные по величине ставки акцизов являются барьером при осуществлении внешней торговли между странами - членами Таможенного союза. Опыт построения налоговых систем в европейских странах на сегодняшний день показывает общую тенденцию к увеличению ставок косвенных налогов и снижению ставок прямых налогов (это объясняется кризисными явлениями в экономике).

В Европейском союзе ставки налогов на прибыль от коммерческой деятельности компаний за последние годы сократились в среднем с 30,4 до 22,9%. Ставки налога на прибыль в некоторых восточноевропейских странах ЕС довольно низкие. Так, в Болгарии ставка такого налога находится на уровне 10%. За ней следуют Литва и Латвия (15%), Румыния (16%), а также Чехия, Словакия, Польша и Венгрия (19%).

Средняя стандартная ставка НДС в Евросоюзе в 2012 г. составила 21 % – на 1 процентный пункт больше, чем в Республике Беларусь. Уровень ставок НДС в Евросоюзе варьируется от 15 % в Люксембурге до 27 % в Венгрии. В 2009 году средний размер платежа был равен 19,52%, в 2010-м – 20,45%, в 2011-м – 20,76%, в 2012-м – 21%. Если говорить о странах Европейского союза, то можно сказать, что Европа идет по пути поднятия ставки НДС. За последние два года в связи необходимостью финансирования растущих государственных расходов, в том числе связанных со стабилизацией внешнего государственного долга и выходом из долгового кризиса европейские государства были вынуждены увеличить объем поступлений за счет НДС.

В Европейском союзе в соответствии с проектом директивы об общеевропейской системе НДС, предполагается установление минимально допустимой ставки НДС на пять последующих лет.

Причины особого внимания европейских стран к косвенным платежам объясняются тем, что по сравнению с налогом на прибыль НДС менее подвержен влиянию спадов в экономике и поэтому более стабилен, его налоговая база менее изменчива, а собираемость в режиме реального времени обеспечивает государству более ровное поступление доходов.

Необходимо сказать, что ставки акцизов в европейских странах на порядок выше, чем в странах Таможенного союза. Например, ставка акциза за 1000 штук сигарет составляет 64 евро, в 2014 году планируется повысить ее до 90 евро. В Таможенном союзе ставка акциза составляет от 7,66 евро в Казахстане до 18,08 евро в России за 1000 штук сигарет. Однозначно возникает вопрос о значительном поднятии ставок акцизов в странах Таможенного союза. В планах России и Беларуси предусмотрено повышение действующих ставок акцизов.

Что касается подоходного налога, то в странах-членах Таможенного союза применяется плоская шкала подоходного налога, в порядке расчета и использования налоговых льгот и вычетов в странах прослеживается общая тенденция. В Казахстане самая низкая ставка налога 10 процентов, в России – 13 процентов, в Беларуси – 12 процентов. До сих пор идут споры о достоинствах и недостатках плоской и прогрессивной шкалы с позиций социальной справедливости. Традиционно считается, что прогрессивная шкала справедливее, поскольку более обеспеченные граждане должны вносить в казну на нужды общества, соответственно, более значительный вклад, чем бедные. В странах с развитой рыночной экономикой так и делается.

Переход к прогрессивной шкале налоговых ставок в настоящее время, очевидно, требуется, однако данное нововведение следует реализовывать постепенно, и представляется целесообразным начать с установления необлагаемого минимума. Чтобы обеспечить равное и справедливое налогообложение и освободить от налога низкие доходы, существенные изменения необходимо внести в систему применяемых налоговых вычетов. В налоговых системах стран-членов Таможенного союза применяются разные подходы к определению стандартных вычетов. Практическое взимание подоходного налога требует дальнейшего совершенствования с целью повышения его роли в стимулировании экономической активности населения.

В целях совершенствования налогового законодательства, способствующего развитию экономик и предприятий стран-членов Таможенного союза можно предложить:

- унифицировать ставку налога на прибыль с целью создания равных условий для ведения бизнеса;
- установить ставку налога на прибыль в размере 18%, что будет способствовать привлечению внешних инвестиций и с учетом опыта европейских стран по снижению налогообложения прибыли в тяжелой экономической обстановке;
- расширение льгот по налогу на прибыль для поддержания инвестиционной и инновационной активности;
- по возможности установление единой ставки НДС (на уровне 16-18%). При этом в Таможенном союзе для унификации налогов может быть применен опыт Европейского союза, где, в соответствии с проектом директивы об общеевропейской системе НДС, предполагается установление минимально допустимой ставки НДС на пять последующих лет;

- принятия нормативно-правового документа, регламентирующего акцизную политику в рамках Таможенного союза по всем подакцизным товарам, включая вопросы по производству, обороту и перемещению подакцизных (маркируемых) товаров (в условиях отсутствия таможенного оформления и контроля) (с учетом опыта стран Европейского союза);
- установление одинаковых ставок акцизов, для снятия барьеров при осуществлении внешней торговли между странами - членами Таможенного союза;
- значительное повышение ставок акцизов с целью увеличения доходов бюджетов (с учетом опыта стран Европейского союза);
- существенные изменения необходимо внести в систему применяемых налоговых вычетов по подоходному налогу целью повышения его роли в стимулировании экономической активности населения.

Разумное сочетание прямых и косвенных налогов, установление оптимальных ставок, применение льгот позволят создавать действенные налоговые системы в странах-членах Таможенного союза, с благоприятными условиями для ведения бизнеса, и в конечном итоге будет содействовать экономической интеграции государств-членов Таможенного союза и привлечения инвестиций.

Согласно Программы социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011 - 2015 годы основная цель налоговой политики на эту пятилетку – это повышение конкурентоспособности применяемой в республике налоговой системы при безусловном выполнении доходной части государственного бюджета всех уровней.

Главными задачами в этой сфере в Республике Беларусь являются:

- совершенствование структуры и механизмов взимания установленных налогов и сборов с ориентацией на максимальное приближение по их составу и периодичности уплаты к налоговым системам развитых стран;
- радикальное упрощение процедур налогового администрирования и контроля, укрепление позиций страны в мировых рейтингах.

В национальной налоговой системе предусматривается дальнейшее снижение налоговой нагрузки на экономику путем уменьшения налогового давления на прибыль и фонд заработной платы.

Перед налоговым ведомством Республики Беларусь сейчас стоит непростая задача - в условиях снижения налоговой нагрузки для налогоплательщиков обеспечить поступление доходов в бюджет в полном объеме, обеспечивающем выполнение социальных обязательств государства. Любая либерализация законодательства должна сопровождаться повышением уровня собираемости налогов. Только так возможно обеспечить стабильность поступлений в бюджет. Снижая налоговую нагрузку, предоставляя плательщикам преференции и оставив тем самым в распоряжении плательщиков дополнительные суммы денежных средств, государство вправе ожидать дополнительных поступлений в бюджет за счет создания благоприятных условий для развития бизнеса.

Для обеспечения полноты уплаты налогов и формирования доходов бюджета в запланированных объемах необходим целый комплекс условий. Основными функциями грамотно организованной и эффективной системы сбора налогов являются информирование, консультирование и оказание методологической помощи плательщикам по вопросам исполнения налогового законодательства. Сюда же следует отнести создание для плательщиков комфортных условий исполнения налоговых обязательств и минимизации издержек бизнеса на уплату налогов. Немаловажное значение имеют учет плательщиков и уплаченных ими налогов как основа аналитической составляющей налогового администрирования и, безусловно, контроль за соблюдением налогового законодательства, система мер принудительного взыскания в целях погашения задолженности по платежам в бюджет. Выстраиванием такой системы и занимается белорусская налоговая служба на протяжении последних лет.

Главным остается усиление стимулирующей предпринимательство функции налогов, поощрение товаропроизводителей, осуществление региональной экономической политики и устранение противоречий в налоговом законодательстве. Особо важным направлением в налоговой политике является стабильность налогового законодательства.

Список использованных ресурсов

1. Исследование Всемирного банка: Ведение бизнеса в 2013 году // Центр гуманитарных технологий. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2012/10/23/5115>.
2. Кодекс Республики Казахстан о налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) от 10 дек. 2008 г. № 99-IV: в ред. Закона Респ. Казахстан от 26.12.2012 г., № 61-V // Налоговый комитет Министерства финансов Республики Казахстан [Электронный ресурс] / Налоговый комитет Министерства финансов Республики Казахстан. – Астана, 2014.
3. Налоговый кодекс Республики Беларусь: Кодекс Респ. Беларусь, 19 дек. 2002 г., № 166-3: в ред. Закона Респ. Беларусь от 26.10.2012 г., № 431-3 // Министерство по налогам и сборам Республики Беларусь [Электронный ресурс] / Национальный правовой Интернет портал. – Минск, 2014.
4. Налоговый кодекс Российской Федерации: Кодекс Рос. Фед., 19 июля 2000 г.: в ред. Закона Рос. Фед. от 25.01.2012 г., № 253-ФЗ // Консультант Плюс: Беларусь [Электронный ресурс] / Грант Информационно-правовой портал. – Москва, 2014.

References

1. Issledovanie Vsemirnogo banka: Vedenie biznesa v 2013 godu // Tsentr humanitarnykh tekhnologiy.: <http://gtmarket.ru/news/2012/10/23/5115>.
2. Kodeks Respubliki Kazakhstan o nalogakh i drugikh obyazatel'nykh platezhakh v byudzhete (Nalogovyy kodeks) ot 10 dek. 2008 g. № 99-IV: v red. Zakona Resp. Kazakhstan ot 26.12.2012 g., № 61-V // Nalogovyy komitet Ministerstva finansov Respubliki Kazakhstan / Nalogovyy komitet Ministerstva finansov Respubliki Kazakhstan. – Astana, 2014.
3. Nalogovyy kodeks Respubliki Belarus': Kodeks Resp. Belarus', 19 dek. 2002 g., № 166-3: v red. Zakona Resp. Belarus' ot 26.10.2012 g., № 431-Z // Ministerstvo po nalogam i sboram Respubliki / Natsional'nyy pravovoy Internet portal. – Minsk, 2014.
4. Nalogovyy kodeks Rossiyskoy Federatsii: Kodeks Ros. Fed., 19 iyulya 2000 g.: v red. Zakona Ros. Fed. Ot 25.01.2012 g., № 253-FZ // Konsul'tant Plyus: Belarus' / Grant Informatsionno-pravovoy portal. – Moskva, 2014.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Назарова Светлана Федоровна, доцент кафедры финансов
Учреждение образования Федерации профсоюзов Беларуси «Международный университет «МИТСО»
Республика Беларусь, г. Минск, ул. Казинца 21/3
Svetta@rambler.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Nazarova S.F., associate professor of the department of finance,
Establishment of formation of Federation of labor unions of Belarus «International university «MITSO»
Republic of Belarus, Minsk, ul. Kazinca 21/3
Svetta@rambler.ru

ЗМІСТ

Економіка знань, інноваційна економіка

БАЗИЛЕВА М. М. Людський капітал і його мотиваційні особливості в сучасній Білорусі.....	7
БОГДАН Н. І., СВІТЛАНА ВАРХУРСТ Інновації для інклюзивного розвитку регіонів Білорусі.....	14
ГУДКОВА А. О., ТУРКО Т. І. Формалізація основних етапів державного адміністрування науково-технологічного розвитку Росії.....	21
КАРПЕНКО О. М., КАРПЕНКО В. М. Оцінка формування і відтворення людських ресурсів Гомельської області.....	25
КОРСАК М. М., СУРДО А. П. Інноваційна система інформаційного забезпечення освітньої діяльності ВУЗУ.....	31
ЛЕВИТСКА А. П. Національна інноваційна система Республіки Молдова: характеристика та напрямки розвитку.....	35
СЛОНІМСЬКИЙ А. А., СЛОНІМСЬКА М. А. Регіональні кластери: Європейський досвід і Білоруські можливості для інноваційного розвитку.....	40
МІХАЕЛЬ ШЕФЕР Підвищення ефективності та якості освіти.....	47
АНАСТАСІЯ ШТЕФАНИЦА Розвиток інформаційного суспільства: Польща і Республіка Молдова.....	51

Економіка та управління

АЛЕКСЕЄНКО Л. Ф. Новий напрям у оплаті праці працівників комерційних організацій в Республіці Білорусь.....	58
ЗЛЕНКО А. М. Аутплейсмент – мистецтво звільнення персоналу.....	63
КАМОЦЬКА Н. І. Підвищення ефективності енергетичного сектору Республіки Білорусь.....	66
КАРПОВ В. М., НИКИФОРУК О. І. Теоретичні та практичні основи прискорення залізничних перевезень.....	73
КЛЯУЗЗЕ В. П. Організація надання засобів індивідуального захисту.....	79
МАКАРЕНКО А. П., МЕЛІХОВА Т. О., ЧАКАЛОВА Н. С. Удосконалення облікових реєстрів з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою.....	85
МАТВІЄНКО А. Т. Зелений туризм як напрямок вирішення проблеми зайнятості сільського населення в Україні.....	95
ПАЛАМАРЧУК О. М. Особливості функціонування бізнес-інкубаторів в Україні.....	99
РОМАНОВА О. С. Тарифні системи оплати праці: характеристика і напрямки розвитку в умовах ринкової економіки.....	104
ФЕДУЛОВА Л. І. Інтеграційно-мережовий потенціал забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки України.....	109
ХУДЯКОВА І. В. Аутсорсинг у транспортно-логістичній сфері Республіки Білорусь.....	115

Економічна теорія

БАБЕЦЬ І. Г., СЕРГІЄНКО С. В. Проблеми методології дослідження сталого розвитку регіону в контексті економічної безпеки.....	121
БІЛА С. О. «Зелена» економіка: стратегічний пріоритет реформ на регіональному рівні.....	127
ВОЛОСОВИЧ С. В. Об'єктивна необхідність та функціональне призначення системи кредитних відносин.....	133
ДЕРЕВ'ЯНКО С. І. Електронні гроші: сучасний стан та перспективи розвитку.....	138
ЄГОРОВ О. В. Механізм відтворення фінансових криз в економіці Білорусі.....	143
КРІСТИНЕВИЧ С. А. Інституційні зміни в перехідній економіці: моделі та механізми.....	149
НЕЧАЄВ О. І. Витоки наукової діяльності академіка Е.А. Вагнера.....	153
СТУДІНСЬКИЙ В. А. Український цивілізаційний простір: історико-економічний вимір.....	158
УЩАПОВСЬКИЙ К. В., МІНКОВИЧ А. В., КОСТІН Ю. Д. Методологія створення та функціонування ринку електроенергії України.....	161

Розвиток світогосподарських зв'язків

БАЛАШЕВИЧ М. І., КУДЕЛЕВИЧ Д. А. Вплив приєднання країн СНД до СОТ на міжнародну торгівлю послугами.....	167
БАЛДЖИ М. Д. Конкурентоспроможність національної економіки в контексті управління розвитком інтеграційних зв'язків України.....	173
КОСТИК Є. П. Глобальні та регіональні тенденції світових потоків прямих іноземних інвестицій.....	180
КУРАДОВЕЦЬ А. І. Зовнішньоекономічні чинники модернізації економіки Республіки Білорусь.....	185
СЕЛІЦЬКА Є. М. Проблеми та шляхи підвищення експортного потенціалу лісопромислового комплексу Республіки Білорусь.....	191
ТЕТЕРИНЕЦЬ Т. А., ЧИЖ Д. А. Модернізація системи прогнозування і планування соціально-економічного розвитку в Республіці Білорусь в умовах євроінтеграції.....	195

Фінанси, грошовий обіг, кредит

БОГОЛІБ Т. М. Інструменти реалізації бюджетної політики на місцевому рівні.....	202
ВОРОНКОВА О. М. Результати та перспективи модернізації державної податкової служби України.....	207
ГОРДЕЙ О. Д. Основні аспекти системного підходу в процесі фінансування соціальної сфери.....	213
КОЗАРЕНКО Л. В. Фонд цільового капіталу як альтернатива бюджетного фінансування розвитку людського потенціалу.....	218
ЛЕВАЄВА Л. Ю. Формування фінансової стратегії розвитку ломбардних установ.....	226
МИКИТЮК І. С. Бюджетне планування як елемент управління бюджетом.....	230
НАЗАРОВА С. Ф. Оподаткування в країнах-членах Митного Союзу.....	235

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика знаний, инновационная экономика

БАЗЫЛЕВА М. Н. Человеческий капитал и его мотивационные особенности в современной Беларуси	7
БОГДАН Н. И., СВЕТЛАНА ВАРХУСТ Инновации для инклюзивного развития регионов Беларуси	14
ГУДКОВА А. А., ТУРКО Т. И. Формализация основных этапов государственного администрирования научно-технологического развития России	21
КАРПЕНКО Е. М., КАРПЕНКО В. М. Оценка формирования и воспроизводства человеческих ресурсов Гомельской области	25
КОРСАК М. М., СУРДО А. П. Инновационная система информационного обеспечения образовательной деятельности ВУЗА	31
ЛЕВИТСКАЯ А. П. Национальная инновационная система Республики Молдова: характеристика и направления развития	35
СЛОНИМСКИЙ А. А., СЛОНИМСКАЯ М. А. Региональные кластеры: Европейский опыт и Белорусские возможности для инновационного развития	40
МИХАЭЛЬ ШЕФЕР Повышение эффективности и качества образования	47
АНАСТАСИЯ ШТЕФАНИЦА Развитие информационного общества: Польша и Республика Молдова	51

Экономика и управление

АЛЕКСЕЕНКО Л. Ф. Новое направление в оплате труда работников коммерческих организаций в Республике Беларусь	58
ЗЛЕНКО А. Н. Аутплейсмент – искусство увольнения персонала	63
КАМОЦКАЯ Н. И. Повышение эффективности энергетического сектора Республики Беларусь	66
КАРПОВ В. М., НИКИФОРУК Е. И. Теоретические и практические основы ускорения железнодорожных перевозок	73
КЛЯУЗЗЕ В. П. Организация предоставления средств индивидуальной защиты	79
МАКАРЕНКО А. П., МЕЛИХОВА Т. О., ЧАКАЛОВА Н. С. Совершенствование учетных регистров с целью своевременного управления предприятием и контроля за его финансовой безопасностью	85
МАТВИЕНКО А. Т. Зеленый туризм как направление решения проблемы занятости сельского населения в Украине	95
ПАЛАМАРЧУК О. Н. Особенности функционирования бизнес-инкубаторов в Украине	99
РОМАНОВА Е. С. Тарифные системы оплаты труда: характеристика и направления развития в условиях рыночной экономики	104
ФЕДУЛОВА Л. И. Интеграционно-сетевой потенциал обеспечения технологической конкурентоспособности экономики Украины	109
ХУДЯКОВА И. В. Аутсорсинг в транспортно-логистической сфере Республики Беларусь	115

Экономическая теория

БАБЕЦ И. Г., СЕРГИЕНКО С. В. Проблемы методологии исследования устойчивого развития региона в контексте экономической безопасности	121
БЕЛАЯ С. А. «Зеленая» экономика: стратегический приоритет реформ на региональном уровне	127
ВОЛОСОВИЧ С. В. Объективная необходимость и функциональное предназначение системы кредитных отношений	133
ДЕРЕВЯНКО С. И. Электронные деньги: современное состояние и перспективы развития	138
ЕГОРОВ А. В. Механизм воспроизводства финансовых кризисов в экономике Беларуси	143
КРИСТИНЕВИЧ С. А. Институциональные изменения в переходной экономике: модели и механизмы	149
НЕЧАЕВ О. И. Истоки научной деятельности академика Е. А. Вагнера	153
СТУДИНСКИЙ В. А. Украинское цивилизационное пространство: историко-экономическое измерение	158
УЩАПОВСКИЙ К. В., МИНКОВИЧ А. В., КОСТИН Ю. Д. Методология создания и функционирования рынка электроэнергии Украины	161

Развитие мирохозяйственных связей

БАЛАШЕВИЧ М. И., КУДЕЛЕВИЧ Д. А. Влияние присоединения стран СНГ к ВТО на международную торговлю услугами	167
БАЛДЖИ М. Д. Конкурентоспособность национальной экономики в контексте управления развитием интеграционных связей Украины	173
КОСТИК Е. П. Глобальные и региональные тенденции мировых потоков прямых иностранных инвестиций	180
КУРАДОВЕЦ А. И. Внешнеэкономические факторы модернизации экономики Республики Беларусь	185
СЕЛИЦКАЯ Е. Н. Проблемы и пути повышения экспортного потенциала лесопромышленного комплекса Республики Беларусь	191
ТЕТЕРИНЕЦ Т. А., ЧИЖ Д. А. Модернизация системы прогнозирования и планирования социально-экономического развития в Республике Беларусь в условиях евроинтеграции	195

Финансы, денежное обращение, кредит

БОГОЛИБ Т. М. Инструменты реализации бюджетной политики на местном уровне	202
ВОРОНКОВА Е. Н. Результаты и перспективы модернизации государственной налоговой службы Украины	207
ГОРДЕЙ О. Д. Основные аспекты системного подхода в процессе финансирования социальной сферы	213
КОЗАРЕНКО Л. В. Фонд целевого капитала как альтернатива бюджетного финансирования развития человеческого потенциала	218
ЛЕВАЕВА Л. Ю. Формирование финансовой стратегии развития ломбардных учреждений	226
МИКИТЮК И. С. Бюджетное планирование как элемент управления бюджетом	230
НАЗАРОВА С. Ф. Налогообложение в странах-членах Таможенного Союза	235

CONTENTS

Economy knowledge, innovative economy

BAZYLEVA M. N. Human capital and motivational features in modern Belarus.....	7
BOHDAN N. I., SVETLANA WARHURST Innovation for inclusive development of the regions of Belarus.....	14
GUDKOVA A. A., TURKO T. I. Formalization of the basic stages of public administration research and technological development in Russia.....	21
KARPENKO E. M., KARPENKO V. M. The evaluation of a formation and a reproduction of human resources in Gomel region.....	25
KORSAK M. M., SURDO A. P. Information system of information support of educational activity of HEI.....	31
LEVITSKAYA A. P. National innovation system of the republic of moldova: characteristics and development trends.....	35
SLONIMSKI A. A., SLONIMSKA M. A. Regional clusters: european experience and possibilities of its use in EES countries.....	40
MICHAEL SCHAEFER Increasing efficiency and quality of education.....	47
ANASTASIA STEFANITA Information society development: Poland and republic of Moldova.....	51

Economy and management

ALEKSEENKO L. F. New direction in payment of workers of the commercial organizations in the republic of Belarus.....	58
ZLENKO A. M. Outplacement is an art of layoffs.....	63
KAMOTSKAYA N. I. Improving the efficiency of the energy sector of the republic of Belarus.....	66
KARPOV V. M., NYKYFORUK O. I. Theoretical and practical bases of acceleration of rail transportation.....	73
KLIAUZE V. P. The provision of personal protective equipment.....	79
MAKARENKO A. P., MELIKHOVA T. O., CHAKALOVA N. C. Improvement of accounting registers for the purpose of timely management of an enterprise and control of its financial security.....	85
MATVIENKO A. T. Green tourism as the direction of employment of the rural population in Ukraine.....	95
PALAMARCHUK O. M. The peculiarities of the functioning of business incubators in Ukraine.....	99
ROMANOVA E. S. Tariff wage systems: characteristic and the development directions in the conditions of market economy.....	104
FEDULOVA L. I. Integration-network potential providing of technological competitiveness of economy of Ukraine.....	109
KHUDIAKOVA I. V. Outsourcing in the transport and logistics sector in Belarus.....	115

Economic theory

BABETS I. H., SERGIENKO S. V. Problems of methodology research for sustainable development of region in the context of economic security.....	121
BILA S. O. "Green" economics: strategic reform priorities on regional level.....	127
VOLOSOVICH S. V. The objective necessity and functional purpose of the system of credit relations.....	133
DEREVYANKO S. I. Electronic money: current status and future development.....	138
EGOROV A. V. The mechanism of reproduction of financial crises in the economy of Belarus.....	143
KRISTINEVICH S. A. Institutional changes in transitive economy: models and mechanisms.....	149
NECHAYEV O. I. The origins of the scientific activity of academician E.A. Wagner.....	153
STUDINSKI V. A. Ukrainian civilization space: historical and economic dimension.....	158
USHAPOVSKIY K. V., MINKOVICH A. V., KOSTIN YU. D. Concept of creating and functioning of the electricity market in Ukraine.....	161

Development of world economic relations

BALASHEVICH M. I., KUDZIALEVICH D. A. Influence of the accession of the CIS countries to the WTO on the international trade in services.....	167
BALDGHI M. D. Competitiveness of the national economy in the context of the integration relations department Ukraine.....	173
KOSTYK YE. P. Global and regional trends of world production lines of direct foreign investment.....	180
KURADOVETS A. I. The external economic factors of modernization of the Belarusian economy.....	185
SELITSKAYA E. N. Problems and ways to improve the export potential of the forestry complex of Belarus.....	191
TSETSIARYNETS T. A., CHYZH D. A. modernization of system of forecasting and planning of social and economic development in Republic of Belarus in the conditions of eurointegration.....	195

Finance, monetary circulation and credit

BOGOLIB T. M. Tools of its implementation at the local fiscal policy.....	202
VORONKOVA O. M. Results and perspectives of the Ukraine state tax service modernization.....	207
HORDEI O. D. Main aspects systems approach in the financing of social sphere.....	213
KOZAREZENKO L. V. Endowment fund as an alternative budget financing human development.....	218
LEVAIEVA L. YU. The forming of financial strategy of development pawnshop institutions.....	226
MYKYTYUK I. S. Budget planning as part of budget management.....	230
NAZAROVA S. F. Taxation in the member countries of the Customs Union.....	235

До авторів збірника

Шановні автори!

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» приймає до друку у науковому збірнику «Економічний вісник університету» статті з економічної тематики

1. Умови опублікування статті.

1.1. Подана до публікації стаття повинна актуальною, мати новизну, містити постановку завдань (проблем), опис основних результатів дослідження, отриманих автором, висновки.

1.2. Відповідати правилам оформлення.

2. Правила оформлення.

2.1. Рекомендований обсяг статті – 8-12 сторінок, формату А4 через інтервал 1. Поля: верхнє, нижнє, лівє, правє – 2 см. Абзац – 1 см. Шрифт; Arial. Розмір – 12. Вирівнювання тексту по ширині. Автоматична розстановка переносів включена. Нумерація сторінок не ведеться. Мова – українська, російська, англійська. Текстовий шрифт та шрифт формул повинні бути різними. Формули чіткі, із загальноприйнятим використанням символів. Таблиці компактні, з назвою та нумерацією. Ілюстративні матеріали повинні бути якісними, розміщуються в тексті.

2.2. Обов'язковим є список використаних джерел у кінці статті (не посилатися на підручники та застарілу літературу; роботи не тільки вітчизняних, а й зарубіжних авторів). Посилання на інших дослідників та на ту чи іншу роботу повинні позначатися в тексті у квадратних дужках порядковим номером.

2.3. Назва статті має бути коротка, але максимально точно відображати досліджувану проблему.

2.4. Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним.

2.5. Рубрикація тексту – необхідний елемент всіх статей. Стаття має містити вступ: актуальність, ступінь дослідження даної проблеми вченими, предмет дослідження, мету дослідження, завдання дослідження, методи, постановку проблеми, результати дослідження, висновки.

2.6. Стаття має обов'язково містити:

Блок 1 – українською мовою: УДК; назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 2 – російською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 3 – англійською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

За умови, якщо стаття подається російською чи англійською мовою анотація українською мовою не подається.

Блок 4 – повний текст статті.

Блок 5 – бібліографічні дані.

Блок 6. – бібліографічні дані в романському алфавіті (References). Бібліографічне посилання містить: прізвище, ім'я, по-батькові (всіх авторів в транслітерації). Транслітерація назви статті [Назва статті англійською мовою]. Транслітерація назви журналу, том, випуск, рік видання, сторінки.

Блок 7. – дані про автора: прізвище, ім'я, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, (додатково: службовий та домашній телефони);

Блок 8 – дані про автора в тій же послідовності російською та англійською мовами.

Анотація має включати наступні аспекти:

- предмет, мету роботи;
- метод або методологію проведення роботи;
- результати роботи;
- галузь застосування результатів;
- висновки.

Обсяг анотації до 1 сторінки формату А4.

Анотація подається українською, російською та англійською мовами.

Англomовна анотація має бути написана якісною англійською мовою, без використання on-line – перекладачів. У разі використання on-line – перекладачів стаття до друку не приймається.

Цитовані посилання мають бути подані літерами латинського алфавіту.

3. Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

4. Назви файлів повинні відповідати прізвищам авторів.

5. У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Довідки за телефонами; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Сайт збірника наукових праць: www.economik.phdpu.edu.ua Електронна адреса: ekon.dek@mail.ru

Редакційна колегія

К авторам сборника

Уважаемые авторы!

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» принимает к печати в научном сборнике «Экономический вестник университета» статьи по экономической тематике

1. Условия опубликования статьи.

1.1. Представленная к публикации статья должна быть актуальной, обладать новизной, содержать постановку задач (проблем), описание основных результатов исследования, полученных автором, выводы.

1.2. Отвечать правилам оформления.

2. Правила оформления.

2.1. Рекомендуемый объем статьи - 8-12 страниц, формата А4 через интервал 1. Поля: верхнее, нижнее, левое, правое - 2 см. Абзац - 1 см. Шрифт: Arial. Размер - 12. Выравнивание текста по ширине. Автоматическая расстановка переносов включена. Нумерация страниц не ведется. Язык - украинский, русский, английский. Текстовый шрифт и шрифт формул должны быть разными. Формулы четкие, с общепринятым использованием символов. Таблицы компактные, с названием и нумерацией. Иллюстративные материалы должны быть качественными, размещаются в тексте.

2.2. В конце статьи помещается Список использованных источников (не ссылаться на учебники и устаревшую литературу; работы не только отечественных, но и зарубежных авторов). Ссылки на других исследователей и на ту или иную работу должны обозначаться в тексте в квадратных скобках порядковым номером.

2.3. Название статьи должно быть коротким, но максимально точно отражать исследуемую проблему.

2.4. Текст статьи должен быть внимательно вычитанным, понятным и лаконичным.

2.5. Рубрикация текста – необходимый элемент всех статей. Статья должна содержать введение: актуальность, степень исследования данной проблемы учеными, предмет исследования, цель исследования, задачи исследования, методы, постановку проблемы, результаты исследования, выводы.

2.6. Статья должна обязательно содержать:

Блок 1 - на украинском языке: УДК; название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 2 - на русском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 3 - на английском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

При условии, если статья представляется на русском или английском языке аннотация на украинском языке не подается.

Блок 4 - полный текст статьи.

Блок 5 - библиографические данные.

Блок 6. - Библиографические данные в романском алфавите (References). Библиографическая ссылка содержит: фамилию, имя, отчество (всех авторов в транслитерации). Транслитерация названия статьи [Название статьи на английском языке]. Транслитерация названия журнала, том, выпуск, год издания, страницы.

Блок 7. - Данные об авторе: фамилия, имя, должность, ученое звание, ученая степень, адресные данные, организация, где работает (учится) автор, электронная почта, (дополнительно: служебный и домашний телефоны);

Блок 8 - данные об авторе в той же последовательности на русском и английском языках.

Аннотация должна включать следующие аспекты:

- предмет, цель работы;
- метод или методологию проведения работы;
- результаты работы;
- область применения результатов;
- выводы.

Объем аннотации - 1 страница формата А4.

Аннотация подается на украинском, русском и английском языках.

Англоязычная аннотация должна быть написана качественной английской языком, без использования on-line - переводчиков. При использовании on-line - переводчиков статья в печать не принимается.

Цитируемые ссылки должны быть представлены буквами латинского алфавита.

3. Обязательными являются рецензия специалиста в соответствующей области науки, для аспирантов и соискателей - виза научного руководителя.

4. Названия файлов должны соответствовать фамилиям авторов.

5. В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статей в печать.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Справки по телефонам; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068) 3558320

Сайт сборника научных трудов: www.economik.phdpu.edu.ua. Электронный адрес: ekon.dek@mail.ru

Редакционная коллегия

To the authors of Bulletin

Dear authors!

State Higher Educational Establishment "Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogic University after Grygoriy Skovoroda" accepts economic articles for printing in the scientific collection "University Economic Bulletin"

6. Conditions of publishing the article.

1.1. Article for publication shall be up-to-date, have novelty and contain description of tasks (problems), the main results of research and conclusions.

1.2. The article shall comply with the designing rules.

2. Designing rules:

2.1. Recommended size of article is 8-12 pages of format A4 with interval 1. Fields: upper, lower, left, right – 2 sm. Indent – 1 sm. Font: Arial. Size – 12. Text justification is on width. Automatic hyphenation is on. Pages are not numbered. Languages are Ukrainian, Russian and English. Text font and formula font shall be different. Formulae shall be clear with generally accepted symbols. Tables are compact with name and numbering. Text shall contain qualitative illustrative materials.

2.2. Presence of list of references at the end of the article is obligatory (please do not refer to manuals and old sources; refer not only to the works of Ukrainian, but also to the works of foreign authors). References to other researchers or to other works shall be marked in the text by the sequence number in square brackets.

2.3. Name of the article shall be short and shall maximally reflect the object of research.

2.4. Text of the article shall be proof-read, understandable and concise.

2.5. Headings of the text constitute necessary element of all the articles. The article shall contain introduction: actuality, volumes of researches performed on the problem, subject of research, aim of research, tasks of research, methods, formulation of problem, results of research, conclusions.

2.6. The article shall contain:

Block 1 – in Ukrainian: UDK; name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 2 – in Russian: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 3 – in English: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

On condition of submitting the article in Russian or English, annotation in Ukrainian is not necessary.

Block 4 – complete text of article.

Block 5 – bibliography.

Block 6. – bibliography in Latin letters (References). Bibliographic reference shall contain: surname, name, patronymic (all the authors in transliteration). Transliteration of the article name [Name of the article in English]. Transliteration of name of magazine, volume, issue, year of issue, pages.

Block 7. – information about the author: surname, name, position, science degree, address, employment (educational institution, e-mail, (additionally working and home phone numbers.

Block 8 – information about the author in the same sequence in Russian and English.

Annotation shall include the following aspects:

- subject and aim of research;
- method or methodology of research;
- results of research;
- application of results;
- conclusions.

Volume of annotation should not exceed 1 page of A4 format.

Annotation is provided in Ukrainian, Russian and English.

Annotation in English shall be written in good English, without using the on-line translators. In case of using on-line – translators, the article is not accepted for printing.

Citations shall be given in Latin letters.

7. Review of the specialist in the corresponding branch of science, for post-graduate students and doctoral candidates – visa of research advisor are obligatory.

8. Name of files shall correspond to the surnames of authors.

9. In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles "University Economic Bulletin" was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

Tel.; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Website of scientific bulletin: www.economik.phdpu.edu.ua E-mail: ekon.dek@mail.ru

Editorial Board

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 22/1

Головний редактор

Т.М. Боголіб

Переяслав-Хмельницький
2014

Підписано до друку 17 квітня 2014 року. Формат 60x84/8.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Обл.–вид. арк. 31,46.
Ум. др. арк. 28,71. Наклад 300 примірників.

Министерство образования и науки Украины
ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов ученых и аспирантов

Выпуск 22/1

Главный редактор

Т.М. Боголиб

Переяслав–Хмельницкий
2014

Подписан к печати 17 апреля 2014. Формат 60х84/8.
Бумага офсет. № 1. Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Обл.–изд. л. 31,46.
Ум. п.л. 28,71. Тираж 300 экземпляров.

Ministry of Education and Science of Ukraine
SHEE "Pereyaslav–Khmelnyskiy State Pedagogical University after
Grygoriy Skovoroda"

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post–graduate students

ISSUE 22/1

Chief editor

T. M. Bogolib

Pereyaslav–Khmelnyskiy
2014

Signed for print on November 1, 2013. Format 60x84/8.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet 31,46.
Issued sheets 28,71. 300 copies.